

BUDAPESTI SZEMLE

542/16
vörösl
26 dl
21

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL.

HARMINCZNYOLCZADIK KÖTET.

(88. 89. 90. SZÁM.)

BUDA-PEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1884.

252: 19977/69

TARTALOM.

LXXXVIII. SZÁM.

ROMÁNIA ALLAMHÁZTARTÁSA ÉS ADÓZASI VISZONYAI. — Lukács	
Bélatól	1
PILLANTAS A VALLÁS MULTJÁRA ÉS JÖVŐJÉRE. — Herbert Spencer	
után, angolból. — d	18
AZ ELEKTROMOSSÁGRÓL. (III.) — Kont Gynlától	33
ANYA ÉS GRÓFNÉ. (IV.) Regény. — Pálffy Alberttől	71
KÖLTEMÉNYEK: <i>A halottak törvényszéke. Ó-egyiptomi rege.</i> Szász	
Bélatól. — <i>Arnó partján.</i> Gróf Zichy Gézáttól	106
AZ AKADÉMIA ÉS A MILLENIUM. — Salamon Ferencztől	113
KÜLFÖLDI ADÓTANULMÁNYOK. — Fenyvessy Adolftól	138
ÉRTESEÍTŐ: Anti-Timoleon: <i>A legújabb politikai botrány. Válasz a leg-</i>	
<i>újabb politikai divatra.</i> α .. — Conrad J.: <i>Das Universitäts-Studium</i>	
<i>in Deutschland während der letzten fünfzig Jahre.</i> — f. — Egy név-	
telen levelei a szerkesztőhöz. (VII.)	146

LXXXIX. SZÁM.

AZ EPIKAI ÉS TRAGIKAI JELLEM. — Beöthy Zsolttól	161
A TROJAI ÁSATÁSOK ÖSEMBERTANI JELENTŐSÉGE. (I.) — Téglás	
Gábortól	179
A GYÜLEKEZÉSI SZABADSÁG A MAI ALKOTMÁNYOKBAN. —	
Vécsey Tamástól	201
HUNFALVY JÁNOS EGYETEMES FÖLDRAJZA. — r.	222
ANYA ÉS GRÓFNÉ. (V.) Regény. — Pálffy Alberttől	253
KÖLTEMÉNYEK: <i>A tetőn.</i> Léway Józseftől. — <i>Fodori Katicza.</i> Nép-	
ballada. Közli Kardos Albert	285
NYELV ÉS IRODALOM. — Brassai Sámuelttől	289
GRILLPARZER FERENCZ. — rf.	305
ZAJGÁSOK AZ AKADÉMIA ELLEN. Gy. P.	311
EGY NÉVTELEN LEVELEI A SZERKESZTŐHÖZ. (VIII.)	316

XC. SZÁM.

NALA ÉS DAMAJANTI. Ismertetés és mutatványok. — Fiók Károlytól	321
A TROJAI ÁSATÁSOK ÖSEMBERTANI JELENTŐSÉGE. (II.) — Téglás Gábertől	349
ANYA ÉS GRÓFNÉ. (VI.) Regény. — Pálffy Alberttől	368
NÉHÁNY ADAT KULTURÁLIS TÉNYEZŐINK MÉRLEGÉHEZ. — Foldes Bélától	398
TURGENYEV IVÁN. — rf.	416
KÖLTEMÉNYEK: <i>Ablakomból.</i> Góbi Imrétől. — <i>Az első összekocczanás.</i> — Tennyson Alfréd után, angolból, Hegedüs Istvántól	430
A PÉNZÜGYI REGALIÁK ELMÉLETE. — Heltai Ferencztől	438
IPOLYI ARNOLD AZ OPERAHÁZ FESTMÉNYEIRŐL. — Ampelostól	447
ÉRTESÍTŐ. Jókai Mór: <i>Szeretve mind a vérpadig.</i> Történeti regény. — Fustel de Coulanges: <i>Az ókori község.</i> Ford. Bartal Antal. Csengery Jánostól. — Bucher V. és Bánóczy J.: <i>Magyar zsidó szemle.</i> — z. — Szinyey József: <i>Finn-magyar szótár.</i> Dkp. — Ballagi Aladár: <i>Kecskeméti V. Péter ötvöskönyve.</i> Pulszky Ferencztől. — Grecsák H. <i>Buda-pesti Tagblatt.</i> — g. — Néhány észrevétel Vécsey Tamás cikkére: <i>A gyülekezési szabadság a mai alkotmányokban.</i> Grünwald Bélától	456

ROMÁNIA ÁLLAMHÁZTARTÁSA ÉS ADÓZÁSI VISZONYAI.*)

Az újabbkori történelemben egy igen érdekes momentum, hogy azon népek, melyek a kelet és nyugot közti nagy százados küzdelemben ennek játéklabdáját és áldozatát képezték, önrendelkezési joguk visszaszerzésével, minő erőfeszítéseket tesznek, hogy nemzetük és országuk fönnállását és fejlődését biztosítsák. Érdekes képet nyújt e tekintetben Románia is, mely odadobva hosszú ideig idegen befolyások és különféle hatalmi törekvések játékszere gyanánt, nemcsak állami szervezetében nem szilárdulhatott meg, de megfosztva a béke és nyugalom áldásaitól, a nemzetek nagy versenyében a szellemi és anyagi haladás terén hátramaradt.

Románia mint ilyen egyike a legújabb államalakulásoknak. A legújabb kor szemei előtt küzdötte föl magát. 1861 december 23-dikán vált ténynyé Moldva és Oláhország egyesülése, midőn mindkét ország Cuza Sándor személyében ugyanazon egyént választá fejedelmévé. A fejedelemségből Sigmaringen-Hohenzollern Károly uralkodása alatt királyság lett, miután a berlini szerződés bevette Romániát a független európai államok sorába.

---

*) Dr. Pap László, *Románia alkotmányos intézményei*. Sátoralja-Újhely. 1880. — Myller Th. A. *Calauza agentului fiscal. Collect. de legi, regulamente si instr. financiare in vigore 1. apr. 1882*. Bukarest. 1882. — A *Monitorul oficial al Romaniei* 1883-diki folyama. — *Raportul comisunei bugetare p. bugetul 1883—1884*. — *Espunerea situatiunei financiare a tesaurului public pe anul 1882—1883*. — *Raportul comisunei budg. p. bugetul ministerului de resbel. 1883—1884*.

És el kell ismernünk, hogy Románia politikájának irányzói és intézői a legnehezebb és legválságosabb viszonyok között is sok körültekintéssel és tapintattal vezették országuk ügyeit. Románia egyesítése és függetlenítése immár teljesen keresztül van víve; az ország a romániai viszonyok tekintetbe vétele mellett modern intézmények alapján van szervezve, melyeknek jótékony hatása alatt gazdasági és szellemi téren egyaránt halad. Irigység nélkül, sőt rokonszenvvel kísérjük e fejlődést, mely a közeli szomszédságnál fogva élénken érdekel minket is, s melyet az osztrák-magyar monarchia irányadó férfitai nem gátoltak, ha csak nem volt monarchiánk iránt nyílt ellenséges czélzata.

Bizonyára nem érdekel nélküli látni, hogy egy terület és népesség szerint ugyan nem nagy, de mégis nem jelentéktelen, szellemileg és gazdaságilag elmaradott, de önálló, nemzeti érzületében hű, aspirációkban merész és lobbanékony népmiként rendezkedik, szervezkedik, s hogy önrendelkezési jogának teljes gyakorlatában miként építi föl házi tüzbhelyét; nem érdeknélküli megismernedni e fiatal királyság háztartási és adózási viszonyaival.

I.

Románia népessége valamivel meghaladja az öt és egy negyed milliót, területe a 125 négyszög kilométert. Állami bevételei alig haladják túl a 120 millió leit,*) vagyis 48 millió arany forintot. Ha tekintetbe vesszük, hogy Angliában az állami budget 850 millió forinttal, Franciaországban 1200 millió forinttal dolgozik, sőt hogy immár a mi háztartásunk is túlhaladta a 300 millió forintot — Romániának országos háztartása kisszerűnek tűnik föl ilyen nagy összegek mellett. De hát egy rendezkedő ország áll előttünk, melyet nem lehet a nyugoti országok színvonalához alkalmazott mértékkel mérni s mely mindazáltal szükségleteit teljes mértékben fedezi. Egyébaránt a szükségletek itt is fokozódó mérvben emelkednek s ezzel karöltve jár a közjövödelmek szaporításának szükség, melynek iskoláját Románia is megjárja.

---

*) Pénzláb a frankrendszer. Egy leu (többszben lei) = egy frank = 40 o. é. krajczár. Egy leuban van 100 bani (centime).

Az 1883—1884-dik évi költségvetés emlékezetes Románia évkönyveiben. Először történik, hogy bevételek és kiadások egyensúlyban vannak. «Ha visszaemlékszünk arra — úgymond a budgetbizottság 1883 február 7-diki jelentése — hogy minő válságos helyzetben voltak 1876-ban az ország pénzügyei és hitele mennyire megingatva; hogy a bevételek elégtelensége folytán évről évre jelentékeny deficitek halmozódtak föl; hogy évenként a rendes kiadások fedezése végett is jelentékeny kölcsönöket kellett fölvenni: valóban jogunk van örvendeni pénzügyi helyzetünk rohamos javulásán».

Több évi rendszeres és kitartó munkásságra vezetendő vissza ez a kedvező eredmény.

Első teendő volt a jövedelmeknek lehető szaporítása, s hogy a jövedelmek előirányzata ne vétessék túlmagasan föl a költségvetésbe.

Új adók behozatalára — tekintve azon súlyos adóterhet, mely Romániára már az 1876-ig hozott törvények alapján nehezedett — alig lehetett gondolni. Egyetlen új adó hozatott be ez időszak alatt: az állandó fizetésekre vetett öt százalékos adó. A jövedelmek szaporítását inkább a már fönnálló adónemek és bevételi források kifejlesztésében és czélszerűbb kezelésében keresték. A kormánynak és a törvényhozásnak ez irányban folytatott működését támogatta az ország anyagi viszonyainak föllandulása, melyre a háború után bekövetkezett békés viszonyok és Romániának újonnan szerzett tekintélyesebb és független állása szintén kedvező hatással voltak.

A dohánymonopolium, mely előbb bérbe volt adva, állami kezelésbe vetetett, úgyszintén az ital-adók. A vasútak kezelése kivétellett idegen társulatok kezéből s a kormány minden törekvése oda irányult, hogy az ország érkei szerint kezeltessenek. Igyekeztek rendet hozni a sójödék kezelésébe is, melynek jövedelmét a vasútak épülése folytán lehetővé vált olcsóbb szállítás szintén fokozta. A vámrendszer gyökeresen átalakítottatott, nemcsak több eddig fönnállott szerződés megszűnése következtében, hanem javították a kezelést is, gátot vetvén azon visszaéléseknek — melyek — mint a bizottság jelentése kiemeli — rendszeresek, és a legnagyobb mértékben szokásosak voltak.

És csakugyan egyrészt a kezelésben keresztül vitt változtatások és javítások, másrészt az ország viszonyainak álta-

lános javulása által okozott természetes emelkedés következtében azon indirect bevételek (dohány, vám, bélyeg s illeték, só, szeszes italok), melyek 1876-ban még csak 28.119,000 leít jövedelmeztek, 1883—1884-re már 53.440,000 leiben voltak előirányozhatók. — A bizottság jelentése szerint e 25 millió leít meghaladó többletnek legalább fele, a kezelés javításának számlájára irandó.

Az egyenes adók száma egygyel szaporítottatott, öt százalékos adónak vetették alá az állami és nem állami hivatalnokok fizetéseit. De egyidejűleg az egyenes adók egyik legfontosabbja, a fejadó jellegével bíró közmunkaadó jelentékenyen leszállítottatott. Másrészt azonban egy új adókezelési törvényt hoztak, mely biztosította az állam részére az egyenes adók czimén törvényesített bevételt. Egyrészt az új adókezelési törvény, másrészt az ország adóképeségének emelkedése következtében, az adótételek leszállítása daczára, az egyenes adók czimén folyó bevétel is három millió leivel emelkedett. A vasútak megváltása és csoportosítása csökkentette a kiadásokat s a vasútak netto jövedelme kétszeresre emelkedett.

Mіндеzen javításoknak eredménye az, hogy míg 1876-ban az ország rendes bevételei alig értek el 81 millió leit, 1882-ben már 123 milliót is meghaladtak. Ez a 42 milliónyi bevételi többlet annál figyelemre méltóbb, mert — nem tekintve az állandó fizetésekre még 1877-ben vetett adót — nemcsak az adótételek minden emelése nélkül éretett el, sőt ugyanezen időszak alatt tizennégy és fél millió leivel könnyült az adóteher.*)

E rendszeres és kitartó tevékenység következtében az egyensúly már az 1883—1884-diki költségvetésben helyreállítottnak tekinthető. Bevételek és kiadások egészséges alapokra fektetve, egészséges fejlődésnek indulnak és bizalmat keltenek e fiatal ország jövője iránt.

*) Adóleszállítások 1876—1883:

italkimérési taksák leszállítása	3.700,000 lei
átruházási illeték	“ 200,000 “
közmunkaadó	“ 9.300,000 “
dohányárak	“ 2.180,000 “
sóárak	“ 800,000 “
összes leszállítás	16.180,000 lei
levonva az állandó fizetésekre	
1877-ben vetett 5 %-os adót	1.600,000 “
Valóságos évi teherkönnyítés	14.580,000 lei

A bevételek főtételei — az 1883—1884-re vonatkozó megállapítás szerint következők :

I. <i>Egyenes adók :</i>		
Ingatlan birtok adója	--- ---	9.200,000 lei
Közmunkaadó	--- ---	4.600,000 "
Ipari és kereseti adó	--- ---	2.400,000 "
Allandó fizetések adója	---	1.600,000 "
Italkimérési licentiák	---	4.260,000 "
Illetékegyenérték (holtkéz)	---	40,000 "
Beszedési pótléklók	--- ---	2.030,000 "
	összesen	24.100,000 lei
II. <i>Közvetett adók :</i>		
Dohány egyedárúság	--- ---	17.560,000 "
Határ vám	--- ---	15.610,000 "
Bélyeg és illeték	---	7.665,000 "
Sójövedék	---	6.800,000 "
Szeszes italok adója	---	5.805,000 "
Bírságok és díjak	---	370,000 "
	összesen	53.810,000 lei
III. <i>Államvagyon</i>	---	20.380,833 "
IV. <i>Közlekedési tárca :</i>		
Államvasútak tiszta jövedelme		7.000,000 lei
Vegyesek	---	660,709 "
	összesen	7.660,709 lei
V. <i>Belügyi tárca :</i>		
Posta	---	2.500,000 "
Távirda	---	1.700,000 "
Hivatalos lap	---	500,000 "
Különféle	---	100,000 "
	összesen	4.800,000 lei
VI. <i>Pénzügyi tárca :</i>		
Pénzverés	---	1.235,400 "
Activ kamatok	---	800,000 "
A nemzeti banktól	---	700,000 "
Kártérítések	---	200,000 "
Különfélék	---	53,000 "
	összesen	2.988,400 lei
VII. <i>Hadügyi tárca</i>	---	783,000 "
VIII. <i>Külügyi tárca</i>	---	155,000 "
IX. <i>Közügyi tárca</i>	---	81,000 "
X. <i>Igazságügyi tárca</i>	---	1,200 "
XI. <i>Különféle bevételek :</i>		
Régibb hátralékokból	---	5.000,000 "
Államvagyon eladása	---	1.600,000 "
Rendkívüli bevételek	---	1.887,803 "
	összesen	8.487,803 lei
A bevételek összege		123.247,945 lei

A bevételekről részletesebben szólunk alantabb, midőn az egyes adónemeket ismertetjük. Itt inkább a közölt számok megvilágítására szorítkozunk.

A bevételek közt a közvetett adók csoportja túlnyomó. Ha az italkimérési licentiákat és az illeték-egyenértéket is, melyek a romániai elszámolás szerint az egyenes adók közé soroztattak, az ital-adókhöz illetőleg az illetékekhez csatoljuk, 58·1 m. lei közvetett adóval szemben csak 19·8 m. lei egyenes adó áll. A közvetett adók után legjelentékenyebb bevételt adnak az államnak üzleti jellegű vállalatai, és pedig

az államvagyon	20.380,000 lei
az államilag kezelt vasútak brutto bevétele	20.000,000 „
a posta és távirdajjövődék...	4.200,000 „
pénzverés...	1.235,000 „
hivatalos lap	500,000 „
	<hr/>
	46.315,000 lei

Nézzük a kiadások főcsoportjait.

Allamadósság	48.347,188 lei
Hadügy...	27.944,850 „
Pénzügyi kezelés	13.145,811 „
Vallás és közoktatás	11.609,336 „
Belügy	9.855,488 „
Közmunka és közlekedés	5.367,163 „
Igazságügy... ..	4.318,166 „
Külügy	1.595,360 „
Minisztertanács	62,960 „
Rendkívüli kiadások	1.001,321 „
A kiadások összege	<hr/>
	123.247,945 lei

Valamint a nyugati államokban, úgy Romániában is az államadóssági és hadügyi kiadások a bevételeknek több mint felét emésztik föl. Az adósságok kamata és törlesztése, valamint a honvédelem költsége 76 millió leinél többet vesz igénybe. Minden egyéb kiadásra tehát az előirányzott bevételeknek csak harminczkilenc százaléka marad fön.

Az államadósságok kamataira és törlesztésére mint láttuk 48.347,188 lei szükséges. E tekintetben Románia is egy nehéz iskolán ment át. Vasúti építkezésekbe bocsátkozva, egyes vállalatok szédelőg kezekbe kerültek, s ezt sok millióval kellett megfizetni. E mellett, a politikai válságok által látogatott ország, melynek helyzete az európai hatalmak versengése között különben sem volt szilárd, csak szerfölött drága áron

valósíthatta a külföldön kölcsöneit, a névszerinti érték után hét és fél, nyolcz és tíz százalékkal kamatozó kölcsönöket is kötött. — 1876 óta a kormánynak szakadatlan törekvését képezte, hogy egyrészt a vasúti vállalatok ügyeit rendezze, s hogy másrészt a drága kölcsönöket kedvezőbb föltételek mellett convertálja. És ez sikerült is a vasútak államosítása és a részvényesek kárpótlása által; a törlesztési idő 81 évről 44 évre szállított le, s az évi teher mégis 800,000 leivel csökkent. Ehhez járult a conversiók keresztülvitele, úgy hogy míg az 1876-ban fönnállott adósságok után 61.721,000 lei annuitás volt fizetendő, a leszállítás után ugyanezen adósságok csak 41.958,000 leit vettek igénybe. E művelet tehát közel húsz millió leivel csökkentette az ország évi tervét. *) Hogy ez a művelet nem történhetett meg a részvényesek s az ország hitelezőinek sérelme nélkül, az magától értetik, de jóval kevesebbet veszítettek, mintha a rendezés elmaradásával a pénzügyi és gazdasági válság még fokoztatik vala.

A hadügyi rendes kiadások összege 1883—1884-re ke-rekszámában huszonnyolcz millió lei, vagyis 11·8 m. arany forint; egy tizedrésze annak, a mit az osztrák-magyar monarchia a közös hadseregére költ es több, mint a mennyit mi, honvédségünkre kiadunk. Egyébaránt a kiadásoknak ez a csoportja Romániában is «erőteljes fejlődésnek» indúlt. 1876-ban még húsz millió leit tett a hadi budget, ma 8 m. leivel több; 1884—1885-re valószínűleg 30 millió lei. — A legutóbbi keleti háború, mely Oroszországnak 1650 millió forintjába, az osztrák-magyar monarchiának 120 millió forintba került, Romániára 24.600,000 forint (hatvanegy és fél millió lei) kiadást rótt, melyet egyébaránt az 1877—1881-ig terjedő pénztári készletekből fedezett.

A hadügyi kiadások czímén föntebb kimutatott 28—30 millió lei azonban csak a rendes hadsereg szükségleteire szolgál, ide nem számítva a tartalékokat és a militiát.

Az új hadszervezet szerint a romániai hadsereg 4 hadtestből s mindegyik hadtest 2 hadosztályból áll. Dobrudzsa még 1 külön hadosztályt képez. E hadtestek alkatelemei a következők:

---

*) A pénzügyminiszter részletes jelentést terjesztett elő e műveletekről és eredményeiről. *Espunerea situatiunei financiare tesaurului public pe anul 1882—1883.*

33 dorobáncz-ezred, mindegyik két zászlóaljjal;*) nyolcz sor gyalogezred; négy vadász zászlóalj; két mérnök-kari zászlóalj; tizenkét ezred és két század lovas (calarasi), egy ezred állandó kelerás; két ezred lovas; nyolcz ezred tüzérség negyvenkilenc üteggel; négy osztály szekerészeti csapat; a lovas és gyalog csendőrség, végül a flotilla. A hadi létszám e csapattestek keretén belül 134,000 ember, a militiával együtt pedig (minden fegyverfogható 21—37 éves koráig a militia-hoz tartozik) 194,000 ember.

Elég tekintélyes haderő egy ily kis állam részéről. És ha ezt a létszámot, mely a romániai hadszervezet alapján háború esetén rendelkezésre áll, szembe állítjuk az arra fordított költséggel, nem lehet tagadni, hogy aránylag csekély összegekkel jelentékeny eredményeket érnek el.

II.

Áttérünk a romániai adórendszer ismertetésére.

Valamint Romániának egyéb intézményeiben, az adórendszerrel is azonnal szembe ötlök az a befolyás, melyet ez ország politikájára és szervezetére a hatvanas években Cuza fejedelemségének ideje alatt a második francia császárság gyakorolt.

Románia adórendszere határozottan francia mintára készült. Nemcsak az adóknak ugyanazon elnevezésével, de nagyrészt ugyanazon alapelvekkel találkozunk. És érdekes jelenség, hogy ugyanazon megadóztatási mód, mely a gazdaságilag és szellemileg annyira előhaladott Franciaországban jó szolgálatokat tett, fejlődésképesnek bizonyult és válságos időkben nagy expansivitást tanúsított: nemcsak átültethető volt a jóval szegényebb és elhagyottabb romániai területre, hanem itt is gyakorlatinak és czélszerűnek bizonyult.

Az egyes adók megállapításánál nemcsak figyelemmel voltak Románia és népének különleges viszonyaira, de a lehetőségig mellőzték mindazokat a hiányokat, melyekkel az illető francia adók kétségtől bízhatnak.

Első sorban az egyenes adók állapították meg és fej-

---

*) A dorobáncz-ezredek, úgyszintén a kelerások szervezete hasonló a hazánkban fennállott határőrvidéki ezredek szervezetéhez.

lesztettek. A hatvanas években még ezek adták a nagyobb jövedelmet. A vámrendszer tekintetében az ország még nem intézkedhetett érdekei szerint, a fogyasztási adók nem sok jövedelmet helyeztek kilátásba, a dohánymonopolium behozatala szintén leküzdhetetlen nehézségekbe ütközött. Első sorban az ingatlan vagyron adóját szabályozták (1860—1862), a közmunkaadóval kapcsolatos személyes adót (1862—1863) és a kereseti adót (1863). A sójövédék 1865-ben szabályoztatott. 1872-ben behozták a dohánymonopoliumot, 1873-ban az italkiméresi licentiákat. 1877-ben reformálták a közmunkaadót és pátens-, illetőleg kereseti adót. Ugyanezen évben behozatott az állandó fizetésekre vetett adó. 1881-ben szabályozták a bélyeg és illetékügyet, 1882-ben az italok utáni gyártási, illetőleg terményadót. — Ezeken kívül szabályozva van a számvitel és ellenőrzés. Az adókezelés újabban (1882) javított. — Az adórendszer, az adókezelés s az egyes adók javítása és fejlesztése körül élénk és sikeres tevékenységet fejtett ki különösen a jelenlegi fejedelem kormánya.

Ez időszertint Románia adórendszere következő.

Egyenes adók: az ingatlan vagyronra vetett adó, mely a föld és házbirtokból vont jövedelmet adóztatja meg; a közmunkaadó, — egy neme a személyes fejadónak; az ipari és kereseti adó, a francia pátensadó mintájára; végül az állandó fizetésekre vetett adó.

A romániai hivatalos beosztás még az egyenes adók közé sorozza a holtkéz adóját, illetőleg az illetekegyenértéket s az italkimérésekre vetett licentiákat.

Az elősorolt adókon kívül fönnáll a határvám, mely újabb időben Romániában is gazdasági és pénzügyi tekintetben egyaránt jelentőségre emelkedik; a sójövédék és a dohányegyedárúság; a szesz- és sörgyártásra vetett fogyasztási adó, a bélyeg és illeték. — A mint látjuk az európai államokban szokásos jelentékenyebb adónemek közül — nem tekintve a jövedelmi adót — csak a czukorfogyasztási adó hiányzik, miután Romániának belföldi czukorgyártása még nincs, bár meghonosítását újabb időben a kormány különféle kedvezményekkel igyekszik előmozdítani.

Áttérünk az egyes adónemekre. Az ingatlan birtok megadóztatása Romániában az 1860 október 19-diki és 1862 april 18-diki törvények által szabályoztatott (Contributia

funciara). Kiegészítő törvények: az 1870 april 25-diki, mely a szőlők megadóztatását szabályozza és az 1871 márczius 21-diki, mely az adótételt a kinyomozott jövedelem hat százalékában állapítja meg.

Romániában az ingatlan vagyon megadóztatásánál a francia *impôt fonciert* vették mintául. Az ingatlan vagyon az egyesülés előtt is adózott ugyan, de rendszer nélkül, különféle formákban és igazságtalanul, a külföldre való gabnakivitelre, vagy a marhaállományra kirótt többféle adó czimén.

Jellemző, hogy ámbár a francia ingatlan adó elveit ültették át, mellőzték a katasztert, mely a francia ingatlan adónál az egyéni kivetésnek egyik segédeszköze; mellőzték a katasztert, a romániai birtokviszonyok rendezetlensége, s az elkészítésével járó nagy költségek miatt, daczára annak, hogy közvetlen szomszédságukban is (nálunk) már szintén egy kataszteren alapuló földadórendszer állt fönn. De mellőzték a repartitio elvét is, vagyis az ingatlan vagyonra vetendő adó összegének előre való megállapítását. És ezzel kikerültek a francia ingatlanadónak hiányait, úgy hogy a romániai ingatlanadó helyesebb, egyszerűbb s elvileg igazságosabb, mint anyja, a francia.

A romániai ingatlanadó (*contributia fonciara*) alapelvei következők.

Az ingatlan vagyon tiszta jövedelme alapján évenként megadóztatásnak vettetik alá. Föld és házbirtok ugyanazon egy törvény alapján rovatik meg, de az eljárásban a kétféle birtok közt mégis különbség tétetik. — Az adó tétele évenként a nemzetgyűlés által állapíttatik meg. Első ízben az adó a kimunkált tiszta jövedelem 4⁰/₀-ában állapíttatott meg. Az 1871-diki törvény az adót hat százalékra emelte.

Az ingatlan jövedelme, akár földbirtokból, akár házbirtokból származik, becslések alapján állapíttatik meg. Jövedelemnek vétetik: mezőgazdasági birtokoknál a bérösszeg s azoknál, melyek nincsenek bérben, a szokásos bérleti árak; házaknál szintén a bérösszeg irányadó, de egy negyed rész levonandó föntartási és javítási költségek fejében. A mezőgazdasághoz tartozó épületek (lakóházak is), mennyiben már a mezőgazdasági birtok jövedelmének előállításánál tekintetbe vétettek, nem rovandók meg külön adóval, sőt malmoknál, szeszgyáraknál s más hasonlóknál a jövedelem egy harmad része levon-

ható az épületek és gépek fõntartása czímén. A mezõgazdaságban használt, vagy az állomány kiegészítésére nevelt, vagy hízóba állított marhák a tiszta jövedelem megállapításánál szinten nem vétetnek figyelembe. Ipari és gyári czelokra szolgáló épületek, melyek nem tartoznak valamely mezõgazdasági birtokhoz s ennek jövedelmezõségénél tekintetbe nem vétettek, szintén megbecsültenek, de az így kimunkált jövedelembõl egy harmad rész fõntartási költségek czímén levonható. Erdõségek, vagy új erdõültetvények mindaddig, a míg ki nem használatnak, adómentesek. A vágatás alatt álló erdõségek azonban értékesítettésök arányában rovatnak meg, miután elõbb az elért jövedelembõl egy tizedrész fölügyeleti költségek fejében levonatik. (A birtokos házi vagy mezõgazdasági szükségleteire szolgáló fa adómentes.) Gyümölcsösök és némely ültetvények tíz evig, új épületek három évig adómentesek; nemkülönbön adómentesek az egyházak és szerzetesek épületei, küföldi követségek lakházai vagy irodái és az állami épületek vagy birtokok.

A becslést illetõleg a jövedelmek megállapítását legújabb idõig az ország pénzügyi közegei teljesítették. Az 1882-diki adókezelési törvény azonban szûkebb körre szorította a pénzügyi közegek hatáskörét és bevonta nagyobb mértékben az érdekelteket. Most, az adóköteles jövedelmek megállapítását öt évenként bizottságok eszközlik a községi közegek bevonásával. Valamennyi egyenes adóra nézve ugyanazon törvény (az 1882 márczius 10-diki) szabályozza az eljárást s ugyanazon közegek járnak el az egész vonalon, a mi biztosítja az egyöntetûséget. Két bizottság áll fõnn: a községi és a följobb viteli bizottság. A községi bizottság a községi tanács egy képviselõjébõl, egy adózóból, ki a legnagyobb adót fizetõk sorából választandó és a fiscus egy közegébõl áll (városokban a városi tanács két delegáltja, egy kereskedõ, a fiscus és a közigazgatás egy-egy képviselõje). A följobbviteli bizottság a törvényszék egy tagjából, a megyei tanács egy tagjából, a községi tanács egy tagjából s az adófelügyelõbõl áll. Elnõke a törvényszéki tag, kinek jelenléte nélkül a bizottság nem határozhat.

A földadó mellett egy külön személyes fejadó (contributiune personala) és egy híd- és útdadó (contr. de poduri si sio-sele) hozatott be. Adóköteles volt mindenki, ha a húsz évet

betöltötte. Az adótétel együttvéve fejenként 15--18 lei, mely egyébaránt évenként változott. Az 1877 márczius 18-diki törvény egyesítette a két adót és újból keresztelte, közmunkaadónak nevezvén azt el. (Contributiune pentru caile de comunicatiune.) A törvény bevezetése szerint minden Romániában honos vagy megtelepedett lakos, társadalmi állására vagy foglalkozására való különbség nélkül, a mennyiben a huszonegy évet betöltötte, vagy ha nem is töltötte be, de külön házzal vagy vagyonnal bír, közmunkaadóval rovatik meg. Fejadó jellege tehát fönmaradt. Még néhány év előtt igen jelentékeny terhet képezett, jelentékeny jövedelmet is adott. A törvény kezdetben kevés kivételt engedett, csak a clerus tagjaira, a szolgálatban vagy tartalékban álló közkatonákra, a régi szervezet alapján három időszakot kiszolgált közkatonákra végül a keresetképtelen és vagyon nélküli aggok és betegekre nézve tevén kivételt. Miután azonban ez adó igen népszerűtlen volt, csakhamar szaporítani kellett a kivételeket, az 1878 május 12-diki törvény mentesítette ez adó alól azon tartalékosokat, kik részt vettek az 1877—1878-diki orosz-török háborúban; az 1881 február 11-diki törvény mentesítette a kelerások szülőit. Az 1882 márczius 14-diki törvény 1883-tól kezdve az adótételt, mely addig fejenként tizenhat lei volt, tizenkét leire, 1884-től kezdve pedig hat leire szállította le. Ennek következtében a jövedelem, mely eddig meghaladta a tizennégy millió leit, 4·6 millió leire szállt le.

Ipar, kereskedelem és bármely haszonhajtó foglalkozás az 1863 márczius 27-diki törvény által elrendelt pátensadó által van megróva (Darea patentelor). E szerint minden román vagy idegen, ki Románia területén valamely kereskedelmi vagy ipari üzletet gyakorol, vagy bárminemű keresetet üz, a pátensadó alá esik; mentesek azonban: művészek, írók, tudósok; földbirtokosok, tisztán mezőgazdasági üzletökre nézve (ideértve az állattenyésztést is) napi díj vagy napszám mellett alkalmazottak; kik saját termésökkel (gabna, élelmi czikkek, tűzifa, vagy fából készített házi eszközökkel) házalnak; bábák.

A romániai pátensadó ugyanazon a nyomon halad, melyen a franczia;*) némely eltérésekkel, melyek Románia

*) A franczia pátensadót bővebben ismertettük a *Budapesti Szemle* 1884 januári füzetében.

különleges viszonyai által indokolva vannak. Mindenesetre érdekes jelenség, hogy egy elméletileg szerfölött hiányos és a tudomány által szigorúan elbírált adónem a gyakorlatban helyesnek és jónak bizonyúl a legmagasabb gazdasági fejlődés fokán álló Franciaországban, és a kereskedelmi, ipari s gazdasági tekintetben még nagyon kezdetleges, vagyonosságban Franciaországgal össze sem hasonlítható Romániában. Újabb bizonyítéka ez annak, hogy adózási kérdésekben nem lehet pusztán az elmélet tanai után indulni s hogy az, a mit a tudomány és az elmélet elítél, igen gyakran országok életében hasznavehetőnek és célszerűnek bizonyúl.

A romániai pátensadó is abból indul ki, hogy minden ipar, minden kereskedelmi rendes üzlet, minden kereset egyszersmind bizonyos hasznot hajtó foglalkozás. Ez okból az összes ipari és kereskedelmi üzleteket és haszonhajtó foglalkozásokat három főcsoportba osztja be s jövedelmezőségük megállapítására nézve bizonyos külső és könnyen meghatározható ismérveket vesz alapul: a helység népességét, melyre az illető kereset támaszkodik, a munkaeszközöket és a helyiség bérértékét. — Ép úgy mint Franciaországban, kezdetben itt is csak egy fix tétel állt fönn, vagyis ugyanazon helységben valamennyi egy osztályzatba sorozott üzlet egyenlő adótétellel rovatott meg. Ilymódon az adó egyszerű, de egyszersmind nagyon kezdetleges, megosztása igazságtalan volt. Az 1877 márczius 21-diki törvény tehát az osztályzatok és csoportosítások megigazítása mellett a francia nyomon haladva, behozta a helyiség bérértékén alapuló arányosító adót is.

Az A) főcsoportba osztott kereseti források a népesség száma szerint hat főosztályba és az üzletek természete szerint nyolcz alosztályba soroztattak. P. egy ékszerkereskedő, vagy gabna-nagykereskedő az I. alosztályba tartozik és 3000 lakossal bíró helységben negyven leivel, 3001—15000 lakosságú helységben hatvan leivel, 15001—25000 lakosságú helységben 100 leivel, 25001—50000 lakosságú helységben 150 leivel, 50,001—100,000 lakosságú városban 200 leivel, 100,000-nél népesebb városban pedig 300 leivel rovatik meg, fix adó gyanánt, — s ezenkívül az üzleti helyiség, raktárak, műhelyek stb. bérértékének öt százalékával arányosító adó czímén. A fix adótétel az A) főcsoportban, a keresetforrások jelentősége, illetőleg jövedelmezőségi valószínűsége és a helység

népessége szerint két leitől 300 leig emelkedik, az arányosító adó ellenben 2—5—10 százalék közt váltakozik. — A *B*) tabella a pénzüintézetek csoportját tartalmazza. Itt is kétféle adótétel áll fön: fix és arányosító. Egy biztosító intézet például a város népessége szerint 200—900 lei fix adóval s azonkívül az üzleti helyiség bérértékének tíz százalékaival rovatik meg; egy bankintézet az alaptőke minden 1000 leije után ötven lei fix adót fizet, mely azonban az 5000 leit nem haladhatja meg, s ezenfelül az üzleti helyiségek bérértékének tíz százalékaival is megrovatik arányosító adó czimén. — A *C*) tabella különféle keresetágakat tartalmaz, leginkább a szabad foglalkozásokat s az adó elvileg a közép jövedelmet keresi, tényleg azonban a jövedelem bizonyos külső ismervei szerint alakúl. Így az ügyvéd, orvos, mérnök, építész, stb. lakása bérértékének tíz százalékaival rovatik meg; a bérlő a bérleti összeg minden 1000 leije után két leivel adózik, adója azonban 740 leit nem haladhat meg; egy légszeszgyár a kazánok fejlesztőképessége; egy szállítási üzlet a terület nagysága szerint, melyre az engedély szól, rovatik meg. — Szóval ép úgy, mint a franczia törvény, minden keresetre nézve külön van megállapítva az adótétel; s a különféle kereseti források természete szerint egy helyen az üzletbe fektetett tőke, más helyen a népesség, a munkaeszközök száma és természete, a lakás stb. együtt vagy különvéve ismertető jelei gyanánt tekintetnek a jövedelemnek és az adó ezek alapján szabátik meg.

Az állandó fizetések megadóztatását az 1877 május 4-diki törvény rendelte el, öt százalékos adónak vetvén alá állami, városi és magántisztviselők állandó fizetéseit és nyugdíjait, a mennyiben e fizetések havonként száz leinél nagyobbak. Az adót azon pénztárak illetőleg vállalatok kötelesek beszolgáltatni, melyek a fizetést nyújtják.

A sójövedék egyike Romániában is a régibb adóknak. Már a török főnhatóság alatt megvolt. A sótermelés és eladás egyedárúságot képez. A fogyasztásra szükséges só egyébaránt magában az országban termeltetik. A só hivatalos ára métermázsánsként 7—8 lei, vagyis 2·80—3·20 osztrák értékű arany forint.

A dohányjövedekkel igen érdekes tapasztalatokat tett Románia. Nehez pénzügyi helyzet nyomása alatt az 1872 február 3-diki törvény a dohányt egyedárúság tárgyává tevő és

bérbe adta tizenöt évi időtartamra. A bérlőtársaság (a franko-magyar bank csoportja) a dolog természeténél fogva rendkívüli nehézségekkel küzdött s a közbejött nagy hitelválság még fokozta a nehézségeket. Pár év múlva a bérleti szerződés fölbontatott és az ország maga vette kezébe a kezelést. Az egyedárúság, mely kezdetben nagy ellenszenvvel találkozott, idők folytán megszilárdult, s ma már nyolcz millió leivel nagyobb jövedelmet ad a kincstárnak, mint a bérlet tartama alatt. A jövedelem különben évről évre emelkedik Romániában is.

A szeszes italokat illetőleg az italkimérést már egy 1867 april 12-diki törvény megadóztatta, mindazonáltal az italadók szabályozása egészen újabb keletű.

Romániában is különbséget kell tennünk a licentiák közt, melyek az italkiméresi jog alapján fizetendők és a tulajdonképeni fogyasztási adó közt.

A licentiák Romániában egyenes adók gyanánt kezeltetnek. Mindenki, a ki szeszes italokat (bor, sör, pálinka, szesz és likört) akar kimérni, a pátensadón kívül, mely kereseti adó jellegével bír, még külön licentiát köteles váltani. E licentiának díja nagykereskedőknél nagybani eladásnál (15 hectoliteren fölüli mennyiségekben való eladásoknál) 1000 lei s azonfölül az eladási helyiség bérértékének tíz százaléka; a kicsiben való eladásnál 15,000 lakosnál népesebb helységben 200 lei, 3000—15,000 népességű helységben 160 lei, 30000 lelket meg nem haladó helységben 120 lei, falusi községekben, útszéleken, erdőkben, hidak, stb. mellett nyitott kimérések után hatvan lei s mindannyiszor még külön tíz százalék a kiméresi helyiség bérértéke után. Termelők vagy gyárosok csak akkor kötelesek licentiát váltani, ha kicsiben való kimérést nyitnak; ellenben vendéglősök, kávéosok, stb. habár az italkimérés csak mellékkeresetők, szintén kötelesek licentiát váltani. — A mint látjuk elég jelentékeny adótételek, melyek négy és fél millió leit jövedelmeztek a kincstárnak. A mióta a zsidókat a falusi koersmárlástól eltiltották, negyed millió leivel csökkent a licentiák utáni bevétel. «E csökkenést, ilyen ok miatt — nem bánjuk» — úgymond a pénzügyi bizottságnak a kamara elé terjesztett 1883-diki jelentése.

A licentián kívül (a bor kivételével, mely a szőlőkre vetett magasabb adóban és a licentiákban úgyis meg van róva)

a gyártásnál külön fogyasztási adó fizetendő, melyet az 1882 február 14-diki törvény szabályozott. A törvény alapelvei egyszerűek, bár a végrehajtás itt is nehézkes és részletes. Egy hectoliter szesznek minden lángszeszfoka után tíz krajczár (0.25 lei) egy hectoliter teljes 100 lángszeszfokú szesz után tehát tíz arany forint (huszonöt lei) fizetendő. Egy hectoliter sör, minőségre való tekintet nélkül, két forinttal, egy hectoliter likör pedig tizenkét forinttal rovatik meg. Az adótétel beszedése a terményadó rendszerére van fektetve. Minden gyár pénzügyi főlügyelet alatt áll, a kész termény zárlat alá vétetik és az adó akkor válik esedékesse, midőn a termény a gyárból eladásra, vagy fogyasztásba kerül. Külföldről behozott italok a vámhatáron ugyanezen adóval rovatnak meg. Romániai szesznek külföldre való kivitele esetén, az előirt ellenőrzési rendszabályok megtartása mellett a fizetett adó visszatérítetik. (Tehát nincs helye az «ideiglenesen adómentes» eljárásnak.) A szilvából való házi pálinkafőzésre külön igen mérsékelt adótételek állnak fön.

A bélyeg és illetékügy szintén csak a legújabb időben szabályoztatott. Már az 1862 márczius 31-diki törvény behozta ugyan az illeték-egyenértéket, mint átruházási illeteket az egész román területre egyházi és politikai testületek (városok, községek) terhére. Ez illeték-egyenérték évenként a tiszta jövedelemnek tíz százalékát tette. Az 1880 ápril 8-ki törvény azonban az egyházak és jótékony egyesületek vagyona nézve eltörülte.

Különbén a bélyeget és illetéket az 1872 márczius 1-ji és 1874 január 1-ji törvények hozták be Romániába. De az összes bélyeg- és illetékügy tulajdonkép az 1881 július 30-diki törvény által szabályoztatott.

A bélyeg (timbrulu mobilu) kétféle, állandó vagy arányos. Az állandó bélyeg nyolcz fokozatban négy krajczártól tíz forintig emelkedik. Az arányos bélyeg a bélyegköteles üzlet, illetőleg az okiratban kifejezett érték után az I. osztályban két krajczár minden negyven forint érték után, a II. osztályban négy krajczár, a III. osztályban húsz krajczár minden negyven forint után.

Az illeték (taxele de inregistrare) az érték alapján az I. osztályban húsz krajczár minden negyven forint után, a II. osztályban nyolczvan krajczár, a III. osztályban egy forint húsz krajczár minden negyven forint érték után.

A fix bélyeg tulajdonkép okiratbélyeg, mely minden bélyegköteles okirat után fizetendő. A törvény meghatározza, hogy egy ív nem tartalmazhat 144 sornál többet s egyenkint föl sorolja azon eseteket, melyek az egyes osztályokba tartoznak. Főlöszleg, e helyen túlságos részletezésbe bocsátkozunk, csak általános jellemzésül jegyezzük meg, hogy a fix bélyeg négy krajczáros tétele alá túlnyomó részben a kereskedelmi számlák és nyugták esnek; tíz krajczáros bélyeg alá a közhatóságokhoz intézett beadványok; húsz krajczáros bélyeg alá másolatok, szállítólevelek; negyven krajczáros bélyeg alá keresetek, perben föl vett jegyzőkönyvek; nyolczvan krajczáros bélyeg alá bírósági ítéletek és azok másolatai; két forintos bélyeg alá egyenjogúsítási nyilatkozatok, némely perbeni okiratok és fölebbezések, végrendeletek; négy forintos bélyeg alá kereskedelmi társulatok szerződésai, vállalkozási szerződések, élők közti ajándékozás; tíz forintos bélyeg alá semmiségi panaszok, perújítás, indigenatus, romanisatio.

Az arányos bélyeg I. osztályába tartoznak biztosítási igervények, utalványok; a II. osztályba hitellevelek, részvények, kötvények, szelvények, idegen államok kölcsönei; a III. osztályba bérleti szerződések, biztosítási igervények.

A lajstromozási illeték I. osztályába tartoznak a jelzálogüzletek; a II. osztályba eladások, élők közti ajándékozás és örökösödes rokonok közt; a III. osztályba idegenek közti öröklés és ajándékozás.

Ezzel megismertettük fővonásaiban s a mennyire a magyar olvasó előtt érdeklél bírhat, Románia pénzügyeit és adórendszerét. A kép, melyet nyújtottunk, egy kicsiny és fejletlen, de öntudatosan s ügyes kézzel kormányzott törekvő és fejlődésnek induló országról tesz bizonysgot.

LUKÁCS BÉLA.

PILLANTÁS A VALLÁS MÚLTJÁRA ÉS JÖVŐJÉRE.

Eltérően a rendes tudattól, a vallásos tudat arra vonatkozik, a mi kívül esik az érzékek körén. Az állat csak oly dolgokra gondol, a melyek érinthetők, láthatók, hallhatók, ízlelhetők stb.; és ugyanez áll a tanulatlan gyermekről, a süketnémáról és a legelső fokú vademberről. De a fejlődő embernek gondolatai vannak oly lényekről is, kikről tudja, hogy a közönséges értelemben nem tapinthatók, nem hallhatók, nem láthatók s mégis tudja, hogy hatnak reá. Mi sugallja az érzéki észrevétel alá nem eső hatások ez ismeretét? Miként fejlődnek ez eszmék a természetfölöttiről a természetesre vonatkozó eszmékből? Az átmenet nem lehet rögtöni és a vallás eredetét akarván leírni, föl kell tüntetnünk azon fokozatokat, melyeken ez átmenet végbemegy.

A szellem-elmélet e fokozatokat igen világosan kifejti. Arra tanít, hogy a láthatatlan és érinthetetlen lényeknek a láthatóktól és érinthetőktől való értelmi elkülönzése lassan és föltűnés nélkül fejlődik. Azon tényből, hogy másik enünket, melyről fölteszszük, hogy álmunkban ide-oda jár, úgy képzeljük, mint a ki valóban megtette és valóban látta az álm minden eseményét és látomását — azon tényből, hogy másik énünk, mely a halálkor elmegy, de rögtön visszaváratik, az eredeti szintén anyaggal fölruházott másának van fölfogva — beláthatjuk, hogy a természetfölötti lény kezdetleges formájában igen keveset különbözik a valódi lénytől — nem lévén egyéb, mint az eredeti ember, erősödve ama képességekkel, hogy titkosan vándorol és tesz jót vagy rosszat. És az a tény, hogy a holt embernek másáról megszűnván azok álmodni, a kik őt

ismerték, ez álmokban való meg nem jelenés magában foglalja a föltevést, hogy végleg meghalt, ez a tény mondjuk mutatja, hogy e legrégebb természetfölötti lényeknek csak ideiglenes létet tulajdonítottak s így az első törekvések a természetfölöttinek állandó tudata felé, meghiúsultak.

Sok esetben ez az elkülönzés nem jutott magasabb fokra. A szellemnépesség nem növekszik, mert az elhaltakból folyvást nyer ugyan újjonczot, de másrészt elveszti azon tagjait, a kik megszűnnek az álmokban vagy az emlékekben létezni és közülé egyetlen egyéniség sem viszi annyira, hogy több nemzedéken át elismertetnék megállapított természetfölötti lénynek. Így az *Unkulunkulu*, azaz ős-öreg, a zulu-fajnak ez ösátyja, veglegesen vagy teljesen halott a nép hite szerint; itt csak az újabb keletü szellemeket szokás engesztelni. De a hol a körülmények kedveznek a síri áldozatok folytonosságának, melyekben részt vesznek az új nemzedékek tagjai, kik hallják és átszállítják a hagyományt, ott keletkezik eshetőleg egy állandóan létező szellemnek vagy léleknek a fogalma. Így állapít meg a gondolat egy határozottabb ellentétet a természetfölötti és természeti lények közt. Egyszersmind a természetfölöttinek velt lények nagy gyarapodása áll elő, mivel csoportjukhoz most folyvást újabbak csatoltatnak és erősödik a törekvés őket olybá képzelní, mint a kik mindenütt körülöttünk vannak és különféle szokatlan eseményeket okoznak. Csakhamar a szellemeknek tulajdonított képességek között különbségek keletkeznek. Ezek természetes folyamányai azon megfigyelésnek, hogy az élő egyének képességei is különbözök. Ebből következik, hogy míg a közönséges szellemeket csak az utódok engesztelik, tanácsosnak tartatik alkalmilag a félelmetesebb egyéneknek szellemeit is engesztelni, még ha nincsenek is vérrokonai. Így tehát egészen korán kezdődnek a természetfölötti lényeknek ama fokozatai, melyek eshetőleg oly erősen kidomborodnak.

A háborúk következtében, melyek minden egyéb oknál inkább kezdeményezik amaz első különböztetéseket, folyvást újabbakat és élesebben kiemelkedőket hoznak létre. Mert ily módon kisebb társadalmak nagyobbakká és ezek újra még nagyobbakká tömörülven természetes, hogy az élő emberek hatalmi fokozatainak szaporodásával létre jő a hatalmi fokozatok szaporodásának fogalma szellemeikre nézve is. Így

idő múltával megalakúlnak a nagy szellemek vagy istenek fogalmai, a számosabb másodrendű szellemek vagy félistenekéi és így lejjebb — egy egész pantheon: azonban lényeges faji különbségek még nincsenek, a mi abból világos, hogy a rómaiak manes-isteneknek, a héberék pedig elohimnak nevezik a közönséges szellemeket. Mi több, minthogy a másvilági élet nem tér el a világi élettől, szükségleteit, foglalkozását és társadalmi szervezetét tekintve, előáll a fokozati különböztetés a természetfölötti lények közt, nem csupán hatalmuk, hanem jellemök és munkásságuk módjára nézve is. Így támadnak a helyi istenek és azok, kik a jelenségek ez vagy amaz rendjét kormányozzák; így támadnak a különféle tulajdonságú jó és rossz lelkek; és a hol hódítás következtében a társadalom mint rétegek egymás fölé rakódnak, meglevén mindegyiköknek saját szellem-eredetű hitrendszere, ott a hiedelmek bonyolódott kapcsolatai jönnek létre, melyek egy mythológiát alkotnak.

Mivel a szellemek kezdetben az eredetiekhez mindenben hasonló mások és mivel az istenek, (ha nem élő tagjai egy hódító fajnak) másai a hatalmasabb embereknek, természetes, hogy az istenek is eredetileg ép oly emberek mint a szellemek, physikai jellemvonásaik, szenvedélyeik és értelmiségökre nézve. Mint a közönséges halottak másairól, rólok is fölteszik, hogy fölemésztik a nekik nyújtott húst, vért, kenyeret, bort: eleinte szó szerint, később szellemibb módon emésztvén föl azon táplálékok essentiáját. Nem csupán látható és érinthető személyeknek tetszenek, hanem küzdelemre kelnek az emberekkel, megsebesülnek, kinokat szenvednek: azon egyedüli előnyök lévén, hogy csodálatos gyógyerő rejlik bennök és ennél fogva halhatatlanok. Itt azonban szükséges a minőség szerinti osztályozás, mert nem elég, hogy különféle népek hite szerint az istenek egy halállal adóznak (például hol tagjai egy hódító napfajnak és isteneknek neveztetnek felsőbbségök miatt), hanem mint Pan esetében, még művelt nép is hiszi, hogy egy istennek van második és végleges halála, épen mint az embernek néhány most élő vad törzs hite szerint. A műveltség haladásával a természetfölötti lénynek különbözése a természeti-től mind határozottabb lesz. Semmi sem akadályozza többé a szellemnek és az istennek fokozatos anyagtalánítását; és e szellemülést észrevétlenül elősegíti azon erőlködés, hogy kapcsolatos eszmékre tegyünk szert a természetfölötti hatásról:

az isten többé nem érinthető, később megszűnik látható és hallható lenni. A physikai tulajdonságoknak az emberiségiek-től való elkülönzése mellett lassabban halad előre az értelmi tulajdonságok különböztetése. A vadember istenét, kinek értelmisége egyáltalában aligha nagyobb az elő emberénél, könnyen rá lehet szedni. Még a félműveltek istenei is megcsaltnak, csalódnak, megbánják szándékaikat; és csak az idők folyamában támad a határtalan látás és egyetemes tudás fogalma. Egyszersmind a kedély világa hasonló változást szenved. A durvább szenvedélyek, melyek eredetileg nyilvánvalók voltak és gondosan ápolottak a szenteskedők által, fokoként tünedeznek és csupán azon szenvedélyek maradnak meg, melyek nem szolgálnak közvetlenül az érzéki vágyaknak és esetleg ezek is részben elvesztik emberi vonásaikat. Az istenségeknek e jellemvonásai folytonosan módosulnak és újra módosulnak a társadalmi állapot szükségletei szerint. A tevékenység harcziás korszakában a főisten úgy van fölfogva, mint a ki a fegyelemsértést tartja a legnagyobb bűnnek, ki ép oly csillapíthatatlan haragjában, mint könyörtelen a büntetésben; bármely enyhébb természetű tulajdonságok csak csekély helyet foglalnak el a társadalmi tudatban. De hol a harcziasság hanyatlik és a kormányzat kíméletlen zsarnoki formája, mely ahhoz illett, fokoként azon forma felé módosúl, mely az iparüzéshez illik, akkor a vallásos tudat előterébe mind sűrűbben lépnek az isteni természet ama vonásai, melyek a béke erkölcszánával megegyeznek: az isteni szerelem, az isteni bocsánat az isteni könyörület, lesznek most a jellemvonások új járulécai.

Hogy világosan megértessük az értelmi haladás és a változó társadalmi élet hatásainak ez elvont rajzát, tekintsük futólag azoknak concret nyilvánulásait. Ha minden előre alkotott nézet nélkül vizsgáljuk az egyiptomiak hagyományait, följegyzéseit és emlékeit, láthatjuk, hogy az istenek állati vagy emberi kezdetleges fogalmaiból fejlődtek szellemibb fölfogásaik az istenekről és végre az egy Isten eszméje; de a későbbi korszakok papjai visszautasíták az újabb eszméket, melyeket mételyezőknek hirdettek, elragadtatva azon általános áramlat által, mely az első állapotot tekinti a legkitünőbbnek — oly áramlat, melynek hatása fölismerhető a most élő theológusok és mythologusok elméletein is. Vagy, ha mellőzzük az

elmékedést és nem kérjük, hogy mekkora történeti becsé van az *Iliás*nak és pusztán abból a szempontból vizsgáljuk, hogy mily fölfogása volt a régi görögöknek Zeusról s ezt összehasonlítjuk a plátói párbeszédekben nyilvánuló fölfogással: láthatjuk, hogy a görög műveltség nagyban módosította (legalább a jobbak lelkében) Zeus tisztán anthropomorph fölfogását, elejtven az alantibb emberi sajátságokat és átalakítván a magasabbakat. Hasonlókép szembe állítván a kezdetleges hagyományok héber istenét, kinek megjelenése, kívánságai, fölindulásai emberiek, a próféták által ábrázolt héber istennel, úgy tapasztaljuk, hogy hatalmának folytonos nagyobbodása mellett természete is mindinkább távolodik az emberétől. És figyelembe véve a róla alkotott mai nézeteket, szembe ötlük a roppant átalakulást. Feledékenységből, mely itt nagyon helyén van, azon istenséget, melyről régibb időkben azt hittek, hogy megkeményíti az ember szívét oly végből, hogy az büntetendő tetteket kövessen el, továbbá, hogy egy hazug szellem által megcsalja az embereket, többnyire úgy képzelik most, mint az elképzelhető legmagasabbat is túlszárnyaló erények megtestesülését.

Így fölismervén azon tényt, hogy a kezdetleges emberi lélekben nem létezik sem vallásos eszme sem vallásos érzés, úgy láttuk, hogy a társadalmi fejlődés és az ezzel együtt járó értelmi fejlődés folyamában keletkeztek a vallásos eszmék és érzések, melyek egy világosan fölismerhető okozati kapcsolat szerint mentek át mind azon fejlődési fokokon, melyeken keresztül jutottak művelt népeknél mai formájokhoz.

* * *

És most mit lehet következtetnünk mindebből a vallásos eszmék és érzések jövőjéről nézve? Egyrészt észszerűtlen volna föltenni, hogy a változások, melyek a vallásos tudatot mai formájáig emelték, hirtelen meg fognak szünni. Másrészt észszerűtlen volna föltenni, hogy a vallásos tudat, oly természetes levén származása, el fog tűnni, hátrahagyván egy be nem töltött hézagot. Nyilvánvaló, hogy további változásokat kell szenvednie és mégis minden változása mellett is nem szűnhetik meg létezése. Mik tehát ilyenformán a remélhető átalakulások? Hogy e kérdésre felelhessünk, a fönt leírt folyamatot főbb vonásaiban ismételnünk kell.

Kimutattuk az *Első Eltek* című munkánkban (96. §),

hogyan fejlődést menete közben módosítja azon szétoszlás, mely eshetőleg megsemmisíti: a nyilvánvalóvá lett változások rendszeresen nem lévén egyebek, mint az összefüggés és szétoszlódás ellentétes áramlatainak különbözőzeti eredményei. Ez igazságot figyelembe kell vennünk, hogy helyesen megérthessük a vallásos rendszerek eredetét és hanyatlását, továbbá a most létezőknek valószínű jövőjét. Ama korai változások idején, melyek által az istenek, felistenek, manes-istenek és különféle fajú meg rangu szellemek hierarchiája jó létre, a fejlődést csak kevés korlátozás akasztja meg. Meg lévén teremtve a megszilárdult mythologia, míg gyarapszik a benne foglalt természetfölötti lények tömege, egyaránt növekszik heterogén természete és határozottsága részei elrendezésének és a tagok tulajdonságainak. De az ellenséges föloszlás eshetőleg túlsúlyra jut. A természeti okozatnak terjedő ismerete összeütközik e mythologiai fejlődéssel és észrevétlenül gyöngíti ama hiedelmeit, melyek legjobban eltérnek a fejlődő tudománytól. A démonokra és másodrendű istenekre, melyek a természet egyes osztályain uralkodnak, mind kevesebbet gondolnak, mihelyt mind sűrűbben megfigyelik, hogy a nekik tulajdonított jelenségeket egy állandó rend fűzi össze, és ekkor a mythologia kisebb alkatrészei lassanként elolvadnak. Ugyanekkor, a hierarchia elén álló nagy istennek növekvő felsőbbségével a neki tulajdonított működések is gyarapodnak azok által, melyeket azelőtt számos természetfölötti lények közt osztottak föl; íme a hatalom kiegészítése. A mindenható és mindenütt jelenlévő istenség most következő fogalmának keletkezésével egyszint fogynak a neki tulajdonított emberi sajátságok: a föloszlás érinteni kezdi a legfelsőbb személyiséget a neki tulajdonított forma és természet tekintetében.

Láttuk már, hogy ez a folyamat haladottabb társadalmakban és különösen azoknak kitünőbb tagjai lelkében, odáig megy, hogy a kisebb természetfölötti hatalmakat fölszívja egy természetfölötti hatalom; és ezen egy természetfölötti hatalom, az által, a mit Fiske helyesen nevez deanthropomorphismusnak, elveszti a durvább emberi tulajdonokat. Ha a dolgok ezentúl is az eddigi lefolyás szerint haladnak, akkor azt kell hinnünk, hogy az emberi tulajdonok ez elvesztésének mind inkább haladnia kell. Vajon ezentúl mily tényleges változások várhatók?

Két tényezőnek egyesüléséből kell azoknak származ-

nio. Egyrészt fejlődnek azon kiválóbb érzések, melyek többé nem tűrik meg, hogy alsóbb érzéseket tulajdonítsunk egy istenségnek; másrészt fejlődik az értelmiség, mely elégtelen az előbb elfogadott éretlen magyarázatokkal. Midőn e tényezők hatásait kimutatom, már ismerteket is meg kell neveznem, de szükséges azokra is pillantanunk a többiek kapcsolatában.

* * *

Egy fidszi isten, ki fölfalja a halottak lelkeit, bár nagy kínzással jár e működése, még sem oly kegyetlen, mint azon isten, ki örök kínzásokra kárhoztatja az embereket; és eme kegyetlenség tulajdonítása bár szokásos az egyházi formulákban, alkalmilag előfordúl prédikációkban és néha festői kifejezést is nyer, a jobb természetűek előtt oly tűrhetetlenné vált, hogy néhány theologus határozottan tagadja, mások meg egyszerűen kihagyják tanításaikból. Világos, hogy ez eltérés addig meg nem szűnik, míg el nem tűnt a hit a pokolban és a kárhoztatban!*) E hiedelmek eltűnését segíteni fogja a növekvő idegenkedés az igaztalanságtól. Ádám utódjainak lakoltatása száz nemzedéken át, borzasztó büntetések egy csekély kihágás miatt, melyet azok el sem követtek; minden embernek kárhoztatása, ki nem él a bocsánatnyerésnek egy oly eszközevel, melynek a legtöbb ember soha a híret nem hallotta; a kibékülés végrehajtása egy teljesen ártatlan magzat föláldozása által oly czélből, hogy kielégíttessék az engesztelő áldozat föltételezett szükséges volta; mind oly tények, melyek egy emberi uralkodónak tulajdonítva, az undor érzését keltené föl bennünk, de azokat a dolgok végleges okáról föltenni, már most is igen nehéz és kell, hogy lehetetlenné válják. Hasonlókép ki kell halnia azon hitnek is, hogy az a hatalom, mely számtalan világokban végtelen teren keresztül létezik és mely a föld hajdani életének milliányi éveit alatt nem szorult a földi lakók tiszteletére, egyszerre mohón kívánná a dicséretet és megte-

---

*) Elébe akarván vágni egy eshetőleges kritikának, jó lesz megjegyeznünk, hogy Butler érvei, melyek a fönti és az azokkal rokon hiedelmekre vonatkoznak, bármennyi erősségök van is a deisták ellenében (és ez erősség is igen csekély), teljességgel semmit sem nyomnak az agnosticusok ellenében.

remtvén az embereket, boszankodnék reájok, ha nem hirdetnék folytonosan az ő nagyságát. Mihelyt az emberek megszabadúlnak a gyermekkori benyomások azon káprázatától, mely megakadályozza a gondolkodást, nem fognak jóvá hagyni oly jellemvonást, mely kizárja a tiszteletet.

Ugyanez áll a logikai nehézségekről, melyeket mindinkább belát a fejlődő értelem. Mellőzve azon ismert nehézségeket, melyek szerint több isteninek mondott jellemvonás ellenében van az istenségnek tulajdonított egyéb jellemvonásokkal — minők ilyenek, hogy az isten, ki megbánja azt, a mit tett, vagy hatalom, vagy előrelátás nélkül szükkölködik, hogy haragja oly eshetőséget tételez föl, mely szándékába ütközik es így eszközeinek hiányosságát jelzi; — ama mélyebb nehézségre térünk, hogy fölindulásai mint általában minden fölindulás csak határolt tudat mellett létezhetnek. Minden fölindulást képzetek előznek meg és Istenről rendesen fölteszik, hogy előző képzetek vannak: úgy ábrázolják, mint a ki látja és hallja ezt vagy amazt és indulataira hatással vannak a látottak és hallottak. Szóval, az ily jellemvonásokon alapuló fölfogása az istenségnek, szükségkép anthropomorphnak tekintendő nem csupán azért, mivel az annak tulajdonított fölindulások az emberi lényekéihez hasonlíthatnak, hanem azért is, mivel egy tudatnak részeit alkotják, mely hasonlóan az emberi tudathoz, egymás után következő állapotokból alakul! És e fölfogása az isteni tudatnak össze nem egyeztethető egyéb istennek tulajdonított képességekkel, minők a változhatatlanság, vagy a mindentudás. Mert azon tudat, melyet a tárgyak és esélyek által okozott képzetek és érzések alkotnak, nem foglalhatja egyszersmind magába a világegyetemet minden tárgyát és esélyét. Ha hinni akarunk egy isteni tudatban, nem szabad arra gondolnunk, hogy mi a tudat — meg kell elégednünk a szóbeli magyarázatokkal; és oly magyarázatok, melyeket lehetetlen gondolatokká emelni, mind nagyobb elégtelenséget szülnek az emberi lelekben.

Hasonló nehézségek mutatkoznak, ha az Isten akaratjáról van szó. Míg nem adunk határozott értelmet az akarat szavának, addig mondhatjuk, hogy bírja azt a minden dolgok oka, ép úgy, mint mondhatjuk egy társaságról, hogy birtokában van a jóváhagyás kedvelése; de ha a szavakról gondolatokra térünk, melyeket kifejezni akarnak, úgy látjuk, hogy

tudatunk nem talál kapcsolatot sem az egyik, sem a másik állítás szavai közt. A ki egy idegen akaratról magának fogalmat akar alkotni, annak csak saját akaratából lehet kiindúlnia, mert közvetlenül csak ezt az akaratot ismeri, a többit pusztán következtetés által. De mint mindenki érzi, az akarat föltételez egy indokot — egy bárminemű ösztönző vágyat: a teljes közönbösség kizárja az akarat fogalmát. Mi több, az akarat, mely egy ösztönző vágygyal jár, egyszersmind bizonyos föltűzött szándékot jelent és megszűnik, ha ez el van érve: ekkor valamely más akarat más célra törve, lép az előbbi helyébe. Szóval az akarat valamint a fölindulás szükségkép föltételezi a tudatok állapotjainak sorozatát. Az isteni akaratnak fogalma az emberi akaratból származtatva, ehhez hasonlóan magába foglalja az időben és térben való elszigetelést: mivel minden célnak akarása kizárja egy időre a tudatból más célok akarását és ennél fogva nem egyeztethető össze ama mindenütt jelenlévő tevékenységgel, mely egyszerre tör végtelen célokra.

Hasonlót mondhatunk az értelem tulajdonításáról. Melőzve a fönt említett és itt szintén fölmerülő nehézségeket, a tudati állapotok időbeli következését és határoltóságát illetve meg kell jegyeznünk, hogy az értelem az általunk elérhető fölfogás szerint egy tőle független és neki objectiv lényeket föltételez. Mozgása oly változások által halad előre, melyek idegen működéseknek köszönik eredetüket, a tudaton kívül álló benyomások és az ezekből merített eszmék által. Oly értelemről szólni, mely minden ilyen idegen működés nélkül létezhetik, annyit tesz, mint értelmetlen szavakat használni. Ha ama következtetésre, mely szerint az első okra, mint értelmes lényre, okvetlen hatással voltak folytonosan a független es objectiv működések, azt felelik, hogy e működések mostani tulajdonságaikat a teremtés által kapták és eleinte az első ok magába foglalta azokat; akkor azt kell visszafelelnünk, hogy ez esetben az első oknak ama teremtés előtt, nem volt semmije, mi azon változásokat szülhette volna, melyek fölfogásunk szerint az értelmet alkotják és így értelmetlennek kellett lennie oly időben, midőn az értelemre a legtöbb szüksége volt. Ebből világos, hogy a tulajdonított értelem semmikepe sem felel meg annak, a mit mi e szó alatt értünk. Oly értelem az, mely hijával van minden lényeges jellemvonásának.

Ezen és más hasonló nehézségek, melyek közül néhányat gyakran tárgyálnak, de soha föl nem használnak, kényszeríteni fogják az embereket, hogy elejtsék az első oknak tulajdonított magasabb anthropomorph jellemvonásokat ép úgy, mint már régen elejtették az alsóbbakat. A fölfogás, mely kezdettől fogva nagyobbodott, folyvást nagyobbodni fog, míg határai eltűnvn, oly tudattá lesz, mely a határozott gondolat alakjait túllépi, noha örökké tudatnak marad.

* * *

«De miként fejleszthető az ismerhetetlen ily végleges tudata, melynek ilyformán hallgatagon valóságot tulajdonítanak, folytonos módosulásából egy fölfogásnak, mely teljesen valótlan volt? A vadember szellem-elmélete alaptalan. A halottnak azon anyagi mása, melynek létezését elhiszi, soha sem létezett. És ha e másnak fokozatos szellemülése által keletkezett általában a természetfölötti lény — és ha az istenség fogalma, keletkezve néhány emberi tulajdonság elejtése és másoknak átalakítása által, eme változások folytonossága által alakul meg; nem kell-e szintén költeménynek mondanunk, azt a kifejtett és megtisztult fogalmat, melyhez jutunk, ha az eddigi folyamat határát éri el? Bizonyára ha az eredeti hit teljesen hamis volt, minden belőle származott hitek is hamisnak kell lennie.»

Ez ellenvetés döntőnek látszik és az is volna, ha az előzmény megállhatna. Bármily meglepő is a legtöbb olvasóra nézve, ki kell mondanunk, hogy eleintén a kezdetleges fölfogásban volt egy kevés igazság — azon igazság tudniillik, hogy a hatalom, mely a tudatban nyilvánul, csak különböző körülmény közt lévő formája azon hatalomnak, mely a tudaton kívül nyilvánul.

A kezdetleges ember minden önkénytes tényében fölismeri a bensejében rejlő erély nyilatkozatát. Nem mintha gondolkoznék benső tapasztalatairól, de e tapasztalatok már magokban foglalják azon fölismerést. Midőn tagjait mozgatja és általok más dolgokat mozgat, tudatára jut az erőlködéssel járó érzésnek. És az erőlködésnek ez érzete, mely az általa okozott változások észrevett előzménye, fölfogott előzménye lesz oly változásoknak, melyeket nem ő hozott létre — vagyis el van

látva a gondolkodás oly kitételével, melynek segélyével elképzelheti ez objectiv változások eredetét. Eleinte az izom-erőnek érzete, mint megelőzője a körülötte látott szokatlan eseményeknek, magával hordja a társuló eszmék egész raját. A fölfogott erőlködésről úgy gondolkodik, mint egy hozzá hasonló lénynek erőlködéséről. Az idő folyamában, a halottak e másai, melyekről fölteszi, hogy mindenféle változásokon dolgoznak, csak az igen megszokottakon nem, módosulnak a fölfogásban. Nemesak anyagiságuk fogy, hanem közülök némelyik oly nagyobb egyéniséggé is fejlődik ki, a jelenségek oly osztályát kormányozza, mely aránylag szabályos rendet mutatván, fölkelti a hitet oly lényekben, kik sokkal hatalmasab-
bak, mint az ember, de cselekvésök módja nem oly változó-
kony. Így az ily lények által kifejtett erőnek az eszméje mind kevésbbé társul egy emberi szellem eszméjével. További haladások a kisebb természetfölötti lényeket egy általános lénybe elmerítvén és ez általános lény személyiségét elmosódottá és egyszersmind messze terjedővé változtatván, még jobban töre-
kednek elválasztani az objectiv erő fogalmát a tudatban föl-
ismert erőtől, és ez elválasztás határát éri el a tudósnak gon-
dolatában, ki az erőnek kitételeivel magyarázza nem csak az érinthető testek látható változásait, hanem általában minden változást egész az etheri közeg hullámmzásáig. Mindazáltal ez erő (legyen az akár statikai formájában, mely az anyag ellen-
állása, akár dynamikai formájában, mint erély) mindvégig ama
belső erély kitételeivel értelmeztetik, mely a tudós tudatában is az izmok erőlködésének van elismerve. Kénytelen az objec-
tiv erőt a subjectiv erő kitételei által jelképezni, minden egyéb
jelkép híjával lévén.

Lássuk most a következéseket. Azon belső erély, mely a kezdetleges ember tapasztalatában mindig közvetlen előzmé-
nye volt az általa előidézett változásoknak — azon erély, melyre külső változások magyarázata közben egy emberi sze-
mélyiség ama tulajdonságainak kapcsában gondolt, melyekkel az önön belsejében összeforrt; — azon erély nem egyéb, mint az, melyet anthropomorph járulékaitól megszabadítván most minden külső jelenség okának képzelünk. A legfelső fok, melyre jutottunk, azon igazságnak fölismerése, hogy a tudaton kívül létező erő nem lehet hasonló ahhoz, melyet mi a tudatban létező erőnek ismerünk és mégis mivel mindegyik képes létre

hozni a másikat, csak ugyanegy dolognak különböző módjai lehetnek. Azaz, a kezdetleges ember által kezdett elmélkedés ama végső következtetésre jut, hogy az anyaginak megkülönböztetett világegyetemben nyilvánuló hatalom azonos azzal, mely bennünk buzog föl a tudat formájában. Tehát nem igaz, hogy a fönti érv egy igaz hitet fejleszt ki oly hitből, mely teljesen hamis. Ellenkezően, a vallásos tudat végső kifejlődése oly tudatnak, mely kezdetben egy számtalan tévedés által elhomályosított töredék igazságot tartalmazott.

* * *

A kik azt hiszik, hogy a tudomány oszlatja a vallásos hiedelmeket és érzéseket, nem látszanak észre venni azt, hogy azon titokzatosság, melytől megfosztatott a régi magyarázat, oda tapad az újhoz. Sőt inkább mondhatjuk, hogy az átvitel-lel gyarapodás is jár, mert oly magyarázat helyett, melynek látszólagos lehetősége volt, a tudomány oly magyarázatot nyújt, mely csak bizonyos távolságig vezetve vissza bennünket, ott hágy a bevallott magyarázhatatlan jelenletében.

Bizonyos szempontból tekintve, a tudományos haladás a természet fokozatos átalakítása. Hol a közönséges észrevétel teljes egyszerűséget lát, ott az nagy bonyolultságot fedez föl; a teljes mozdulatlanság helyén fölfedi a megfeszített tevékenységet és a mi pusztá ürnek látszik, ott az erők csodálatos játékát látja. A természettudósok mindegyik nemzedéke az úgy nevezett «nyers anyagban» oly képességeket fedez föl, melyekről néhány évvel azelőtt a legtanultabb bűvár azt mondta volna, hogy hihetetlen; ilyen az egyszerű vaslemeznek azon tulajdonsága, hogy fölveszi a tagolt beszéd által előidézett légrezgéseket, melyek változatos villanyos hullámokká alakulván, ezer mérföldnyi távolságban egy másik vaslemez által újra átalakulnak és ismét tagolt beszéd gyanánt hallhatók. Midőn a természettudós látja, hogy a bennünket környező szilárd testek bármily nyugalmasak látszatra igen érzékenyek oly erők iránt, melyek véghetetlenül kicsinyek a magok mivoltában — midőn a spectroscop azt bizonyítja neki, hogy a tömecek a földön összhangzásban mozognak a csillagok tömeceivel — midőn kénytelen arra a gondolatra jutni, hogy a térnek minden pontját a rajta minden irányban átfutó rezgések moz-

gatják; akkor inkább ama fölfogáshoz hajlik, hogy a világ-egyetem egy egészen eleven anyag s nem ahhoz, hogy egészen halott: eleven, ha nem is a szorosán vett értelemben, legalább általánosan érte.

Ez átváltozást, melyet a természettudósok kutatásai folyvást növesztenek, elősegíti a metaphysikai kutatások által előidézett másik átváltozás. A subjectiv elemzés annak megengedésére kényszerít, hogy tudományos magyarázataink az előttünk föltáruló jelenségekről saját változóan kapcsolatos érzéseink és eszméink kitételeiben van kifejezve — azaz a tudatunkhoz tartozó oly elemekben, melyek csak jelképei a tudaton kívül eső dolognak. Noha azután az elemzés helyreállítja eredeti hiedelmünket bizonyos fokig kimutatván, hogy a jelenségek nyilvánulásainak minden csoportja mögött mindig van egy nexus, mely maradandó valóság a változó jelenségek közepett; mégis megbizonyosodunk, hogy a valóság e nexusa sohasem férhet a tudathoz. És midőn még egyszer eszünkbe jut, hogy a tudatot alkotó működések szigorúan határoltak lévén, nem hozhatják magok közé a határokon kívül eső tevékenységeket, melyek azért öntudatlanoknak látszanak, bár az egyiknek a másik által való létrehozása arra látszik mutatni, hogy lényegesen ugyanaz a természetök; akkor az a kényszer, melynek következtében a külső erélyről a belsőnek kitételeiben gondolkodunk, inkább szellemi, mint anyagi nézetet kelt a világegyetemről: mivel a további gondolkodás mégis kényszerít azon igazság elismerésére, hogy a végső erélynek fölfogása úgy, a hogy a jelenségek nyilvánulásában adva van, meg nem magyarázhatja nekünk, hogy tulajdonkép miből áll az.

Míg tehát azon hiedelmek, melyekre az elemző tudományok vezetnek, meg nem semmisítik a vallást, hanem egyszerűen átalakítják, addig a tudomány, conerét formáiban kibővíti a vallásos érzés körét. Kezdetről fogva a tudomány haladásával együtt járt a csodálkozás képességének növekedése. A legalantibb vademberek vannak a legkevésbé meglepetve a kifejlett művészet munkái által: az útazók eleget bámulják közönyüket. És oly kevés csodálatost fedeznek föl a természet legnagyobb jelenségeiben, hogy minden azokra vonatkozó vizsgálatot lenéznek, mint gyermekes bibelődést. Ez ellentétel, mely a legalantibb és a kiválóbb emberi lények értelmi

helyzete közt látható, párhuzamos azon ellentét, mely föllelhető eme kiválóbb emberi lények fokozatai közt. A paraszt, a kézműves, a kereskedő semmibe veszi, magától érthető dolognak tartja a csirke kiköltését, de az élettan művelője, ki az élet jelenségeinek elemzését a legszélsőbb határig viszi, nagyon megütközik, midőn egy parányi protoplasma a nagyító alatt bemutatja neki az életet legegyszerűbb formájában és érezteti vele, hogy bármint formulázza annak folyamatait, az erők tényleges összejátszását el nem képzelheti. Az útazónak, vagy a vadásznak lelkében egy völgy a magas hegységben csak festői látvány vagy sportját érdeklő tájrészlet, de sokkal több az gyakran a földtan művelőjének. Ez megfigyelve, hogy a melyen ül, a jégár környezte szikla, kipállás által fölületéből csak fél hüvelyknyit vészett oly idő alatt, mely az emberi műveltség kezdetétől jóval távol esik és azután megkisértvén fölfogni a lassú leöblítést, mely kivájta az egész völgyet, az időről és erőről oly gondolatokba mélyed, minőket az útas vagy vadász nem ismer — gondolatokba, melyek szárnyalása ugyan nem méltó tárgyokhoz, de akkor érzi még inkább, hogy sekélyesek, midőn észreveszi a gneisznak gyűrt rétegeit, melyek egy mérhetetlenül távolabb eső korról beszélnek, midőn jó messze a föld alatt félig olvadt állapotban voltak és újra egy az előbbi régiségét roppantúl túlhaladó időről beszélnek, midőn alkatrészeik homok és iszap voltak egy hajdani tenger partjain. Nem is a kezdetleges népeknél, kik azt hitték, hogy az egek a hegycsúcsokon nyugszanak és nem is az ő cosmogoniájuk modern örököseinél, kik azt hajtják, «hogy az egek Isten dicsőségét hirdetik», nem ezeknél találjuk a világegyetemről a legmagosabb fogalmakat, vagy az annak szemlélete által keltett csodálat legnagyobb összegét. Inkább a csillagásznál találjuk, ki a napot oly roppant anyagnak tekinti, hogy annak csak egyik foltjába földünk elmeríthető, a nélkül, hogy annak szeleit érintené és ki minden tökéletesebb messzelátó segélyével még számos ilyen és néha jóval nagyobb napokat is láthat. — Mint eddig úgy ezentúl is a magosabb képesség és mélyebb belátás inkább emelni fogja ez érzést, semhogy leszállítaná. Most a leghatalmasabb és legműveltebb szellemnek sincs, sem elég tudománya, sem elég képessége arra, hogy gondolatban jelképezze a dolgok teljességét. A tudós el lévén foglalva a természet egyik vagy másik osztályával rendszeren

nem ismeri eléggé a többi osztályokat még annyira sem, hogy fölfoghassa jelenségeik kiterjedését és szövevényét; és ha föl tesszük is, hogy mindegyikről van megfelelő ismerete, mégis képtelen rólok mint egészről gondolkodni. A jövőben szélesebb és erősebb értelme segíteni fogja, hogy a természeti osztályok teljességéről némileg tudatot alakítson. Mondhatjuk, hogy éppen mint a fejletlen zenei tehetség, mely csupán egy egyszerű dallamot képes megbeesülni, nem foghatja föl a symphoniának változatosan bonyolított passagejait és harmóniáit, melyek a zeneköltő vagy a virtuóz lelkében egyesítve vannak oly egymásba foglalt zenei hatásokká, minőket át nem érezhet a zeneileg műveletlen ember; úgy a jövőben a kifejtettebb értelmiségek a dolgok most csak a részletekben megfigyelhető folyását teljességében fogják megfigyelni oly érzés kíséretében, mely ép annyira túlhaladja a mostani művelt ember érzését, mint a mennyire ez túlhaladja a vademberét.

És ez érzés valószínűen csak növekedni fog a tudomány-
nak azon elemzése által, mely egyrészt az agnosticismusra viszi az embert s másrészt folyvást sarkalja, hogy gondoljon ki a nagy talányról valami megoldást. Így fog ez lenni különösen akkor, ha meggondolja, hogy magok a fogalmak, a kezdet és vég, az ok és cél, viszonylagos fogalmai az emberi gondolatnak, melyek hihetőleg nem is alkalmazhatók az emberi gondolatot túlhaladó végleges valóságra és ha, bár gyanítja, hogy magyarázata a végleges valóságra alkalmazva, ertelem nélküli szó, mégis kenyszerítve érzi magát azt gondolni, hogy kell lennie egy magyarázatnak.

De a titkok közepett, melyek annál nagyobbak lesznek, mennél többet gondolkozunk róluk, fönmarad azon egyetlen bizonyosság, hogy mindig egy vegtelen és örök erély van körülöttünk, melynek létét köszöni minden a világon.*)

HERBERT SPENCER után angolból

—d.

---

*) E cikk kefelevonatát maga a szerző küldötte meg Londouból e folyóirat számára fordítás és közlés végett. Szerk.

AZ ELEKTROMOSSÁGRÓL.

Harmadik és utolsó közlemény.*)

V.

Oersted, Ampère és Arago fölfedezéseinek híre lázas tevékenységre indította a physikusokat; és mialatt az elektromagnesség kibővítésén és alkalmazásán fáradoztak, azalatt Faraday, a nagy chemikus, Davy, laboransa, a volt könyvkötő segéd, e tudományát — a szó valódi értelmében — fölforgatta, a mennyiben az ellenkező tüneményt a mágnesseg által előállítható elektromosságot fedezte föl, az úgy nevezett magneto-elektromosságot. És ez a magneto-elektromosság viszont az elektromosság alkalmazhatóságát forgatta föl olyannyira, hogy csakis ennek köszönhetjük az utolsó években egymást érő, rendkívül nagy szabású elektromos tárlatokat.

Gyönyörű példát nyújt Faradaynek ez irányban kifejtett tevékenysége ahhoz, hogy mennyire túlszárnyalja az alapigazságokat földerítő tudós azok érdemét, kik a tudomány eredményeinek közvetlen alkalmazását tűzik ki célul. Faraday a gyakorlati alkalmazás teljes mellőzésével a természet titkát fűrkészte, és ennek földerítése által a természet erejének új támadó pontját adta az emberiség kezébe.

Ez jellemzi a czikkünk elején kifejtett különbséget a régi és az új tudomány között. Itt is, épen úgy mint ott, az igazság földerítése elfojthatatlan vágygyal indítja a kutatásra

---

*) Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 85. és 86. füzetében.

a nagy szellemeket, de míg ott beérik a szellemi tőkével, melyet az ember e szenvedélye nyújt, itt — minthogy csak is a természet valódi viszonyaival és körülményeivel foglalkoznak — minden alapigazság egyszersmind a természettel szünet nélkül küzdő emberiségnek anyagi hatalmat nyújt.

A mai tudománynak azért nem kell beérni azzal, hogy a szellemi töke gyarapítása által az emberiséget az anyaginak nélkülözésére tanítsa, hanem ezenkívül a természete által kiszabott nélkülözhetetlen anyagi szükségletekről is gondoskodik.

Így válik a tudomány és művészet azon nagy hatalommá, mely az emberiséget bármily nemű és rendű szükségleteivel ellátja.

Nézzük már most az itt nyújtandó példában, mily módon válhatik egy alapigazság egy természeti törvény földerítése a társadalom fontos tényezőjévé, ha maga a fölfedezője sem sejtí meg ebbeli jelentőségét.

Ismeretes volt a nagy feszültségű elektromosságnak, a dörzsölésnél keletkezőnek influáló hatása, hogy tudniillik a szomszédos vezetőben elektromosságot gerjeszt, ismeretes volt, hogy ez influenza által mennyire össze lehet sűríteni és így növesztetni a hatását az elektromosságnak a leydeni palaczkban, ismeretes volt a magesnek a hozzá közelített vasban előidézett influenza, igen természetes tehát, hogy az áramnak is a hozzá közel levő vezetőben előidézendő influentiát is keresték; azonban az erre vonatkozó kísérletek eredménytelenek maradtak, épen úgy, mint mikor Oersted előtt az elektromosságnak a magesstűre gyakorolt hatását keresték.

1831-ben találta meg Faraday e hatást, melyet inductionnak nevezett. Tudniillik azt találta, hogy az áram, mialatt a vezetőben kering, nem hat észrevehető módon a szomszédos vezetőre, hanem csak megindulása és megszűnése pillanatában.

Ugyan is egy dróttekercesbe vezette az áramot, és körülötte egy másik tekerceset helyezett, melynek végei egy galvanométerbe szolgáltak. A mikor az áramot a belső tekercesbe zárta, akkor a galvanométer tűje eltért, mintha meglökték volna, s ismét nyugalmi helyzetébe tért vissza; ha az áramot megszakította, a tű ellenkező irányban tért ki. Az eltérések igen csekélyek voltak, úgy, hogy csak érzékeny galvanométeren voltak megfigyelhetők.

Faraday azonban ez új tény fölfedezésével nem elégedett meg, hanem gondos tanulmány tárgyává tette, oly fényes eredménnyel, hogy követőinek alig maradt egyéb ez eredmények alkalmazásánál.

Faraday megmutatta, hogy nem csak a zárásnál és nyitáskor keletkezik inducált áram, hanem keletkezik akkor is, ha a főáram a zárt vezetőkörhöz közeledik vagy tőle eltávolodik; keletkezik továbbá a főáram erősbulésénél és gyöngülésénél. Az áram tehát mindig inducál a hozzá közel levő vezetőkörben pillanatnyi áramot, mikor az erre gyakorolt hatása megváltozik.

Az a pillanatnyi áram, mely a főáram zárásánál keletkezik, az utóbbival ellenkező irányú, épen úgy mint azon áramok, melyek a főáram közelítése és erősbulése által keletkeznek; a főáram megszakításánál, távolodásánál és gyöngülésénél keletkező inducált áram az előbbivel ellenkező irányú, tehát a főárammal, azaz az inducáló árammal egy irányú.

Faraday továbbá megmutatta, hogy az áram zárásánál és nyitáskor még a saját vezetőkörében is inducál áramot; ezt külön áramnak nevezte. E külön áram keletkezése által megmagyarázta azt a különös tüneményt, hogy az áram megszakításánál annál élénkebb szikra keletkezik, minél hosszabb a vezetője; tudniillik akkor az inducált áram, mely ezt a szikrát előidéz, erősebb. Megmagyarázta továbbá általa az áramnak a zárás és nyitás pillanatában tapasztalt erősbulését és gyöngülését.

Azon legáltalánosabb esetben, ha az áram egy vezető körül helyeztet megváltoztatja, hogy milyen irányú áram keletkezik, azt Lenz határozta meg. Ugyanis megállapítja, hogy az inducált áram mindig olyan irányú, hogy hatása által, melyet a főáramra gyakorol, az ellenkező irányú mozgást szülné. (Tudniillik mint a mely mozgás által az inducált áram keletkezett.)

Ez által az elektromosságnak ez új módon való keletkezésénél, mely első szemre semmiből látszik keletkezni, ki van mutatva a munka forrása, tudniillik be van igtatva a munka megmaradásának általános elvébe. Mert Lenz törvénye szerint az illető inducáló mozgás előidézésére a keletkezett inducált áram munkaképességével több munkát kell végrehajtani, mint ha a mozgás által nem inducálunk áramot.

Ha például egy áramvezetőt egy zárt vezetőhöz hirtelen közelítünk, akkor ennek a mozgásnak végrehajtására több munkát kell fordítani, mint ha a zárt vezető nem volna ott (pedig a zárt vezetőt nem is érintjük). De világos, hogy több munkát kell rá fordítani, mert a zárt vezetőben olyan áram keletkezik a mozgás alatt, mely az ellenkező irányú mozgást szülné, azaz, ebben az esetben a főáramot taszítja. Ha gyors eltávolítás által idézünk elő áramot, akkor ez oly irányú, hogy vonzást szül, tehát ismét a mozgásra fordítandó munkát növeli.

Az elektromosságnak e tömegmozgás által, azaz mechanikai munka által előállítható új módja különösen fontossá vált az által, hogy Faraday az Ampère fölfödözte kölesönös séget a mágnes és az elektromosság között erre az esetre is alkalmazta. Tudniillik megmutatta, hogy minden zárt vezetőben áram keletkezik, ha egy mágneset hozzá közelítünk vagy tőle eltávolítunk, vagy ha a hozzá közel lévő mágnes erősbödik vagy gyöngül.

Az így keletkező áramok irányát megkapjuk, ha Ampèrenek a mágneset helyettesítő áramot megadó törvényt Lenz törvényével kombináljuk.

Ez által volt csak tulajdonképen fölfedezve az elektromosságnak mechanikai munka által való előállítása, mert minden telep nélkül, állandó mágnes által mozgással állítható elő az elektromos áram.

Az első, a ki ily módon tetemes erősségű elektromosságot állított elő, Pixii volt; 1832-ben egy gépet szerkesztett, mely egy tengelye körül gyorsan forgatható erős aczélmagnestől állt. A mágnes két sarkával szemben és hozzá lehetőleg közel két dróttekerccs volt illesztve, melyeknek drótja egy kapcsolatos drótból állott; a tekercs magját lágy vas képezte, mely az aczel mágnes hatása által magnessé válik és így a körülte levő drótban az inductiót tetemesen megerősíti.

E lággyassal ellátott tekercseket inductornak vagy armaturának nevezik.

A mágnes éjszaki sarkával szemben levő lággyvas déli sarkká válik, a délivel szemben levő pedig éjszakivá, és a lággyvasnak ez inducalt magnessége épen oly gyorsasággal tűnik el és változik meg, a milyennel az állandó mágnes mellőle eltűnik vagy ellenkező sarkkal fölváltatik.

A lágyvasak e magnessége keletkezése ideje alatt a körülötte vezetett drótban áramot inducál, de mivel a sarkok ellenkezők, az áramok is ellenkező irányúak lesznek.

Az aczélmagnes déli sarkával szemben keletkező éjszaki sark (mely az Ampère-féle törvény szerint az óramutatóval ellenkező irányú áramnak felel meg), a dróttekerecsben az óramutatóval egy irányú áramot létesít; a másik lágyvas ellenkezőt. E két ellenkező áramot azonban egyirányúvá lehet változtatni, ha a drótot a második vas körül az elsővel ellenkező irányban vezetjük.

Így a déli és éjszaki sark által inducált áramok összegeződnek. Ezt az áramot jelöljük I-el.

Ha a magnest forgatva, a sarkok eltávolodnak a vasoszlopoktól, akkor az előbbivel ellenkező irányú áramnak kell keletkezni, mivel az előbbi magnesség gyöngül. Ez legyen a II. áram.

Egy fél-körülforgás után a vasoszlopok alatt az előbbivel ellenkező sarkok állanak. Tehát ismét a magnesség keletkezése által inducáltatik áram; s minthogy ez a magnesség az elsővel ellenkező, az áram is ellenkező; azaz a II. árammal egyirányú. Tehát ez az áram a III-mal jelölendő, a II-nek csak folytatása.

A mint a mages e helyzetéből tovább forog, ismét távolodó áram keletkezik, mely a III-mal ellenkező irányú, tehát az I-el egyirányú.

Látható tehát, hogy egy teljes körülforgás alatt két különböző irányú áram futja át az egyet képező két tekereset. Az áram irányának változása akkor áll be (I és III után), mikor a mages sarkai a vasoszlopok előtt haladnak el.

Az így keletkező ellenkező irányú áramokat commutator vagy áramváltoztatóval egy irányúakká lehet változtatni.

A commutator egy kis hengerből áll, mely a forgó tengelyre van erősítve és így vele egyidejűleg forog. Ez a vezető henger egy szigetelő rész által két egyenlő részre van osztva.

Az inductor drótvégei e henger egy-egy vezető részéhez vannak vezetve. Körülforgása alatt két rugó simúl a hengerhez, melyek az áram tovább vezetésére szolgálnak. Egy fél körülforgás alatt egy rugó az egyik vezető részen surlódik, a másik fél körülforgás alatt a másikkal érintkezik. A tengely

bizonyos állásánál a rugók a szigetelő részt érintik, akkor az áram meg van szakítva.

Tegyük föl például, hogy a két vezető féllal összekapcsolt drótból folytonos egyirányú áram kerül a commutatorba, még pedig úgy, hogy az I-ső félbe a positiv, a II-ba a negativ drótvég vezet. Ez esetben a commutator forgása alatt a positiv áram bevezettetik például az *A* rugóba, a negativ a *B*-be. Az áram tehát a két rugót összekötő vezetében *A*-tól *B* felé halad. A fél körülforgás után azonban a rugók szigetelőt érnek, és így az áram megszakad. Tovább forgatva a commutator, a II. vezetőrész érintkezik az *A* rugóval, és az I. a *B*-vel; most tehát az *A* rugóba vezettetik a negativ drótvég, míg a *B*-be a positiv. Az áram tehát a rugókat összekötő vezetében *B*-től *A* felé halad. Világos, hogy e külső vezetében az áram minden fél körülforgás alatt irányát megváltoztatja.

Így tehát, ha e commutatorba az inductor váltakozó áramait vezetjük, úgy, hogy a váltakozás pillanatában a rugók szigetelőt érjenek, akkor e váltakozó áramok egyirányúakká válnak.

Ily módon Pixii oly erős inducalt áramokat állított elő, melyek Faraday áramaihoz oly arányban voltak, mint Davy két ezer elemből álló batteriája volt Volta szerény oszlopához.

Pixii után Saxton, Clarke és többen jelentékenyen megjavították e gépet az által, hogy nem a nehéz aczélmagnet, hanem a nálánál sokkal könnyebb inductort forgatták. Ez által kisebb forgató erővel lehetett ugyanazt az eredményt elérni.

Azután Stöhrer öregbitette e gépek hatását az által, hogy nem két magnes sarkot, hanem hatot alkalmazott, s mindegyik sarknak megfelelőleg egy-egy inductor-tekerceset.

A drót a tekercesekben úgy volt vezetve, hogy a magnes-sarkokhoz való közeledésöknél valamennyiben egy irányú áramok keletkeztek; az eltávolodásnál az ellenkező irányú áram keletkezett. E két ellenkező irányú áram azután commutator által úgy tereltetett egy irányba, mint fönnebb láttuk.

Stöhrer gépei oly erős elektromos áramokat adtak, hogy e gépeket nagy dimenziókban készítették, különösen világító tornyoknak erős elektromos fényvel való kivilágítására. Az első nagy gépeket az *Alliance* című párisi társulat készítette;

ezeknél az inductort gőzgép forgatta. E gépek szerkesztésénél különösen Nollet, Holmes és Lontin tündek ki.

Egész 1857-ig a tulajdonképeni Pixii gépek járták. Ebben az évben azonban a berlini Siemens jelentékenyen javította e gépeket. Tudniillik a szerkezetet akkép változtatta meg, hogy ugyanoly forgató erő alkalmazása mellett erősebb áramot nyert.

Siemens javítása abban állott, hogy az inductornak oly alakot adott, hogy a delejsarkok erősebben hathattak rá. Ez által az inductor forgatására szánt munkának nagyobb része alakíttatik át elektromossággá.

Siemens inductora csak egy tekercsből áll, de ez hosszú hengert képez, s a drót hossz tengelyével párhuzamosan van rátekerve, úgy, hogy a szorosan egymás mellé állított aczélmagnesek egész sora egyszerre hat rá. E hatás alatt az inductorban képződő sarkok a henger hosszában vannak.

Ennek az inductornak az említett előnyön kívül még az a jó oldala is van, hogy benne a váltakozó áramok sokkal gyorsabban következnek egymásra, mint az előbbi gépeknél; és a rövid ideig tartó körülforgása miatt az áramok kevesebb ideig vannak megszakítva, úgy, hogy az e gépekből eredő áramok közelebb állanak a batteriák által nyert áramokhoz, azaz az áram folytonosabb. Ennél az inductornál továbbá a magnesek nagy mértékben inducálnak áramokat direct a dróttekeresben, és ezek az áramok a lágymas által előidézett inductiohoz összegeződnek.

Ezek oly előnyök, hogy e több irányban javított henger-inductornak — a keletkezésük óta tett rendkívüli haladás mellett is — még most is alkalmaztatnak.

A legközelebbi fontos lépést Wilde tette 1866-ban. Ugyanis az erős aczélmagneseknél könnyebben előállítható elektromagneseket használta. E célra dupla gépeket szerkesztett. Egy kisebb Siemens-féle gépből nyert áramokat nagy elektromagnesek előállítására használt és csak az ezek által inducalt áramokat használta föl.

És a midőn még az elektromagnesek által nyert áramot ismét csak elektromagnes-tekercsbé vezetett és csak e rendkívül erős magnesek által a roppant inductorban előállított áramokat használta: oly áramokat nyert, melyekhez hasonló hatásút addig nem láttak.

E Wilde-féle gépek több oldalú alkalmazást nyertek a gyakorlatban.

Néhányat Elkington használt birminghami galvanoplastikai gyárában. Mások elektromos fenynél való photographozásra használták, és néhányat Whitechapelben alkalmaztak ozon előállítására, mely szintelenítő szerül szolgál.

Még abban az évben, 1866-ban, melyben Wilde gépének megcsodált összetételén fáradozott, egy új találmány ez összetételt fölöslegessé tette.

Ugyanis ismét Siemens áll elő egy új az elektromos gépek szerkezetében korszakot alkotó találmányával. Ő megmutatta, hogy az elektromagnesek előállítására nem kell külön áramot alkalmazni, hanem a gép által előállított áramot saját elektromagnesei tekercsebe vezethetjük, azaz a saját inducalt áramukkal táplálhatjuk. A megindításra pedig elegendő az a kevés magnesség, mely az egyszer magsnezett vasban megmarad, a lágyvasnak úgy nevezett remanens magnessége.

Telát ha ilyen gepet forgásnak indítunk, akkor könnyen torog, jeléül annak, hogy a forgás által előálló és a forgást megnehezítő inducalt áramok csak igen gyöngék. E gyöngé áramok az elektromagnesek tekercseibe kerülve, ezt megerősítik, s ez által ismét az áramok erősbülnek s így tovább, míg a gép szerkezetének és forgása sebességének megfelelő legnagyobb hatást eléri.

Ugyan erre a gondolatra a már sokszor említett Weatstone is jött Siemenstől egészen függetlenül. Érdekes, hogy mindkettő találmányát a londoni *Royal Society* egyazon gyűlésén mutatta be.

Ez az elv rendkívüli alkalmazást nyert, úgy, hogy a szerinte előállított gépeket az előbbiektől külön nev által különböztették meg.

Azokat, melyeknél állandó magsnesek vannak alkalmazva, magneto-elektromos gépeknek nevezik, ezeket pedig, melyeknél maga a forgó erő állítja elő az inducáló magsneseket is, dynamo-elektromos gépeknek nevezték el. A dolog lényegét tekintve, e megkülönböztetés nem jogosult.

E gépeknél azonban azonnal mutatkozott az a nagy hibájok, hogy az elektromagnesek erőssége nem állandó, hanem a fölhasznált áram gyöngítésével és erősbítésével változnak. Így ismét maga az áram változik, úgy, hogy egy kis

egyenetlenség a külső munka végrehajtásánál, az áramnak fokozott egyenetlenségét vonta maga után. Ez különösen a világításnál el nem tűrhető hibát képez.

Sokféle módon igyekeztek e hibán túladni. Az első, a ki azonnal az említett előadás után e hibát kizáró gépet szerkesztett és annak leírását négy héttel később a *Royal Societynak* bemutatta, Ladd volt. Ő a két lemezalakú elektromagnes két-két sarka köze egy-egy Siemens-féle inductort alkalmazott. Az egyik inductor az elektromagneseket táplálta, a másik a fölhasználandó áramot adta.

Bármily előnyösen legyenek is szerkesztve az eddig leírt gépek, egy közös jelentékeny hibájok marad, hogy tudniillik inductorjokban ellenkező irányú áramok keletkeznek; ez által az áram tökéletes megszakítása válik szükségessé, a mi folytonosságán csorbát ejt. A commutator által történő egy irányba való terelés pedig külön munkaveszteséggel jár, mert az ott képződő erős szikrák által az elektromosság egy része kárba vesz. Azon kívül a szikrák a commutator rövid idő alatt elegetik.

E hibákat egy csapással elhárította 1871-ben Gramme Theophil, az *Alliance* társulat egy munkása, az által, hogy oly gyűrűalakú inductort szerkesztett, melyben a képződő áramok egyirányúak.

Grammenak ez a találmánya az elektromos gépekre nézve és ezzel az elektromosságnak gyakorlati alkalmazására nézve új korszakot nyitott.

A gyűrűinductort már 1860-ban találta föl a florenzi Pacinotti; azonban gépét szerény dimenziókban építé, föltűnő hatásokat nem idézett vele elő, s így nem igen keltette föl a figyelmet, mert 1860-ban még csak kevés férfiú ismerhette föl e találmány jelentőségét. Valóban különös, de korunkat igen jellemző jelenség: Pacinotti megelőzte korát — ha tíz évvel később lép föl találmányával, bizonyára nem érte volna az agyonhallgatás keserű halála.

Bizonyosnak vehető, hogy Gramme egészen önállóan találta föl inductorát, mely azt a nagy jelentőségét különben genialis szerkesztése által érte el.

Ez az inductor lényegében egy lágvas-gyűrüből áll, mely köröskörül egy, magában visszaterő dróttal csavarszerűen van körülfonva. Ez a gyűrű két mages-sark között fo-

rog. Forgása alatt az éjszaki sarkhoz erő része déli sarkká válik, és a szembe eső rész éjszakivá. Egy körülforgás alatt a gyűrűnek minden része déli és éjszaki sark is volt. Tehát minden rész a drótban a délinek megfelelő áramot és azután az éjszakinak megfelelő ellenkező irányú áramot inducal.

Képzeljük a függélyes síkban álló gyűrű felső és alsó pontjához közel a két magnessarkot, akkor a gyűrű felső fele az egyik sarknak, az alsó fele a másik sarknak megfelelő elektromosságot nyer. Azon tájon pedig, mely a felső felet az alsótól elválasztja, mely két rész tehát a sarkoktól egyenlő távolságban van, elektromosság nem inducaltatik; ez tehát közömbös övet képez.

E közömbös övnél az áram iránya megfordul, és ha a gyűrűt csakugyan így forgatjuk, a mint le van írva, akkor itt a keletkező áramok kiegyenlődnek.

De ha a közömbös öv mindkét részét vezetővel kapcsoljuk össze, akkor e vezetőbe mennek át a képződő áramok és ott fölhasználhatók. A közömbös öv egyik része képezi a pozitív, a másik a negatív sarkot.

Ennél az inductornál a mágnes közvetlen hatása a drótokra is jelentékeny. A külső drótrészekben, melyek a magnessarkokhoz közel vannak, ugyan oly irányú áramok inducáltatnak, mint a vasgyűrű által. A belső részekben azonban ellenkező irányúak; de ezek, minthogy a sarkoktól sokkal távolabb vannak, igen gyöngék. Ilyen káros inductiók minden gépnél vannak, és elhárításuk vagy legalább lehető csökkentésükre irányított törekvés okozza egy részét azon rendkívül sok variationnak, melyekben az elektromos gépek építetnek.

Gramme, valamint már Pacinotti is tette, a vasgyűrűt nem egy folytonos huzallal vonta be, mert ez rendkívül nagy ellentállást szűlné, hanem egyes tekeresekre osztva, úgy, hogy minden tekeres vége a következőnek elejével össze van forrasztva.

Gramme e drótvégeket rézlemezekre forrasztja, melyek a gyűrű közepe felé vezetve, ott egyik oldalon vízszintesen kiállanak a gyűrűből, a gyűrű tengelyét alkotván. E lemezek kaucsuklemezek által egymástól el vannak szigetelve.

A forgás alatt inducált áramok e rézlemezek által a tengelyhez vezettetnek és rólok két hozzájuk suroló, rézdrótkból álló rugó vezet a közömbös öv két részéről az áramot rendel-

tetése helyére. Az egyik rugó vagy — kefe — a positiv sarknak, a másik a negativ sarknak felel meg.

Ez inductorban keletkező áramok tökéletesen folytonosak, mert a kefek az egyik tekercs rézlemezét még nem hagyják el egészen, mikor már a másiknak áramát fölszedik.

Gramme e gépeit különböző nagyságban — típusokban — állítja elő. A kisebbek, laboratoriumi czelokra, kézzel vagy lábbal hajthatók, aczélmagnesekkel készülnek; a nagyobbak ipari czelokra, gőz- vagy gázgépekkel hajtandók, önnönmagokat tápláló elektromagnesekkel.

Gramme gépe volt az első, mely folytonos áramokat szolgáltatott. Pacinotti gépe korántsem volt oly szilárd szerkezetű, hogy a gyakorlatban szükséges 600—1000 körülforogást percenkint kiállhatta volna. Mind az a számos gép, melyet azóta szerkesztettek, Gramme gépének változatai. Kivéven azokat, melyek váltakozó áramokat szolgáltatnak, mely váltakozó áramok egy esetben, mint alább látni fogjuk, okvetetlenül szükségesek, más esetekben pedig többé-kevésbé fontos előnyöket nyújtanak.

Hogy az elektromos gépek oly nagy számú változatokban készülnek, arra mutat, hogy az igények még nincsenek kielégítve. S valóban még nagyon sok a teendő ezen a téren.

Az itt vázlatosan leírt gépek többnyire az ismert elektromos világításra használatnak, továbbá chemiai szétbontásra (galvanoplastikánál és tiszta fémek előállításánál) és munka-végrehajtásra.

Ha a Gramme-féle gép rugós keféibe elektromos áramot vezetünk, akkor az inductor forgásnak ered, még pedig azzal a forgással ellenkező irányban, mely által a bevezetett áram keletkeznék. Mert a forgás által — a Lenz-féle törvény szerint — oly áramok keletkeznek, melyek az ellenkező irányú mozgást szülnék.

Az inductornak így keletkezett forgását természetesen munka végrehajtására lehet használni. A folytonos áramot szolgáltatató gépek tehát a fönnebb leírt gépektől egészen eltérő módon alakítják át az elektromosságot mechanikai munkává. És ez a mód összehasonlíthatatlanul előnyösebb. Ugyanis ha bizonyos erősségű áramot a fönnebb leírt gépek egyikébe, a Ritchie vagy a Page gépébe vezetünk, sokkal kisebb munkát nyerünk eredményül, mintha azt az áramot a Gramme-féle

féle gépbe vezetjük. Azaz az utóbbiban az elektromosság nagyobb része változik át mechanikai munkává, és kisebb része vész el mint káros munka, mint melegség.

Gramme gépében is elvész ily módon az elektromosság-nak nagy része, valamint a befektetett munkának nagy része is elvész, a mikor ezt elektromossággá alakítjuk, tudniillik ez esetben a munkának egy része átalakúl meleggé a helyett, hogy elektromossággá alakulna át.

Ez azonban csakis a gép tökéletlen szerkezetének tudható be, mert ki van mutatva, hogy bizonyos mennyiségű elektromosság bizonyos meghatározott mennyiségű munkának felel meg, és viszont. Azaz ki van mutatva, hogy az elektromosság is a munkának egy alakja, a mozgásnak egy neme, ép úgy, mint a melegség. Tehát ha a munkát minden veszteség nélkül át tudnók alakítani elektromossággá, akkor mindig egy és ugyanazon arányban alakulna át; bizonyos mennyiségű munkából bizonyos, határozott mennyiségű elektromosságot nyerünk. És viszont az elektromosság bizonyos, határozott mennyiségű munkának felel meg.

Ez által absolut mértéket nyerünk az elektromos gép megítélésére. Ez tudniillik tökéletes akkor volna, ha az egész munkát, melyet az inductor forgatására fordítunk, átalakítaná elektromossággá; vagy viszont a bevezetett elektromosságot adná vissza munka alakjában.

De valamint az ember ép úgy gépei sem tökéletesek. A hő által hajtott gépek, a gőzgépek sem adják vissza munka alakjában a beléjük vezetett meleget. Egy általában minden munkaátalakulásnál a munka egy része kárba vész.

Az elektromos gépek sokasága, mely különösen Gramme fölfedezése után keletkezett, különböző combinatio által igyekeznek a jelzett tökéletességet megközelíteni.

A combinatio lehetősége pedig végtelen. Nem tekintve az inductor drótjának megválasztását, mely különböző hatást szül ha vékony vagy ha vastag, ha nagyon sokszor van a vas-mag körül vezetve vagy kevésbé — mondom ezt nem tekintve, mert e befolyásokat az elektromosság elmelete már elég biztonsággal állapítja meg, tehát ezeket ki lehet számítani — számtalan változást lehet alkalmazni, melyek mind csak a nyert eredmény által ítéltetők meg.

Rengeteg azon összeg, melyet a gyárosok ilyen kísérle-

tekre fordítottak. A közönséges tudományos vizsgálatokra fordított összegek csak alamizsnát képeznek ez összeghez képest. Ha minden tudományág ily mélyen vájná be magát a gyakorlati életbe, mint az elektromosság, minden évtizedben egy századra valót haladnánk.

Az elektromos gépek gyártói — a kik jelenleg még mind fölfedezők — oly anyaghalmazt szolgáltatnak a tudománynak, hogy a legközelebb időben várhatjuk az elektromos gépek teljes elméletét. És ha ez meg lesz, akkor a legtöbb combinatio, mely most annyi fáradságba és pénzbe kerül, a papíroson lesz eszközölhető, és az experimentum szűk határok közé lesz szorítva; akkor kétségkívül oly stádiumhoz érünk, melynél a gépek a belefektetett munkának nem ötven perczentjét, mint most, hanem sokkal magasabb perczentjét fogják visszaadni, és ha ehhez még az eddiginél sokkal tökéletesebb elszigetelése a földalatti vezetőknek is fog eléretni, akkor messze földről drótokon fogjuk a munkát elvezetni oda, a hol szükségünk van rá. A rengeteg munkát pocsékoló vízeséseket fogjuk szekereink elé fogni, és a hold, melynek vonzása a tenger ár-apályát előidézve, ránk nézve eddig hasznavehetetlen munkát végez, nekünk fog dolgozni, s mialatt ezüst fenyének szende sugarai fölháborodott kedélyünket megnyugtadják, az alatt hatalmas vonzása által megörli gabonánkat, hogy a kiábrándulás után legyen mivel testünk prózainak nevezett részét kielégíteni.

Ezt várjuk a jövőtől.

Jelenleg nézzük azon férfiak törekvését, a kik e szep reményekre följositanak. Nézzük azon legnevezetesebb változásokat, melyeket az elektromos gépeken tettek.

A főnehézségek és hibák, melyek e gépeknél mutatkoznak, abban állanak, hogy a vas nem veszi el mágnességet abban a pillanatban, melyben a magnessarktól eltávolítjuk, hanem ez is időbe telvén, a gyűrű gyors forgása alatt nem épen a magnessarkok alatt éri el a magnessége maximumát, hanem egy kissé odább. Ebből következik, hogy a közömbös részek sem lesznek a mértani középvonalon, és így a rugalmas kefék nem alkalmaztatván épen a közömbös tekercesek rézlemezeinél, nem szedik föl az összes elektromosságot. Ez annál károsabb, mert a veszendőbe menő elektromosság a gépben melegséggé alakul át, miáltal a drótok a kellőnél nagyobb ellenállást nyújtanak. A kefék kellő állását pedig

azért is nehéz eltalálni, mert a maximál-magnesség és ezzel a közömbös öv helye a forgás sebessége szerint változik.

A gép megmelegedése előidéztetik továbbá az által is, hogy a tekercsek egy része nincs az inductionnak kitéve, és így a többiben keletkező áramoknak csak ellenállást nyújtanak, miáltal ezek a tekercsek megmelegednek.

Azonkívül a már fönnebb említett körülmény, hogy a gépben ellenkező irányú káros áramok keletkeznek, szintén idéz elő munkaveszteséget és megmelegedést.

Látni fogjuk továbbá, hogy hogyan sikerült azon hibaforrás elhárítása, mely onnan származik, hogy az áram elektromágneseit táplálja.

E főhiba-források elkerülésén kívül az inductor alakjának megváltoztatása által igyekeztek jobb eredményeket elérni. Hogy ha tudniillik ugyanazon forgató erő mellett erősebb inductiót sikerül létesíteni, akkor a gép előnyösebben fog működni.

Igy például Fein a gyűrűt hengerré szélesítette ki és egyéb mechanikai változásokon kívül a mágnes sarkaira erősített lágy vasat a gyűrű belső felületére is kiterjeszté, miáltal az inductor belső része is hozzá közel lévő magnesi hatás által inducaltatik; ez által az inductor vasa erősebb magnességé válik, és így a belső részen a közvetlenül drótban induált káros áramok csökkennek.

Schukert épen ellenkezőleg lapos gyűrűt használ inductornak; különben szintén egészen körülveszi a mágnes sarkaival az inductort.

Heinrichs gyűrűje belül üres, azaz a vasgyűrű csövet képez, mely a belső részen nyitva van; a tekercsek ez ürben vannak elhelyezve; magok a tekercsek is belül üresek, és ez üregek igen jó szolgálatot tesznek a gép lehűtésére, a mennyi-ben ventilatorokul szolgálnak.

Ezek és a hozzájuk hasonló számos változások lényeges, szembetűnő javítást nem szolgáltattak.

Egyike a legeredetibb gépeknek a Siemens és Halske berlini cég gépei, melyeknél a Hefner-Alteneck által föltalált dobinductor van alkalmazva.

A dobinductor hasonlít a régi gépeknél oly fontossá vált Siemens-féle hengerinductorhoz. Ez is egy vashengerből áll, de keresztmetszete sokkal nagyobb a réginél és belül üres, a mitől elnevezését is nyerte. A drótok a henger hosszában, a

forgó tengelylyel párhuzamosan vannak vezetve. Ez által a tekercsek teljes kiterjedésökben vannak a mágnesek hatásának kitéve, és a vasmag belsejében nem lévén drót, ott az említett káros áramok nem jöhetnek létre.

A vasmag, tudniillik a dob, megmelegedését elkerülendő, az említett czég a nagy gépeknél a hengert állandóan megerősíti, és csak a tekercs-rendszert forgatja a magnessarkok és a henger között. Azonban ez a gép szerkeztését nagyon megnehezíti, úgy hogy csakis a nagy gépeknél alkalmazzzák, a kisebb gépeknél az egész inductor forog.

Nagyon érdekesek e czég azon gépei, melyek tiszta fém előállítására szolgálnak. Erre a célra ugyanis megkivántatik, hogy a gép belső ellenállása minél kisebb legyen, tehát, hogy a drótok vastagok legyenek. A Siemens és Halske czég azért nem is használ drótokat, hanem egymástól elszigetelt rézrudakat, melyek rézlemezek által vannak a tengelylyel összekötve. Egy ilyen gép, melyet 8—10 lóerő forgat, naponkint 5—6 mázsa rezet választ ki az oldatból.

A Siemens és Halske czég olyan gépeket is szerkeszt, melyek inductorából a vas hiányzik; csakis fahengerekre göngyölített rézdrótok vannak a mágnesek hatásának kitéve.

Edison gépei a többiek közül az által tűnnek ki, hogy elektromagnesei nem lemezalakúak, mint a többi gépekéi, hanem nagy vastag oszlopokat képeznek. Az inductor pedig dobinductor, de világítási czélokra is csak rézpálcákkal van ellátva, drót helyett.

Maxim, hogy a fönt említett káros befolyásnak elejét vegye, tudniillik annak, hogy az elektromagnesek hatása a külső áram szerint változik, minthogy a külső áram az elektromagneseket táplálja: visszament a Wilde-féle szerkezethez, tudniillik az elektromagnesekbe egy külön kisebb gépből vezeti az áramot; még pedig oly módon, hogy a főáram a kis gépet akkép szabályozza, hogy az elektromagnesek erősebbek legyenek, ha a külső áram nagyobb ellentállás beálltával gyöngül; és gyöngébbek legyenek, ha a főáram erősbödik. Könnyen belátható, hogy ez az egyenletes világítás előállítására igen fontos.

Maxim e regulatora akkép van szerkesztve, hogy a főáram, erőssége szerint, a mellékgép kefeit forgatja. Ha a kefék a közömbös övön vannak, akkor az áram legerősebb, de

ha elforgattatnak, akkor az áram gyöngül. Ily módon gyöngül és erősbül az elektromagnesek árama.

Újabb időben igen czélszerűnek bizonyult és általános alkalmazást nyert a Wheatstone által ajánlott és először Siemens által alkalmazott szabályozás, mely abban áll, hogy az elektromagnesek tekerceit a főáram mellékvezetékeként kapcsolják be. Úgy, hogy az inductor, a lámpák egy zárt vezetőt képeznek, és ebből a vezetőből elágazik az elektromagnesek tekerce. Ilyen két elágazó vezető egyikében az áram annál erősebb, minél nagyobb a másikban az ellentállás. Hogy ha tehát a lámpák nagy ellentállást nyújtanak, akkor az elektromagnesek megerősülnek, ez által az áram megerősül és legyőzi azt a nagy ellentállást; ha pedig az ellenállás a szénvegek érintkezése által megszűnik, akkor az elektromagnesek igen gyöngök lesznek, és így az áram, mely ilyenkor az elektromagneseket és az inductort szerfölött megmelegítené, nagyon meggyöngül. E szelső határok között pedig a gép szüntelen regulazza magát.

Az itt röviden fölemlített gépek folytonos áramokat szolgáltatnak. A világítás egy neméhez, tudniillik a Jablochkoffgyertyákhoz, csak oly gépek alkalmazhatók, melyek váltakozó irányú áramokat szolgáltatnak, oly módon, mint a régi gépeknél láttuk. Ezeket váltakozó áramú gépeknek nevezik. S habár e gépek nem működnek oly előnyösen, mint a folytonos áramú gépek, több előnyük miatt, melyekről alább fogunk megemlékezni, előszeretettel alkalmazzák.

Bécsben nagy föltűnést okoztak a Brush-féle váltakozó áramú gépek, különös szerkezetöknél és előnyös működésöknél fogva.

Brush inductora erős vasgyűrű, mely közepén mély csatornával van ellátva. A tekercek fölvételere a gyűrű bevágásokkal van ellátva, úgy hogy a tekercek ismét megadják a gyűrű kerek alakját, csak a tekercek között marad egy-egy félhenger alakú vasdarab, mely ismét három mély bevágással van ellátva. A csatorna és e bevágások káros áramok létrejöttét meggátolják, és még ventilatorokul is szolgálnak.

A tekercek akkép vannak elhelyezve, mint a Gramme-féle gyűrűn, csak hogy az említett félhengeralakú vas részek által egymástól el vannak választva, és végei nincsenek egymással folytatólagosan összekapcsolva, hanem úgy

hogy sajátos commutatorok segítségével minden tekerespár egy-egy körülforgás alatt áramát majd az elektromagnesekbe, majd a fővezetékbe küldi; tehát a gyűrű bizonyos állásánál a tekercsek fele áramát az elektromagnesekbe, másik felet a lámpákba küldi, egy nyolczad körülforgás után az utóbbiak vannak a magnestekercsekkel és az előbbieket a lámpákkal összekapcsolva.

Brush commutatorra továbbá minden körülforgásnál azt a tekercspárt kiigntatja a vezetékből, mely a közömbös övben van, úgy hogy az ellentállást nem nyújt, tehát az áramot nem gyöngíti és az inductort nem melegíti.

Újabb időben Jablochhoff egy, az eddigiektől lényegesen eltérő gépet szerkesztett, melynél egy körsíknak a ferdesége játssza a főszerepet, azért gépét *L'ecliptiquenek* nevezte el. Az egész gép két tekercsből áll. Az egyik függélyes állásban szilárdan van megerősítve, a másik ezen belül vízszintes tengely körül forgatható, de síkja a függélytől — kísérletek által megállapított szöggel — eltér; ez a szög különböző esetekben különböző. Az állótekercs rézrámára, a forgó vasra van tekerítve. Ez a vasgyűrű a tekercs árama által oly módon válik magnessé, hogy a köralakú szélek képezik a sarkokat: azaz az egész köralakú sík képez egy sarkot. Ez az elektromagnes az álló tekercsben minden felkörülforgásnál irányát változtató áramot inducal.

A tengely egy commutator hord, melyről erős, rugalmas kefék az áramot majd a ferde síkban forgó elektromagnesbe, majd a fővezetékbe vezetik.

Hogy e gépek közül, melyik az előnyösebb, bajos megmondani, részint azért, mert hiányoznak még a kellő összehasonlító mérések, részint azért, mert nem mindig mondható előnyösebbnek az a gép, mely a befektetett munkának néhány perzentjével többet ad vissza, mint a másik. Mert tekintetbe veendő a gép szilárd és egyszerű szerkezete, és különösen az egyes részek megmelegedése és a gép egyenletes működése.

Az elmélet és tapasztalat egyaránt azt mutatja, hogy e gépek annál előnyösebbek, minél nagyobbak, azaz minél nagyobb munkát fektetünk be, annál több perzentjét adja vissza a gép.

Az első kolossalis gépet Edison szerkesztette; súlya 17,000 kilogramm. De ezt már meghaladta Gordon váltakozó

áramú gépe, melynek súlya 18,000 kilogramm és melynek hajtására 120 lóerejű gép szükséges. Gordon gépe az eddigiektől abban különbözik, hogy egy tekintetben visszament a Pixii géphez, a mennyiben úgy mint ez első elektromos gépnél történt, az indukáló magneseket forgatja.

Nézzük már most a gépeknek fő alkalmazását, az elektromos világítást.

VI.

Sir Humphry Davy 1813-ban elektrochemiai tanulmányai alatt az oszlopnak egy igen meglepő tulajdonságát fedezte föl. Ismeretes volt ugyan már az oszlopnak az a tulajdonsága, hogy világíthat, hogy tudniillik vékony fémdrótokat a fehér izzásig fölhevíthet, de Davy ennél sokkal meglepőbb világítási módját találta föl. Ugyanis rendkívül erős, 2000 elemből álló batteria sarkaiból vezetett drótok végeibe kiizzított és higanyban elfojtott faszén-darabok voltak erősítve; ha ezeket egymáshoz értette, végei megtüzesedtek és a mint egymástól ismét eltávolította, közöttök vakító fényív keletkezett. A szénvégeket levegőben tíz centiméterig, erősen légritkított térben tizennyolcz centiméterig lehetett egymástól eltávolítani, s csak nagyobb eltávolítás után tűnt el rögtön e szemet káprázató tűnemény. Az ív csak akkor keletkezett újra, ha a szénúcsok ismét érintkeztek.

E láng fénye a nap fényével vetekedik, Fizeau és Foucault mérései szerint csak félszer gyöngébb a nap fényénél, míg például a Drummond-féle mészfény a nap fényének alig század része, és a hold fénye három milliomod része. A fényív mérséklete oly magas, hogy a legnehezebben olvadó fémek viaszként olvadnak meg és a vas vékonyabb darabokban sziporkázva ég el benne. Rosetti 160 Bunsen-elemmel előállított fényív mérsékletét $2500\text{--}3900^\circ\text{C}$ -nak találta. A pozitív szénvég mindig forróbb a negatívénél.

Davy arra nem is gondolt, hogy e kísérletre új világítási módot lehessen alapítani. Számos fölfedezésnek kellett még ehhez járulni, míg az lehetővé vált.

Először is a szénvégek gyorsan elégték — tehát módot kellett találni arra, hogy lassabban égjenek el és hogy valami

úton-módon automatikusan a kellő távolság ismét helyre álljon. Továbbá az ilyen kísérlet igen költséges volt, 2000 elemben fölhasználódó cink, és még hozzá az, hogy ezek az elemek gyorsan gyöngültek — a mint fönnebb láttuk, a bennök létrejött chemiai hatás és az ebből származó polarisatióнал fogva. Láttuk azt is, hogy sikerült Becquerel-, Grove-, Danielle- és Bunsennek, állandó hatású elemeket szerkeszteni, de ezek fölötte költségesek és ennél még inkább kizárják őket a használatból azon emberre és tárgyra káros hatású gőzök, melyeket a működés alatt fejlesztenek.

Hogy a fő nehézséget Faraday fölfedezése alapján hogyan sikerült legyőzni, hogy az elektromosságnak előállítása hogyan sikerült fém föloldása nélkül, azt az előbbi pontban láttuk. Láttuk ugyanis; hogy a gőzgépben a szén elégetése által nyert munkát sikerült elektromossággá átalakítani; tehát az elektromosságot is, úgy mint a meleget, szénnek és nem a drága cinknek elégetéséből nyerjük.

Az elektródokül célszerűen használható szén előállítása is csak nagy mérvű kísérletezés után sikerült.

Mint hogy Davy kiizzított és higanyba fojtott szene nagyon is laza anyagnak bizonyúlt, mely gyorsan fölhasználódik, a világító-gázgyárok retortáiban lerakódott szénből faragtak czeruza-alakú páczákat. Később a tiszta szenet vízsajtó segítségével tömörítették. Azután Carré kitalálta, hogy a szendarabokat czukor-szirupban kell áztatni és csak azután izzítani, hogy a szirup szénné válva, betöltse a likacsokat és kellőleg fokozza a sűrűséget; ha ezt többször ismételjük, igen szabályos alakú, kemény és fémi hangú és fényű szénrudakat nyerünk. Újabban Reynier finom nikkel-hártyával vonja be őket; ez nehezen ég és így a szenet is óvja.

Ennél sokkal nehezebben sikerült azon automaticus szabályozók előállítása, melyek nélkül az elektromos fényt gyakorlatilag alkalmazni nem lehetett.

Rendkívül sokan foglalkoztak e föladattal, mert az igények, melyeket ilyen regulatornak nevezett készülékhez kötünk, igen nagyok. Ugyanis a szénvégeket már akkor kell egymáshoz közelítenie, a mikor a fény csak kevéssé változott, tehát érzékenynek kell lennie. És a mi ennél is sokkal nehezebb volt, az azon kívánság volt, hogy több lámpát lehessen egy áramba csatolni, de azok egymást ne háborgassák, sőt ha

az egyik elalszik, azért a többi szépen egyenletesen, még csak fokozott erővel sem, csak úgy, mint előbb, tovább égjen. És ennek a föltételnek teljesítésétől volt függővé téve az elektromos világításnak gyakorlati alkalmazása, mert csak kevés helyen, csak nagy terek kivilágítására és világító tornyokban alkalmas az a szerfölött erős fény, melyet egy gép szolgáltat. És a mint fönnebb láttuk, kis elektromos gépek aránylag drágán dolgoznak, tehát czélszerűen csak úgy lehetett alkalmazni, ha egy nagyobb gép áramába több lámpa volt kapcsolható.

Lássuk tehát, hogyan küzdöttek meg e föladattal.

1848-ban Foucault Franciaországban Staite és Petrie Angolországban egymástól függetlenül jöttek arra a gondolatra, hogy magát az áramot lehet saját fényívének szabályozására fölhasználni. Ugyanis a fényív — vagy a mint némelyek nevezik: a Volta-ív -- változása által az áram erőssége megváltozik, hogyha az elézés által a szénvégek egymástól távolodnak, akkor az áram elébe nagyobb akadály gördül, azaz az ellentállás nagyobb, tehát az áram gyöngül; másrészt, ha az áram elektromagnes tekerésébe van vezetve, ez a gyöngülés abban fog nyilvánúlni, hogy az elektromagnes tartóképessége kisebb lesz. Ez elektromagnes segítségével a szenek mozgását úgy lehet szabályozni, hogy egy rugó, súly vagy óramű az egyik szenet a másik felé igyekszik tolni, de ebben az elektromagnes meggátolja és csak akkor engedí meg, ha a szénvégek elfogyása következtében az áram meggyöngült, ekkor az elektromagnes is meggyöngül, de erejét azonnal visszanyeri, a mint a szénvégek a kellő távolságba hozattak.

Foucaultnak ez elven alapuló regulatora először a párisi operában alkalmaztatott a *Profétában*, a nap fölkelésének ábrázolására. Az itt elért siker a figyelmet e regulatorokra irányítá.

Foucaultnak Dubosequal együtt javított regulatora a gyakorlatban ugyan nem használható, de laboratóriumokban vetítésekre még most is általánosan alkalmazzák. Ebben a szénrudakat két óramű mozgatja, az egyik közelíti, a másik egymástól eltávolítja őket. Mindkét óraművet egy fempálcza megakasztja; ezt a fempálczát egy rugó jobbra, egy elektromagnes balra igyekszik húzni. Ha e kettő egyensúlyt tart, akkor mindkét óramű meg van akasztva; ha az áram gyön-

gülése által a rúgó túlsúlyra kap, akkor az egyik óramű megindul és a fogasrudakra erősített szénvégek egymáshoz közelnek. Ha pedig a szénvégek nagyon közel vannak egymáshoz, a mi néha szintén előfordul, akkor az elektromagnes győzi le a rúgót és a másik óramű indul meg, mely a szénvégeket egymástól eltávolítja. Az elektromagnesnek tehát a kellő távolságnál kell a rúgóval egyensúlyt tartani. Hogy a lámpa különböző erősségű áramokra alkalmazható legyen, a rúgó csavarok által szabályozható. Minthogy továbbá a szabad levegőn a pozitív szénvég kétszer oly gyorsan fogy, mint a negatív, azért amannak fogasrúdja kétszer akkora átmérőjű fogaskerekbe van illesztve, mint emezé; ez által a fény mindig ugyanazon helyen marad.

E lámpa complicált mechanizmusa és az a körülmény, hogy használata előtt föl kell húzni (tudniillik az óraműveket) és a rúgót minden különböző áramra be kell állítani, a gyakorlatból kizárja. Különbö is csak egy Foucault-féle lámpát lehet egy áramba csatolni.

A számos többé-kevésbé sikeres kísérleteket mellőzve, melyek által egy áramba egy lámpát czélszerűen lehetett alkalmazni, áttérünk azon fontos problémára, mely az elektromos fény szétoztását tűzte ki czélül.

Könnyen belátható, hogy két Foucault-fele regulatort nem lehet egy áramba csatolni, mert ha az egyikben az áram gyöngül, akkor a másikban erősbödik, úgy hogy az egyik lámpa a másikat folyton zavarja, és e zavar azután visszahat az első lámpára is. Egyenletes fényt tehát ily módon nem lehet elérni.

Az elektromos fény szétoztásának az alapját 1858-ban De Changy vetette meg az által, hogy az áramot a lámpában két részre osztotta. Az egyik áramrészbe volt csatolva a lámpa az elektromagnessel, a másikba pedig a mágnes horgonya. De Changy platinadrót izzításával tette e kísérleteket. A mint az áram e lámpába lép, két ágra oszlik, melyek mindegyike nagy ellenállással bír, de az elektromagnes horgonyát csakhamar magához rántja és ezzel a második ág megszakítatik, úgy hogy az egész áram a drót izzítására fordítatik. Ha a drót túlságos izzásba jön, akkor ellenállása növekszik úgy hogy az áram gyöngül, míg az elektromagnes horgonyát ismét elejti. Ez által a második ág ismét zárva volt és az áram egy

része ezen ment át; az áram tehát gyöngült, a drót kevésbé izzott. De ha ez kevésbé izzik, akkor nincs oly nagy ellentállása, a rajta keresztül menő áram ismét annyira erősödik, hogy elektromagnes horgonyát ismét magához rántja. Ily módon a fény folytonosan szabályoztatott és e mellett az áram erősségének változása csak a két ágra vonatkozott, a lámpán kívül lévő áramrész e változásoknak nem volt kitéve, tehát több ily lámpát lehetett egy áramba csatolni. A platinadrót izzítása azonban gyakorlatinak nem bizonyult, e lámpák tehát használhatók nem voltak, úgy hogy velök az elv is feledékenységbe ment.

Le Roux 1868-ban igen elmés módon csatolt két lámpát egy vezetőbe. Ugyanis egy gyorsan forgó kerék által az áramot gyorsan egymásután majd az egyik, majd a másik lámpába vezette. S minthogy az időköz, melyben ez történt az $\frac{1}{25}$ másodpercet meg nem haladta, az egyik ív szénvégei még elég izzók maradtak, mialatt az áram a másik ívet élesztette. A szem pedig ily gyors szabályos megszakításokat észre nem vesz. Azonban a gyakorlatban e módszer nem honosodott meg, mind a mellett, hogy Mersanne 1873-ban lényegesen javította.

Az 1873-diki bécsi világkiállításon W. Siemens oly regulatort mutatott, melyben De Changy elve volt alkalmazva, tudniillik az áram a lámpában két ágra oszlott. Siemens ezt az elvet több módon is alkalmazta, azonban a fény oly állandóságot nem ért el, hogy termekben írás-olvasásra alkalmazható lett volna.

1876-ban irányult a közfigyelem újra az elektromos világítás felé. Párisból jött a híre a fény szétosztásának tökéletes megoldásáról.

Jablochkoff orosz tiszt Párisban fölfedezett oly módot, mely a regulatorokat egészen fölöslegessé tette és így akár hány lámpának egy áramba való csatolását is lehetővé tette. Jablochkoff fölfedezését elektromos gyertyának nevezte. Két nagyon tiszta és egyenletes szenpálcza párisi gyps-szel egymással párhuzamosan van egymás mellé illesztve. Az áramot alul rézcsavarokkal vezetik be. A felső végeket egy graphitlemezke köti össze. Ez a graphit-lemezke az áram hatása alatt izzó lesz és az által az ívet létre hozza. Az ív hősege a gypsszet oly arányban olvasztja és párologtatja el, a melyben a szenek elégnak.

De fönnebb említettük már, hogy a positiv szén kétszer oly gyorsan ég, mint a negativ; azért az elsőnek kétszer oly vastagnak kellett lenni, mint az utóbbinak. De ez az arány nem pontos, s azért az elézés mindig egyenetlen volt. Ezt a nehézséget tökéletesen legyőzték a váltakozó áramok alkalmazása által. Itt ugyanis majd az egyik majd a másik szén a positiv, tehát az elézés egészen egyenetles.

E gyertyák közül nem csak hogy többet lehet egy áramba csatolni, hanem ezeknek fénye összesen nagyobb, mintha csak egy volna az áramba csatolva. Ez a — a szó szoros értelmében vett — fényes eredmény onnan származik, hogy az izzó gypszrészek is világítanak.

Egy gyertya azonban nem tart tovább egy, legfőlebb másfél óránál. Azért különös mechanizmus által több gyertya egymásután csatoltatik az áramba.

Jablochkoznak csak egy előzője volt, ki az ő fölfedezéséhez némileg hasonló módon állította elő az elektromos fényt. Ugyanis 1846-ban Staite a következő gyertyát szerkesztette. Két szénpálczát csücsaikkal egymáshoz hajolva vezetett egy-egy csőben oly módon, hogy rúgók egy, a nagy hőségnek ellentálló lapra tolták. Alább látni fogjuk, hogy a szénrudak ily módon való elhelyezése is számos szerencsés követőre talált.

Wilde minden isoláló közeg nélkül állítja egymás mellé a szénrudakat és egy különös szerkezet által eléri, hogy a gyertya magától ismét meggyulladjon, ha történetesen elalszik. Ezeknél a gyertyáknál gyakran megesik, hogy az ív nem a végeken, hanem egy közbenső részen keletkezik, és ha a szén nem elég egyenetles, hogy föl-le száll.

Ennek elhárítására Jamin fölhasználta az ív azon tulajdonságát, hogy a mages vagy az áram rá úgy hat, mint egy mozgékony áramvezetőre. Jamin ugyanis az áramot többször a gyertya körül vezet, úgy hogy ez az ívet a szénvégek felé vonzza. Azonkívül egy egyszerű szerkezetet alkalmaz, mely által az egyik gyertya elézése után egy második és harmadik záratik az áramba.

Az a körülmény, hogy a gyertyák új tert nyitottak az elektromos világításnak, a regulatorok szerkesztőit készülékeik tökéletesítésére buzdította. Kívánatos volt különösen a gyertyákkal vetekedő regulatorokat szerkeszteni, mert a mint fön-

nebb említettük, a váltakozó áramú gépek nem működnek oly előnyösen, mint az egyirányú áramúak.

Az elektromos gyertyák gyors elterjedése — melyek Grammeot és Siemenst arra indították, hogy váltakozó áramú gépeket szerkesztszenek, habár az egyirányúak képezik specialitásukat — rendkívül nagy számú és közöttük kitünően működő regulatorok szerkesztésére indították az elektrotechnikusokat.

Tschikoleff 1877-ben szerkesztett egy lámpát, mely alapját képezte egy egész rendszernek. E lámpa főalkatrészét egy Gramme-féle gyűrű képezi, melynek tengelyére egy csavarmentes rúd van erősítve, ennek alsó és felső része ellenkező irányú csavarmentekkel bír. E csavarmentek alsó és felső részébe a szenrudakat tartó csavaranya van illesztve. Ha a gyűrű az egyik irányban forog, akkor a szénvégek egymáshoz közelednek, és ha a másik irányban forog, egymástól eltávolodnak. E forgást két elektromagnes eszközli. Az egyik vastag drótokból áll, tehát kis ellentállású, a másik pedig nagy ellentállású.

Ha az áramot a lámpába vezetjük, akkor ez két ágra oszlik; az egyik a vastagdrótú elektromagnesen az egymással érintkező szeneken és a Gramme-féle gyűrűn megy át, a másik a vékonydrótú elektromagnest járja át. Minthogy az utóbbinak nagy az ellentállása, majdnem az egész áram az első ágon megy át, melynek elektromagnese a gyűrűt akkép forgatja, hogy a szénvégek egymástól eltávolodnak. Ez által előáll a fényív. A szenek elégeése által azután az ív ellentállása növekszik, ez által az áram a nagyobb ellentállású tekericsben erősödik, míg ez az elektromagnes ereje meghaladja az elsőét és a gyűrűt ellenkező irányban forgatja. Ez által a szénvégek egymáshoz közelednek, az ellentállás itt csökken és így a forgás megakad.

Látni való, hogy itt a fény változása által előidézett áramváltozás De Changy elve szerint nem hat ki a külső vezetékbe. De mind a mellett, hogy e lámpa nem működik oly darabosan, mint azok, melyeknél egy óramű időnként megakasztatik és elbocsájtatik, szabályozása még sem elég folytonos, hogy az ív állandóan megtartaná egy bizonyos hosszát. Ezt a csavarban előálló surlódás okozza, s e miatt a két manges erőkülönbségének már nagyobb fokot kell elérni, hogy a szabályozás bekövetkezzék.

Ezeket a lámpákat, melyeknél az áram két részének hatáskülönbsége szabályozza az ívet, differential-lámpáknak nevezik.

Schuckert tökéletes dynamo-elektromos gépet alkalmaz a szabályozásra. A gyűrű forgását többféle módon viszi át a szénrudakra. Szerkesztett továbbá oly regulatort, melynél csak egy elektromagnes van alkalmazva, és a gyűrű van a kétféle dróttal átvonva. Schuckert lámpáit oly mechanizmussal is látta el, mely a főáramot automaticusan kiigtatja, ha a szén már fogytán vannak. Ezalatt az egész áram a nagyobb ellentállású tekercsen megy át, melynek ellentállása majdnem akkora, mint a fényivé, a többi lámpa tehát, mely még az áramba van csatolva és maga a gép a lámpa kialvását meg sem érzik.

A Hefner-Alteneck által szerkesztett és Siemens által készített regulator egyike a legtökéletesebbeknek. Ez a regulator azon alapszik, hogy egy tekercs a belső üregébe érő vasrudat magába húzza. Ennél a Siemens-féle lámpánál egy vasrúd felső és alsó része egy-egy tekercsbe ér; az egyik nagy, a másik kis ellentállású. A vasrúd közepére egy kétkarú emelő egyik vége van erősítve, míg a másik vége az egyik szénrudat hordja. Mikor az áramot bevezetjük, a két szénrúd egymással érintkeznek; az áram akkor majdnem teljesen a kis ellenállású tekercsen át a szénrudakhoz ér. De ez által e tekercs a vasrudat magába húzza, és az emelő által a szénvégeket egymástól eltávolítja; ha a szén elégése által e távolság a kellőnél nagyobb, akkor a másik tekercs ereje növekszik, a rudat abba az irányba húzza, és így a szénvégek egymáshoz közelednek. Az emelő mozgását a szénre fogaskerekek és egy fogas rúd viszi át. E rendkívül egyszerű szerkezetű lámpának az a nagy előnye van, hogy meglehetősen tágas határok közt változhat a bevezetett áram, azért érzékenységből nem sokat veszít.

A tekercsek azonban különböző erővel működnek, ha a vasrúd vége különböző mélységig ér be; legerősebb akkor, ha a rúd vége a tekercs közepéig ér. A Siemens-féle lámpával tehát a rúd állása szerint a szabályozás különböző erővel történik. Ezt a Piette et Křížik czég egy igen elmés szerkezettel kerülte ki. A vasrúdnak ugyanis kettős kúpalakot adtak. Ha ez a csúcsával az egyik tekercs közepéig ér, akkor a legvastagabb része a másik tekercs közepén van, ily állásban, vala-

mint a megfordított helyzetben is a rúd egyensúlyban marad, ha a két tekeres egyenlő erős. E rúd tehát mindig csak a két tekeres erősségének különbségével vonzatik majd az egyik, majd a másik irányba. Az emelő mozgása egyszerűbb módon vitetik át a szenekre, mint az előbbinél.

Mellőzve a nagyszámú, részben igen érdekes szerkezetű regulatorokat, meg kell emlékeznünk a fönt említett Staite-féle módszer haladásáról. Néhány évvel ezelőtt Clerc az egymásfelé hajló szénrudakat következőkép helyezte el. A két szénrúd egy nagyobb ködarabba vajt nyílásokban van, úgy hogy alul a csúcsok kiérnek. E kiérő részek krétán mennek át és egy kis granitlemezre nehezülnek. A szénrudak saját súlyuknál fogva sülyednek alá azon mértékben, melyben elégnek. A széncsúcsok között a krétában egy ür van, melybe egy darab fehérmárvány van illesztve, ez izzása által az ív fényét megerősíti. A meggyújtás akkép történik, mint a Jablochkofigyertyáknál. E lámpák nyugodtan égnek és az áramerősség nagy változását is megtűrik. Újabb időben el vannak látva egy készülékkel, mely a lámpát meggyújtja, ha történetesen elalszik. E lámpának az az előnye is van, hogy a márvány izzása által a fényív violás fényét sárgítja.

Vannak ezen kívül még más jól működő lámpák egymáshoz hajló szenekkel.

Alkalmaznak 1876 óta egy más rendszert is, ugyanis félig izzó fényt, mely a szénvégek tökéletlen érintkezése által keletkezik. Varley után Fontaine szerkesztett 1876-ban ilyen lámpát, de ez nem eléggé állandóan működött. Werdermann nagy számú kísérletek által megállapítá, hogy ha a szenek érintkeznek és a pozitív szén keresztmetszetét kisebbitjük, mi alatt a negatívét nagyitjuk, akkor az utóbbi mindinkább gyöngébben izzik, míg az első, a pozitív, erősebb izzásnak indul. A keresztmetszetek különbsége által ugyanis az ellentállás növekszik és így a hőfejlődés is fokozódik. Ha a keresztmetszetek körülbelül oly arányban vannak, mint 1 : 64, akkor a vastagabb, a negatív, alig melegszik meg, míg a pozitív szép, nyugodt fény szétárasztása mellett elég.

Az ezen elvre alapított számos lámpa van már a gyakorlatban alkalmazásban.

Az elektromos fénynek terjedelmes gyakorlati alkalmazása az eddig fölsorolt fölfedezések által biztosítva van.

Azonban az az intenzív fény, melyet ezek a lámpák adnak, csakis nagy termek és terek kivilágítására alkalmasak.

A lakosztályok kivilágítására alkalmas módot, olyat mely a gyertyával, olajjal és gázzal minden tekintetben versenyez, csak az utolsó években sikerült megvalósítani. Az angol Swan és az amerikai Edison egyszerre léptek föl kis fényű izzó lámpáival és nyomban követték őket Maxim és Lane-Fox. Jelenleg már e lámpákat is számos módosításokban gyártják.

Az izzó lámpák lényegükben légüres térben izzó igen vékony szénfonalakból állanak.

Az említett fölfedezők nagy érdeme nem a gondolat eredetiségében fekszik, hanem a kivitelben. Mert e világitási mód története ép oly régi, mint a regulatoroké.

Az eszmét, hogy légüres térben izzó szén használtassék a világitásra, Jabárt adta meg már 1838-ban. Az eszmét tanítványa, De Changy, meg is valósította, e célra vékony retorta-szenet használván. Utánna Star 1845-ben, Greener és Staite 1846-ban platínával tettek kísérleteket. 1858-ban Changy a főt említett platina-lámpára vett szabadalmat, melyből többet lehetett egy áramba csatolni, a nélkül hogy az egyik a másikat megzavarta volna. Du Moncel a Rhumkorff-féle inductorral tett kísérleteket, különböző anyagokból készített szénrel. 1875-ben Konn és 1876 Bauliguine igyekezett gyakorlatilag alkalmazható izzó lámpákat szerkeszteni. Azonban a szén többnyire a légüres térben is gyorsan tönkre ment az áram hatása alatt, másrészt pedig a végek, melyekkel a drótvezetőkhez voltak erősítve, oly nagy ellentállással bírtak, hogy izzásuk által lepattantak a drótról. A levegőnek tökéletlen kiszivattyúzása is sok ily kísérletet meghiúsított, míg kitűnt, hogy a szivattyúzás alatt is kell izzítani a szenet, hogy a magába vett gázokat elbocsássa. Azonkívül a légüres edénynek gyakorlati elzárása, és az áram bevezetése is sok nehézségekkel járt. Lényegesen függ továbbá a siker a széntől, mely itt alkalmaztatik.

Edison a platinán kezdve számos fémmel és még számosabb vegetabilis anyagokból készült szénrel tette kísérleteit, míg a bambusnádat mint legalkalmasabbat kiválasztotta. A bambust gépekkel lehámozzák és finom, egy milliméter vastagságú szeletekre osztják, ezekből tizenkét centiméter hosszú részeket rendkívüli egyformasággal *U* alakba görbítenek.

Ez íveket megfelelő vasformákba zárják és ezrivel kemenczébe teszik. A megszenesedés rövid idő alatt be van fejezve és ha a kihülés után a vasformákat kinyitjuk, finom szénfonalakat találunk a bambus helyén, melyek a kitűzött czelra elég keménységgel és szilárdsággal bírnak. A szénívet azután galvanicus rézlerakódások által platinadrótokra erősítik, melyek egy körte alakú üvegedénybe forrasztatnak. A forrasztó helyek elég vastagok arra, hogy izzásba ne jöjjenek. Gondoskodva van továbbá az egyes lámpáknak egyszerű módon eszközölhető meggyújtásáról és eloltásáról, illetve az áramba való be- és kiiktatásáról. E lámpák fénye rendkívül egyenletes és a szemre kellemes. Edison szerkeszt olyanokat, melyeknek fénye nyolcz gyertya fényével egyenlő és erősebbeket egész harminczket gyertyafenyig.

Swan lámpáinál a platinadrótok még az 1881-iki párisi tárlaton igen complicated módon voltak a légüres edénybe vezetve; jelenleg a legegyszerűbb lámpák egyike. A platinadrótok egy az edény alsó részébe forrasztott üvegoszlopba vannak forrasztva, és az alul kiálló részek egy-egy kis karikává vannak alakítva. E karikák kaucsuk-állványra erősített kampókba illenek, egy kerek rúgó az üvegedényt akkép feszíti fölfelé, hogy szilárdan álljon, és hogy a karikák szoros kapcsolatban maradjanak a kampókkal, mert ezek vezetik be az áramot.

A tíz centiméter hosszú és fölül karikát képező szén pamutszálakból készülnek. A pamutszálakat kénsavban áztatják. Ez által olynemű átalakuláson mennek át, mint a papír, mely ily módon utánzott pergamentté alakíttatik át; a fonal erős és sűrű lesz. Ezt a fonalat azután formákba helyezik, melyekben szénporral elzárják a levegőtől, és egy kályhában a fehérizásig hevítik.

Az így képződött szénfonal akkép erősítettetik a platinadrótokhoz, hogy hasonlóan kezelt pamutfonállal összekötik és az előbbi módon szenesítik.

Maxim a szenet bristolpapirosból készíti és *M* alakot ad neki. Megerősítése a platinadrótokhoz sajátos módon történik. Ugyanis a platina valamint a szén a végeken ki van szélesítve és e kiszélesített részek lágy szén közbeszúrása mellett egymáshoz csavartatnak.

Hogy a platinadrót a beforrasztás után mérsékletválto-

zásoknál az üveget el ne repeszse, azt finom fonalokban forrasztja be és azután ismét egyesíti. Ugyanis valamely fémnek az üvegbe való beforrasztása igen bajos, mert nem egyenlő mértékben terjednek ki a hő hatása alatt; az üveghez legközelebb áll a platina, azért ilyen beforrasztásoknál általában platinát használnak. De kellőleg meg kell választani az üveget, különben megesik, hogy hosszabb idő után az üveg repedezik a platina kitágulása miatt. Hogy ennek elejét vegye, Maxim az említett eljárást követi; mert oly finom szálaknál az üveg rugalmassága ellentáll a kiterjedésnek.

Jelenleg már sok különböző módon sikerült ez izzó lámpákat gyárilag előállítani.

Nézzük már most az elektromos fény különös sajátosságait. Mert alkalmazhatósága ettől is függ. Mi természetesen a nappali fényt vesszük kiinduló pontúl, mert szemünk ezt szokta meg leginkább, egész szervezete ennek befolyása alatt fejlődött. Természetes tehát, hogy az a világítás hat a szemre legjobban, melynek alkotó részei a nap fényének alkotó részeivel leginkább megegyeznek.

Igen, a fénynek vannak alkotó részei, melyektől minősége függ. Ez alkotó részeit fölismerhetjük, azaz a fényt elemeire bonthatjuk, ha keskeny résen át bocsátott nyalábját hegyes szöveget képező két sík által határolt szintelen átlátszó anyagon — például üvegprizmán — bocsátjuk át. A prizma a keskeny fénynyalábot szalaggá szórja szét, mely szalag majd folytonos egymásba átmenő színekből áll, majd csak egyes színes vonalakból vagy sávokból. A nap és a fehéren izzó testek folytonos színeképet adnak, az izzó gázok pedig szakadozottat, vonalakból állót. A folytonos színeképpen számtalan színné olvadnak össze a főtípusok a következő rendben: vörös, narancs-sárga, zöld, kék, indigo és ibolya. Ezek a fehér fény alkotó részei. Ha e színek nincsenek tökéletesen oly arányban meg valamely fényben, mint a mily arányban a nap fényében vannak, akkor az a fény a nap fényétől eltér.

Így például az olaj- és gázláng színeképeben vörös, narancs és sárga bőségesen van, de kevés a zöld, még kevesebb a kék, míg az ibolya alig észrevehető. Ezeknek a fénye tehát jelentékenyen eltér a nap fényétől, a mit elég föltűnően lehet látni, ha megnézzük a nappal kivilágított helyiségeket. S mint-hogy a testeket az által látjuk, hogy a rájuk eső fényt sze-

münkbe verik vissza, minden testnek a színe a rája eső fény minőségétől is függ; minthogy más fényt a test nem verhet vissza, mint a milyen ráesik. Az esteli világításnál tehát a testek a vörös és sárga fényt aránylag nagyobb mértékben verik vissza, mint nappal. Azért a tiszta fehér is sárgásnak látszik, a mit azonban a szem csak egyidejű összehasonlításnál vesz észre; például, ha nappal fehérnek látszó testet este sárga testtel összehasonlítunk, akkor különbséget a sárga szín minősége szerint vagy éppen nem, vagy csak kevésbé veszünk észre.

Hogy ilyen körülmények között az este használendő diszleteket és toiletteket, melyeknél — az egyidejű összehasonlítás miatt — a színek egymásra gyakorolt hatása oly rendkívül fontos szerepet játszik, máskép kell összeállítani, mint a nappali használatra, az könnyen belátható.

Egészen máskép áll a dolog az elektromos fénynél. A fényív kekes ibolya színű. Színképében kevés a vörös, sok a kék és még több az ibolyaszín. Innen származik az elektromos fény méltán megrótt ibolyás árnyalata, melyben az arc természetellenes sápadt színt nyer, mert több kék és ibolya színt ver vissza, mint mikor a nap által világíttatik meg.

Azonban a fehérén izzó szénből áradó fény tökéletesen olyan alkotású, mint a nap fénye. Azért az olyan lámpáknál, melyeknél a szénvégek igen közel vannak egymáshoz, a szén izzása által árasztott fény az ívnek ibolyás színét mérsékli. Ez ibolyás fény pedig tökéletesen hiányzik az izzó lámpáknál.

A bécsi tárlaton látni is lehetett, hogy az elsötétített interieurök szélső helyiségeiben, a hová a nap fénye is ért, mennyire összeolvad az izzó lámpák fénye a nap fényével. A dupla fény azon kellemetlen benyomásának, melyet rendszeren nappal kivilágított helyiségekben tapasztalunk, itt nyoma sem volt. E tekintetben semmiféle világítás meg nem közelíti az izzó lámpák fényét.

Van azonban az elektromos világításnak még sokkal fontosabb előnye.

A gáz-, olaj- vagy gyertya-láng nem csak azt végzi, a mire hivatva van, hanem még két más működése is van, tudniillik a levegő éltető elemét, az oxygént fölemészti s kén-szít helyette szénsavat és vízgőzt; és e mellett roppant mennyiségű meleget fejleszt. Hogy ez mily kellemetlen és ártal-

mas, azt színházban és táncz-teremben mindenki tapasztalhatta. Úgy, hogy mindenki szívesen engedne a fenyés világitásból egy kis élvezhető levegőért.

Az elektromos fény sem oxygént nem emészt, sem meleget nem fejleszt — legalább a gázhoz képest elenyésző mértékben.

Ez első szemre különösnek látszhatik a fönt említett roppant mérséklettel szemben, melylyel a fényív bír; a gázláng pedig alig éri el a 8—9 száz fokot.

Ez magyarázatát két körülményben leli. Az első az, hogy az elektromos fény sokkal kisebb térből áramlik, tehát itt a hőmérséklet a meleg összpontosításából származik; a fejlődő összes melegmennyiség azonban csekély. Siemens pontos méréseket is tett ez irányban és azt találta, hogy egy elektromos lámpa, mely 4000 gyertyának megfelelő világosságot ad, percenként 142·5 hőegységet fejleszt, azaz annyi meleget, mely 142·5 kilogramm vizet 0-tól egy fokra hevítene. Hogy hasonló fényt állítsunk elő gázzal, 200 Argand-égetőre van szükségünk, és ezek 15,000 hőegységet fejlesztenek. Tehát az elektromos lámpa alig fejleszti a gáz melegének egy százalékát.

E csekély hőfejlődés a nagy mérséklet mellett még egy más, a fény- és hősugarak közti sajtáságos kapcsolatból származik, melyet akkép fejezhetünk ki, hogy a hőfejlődés a mérséklet növekedtével fogy. E látszólagosan paradox állítást megfejtí a fény- és hősugaraknak következő kapcsolata.

Ha valamely testet 500 fokig hevítünk, akkor csak hősugarakat bocsát ki magából. 525 foknál minden test (természetesen a mely a hőt kiállja), sötétvörös fényt lövel ki. A színek egy vörös sávot mutat. E vörös sáv előtt a hőmérő sötét hősugarakat jelez. Ha a testet fokozatosan hevítjük, akkor a színek fokozatosan növekszik, a fönnebbi sorrendben tüntetvén föl a színeket egymásután. Az ibolyaszín körülbelül 1100 foknál mutatkozik. Ha a testet ezen túl is hevítjük, szemmel nem vesszük észre a színek gyarodását. Azonban a fény által előidézett chemiai hatásokat itt tapasztaljuk a legnagyobb mértékben. Fontos e tüneménynél az, hogy a test mérsékletének növekedésével a vörös sugarak előtti hősugarak megfogynak, az egész színek nemcsak a chemiai sugarak felé terjed, hanem abban az irányban tovább tolatik. Az

ibolyaszín és a chemiai sötét sugarak pedig nem melegítenek. A hőmérő, melyet a színképen végig vezetünk, csak a zöld színben kezd emelkedni és legmagasabb állását a sötét hősugarakban éri el.

Ebből látható, hogy a gázláng fényének legnagyobb része egyszersmind melegítő sugarakból áll, míg az elektromos fényív sugarai — mert magasabb mérsékletnél keletkezik — aránylag kevesebb hőszórást tartalmaz.

Ez az elektromos világításnak oly előnye, hogy nincs távol az idő, a mikor oly mosolylyal fog a kabátos ember a gázzal kivilágított plebeusok mulató termére nézni, a milyen-nel most a bűz- és füsttől megkocsonyásodott levegőben mulatókat nézzük. A színhiáz és redoutetermek tikkasztó és kábító levegője nem fogja többé az élvezetet megmérgezni, mert az emberek által fejlesztett szénsav és hőség csak csekély részét képezi annak, a mit a gáz fejleszt; ezzel a jól berendezett szellőztetés tökéletesen megbirkózik.

A legfontosabb kérdés azonban az, hogy nem nagyon drága-e még mindig ez uras világítás. Az általános és határozott felelet erre az, hogy nem. Különösen olcsóbb a gáznál, a hol már középszerű nagyságú gépet lehet használni. A fényív olcsóbb az izzó fenynél. Nagy termék vagy terek elektromos kivilágítása annyival olcsóbb a gáznál, hogy oly terek kivilágítására, mint például a városligeti jégpálya, az előtt gondolni sem lehetett.

Ha még hozzáteszszük azt, hogy biztosság tekintetében is jóval fölülmúlja a gázt, kétséget sem szenvedhet, hogy az elektromos világítás általános alkalmazása csak addig fog késni, míg a legjobb új dolog a megszokott régít kiszorítja.

VII.

A Faraday által fölfedezett inductio oly találmányra is vezetett, mely az emberi észnek viszonyát a tőle függetlenül működő természethez igen föltünően jellemzi.

Nem csak az ész hatása körén kívül eső tüneteményeket nem lehet aprioristicus módon törvényekbe foglalni, nemcsak a kutatás módszerét nem lehet ily módon megállapítani, hanem a fölfedezés, melyről most szólni fogunk, azt is mu-

tatja, hogy az ész működésének határát sem lehet így meghatározni, mert a mint egyrészt közvetlenül fölismerhetőnek tartott dolgok a haladás folyamában hozzáférhetetleneknek bizonyulnak, úgy másrészt a vizsgáló bonczoló kése alá kerülnek olyanok, melyek megközelíthetetleneknek látszottak.

A példa, melyet ennek igazolására fölhozok, azt is mutatja, hogy mily nehéz az észet a neki ezek által megszabott szűk korlátok közé szorítani. Mert a példát épen olyan philosophusból veszem, a ki rendszerét — vagy ha a régiek értelmében épen rendszernek nem nevezhető, mondjuk mely tudományú fejtegetéseit — a modern tudomány alapjaira fektetvé. És ki mert ellentmondani — Comtenak, a midőn az 1842-ben megjelent *Cours de Philosophie Positive* című munkájában azt állítá az égi testekről, hogy «alakjuk, nagyságuk, távolságuk és mozgásuk meghatározása elménk hatalmában van, de chemiai összetételöket és ásványtani szerkezetöket soha semmi úton-módon sem tanulmányozhatjuk»? És íme, néhány év múlva a spectral-analysis biztos kézzel elemezé a nap és az álló csillagok tömegét.

Vagy ki merte volna még néhány év előtt állítani, hogy azt a rendkívüli erőmegfeszítés után csak nagyon tökéletlenül utánzott emberi hangot, melynek elemzése is csak oly tökéletlenül sikerült, hogy mintegy szerves lénynek tűnik föl előttünk — egy készülékkel fölfogni, egy élettelen tömör dróton mérőföldekre küldeni és ott élethíven újra előállítani sikerül? Hát még, hogy a fényt, ez ætheri lehelletet fogjuk tovább vezetésére fölhasználni?

És ki tudja, mire vezet még ez a «demüthiger Weg der Erfahrung».

Az észnek a modern tudomány által békóba való szorítása tehát csak látszólagos. Nem csak azt a hatalmát éri el a helyes medrébe való terelése által, hogy az emberiség mindenmü szükségleteit fölkarolja, hanem szelleme röptének, andalító phantasiájának is tágasabb tért nyit. És lehetetlen, hogy a természetnek e remekelt csodáinak láttán vallásos érzülete is nagyobb erővel ne ragadná meg keblét, mint mikor e csodákat vakon követve, csak a sötétben szikrázó elméjét csodálja meg.

A találmány, mely az emberi észet apriori meghatározott határain túlvezeté, a telephon. Vagyis az a készülék, mely a levegő hanghullámai által végrehajtott munkát elektromos-

sággá alakítja át, és ez elektromos áramok távol helyre vezetve, olyan hanggá alakíttatnak vissza, a milyen által keletkeztek.

Az első ilyenmű készüléket 1860-ban Reis szerkesztette; a Page által 1837-ben fölfedezett azon tünemény alapján, hogy a vasrúd, ha hirtelen, tehát elektromos árammal mágneszetik, hangot ad. E hang Joul szerint onnan származik, hogy a vasrúd a mágnesezés alatt kiterjed. Ha e mágnesezést egy másodperczben 100 vagy 200-szor ismételjük, akkor a rúd 100 vagy 200 rezgésnek megfelelő hangot adja. A hang jellege a rúd egyes hangjának minőségétől függ, oly módon, mint a Savart-fele keréknél előállított hang.

Reis e ténynt hangmagasságok átvitelére akkép használta föl, hogy az egyik állomáson a levegő hanghullámait egy rugalmas hártya vette át, melynek közepére egy kis platinalemez volt erősítve. E lemez rezgése alatt egy, vele szemben álló platinaszögecskehez ért, úgy hogy a lemezke minden ideoda mozgása alatt egy elektromos áramot zárt. Ezek az áramok a másik állomáson egy tekeresbe szolgáltak, melynek ürébe egy kötöttű alakú lágvyvas volt helyezve; ez minden egyes áram hatása alatt mágnessé válván, az eredeti hang magasságának megfelelő hangot adott. Ez a telephon dallamokat meglepő tisztasággal adott vissza.

Sokan fáradoztak e készülék tökéletesítésén, hogy a hang minél erősebb és működése minél biztosabb legyen. Így Yeates, hogy a lemez és a csúcs között előálló szikrákból származó tapadást csökkentse az elektromosságot rosszúl vezető vízceppet tett közéjük. Ez által a készülék sokkal-érzékenyebbé vált; azonban látni fogjuk, hogy e vízcepp hivatva volt ennél sokkal lényegesebb szerepet játszani.

A midőn Graham Bell azt a merész gondolatot vetette föl, hogy a telephon által talán az emberi hangot lehet visszaadni, és e föladat megoldását tűzte ki maga elé, gondoskodnia kellett arról, hogy az áram nem megszakítás által adja vissza a hangot, hanem hogy a hang az áramban olyan folytonos változásokat hozzon létre, a milyen folytonosak hullámai. Ezt — azaz az áram hullámszerű változásait az által idézte elő, hogy a Yeates-féle vízceppben a platinaszögecskét mozgattatta a hang hullámai által, de úgy hogy a szög a lemezhez ne érjen, hanem mozgása által változván a vízréteg vastagsága, melyen az áramnak keresztül kell hatolni, megváltozik az

áram erőssége, még pedig tökéletesen a hanghullámoknak megfelelőleg.

A készülék, melylyel Bell a hullámozó áramot előállította, egy rugalmas hártával elzárt szócso volt; a hártva közepére egy fémrudacska volt erősítve, mely a batteria egyik sarkával volt összekötve. A rudacska alatt egy kis fémedény a batteria másik sarkával van összekötve, és ebben az edényben van az elektromosságot rosszul vezető víz, melybe a rudacska bemerül.

Ha a rugalmas hártára beszélünk, akkor a fémrudacska rezgése által a nagy ellentállással bíró vízréteg vastagsága megváltozik, és ez által a vezető drótban keringő áram erőssége a hanghullámoknak megfelelő változásokat szenved. Ezt a hullámozó elektromos áramot a Reis-féle halló készülékbe vezetve, ott a lágvas-rudacska mágnessége a hullámozásnak megfelelőleg változik, és így a mágnesszés által keletkező hang is ily változásokat szenved.

Bell előtt nem volt ember, a ki arra gondolni is mert volna, hogy ily módon az ember kizárólagos sajátját, artikulált hangjait híven lehessen visszaadni. A gondolat merészséget fáradhatatlan munkássággal támogatva, fényes siker koronázta; különösen a midőn a kötötű elé lágvas lemezkét erősített, mely a mágnesszés által keletkezett hangokat tetemesen megerősíté.

A tünemény azonban még sokkal meglepőbb azon alakjában, a melyben Bell először közzé tette. Ő ugyanis két ilyen halló készüléket kapcsolt össze és az egyiknek vaslemezére mondott beszéd a másikban hallható volt. Még a batteriát is nélkülözhetővé tette az által, hogy a kötötű helyett állandó aczélmagnet használt.

A mágnes közelében lévő vaslemez ugyanis rezgesei által a mágnességet változtatja meg, úgy hogy ott hullámozó mágnesség keletkezik. Fönnebb pedig láttuk, hogy a mágnes erősségének változása által a hozzá közel lévő zárt vezetőben áram inducaltatik. A mágnes hullámozása tehát a körüle vezetett tekercsben hullámozó áramokat inducál. Ez áramok a másik készülékben hasonló értelemben majd erősítik, majd gyöngítik a mágnest és így előáll azon hullámozó mozgás a mely által keletkeztek, ennek megfelelőleg az illető hangok is.

Ilyen telephon által előállított hangok igen gyöngék, úgy hogy csak akkor hallani tisztán az általa küldött hangokat, ha nagy csendben hallgatjuk. Hogy e készülék gyakorlatilag alkalmazható legyen, erősebb hangra volt szükség és ezt az által érték el, hogy visszamentek az első beszélő készülékre, tudniillik arra, melynél a hullámzó áram az ellentállás változása által keletkezik.

A tökéletesen kielégítő eredmények elérését lehetővé tette Hughesnek, a betűnyomó telegraph szerkesztőjének, egy fölfedezése, mely a telephoniát csakhamar új stádiumba emelte. Fölfedezése, mely ép oly meglepő egyszerűsége, mint eredménye nagyszerűsége miatt, abból áll, hogy ha egymáson könnyedén fekvő két szénrúd zárja az áramot, akkor a legkisebb rezgés által az ellenállás, melyet az áramnak le kell győzni mikor az egyik rúdtól a másikra megy át, a szénrudak rezgése következtében megváltozik. Az ellenállás e hullámzó változása a telephonban hallható rezgéssé alakul. A nevezetes azonban az, hogy oly gyöngé hangok idéznek már elég erős változásokat elő, melyeket különben szabad füllel hallani sem lehet. Így ez a készülék a fülre nézve mint egy nagyító szerepel. Azért Hughes e készülékét mikrofonnak nevezte.

E mikrofon segítségével a gyakorlatban igen czélszerűen alkalmazható telephonokat készítettek. Ezeknek részletes leírásába nem bocsátkozhatunk.*)

A midőn Graham Bell Párisba ment, hogy a francia akadémia nagy jutalombíját a telephon fölfedezéseért fölvegye, egy új találmányt hozott magával, mely a telephonnal vetekedik. E találmánya, melyet photophonnak nevezett, abból áll, hogy a beszéd tovább vezetéséhez a drót helyett a fényt használja föl.

A photophon a seleniumnak egy különös tulajdonságán alapszik. A selenium sok tekintetben a kénhez hasonló szürke, kevésbé fénylő test. Különös tulajdonsága abban áll,

---

*) E tárgyról magyar nyelven megjelent értekezésre utalhatalunk, mely az anyag kellő megválasztása, alapos és világos előadása által az érdekletteknek bizonyára élvezetes olvasmányul fog szolgálni. Ez értekezés *Az elektromos halló és beszélő készülékekről* cím alatt a *Természettudományi Közöny* XV. kötetében jelent meg Bartoniek Gézától.

hogy elektromos ellenállása kisebb, ha fény éri, mint ha sötétben van.

Hogy a selenium e tulajdonságát hang előállítására föl lehet-e használni, azt Bell úgy vizsgálta meg, hogy az áram vezetőjébe, mely egy telephonnal volt összekötve, egy darab seleniumot igtatott és a seleniumra fényt vetett, melyet ernyő által 3—4 százszor egy másodperczen el lehetett takarni. Az áram-erősségnek ily szabályos változása a telephonban hangot ad, és az így keletkezett hang erőssége fölbátorítá oly készülék szerkesztésére, mely a beszédet adja vissza.

A hullámzó fényt, vagyis erősségben a hang hullámai szerint változó fényt akkép állította elő, hogy a fényt egy rugalmas vékony tükörré veté; e tükör fogja föl a beszédet; és az által, hogy rezgése alatt majd homorú majd domború tükörré alakul, az általa visszavert fény erőssége hullámzó változást szenved. E hullámzó fényt a távoli állomáson egy homorú tükör összegyűjti és az áramba igtatott és különös módon czélszerűen præparált seleniumra veti; az áramba igtatott telephonban a fény által hozott beszéd tisztán hallható.

Eddig e találmánynak sem elméleti fontosságát, sem gyakorlati alkalmazhatóságát megítélni nem lehet.

* * *

Az elektromosság tanának fejlődése és alkalmazása e vázlatából látható, hogy a modern tudomány milyen természetes módon válik a gyakorlati élet tényezőjévé; hogy a legelvontabb vizsgálatok és matematikai speculációk szükségkép megtalálják alkalmazásukat azon a téren is, melyen az ember folytonosan küzd a természet erőivel. Láttuk ezt itt egy külön, specialis esetben, de ez áll az összes természettudományokra: minden általános fontosságú természeti törvény nem kevésbé volt fontos a gyakorlatra, mint a tiszta tudományra, azaz az ismeretek továbbfejlesztésére.

Hogyha tehát azt mondjuk, hogy a modern tudomány, az objectiv igazságokat kutató, az a tudomány, mely az emberi észről függetlenül működő természeti erőket vizsgálja, okvetetlenül az ember anyagi szükségleteinek kielégítésében is első rangú szerepet visz, akkor ezt az előttünk fekvő tények

alapján állítjuk. Már hogy ezért a tudomány tisztán csak, plane még közvetlenül is, az anyagi hasznot keresse, ez oly távol áll állításomtól, mint a régiek philosophiája az igazságtól, mely szerint az embert az anyagi szükségletektől föl lehet menteni, úgy, hogy beéri a tudomány által nyújtott szellemi táplálékkal.

Föl kell tehát tennem, hogy a tisztelt szerkesztő úrnak első közleményemre tett megjegyzése félreértésen alapszik.

Csak azt akarom még megjegyezni, hogy való igaz, hogy Gauss és Faraday az anyagi érdekeket gondjaik köréből kizárták, de azt ép oly kevéssé tudom nekik érdemül betudni, mint a mily távol áll tőlem, hogy nekik hibául fölrójam; azt megtudták tenni mások is, láttuk, hogy Faraday nagy fölfedezéseit hány kéz sietett gyakorlatilag értékesíteni. De hogy a mai tudomány egyik legterjedelmesebb oszlopa, Helmholtz, az anyagi érdekek előmozdításával nem törődne, azt nem lehet állítani. Nem tekintve több gyakorlati találmányát, az emberiség anyagi érdekei iránt tanúsított nagy érdeklődése kitünik azon egy mondatból, melyet a physika egy alapelvének, az erő megmaradása elvének, fölfedezéséről mond: «Egy új, általános természeti törvényről lesz itt szó, mely az összes természeti erők működését s egymás iránti kölcsönös viszonyait szabályozza, s mely ép oly fontos elméleti ismereteink szempontjából, mint gyakorlati alkalmazása által». Az a tudós, a ki a tudománya fölforgatását jelző elv fölfedezésénél a gyakorlati alkalmazást ép oly fontosnak találja, mint az elméleti jelentőséget, a kettőt egyenlő rangra emeli.

KONT GYULA.

ANYA ÉS GRÓFNÉ.

Regény.

Negyedik közlemény. *)

IX.

Egy absentista mágnus Kis-Tereskére érkezik, a hol régi ismerőiről hirt hall, egyszersmind messzeföldről várva várt levelet talál.

Kis-Tereske már nem azon rideg tanya, mint Boldizsár gróf idejében volt. Az első csinosítás Auróra grófné hozományának egy részéből telt ki, de midőn a grófné az idős ágának roppant vagyonát is öröklötte, férje házáat, hol legboldogabb éveit élte, alapjától kezdve a tető csücséig a legdiszesebb építészeti modorban átalakította.

Most már a ház igazi arisztokratikus kastély lett. Sokkal nagyobb és pompásabb, mint a hozzátartozó birtokhoz illett. Látszott rajta, hogy a ki azt építette, máshonnan hozta ide a költséget.

A gazdag özvegy grófné a régi tömör falakra még egy emeletet rakatott. Erre sötét violaszínű palakő-tetőt, a két oldalon faragványos ablakkal diszitett tornyot, középen kevély emelkedést a család czímerével. Az ajtók, padlózatok újak, az íves ablakokba kristálytisza tüköruveget metszettek, az ó-dívatú cserép-kályhák helyébe porcellán kemenczéket, a a teremekbe fehér márványból készült kandallókat emeltetett. A bútorzatból csak az maradt meg, a mi régiségénél vagy a

---

*) Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 85., 86. és 87. füzetében.

grófné kegyeletes emlékenél fogva kíméletet érdemelt. Ezeket is izléses és divatos kelmékkel húzatta be.

A budapest-miskolczi vonal elkészültével, Kis-Tereske is közelebb jutott a polgárosodott világ központjához. Ma már nem Szolnok, hanem főlebb, éjszakkeltre Vámos-Györk lett azon állomás, a hol a kistereskeiek kiszállnak s innen a gróf lovaival egy óra alatt otthon lehet az ember.

E pompás, diszes, világos és kényelmes kastélyba érkezett Árpád gróf, miután két napot a fővárosban töltött s legalább külsőleg megtekinthette azon haladás jeleit, melyek ez egykor oly szegényes fészeknek egészen más alakot kölcsönöztek.

A birtok maga, a régi 3000 hold maradt, alig szaporodva a széleken apróbb darabkákkal. Ellenben a fölszerelés tökéletes s a czélszerű beruházások megkettőztették a jövedelmet.

Nagy híre ment a vidéken, a midőn annyi év lefolyása után, ismét egy Tereskey gróf jelent meg a megyében. Az előkelő szomszédok nagyban készültek a főrangú birtokossal ismeretséget kötni. Mindenki föltette, hogy tehetségehez képest az ifjú grófot ide lebilincselni törekszik: hogy szeresse meg újra e hont és itt keresse földi boldogságát.

Mert semmi sem fáj, semmi sem sajog érzékenyebben a magyar embernek, mint azon tapasztalás, hogy annyi dúsgazdag család a megtéríthetetlen absentisták fajához tartozik. Ez anyagilag tönkre tesz egy vidéket, erkölcsileg pedig mélyen sérti a nemzetet. Kicsinylést, sőt megvetést foglal ez magában a haza irányában, ha valaki e föld termő erejéből szedi jövedelmeit s Magyarország előtte mégis silány és unalmas arra, hogy itt éljen, hanem kimegy Bécsbe, s gazdagítja e nagy várost, melynek társadalmilag, kereskedelmileg úgyszólván adófizetői, sőt uzsorás kamatot fizető adósai vagyunk. Ott építenek palotákat, ott szórják szét pénzüket s ha egyet-egyet pazarlásaik következtében a Nemesis karja utól is ér, a kárt a magyar föld fizeti meg.

Ha mondtuk, hogy ez fáj a magyarnak és sértve érzi magát: ez csak a mérsékelt és elnéző osztályra áll; ellenben a nagy tömeg nem tud szenvedélyének parancsolni, hanem leplezetlenül gyűlölségre fakad, sőt boszút lehel. Hallani kell a földnépét, ha látja, hogy ezer és ezer mázsánként viszik a

búzáat, az ára pedig arra való, hogy a gróf Bécsben estélyeket, tánczvigalmakat adjon és fizesse egész éven át a divatárúsnak a selyemruhát, mely ma este kincset ér, holnap zsidvásárba való rongy.

Nem árt, ezt néha nyomtatott betűkkel is világgá bocsátani, mert ha senki sem szól, majd azt gondolják oda fönn, hogy e hálátlanságot a haza ellen nem csak türjük, hanem még észre sem veszszük.

Tereskén a nem nagy, de jól rendezett gazdaságot csak ispán czímet viselő gazdatiszt vezette. T. cz. Ambrus Pál uram jól értette mesterségét, de a mi azon túl csapott, nem igen fért fejébe.

Derék ember is lehetett s nem hűtlenebb kezelő, mint előfordúlni szokott. Ha eladta a terményt s az üzletből egy kis mellékes hasznot húzott, senki sem irigylette tőle. Legalább valamicskét megmentett Bécsnek tátongó torkától. Ez ugyan nem tiszta moral, de szokásban van.

Az ispán Buda-Pestről a gróf komornyikja által táviratilag értesítettvén, kiszellőztetvé a szobákat, kiporoztatá a szőnyegeket, s lehúzatá a bútorokról a vászon borítékot. Aztán szakácsnét hozatott Egerből s fölszereltette az éléskamarát, mert nem hogy théa, kávé, czukor, de még csipetnyi só sem volt a kastélyban.

Így érkezett Árpád gróf atyjának átalakított kastélyába.

Az első napi pihenés után a bevett szokás követelte, hogy megtekintse a gazdaságot. Bejárták a vetéseket, benéztek a szérús kertbe, szivarra gyűjtottak a gőzcséplő katlanából vett parázsszal, végre megcsodálták a juhokat, a teheneket és az igavonó ökröket.

Az ispán titkos meglepéssel tapasztalta, hogy kegyes ura a földművelés tudományában teljesen járatlan. Csak az ütött szeget fejébe, hogy a gróf igen tanulékony, jól kérdez, megérti a fölvilágosítást, sőt még helyesen következtetni is tud.

A midőn ketten visszafelé lovagolának, útjuk a falu közelébe vezette. A gróf bár itt töltött gyermekkorára jól emlékezett, mégis csodálta, hogyan lehet ily ronda épületekben megélni. Inkább azt kérdezte volna: hogy kell ilyen viskókban megélni?

A falu szélén azonban, épen a legutolsó ház, habár épí-

tési modorban a többihez hasonló, nagyon különbözött csinos-ság és tisztaság tekintetében. Az udvart árnyas fák sötéte környezte; közepén gyep és ültetett bokrok zöldeltek. A kerítés jó karban volt tartva, de a falusi gazdaságnak sem jele, sem nyoma.

— Ki lakik itt?

— Jaj, méltóságos gróf, ez a legnagyobb rejtély az egész megyében. Egy idevaló parasztnak fia vette bérbe és urasan él benne. Vadászatot bérel, fegyvere, vizslája van. Nem dolgozik, mindent kész pénzzel fizet. Kölcsönt nem kér és senkinek pénzzel nem adósa.

— A nevét kérdeztem.

— Sapkás Palkónak nevezik. Korábban az uraságnál szolgált s némelyek beszélnek, hogy sokat lophatott onnan. Az okosabb emberek azonban szentül erősítik, hogy . . . bizony nem is merem kimondani.

— Beszéljen — parancsolá Árpád gróf, de érezte, hogy elpirúlt.

Azonban egészen mást hallott, mint vélte s mint a mitől talán félt is.

— Bizony, kérem alássan, az egész falu, maga a helybeli jegyző, a ki pedig még az újságba is irogat, egyhangúlag állítja, hogy Sapkás Pál hazaáruló és az osztrák kormányinak fizetett spionja.

— Az osztrák kormány spionja! — kiáltott föl Árpád gróf, majdnem méltóságával egybe nem férő hahotával — ki beszél itt ilyen képtelenséget?

— A vidék, a megyei járás, a választó kerület; legkitűnőbb politikai kapacitásaink, szóval az egész itteni intelligentia. Pedig bátor vagyok dicsekedni, hogy sűrűn élnek itt a jeles talentumok, ez okból mindig is a legszélsőbb balpárti képviselőjelöltre szoktunk szavazni.

— Ah — felelt a gróf — ez eszeveszettség. Ugyan mi a tatárt kémeled ki ez ember itt vagy akár hol az országban? Vannak itt titkok? Történik valami, a mit az egész ország nem tud, a mit a hírlapok nem kürtölnének? Elhiheti ispán uram, hogy az osztrák miniszterek nem tökfilkok, hogy pénzért tartsanak tudósítókat, kik mást sem írhatnak, mint a miről itt úton-útfélen beszélnek, s a mikkel a Lajthán túl épen semmit sem törődnek.

— Csak azt mondtam, a mit a közvélemény és a népszava hirdet. Annyi szent igaz, hogy ez ember minden évnegyedben két száz forintot kap Bécsből.

— És ki küldi?

— Csak az tudjuk, kinek a pecsége van a pénzes leveleken. Dr. Ludwig Werther, Notár.

— Ez nem az osztrák kormány.

— Nem, de bizonyosan annak titkos agense. Még többet is megtudtunk.

— Valóban — felelt Árpád gróf, bensejében kellemetlenül meghatva, hogy itt e faluban mennyi mindenfélét észre szoktak venni.

— Oh — folytatá az ispán — a kétszáz forintos angaria még semmi. Ez az ember ezenkívül roppant gyanús correspondentiát folytat még a külfölddel is. Hallott olyat méltóságod, hogy ide Kis-Tereskére, Sapkás Pálnak czimezve, minden hat hónapban levél érkezik Irlandból, Kildare megyéből!

— Ah, ah!

Árpád grófnak megeröltetésébe került, hogy egykedvűségét megtarthassa. Mert valóban meg sem álmodhatta, hogy a kistereskeiek «bizonyos dologról» ennyit is kipuhathattak.

— Mint mondtam — szólt újra az ispán — minden fél évben levél Irlandból. Épen most júliusban szokott a határidő letelni, s tegnap reggel a vámos-györki postán ott feküdt a gyanús levél, ugyanazon kez által czimezve, de kivételkép nem Irlandból, hanem Angliából.

— Angliából?

— A vámosgyörki postamester maga beszélt a hatvani kaszinóban. Nem mintha bepillantana a levél titkaiba. Isten őrizze őt; ezt nem teszi. Hanem láthatta, miként van a postajegy lebélyegezve.

— Mi van a postabélyegen? — kiáltott Árpád gróf, megfélekedve, hogy nem kellene ily nagy érdekeltséget elárulnia.

Az ispán azonban a legtermészetesebbnek tartotta, hogy ily országos dolgokra minden igaz hazafi kíváncsi lehet. Aztán felelé:

— Jól emlékezem a levél föladási helyének nevére. Nem tudom ugyan helyesen kimondani, mert nem értem az angol

ortographiát. A magyar olvasás szerint ez áll rajta: Rivershouse, Cornwallis, jul. 10.

— Rivershouse? Csodálatos. És megküldötték e levelet Sapkás Pálnak, Kis-Tereskére?

— Három nap óta minden reggel oda jár a postára, Vámos-Györkre. Pedig szép séta, úgy gyalogjában. Végre, mikor a levél megérkezett, átvette, de nem törte föl, hanem igen óvatosan tárczájába tette, aztán köszönt és elment.

Árpád gróf elhalaványodva nézett gazdatisztjére. Úgy látszott, hogy az Irlandból érkező levelek ügye nem lepte meg őt, míg a Rivershouse név említésére szeme is ragyogni kezdett.

Mindamellettt legtanácsosabbnak vélte, úri módon, tréfával ütni el a dolgot s mondá:

— Lássu, Ambrus Pál uram, ártatlanul gyanúsították önnek érdemes druszáját. A legrosszabb esetben is Sapkás Palkó nem az osztrák, hanem az angol miniszterekkel correspondéál. Ez pedig nem hazaárulás, mert régen Palmerston, most Gladstone, ha érdekek tartja, még Garibaldival is egy követ fúnak.

— Az ég tudja, mi lesz belőle — sóhajtott az ispán — de a legnagyobb baj az, hogy ennyi gyanús jel daczára, a vármegye nem férhet hozzá. Mert Sapkás Pál különben tisztességes és becsületes ember. Pénzes levelet pedig Bécsből, más közönséges levelet Angliából vagy akár honnan kapni, nincs eltiltva. Azért élünk szabad alkotmányos országban, daczára az 1867-iki kiegyezésnek. Míg tehát más panasz nincs az ember ellen, addig a csendbiztos nem csípheti nyakon a jámbort.

— Azt nem is tanácsolnám — felelt büszkén a gróf s megérkezvén a kastély előtti virágos kertbe, leszállott lováról.

Az ispán lehajtott fővel várta, hogy engedelmet nyerjen a távozásra, a midőn a gróf új kérdést intézett hozzá:

— Lakik itt a vidéken egy Csete Sándor nevű fiatal ember?

— Lakni, lakik: a míg utolsó darab földjét el nem korhelykedi.

— Olyan rossz gazda?

— Borzasztó könnyelmű és pazarló. Most két éve halt meg az apja s hagyott fiára másfél ezer jó fekete földet, ott Verpelét mellett. A fiú még csak 23 éves, de nagykorúságért

folyamodott s meg is nyerte. Legelőször is nagy összeg kölcsön pénzt vett föl a földhitel-intézettől. Azóta folytonos dinomdánom; folytonos hegyen-völgyön lakadalom Cseteházán.

— No ezt sajnálva hallom.

— Ő maga talán nem volna épen ilyen bolond, hanem mindig a nyakán ül báró Bedeő Miklós, a kinek a hasa az istene. Ezzel önti le a garaton Sándor úrfi az atyai örökséget.

— Miféle ember ez a báró Bedeő?

— Oh nagyon népszerű ember, roppant hazafi és a legelkesebb toaszt-ivó. A vidéki magyar urak igen büszkék rá hogy ezt az embert is megtéríthették és megnyerték a hazának: mert báró Bedeő korábban muszkavezető volt és Haynau generalissal czimborált.

— Ah! mondhatom, ez pompás megtérítés volt és nagy nyeresemény is lehet a szegény hazára.

— Ez egyszer legalább sikerült. A bárót gyökerestől kapaczitáltak és megtérítették. Épen, mint a keresztyéneket üldöző Saulust, a ki Pál apostollá keresztelkedett ki.

— Gratulálok. Kár volt azonban ily sokáig várni, mert még fényesebb lett volna a diadal, ha báró Bedeőt akkor térítik meg, a midőn még Haynau táborszernagy büszkén fészkelte meg magát a Károlyi gróf palotájában, marokra fogta bajuszát, élt és uralkodott s korlátlan parancsnok volt eleve nek és holtak fölött.

— Az urak azt gondolták, jobb későn, mint soha.

— Bravo!

— Azóta dúsan is aratják, a mit vetettek. Hét vármegeben nincs oly lelkesedett szónok, mint a báró. Leírhatatlan gyönyör azt hallani, mily dühösen szidja a miniszteriumot. Mert e vidék mindig fedhetetlen oppositio volt és az is marad. Ezt kívánja az ország jólléte, szabadsága s a nemzet hagyományos politikája.

— Nagyon jól van. De miért ellenzékeskednek, ha a miniszterium most magát a nemzeti hagyományt képviseli?

— Méltóságos gróf, itt a mi kerületünkben nincs más hagyomány, mint opponálni; forduljon bár a világ merre neki tetszik, és szakadjon ránk az égnek boltozata.

Árpád gróf nevetett, sőt mulatta őt, hogy saját gazdasági tisztje is ily erélyesen védi állását a polgári köteleességek teljesítésében.

Ekkor mondá :

— Ha így van, beszéljünk inkább csekélyebb dolgokról. Ispán úr, megnéztem a gazdaságot s még ma este megírom mamámnak, a grófnénak, hogy mindent a legszebb rendben találtam.

— Méltóságos uram

— Mellékesen még politikába is avatkoztunk, de már e tekintetben sajnálattal kell kijelentennem, hogy nem vagyok szerencsés, önnel egy véleményben lenni. Azonban ez az uradalmi szolgálathoz legtávolabbról sem tartozik s így békében hajthatjuk fejünket nyugalomra. Isten önnel, a viszontlátásig.

Az ispán önelégedetten távozott s csak azt nem foghatta meg, miként létezhetik ember, a ki az ő politikai hitének correctnessében kételkedhetik.

A gróf, szobájába lépve, megrántá a csengetyű zsinórját.

Komornyikja, József, a ki mindig közel volt, ha parancsoltak vele, egy és fél másodpercz múlva már helyt állott.

— Öregem, az a bizonyos levél, melyet te, évek óta, innen Kis-Tereskéről szoktál kapni, e pillanatban már megérkezett a faluba.

— Értem, gróf úr. Már láttam azt a szép, tiszta fehér házat, a hová mennem kell.

— Mihelyt egészen elsötétedik. Mondd meg Palkónak, hogy meg vagyok vele elégedve, és nem feledtem el egykori ígéretemet.

— Igen, gróf úr.

Ezzel leírhatatlan boldogsággal vonult vissza a régi hű szolgálga. Egyedüli öröme volt e világon, ha ügyes és vigyázatos volt, és kegyes urának legtítkosabb kívánatát megelőzhetette.

Közbevetőleg legyen megemlítve, az öreg József okos ember volt. Szép mellékfizetést húzott a grófnétól, hogy mindenre figyeljen, a mi az ifjú gróf szobájában történik és híven értesítést adjon. A fiatal ember viszont azért fizette szolgáját (nem ugyan pénzzel, de a jövőre nézve fényes ígéretekkel), hogy némán teljesítse kötelességét. József úr tehát egyaránt kedveskedni akart az úrnőnek, mint az örökösnek, zsebre rakta a grófné bankjegyeit és honorálta az ígéretnak jó váltóját. Egyik helyen hallgatott, a másik helyen nem beszélt.

Este tíz óra volt, a midőn a kastély népe a bő és kövér vacsora után mély álomba merülve nyugodott. József komor-

nyik pedig oly csendesen, hogy sem az ajtó nyílása, sem a láb-
nak csoszogása nem hallatszott, megjelent ura szobájában; a
hozott levelet ezüst tálczán az asztalra tette s mint kísértet
ismét eltűnt.

A levél sokkal nagyobb hosszúságú volt, mint szokott
lenni. A legfelsőbb boríték Sapkás Pál úrnak volt címezve,
Magyarországban, Hevesmegyében Kis-Tereskén. A második
boríték «Herrn Josef Hell» volt címezve Bécsbe a himmelfort
útczába, a Tereskey palotába.

A harmadik borítékon csak két betű T. A. volt olvasható:
mint mikor a levélíró biztos már, hogy ha levele ennyi nyilvános
és ennyi bizalmas postán átment végre, az igazi címzethez is
eljuthatott.

Árpád gróf hévvel csókolta meg a kibontott lapot, de midőn
a beírt papír sorait megpillantaná, oly váratlan meglepetés érte,
hogy majd kihullott kezéből a levél?

— Mi ez — mondá — hiszen ez magyarul van írva?

Még egyszer és közelebb tartva szeméhez, nézte meg a
betűket, de minden vonásban azon jól ismert kézíratra ismert,
melynek alakjai eltörölhetetlen emlékek szívébe bevésvé
voltak. És olvasá:

«Rivershouse júl. 10.

«Mylord!

— Ah mylord! — kiáltott föl az ifju elragadtatással —
ez oly édesen naiv címmel, egész föld kerekégén csak egy
lény szólít engem. Anglia megszokta, hogy herceget, mar-
quist, grófot soha másként ne nevezzen.

Még egyszer kezdé:

«Mylord! Ha ön e sorokat olvassa, ne azon csodálko-
zék, hogy magyarul írok, hanem hogy végre négy évi szorgalmas
tanulás után bátorságom van önnek szép és hangzatos
nemzeti nyelven kísérletet tenni.

Az a szép és égszínű selyembe kötött könyv, a *Magyar
nyelvtan*, melyet ön nekem egykor életem legboldogabb nap-
jaiban, ajándékozott, mindig egyedüli kincsem volt e világon
és én szorgalommal igyekeztem önnek jóságát és barátságát
megérdemelni.

A másik újság, hogy már nem Irlandból, Kildare megyé-
ből a zárdából írok, hanem Angliából a Rivershouse melletti
villából, a hol január hónap vége óta lakom.

Nagybátyám sir Archibald Rivers a jelen év első napjaiban meghalt s miután nőtlen volt és én az ő idősb nővérének gyermeke vagyok, Rivershouse a vele járó baronet címmel, mint törvényes örökösre, rám szállott. A címet ugyan, Angliában a nő nem viselheti: hallgat és alszik az, az én egész időmben.

— Ah, hallgat és alszik — szakítá félbe Árpád gróf az olvasást — Oh ha jelen lehettem és elleshettem volna a tizen-nyolcz éves szüznek elpirulását, a midőn e sorokat leírta. Igen, édes Alice, e cím hallgat és alszik, mind addig míg a nő fiú örökösében újra fölébred és virágzik!

Ismét tovább olvasá :

«De ha a címet föl nem vehetem is, joggal viselem a nevet. Tehát új, szokatlan név jelenik meg ön előtt. Oh ha lehetném, hogy ez sem lesz idegenebb, ez sem lesz kevésbé jól hangzó is rokonszenves mint, ama régi volt, melyen egykor oly nyájas bizalommal beszélt hozzám.

— Oh imádandó angyali szerénység, mely még a név hangjára is súlyt akar fektetni.

Megint tovább olvasott :

«Ez a Rivershouse, melyhez a lovagi cím kapcsolva van, ma már csak félelmetes tekintetű téglarakás, mely bérbe van adva egy részvényes társaságnak és csak kőszén raktárnak használják.

Sir Archibald bátyámnak azonban, nagy terjedelmű oly birtokai is voltak, melyek fölött szabadon rendelkezhetett. Én őt soha sem láttam, soha nem ismertem és így tán csak egy haladó aggastyánnak szeszélye lehetett, hogy végrendeletében egyéb birtokait is nekem hagyta.

Oh mylord, ne gondolja, hogy ezért én most dúsgazdag örököső vagyok, mert sir Archibald baronet magán birtokai mód fölött meg vannak terhelve adósságokkal s ha ügynökünk jól számít, a dolgok tisztába hozatala után nem marad egyéb rám, mint a szép nyaraló Rivershouse romjai mellett és legfőlebb 60,000 font sterling. Nénem (a baronet és anyámnak ifjabb nővére, az én gyámnokom) azt mondja : hogy ez összeg, pénz ugyan Angliában is, de távolról sem oly nagyon, melyből meg lehetne élni. Úgy mint mi élünk, és élni szándékozunk, bizonyára inkább több, mint kevesebb.

Most pedig hálát adok Istennek, hogy e sivár üzleti dol-

gokról mindent megírtam. De szükséges volt ez, mert nekem tervem van. Igen, mylord, tervem, mely önt (oh ha meghallgatná az Úr imámat) úgy remélem, nem kellemetlenül fogja meglepni!

— Mit hallok? meglepetést szándékozik nekem szerezni? Oh ha mindjárt első gondolatomra csakugyan mindent eltaláltam volna!

Tovább olvasott:

«Mielőtt e reményemet szóval és írott betűkkel is kifejezni merészkedtem volna, hogy bátorságot nyerjek, elébb elolvastam újra és újra önnek minden levelét, miket négy év lefolyta alatt biztos, de oly kerülő úton hozzám küldött.

E levelekben ön mindig azon hős, a kit kölesönös meg gondolatlanságunk egykor ama merényletre csábított. De ön akkor is mindig a legnemesebb lovag, a leggyöngédebb udvarló és az én (reszket kezem a félelemtől és boldogságtól és mégis le kell írnom e szót) az én leányi szívemnek eszményképe volt!

Én pedig maradtam mindig és mindenben a régi. A végtelenül hosszú négy év semmit sem változtatott rajtam, vagy csak annyiban, hogy még erősebben, szilárdabban hiszek a vigasztalást hozó Istenben, önben és kettőnknek azon szerencsecsillagában, mely minket jó és rossz napjainkban minden veszedelemtől megőrzött.

Alice Rivers.»

X.

Egy kis lány meggyónik a hársfák árnyékában; a másik pedig egy csónó font sterlinggel szétvereti a licitatio hyenáit.

Auróra grófné a nyár legforróbb heteit a havasok tövébe rejtett külföldi fürdőkben elhűsölvén, szeptember elejére, egész udvarostúl együtt átköltözött Nagy-Tereskére, a hol eddig csak átmenőben mutatkozott.

A kastély a legjobb karban levén, az úri fény és kényelem minden föltételével el volt árasztva. Csak a szobákat kellett kiszellőztetni. Ellenben az elhanyagolt parkot Becsből ide küldött műkertésznek kellett fölfrissíteni és divatosabbá

teni. E művésznek rendező keze alatt aztán, rövid időn kész volt az urak földi paradicsoma.

A grófné saját kizárólagos köréből, sorozat szerint hívta meg a vendégeket. Hangzott a zongora, volt nyájas bók és nevetközes s nagy kelete a könnyű nyári kelméből készült toiletteknek s a ház úrnője, a ki eddig mindig teljes özvegyi gyászt viselt, félgyszt kezdett felölteni. Tartozott ez áldozattal, immár fiatal emberré növekedett fiának. Mert ha a Tereskey faj új reményt, új sarjadékot hajtott, a jó ízlés parancsolá, hogy a korábbi vígasztalhatatlanságnak külső jelei is mérsékeltebb alakot vegyenek föl.

A vendégek közül első sorban kell említenünk Steinkirchen bárónét az ő szépséges Marie Antoinette kisasszonyával, kik azon kitüntetésben részesültek, hogy a kastely leggondosabban bútorozott vendégszobáiban nyertek szállást.

Többen is voltak jelen. Két vagy három család a bécsi világból. Németek, vagy német nyelvű magyar főurak, kik némely alkalmakkor büszkék ugyan nemzetiségökre, de szívök lelkök mégis a lajthántúlra vonzódik. Szóval telivér absentisták, oly jól kiválogatva, hogy egymásnak még szemrehányást sem tehettek. Valósággal csak nagyúri időtöltésből, vagy épen sportból határozták el magokat arra, hogy néhány napot Magyarországon is eltöltsenek.

Mindjárt az első napon történt, hogy ebéd után, nap lementével a grófné karjára vette kedvencét Marie Antoinette kisasszonyt, és elvezeté rövid sétára a kert legárnyasabb hársfa sátorai alá.

— Kedves kis lányom — mondá, a midőn mélyen behatolt már a hallgatag sűrűségek köze — attól felek, hogy panaszom lehet ellened.

— Ellenem, édes néni?

— Igen, ellened. Engedd meg, hogy kérdőre vegeylek, de előre tudd meg, hogy igazságszerető asszony vagyok és a jó mentségnek előttem mindig helye van. Azt beszéltek előttem, hogy te, a ki mindig elkényesztett kedves leányom voltál, nem örömet jöttél ide, sőt a bárónénak egész gyámnoki tekintélyére volt szüksége, hogy mégis meglátogatnál minket.

— Édes néni — felelt reszketve a leány — ha így kérdez engem, nem tudom eltagadni, hogy valami idegen érzet azt sugalta nekem, hogy jobb volna e látogatást máskorra halasztani.

A grófné sokáig szótlanul nézett a beszélőre, azután folytató:

— Tehát igaz, hogy kedved ellen hoztak ide? De tudod-e kedves lányom, hogy ezt mondva, vallomásod világosabb és őszintébb nem lehetett? Mind a mellett lehetetlen hinnem, hogy vonakodásodnak oka, valamely ellenszenv volna irányomban?

— Oh nem, néni: ettől örizzen az Isten — felelé, de elég durczás képet csinált hozzá.

— Tehát más valakivel vagy elégedetlen — szólt faggatólag a grófné.

— Én senkire sem neheztelek. E házban pedig épen nem.

— Tehát mondd okát habozásodnak.

— Ha parancsolja, nem fogom elhallgatni.

— Történt valami?

— Az az útazás Buda-Pestre egészen boldogtalanná tett.

— Tehát e miatt akartad házamat elkerülni? Nem tagadom, lányom, hogy én ezt tudtam, de súgta valami, hogy saját ajkadról is halljam. Igazad van, a báróné, a ki okos és eszélyes asszony, ez alkalommal tapintatlanságot követett el; ennél pedig nem ismerünk nagyobb vétket a mi társaságunkban. Jó szándékból tette ugyan, de ez nem mindig elég az igazolásra. Ő csak azt akarta, hogy te jól mulass azon hosszú útban, s hódolatteljes lovag üljön veled szemben.

— Nagyon le vagyok kötelezve — felelt a kis lány, és úgy hátra vetette nyakát, hogy az a másik, történelmileg oly büszke Marie Antoinette, sem tehetne volna különben. — Azonban ez útazás eszméje egyáltalában nem tőlem eredett. Ha a bárónénak tetszett Magyarországot és annak fővárosát látni, bennem bizonyosan engedelmes úti társat talál. De nem türhetem, hogy velem akárki is a kocsiban vigjátékba való jeleneteket rögtönözzön.

(Németül beszéltek, tehát a gúnyos «extemporisiren» annál fullánkosabban üthetett ki.)

— Leányom!

— Úgy van néni. Elébb szellemes és igen poetai modorban tudtára adta azon úrnak, a ki velünk szemben ült, hogy a vasút az én földjeimet metszi keresztül. Később rám fogta, mennyire lelkesülök Magyarországon; hogy minden

falunak, sőt az egyes úriházak tulajdonosainak nevére is kíváncsi vagyok. Szóval kiállítottak a leányvásárra s kikiáltották minden jó tulajdonságaimat: ki ad többet érte!

— Irgalmas ég, minő beszéd ez!

— Ki vehetné tehát rossz néven tőlem, ha nem örömetst jöttem oly földel alá, a hol találkozhatom azon férfival, a ki előtt, egy egész óráig szégyenszéket ültem.

— Marie Antoinette!

— A mi ezután következett, nem volt más, mint a megérdemlett büntetés.

— Ah, ez már sok. Fiam átment egy másik kocsiba, mert lovagias kötelességének tartotta, tisztelni a te függetlenségedet. Értésül adta a bárónénak, hogy ha te egykor szívesen fogadnád fiam barátságát, ez érzelmednek szabad kezdeményezési jogodból kell következni: addig pedig semmi szükségtek egy harmadik közvetítőnek akár szívesen fogadott, akár hivatalanul érkezett segédkezésére. Most azonban győződjél meg, hogy az én házam a cselszövények tanyája nem lehet. A ki itt van, az mind az én védelmem alatt áll. Igyekezzél tehát magadat megnyugtatni és bizton építs kimondott szavamra. Add karodat; menjünk vissza a társaságba, és mutass ismét vidám arcot.

A társaság pedig a kastély verandája előtt hűsölt. A virágágyak mellett a hölgyek, hátrább az urak, kéjelegve bocsátván a levegőbe a havannai szivar illatos füstjét.

Épen, nagy és érdekes tárgy merült föl köztök: a boldogtalan Andorffy Albrecht gróf szomorú esete.

Nevezett gavallér, bár nem fiatal, de igen kedves és szeretetre méltó tagja volt a bécsi magas köröknek. Szerencsétlenségére már atyjától igen súlyos adósságokkal terhelve vette át örökségét s aztán a megkezdett lejtős úton folyvást alább süllyedt. Nem menthette meg a bukástól, még igen loyális hangzatú keresztneve sem, mert azon 5000 hold föld, mely eddig, névleg legalább még birtokában maradt, épen a holnapi napon bírói árverés alá kerül.

— És hol van a gróf?

— Prágában vagy Innsbruckban. Jó barátai szereztek számára valami kis hivatalt a helytartóságnál.

— És miért nem inkább a magyar miniszterekhez folyamodtak? Ott jobban szoktak a mi embereinkről gondoskodni.

— Oh, nem mulasztották volna el ott sem kopogtatni; hanem az utolsó perczben egy kis baj mutatkozott. A mi derék grófunk Andorffy, egy szót sem tud magyarul.

Ez nem volt vád gyanánt eléhozva: mert akkor e fényes úri társaságnak több kitünő tagját is érintette volna.

Itt aztán közbe szóltak a hölgyek is.

— Mondják, nagyon sokan készülnek az árverésre.

— Igen, magok a főhitelezők, holmi hitelintézetek és bécsi bankárok.

— A propos! — kiáltott föl Steinkirchen báróné — ez épen jókor jő. Holnapra még úgy sincs megállapítva a mulatság programja: hát ha elmennénk mindnyájan az árverésre? Részemről igen pikans időtöltésnek tartanám, látni egy temetést halott nélkül.

Az udvariasság és jó nevelés hozta magával, hogy az urak igen édesdeden nevettek e kedves kis megjegyzésre. Ha tudniillik, ha az élcz, valami tekintélytől származott. Már pedig Steinkirchen báróné, mint a szép és dúsgazdag Marie Antoinette gyámnoka a nagyon elkényesztett hatalmasságok közé tartozott.

Egy másik nő kérdé:

— Mennyire lehet e birtok becsülve?

— Oh — felelé a legközelebb álló úr — a becslés nem határoz. A kikiáltási ár lesz mindenesetre legalább egy fél millió: de ha más nem lesz jelen, mint az ily árverések szokott hyenái: akkor még lejjebb szállnak.

— Még egy a propos — folytatá Steinkirchen báróné, fölbátorodva elebbi sikere által. — Akkor volna regényes e kaland, ha a mi kedves házi úrnőnk, Auróra grófné is a liczitalók közé állna. Mi pedig majd lelkesítjük őt a fölebb igében.

— Nagyon köszönöm e kitüntetést — felelt nevetve a grófné — most az egyszer azonban mégis kérem magamat fölmentetni.

— És ugyan miért? kérdék többen.

— A lehető legegyszerűbb okból. Nincs pénzem.

Ah, a grófnénak nincs pénze! No már erre aztán valamennyi úr megesküdött, hogy ilyen sikerült élcz még nem szikrázott ki a jelen század folytán.

— Úgy van, mint mondtam — folytatá a grófné. Taka-

rékoskodnom kell, mert Árpád fiammal igen komoly szerződésre léptem.

— Ah szerződésre? — nevetett egy öreg nőtlen gróf. — Ezt már szeretném látni. Aláírás, pecsét, hiteles tanúk és egy egész quodlibet csupa tarka bélyegjegyekből az iv homlokán és a szélein?

— Nem tréfa, a mit mondtam s miután nem is titok, elmondhatom a tartalmát.

— Halljuk, halljuk. Oh ez monumentalis okirat lehet az édes mama és kedves kis fiúcska között.

— Tehát hallják: Fiam, Árpád, szavát adja, hogy az én nyílt beleegyezésem nélkül meg nem házasodik.

— Bravo, bravo!

— Másodszor — folytatá a grófné — viszonzásúl köteleztem magamat, hogy palotát építek neki Pesten, a Duna-partra, a sugárútra, vagy a múzeum környékére, a hol telket kapunk.

— Lehetetlen! lehetetlen: hangzék mindenfelől.

— Hogyan — szólta ismét valamelyik. — Hát a himmelforti palota mit vétett? ez a tündér kastély, ez az arany sarkantyún forgó vár? Az ég szerelmére, mi lesz a szegény Bécsből, ha még egy Tereskey ivadék is hátat fordít neki?

— És hol jár, mit csinál most Árpád gróf.

— Hol? — felelt a grófné — ő bizony Hevesmegyében mulat és nagyban magyarkodik.

— Magyarkodik? — felelé ismét az öreg nőtlen gróf. — Nos ez nincs tiltva. Magam is, ha végére járt a fürdői saison, Bécs pedig még üres volt: le-le rándultam az uradalomba. Hanem, hogy állandóan ott lakjam, ahhoz vagy Magyarország nem méltó, vagy én nem érdemlem meg, hogy oda menjek. Mindenesetre pedig ezt a dolgot utoljára hagyom, mint a halált. Ma vagy holnap kimondom a banqueroutot, s akkor lemegek az alföldre tántoríthatatlan nagy hazafinak.

Nagyon nyájas és lekötelező mosoly követte e kedélyes tréfát, melyhez még azok is csatlakoztak, kik ő méltósága állapotát tekintve, e catastrophet közelebb bekövetkezhetőnek hitték, mint netán híre volt.

Ekkor aztán egyhangúlag kiálták:

— Halljuk az elnököt! Határtalan hatalmú úrnőnk!

Rabszolgáid lábaidhoz borúlva esedeznek, mondd ki az egyhangúlag hozott határozatot.

— Legyen — felelt a grófné. — Holnap reggel tíz óraker elállnak a kocsik.

— Reggel tíz óraker? — tiltakozék a túlnyomó többség. — De hiszen ez igen közönséges embereknek való idő. Inkább lovas legényt kellene oda küldeni, hogy halaszszák a mulatságot legalább míg délre harangoznak a faluban.

— És mennyire fekszik ide az a szerencsétlen Andorháza?

— Ha jól hajtatunk, oda érünk másfél óra alatt.

— Szörnyűség! másfél óra alatt! Ez a roppant távolság porrá zúzza minden csontunkat.

— Annak örülök én — felelé a grófné.

— Annak örül? oh, grófné mi haszna lesz belőle, ha kereken megtörve érünk vissza az ebédre?

— Mindjárt megmagyarázom. Andorháza az én birtokom tőzsomszédja. Mentül hamarabb érünk oda, annál keskenyebbre lett szabva határa Nagy-Tereskének! Ki az: ki nekem ily rosszat kíván?

— Senki, senki, senki.

Más nap négy pompás fogaton repült a társaság Andorháza felé a gyepes úton.

De már közelegetőkben, előzékép, igen különös jeleket tapasztaltak. Egy pozsonyi nyílt bérkocsi jött velök szemközt. A kocsiiban két úr állott, nem ült, szemben egymással. Egy gróf megismerte őket: mindketten valami bankuak direktorai voltak. Ugy látszott, hogy ez elegans gentlemanek, kezöket csipőikre téve valami fölött összepöröltek, végül pedig formszerinti csattanós pofonokkal traktálták egymást: nagy multságára a hátra tekintető bérkocsisnak.

Még több ily árverési hyenával találkoztak. Ezek is mind boszús és elégedetlen arcot mutattak s mentek a legközelebb eső vasúti állomás felé.

Mikor a társaság az andorházi kastély elé ért, épen akkor útaztak el a törvényszéki végrehajtók. Világos volt, hogy ő méltóságuk elkésett és post festa érkezett az érdekes spektakulumra.

A kastély előtt leszállván, azon meglepő hírt hallották, hogy az árverést meg sem tartották. Bizonyos mr. Clinktock

angol ügyvivő érkezett a helyszínére s az öt percz alatt kiegyezkedett a hitelezőkkel. Kifizetett minden követelést az elsőtől az utolsóig s aztán Andorházát megbízója nevében birtokba vette.

Az árverező tisztelt uraságok midőn csomóstól látták az angol száz fontos jegyeket a törvényszéki tagok asztalán röpkedni, elébb szemet meresztettek, s azután rémülve futottak szét, mintha Pharaó király kergetné őket egyenesen neki a Vöröstengernek.

Nem sokára kilépett a kastély bensejéből az angol ügynök is, a ki megpillantva az igen előkelő társaságot, hidegen ugyan, de kifogástalan szertartással hajtott fejet.

Egy gróf, a ki legerősebbnek tartá magát az angol nyelvben, mindjárt kérdezősködni kezdett. De miután mr. Clinktock igen jól beszélt németül (különben ide sem küldhették volna), az asszonyok is vérszemet kaptak s az egyik indiscret kérdés után a másikkal álltak elé.

Az ily kíváncsiságot a jó társaságban közönséges es megvetésre méltó polgári szokásnak tartják. Azaz: saját körükön belül; mert a közéjük nem tartozók ellenében meg van engedve.

Legelső volt megtudni, ki vette meg a birtokot.

— Miss Alice Rivers, Cornwallisból, Rivershouse kastélyból.

Az egész társaság sóbálványnya változott a nagy csodálkozásban (pedig otthon ez sem fesh modor). De ki hallott ilyet? Angol nő, mellé még kisasszony!

A jól hangzó név még inkább föltüzelt a grófnék, bárónék kíváncsiságát. Ki ez a miss Alice Rivers? Fiatal, szép, karcsú vagy vastag? Vajon nem valami elfonnyadt agg szüz?

— Nem szolgálhatok vele — felelt az ügynök. — Ez nem az én ügykörömbe tartozik. Én csak a papirok hitelességét tekintem s ha ez rendben, arra alapítom működésemet.

— De végre is, mit akar ez a miss Alice Rivers e birtokkal csinálni?

— Mit? — felelé az ügynök s vállat vont. — Azt hiszem, a kastély arra való, hogy lakják benne az ember; a föld pedig, hogy miveljék és jövedelmet hozzon.

— Hogyan, itt akar lakni?

— Mindenesetre.

— De reméljük, csak nyáron ?

— Az tetszésétől függ.

— És télire sem megy haza ?

— Nem gondolnám.

Így felelt az ügynök, a ki némely tárgyban igen beszédes és közlekeny volt, más tekintetben pedig kitérő, majdnem elutasító választ adogatott. Mint ha csak megbízójától vett utasítás szerint cselekednék. Aztán hozzá tevő :

— Tudtomra miss Alice Rivers Angliában most már semmi vagyonnal sem bir.

— Ah, semmi vagyonnal ? És Rivershouse kastély ?

— Az szomorú rom ; kőszén-raktárul használják, évenként nyolczvan font bér fejében. Hanem a baronet-czím e porladó téglarakáshoz van kötve.

— Ah ! — kiáltott föl a társaság — tehát a kisasszony egy angol lovag örököse ? De hiszen ez kitünő rang Angliában, föltéve, hogy a czim régi. Vajon nem afféle újdonsült nemesség, minőt a meggazdagodott gyapjúkereskedők szoktak kapni ?

— Oh, a mi miss Alice Rivers származását, születését illeti, az fényes és kitünő. Atyjáról, anyjáról az ősz gentry osztályához tartozik. Atyja családjának feje, a hatalmas és fényes rangú lord marquis Lensdale.

— Marquis ? Hiszen ez majdnem herczeg Angliában.

— Legalább a herczeg után közvetlenül következik. Az első Lensdale marquis VIII. Henriktől nyerte czímét, de föl-emelkedése után mindjárt két hétre, valami összeesküvés miatt a király lenyakasztatta.

— És az anyja részéről ?

— Miss Alice unokahúga az ez év elején meghalt sir Archibald Rivers lovagnak. A Rivers-család pedig okiratilag kimutatott norman sarjadék. Egy Rivers lovag III. Eduard idejében a francziák ellen harczolt a dicsőséges fekete herczeg táborában. Később egy másik Rivers III. Rikárd királyt követte és Richmond gróf zsoldosai föl is nyársalták a bosworthi csatában, 1485-ben.

— Hah, ez nagyszerű — rémedezének az urak és hölgyek, kik jobbára csak tegnapelőttig, azaz Mária Terézia koráig tudták származási táblájokat fölvenni.

— De hiszen ez fölséges aquisitio társaságunkra nézve, —

jegyzé meg Steinkirchen báróné, egyenesen Auróra grófnéhoz intézve szavait.

— Oh, kétségtelenül — felelé ez igen közönyösen.

— Hallotta, grófné? — szólt a másik. — Egy Rivershouse örökös, a ki III. Eduardról és III. Richardról beszélhet!

— Ugy van, uraim — végzé be az ügynök — a norman eredet, a cím középkori régisége, oly kincs Angliában, hogy ily ivadékkal a herceg egyenrangú házasságot köthet.

— Azt mi igen jól tudjuk.

Ő méltóságok nem szívesen hallotta, hogy imilyen ügynök-féle ember akar nekik leczkét adni az angol aristokratia házi törvényeinek érvényességéből.

A férfiak, mint másként is gyakorlatibb észjárással megáldott lények, prózaibb dolgokra fordíták a beszéd folyamát; egyik kérdé:

— Azt hiszem, nem lehet titok, mily áron kelt el Andorháza?

— Épen nem titok, sőt nyilvános okirat, melyet a törvényszék küldöttei előtt írtam alá s aztán rögtön végrehajtásra is vezettem. Kerek számban beszélve, 54,000 fontot fizettem ki.

— Csak ennyit? Ez mind össze 540,000 forint.

— Ugy van névértékben. Az én pénzem azonban tiszta vert aranyat ér. Tessék hozzáadni a húsz perczentes agiót s lesz belőle 648,000 forint az önök pénzében.

— Még ez sem sok.

— Az már más kérdés. De mi angolok a Northumberland hercegtől egész le mr. Tom Johnsonig kereskedő nemzet vagyunk. Nagyon szeretjük pénzecskénket biztos helyre adni és utána nézünk, hogy jól kamatozó vállalatokat találjunk.

Ez alatt Auróra grófné néhány nagyobb tekintélyű barátneját titkos tanácskozmányra félre hívta. Arról vitatkoztak, nem kellene-e ezt az angolt, úgy kivételkép, mára meghívni ebédre?

Mr. Clinktock azonban megelőzé őket. Előszólítá fuvarosát és udvarias főhajtás után kocsira ült, mert még ma a pest-bécsi gyorsvonattal hazafelé szándékozik utazni.

Mikor az urak és hölgyek visszatérésre készültek, egy nőtlen gróf, a ki már több év óta mindig negyvenkilencz esz-

tendős, odá sугá társának, a kivel minden tekintetben egyenlő értékű volt :

— Barátom, mindent összevéve, mindent megfontolva, ez a miss Alice Rivers nem épen a legdúsabb angol Croesus-fajhoz tartozik.

— Én is azt mondom. Amerikai humbug az egész. Épen arról gondolkodtam, vajon nem jönne el hozzám egykor angol nyelvmesternének ?

Ezután mindnyájan visszahajtottak Nagy-Tereskére. Csevegtek, játszottak, mulattak, míg esteli öt óra után újra öltöztek, s a háromszoros csöngetés hangjára mindnyájan ebédhez ültek.

XI.

A mit a hír beszélt, a valóság pedig bizonyított.

Kényelemben, úri pompában, szakadatlan ünnepélyek között folytak a napok Nagy-Tereskén. A vendégek habsolták Istennek áldásait, a szükségeseket úgy mint a fölöslegest; sokan tovább mentek már egy kastélylyal, mások helyökbe jöttek, néhányan a legkedvesebbek közül állandóan megmaradtak.

Ezalatt mindnyájan azon észrevételt tették, hogy a midőn egyszerűen csak csevegni akartak, legörömostebben az andorházi szomszédtság legfrissebb újdonságait hozták szőnyegre. Nagyon háladatos tárgy volt ez. Lehetett a fölött esodálkozni, kétkedni, jövendölgetni, főleg pedig gúnyolódni és becsmerelni.

Az árverést követő napokon, mindjárt híre ment, hogy a szomszédban ácsok, kőművesek, asztalosok, lakatosok és kerészek dolgoznak a házban és környékén.

A másik héten már szobafestők, kárposok, zománczozók és aranyozók jelentek meg. A harmadik héten egy fél tehervonatra való bútorzat érkezett Pestről. Horadták föl a pamlagokat, karszékeket, szekrényeket, új kályhákat, kandallókat sőt konyhaedényeket is. Bizonyságául annak, hogy itt teljes berendezett háztartás készül. Minden munkát a volt és meg is tartott tisztartó vezetett s mint látszott pénz tekintetében sem szenvedett hiányt.

A legújabb vendégek között volt egy Vöröcsöky' nevű fiatal báró, visszataszítólag rút ember. Ez ugyan csekély, aprólékos és számba sem vehető hibája lett volna : de a mit lehetetlen volt neki megbocsátani, azon véletlen eset, hogy nevetésesen szegény. Egy másik fiatal úr, névszerint Keöväghó Tivadar is ide került a vidékről. Ez szép és gazdag legény is lett volna, de csak egyszerű nemes, a kinek apja alispánságot viselt a megyében. Tehát csak túrt egyéniség.

Ez a szerencsétlen Keöväghó Tivadar egyik halálos vétket a másik után követte el. Annyira megfélekezett magáról, hogy néha a politikát sőt az ipart, kereskedelmet és a nemzetgazdaságot is szóba hozta. Megesett rajta, hogy francia négyes közben tánczosnéjához magyarul szólott, sőt (kirudalást érdemlő tapintatlanság) még csodálkozni is látszott, hogy a jobbára ős magyar nevű családok hölgyei a nemzeti nyelvet nem értik.

Mindamellettt egy egész ebéd ideje alatt a báró volt a nap hőse.

Valaki a pezsgős palaczkok puffogásai között azon érdekes kérdést tette föl : vajon, mit fog miss Alice Rivers, itt Magyarországon, az angol baronet czímmel csinálni ?

A bárót az élczek istennője ragadta ölébe, és e szavakat súgta fülébe :

— Nagyon egyszerű : feleségül megy Keöväghó Tibi barátunkhoz s ha második fiúgyermeké születik : ennek neve lesz : sir Bendeguz Rivers !

Olyan talpra esett tréfának vették e gondolatot, hogy a hölgyek rögtön megamnestiázták a báró úr görbe orrát. Még egy ilyen élcz, s talán erszényének laposságát is ignorálhatják.

— És örökli Rivershouse várát, a köszén nélkül ! — tevő hozzá Tivadar, a ki értette a tréfát s a ki, ha báró lett volna, meg is nyeri ő méltóságuk magas tetszését.

Mikor az urak a fekete kávéra és szivarra a kastély verandájára kiköltöztek a két agglegény gróf, kiket előbb fejezetünk végén mutattunk be, szokás szerint megint egymás mellé került.

— Barátom — szól az egyik. — A mit eddig Andorházáról hallottunk, az mind szép és jó, legrosszabb esetben elviselhető volt : de a mai hír lerombolá minden illusiomat.

— Magam is úgy vagyok vele.

— Hallottál ilyen aljas polgári ízlést és fölfogást? Az angol leány Pestről hozatott bútorzatot! Nekünk (annak idejében) a bécsi sem kellett; a mi nem Párisból került, rá sem néztünk. Szervusz neked miss Rivers előttem; mert engem ugyan be nem ültetsz abba a fauteuilbe, a mit a pesti kontárok tákoltak össze.

— A szájamból húztad ki a szót: adieu miss Rivers: nálam ugyan ne keress grófi koronát, avval az 5000 holdacs-káddal.

Bátran kicsinyelhetett ő méltósága ily csekélységet, mert neki 20,000 holdja volt! Csakhogy háromnegyed értékig agyon intabulálva.

Megint eltelt egy hét.

Egy délután, a mi «egyik» grófunk, lélegzet nélkül és magán kívüli állapotban ront be «másik» barátjához és kiáltja:

— Hallottad?

— Eddig még semmit.

— Ah! akkor én vagyok az első, a ki tudok valamit, a mit még senki a kastélyban!

— Az égre kérlek, beszélj.

— Megígéred, hogy ebéd előtt senkinek sem szólsz?

— Szavamra.

— Akkor halld és bámulj: megérkeztek!

— Lehetetlen! honnan tudod?

— Itt vannak, testestől lelkestől. Ma jöttek meg a bécsi reggeli gyorsvonaton. A tisztartó már várta és maga hajtotta a lovakat Galanthától Andorházáig.

— Kitől hallottad?

— Tegnap vadászlegényemet Bécsbe küldtem szivarért. Mert köztünk legyen mondva, a grófné a szivarokban csak azt nézi, melyik a legdrágább faj? de nem követelhetjük, hogy értsen is hozzá. Vadászom saját zöld cseh szemével látta, hogy megérkeztek. Mindössze három darab: Anglia, Irland és Skócia.

— Összesen a három: Nagy-Britannia.

— Anglia: miss Rivers. Irland: mistress Baxter. Skócia, a komorna; «neve nem tudatik».

— És miss Rivers? szép, fiatal?

— Vadászom, nem látta; legalább arczban és közelről nem. Az élehetetlenek nem volt bátorsága közelre furakodni! Mihelyt «hazamegyek» Bécsbe, elcsapom a gazembert, a ki ura érdekében még szemtelen tolakodó sem tud lenni.

— És most, oh boldog halandó; a hírek e gazdag raktárát, mind föltálad az ebéden!

— Kétségkívül. A bárót, meg azt a lateiner ficzkót megöli majd a méreg, hogy e legfrissebb újságot épen én halásztam el az orruk elől!

— Hallottad a csengettyűjelt?

— Még csak öt óra? Isten áldjon, megyek átöltözöködni.

És valóban a sors kegye megengedé a gróf úrnak azon örömet, hogy e rendkívüli újságot tőle hallja a társaság legelőször. Nem írjuk le a hatást, mert azt mondaná az olvasó: megirigyeltük ő méltóságának dicsőségét.

Auróra grófné örvendett, hogy vendégei jól mulatnak; más követelése nem lehetett irányokban.

A fekete kávénál Keöväghó Tivadar, eltanulván már a nagy urak stylusát, ha az urak magok közt vannak, kérdé a bárótól:

— Ki az ördög lehet ez a mistress Baxter?

— Ki? Hát vén asszony, mint a többi. Amolyan nagy-néni, a ki gyám czím alatt eszi a kegyelemkenyeret.

— Neve legalább nem sokat ígér.

— Pemetén lovagló boszorkány. Részemről húsz mér-földre megérzem rajta a csőd alá került szappanfőzőnek feleségét.

Megint eltelt néhány nap.

Egy ebédnél aztán Steinkirchen báróné tudott eddig nem hallott újságot a szomszédságból.

— Kedves Auróram! — mondá, miután a legkedvezőbb pillanatot kileste. — A rejtély meg van fejtve. Van már halandó, a ki az andorbázi elátkozott várban kísértő fehérnőt színről színre látta.

— Ah, ah! — hangzott mindenfelől.

— Komornám ezelőtt egy órával érkezett meg Bécsből, a megrendelt új toilettékkel. A szerencsés szerencsétlen leányzó eltévesztette a vasúti állomást; egy faluval elébb szállt le s kénytelen volt Andorházán át ide jönni. Tán tudják

önök, hogy ma vasárnap van; az angol kisasszony templomba ment és komornám látta.

— Szép, fiatal?

— Bocsánat, nem én beszélek; komornámat veszem felelősség alá, ha merészkedett nem világosan látni, hanem csak képzelősködött. Pedig kegyvesztés terhe alatt utasítottam, hogy élve vagy halva, nekem személyes leírást hozzon a kastély lakóiról. (Már elfeledte, hogy kezdetben a vasútiállomás eltévesztéséről beszélt.)

Oly élénk volt a kíváncsiság, hogy ez ellenmondást észre sem vették. Még egyszer unisono kiálták:

— Szép, fiatal?

— Sajnálom a férfi sereget, de komornám észlelései nem sokat ígérnek. Miss Alice közönséges mindennapi arc. Haja inkább szőszke, mint szőke. Orra hegyesebb, mint tömpebb. A keze csak arra van teremtvé, hogy csináljon vele valamit. Termete alacsony, de magas sarkú cipővel toldja ki. A szeme? aluszékony és semmit sem mondó: egyszerűen csak arra használja, hogy lásson vele. Szóval komornám megesküszik, hogy ha e leány képét viaszba öntenék, Bécsben még az ottakringi fodrász sem tenné kirakatába.

Mély csend és elhallgatás követte e hiteles helyről előterjesztett személyleírást. Mint hideg zuhany lehüté az urak lelkesedtségét. Megfordult a közvélemény, megváltozott az ízlés. Most már unalmas és elkésztet dolognak látszék, többé csak szóba is hozni az andorházi tündér Ilonát.

Ebéd után a báróné a grófné közelébe ment és mondá:

— Bátran köthetünk vele ismeretséget. Egyáltalában nem veszedelmes. Lásd, Marie Antoinette arcza mint ragyog a boldogságtól. A bohó gyermek azt álmodta, hogy ez idegen tünemény még vetélytársa lehet. Most már csak azért is hozzuk ide ezt a fonák figurát, hogy vendégeid jól mulassanak rajta.

— Ide hozzam? Hogy gondold ezt? Az lehetetlen, hogy én adjam az első látogatást. Miss Alice pedig ide sem jöhet ama közönséges polgári mistress Baxter nélkül.

— Mistress Baxter? Oh kedvesem, csak ráfogta e címet az, a ki nálunk e nőt először így nevezte. Tudd meg: valóságos mylady.

— Hogyan?

— Férje az angol hadseregben tábornok volt: ez pedig egyenlő a baronet ranggal, csakhogy nem megy át örökségül az utódokra. Kérek, adjuk meg a tábornok nevének az őt megillető címet.

— Ha így van, akkor mylady ismerni fogja a társaság szabályait s mint új szomszéd eljő s bemutatja magát.

Oly annyira megtetszett Steinkirchen bárónénak az eszme, hogy az angol kisasszonyt ide hozza a vendégek multságául, hogy másnap új tervet főzött ki.

— Aurórárnak, kitaláltam módját, miként kössünk ismeretséget a bevett szokások megsértése nélkül.

— Hogy gondoltad ki?

— Megparancsoltam, hogy fogjon a kocsis. Arra hajtatok a kastély felé, s ha közel leszek, eltörik a kerék.

— Hogy nyakadat szegjed?

— Oh! másként kell ezt csinálni. A kastély előtt leszállok, az inas nézegeti a kereket, le is húzza a tengelyről s aztán mint szerencsétlenül járt utas segítséget kérek. Az én gondom, miként adjam ott értésökre, mennyire szívesen látánád őket.

— Ha mulattat a tréfa, nem bánom.

A báróné kocsira ült és elhajatott. A grófné maga sem tudta: tetszik-e neki e játék, vagy jobb volna, ha elmaradna? a midőn kocsizörejt hall ablaka alatt, s kilép az erkélyre.

Ki lehet ez? mert a napnak nem azon órája volt, melyben szertartásos látogató érkezhett volna.

Összecsapta kezét csodálkozásában, midőn magát a bárónét látta a kocsiról leszállani, holott legfölebb ezelőtt tíz perczezel indult el.

A báróné pedig kedélyes nevetkezés között jött fel a lépcsőn s mondá:

— Aurórárnak! Elszeleskedtem a dolgot. Sajnálom, de tervem a kútba esett.

— Mi történt?

— Semmi. Hanem mikor már a kocsin ültem, az jutott eszembe: hogy kezdjek én ismeretséget ez asszonyokkal, ha magam egy szót sem tudok angolul?

A grófné nevetett s csak azt felelé: Kedvesem, ezt előbb kellett volna meggondolni.

Ebéd alatt, daczára a múltkori kiábrándulásnak, megint

csak az andorházi hölgyek fölött folyt az elméskedés. Úgy látták, hogy e thema még korán sincs kimerítve. Oh, ha a grófné elmondhatta volna, minő adomábā keveré magát a báróné, abból lesz a legháladatosabb forrás a gúnyra és elménczségre. A grófné azonban vendége iránt kímélettel tartozott.

A tény, hogy a ki újat mondhat Andorházáról, figyelmes hallgatókra talál, Vörcsöky bárót újabb kalandra csábítá. Oda volt félnapig.

Este pedig dicsékvék vele, hogy ott járt a mesek országában és saját fülével hallotta, hogy valaki a kastélyban művészi tökélyvel zongorázott.

— Ah, ez újabb adat. És hogy zongorázott? Mit játszott? Beethoven sonatait vagy polka-mazurkát?

— Bocsánat, hölgyeim — felelé — ezt nem mondhatom meg, mert legalább huszonnégy juhászkuTYa vett körül. Ugattak, majd lehúztak, sőt öltözetemet is rendetlenségbe hozták. (Hogy öltözékének melyik darabját és hol tépték szét, azt nem mondta meg. S miután mindenki eltalálta, mi történt, illedelemből senki sem kérdezősködött.)

Másnap vitézlő KeöVághó Tivadar indult ki újabb érdekes adatok beszerzésére. Mindjárt reggeli után egy óraker lóra ült, bekalandozá a vidéket, de mikor ebédre vissza akart fordulni, meglepte október havának első köde s úgy eltévedt, hogy éjjel háromnegyed tizenkettőre vergődött haza. Igen érzékeny bőjjel fizette meg önfeláldozását a közjóért.

— A tanútság ebből az — jegyzé meg életbölcse a báró — hogy a ki ismeretlen sivatagokba megy, új népfajok fölfedezésére, otthon ne hagyja a delejtűt.

A fekete kávé alatt «egyik» gróf megint a «másik» mellett foglalt helyet s föllelkeseDve a grófné borocskáitól, mindketten föltárták egymásnak szívöknek legbensőbb Wertheim-szekrényét.

— Károly! — szolt «egyik» — szemedből látom, hogy undok áruló vagy.

— Ferdinánd! — felelt a «másik» — te megint igazat szoltál. Szerencsénkre, nincs mit egymás szemére vetnünk.

— Értesz engem? Te örvendettél, hogy miss Alice nem a szépség eszményképe, és én is így szeretem legjobban. Rossz hitelű vásárlátogatók vagyunk, tehát legjobb nekünk az oleSó portéka. Mindketten azt gondoltuk, vagyunk olyan legények,

hogy 5000 hold adósságmentes holdat szívesen feleségül veszünk, ha mindjárt egy angol komló-pózna is jár hozzá ráadásul.

— Szóról szóra ez volt gondolatom.

— Hah! Ha egy zuzmarás reggelen mint halálos vetélytársak állanánk szemben egymással!

— Miért ne történhetnék meg? Engem legalább kecs eget a remény, hogy a sors nem foszt meg ez élvezettől.

— Mindenesetre érdekfeszítő regény vár ránk. A pisztolyokat tartó kezek gyakorlottak és biztosak; a golyók oly egyenes irányban röpködnek, hogy valószínűleg felútban összekoppannak. De a ki elkésik, letántorog a gyepre, a másik pedig megházasodik. Ki lesz a szerencsésebb? Így vagy amúgy véget kell vetnünk ez ostobaságnak, melyet a bárgyuk életnek neveznek. Ha én maradok életben, az én zsidóim ütök össze bokáikat; megfordítva a tieid. Halál vagy házasság, van-e e kettő között különbség? A pap ugyan más és más zsolozsmát énekel hozzá: de ránk nézve egyik «circumdederunt» olyan, mint a másik.

— E szerint megegyeztünk. Könnyen is tehetjük, mert bármiként forduljon a koczka: nem írigyeljük egymás szerencsését.

— — — — —
Auróra grófné vendégszeretetének határa, a bevett szokások körvonalán belül, a megengedhető végletekig terjedt. Mást nem kívánt, minthogy látogatói jól mulassanak, vidáman töltsék az időt s máskor is visszakiváncokozzanak e gazdag és kényelmes tanyára.

Ha az urak és hölgyek az angol nőket ide csalhatják s (az udvarias formák megtartása mellett) gúnyt űznek: azt hitte, ez ártatlan tréfát kötelessége eltűrnie. Ő maga azonban semmi áron sem készült e találkozásra alkalmat adni.

Azonban olyan tarka, bonyodalmas s mindent összezávaró ez a társadalmi élet, hogy a mit a kifőzött terv, ravasz találékonyság és kiszámított fondor elé nem idézhet, sokszor a vak véletlen ingyen és fáradság nélkül megadhatja.

Egy napon, a reggeli után, midőn fényesen ragyogott a nap, az egész társaság kocsin, lóháton hosszú sétára indult s beszélgető a sárga levelekkel behintett lankás vidéket.

Itt a szabadban báró Vöresöky és Keővághó Tivadar

urak vezénylették a társaságot. Marie Antoinette s két más kisasszony ez előcsapathoz csatlakoztak. Auróra grófné, Steinkirchen bárónéval, kocsiban ülve, követték őket. «Egyik» és «másik» gróf mellettök ügetett, vitezül védelmezvén a hadsereg derekát, minden netalán oldalról jövő megtámadás ellen. Legvégül a lovászok sötétkedtek, komoran és hallgatagon, de mégis minden intésre készen a szolgálatra.

Hogy ilyen gyanús vezénylet mellett a társaság a legelső válaszüton arra kanyarodott, merre Andorháza feküdt, magától érthető. Hogy egészen a szomszéd kastély közelébe szándékoztak volna előhatolni, szóba sem jöhetett. Hanem miként a gyertya fénye magához csalogatja a dongót, úgy ő méltóságukat is a még mindig ki nem elégített vágy azon birtok felé ragadta.

Eltelvén azonban az idő, már-már elétűntek a távol jegenyefák közül a szomszéd kastély tornyocskái, a midőn a vezénylők illendőnek tartották visszavonulót fuvatni.

Ámde épen e pillanatban, egy akác-sor szögletén egyszerre csak két közeledő női alakot pillantottak meg.

— Kik lehetnek ezek? Kik mások, mint a kiket úgy is föld fölött és föld alatt mindig kerestek!

Most már csapatvezető uraimékat sem a nagyvilági szokások szabályai, sem bármely hasonló haszontalanság, nem tartóztathatá vissza, hogy czélt érjenek.

— Báró — szólt Tivadar. — Élve vagy halva, színről színre látnunk kell az angol asszonyokat.

— Tehát csak előre, megeresztett kantárszárakkal! mert ha csak ördögük nincs, ezúttal meg nem szabadúlhatnak!

Marie Antoinette és barátnéi késedelem nélkül követék lovagiaikat. Bizva rangjokban és szépségökben, hogy ne mentek volna egy rejtélyes vetélytársnőt legyőzni, elhomályosítani és megsemmisíteni!

Az idegen hölgyek, meglepetve e váratlan találkozástól, helyben maradának. A két fiatal ember épen eléjük érkezett, a midőn a nők közül az ifjabb mintegy mentegetőzve, és német nyelven mondá:

— Mi tán itt idegen földön járunk?

A báró és Tivadar az angyalok hangját hallák a német beszédben. Mert csak most vették észre, mily siralmas véget

ér vitéségök, ha az üldözésben győzvéen, angolúl kellett volna valamit összehebegniök.

Egészen fölbátorodva, leszálltak a nyeregből s mondák, hogy ők a nagytereskei vendégek sorába tartoznak. Együttal bemutaták magokat s hírül adák, hogy a grófné és többi vendégei is erre tartanak.

Marie Antoinette és barátnői ezalatt szintén ide érkeztek.

Az idegen hölgyek közül legelőször a tábornokné szólalt meg, sajnálatát fejezvéen ki, hogy az itteni magyar főurak anyanyelvét, a németet, nem érti.

De mikor a báró erre francia nyelven adott választ, kiderült, hogy e téren mindnyájan otthon vannak. Megkezdődött tehát a társalgás mind csupa közönyös tárgyak fölött: mondták egymásnak, hogy szép idők járnak, az ősz gazdag és kellemes, a felsődunai rónák kiesek, az erdőkben még madarak énekelnek. Csak a szomszédi viszonyok kérdését mellőzték. E kényes természetű tárgyban a kezdeményezést kizárólag a grófné számára tarták fönn.

Néhány percz múlva, hiány nélkül együtt volt a társaság. A grófné, kedvetlenül, de azért mosolygó arcczal érkezett a csatatérre és látnia kellett, hogy az ismeretség megkötése az idegen hölgyekkel többé ki nem kerülhető. Mert hogy két szomszéd birtokos találkozzék s aztán, egymást hidegen köszöntve, ismét más oldalra forduljon, az merőben képtelenség. E hely nem volt a város útczája, vagy a fürdőhely nyilvános sétánya, a hol szabadságunkban van csak azokat látni, a kik minket érdekelnek.

A legelső másodperczek szótlánul teltek le. A nagytereskei hölgyek hiúz szemekkel néztek végig az idegen hölgyeken, perzselő kíváncsisággal keresve valami hibát, fonákságot, vagy oly jelt, mely köznapiságot árulna el.

Steinkirchen báróné legelőször is az öltözéket akarta kérlelhetetlenül szigorú kritika alá venni. De legdicséretesebb szándéka mellett is, kifogásra nem találhatott. Az ellenség toiletteje mintaszerű volt. A két idegen hölgy sötét szürke kockás gyapjúkelmét viselt. A szabás egyszerűséget és nemes izlést árult el. Ehhez fekete lemez kalap és fátyol járult és aztán semmi fölösleg, semmi oda nem illő.

Baxter tábornokné még szép és eléggé fiatal nő volt. Túl

lehetett tán azon koron, melyben Auróra grófné férjhez ment, de mégis azon években, a midőn a nők nem gondolhatnak a lemondásra.

És miss Alice Rivers?

Az egybe csoportosuló hölgyek titkos mérget rejtő pillantást vetettek az elejökbe tűnt Diana alakjára s legelső gondolatuk is nem az volt, mily szép e leány? hanem mennyire nem versenyezhetnek vele, ők, kik itt győzelmi pompát ünnepegni reméltek. A szép csak addig szép, míg szebbet nem látunk. Elrettenve kellett észre venniök, hogy az eddig bámult és imádott Marie Antoinette kisasszony menthetetlenül alásülyed az alsóbbfokú szépségek sorozatába. Ebersdorff örökösneje mint a nap fénylett eddig és egyszerre átváltozik halvány holddá. A báró és Tivadar (oh fekete hálátlanság!) az eddig egekig dicsőített angyal arcán, épen ott a száj körül; eddig nem látott kellemetlen vonalakat fedeznek föl, a szoborszerű orr kezd eltompulni, a szem aluszékony, az egészséges pirosság igen mindennapi: végre még a derült homlokon is, egy pár eddig észre nem vett szeplőt találnak.

Ellenben miss Alice a tökély legfensőbb foka. Az urak, mintegy földhöz szegezve bámulnak. Leírhatatlan gyönyörükben még arról is megfeledkeznek, hogy ez elálmélkodás sérelem, sőt több, világos udvariatlanság a korábban bálványozott istenség ellen!

De ki tehet róla? Egyszerre mint a csillagos égből lehullva, előttök állt egy női alak, a kiben minden tökéletesség egyesült, a mit a költők, festészek és szobrászok valaha fölta-láltak és az élőkben megkövetelni szoktak. Női báj, imádásra fölhívó önérzet, a férfi-szívet magához ragadó hatalom s a mellett még is szelídség, szerénység és engedelmesség. Szeme ugyan vészszel fenyegető tűzsugarakat lövelt, de alakja biztonságot es nyugalmat fejezett ki.

A grófné, mint feltékeny anya, csak egy pillantást vetett az angol lányra s már érezte, hogy ha fia, e mesés világból származó női eszményképet meglátná, menthetetlenül szeretni is fogja. Oh, ha nő így érzett, hogy vehette rossz néven, ha a férfi az ígézetnek ellen nem állhatott? De már élt lelkében a megrögzött gondolat, a kezdettől fogva beszívott eszme, hogy fiát, csak úgy mentheti meg, ha Marie Antoinette mellett látja boldogan és megelégedetten.

A nőnemnek csodálatos ösztöne van. Fia, messze távol járt és élvezte szabadságát. De elébb-utóbb ide is el kell jönie, s akkor e legnemesebb vadat, csak fia, e királyi vadász, ejtheti el.

Báró Vörcsöky, most először életében keveselte meg eddig büszkén viselt rangját. Legalább csak grófi koronával adhatna kárpótlást, ha nem is jutalmat, e mennyországból leszállott teremtésnek! Ellenben Keöväghó Tivadar inkább még vérszemet kapott s képzelte, hogy Albion dicső leánya egyike azon különcöknek, kik kitüntetésre vágyván, azon specialitást választják, hogy rokonszenveznek azon nemzettel, mely 1849-ben bátor volt egyszerre két hatalmas császár ellen harczot viselni és ha elvérzett is, dicsőségére sőt vigasztalására szolgál, hogy szabadságáért vívott és szédítő magasságból hullott alá:

— No hiszem — gondolá — ha Rivers kisasszonynak csak magyar vőlegény kell: annak idejében «ajánlon hivatalbeli szolgálatomat» — mint hajdanában a régi megyék szolgabírái, a felekhez írni szoktak.

Ezalatt Marie Antoinette, hideg udvariasság mellett szenvedőleges állásban hátra húzódik. Csak barátnői váltottak néhány szót az idegen hölgyekkel.

Ellenben «egyk» és «másik» gróf uraimék épen is csak azért estek kétségbe, mert miss Rivers a tündér szép csillagok között, mint első rendű fény tündöklött. Azzal a szöszke, köznapi teremtménnyel, minőt Steinkirchen báróné elejökbe rajzolt, igen rangjokhoz méltó üzlet lett volna az 5000 hold földet feleségül venni. De volt annyi szerénységök, vagy legalább önismeretök, hogy ily királyi menyasszony nem az ő kopott fogukra teremtett falat lehet.

E pillanatban azonban, egyszerre a legnehezebben megoldható kérdés merült föl. A báró és Tivadar ugyan a fölkelés zászlaját lobogtatva vitték be a társaságot e találkozásra: most azonban Auróra grófné, a királynő is jelen volt; tehát a további lázadás lehetetlenné vált. És még is ki kellett e helyzetből bontakozni!

A mit óhajtottak volna, nem teheték. Mint lovagjai egy más társaságnak, még három lépésnyire sem kísérhették haza felé az idegen hölgyeket. Még inkább ellenkezett a józan észszel azon föltevés, hogy a grófné maga hívhatná föl a két külön tábornokot, hogy egyesüljön vele a séta folytatására.

Szerencsére, épen e kétely legsürgetőbb pillanatában elekerült az erdő széléről az andorhási hölgyek kocsija, mely őket eddig is kimért távolságban követte. Ezen, a szó betű értelmében vett «deus ex machina» egyszerre szétoszlattott minden nehézséget, ketté vágott minden bonyodalmat.

Auróra grófné rövid, hideg búcsut intett a hölgyeknek. Azután egy lépéssel elébb állva, kezét fogott a tábornoknéval és unokahugával. És félremagyarázhatatlanul kedvetlen hangon mondá:

— Mylady, igen örültem e véletlen szerencsének. Remélem, hogy e kedves találkozás, nem marad következmény nélkül.

Ezt mondva, a két külön társaság kocsira ült s megindult haza felé.

Mi volt ez? Fölbátorítás, vagy épen formaszerinti meghívás? Köznyelven beszélve és a szavak értelmét mérlegelve, nem jelenthetett mást, mint örvendezést az ismeretségen és a grófné úgy tekinti ez alkalmat, mint kezdetét a szomszédságnak és jó barátságának.

A nagy világ nyelvén azonban csak az lehetett értelme: nem lehettem udvariatlan, szóltam egy jó szót, de ez semmire sem kötelez. Nagy a világ, elférhetünk egymás mellett.

Még ez este a grófné szobájába vonúlt és anyai gyöngésséggel teljes levelet írt fiának. Nem volt benne más új és lényeges, csak hogy jó mulatságot kívánt neki, és hogy ez úttal «nem várja őt» Nagy-Tereskére! Az okot azonban elhallgatta.

Épen vissza akart térni a theázó társaságba, a midőn komornája levelet hozott, azon jelentéssel, hogy ma érkezett a bécsi vonattal Galanthára s onnan külön küldöncz hozta Nagy-Tereskére.

— Mi lehet ez, hogy oly sürgetős?

Az írást nem ismerte, vagy már megfeledkezett róla. De a levél boritékán látható könyomat, e három betű I. H. S. s a középső betű fölött a kereszt jele értésére adta, hogy a jezsuiták közül ad magáról valamelyik életjelt.

— Lássuk.

Ím a levél:

«Grófné.

Vigyázat, mert veszély támad.

A kis Wenworth lányka elhagyta a zárdát, még nevelési idejének letelte előtt.

Az ok, mert nagybátyja sir Archibald Rivers baronet után örökölt. Más oldalról értesülök, hogy e lány, most már miss Alice Rivers, Angliából is elköltözött. Végre esztergomi barátaim írják, hogy ugyanezen angol hölgy Magyarországra érkezett s ott közel Nagy-Tereskéhez, Andorházán, már meg is telepedett.

Miután pedig e nőt az Úr akarata rendkívüli szépséggel áldotta meg, félni lehet, hogy Árpád gróf, az én kedves tanítványom, visszaemlékezhetik ifjúkori hibájára s régi szenvedélye újra lobot vet. Grófné, szükségesnek tartottam önt e tényről értesíteni. Halálos betegségem ágyáról. Pater Lactantius.»

A grófné kétségbeesve hanyatlott karszékebe. Tehát az anyai titkos ösztön szózata igazat sugallott. Eltépte fiához intézett levelét; mást írt helyébe, melynek tartalmával később ismerkedünk meg.

Mikor a grófné visszament a társaságba, legelőször is Steinkirchen bárónét keresé föl, s egy titkos intésre, ketten kimentek a kastély verandájára.

— Kedvesem — szólt a grófné, nagy meghatottsággal — vész fenyeget. Épen most kaptam valakitől levelet, hogy fiam, Árpád, ezt a Rivers kisasszonyt már ismeri.

— Ah ne mondd.

— Korábban, valamelyik fürdő-saisonban találkozott vele, s mint éretlen fiatal ember udvarolt is neki.

— De hiszen ez szörnyű újság.

— Megírtam fiamnak, hogy az idén nem várom Nagy-Tereskére, mert ha meglátja a lányt, anyai ösztönöm súgja, hogy menthetetlenül beleszeret.

— Az ég őrizzen meg e szerencsétlenségtől. Azt hiszem Marie Antoinette húgomnak ketté repedne a szíve a kétségbeesésben. Hanem az is igaz, hogy mióta élek, az angol kisasszonynál szebb és tökéletesebb női alakot nem láttam. Ezer-szer igazad van. Ezt oly gyulékony szív, mint Árpád, mindjárt észre fogja venni. Oh én meggondolatlan teremtés, a ki magam sürgettem legjobban, hogy társaságunk ez idegen jövővénnyel megismerkedjék!

— Azért szóltam, hogy a hibát helyre hozzuk. Te és Marie Antoinette adjátok a hangot az én vendégeim között. Ha mától fogva úgy mutatjátok, hogy e Rivers kisasszony kezd titeket untatni, a társaság is elhallgat róla s talán el is feledi.

— Részemről soha többé ajkamra nem veszem e rettenetes nevet. Oh bár maradtam volna legelső politikám mellett, a midőn tréfát keresve, oly nevetséges személyleírást hoztam forgalomba. Akkor hittek szavamnak; most saját szemökkel látva, csak Diana fönségéről és Venus mámorító bájairól beszélnek. Mit mondtál? Árpád gróf már ismeri e tündért, e minden férfit elcsábító syrént? Csak azt csodálom, hogy első látásra mindjárt nem ismertél rája!

— Én? Hogy ismertem volna rá, ha soha sem láttam? Az én társaságomban ugyan nem volt bemutatva. Fiamat azonban, hozzá hasonló korú éretlen barátai, ide is, oda is elhordották.

— Auróra!

— Nos?

— Valami irtóztatóság jut eszembe. Ez a Rivers kisasszony talán csak nem az a kis iskolás lány, az a Wenworth nevű körmös cziczuska, a kivel az a pikant kaland történt, amott távol Skóciában?

— Oh nem — felelt a grófné, a szégyenpírtól lángra borúlva — az egészen más és végkép elfeledett történet.

A szegény grófné azt hitte, lefordúl a veranda lépcsőjéről, mert tudva és szándékosan hazudott! Hazudnia kellett. Iszonyú lelki helyzet, hogy Auróra grófnénak el kellett hallgatnia a tiszta igazságot!

— Az ég őrizzen meg engem a megpróbáltatásoktól! — fejezé be a grófné e párbeszédet. — Ha fiam megcsalna, ha Árpád elárulná édes anyját, képes volnék őt eltaszítani magamtól és végkép kitagadni! Most azonban menjünk vissza a terembe és soha egy pillanatra se feledd, hogy titkot bíztam rád. Csak akkor, ha nagy és természetellenes dolgokat hallasz felőlem, tudd meg, hogy anyai ösztönöm nem csalt s végső kétségbeesésemben meg tudtam felelni a Tereskey névnek!

A HALOTTAK TORVENYSZÉKE.*)

Ó-egyiptomi rege.

Ott fõnn, a felsõ folyamok körében,
A föld felett, a hold alatt, sötéten,
Áll a halálnak palotája. Amon,
A mondhatatlan, rendelé, hogy álljon
Az éj honában. Hosszan nyuló terme
A törvénytátó istenekkel telve.
Irdatlan oszlopos tetõk alatt
Sötét fényt vernek vissza a falak ;
Bazaltjok kék, gránitjok rózsaszines,
Az oszlopsor meg syenittõl hímes. —
Ül legfelyül az istenek királyja,
Az élet ura, holtak fõbírája :
Osiris, nála a szent görbe bot,
Az ostor, melyet jobb kezébe fog,
S vállán királyi párducz pettyes bőre.
Athor, az alvilág s éj istennõje,
Szörny ebfejével ott ül számolyánál.
Isis és Nephthys balján és jobbján áll.
Kissé alább, körben, a trón-székekben,
Az isten-biráák, együtt negyvenketten.

* * *

---

*) Fõlolvasatott a Kisfaludy-társaságnak október 28-dikán tartott közülésén.

Hatalmas oszlop, közepén a térnek,
 Füg rajta lengén, szabadon a mérleg;
 Az egyik serpenyőn a nehezék
 A holtnak lelke, ki most érkezék;
 A másikon egy strucceznak tiszta tolla —
 Ez az Igazság, a mely azt latolja;
 Anubis nézi a két serpenyőt,
 Horus meg áll a mérleg-nyelv előtt;
 Fölöttök Joh, a hold istene, nála
 A mérést jegyző nád s az író tábla —
 Hogy megmérte itt a földi élet:
 Keljen Osiris ajkán végítélet.

* * *

Oh milyen boldog, kinek lelke tiszta —
 Birái őt nem üzik földre vissza,
 Hogy bujdokoljon háromezer évig,
 Míg véres dæmonok kínozva tépik,
 Elébe tartva bűneit szünetlen;
 Ő meg jár útlan útakon fejetlen,
 Vagy vánszorog a térdig erő porba'
 S maga után vérző szívét vonszolja.
 Más kujtorog, mint lesre kész sakál,
 És bőszi hiéna, holdas éjszakán;
 Vagy senyved, mint porlepte sicamor,
 Melyen madárka sohasem dalol.
 Ki tiszta: száll az égi fény-körökbe,
 S magáról minden salakot lelökve,
 Az isteneknél nyer örök lakást,
 Hol mindig hímes, mindig zöld a pást,
 A lotosz édes kelyhe nyitva-tárva,
 S élet tavának kristály tiszta árja
 A boldog lelket hús vizébe várja.

* * *

De, hallga, ottkin nesz kél hirtelen,
 Egy árny, vezére Toth, im' megjelen;
 Még hallszik: földön érte mint sohajtának:

«Osiris vize enyhítse meg ajkad!»
 S már ott térdel a törvényszék előtt,
 Iteletet kér, bármily félve jött.
 «Igazság urai! Üdv neveteknek!
 Igazság istene, im' itt vezeklek!
 Jöttem, hogy lássam fényes arczitok,
 Kiknek szemében semmi sem titok,
 Kiknél a vétek nem marad büntetlen,
 Osiris te s ti mind a negyvenketten!»

JOH, a hold istene.

Mi a neved s ki vagy?

AZ ÁRNY.

Nevem Amosis
 S mint rendelé védesillagom, a Sothis,*
 A harczosok sorában vala helyem.

JOH.

Küzdte-e s hol a barbar népek ellen?
 Ki viseled a nagy király**) nevét:
 Hiressé, mondd, mily tettekkel tevéd?

AMOSIS.

Mig éltem földön: harc z tüze nem ege,
 Pihenni hagyta nyilamat a béke.
 De embertársaim' meg nem csalám,
 Özvegy panaszát nem dobhatja rám,
 A törvényszéket meg nem tévesztettem,
 Az istenek sem értek csalfa tetten;
 Nem roskadt földre nálam a cseléd,
 Nem vontam meg a barmok ételét,
 A más munkását el nem csábítottam,
 Nem gyilkolék sem nyiltan, sem titokban;
 Hamis mértékkel mérni soh' se' kezdék,
 El nem száutottam más elől a mesgyét;

*) A sirius.

**) Az új birodalom megalapítójának, a Hyksos-királyok megtörőjének a neve szintén Amosis vala.

Fösvény nem voltam áldozó kenyerral,
 A templomoktól semmit nem vevek el,
 Kárt nem tevék az égő oltár-tűzben,
 Szent állatot réjtjéről el nem üztem ;
 Hálóba nem keríték szent halat,
 Halottak ! soha sem bántottalak,
 Istent nem üzék körmenetbe' vissza —
 Én tiszta vagyok, tiszta vagyok, tiszta ! *)

OSIRIS.

Mit nem tevék : hallják istenek,
 De mit tevék : immár azt mondd te meg.

AMOSIS.

Az éhezőknek adtam kenyeret,
 Annak vizet, ki szomjan elepedt,
 A meztelennek öltöző ruhát,
 Szekért, ki nem mehetett már tovább —
 Oh ne, ne szálljon Typhon átka rám,
 Mert tiszták kezeim, mert tiszta szám ! **)

NEPHTHYS, a család istene.

S hagyál-e ottlen szerető családot ?

AMOSIS.

Ah, forró szívem esdekelve vágyott
 A rózsá-arcú szép Ahmes szívére ;
 De áruió, de csalfa volt a vére :
 Szerelme hozzám egyszer földagadt.
 Mint áldást hintő Nilus-áradat,
 Majd viasszaszállt s szívem úgy fájt a kintúl,
 Mint a midőn bős Chamsin szele indul,
 Ötven napig bűg szárnyain a pornak,
 S minden fűszál, virág, falomb lesorvad.
 Soká hallgattam hitető szavára,
 Örömet, kéjt, üdvöt csak tőle várva —

*) A *Halottas könyv* 125. fejezetének első szakaszából.

**) A *Halottas könyv* 125. fejezetének második szakaszából.

Csábított ajka, hívott iv-szemölde,
 Mig másé lett és szívemet megölte.
 Szív nélkül élni hát tovább? Minek?
 S a szent Nil habja — az megenyhített.

OSIRIS.

Öngyilkos lettél! s feledéd hazád',
 Mely bőv áldását pazarolta rád,
 Mely ijad', bárdod' adta volt kezedbe,
 Hogy harczosid' a bösz csatán vezetve
 Kiszáílj, mint győző, barbar népek ellen
 S a pharao trónjáig fölemeljen!

NEPHTHYS.

Öngyilkos lettél! s feledéd anyád,
 Ki keblén nyújta neked enyh' tanyát,
 Volt álmaidnak, lépteidnek öre,
 Ki érted várt csak hosszú szép jövőre,
 Ki örömed', ki bánatid megosztá,
 Hogy legkeservesebb kínját te hozd rá!

ISIS.

Öngyilkos lettél! élted' odadobva,
 Halált keresve éltető habokba',
 Megvetve, meggyalázva életed',
 A mit áldásként adtak istenek!
 Az élet mint Nil, hogy ha eljő napja,
 Harsog, rohan, a sziklákig dagadva;
 Mi útját szegi, mindent zuz, kitép,
 Hogy meg nem állsz előtte semmikép',
 De elsimulva: áldás kél nyomába',
 Ragyog a fönséges nap biborába',
 A magv kisarjad, dús kalászba hajlik,
 És drága szem borítja főtől aljig;
 Ujúl a rét, ujúl a sicamor,
 A forrás édes, üde habja forr,
 A hullám színén bizton leng a sajka,
 Vigságba tör ki állat, ember ajka,
 S ki tiszta: térdét mind imára hajtja!

OSIRIS.

Te megsértetted istenek jogát,
 Széttörted képök', bár nem alkotád ;
 Gyáván kitértél harcznak, küzdelemnek
 És lelked itt, mint szökevény jelen meg ;
 Hazád' megloptad, szüleid' megloptad,
 Irtóznak tőled élők és halottak ;
 Mely megnyugaszszon : nincs oly pyramis,
 Nincs hely számodra még a sirban is !
 Nézd serpenyőd', nézd, milyen föllibeg,
 A könnyü struczcz-toll, nézd, hogy' méri meg !
 Ajkad hazug és két kezed se' tiszta :
 Véredtől mocskos — menj a földre vissza !
 S mert útađ eddig pusztá, jeltelen :
 Folytasd a sivár, pusztá téreken,
 Mint száraz koró, szélhajtott katáng,
 Hogy kesőn, korán, éj-nap, egyaránt
 Kerengj és folyvást azt zizegd magadban :
 «Az élet él — él, él, kiolthatatlan !»

SZÁSZ BÉLA.

A R N O P A R T J Á N.

Mediciek ivadéka,
 Szép leányka, Arno partján ;
 Kinek tavasz van szemében,
 És mennyország nyílik ajkán.

Elmerengtem arczod báján
 S míg hangszerem húrja rezgett,
 Lelkem öntudatlan szólalt,
 És e rövid dalba kezdett.

Palotáid falán csüngő
 Halhatatlan mester-képek :
 Guido Reni-k, Raphael-ek,
 Mint tükörbe reád néznek.

Kerted berkén márvány-szobrok,
 Hymnusa a női bájnak
 Irigységtől halaványan
 Megalázott göggel állnak.

Piczi lábad czipőcskéje
 Olyan padlón tipeg amott,
 Melyet tizenhárom mester
 Kilencz hosszú évig rakott.

Ágyad, szeked mesterművek,
 Környez pompa s fény varázsa,
 S még is ah! de mennyivel szebb
 Rózsás ajkad mosolygása.

Holdvilágos fényes éjjel,
 Vándor művész hozzád tévedt;
 Kikeletről, szerelemről
 Eldalolta a mit érzett.

Nem kért hálát és jutalmat.
 Búcsuzott s el akart hagyni,
 Te pedig még visszatartád
 S azt adál, mit szabad adni:
 Egy pillantást szép szemedből,
 Egy virágot kebeledről.

GRÓF ZICHY GÉZA.

AZ AKADÉMIA ÉS A MILLENIUM.

Nem azon vélemény mellett fogok tollat, melyet a millennium tárgyában adtam volt. Eléggé kifejtettem azt egy önálló füzetben, mely ily cím alatt jelent meg: *A honfoglalás éve* s melyet e folyóirat hasábjain Pauler ellen védtem. Nézeteim nem lehetnek újak azon olvasók előtt, kiket a tárgy valamennyire érdekelt.

Szólok azon okiratról, melyet, mint az akadémia február 25-iki határozatát, itt talál az olvasó egész terjedelmében:

«A magyar tudományos akadémia 1883 május 28-dikán tartott összes ülése jegyzőkönyvének következő 141. pontja átküldésével jelen fölhívást intézi a II. osztályhoz.»

«141. Olvassatik az április 30-dikán tartott összes ülés jegyzőkönyvéből a millennium kérdése tárgyában szóló pont.»

Az összes ülés, tekintve, hogy az akadémia f. é. február 26-dikán hozott határozatával fölhívta a II. osztályt, hogy adjon véleményt arra nézve is, vajon úgy a bejövétel, mint az ország elfoglalása, melyik évben ünneplhető legtöbb valószínűséggel, és vajon a bejövételnek vagy az ország elfoglalásának ezer éves fordulója ünneplendő-e; — tekintve, hogy a II. osztály újabb fölterjesztésében a bejövétel ezer éves fordulójának megünneplésére a 894. évet ajánlja ugyan, de ajánlatát csak opportunitási okokkal támogatja, a történeti valószínűséget pedig csak egyszerűen fölemlíti, annak indokolását azoiban teljesen mellőzi: fölkéri a II. osztályt az úgy újabb tárgyalására, megállapodásának a történettudományból vett indokolására s egyszersmind átteszi az osztályhoz Salamon Ferencz r. t. különvéleményét».

A II. osztály az akadémia összes ülésének e határozatát s illetőleg fölkérését az osztály történelmi bizottságához s ez ismét a millennium ünneplése kérdésének ügyében általa véleményadásul kiküldött szűkebb bizottsághoz áttevén, ennek következő véleményét fogadta el és határozta az akadémia összes ülésének fölkérésére előterjeszteni.

Az osztály tovább is ragaszkodván a millennium ügyében az aka-

démia összes ülése elé ismételve beadott s az akadémia által is elfogadott előbbi véleményéhez s előterjesztéséhez, ámbar az akadémia összes ülésének azon kérdésére: hogy mely évben lenne a millenium ünnepelhető legalkalmasabban s a legtöbb történeti valószínűséggel is, és vajon a nemzet bejövetele vagy a hon teljesen bevégzett elfoglalásának ideje ünneplendő-e? — már az utóbbi alkalommal utalt az oportunitási okok mellett azon történettudományi adatokra s indokokra is, melyek a bejövétel 894-diki évének valószínűsége mellett szólnak; — de mivel erre nézve teljes történelmi biztossággal egy év sem határozható meg, hivatkozott ebben már azon előbb bővebben és részletesen nyomtatásban is kiadott előterjesztésére, melyet az akadémia-nak első alkalommal fölhíva benyújtott és melyben a szaktudósok összes véleményeit összefoglalva, erre nézve javaslatot tett.

Mindamellett hajlandó az akadémia összes ülésének amaz újabb megkeresésére, a nemzet bejövetele fönnbbi valószínű éve iránti megállapodására nézve a «történettudományból vett» kívánt újabb indokolással is szolgálni; melyet is a következőkben terjeszt elő.

Általánosan fölvett vélemények egyike az, hogy a magyarok 894-ben mai lakhelyeikbe bejöttek és ez évben már az országot végérszeig a morva határokig egyrészt és másrészt a Dunán túl is, az akkori bajor határszélég megszállták.

A magyarok e bejöveteléről s a mai Magyarországnak általok való évi megszállásáról és elfoglalásáról szóló összes történetadatok és vélemények támpontját különösen a magyar-morva és a magyar-bolgár háborúról szóló adatok képezik.

I. A magyar-morva háborút s Magyarország ekkori megszállását a leghitelesebb, közel egykorú keleti-byzanti, valamint nyugati történetkíftők szerint 894-re lehet tenni.

A keleti kútfők közül nevezetesen Konstantin Porphyrogenneta (*De Administ. Imper.* A bonni kiadás 38. 170—171 l.) tudósít, hogy «Sphendopoklos (Szvatopluk) morva fejedelem halála után fiai közt viszály támadván, ezek harcra keltek egymás ellen. Ekkor támadtak rájuk a magyarok és levervén teljesen a morvákat, elfoglalták országukat, melyben maig laknak.»

Szvatopluk morva fejedelem e halála évét azonban épen Salamonnak az összes ülés által áttett véleményében is döntő súlyúnak tartott fuldai évkönyv (l. ezt Pertz *Monum. Scriptores* I. k.) nemcsak 894-re teszi, mely évben tehát bejöttek volna a magyarok; hanem ugyancsak Salamon *A honfoglalás éve* legújabb irata 14. lapján még erre azt is megjegyzi ez általa leghitelesebbnek tartott évkönyvről, hogy «a mit más hiteles kútfők 893-ra tesznek, azt ez évkönyv 894-re teszi, mert 893—894 telén történt». E szerint tehát valószínű lenne az is, hogy Szvatopluk halála már 893-ban történt s ezzel annál bizonyosabb volna a magyaroknak nemcsak 894-ben megtörtént bejövetele, hanem az országnak általok ez évben véghatáráig való megszállása.

Ezenfölül is azonban még határozottabban tudósít e Fuldai *Annalis* 894-ről, hogy «a magyarok ez időben a Dunántúli részeket is bekalandozván, sok kegyetlenséget követtek el. Egész Pannoniát népelené tették». Ez természetesen krónikási phrasis, és nem azt jelenti,

mintha csakugyan az összes lakosságot elpusztították volna; hanem hogy lakóit székeikből jórészt elűzve, többeket megölve, másrészt rabszolgákká téve, azok székeit elfoglalták. A mint ezt alább a krónka is különösen kiemeli, hogy a nőket rabságukba ejtették.)*

A hildesheimi krónika már e beütést is egy évvel előbbre, 893-ra teszi, úgy hogy a foglalás már 894-ben annál inkább megtörténhetett. Kétségtelen úgy is, hogy a magyarok sajtálag 892 óta, midőn őket Arnulf császár a szlávok ellen segítségül behívta, a bejövettel nemsokára megkezdheték és 894-ben teljesen létesítették.

II. A magyarok mai honába beköltözte idejének második támpontját a bolgár-magyar háború időpontja képezné, mint a mely után foglalták volna el, e történetadatok szerint, mai országukat.

De ez időpontra vagy annak sajtálagi esztendőjére nézve még inkább csupán véleményekre és föltevésekre vagyunk utasítva. Mert ennek írói sem határozott évet nem említenek, sem a kö.ülményekre nézve egymás közt meg nem egyeznek. Sőt ezek közül még a leghihetesebb író is egy s ugyanazon művében magának ellenmondva, két eltérő adatot szolgáltat.

De hogy e magyar-bolgár háború alkalmából állított bejövét is 894 körül történhetett, az ez eltérő határozatlan adatokból is kimutatható. Az alapkűtfő erre is a fönn idézett Konstantin Porphyrogeneta. S az ő számítása szerint is, a mint ez esetet, tudniillik a bolgár háborút s a magyarok bejövetelét idézett művében majd egy helyütt 55 év előtt, míg másutt 50 év előtt történetnek mondja, ha előbbi számítását, az 55 évet vesszük, az épen 894-re esnek; valamint e számítását Salamon is idézett iratában (5 lap) helyesen kimutatja.

De e mellett szólnak az ide vágó többi keleti kűtfőknek, melyek a magyar-bolgár háborút érintik, legjelesebb történetbűvárai is. A bolgár történet mai legalaposabb ismerője s írója Jirecek**) és Dümmler e kornak tüzetes monographusa, a ki épen a Fuldai Annalisok hitelességét leginkább érvényesíté, ugyanezen évet véleményeznek és pedig úgy a későbbi keleti görög írók: Georgios Monachos, Theophanes névtelen folytatója, Leo Grammaticus és Symeon magister, valamint nyugati kűtfők: a Fuldai Annalisok és Pagius múlt századi chronologiai művei nyomán is előadva föltevéseiket és véleményeiket, miután egyéb határozottabb adat a mintegy 893—896-ig folyt bolgár háborúkra nézve nem volt kimutatható.***) — Hogy tehát a magyarok bejövete-

*) Szó szerint a fönt, Salamon fordításában adott szöveg eredeti szavai: 894 : Avari qui dicuntur Ungari, in his temporibus ultra Darubium peregrantes multa miserabilia perpetraverunt — homines occidendo juvenculas secum trahentes — Pannoniam usque ad interneconem deleverunt. Pertz: *Monum. Germaniae. Script.* I. 410. Lásd erre Salamon idézett irata 14. és 48. lapjait is.

**) *Geschichte der Bulgaren*. Prag, 1876. Simeon király uralkodását, midőn a háború kezdetét vette, 893-ra teszi.

***) Dümmler *De Arnulfo rege* és *Die südostlichen Marken*. Theophanes Cont. 357. és Georgius Monachus 853. Symeon Magister 700—702. bonni kiadásaikban.

tele már 894-ben kezdetét véve megtörtént, a föntebbi kútfők adatai, valamint újabb történetíróink is, hogy közülök csak Szalay Lászlót említsük — elfogadott véleménye.

Ezek szerint is tehát lehető valószínűséggel állítható s a fölhozott történeti adatokkal s a történettudományból vett indokolással, mint az akadémia összes ülése kívánta, támogatható e vélemény, a mint azt az előadottak világosan tanúsítják.*)

Nem tudta senki az országban (s úgy látszik az akadémiában is csak egy-két ember titka volt), mit fogadott el akkor ez a nagy tekintélyű tudományos testület az ezer éves ünnep tárgyában.

Sőt talán az olvasó az akadémiai határozat közzététele után sem igen tudja, mit ünnepünk meg 894-ben.

Az akadémia összes ülése még tavaly világos fölhívást intézett a II. osztályhoz, melybe a történetírók is sorozva vannak, terjeszsen be indokolt véleményt arra nézve is: a magyarok végleges bejövetelének vagy az ország végleges elfoglalásának éve lenne-e megünneplendő, s ez évek melyek voltak legnagyobb valószínűséggel.

Mit találunk erre nézve a február 25-iki összes ülés határozatában?

Egy helyen ezt olvassuk:

«Általánosan fölvetett vélemények egyike az, hogy a magyarok 894-ben mai lakhelyeikbe bejöttek és ez évben már az országot vég-részéig, a morva határokig egyrészt, és másrészt a Dunán túl is, az akkori bajor határszélig megszállották.»

Föltűnő a mondat kezdetén a határozott szavak összekeverése a határozatlanokkal.

Mindamellett, ha nem csalódunk, itt ki van mondva, hogy mind a bejövetel, mind a végleges honfoglalás ugyanazon egy évre, 894-re, esik.

Néhány bekezdéssel hátrább így szól a határozat:

«Kétségtelen úgy is, hogy a magyarok sajátlag 892 óta, midőn őket Arnulf császár a szlávok ellen segítségül behívta, a bejövetelt nemsokára megkezdhették, és 894-ben teljesen létesítették »

---

*) Lásd egyébiránt mindezen adatokat és véleményeket összefoglalva s részletesebben előadva a *Jelentés a honfoglalás időpontjának meghatározása tárgyában* című s a II. osztály által nyomtatásban kiadott, az Akadémiának már a múlt évben előterjesztett iratában.

Itt is meglep, hogy egyik szó mily boldogtalan vegyes házasságban áll a másikkal:

«Kétségtelen . . . . megkezdhették»

Bizonyosan . . . . talán.

Nincs-e pædagog az akadémiában, a ki bele kiáltson, hogy a fő fő tudományos testület ily siralmas példákat ne adogasson a gymnasialis fiatalságnak a logikában?

Engem, mint történetírót, inkább a chronologia érdekel. Tehát 892 óta a magyarok a bejövételt megkezdhették, s ezt 894-ben létesítették, azaz befejezték.

Így az *óta* szó miatt a magyarok bejövele 892-re, a *nemsokára* szó miatt pedig 893-ra volna tehető, mert már 894 le van foglalva a befejezésnek.

Másképp magyaroznunk nem lehet a határozatot, mely ennél fogva nem a bejövételt, mely 892-re és 893-ra esnék, hanem a végleges honfoglalást ajánlja megünneplésül, melynek éve 894.

Egy harmadik helyen ezt olvassuk: «Hogy tehát a magyarok bejövele már 894-ben kezdetét véve megtörtént» stb.

E szerint a bejövételre nézve merő homályban tapogatózik az akadémia határozata. — Egy helyen az van mondva: «a bejövétel már 894-ben kezdetét vette», más helyen az, hogy 892 óta nemsokára megkezdették a magyarok a bejövételt.

Nyilvánvaló, hogy a határozat szerzője a bejövétel évét nem is akarja meghatározni. — Ezt a bizonytalanságot világosabban kell vala kifejeznie. Magyarán mondhatta volna: A magyarok első végleges bejövételének évéhez csak bizonytalan hozzátételeink vannak. 892, 893 és 894 közt lehet választani azon esemény megünneplésében, midőn a magyarok végleg átjöttek a Kárpátok vonalán. És aztán hozzá tehetette volna: De kétségtelennek tartjuk, hogy a honfoglalás és megtelepedés 894-ben végre volt hajtva. Ha tagadná szerző e magyarozatának helyességét, akkor be kellene vallania, s talán ez volna legigazabb, hogy tulajdonképp csak össze akart zavarni mindent. De az okiratot annak kell vennünk, a minek mondja magát: válasznak az akadémia kérdésére. A válasz az, hogy 894-ben a végleges honfoglalást kell megünnepelni.

Ha már ez a fölfogás áll, kár volt Szalayra hivatkozni. Tudjuk, hogy e kitünő történetírónak nem volt specialis tanulmánytárgya a magyar vezérek korszaka, s igen valószínű,

hogy ha Isten őt a haza, a tudomány s különösen az akadémia érdekében (kinek vezetése alatt nem történhetnék sok, a mi ma végbe megy) sokáig élteti, soha sem foglalkozik vala tüzetesen az adatokban gyér korszakokkal. — De a mennyiben kézi könyvet írt, elő kellett adnia ez idők történetét is. A kézi könyvrítótól, kivált a magyar történelemnek specialis s kivált kritikai előmunkálatokban kopár mezején, nem lehet azt várni, hogy minden sora önálló részletes buvárlat eredménye legyen. Lenni kell benne kisebb-nagyobb mértékben mások által készített hypothesiseknek, s másoktól elfogadott nézeteknek. Már a munka bevezetésében figyelmeztet bennünket Szalay, hogy csak egyben-másban önálló kutatás műve az.

És csakugyan a honfoglalás történetének előadásában másoktól elfogadott nézeteket közöl. Legközelebb állott hozzá Engel Keresztély, kit a nemzeti hagyományoknak történelmi beillesztésében nyomról nyomra, ha nem is szóról szóra követ. Engel (2-dik kiadása 61. lapján) 894-re teszi a magyaroknak a bessenyők által való kiszoríttatását Etelközből. A honfoglalás eseményeihez nem tesz ki külön évszámokat. Azokat 894-től 899-ig mondja lefolytagnak. Így az ő fölfogása szerint 894 lehetett a bejövétel éve, bár azt nem állítja. De a honfoglalás éve szerinte közelebb áll a 899-hez, mint 894-hez.

Szalay abban tér el főleg Engeltől, hogy 894-től 899-ig való öt év eseményeinek külön-külön évszámokat ad.

A 894-es év nála a magyarok bejövetelének éve: ekkor történik szerinte a hagyomány azon szójátékából is eredhetett eseménye, hogy nagy munkával Munkácsot elfoglalták. — Minthogy Szalay az előbeszédben ígéri, hogy a hol egyben-másban eltér az elfogadott nézetektől, idézni fogja a kútfőt, itt pedig az egész lapon (a 11-diken) nem találunk jegyzetet, hanem a szám minden indokolás nélkül van beszúrva, világosan kitünteti a szerző, hogy itt nem önálló vizsgálat eredményét közli. Tudományos, akadémikus eljárás-e bármily jeles kézi könyvnek másod, harmad kezéből vett s nem is documentált, se nem indokolt állítását hozni föl bizonyosságul?

De ez még nem minden.

Mért nem is azt mondja Szalay, a mit a határozat. — Utóbbi szerint 894 a honfoglalás befejeztének éve. Szalay távol van arról, hogy 894-ben befejeztesse a honfoglalást. Semmit sem szól a 894-es évhez a Fuldai Annalis azon tudósítá-

sáról, hogy akkor a magyarok a mai osztrák részekben jártak. Pedig a határozat ezzel bizonyít. Szalay szerint csak 895-ben történik Árpádnak a morvák elleni hódító hadjárata; 896-ra teszi ő az Alföld meghódítását az alpári ütközet nyomán. Az ő műve szellemében az alpári győzelem volt a döntő momentum a honfoglalás történetében. A higgadt történetíró az esemény napját ily lelkesült szavakkal ünnepli: «E nap nagy napja volt a magyar népnek, birodalmát a Kárpátoktól Bolgár-Fehérvárig terjesztette ki». (15. l.) Nem is helyezek súlyt arra, csak említem, hogy Szalay az ezen kérdésben fontos bolgár háború évét 889-re, a határozat pedig egy helyen «épen 894»-re, másutt 893—896-ra teszi.

De kiemelem azt, hogy a határozat a vége felé szól «újabb történetíróink elfogadott véleményé»-ről s köztök elégnek tartja Szalayt említeni. — Már pedig láttuk, hogy Szalay a régibb történetírók nézetét fogadta volt el. Kik hát azok az újabbak, s hogy mondhatja elfogadottaknak azon véleményeket? Számot tudna-e adni ily szavak papírra tevője ez állításról? Föl is szólítanám rá, de fölösleges, mert annak az ellenkezője nyilvánvaló. Újabb történetíróinkat még annyira sem lehet tanúkül hini, mint Szalayt.

Ha Horváth Mihályt újabb történetíróink közé számítjuk (a minthogy az 1848-on innenieket lehet is), ő az ellenkezőt bizonyítja. (Nagy munkája 40. lapján kezdve.) Szerinte:

889-ben jöttek be a magyarok s érkeztek Munkácshoz. Tehát nem 892-ben, 93-ban. Mit mond Horváth a

894-ik évhez? 893 vagy 894 (mert csak a lap felső szélére illeszti az évszámokat) az alpári ütközet éve.

894-ben tartják a magyarok a pusztaszeri gyűlést.

896. Hadjárat Bulgariába! Itt már föltűnik a Fuldai Annalis elfogadása hiteles kútfőnek. De mily meghazudtolása a másik hiteles kútfőnek, Konstantinnak! Mert Horváth szerint a magyarok bejöttek volt Etelközből, mikor a bolgár háborúba bonyolódtak. Konstantin szerint addig még mindig Etelközben laktak, míg a bolgár háború végleg véget nem ért.

897-ben történik Horváth szerint a Dunán túli részekre való átkelés;

898-ban kellett befejezve lenni a honfoglalásnak szerinte is, mert már

899-re teszi ő a külföldi nagy hadjáratok kezdetét.

Mint látjuk, Horváthtól bármennyire eltértek a bejövetelekre, de az utolsó pontokban, a Dunán túlra való átkelesben közel jár az én véleményem az övéhez s a honfoglalás befejeztere nézve szintűgy egyetértek vele. E szerint Horváth műve csak czáfolatúl szolgálhat a 894-es évre, akár a bejövetelet, akár a honfoglalás végét veszszük.

Hadd álljon elő most tanúnak egy másik első rendű celebritásunk, és vele együtt egy egész csapat eléggé újabbkori történetíró: Ipolyi Arnold, Szilágyi Sándor, Nagy Imre, Pesty Frigyes, Deák Farkas stb., szóval a történelmi bizottság tavalyi és ezidei többsége. Ez igen tisztelt és igen jeles collegáim, ha emlékezetem nem csal, nem írtak 1883 előtt tüzetesen a kérdésről. De azon évnek január 25-dikén az Ipolyi által is aláírt nézetet ünnepélyes alakban elfogadták. Az akkori *Jelentés* egészen negativ álláspontra állott, tizenkét év közül engedvén szabad választást, mintha a történelmi bizottság előtt nem három vélemény (Szabóé, Pauleré és enyém), hanem tizenkét vélemény feküdt volna. Ugyanazok, kik most oly buzgó 894-esek, tavaly még nem voltak ezen a hiten. Azt vélné az ember, hogy talán tavaly óta változott az elnök és a többség nézete. Ebben magában gáncsolni valót nem találnék. De nem változott. Ugyanazon Ipolyi s ugyanazon többség kijelentvén most is, 1884 február 25-dikén, hogy ragaszkodik a korábbi *Jelentés*hez, mely tizenkét év közül egyiknek sem adott előnyt, nyilvánvaló, hogy csak tizenkettedrész komolysággal ajánlhatja most a 894-es évet. S valóban ha ez kimondva nem volna is, nagyon meglátszik az egész okiraton a komolyság ekkora hiánya s ennek megfelelően a felszegség hat-szoros mértéke. Ritka példája annak, hogy magok a felek ily egyértelműleg valljanak önmagok ellen.

De menjünk tovább a névsorban. Lássuk, mennyiben 894-es Fraknoi, a történelmi bizottság mostani érdemes alelnöke.

Ő nem csak mint a tavalyi többség egyik vezére, hanem mint könyvíró is tárgyunkban az újabbkori magyar történetírók közé tartozik.

Magyarország története katolikus gymnasiumok számára ezimű művének 1864-ben Pfeifernél megjelent második javított kiadásában a 7., 8., és 9. §-okban van tárgyalva a magyarok vándorlása, a honfoglalás stb. Egyetlen betű sincs ott

a 894-dik évről, sőt 889-től 900-ig egy évszám sincs kitéve. Talán nem hibázott, midőn a kezdők fölfogásának világosságát nem akarta elhomályosítani némely vitás kérdések nehezségeivel.

Az ember föl van jogosítva a föltevésre, hogy a nevezett kis munkában, melynek, némely részrehajlásait el nem hallgatva, beosztásáról s más érdemeiről többet is szólhatnék, ha itt helyén volna s a szerző az én dícséretemre szorulna, — az illető fejezeteken a pædagog és nem a történetíró keze működött. Ebben pedig bizonyos is vagyok. Mert Pázmán Péter életírója megmutatta, hogy mikor nem gyermekek számára ír, nem választja a nehéz kérdések elkerülésének kényelmes útját.

Ámde a præcedensek nagy szerepet játszanak nemcsak az akadémia ügyrendében, hanem az emberek és írók életében is. Harmincz év óta gyűjtöm az adatokat egy prózai satyrához, melynek egyik nem érdektelen fejezete volna az írók azon gyöngesége, hogy ha egyszer nyomtatásban kiadtak valamit, bármennyire meggyőzzük őket némely tévedésökről, soha többé el nem állanak attól. Addig capacitáld az író, míg sajtóba nem adott egy-egy rossz verset vagy prózai tévedést, mert azután nincs kivel beszélned többé.

Bármily sok és érdekesnél érdekesebb illustratióját látam e hősies következetességnek, egy sem fogható Fraknói barátom esetéhez.

Mert az történt meg rajta, hogy a mit ő 1864-ben gyermekek számára írt úgy, a mint írt, tizenkilenc év múlva (1883 január 25.) az akadémiának terjesztette be más szavakkal, még pedig hivatalos documentomúl, mint a történelmi bizottság alelnöke írta alá. — Ipolyi, mint elnök, és Fraknói, mint alelnök aláírását viseli a már említett «jelentés», mely tizenkét év közül egyet sem ajánl, s mely miatt három fölkért tag véleménye ellenében az előre föl nem kért alelnök véleménye jutott többségre. Nihilisticusnak nevezhetnök, ha ez a szó nem volna lefoglalva más gyűlöletes, s nem ily mulatságos dolgokra. Mint látjuk, tavaly az akadémia oly véleményt fogadott el, mely egy gymnasiumok számára kelt compendiumból vétetett, s nehogy a vélemény felelőssége érvényesüljön, aláírta az elnök is, s a bizottság többsége téves és ál okokkal hozzá csatlakozván, senki sem vált felelőssé. Annyi bizonyos, hogy Fraknói semmit sem

írt a 894. év mellett. Most menjünk tovább az új történetírók során.

Újkori történetíróink közt Kerékgyártó 1867-ben megjelent kézikönyve 17-dik lapján így szól:

«Így lőn hét évi időköz alatt (889—896) őseink tulajdona azon nagy terjedelmű földterület, mely a Kárpátok az Adriai tenger, a székely havasok és a Morva folyó közt fekszik». A bolgár háborút ő is 896-ra teszi, mint Horváth Mihály és magam. Ez érdemes akadémiai tagtársunk *Hazánk évlappjai* című nagy hézagot pótló chronologiai munkájában sem szól külön rovat alatt a 894. évről. Hanem 894—896 évszám áll a rovat címéül. Szvatopluk halálát előbbi évre teszi, helyesen. Ezzel kapcsolatban írja, hogy a magyarok akkor keltek át Dunán túlra. Át van ugorva a 897. és 898. év. — 899-re iktatja be az olasz hadjáratot.

Ő 889-re jegyzi a honfoglalás kezdetét s 896-ra annak befejezését. Tehát egyiket sem 894-re.

Botka Tivadar, egy másik újkori történetíró 884-re teszi a magyarok megtelepedését a közép Dunánál.

Szabó Károly 889-ben költözteti át a Kárpátokon a magyarokat. S épen úgy mint én, 899 előtt befejezettnek mondja a honfoglalást. A jelentés 51. lapján egyenesen óvást tesz a 894-es évszám elfogadása ellen.

Pauler Gyula szintűgy, mint Szabó Károly, épen ez alkalmal oly véleményt adott, mely tagadása a 894-es javaslatnak.

A legújabbak közül, Mangold Lajos (a *Magyarok oknyozó története*, Franklin-társulat 1883.) a bolgár háborúra azt írja (21. l.), hogy az 893 előtt semmi esetre sem történhetett; a honfoglalásra (22. l.), hogy az csak 893 után történhetett. Ő 893-tól 899-ig egy évet sem határoz meg akár a bejövetel, akár a honfoglalás évéül. Tanúskodik-e hát 894 mellett? Ezenkívül tudtommal Marczali Henrik szólott egy hírlapi cikkben tavaly (talán a *Nemzetben*) a milleniumról. Én vele egyetértek e tárgyban, tehát ő is velem, s közösen a 894 ellen vagyunk.

Mindezek után kérdem, minő alapja van azon állításnak, mintha «újabb történetíróink elfogadott véleménye» volna az, hogy 894-ben ment volna véghez, a mit a határozat véghez mentnek állít?

Ha ezek ellenében tudna is egy vagy két, sőt három író megnevezni valaki, a ki a 894 mellett van, még az sem lenne elfogadott véleménynek nevezhető a föntebbiekkel szemben.

Előfordúl ily fölfoghatatlanul elhamarkodott állítás egy-egy szóbeli sőt írásbeli vita hevében, szorultságból. Akkor is meglep. De egy oly sok ideig készült okiratban, minő az előttünk fekvő, komoly tudóstól az akadémia firmája alatt, annak nevében hallanunk mondatni a tényekkel ellenkezőt, valóban csodálkozás fog el.

Ha az akadémia mai történelmi bizottságának az lesz vala föladata, hogy az eddigi irodalomban fölmerült nézeteket registrálja, abból ugyan a 894-es hypothesis sehogy ki nem jött volna. — Én nem tartom helyeseknek a korábbi combinationokat, bár egyes tételeket megegyezőknek találok a leghitelesebb kútfőkkel. Azt hiszem, közös hibája a sokféle combinationnak, hogy nem különböztették meg a leghitelesebb, s egyedül hiteles kútfőket a hagyományoktól. A régi mondáknak Anonymusnál, Kézaynál talált részeit chronológiába szedni, vagy chronologiai érvül hozni föl, még kevésbé lehet, mint a Nibelung-féleket. Mert utóbbiak kapcsolatos elbeszélések, mieink csupán töredékek, megcsonkítva, elferdítve, sokszor értelmetlenül írva le.

A föntebbi vázlatban láttuk, hogy voltak csakugyan eddigelő elfogadott vélemények, de azok inkább fable-convenue-knek mondhatók, mint szigorú kritika és részletes tanulmány eredményeinek. Az elősorolt új történetírók legtöbbje inkább az én nézetem egyike mellett lesz vala fölhozható, mely szerint a honfoglalás 899-ben már befejezettnek volt tekinthető. S az én ismételve kimondott véleményem szerint méltóbb a befejezést, mint a kezdetet ünnepelni. De én nem kerestem az argumentumokat másutt, mint a leghitelesebb kútfők szilárdul megálló adataiban, melyeket megezáfolni semmi-féle máshonnan vett combinatio nem képes.

De nem akarok én itt egyik vagy másik év mellett kardoskodni. Csak azt akartam kimutatni, hogy a határozat oly tanúkra hivatkozik, a kik neki kisebb-nagyobb határozottsággal, de egyaránt ellenmondanak.

Azonban Szalay nevét s a magyar történetírás összességét csak futólag érinti a határozat. Nagyobb nyomatékkal s

döntő érvül vannak fölhozva német nyelvű munkák szerzői.
A határozat szavai:

«De e mellett (894 mellett) szólanak az idevágó többi keleti kútfőknek, melyek a magyar-bolgár háborút érintik legjelesebb történetbúvárai is. A bolgár történet mai legalaposabb ismerője s írója Jirecsek és Dümmler e kornak tüzetes monographusa, a ki épen a *Fuldai Annalisok* hitelességét leginkább érvenyesíté, ugyanezen évet véleményeznék» stb.

Említve van a múlt századbeli Pagi nézete is.

Látni való, hogy nem a fől sorolt byzanti kútfők, hanem Dümmler, Jirecsek és Pagi van döntő argumentumul fől hordva. Mintha a kormány az akadémiától és az akadémia az ő történetírótól nem a magok, hanem a mások véleményét kérte volna, s különösen épen a külföldiekét. Hogy a Dümmlerek döntsenek magyar történelmi kérdésben a magyar akadémia tagjai ellen, valóban különös korjel, mely beválik kórjelnék is. Mintha csak a főrendiház indigénái adták volna rá a buzditó, mert sikeres példát!

Nem azt mondom, hogy a külföld irodalmát számba se vegyük. Ellenkezőleg kevés oly tudományos kérdés van, melyben ezt mellőzni szabad volna. De egyik fontos tanúlság a világirodalomból, hogy az teljességgel nem menti föl a magyar tudományt azon fáradalmas kényelmetlenség alól, hogy tulajdon szemével lásson s a maga lábán tanuljon járni.

Vannak ugyan nálunk is, kik a tudományos ötvös-művészet ne továbbjának vélik, ha egy csoport úgynevezett tekintély, különösen német nevével, mint megannyi smaragddal és gyémánttal sűrűn rakják ki különben minimalis fajsúlyú értekezéseket. De bátran hivatkozom a hazai tudományosság minden alapos szakférfiára, hogy nyelvünk, irodalmunk, a magyar jog, a politikai és műveltség-történet, sőt római korbéli hazai archæológiánk is, vagy hazánk természeti viszonyainak ismeretére nézve mily kevés közvetlen segítséget nyujt az idegen nemzetek irodalma. Mindezen ismeretekre nézve sokáig kellene várakoznunk a külföld sült galambjaira.

A fonákság annál fonákabb, mivel épen maga az akadémia volt az, melynek fől szólítására Pauler Gyula, Szabó Károly és alulírt adtunk indokolt véleményyt. És ugyanazon akadémia, annak ugyanazon osztálya most egyaránt elvetve a mi véleményünket, a mindeniktől elütő német véleménynek

ád igazat. Miért szólítottak föl hát bennünket, kiknek egyébdolgunk is volt épen a magyar történelem terén? Minek a kerülő út? Egyenesen a külföldről lehet vala postán hozatni a véleményeket az akadémia számára.

Érezte is eljárása fonákságát a határozat szerzője. Ennek eltakarására való volt az a fogás, mintha a magyar történetírók által is elfogadott nézet volna a Dümmleréé. Az egész cikk ily keveréke a valónak a valótlannal, de túlnyomó rész az utóbbi ingredientia.

Miben tanú Jirecsek? Csak abban, hogy 893-ra teszi a görög-bolgár-magyar háborút, és abban, a mit mindnyájan megengedünk, hogy Szvatopluk 894-ben halt meg.

De a magyarok bejövetelének évéről nem szól. — A 894-től 907-ig lefolyt tizenhárom év közül egy sincs megnevezve.

Szvatopluk 894-diki halálát röviden említve azt mondja: Halála után 907-ig birodalma fölbomlott az ő három fiának egyenlensége miatt. A magyarok pusztították a dunai tartományokat.*) stb. Meg az olasz hadjárat évét sem említi Jirecsek. — Mikép lehet chronologiai tekintélyül fölhozni oly író, ki itt általán az évszámokra nézve nem részletes, s különösen a főforgó kérdésben semmi véleményt nem mond? — Sőt még 907-ig sem a magyarok bejöveteléről, vagy megtelepedéséről, hanem csak pusztításaikról beszél. A bolgárok e «legalaposabb» történetírójának előadása szerint nem is a magyarok csapásai, hanem saját belső bajai miatt omlott szét a morva «birodalom».

Így az akadémiai határozatnak nincs más támasza, mint Dümmler.

Dümmler kritikátlan eljárását kimutattam említett értekezésemben. A német tudós Pagira hivatkozik, ki 1728-ban megdönthetetlenül bebizonyította volna, hogy 893-ban történt a bolgár háború. Pedig ugyanazon Pagi 896-ra is idézi, a fuldai évkönyvből, hogy ez évben történt a bolgár háború. E sze-

---

*) Szvatopluk starb 894. Nach seinem Tode zerfiel bis 907 sein Reich durch die Uneinigkeit seiner drei Söhne. Die Magyaren verheerten die Donauländer; die Böhmen mit den Elbeslaven lösten den Verband mit dem so geschwächten Staate. Bald erschienen die Magyaren in Italien. (Jirecsek Konstantin *Geschichte der Bulgaren*. 163 és 164. lapok.)

rint Pagi nem döntött 894 mellett s Dümmler valótlanságot állított.

De ugyanazon német író nemesak a másodrendű, hanem az eredeti kútfővel is nagyon lelkiismeretlenül bánik, valamint követői is. Mert a magyarok 894-diki beköltözésére a bizonyosságot a nevezett kútfőnek 894-diki említett textusából veszik. De szemet húnynak arra, hogy a fuldai évkönyv a 895 és 896 évek rovata alatt beszél a bolgár háborúról. Már pedig az író görög császár kétségbe nem vonható állítása szerint a magyarok nem költözhetek e hazába a bolgár háború előtt.

E szerint Dümmlerek a leghitelesebb kútfők ellen, melyeket magok is elismernek hiteleseknek, otromba vétséget követnek el.

Ha már mi a fuldai annalisok és Konstantin nyomán 1894-ben tartanánk ezer éves jubilæumot, mit felelhetnénk, ha a fuldai évkönyv 895-re és 896-ra szóló textusát, s Konstantin illető helyeit ránk olvasnák? Nem jogos satyra tárgy volna-e, hogy idő előtt sütöttük el a pisztolyt, sőt az öreg ágyúkat is — mi még neveltségesebb?

Magok a németek, kikre az akadémiai határozat támaszkodik, lennének elsők ezt megtenni, s a mi legrosszabb, teljes igazsággal. Ránk olvasnák azt is, hogy 894-ben a fuldai évkönyv szerint a magyarok a német és keresztyén területen követtek el nagy dülást, kornak és nemnek nem adván kegyelmet. Igaz, ha más évet választunk is, elmondhatnak sok mindent a magyar chauvainismusról; de legalább nem olvashatnák ránk ugyanazon textust, melynek alapján ünnepet tartunk, hogy mi a szomszéd szövetséges nép sanyarúsága fölött s őseink vad tettein jubilálunk. Tán maga Dümmler, ha él, kit az akadémia határozata annyira kitüntetett, kiáltaná ezt leghangosabban ránk.

Különben most már a kormány és törvényhozás dolga ítélni, hogy opportunus szempontból is helyes volna-e ennek kitenni magunkat.

Én itt csak a február 25-diki akadémiai indokolást vizsgálom, mely mint látjuk szintoly szerencsétlenül választotta meg külföldi tekintélyeit, mint a mily alaptalanul hivatkozott a hazai történetírókra.

Azonban még sokkal szerencsétlenebb kísérlete a hatá-

rozatnak, a hol eredeti kútfőre hivatkozik. A mit e részben elkövet, az már több a többinél — az öreg hiba.

Az eddigiekben az idő megtudására az akadémiai többség szószólója a mások órájára hivatkozott.

Tavaly azt mondta, oly sötét s hosszú a téli éjszaka, hogy nem lehet tudni az órát: lehet tizenkét éjjeli óra közül akár melyiket az igazinak gondolni. Most azt állítja, a hazai történetírók elfogadott véleménye ez, hogy x az óra. Láttuk, hogy ezek egy részét nem is érdekelte a kérdés, minthogy nem is volt az soha ily határozottan föltéve. Mások nagyából, a csillagok állása szerint szemmértékre ítélték.

Jirecsék kitünő chronométere, mint imént hallottuk, épen tizenhárom ütött.

A mi többségünk szószólója végre fogott egy embert, kinek órája van, s a kinek órájában bizik: ez Dümmler. Nem is vizsgálja, hogy 1728-iki gyártmány s hibás combinatio szerint van igazítva. Ehhez igazította óráját a többség, mely tavaly a sötétben tapogatódni sem akart.

Mindez elég különös. De mégsem olyan csodálatos eljárás, mint az, melyet most a normalis órával elkövet. A határozat azt állítja, Dümmler nyomán, hogy x az óra, s nehogy ezt valaki kétségbe merje vonni, mihez folyamodik?

Fogja az egyetlen normalis óra mutatóját és mindenki szeme láttára visszataszítja épen x -re, elkiáltván mindenki füle hallatára: íme, csakugyan ennyi az óra!

Ez a normális óra pedig az eredeti kútfő, Konstantin Porphyrogennéta műve, s az x óra alatt értem a 894-et.

Az akadémia határozata egy egész évvel viszi hátrább ennek chronológiáját, melyhez nyúlni nem szabad, oly pozitív az.

Ám ítéljen a közönség.

Constantinus Porphyrogennéta szól egy helyen Szva-topluk haláláról, kinek három fia volt, s aztán így folytatja:

«S ugyanazon Szfendoplokosnak halála után egy esztendő békében töltvén (az ő három fia), s azután per és viszály támadván köztök, s egymás ellen polgárháborút folytatván, a magyarok rájuk menvén, őket teljesen kiirtották, s elfoglalták országot, melyben ma is laknak.» *)

*) Szabó Károly fordítása szerint, ki az eredetit is mellékli.

Az akadémia határozatában ez így van közölve :

«Sphendoplokos morva fejedelem halála után fiai közt viszály támadván, ezek harczra keltek egymás ellen» stb. (mint föntebb).

Miután a II. osztály véleménye lapszám szerint is idézi a kútfőt, kételkedhetett-e benne az akadémia, hogy a közlés, legalább lényegében hű? Pedig az idézet épen lényegében tér el a valóságtól. Ki van hagyva belőle, hogy Szvatopluk halála után fiai egy évig békeben éltek.

Kútfőket idézve, ki lehet hagyni a fölösleges szavakat. A regesta (okirat-kivonat) készítőik gyakorolják is ezt; de még azok is hibáznak, ha valamely fölhasználható adatot kihagynak. Mennyivel nagyobb a hiba, midőn egy specialis föltett kérdésre úgy idézi valaki a kútfőt, hogy épen a kérdésre tartozó legfontosabb momentum van átugorva!

A millenium egész kérdése chronologiai. Kihagyni a kútfő-idézetből épen a chronologiai momentumot, nem lehet egyéb, szántszándékos mystificationál. Szándékos az, mert ha benne marad az idézetben az egy évi béke, akkor összeomlik a 894-es combinatio. Mert ugyanis Szvatopluk 894-ben hal meg, hiteles egykorú s a határozat szerzője által is elismert kútfő a Fuldai Annalis szerint. Most már ha egy évi béke van ama fejedelemnek 894-ben történt halála után, a harcz kitörését sem tehetjük korábbi időre 895-nél. Mennyivel kevésbé a magyarok beavatkozását, aztán a morva birodalom fölbomlása következtében a honfoglalást!

Ha valamely krónikában ezt olvasnók: Nándorfehérvár 1072-iki bevétele után a magyarok közt nem volt háború egy évig; de azután az kiütvén a király és hercegek közt, előbbi vesztes lön s Géza herczeg lépett a trónra. Ha mindjárt kifelejténé is egy historicus az idézetben az egy évet, lehetne-e azt állítani, hogy mindezen esemény okvetetlenül vagy csak legnagyobb valószínűséggel is ugyanazon 1072-re volna teendő? Pedig meglehet, Géza vagy három évvel később lépett trónra (s úgy is volt). Nem célzatosság nélkül hoztam föl e példát. A testvérek, rokonok közti trónviszályok és a polgárháborúk rendesen nem szoktak explodálni. Idő kell a viszály elmérgesedésére, hadak gyűjtésére, csetepatékra, míg a döntő esemény bekövetkezik.

Megkísérli ugyan a határozat szerzője 893-at is fölvenni

Szvatopluk halála évétől. De minő logikával! Mert ha a magyarok Ausztriában való kalandozása történhetett mind 893-ban, mind 894-ben (a téli hónapokban); de sem a morva fejedelem, sem más ember fia meg nem halhatott 893-ban is, meg 894-ben is. Ez már fatum ránk halandókra — és fatum azon hypothesisre nézve is, mintha a honfoglalás 894-ben történt volna. Mert egykorú és jól értesült krónikás egész positivitással 894-re jegyzi be Szvatopluk halálát. — Ezen történetirodalmi fatumot le lehet szavažni, de ez a dolgon nem változtat.

Azonban tegye akárki bármelyik évre ezt vagy azt az eseményt, azt elkövetnie nem szabad, hogy egy idézett kútfő szavaiból eltitkoljon egy egész évet, mikor épen időmeghatározásról, még pedig csak évekről és igen kevés számú évekről van szó. Nem szabad az még egy mulattatásúl írt történelmi munkában sem, annyival kevésbbé az akadémia történetíró szakembereinek, sőt az egész akadémiának nevében kelt hivatalos iratban.

Ilyesek után igen alárendelt érdekűek az akadémia határozatának azon passusai, melyek csekély véleményemről megemlékeznek. Az en nézetemnek, bár az jóval nagyobb mértékben el van ferdítve, mint Szalayé, eltorzítása nem a tudomány elleni vétség, mint az eredeti kútfő elferdítése.

Csak a határozat komolyságának mértékét akarom jelezni azon helyekkel, melyekben rám történik hivatkozás. A hol én kimutatom (munkám 5. lapján), hogy az író görög császár szavaiból nyolcz különböző évszámra lehet következtetnünk a bolgár háború befejezése évére, az akadémia határozatának szerzője csudálatos humorral azt állítja, hogy a bolgár háború évére nézve a 894-et én igen helyesen mutatam ki munkám 5-ik lapján! Mintha én volnék az, ki a nyolczadrész valószínűséget már határozott ténynek tartanám, nem pedig a határozat szerzője emelné azt a csekély valószínűséget a tények rangjára! De ki a tizenkettő meggyőződéssel beéri, miért ne érné be a nyolczaddal? Az én már említett értekezésem egy negyvennyolcz lapra terjedő füzet, s abból vagy húsz lapon keresztül czáfolom azok hypothesisét, kik 894-re akarnák tenni akár a bejövetel, akár a honfoglalás évét. Engem híni bizonyosságúl arra, hogy épen 894-ben történt akár egyik, akár a másik, lehetne jóízű vagy izetlen

tréfának tartani, de egyik esetben sem illik bele egy akadémiai határozatba.

De hiszen az egész okirat többi állítását sem lehet, mint láttuk, komoly állításnak venni, minőt a tudomány és egy akadémia követel. — Annak szerzője, mintha csak mulatságot akart volna szerezni magának egy ily határozat keresztülhajtásával. Nem hiába, hogy a farsang három utolsó napja egyikén kelt a határozat. Egy akadémiai bohózat volt az, uraim! — Sőt gyanú támadhatna, hogy a nap előre ki volt szemelve e célra. Mert a történelmi bizottságban és osztályban az volt egyik érv, hogy nincs idő a megvitatásra, mert a fölterjesztést meg kell tenni a február 25-iki összes ülésre minden okvetetlen. Ez pedig húshagyó kedd előestéjén tartott.

Hanem ez már az ügynek diplomatiái részéhez tartozik.

Az eddigiekben a mi okiratunk irodalmi és tudományos értékét vizsgáltam, a mi bizony, mint láttuk, oly unicum, minőt még soha sem fogadott el akadémiánk s tán semmiféle akadémia.

Az irodalmi műnek inkább tárgyi, mint stylaris fogatkozásaiából adtam fönebb mutatványokat. — Az a fogalmazás, mely ellen az akadémia, mint a mely főkép a magyar irodalmi és tudományos nyelv művelésére alapított, bár ezúttal hallgatag, de élő óvás, mégis megfelelt bizonyos célnak. Sikerült benne az érveket csűrűt-csavart kifejezésekkel, itt-ott feneketlen periodusokkal, nem szabatos hivatkozásokkal, egy csoport tekintély nevével eltakarni. Ez az a styl, mely bizonyossá tesz bennünket azonnal, hogy írója nem a legegzenesebb utat választotta.

Az elnöknek a bizottságokban lejátszott szereplése tökéletes összhangban volt eme styllal. — A fönn kiemelt hibák távrolról sem avatatlanság, hanem számítás eredményei. Fogások azok, melyek sikerre vezették a szerzőt. Nem is volt arra számítva a mű, hogy a szavazás perczen túl igényt tartson bármi kis tudományos vagy irodalmi érdemre. De ha a siker dicsősége a szerzőé, tartozik viselni az egész felelősséget is irományáért. Ennek gyöngéit, ha nem is mind, kimutattam. Most lássuk a keresztülvitel diplomatiáját.

Nyilvánvaló, hogy mentül kevésbé válik be a munkálat egy akadémia nevében szóló okiratnak, annál nagyobb ügyesség azt ilyenül elfogadtatni.

És tudnunk kell, hogy a ki e határozatnak a megírója, ugyanaz, egyedül a maga erején hajtotta keresztül az akadémia minden retortáján minden módosítás nélkül. — És e férfiú Ipolyi Arnold, a történelmi bizottság s egyszersmind a II-dik osztály elnöke. Legyen övé a dicsőség!

A ki az akadémia szervezetét csak fölületesen ismeri, az bámulni fogja a sikert. Hiszen ezt az elfogadott határozatot először egy szűkebb körű bizottságnak kellett megvitatnia. Azután a történelmi bizottságban, melynek tagja csaknem valamennyi nevesebb helybeli történetírónk, megvizsgálható, czáfolható, elvethető, újra alakítható. Azután jön a II. osztályba, hol kiváló jogászok, kik a történelemhez meg a kritikához is értenek, szintén kereszttüzbe vehetik a hibákat. Végre az akadémia plénumban az irodalmi kritikusok, nyelvészek s a tudományos vizsgálatban avatott természettudósok — az ország tudományos seregének kiváló férfiai hozzászólhatnak. Nem elég kezesség-e, hogy a mostanihoz hasonló határozat keresztül ne mehessen?

Pedig ez lehetséges, mint a példa mutatja.

A mostani indokolás elkészítésén múlt tavasz óta fáradozott egy szűkebb, három tagú bizottság Ipolyi elnöklete alatt. Főadata volt a millenium évére nézve egy vagy két datumot (s nem tizenkettőt) javasolni és azokhoz a történelemből vett indokolást szerkeszteni. Néhány hónapi készület után folyó év februárjának egyik péntekére meghívót kaptak a történelmi bizottság helybeli tagjai. Csakhogy egy meghívó helyett kettő jött egyszerre. Délutáni öt órára volt összehíva a történelmi bizottság és délutáni hatra az osztályértekezlet.

Már csak e két papírszelet hitelesen documentálta, hogy Ipolyi elnök a maga kész indokolásának megvitatására nem szándékszik időt engedni. A ki mint historikus csekélységnek tartja az éveket, mint elnök igen fukar az órákban is. A mi mutatja, hogy ért a chronológiához, mikor kedve tartja.

A kimért egy órának egy része más folyó ügyek elintézésével telt el. Már közel volt hat óra, mikor az albizottsági

indokolás fölolvastatott, mely később akadémiai határozattá lett válandó. Az elnök már itt nem úgy szerepelt, mint az indokolás szerzője. Felelősséget takarta egy albizottság collectív, azaz negatív felelőssége. Még a hízelgők szerénységnek tudják be, hogy valaki saját kedvencz művének szerzőségét anonymmá téteti egy triumviratus által.

Fölolvastatván a munkálat, az elnök szóval is előadta, hogy az ügyet még ez ülésben be kell végezni, mert következő hétfőn az osztály ülésében kell előterjeszteni, hogy a február 25-iki összes ülés elé kerülhessen. — Az elnöki buzgóság nyolcz hónapi pihenés után most perczek alatt akart keresztül esni a kellemetlen dolgon.

Én a korlátlan elnöki libitummal szemben föntartva előbbi nézetemet, megjegyeztem, hogy nem látom át a sietség okát. Kivántam, hogy a csak egyszeri hallásból ismert indokolás vagy kéziratban köröztessék vagy nyomtatásban osztassék ki a tagok közt, hogy egy rövid időn összehívandó külön ülésig mindenki megvizsgálhassa.

Kérdem, lehet-e ennél alaposabb és szerényebb kívánság? Bajos is egy oly csúrt-csavart stylű okirat fogalmazását bírálni, melynek szövege nincs kezünkél. Nem lehet az ülésben — mint a tisztelt olvasó is megadja — hirtelen észrevenni, mi maradt ki s lehetetlen bebizonyítani például egy Szalayra való hivatkozás alaptalanságát. Mert a kinek jó emlékező tehetsége van is, ha valódi tudós, nem mer ex tempore részletekbe bocsátkozni. Egy szóval, historiai kérdéseket bajos vitatni, ha a rá vonatkozó könyvek nincsenek kezünkben. Aztán nem bízhattak-e a tagok abban, hogy oly tekintély, minőre Ipolyi tudományos érdemek által tett szert, hivatkozásaiban nem tér el a valóságtól? S egy elnökkel szemben a történetírók *abc*jéről vitakozzanak a tagok? Pedig nem is az én véleményem érdekében fejeztem ki ama kívánatot, hanem mint kijelentettem, inkább a tagtársak többsége érdekében. Mert épen a 894-esek érdekében való lesz vala, hogy lásák, mi az, a mihez nevéket adják oda. De a bizottság többsége is röviden akart keresztül esni a rá nézve kellemetlen dolgon; s különösen nem akart a különben szeretetre méltó elnökkel ezen öt nagyon izgató tárgy miatt szembeszállani.

A bizottság többsége bizonyára úgy fogta föl a dolgot —

bár tévesen — hogy ám viselje a felelősséget az, a ki úgy is egy hajszálynit sem engedne. Így az elnök nemcsak ellenmondott kívánságomnak, hanem le is szavaztatta azt, melyet pedig épen egy elnöknek s épen a munkálat szerzőjének lett vala illendő, párfogása alá venni.

A bizottság többsége pedig kedélyes kártyázásnak nézhette a dolgot. Nem a nyereségvágy — mert anyagi haszna vagy kára senkinek sem lehetett belőle — hanem legföljebb a személyes hiúság krajczáros játéka volt az. Látván, hogy az első minden áron nyerni szeretne már egyszer, miután eddig folyvást vesztett, s oly határozottan lép föl, mintha csupa első rendű kártyája volna — a többiek igen finom tapintattal elállottak, s engedték, hogy az első holmi makkhetessel és zöld nyolczassal, de annál diadalmasabb arczczal nyerje meg a játszmat. Én pedig, ki nem értek a ferblihez, be akartam pillantani az első kártyájának titkaiba, mert az egyszeri olvasás csak felét mutatta ki annak, mije van. De ezt a kíváncsiságot a többség gyöngédtelenségnek, indiscretiónak s talán rendbontásnak és csendháborításnak is vette.

A többség az én kívánságomat le- s az egész operatumot megszavazta abban a hitben, hogy az elnöknek kellemetes érzéseket okoz vele, és hogy a felelősség nem a többségé, hanem az elnöké.

Az elnök a fényes siker koszorúját kétség kívül trophæumai gyűjteményében kiváló szegre akasztotta; de a felelősségre nézve ellenkező véleményen volt. Mert a tudományosan és irodalmilag sajnós operatumért most már egy egész történelmi bizottság a felelős.

S csakugyan a szavazás után három nappal, hétfőn, a bizottsági többség, vagyis maga a bizottság nevében került ama drágalátos indokolás a II-dik osztály plenuma elé (nem kell összetéveszteni az osztályértekezlettel).

Már akkor a kérdés végleg el volt döntve, vagyis helyrehozhatatlanul elrontva. Mert az osztály nem bocsátkozik a szakbizottságok tudományos véleményének érdemleges bírálataba. Csak a formahibákat ellenőrizheti.

Még kevésbbé bírálhatta a munkálatot az összes ülés. Az az osztályok autonomiája ellen valónak tartja, hogy egy bármily gyarló, de szakemberek nevében kelt iratot tudományos vizsgálat alá vegyen. És szintén csak az eshető

formahibákra terjeszkedik ki, melyeknél fogva már tavaly visszautasította volt az osztályhoz a millenium kérdésében hozott, de tudományosan nem indokolt határozatát.

Most már itt van a kívánt határozat a «történelemből vett indokolással», mely indokolás ellen formahiba nem forog fönn. Így az összes akadémia is határozattá emelte.

Így lett Ipolyi műve először egy szűkebb bizottság, aztán a történelmi bizottság, aztán a II-dik osztály s végre az összes akadémia határozatává. Pedig látni való, hogy ez fictió.

Mert valóban az összes akadémia nem felelős ezen neve alatt szereplő határozatért. Szeged kifejezést nyert az összes ülés tárgyalásán is; Gyulai Pál felszólalására azon megjegyzéssel ment keresztül a határozat, hogy a felelősséget érette viselje a II-dik osztály. De a II. osztály plenuma sem felelős érte. Mert ez kénytelen volt, a történelmi bizottságnak formahiba nélküli bármily erejű «tudományos» indokolását elfogadni. A felelősség a történelmi bizottságé volna. De ott az elnök stratagémái miatt senki sem tudta, milyen nyomatékú indokolás az, a mire szavaz. Az elnök tudományában vagy jóhiszeműségében kételkedni nem látták magokat följogosítva a többség tagjai a csak felig, harmadrészen értett fölolvásra nézve. Így a történelmi bizottság többségét is kis mértékben terheli a felelősség — annak csaknem egész súlya az elnökre nehezedik.

A főntebbi példa tanúságos lehet nemcsak az akadémia, hanem általában a tanácskozó testületek legnagyobb része tekintetében. Fölhasználhatók e testületek arra, hogy egy-egy igen helytelen határozatért a valódi szerző fölmentve érezze magát a személyes felelősség alól. Gyakran sikerülhet ez, annyira, hogy csak egy-két beavatott ismeri a valódi szerzőt, a ki, ha személyesen rábizzák az eldöntést, nem merte volna azt úgy intézni el.

Bizonyos vagyok benne, hogy a történelmi bizottság többségéből senki s legkevésbé maga Ipolyi állott volna elő a maga tulajdon nevében amaz indokolással akár akadémiai értekezésül, akár tudományos folyóiratbeli közleményül. Hanem egy szűkkörű s aztán az összes történelmi bizottság s végre az összes akadémia köpenye alatt, úgy vélte, moshatja a kezét.

Azt hiszem, azok előtt, kik közelről láthatják társulataink, sőt politikai és municipalis testületeink gépezetének működését, nem új az ily mulatságos, de a főforgó esetnél nagyobb gyakorlati fontosságú ügyekben igen káros tünet. Egyedül parlamentünkben jutott csak érvényre a felelősség elve, de a nemzet tömegébe az át nem ment. A felelősség nélküli collegialis működés kedvence a legújabb kornak.

A kettő: az egyéni felelősség és egyéni munkásság egyeztethető volna a testületi működéssel, ha a tagok mindenike igekeznék azt mondani, a mi az objectiv valóság.

Részemről nemcsak a kimondott helytelen állításokat hibáztatom, hanem a valódi nézet eltitkolását is.

És itt is egyik hiba az egyéni nézetek elhallgatása volt.

Maig sem lehet világosan tudni sem az elnök, sem a többség tagjainak nézetét. El nem hinném, ha magam nem láttam volna.

Múlt év májusában egy hirlapban, a *Nemzetben* is, közlöttem az én véleményemet egész tüzetesen, s még rendszeresebben ugyanazt kiadtam egy füzetben a folyó év első havában. Mintegy fölhívtam mindenkit a nyilvános megvitatásra: czáfolja meg bizonyításaimat. Szólott-e valaki valamit rá a többség tagjai közül? Nem. Pauler Gyula volt az, ki a többség mellett kardoskodott, ő, a ki annak nézetében nem osztozott és ma sem osztozik. Minő érvekkel és eredménnyel hadakozott, a *Budapesti Szemle* olvasói ítéltettek róla. Elég az, a többség tagjainak nézetét Pauler fölszólalása után oly kevésbé tudjuk, mint azelőtt.

Csak az tehető fel, hogy nagy részök nem tartja 894-et akár a magyarok bejövetele, akár a honfoglalás évének, — legalább, úgy hiszem, nem tartja annak az elnök.

Hogy a munkálat nem vallotta be a valódi indokot és a valódi célzatot, az igen hihető. Hihető csak abból is, hogy tavaly egy, s most már merőben más véleménye van a szerzőnek. De még hihetőbb ez a mostani határozat állítmányaiból és modorából. Mikor különben eszes, s ez alkalommal kiváló elméjű férfiak gyarló érvekkel és a gondolatot célzatosan elhomályosító styllal állanak elő, valószínű, hogy más a céljok, mint a mit bevallanak. A valódi szerzőnek és intézőnek lenni kellett valamely nézetének a milleniumról s valamely céljának eljárásában.

A tavalyi, az idei többségi munkálattól bármennyire elüt különben, abban teljesen egyeznek, hogy az egész föltett kérdést «absurdum»-ra vitték.

A rejtett indokhoz teljes jogunk volna hozzávetni, a nélkül, hogy szabad lenne bennünket gyanúsítással vádolni. Mert a szerző és intéző ily közérdekű kérdésben eltitkolván valódi nézetét, maga adott jogot a hozzávetésekre.

Azonban a mit nem tudok, azt nem tudom, s a titkos indok fölfedezésében másnak engedem a dicsőséget. — Csak épen hypothesis gyanánt vegyünk föl egy lehetőséget. Tegyük föl, hogy a történelmi bizottság érdemes elnöke méltóbbnak látta volna, az ezeréves ünnepet szent István emlékének tartani fönn a 2000-dik évig. És ha ez nem kivihető is, legalább maga nem járul a pogány-korszak emlékének megünnepléséhez.

Ha csakugyan ez volt valódi nézete, kár volt nem nyilvánítania. Sokkal erősebb érvekkel indokollhatta volna, mint a 894-es évet. S ez érvek nem a hitből, hanem a tudományból meríthetők. Elmondhatja vala sok igazsággal, hogy a magyar állam még területileg sem volt végleg megalakultnak tekinthető, s annál kevésbbé politikailag, mindaddig, míg a nemzet külső kalandozásai és pogány szokásai tartottak. Magam is készséggel elismerem vala ennek sok tekintetben való alaposágát, mindamelllett, hogy az Árpád uralkodása alatti nagy eseményt méltónak találom egy ezer éves nemzeti ünnepre.

Ha ily meggyőződése volt az elnöknek, miért nem mondta ki és miért nem vitatta? — Kétségkívül azért, mert azt hitte, hogy a különben iránta oly készséges bizottsági tagok sem fogják támogatni. Pedig szerintem leszavaztatása nagyobb dicsőség lesz vala rá nézve, mint a szavazattöbbséggel kivívott mostani siker.

És ha föntebbi hypothesisem a titkos meggyőződésre nézve nem állana, bármely mást tegyünk helyébe, az utóbbi megjegyzés állani fog.

Azonban a fő dolog, a miért fölszólaltam, nem ez. Még abban az esetben sem fogtam volna tollat — elég mentségem levén nekem is a hallgatásra — ha bármelyik év ajánlása mellett a tudománynak legalább elemi szabályait megtartó indo-

kolás terjesztetik elé, s a történelmi bizottságnak alkalom adatik azt előlegesen ismernie.

De kötelességemnek éreztem, főszólni oly indokolás és oly eljárás ellen, a minőt föntebb vázoltam. Tudtam, hogy mások ezt tenni nem fogják. Mert a történelmi bizottság jelen volt tagjai rajtam kívül compromittálva érezhetik magokat abban, hogy az előleges megvizsgálás ellen szavaztak, s a távollevők nincsenek beavatva az ügy lefolyásába.

SALAMON FERENCZ.

KÜLFÖLDI ADÓTANÚLMÁNYOK.

Az akadémia néhány évvel ezelőtt a hazai első takarékpénztár által alapított Fáy-jutalmat kitűzte oly pályaműre, mely «a művelt államokban fönnálló adórendszereket» kifejtse. A három év leteltével csak egy pályamunka érkezett be, 1880 január 5-dikén, melyről a második osztály az akadémia nagy ülésének azt jelentette, hogy a beérkezett munka behatóbb bírálatot nem érdemel. Az osztály egyúttal belátta, hogy a kérdés túlnagy volt. Kevés nálunk az a szabad munkaerő, mely ily terjedelmes föladatot, ha minden részében arányosan fölkarolja, egy-két év alatt megoldhatna. Azt ajánlotta tehát az osztály, hogy a pályakérdés szűkebb körre formuláztassék. A hazai takarékpénztár meghallgatása után a kérdés így hirdettetett ki újból: «Adassék elő az adóügyek kifejlődése a XVIII. század kezdetétől a jelenkorig és annak alakulása Európa jelentékenyebb államaiban, utalással nemzetgazdasági hatására, és vonassék le azon tanúság, mely adórendszer életbeültetése lenne Magyarország érdekében kívánatos, különösen tekintettel hazánk ipari s mezőgazdasági viszonyaira». Beküldési határnapúl 1882 december 31-dike tüzetett ki. E szűkebb körre szorítás daczára majdnem harmad fél év letelte után ismét csak egy pályamunka érkezett be, melyet a bírálók kielégítőnek nem találtak és a díjnak csak részben való kiadását ajánlották.

Lukács Béla készült e második pályakérdésre, de munka közben annyira nőtt az anyag és az újabb tanulmánynak szüksége, hogy nem volt képes a határidőre művét befejezni. Most részenként kezdi közrebocsátani tanulmányait. A megjelent két kötet Anglia és Franciaország államháztartásával és adó-

zásával foglalkozik.*) Követni fogják további kötetek azon nagyobb államok adóügyéről, melyekre a pályakérdés utal; a befejező kötet hazánk államháztartási és adózási viszonyairól fog szólni. Nincs okunk föltenni, hogy a hátralevő részek a megjelent kettőnél gyöngébbek legyenek és azért, ha egyszer teljes lesz a munka, mondhatjuk, nincs irodalom, mely a nagy kulturállamok adóügyét ily terjedelemben előadná. Leggazdagabb még e részben a német irodalom, mely Vocketól a brit, Hocketól az éjszak-amerikai s Kaufmanntól a francia pénzügyekről maradandó becsü műveket tud fölmutatni, de a két előbbinek megjelenése óta az illető birodalmakban nagy változások állottak be. És Lukács Béla munkájának koronája remélhetőleg a magyar budget- és adóügyekről szóló utolsó kötet lesz, a hol azután az írónak igazán önálló fölfogást kellend érvényesíteni, a hol többet lehet is tőle várni, mint a meglevő irodalomnak szorgalmas fölhasználását.

Az angol és francia adóügy tanulmányozásánál csakugyan majdnem zavarba jutunk a rengeteg történelmi s pénzügyi irodalom miatt. A francia adóügyekről szóló kötet 630 lapra terjed, épen két annyira, mint az Angliáról szóló 317 lapnyi kötet. Mi okból mér a szerző oly mostohán Angliának? Talán azért, mert alakulása annyira elüt a continentális államokétól? De ez inkább ok a történelmi s közjogi mozzanatok bővebb kifejtésére, miután ez utóbbiak a budget- és adóügy terén nagy lökést adtak más államok alkotmányos fejlődésének. Úgy tetszik, az irodalmi anyag fölhasználása a szerzőnek Angliát illetőleg több nehézséget okozott, mint Franciaországra nézve. Ez utóbbi országról sokkal nagyobb és pedig nagy részben eredeti irodalmi apparatussal ír szerző, mint Angliáról; bár a francia adóügyről szóló kötetben sem látni, hogy szerző a fejezetenként és egyes helyenként nagy számmal idézett forrásokat csakugyan föl is használta. A munka érdeméből azonban ez nem von le semmit, sőt nagy hasznára válik annak, a ki Lukács könyve alapján például a vámügyet akarja közelebb tanulmányozni, ha a Franciaországról szóló kötetben felsorolva találja a legjobb forrásokat. Az angol vámügy-

---

*) *Államháztartás és adózás Angliában.* Írta Lukács Béla, 1884. *Államháztartás és adózás Franciaországban.* Írta Lukács Béla. 1884.

ről szóló fejezetekben nincs ugyan egy külön kútfő sem említve, s a munka elején felsorolt művek közt sincs speciális vámügyi forrás. Pedig az angol irodalom igen gazdag e részben és egyetlen államnak a vámpolitikája, Éjszak-Amerikát és Németországot sem véve ki, olyan tanulságos, részleteiben is mint Angliáé.

Mindezek mellékes észrevételek és nem módosítják azon véleményünket, hogy a szerző nagy készültséggel írta meg Anglia és Franciaország adóügyét és hogy a két kötet valódi nyereség a magyar tudományos irodalomra. Módszerében alkalmazkodik az előbb említett pályakérdés fonalához. Előadja a pénzügy történeti fejlődését a mai napig, azután sorra veszi az egyenes és közvetett adókat külön-külön, mindegyiknél ismét a történelmi fejlődés útját követve. A programhoz képest mindkét államnál tárgyalja külön a helyi adókat. Talán nem véletlenségből történt, hogy a helyi adókat Angliánál az egyenes adók csoportja végén, Franciaországnál pedig az indirect adók befejezéseül tárgyalja. Amott a helyi adók csupán egyenes adók; itt egy jelentékeny rész: az octroi közvetett adó.

A történelmi bevezetés híven jellemzi mindkét országban a király és a nemzet közti hosszás küzdelmet az adók kivetésének joga fölött. A míg az államjavakból győzte a korona a közszükségleteket, egyes esetekben subsidiumokat szolgáltatott a nép. De a mint e segélypénzek a gyakori háborúk folytán mind sűrűbben ismétlődtek, rendes adó jellegét öltöttek és azzal e bevétel már nem királyi, hanem állami jövedelemmé lön. Angliában ez a fejlődés gyorsabb vala azért, mert háborúi nem védelmi, hanem többnyire távol országokban folyt támadó háborúk voltak. Ezekben nem alkalmazhatta a hűbéri szervezet szerinti fegyveres nemzetet, hanem zsoldos sereget használt. Ellátásuk azért több költséggel járt, mint más országok seregének kiállítása s eltartása, mi a hűbéres urakra tartozott. Az adó tehát ezekre is, mint a kik a háborúba szállás kötelezettségétől megkíméltettek, kirovatott. Ezzel rést törtek a lovagi birtok adómentességén, és így történt, hogy Angliában rég megszűntek az oly adómentességek és kiváltságok, melyeket a kontinensen a múlt század végén és még a mostaniban is véres lázadások után lehetett eltörölni. — A parlament kivívja a jogot, hogy minden adóhoz az ő

hozzájárulása szükséges és mivel az adók megszavazása a szükségletnek indokolását vonta maga után, a parlament az összes közügyek intézésére határozó befolyást nyert.

Franciaországban az időtájt, midőn az angol parlament már ily nagy jogok kétségbe nem vont gyakorlatában volt, az első, de meddő kísérlet történt az osztály és rend különbsége nélküli adózásra. Az absolut hatalmú királyok féktelen pazarlásai gyakori hosszas hadviselesei örökös pénznyomort okoztak, melyen a vérig zaklató százféle adókkal sem lehetett segíteni. Hasztalan volt Sully és Colbert legjobb igyekezete, rendet hozni a pénzügyi gazdálkodásba, a gyöngye états générauxban támaszt nem lelhettek, az általános adózás alól a rendek kivonták magokat.

Igen tanulságos Lukács könyvében annak kifejtése: miért kezdődött Angliában a rendszeres adó a *landtax*szal, mikép öltött az tűrhetetlen mérveket, miért kellett azután az indirect adók kihasználására áttérni s miért ismét, midőn ezek túlságosan ki voltak terjesztve, az *income tax*ot behozni. Franciaországban is a különböző egyenes adók alkalmazása után, kivált miután egész osztályok kihúzták magokat alóla, az indirect adókhoz kellet folyamodni. Mind két országban a szorongató szükség vezette a kormányokat, hol az egyik, hol a másik fajta adóra. Angliában a törekvés egy kapcsolatos adórendszerre, mely arányos megadóztatást létesítsen, tekintettel a különböző társadalmi rétegekre, az *income tax* behozatalával indult meg s folytatatik egyre az indirect adóteher és a vámok csökkentésével. Franciaországban megakadt a hasonnemű törekvés az utolsó háború okozta nagy terhek következtében, melyek miatt a lehető legnagyobb hozadék kedvéért nem lehetett mindig az adózás arányosságára tekintettel lenni.

A történeti előadás folyamán érdekes összehasonlító észrevételeket tesz szerző Anglia s Magyarország közt. A *landtax*ban a magyar hadi adónak látja hasonmását. Mindkettő kiterjeszkedett ugyan a keresetre s ingó vagyponra, de főleg az ingatlanra nehezedik és idővel mindinkább ingatlan adóvá válik. Az önkormányzat költségeit Angliában a helyi adó, nálunk a házi adó fedezi; mindkettő az ingatlan terhele. A királyi, illetőleg állami jövedelemforrásokhoz tartoznak a dominiumok, a vámok és regále (só). A monopoliumok iránt mindkét országban nagy az ellenszenv; az italadók ná-

lunk a földesúri jog miatt nem fejlődhettek ki, mely Angliában korán eltöröltetett. Az adórendszer nálunk azért nem fejlődött nagyra 1848 előtt, mert Magyarország hódító politikát nem követett, védelemre szorítkozott századokon át; az idegen befolyással szemben óvakodnia kellett megnyitni a jövedelmi forrásokat, melyeket nemzetellenes célokra használhattak volna. De hiányos maradt adórendszerünk, mert nálunk a nemesség a honvédelmi kötelezettség fejében mentességet élvez az állami s önkormányzati adóteher alól, holott a lord és lovag ama kötelezettség korai eltörlése következtében minden közteherben részes.

Szerző a *landtaxot* Vockevel, ki *Landsteurnek*, *Landesteuernek* nevezi, országos adónak mondja, szemben más auctoritásokkal, kik *Grundsteurnek*, *taxe foncièrenek*, *impôt fonciernek* nevezik. Eredeti természete szerint csakugyan inkább megilleti az országos adó elnevezése, mert akkor a *landtax* nemcsak a földbirtokra volt vetve, ma azonban kizárólag a földet terheli, csakhogy másfelől nem adó többé.

Szerző az angol adórendszer korábbi fejlődéséről némely tekintélyes íróval szemben azt vitatja, hogy az indirect adók túlnyomó volta nem a törvényhozó elemek magánérdekének, mint a kik az ingatlan birtokot képviselték, hanem az önkormányzat erős kifejlődésének tulajdonítandó. A selfgovernment nagy költségei csakis az ingatlant terheltek, az állami szükségletekre tehát idővel a vámokat, italadókat stb. kellett igénybe venni.

Mi azt hiszszük, hogy mind a két körülmény egyenlően közreműködött a közvetett adónemek megfeszítésére. Mindenütt a föld és ház meg a fej, mint a legközelebb érhetőnek, megadóztatásával kezdték; mikor ez az alap elégtelen volt, nehezebben utolérhető s ellenőrizhető forrásokhoz kellett folyamodni. Hogy Angliában hamarabb és nagyobb pénzügyi sikerrel lehetett az állam részére a vámokat kihasználni, mint Franciaországban, annak oka Anglia szigeti fekvése s alkotmányos fejlődése, mely közbenső vámvonalokkal elzárt tartományokat, mint Franciaországban, meg nem tűrt. De vajon oly korán nyúlt-e volna az angol törvényhozás amaz indirect adókhöz, melyek a nép tömegére nehezednek; vajon nem fokozták-e volna tovább a *landtaxot*, ha a parlamentben nem a földbirtok lett volna túlnyomólag képviselve? A későbbi tör-

ténelmi fejlődés, mely a reformbill megalkotásával az alsóház-
nak szélesebb képviseleti alapot nyújtott, világosan mutatja,
hogy más társadalmi körök belevonása után az indirect adók
lényegesen mérsékeltek. Természetes, hogy az új választási
törvényt követő adóreformoknál nem egyedül a képviseleti
motivumok, hanem az óriásilag átalakult kereseti források
szintén nagyban közrehatottak. Egyébként nehéz oly szövevé-
nyes műnél, mint egy gazdag állam történetileg alakult adó-
rendszerénél a szabályozó főbb áramlatok hatását különváltan
kimutatni. Szerző azonban a Vocke ellen intézett kifogást
maga dönti meg egy későbbi helyütt (152. lap), midőn az
indirect adóknak nagymérvű igénybevételéről szólván, hozzá-
teszi: «Részben magyarázatát találja ez az angol parlament
alkotó elemeiben, hol a birtokos és vagyonos osztályok voltak
túlsúlyban és hol e befolyást csak újabb időben ellensúlyozzák
a gyárosok a gyári érdekek javára.»

Nem kísérhetjük végig csak fővonásaiban sem a nagy
terjedelmű munkát. A történeti bevezetésen túl az egyes adó-
nemek tüzetesen tárgyalatnak és pedig, mint említők, szintén
történelmi fejlődések szerint. Részletekben is fölötte gazdag,
különösen a Franciaországról szóló könyv. Az egyes adóne-
mekről írt fejezetek, mint az igatlanok adójáról, az italadók-
ról és a vámügyről szólók, önálló monographiáknak beválnak.
Nem terjeszkedhetvén ki tehát részletekre, csak egy néhány
érdekesebb reflexiót érintünk, melyet szerző az angol vagy
francia s a magyar adó vagy államháztartási vonatkozá-
sokra tesz.

Ilyen mindjárt a sok közül a budget-megtagadás kér-
dése. Szerző azon fölfogáshoz csatlakozik, mely szerint az
angol gyakorlat nem jogosít föl a budget-megtagadás fegyve-
renek használatára, a mivel a continensen, hol fenyegetnek,
hol, mint az ellenzék nálunk néha tevé, valóban élnek is.
Szerző e nézettel Gneistra támaszkodik, a ki nemcsak művei-
ben szól a budget-megtagadás joga ellen, hanem az utóbbi
években tettel is helyt állott e fölfogás mellett, midőn azon
alkalommal, hogy a német birodalmi gyűlésen az ellenzék
meg akarta Bismarknak tagadni a költségvetést, amaz elmé-
letet kifejtve küzdött és szavazott az indítvány ellen. De azért
a continensen ez a kérdés úgy az irodalomban, mint a gya-
korlatban vitás maradt. Mint ultima ratiót alkotmányválságok

esetére fönn akarják tartani, bár érzik mindenütt két élt voltát.

A mi rövid gyakorlatunk szerint elméletileg kétségbe nem vonható a budget-megtagadás joga. Hisz az országgyűlés a delegatiók által megszavazott és a korona által már helybenhagyott kiadásokat is visszautasíthatja. Nálunk igen ritka esetben tagadja meg az ellenzék a költségvetést már az általános tárgyalásnál és ez az, mit Gneist nem tart megengedettnek, míg a végmegszavazásra nézve egy fictióval: az appropriatio elméletével élünk. E szerint a bevételek és kiadások a részletekben már meg vannak az ország kormányzatára szavazva, a budgettörvény megszavazása azután csak arra vonatkozik, hogy a tényleges kormány fölhatalmaztassék-e a kiadások és bevételek teljesítésére. Csakhogy ez a fictió tartathatatlan; mert ez a szavazat az egész törvényre vonatkozik, és ha elvetetik, egy következő új miniszteriumnak nem az appropriatiót képező törvényszakaszoknak, hanem egy részletes budgetnek megszavazását kell kérnie. Azért nincs is e fictió alkalmazása s az általános tárgyalásnál történt budget-megtagadás közt semmi különbség a tekintetben, hogy törvényes költségvetés hiányában minő zavarok keletkezhetnek. Az angol államháztartás azon gyakorlata, hogy bizonyos consolidált bevételek és kiadások évi megszavazás alá nem kerülnek, különbséget nem tehet; nálunk is a rendes háztartásban érdemileg megmarad a legtöbb tétel, csak a számszerű összegben történhetik a körülmények szerint lényegtelen correctura. És az állandóságnak mi biztosítéka fekszik az angol budgetnél abban, ha a kiadások 800 millió forintjából csak 300 nem esik évenkénti megszavazás alá? Hisz a többinek megtagadhatása vagy csak az *income tax*nak visszautasítása gyakorlatilag ugyanazon eredményre vezet, mint az egész költségvetés megtagadása.

Erdekesen adja elő Lukács a *landtax*, a Pitt-féle jövedelmi adó s az *income tax* fejlődési történetét. Ez utóbbinak elemzésénél gyakran vet összehasonlító pillantást, hol a francia, hol a magyar egyenes adókra. Figyelemre méltó a párhuzam az *income tax* illető schedulája s az *impôt foncier*, meg a mi földadónk közt. Az *income tax* jövedelmi alapon nyugszik és nem hozadéki adó, bár minden teher nem vonható le a jövedelemből, míg a francia s magyar, mely kataszteren

alapszik, tisztán reáladó. Amott a bevallás szolgál minden jövedelmi adónál a kivetés alapjául; a mellett a birtoknak legnagyobb része bérletben műveltetik, jövedelemre tehát könnyebben ellenőrizhető; azután túlnyomó a nagy birtok, tehát a részletes kataszterre nincs annyira szükség. Franciaországban az összes ingatlan birtoknak majdnem fele a legcsekélyebb jövedelmet nyújtó s csak öt frankig terjedő adóval megrovott birtokrészletekre esik, és míg Angliában folyvást a nagy birtokok alakulásának tendenciája az uralkodó, Franciaországban a föld földarabolása mindig nagyobb arányokat ölt. Az angol földbirtok 1840 körül 200,000 birtokos közt volt megosztva, de ezek közül 7000 az angol terület négy ötöd részét bírta, az egy ötöd rész megint túlságosan el volt aprózva. 1876-ban a földbirtokosok száma 1.173,824 volt ugyan, de ekkor már hét nyolczad része a földnek volt csak keveseknek birtokában — 2629 birta a felét — és egy nyolczad rész volt 900,000 birtokos közt megoszolva. Minő különbség azon 1·2 millió angol és 13·8 millió (1872) francia földbirtok közt! Pedig 1882-ben 14·6 millióra emelkedett.

Természetes, hogy ily elaprózás mellett és a hol nincs 1500 forintig, mint az *income tax*-nál, adómentesség, a kataszter ép úgy elkerülhetetlen, mint nálunk. De nélkülözhetővé tette amott még egy nevezetes körülmény, az tudniillik, hogy a helyi adók, különösen a szegényadó, mely pedig a birtok és jövedelmének közvetlen ismeretével vettetik ki, a helyi közegek által ellenőrzésül szolgál az *income tax A* és *B* csoportjára vonatkozó bevallásoknál; míg nálunk és Franciaországban a helyi direct adók az államiaknak pótlékát képezik.

Szerző fölveti a kérdést, hogy hol van súlyosabban megterhelve a föld: Angliában vagy nálunk? A felelet nem könnyű, határozott számokkal nem is adható meg. Az adószázalék természetesen amott sokkal kisebb, mint nálunk, de ott a valódi, ha nem is egészen netto jövedelem az alap, nálunk egy hosszabb évsorozat hozadékának mérsékelt átlaga. Amott igen súlyos helyi s grófsági adók, minden esetre nagyobbak, mint nálunk; amott a *landtax* terhe, nálunk egyéb egyenes adók; ott öröklési, nálunk hasonló illetékek. Mindent összevéve, szerző szerint az ingatlant Magyarországon nagyobb adóteher nyomja, mint Angliában, de ott is az ingatlan sokkal nagyobb adót hord, mint más vagyon.

Az ilyen összehasonlító reflexiókból, melyek a két könyvön végig vonódnak, legjobban megítélhető, milyen önálló fej Lukács Béla; képesek vagyunk belőlök arra is következtetni, hogy e külföldi tanulmányokkal saturált író, minő kritikával fog a magyar adórendszerrel nyilatkozni. A kritikai élnek különben ismételve jelet adja Stein Lőrinczczel szemben, a ki nálunk, úgy mint Ausztriában, nagy tekintélynek örvend. Lukács akárhány példával kimutatja, hogy Stein a tényleges állást tévesen adja elő, s hogy sokszor egyéni elméleteihez képest konstruálja a tényeket. Örvendhetünk, hogy az olyan alapos munka által, mint a milyen Lukácsé, a magyar olvasó fölszabadíttatik a Stein-fele pénzügytani források használatától.

FENYVESSY ADOLF.

É R T E S I T Ő.

*A legújabb politikai botrány. Válasz «A legújabb politikai divatra».
Írta Anti-Timoleon. Buda-Pest, 1884.*

Mindig gyönyörűséggel olvastam azokat a népies gyermekmeséket, melyeket ön, tisztelt szerkesztő úr, verses alakban kidolgozott. Nem hízelgésből mondom, mert hiszen nem kidolgozásukról szólok, mely az öné, hanem a bennök rejlő bölcseségről, melyet készen vett át a néptől.

Ezek egyikét juttatja eszembe Anti-Timoleon röpirata.

Egy vásott fiú kövecskével dobál az udvaron; a kövecske rá esik egy kis tyúk fejére; a kis tyúk megriad, szaladásnak indul, folyvást jajveszékelve: «Égszakadás, földindulás, a fejemen egy koppanás!» Rémülete oly őszinte, hogy átragad mindazokra, a kikkel futása közben találkozik; ijedve csatlakoznak hozzá s futnak együtt vele: a nyúl, az őz, a róka, a farkas, míg végre mindnyájan egy verembe esnek, a hol fölfalják egymást.

Timoleon elkezdett kővel dobálózni, nem sokat törődve azzal, hova esik a földdobott kő. Antitimoleon jajveszékelve riasztja föl a világot: «Égszakadás, földindulás, a fejemen egy koppanás!»

Remélem azonban, hogy a világ nem fog velök együtt fejevesztett futásnak iramodni s neki szaladni a tátongó veremnek.

Remélem, már csak azért is, mert reám se Timoleon, se Antitimoleon nem tették azt a hatást, mintha ijedelmök valóban őszinte volna. Az őszinte rémület igen ragadós; a színleletet azonban rendszereint meg lehet ismerni, s akkor nevetség.

A ki igazot akar lenni, ne ijedjen meg a saját hangjától s ne vonakodjék elfogadni igazításainak teljes következményét.

Timoleonnak a legfőbb gyöngéjét ebben találtam. Nyolcz nyomtatott íven hordja össze az aristokratia és a klérus minden bűnét világteremtésétől kezdve egész tegnapig. Fölhányja az egész magyar történelmet; tűvé teszi az egész Corpus jurist, hogy összekeressen ellenök minden kisebbitő, minden becstelenítő adatot. S e közben épen nem válogatja a kifejezéseket.

Neki a Corpus juris nem egyéb, mint «a főrangú gonosztevők ellen alkotott codex».

«Ha Anglia olygarchiájának története véres, úgy a mienké piszkos» — mondja tovább (germanismusban sínló sánta logikával).

Konstatálja, hogy mágnásaink a megindított agrarius mozgalommal nem a parasztbirtok és nem is a középosztály érdekét, hanem a tönkrement szélén álló uradalmakat akarják megmenteni s ennél fogva mozgalmuk nem is agrarismus, hanem társadalmi és politikai összeesküvés a közép és a parasztosztály ellen.

Konstatálja, hogy az ultramontanismusnak, miután az egyház új föllendülése következtében világszerte megindította támadó háborúját, ha érvényesülni akar, küzdenie kell a hatalomért; hatalomért a családban, a törvényhozásban, a népnevelésben, közoktatásban, bíraskodásban — egy szóval hatalomért a társadalom és az állam fölött.

Midőn azonban a szenvedély egész szótárát fölhasználta, hogy ellenfelei iránt hallgatóiban a gyűlölet, harag, rettegés, megvetés érzelmeit minél magasabbra fokozza s midőn ezek után szorongva várjuk, hogy fékezhetetlen dühében ajkairól a «lámpavasra velök!» rémes kiáltása harsog el: akkor egyszerre lecsillapúl, megszállja a mérséklet szelleme, s mintha egész röpirata a béke, nyugalom és türelem ígéit hirdette volna, kenetes hangon ezzel fejezi be:

«A haza jövőjének gondolata tartson vissza mindenkit oly végzetes lépéstől, mely Magyarországot a belviszályok örvényébe lökhetné. A múlt, jelen és a jövő átka sujtaná azokat, a kik bármely vélt jog nevében ennek az országnak belbékéjét compromítálnák.»

Mintha ő maga valami engesztelékeny hivatásban fáradzott volna, mikor a magyar mágnások őseit gonosztevőknek, mai nemze-

déköket álnok reactionariusoknak nyilatkoztatta s a kléruson igyekezett minél kevesebb becületet hagyni.

Nem csuda, hogy ily röpiratra a válasz is épen oly heves, épen oly túlzó, épen oly valótlan és igazságtalan vádakkal terhes.

Antitimoleon kereken kijelenti, hogy vágásra vágással akar felelni, sebért sebet ad.

E föltevéséhez híven elmondja a múltra nézve, hogy a protestánsok juttatták török kézre az országot; «hogy a protestantismus föllépése nélkül a török uralom soha meg nem szilárdulhatott volna Magyarországon»; hogy «Bocskay, Bethlen, Báthory politikájában nincs egy szemernyi önzetlen nemzeti politika»; hogy míg «az ország nyögte a török igát, a katolikus rész pusztult, a protestánsok a zavarosban nagylelkű hazafiséggel halásztak»; hogy végre is, «a protestantismus nehéz napokban semmit sem tudott tenni az alkotmányért, a katolikus főpapság pedig meg tudta menteni az alkotmányt»; mert «a protestantismusban nincs semmi ellenállási erő, különben le nem gyűrhette volna az egész protestantismust rövid harmincz év alatt egyetlen ember: *Pázmány* (sic!) Péter.»

Majd a jelenkorra térve, elpanaszolja, «hogy Tisza Kálmán egészen protestáns jelleget ad kormányának, a kormánypárt pedig vezetésében és szellemében egészen protestáns», s hogy a «tehetséges katolikus statusférjak háttérbe szorítatnak üresfejű protestánsok által».

Ha mind e badarság csak Timoleon és Antitimoleon urak vitatkozása volna, szót sem érdemelne. Hadd osztogassák egymásnak a sebeket, ha kedvök tartja. A művelt magyar olvasó közönség fölül áll azon, hogy a haza történetének ilyen korlátolt, egyoldalú, elvakult fölfogása, a minőt e vitában mind a két fél tanúsít, helyes és józan ítéletét megvesztegethesse. Egviknek sem ad hitelt s pár hét, pár hónap múlva azt sem tudják, volt-e valaha Timoleon és Antitimoleon a világon.

Csakhogy, fájdalom, az ő nevek emlékezetével nem fog elenyészni maga a gyűlölködés. Van, a ki folyvást szítsa.

Irodalmi körökben nyílt titoknak tartják, hogy Antitimoleon röpiratának értelmi szerzője a klerus egyik legmagasabb rangú tagja, s ez a dolgozat, ha nem az ő tollából folyt is, de az ő sugalmazása következtében s az ő pártfogása alatt jelent meg.

Nem tudjuk, nem is keressük, hogy ez a hír épen igaz-e? Fődolog az, hogy találó. Mert az az irodalmi modor, az a hang, az az elfogultság, türelmetlenség, szenvedélyeskedés, kifakadás, a mi Anti-

timoleon röpiratából árad, egy hajszálnyit sem különbözik a klerus által nyíltan pártolt és terjesztett hirlapi közlönyben napról napra, évről évre megújított támadások modorától.

Ez az, a miről nagyon érdemes olykor-olykor ismételve is, egy komoly szót szólni. Mert maga a kérdés nagyon is komoly.

Száz Timoleon és kétszáz Antitimoleon összevéve nem árthat annyit a jó egyetértésnek s nem aknázhatja annyira alá a magyar társadalom békességét s nyugalmit, mint a klerus közlönyének szakadatlan igaztása.

Itt a fővárosban, politikai és irodalmi körökben szokássá vált ezt a lapot semmibe sem venni; e körökben alig olvassa valaki s ha kezébe kerül, legfőjebb mosolyog zsörtölődéseiben.

Pedig száz és száz s talán ezer és ezer katolikus lelkésznek ez az egyedüli olvasmánya, melyből a napi események ismeretét meríti s melyből korunk történetének fejlődése, eszméi, törekvései felől magának véleményt alkot. Ezt a lapot tartja, mert tartania kell s ritkán olvas mást, még ha akad is más napi lap a községben. De hány község van, melyben nem is akad. A főtisztelendő úr lapja másnap, harmadnap, sorsba vándorol a jegyzőhöz, a kántorhoz, a tanítóhoz.

S mit tanulnak belőle?

Nem azért szólaltunk föl, hogy magunk is szenvedélyeskedjünk. Inkább egyszerűen idézzük azt a jellemzést, melylyel a múlt hetekben a *Berlini Társaság*ról álnév alatt Párisban megjelent híres röpirat Németország katolikus közlönyéről, a *Germaniáról*, megemlékezik:

«Cette feuille, plus catholique que le pape, se distingue surtout par son ardeur passionnée pour toute sorte de polémique et par l'âpreté qu'elle apport dans toute espèce de discussion. Le tact est une qualité, qui lui est totalement inconnue et la douceur chrétienne lui est tout à fait étrangère. *Religion sans charité* telle devrait être sa devise.»

Mintha a magyar főpapság bevallott közlönyéről volna véve ez a mérték, sőt az igazat megvallva, inkább is illik reá, mint a *Germaniára*.

S vajon helyesen van-e ez így? Vajon elkerülhetetlenül szükséges-e, hogy főpapjaink nevében oly igéket hirdessenek, mint hirdet ez a lap? Vajon helyeslik-e ők annak akár modorát, akár türelmetlenkedéseit s exclusiv fölfogását? Vajon nem látják-e be, hogy ez a hadviselés mily sokat árthat a haza ügyének s mily kevésbé válhatik hasznára akár a katolika egyház, akár különösen a papság érdekeinek? Nem tudnák-e ők, hogy mind az, a mi zavarokra, háborúságra,

fölfogatásra, kölcsönös ellenszenvre vezet, még ha kezdetben a zsidók ellen indul is, senkinek sem árthat annyit, mint azoknak, a kik a régi tradíciók érintetlenül hagyott alapjain nálunk még mindeddig sértetlenül föntartották azt az egykori kiváltságos állást, a mit a társadalom minden más osztálya régen elveszített s a mit hazánkon kívül más modern államban már az egyház sem bírt föntartani?

Engedik, hogy a pápa ægise alatt s az ő nyílt pártfogásukkal a felekezeti türelmetlenség szakadtalanul ápoltságok. Mert ez a katolikus közlöny széles e világnak minden kérdését a felekezeti elfogultság sárgító üvegén át nézi.

Ha egy tudományos vagy irodalmi társaság három új tagot választ, s azok között véletlenül katolikus nincsen, ha nyilvános ünnepélyt rendez s az előadók esetleg mindnyájan protestánsok, ha egy közgazdasági érdekek előmozdítására alakult társulat tisztí karába véletlenül katolikus nem választatott: ez a közlöny rögtön kész a legkeserűbb kifakadásokkal s elkárhoztatja és olvasóinak örök gyűlöletébe ajánlja azt az egész társulatot.

Ő két részre osztja az emberiséget: katolikus és nem katolikus világra s arra törekszik, hogy amaz minél mélyebben meggyűlölje emezt.

Van-e Magyarországon ennek az örökös izgatásnak komolyan meggondolt, kitérített célja s ha van, mi lehet az?

Hogy a lap szerkesztőjének lehet célja vele s ő a maga célját talán el is érheti, azt nem vonjuk kétségbe.

De mi célja van vele e lap támogatóinak, a főpapságnak? Ha meglenne ez izgatásoknak a foganatjok s az egymással eddig békében élő felekezetek közt sikerülne a gyűlölködést annyira fokozni, hogy egy vagy más alakban kitörésre jusson: nyerhet-e azzal valamit akár az egyház, akár a klérus érdeke?

Mi nem hiszszük. Ők magok is aligha hihetik. Talán a pietismus némi növelését, a mit a francia s az olasz forradalmi mozgalmak befejezte után, a forradalmi eszmék ellenében keletkezett egyházi visszahatás, ott, eredményül fölmutathat? Ezt a magyar nemzetnél a múltban sem sikerült sokra vinni; a mai korban pedig már ilyesmire számítani csak a latin fajoknál lehet. A legjobb esetben is vajmi csekély eredmény. Ellenben a legrosszabb esetben óriási lehet a veszteség, mely főpapságunkra e küzdelemből hárulhat.

Az a díszes állás, a melyet a magyar klérus a közéletben elfoglal, az a megtiszteltetés, melyben föllépése a tudományos, közművelődési, művészeti mozgalmak terén minden felé részesül, az a bizalom, mely-

lyel politikai s társadalmi szereplését a nemzet értelmisége, felekezeti különbség nélkül, egészen a legutóbbi napokig, fogadta, az a népszerűség, a melyet élvez, nem régi keletű. Emlékezünk, hogy 1848 előtt mind ez nem volt meg; akkor igen éles ellentétek kezdtek velök szemben mutatkozni s ezek csak a nemzeti elnyomatás utolsó éveitől alatt símúltak el, midőn néhány főpap hazafias magatartása közlekedést ébresztett. Koczkára tenni s esetleg elveszíteni e kivételes szép állást: mekkora szellemi és erkölcsi veszteség volna az!

De nyomon követhetné az anyagi veszteség is. Mert végzetes tévedéssé válhatnék, ha azok, a kiknek a jelen állapotok fennmaradása leginkább érdekekben áll, abban a hitben ringatnák magokat, hogy kiváltságos állásuk sérthetetlenségét biztosítani fogja azoknak aggodalma, tartózkodása és félelme, a kik úgy gondolkoznak, hogy a papi javak kérdésének emlegetése étvágyat ébreszthet a tulajdon megtámadására is. «A papok jószágára után a főurakéra kerül a sor, azután meg a többire» — e jelmondatot tekintik némelyek oly talizmánnak, mely megóv minden veszedelemtől. Pedig önámítás volna abban bizakodni, hogy ez a félelem állandóan táborukhoz fogja kötni mindazokat, a kiknek egyáltalán lehet valami félteni valójok. Gondolkozó politikust ez a rémkép nem igen rettentene el. Az a vad socialismus, mely a tulajdont megtagadja, sehol a világon nem bírta még érvényesíteni elveit s a ki Magyarország népét kissé ismeri, egy pillanatig sem aggódhatik azon, hogy ez a fölforgató elem legelőször éppen hazánkban alapíthatná meg hatalmát. Az a fölfogás ellenben, mely elérkezettnek vélné az időt, hogy ismét kérdés tárgyává tétessék az, vajon az egyházi birtokok jövedelmei eredetileg a szorosán egyházi czélokra kívül minő egyéb föladatak teljesítésére is voltak rendeltetve s követelné, hogy azok ismét e czélok előmozdítására fordítottassanak, nyugodt lélekkel hivatkozhatnék Európa összes művelt államainak példájára, a hol e processus szépen végbe ment, a nélkül, hogy a socialismus diadalát, a családi jószágok elvételét s a tulajdon megtagadását vonta volna maga után.

Azon okok között, melyek a haza sorsát minden egyéb érdek fölé helyező magyar hazafit e kényes kérdés bolygatásától visszatartóztatják, kétségkívül legnyomatékosabb az az óhaj, hogy a jó egyetértés a felekezetek között meg ne zavartassék. Elég a bajunk a nélkül is; az újabb vizsgálódásokat bármily áldozat árán kerülnünk kell.

De ha a klérus közlönyei a jó egyetértés megzavarására

mindent elkövetnek s esztelen izgatásaikkal a gyűlölködést egyre szítják, a főpapság pedig a sajtó illetén munkálkodását egyre támogatja: nem lehetne csodálkozni, ha más sem akarna többé áldozatokat hozni az egyetértés érdekében s a meggyőződése ellenére rég óta elhallgatott nézeteit napi rendre tűzni s érvényesíteni törekednék. Mert hivatkozhatnék előzményekre is: a negyvenes években már szőnyegen forgott ez a kérdés; katolikus hitű politikusok viték szőnyegre.

Nem teszszük föl, hogy a magyar főpapok nagy többsége, mely művelt, meggondolt, tapasztalt és higgadt férfiakból áll, ez igen egyszerű igazságok fölött tisztában ne volna s a klérus közlönyének akár elvi nyilakozatait akár modorát jóváhagyná.

S mégis támogatja.

Kinek ne jutna eszébe az a régi adoma, a káptalan jószágigazgatójáról, a kinek sáfárkodásával valamennyi kanonok egyenként mind elégedetlen volt, egyenként mindenik azt beszélte, rögtön elbocsátaná, ha rajta állana, de azért a jószágigazgató mégis évről évre megmaradt a káptalan szolgálatában és háborítatlanul folytatta sáfárkodását.

Mert a «*quieta non movere*» régi bölcs elv s darázsfszékbe nyúlni senki sem szeret.

De ha a darazsak miatt ide s tova magunk sem maradhatunk békességben, mégis jobb abba bele nyúlni. L . . .

Das Universitäts-Studium in Deutschland während der letzten fünfzig Jahre. Statistische Untersuchungen unter besonderer Berücksichtigung Preussens. Von Dr. J. Conrad, Professor der Staatswissenschaften zu Halle a/S. Jena, Gustav Fischer. 1884.

Bizonyára kevés intézmény van, mely valamely nép szellemi életével oly szoros kapcsolatban, kölcsönhatásban és solidaritásban állana, mint az egyetemek. Az összes szellemi törekvések, irányok, áramlatok bizonyos módon visszatükröződnek ezek fejlődésében. Hálás föladat tehát ez intézmény életmozzanatait hosszabb korszakra fixirozva szellemi szemeink elé vezetni. És ha ez életmozzanatok vizsgálata érdekes már az általános szellemi kultúra szempontjából, még ennél is nagyobb jelentőséggel bír az egyetemek viszonyainak tanulmányozása a közoktatási politika szempontjából, mely csak a tapasztalatok fonalán vezetve, oldhatja meg nagy föladatait. Az előt-

tünk fekvő munka e két szempontból származó igényeknek teljesen megfelel és ez okból figyelmet érdemel mindazok részéről, kik ezen az európai műveltség talán leghatalmasabb szellemi intézményének fejlődése iránt érdeklődnek. Nem lehet itt célunk e munka terjedelmes anyagát ismertetni, csak főeredményeit akarjuk a hely szabta rövid séggel összefoglalni. Hiszen e munka tanulságairól is jó részben áll az, mit más esetekben is eléggé van alkalmunk tapasztalni: Mutato nomine de te narratur fabula!

Az egyetemek látogatottsága Németországban két ízben mutat jelentékenyebb emelkedést; az emelkedés egyik csúcsát 1830—31-ben éri el, míg a másodikat talán még mai nap sem érte el egészen. 1830—31-ben (téli félév) az összes német egyetemeken 15,772 hallgató volt beírva. A következő években rohamosan apad a hallgatók száma és 1835—60-ig 11—12,000 körül ingadozik. 1860 óta új korszak kezdődik; a hallgatók száma következetesen emelkedik és 1882—83 (téli félév) 24,217-et tesz. 1860 óta, tehát 22 év óta több mint kétszeresére emelkedik a hallgatók száma. Jellemző, hogy a népesség számához képest a hallgatók száma különben nem szaporodott 1830—31-el szemben, a mennyiben akkor épen úgy mint 1882—83-ban 100,000 lakosra 52·5 egyetemi hallgató jutott. A hallgatók számának roppant szaporodását a szerző különböző körülményeknek tulajdonítja. Legkisebb része van ebben szerinte a kor igazán ideális röptének; sokkal inkább annak 1. hogy a felsőbb tanintézetek száma szaporodott, és ott a tanulás aránylag igen kevés költséggel jár, 2. hogy a hivatalnoki kvalifikáció magasabb, 3. hogy a nagy válság után sokan inkább a kevesebb, de biztos jövedelmet nyújtó állásokat keresik, mint a mezőgazdaságot, ipart és kereskedelmet, 4. hogy az egyetemi hallgatók privilegiált és kényelmes állásnak örvendenek stb.

A mi a hallgatók számának eloszlását illeti, Németország kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy e téren is korunk a koncentrációnak sokkal inkább kedvez, mint a decentralisációnak. A német egyetemek az 1882—83-diki téli félévben következő látogatottságot mutatnak:

Berlin	4678	Würzburg	1034	Erlangen	568
Lipese	3314	Bonn	973	Freiburg	551
München	2229	Strassburg	866	Jena	507
Boroszló	1495	Königsberg	856	Giessen	447
Halle	1416	Marburg	756	Kiel	354
Tübinga	1207	Heidelberg	698	Münster *)	304
Göttinga	1063	Greifswald	662	Rostock	239

*) Csak theologiai és philosophiai kar.

Jelenleg az összes hallgatók 42 százaléka tartozik a három legnagyobb egyetemhez, míg például 1856—66-ig csak 31 százalék. Különben nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mégis a kisebb egyetemek is nagyobb lendületnek örvendenek. Míg a hatvanas években még fele a kisebbekhez (500 hallgatón alúl) tartozott, addig jelenleg csak négy egyetemen apad a hallgatók száma 500-on alúl; és míg a hatvanas évek elején csak két egyetemnek volt 1000-nél több hallgatója, addig most nyolcznak, melyek tehát a nagy egyetemekhez tartoznak. E fejlődés, ha további concentratio be nem következik, kielégítőnek mondható. A kisebb egyetemek, melyek a nagyobbakkal az egész vonalon nem versenyezhetnek, egyes specialitásokat művelnek és ebben rejlik létjogosultságok. Azonkívül több gondot fordíthatnak a hallgatók egyéni kiképzésére gyakorlatok, seminariummok stb. által.

Az egyes karok szerint a hallgatók következőképen oszoltak el: 100—100 egyetemi polgár közül volt:

	1830—31	1881—82
jogász	28·3	22·6
orvos	15·8	21·5
theolog evang.	26·8	12·5
" kath.	11·4	3·1
philosophus	17·7	40·3

Legnagyobb tehát a szaporodás a philosophusoknál, kik után a közoktatási szervezet fejlődése következtében nagy kereslet támadt. Az orvosok száma is mutat szaporodást. Legállandóbb az arány a jogászoknál. Ezek 1846—56-ig a maximumot érik el (33·8 százalék), a midőn az összes hallgatók egy harmadát tették; innét kezdve csökkenés van, egészen a hetvenes évekig; 1871—81-ig a hallgatók 25·5—26·0 százalékát tették, tehát a hallgatók egy negyedét és most üdvös apadás következett be. Legnagyobb az apadás a theologusoknál, a mely pálya nagyon elvesztette előbbi vonzerejét. Csak az utolsó évben mutatkozik ismét emelkedés az evangélikus hittani hallgatóknál. Legjobban látjuk ezt a következő számokból; 100,000 protestansra jutott:

1831—36	15·62	theologus
1876—81	6·76	"
1881—82	10·48	"

Némileg áll ez a katolikus hittanhallgatókról is. 100,000 katolikusra jutott:

1831—36	11·19	theologus
1876—81	4·05	"
1881—82	4·34	"

A theologia hallgatóinak apadását annyi ok magyarázza, hogy erről nem szükséges bővebb említést tenni.

A joghallgatók absolut száma emelkedést mutat 1870 óta és maximumát 1883-ban érte el, midőn 5426-ot tett. Minthogy ez emelkedés egészségtelennek látszik és a rendelkezésre álló kereseti forrásokkal arányban nem áll; a kormány a már többször alkalmazott eszközt újabban is megkísérelte, hogy tudniillik nyilvánosan a fekete táblán a jog hallgatásától a fiatalságot figyelmeztetésekkel elriasztani törekedett. Eddig azonban a jelen esetben ennek eredménye még nem tapasztalható. Hogy csakugyan túltengés van az e pályára készülőők számában, abból látszik, hogy míg az összesen jogi képzettséget feltételező állásokból (hozzászámítva ügyvédek, közjegyzőket és jogilag képzett közigazgatási hivatalnokokat) Poroszországban évenként 307 üresedik meg, addig 1881 óta évenként 500 jelölt lép sorompóba. A jogászoknál a nagy egyetemek felé vonzódás is legnagyobb, a mennyiben 1881—82-ben az összes joghallgatók 50.4 % a látogatta a három legnagyobb egyetemet. Különben egy karnál sem oly erős a vándorlás egyik egyetemről a másikra, mint a jogászoknál. Kedvezőbb viszonyok mutatkoznak az orvosi és philosophiai szaknál. Ott túltömöttségről szólni még ma nem lehet, bár a hallgatók száma épen az utolsó években jelentékenyen emelkedett. A philosophok is a rendelkezésre álló állomásokhoz képest ugyan nagyobb számban vannak, azonban e főlölegre, tekintettel a közoktatás iránt napról napra emelkedő igényekre, szükség van.

Nem engedi a rendelkezésünkre álló tér, hogy a többi igen érdekes részletekről, melyek jóformán az egész oktatásügy statisztikai képét nyújtják, a mennyiben az egyetemi tanulással kapcsolatban áll, említést tegyünk. A tanúlságok, melyeket szerző munkájából levezet, különösen abban foglalható össze, hogy az államnak a tudományos képzés egyoldalú dédelgetését és mesterséges terjesztését abba kell hagynia. Nem a magasabb, hanem az altisztek kiképzésére kell iskolákat föllállítani és azok látogatását a szegényebb osztályoknak is meg kell könnyíteni. E cél különösen elérhető volna a gymnasiális tanítás megszorítása által, mivel ezek száma és látogatottsága egyenes arányban áll az egyetemek látogatottságával. E célból Conrad csak ott akarja a gymnasium föntartását megengedni, hol egyéb polgári vagy realis irányú szakiskola is van, hogy a szülők választ-hassanak és a fiúk ne szoríttassanak mesterségesen a sokaknak épen-séggel nem való magasabb műveltséget és tudományt igénylő foglal-kozások terére.

Egy nértelen levelei a szerkesztőhöz.

VII.

Igen tisztelt szerkesztő úr!

Úgy látszik, a fővárosban mind inkább megdrágúl minden, csak egy van, a mi napról napra olcsóbb: az emberi élet. Folyvást terjed az a szokás, mely minden kényes bonyodalmat, minden eszmót revolvergolyóval old meg. Majd annyira leszünk, mint New-Yorkban, a hol egy heti lap már állandó rovatokban tárgyalja a föl-fölszaporodó öngyilkosságok különböző neveit, kis *a*) betű alatt a tenger, *b*) alatt a revolver, *c*) mérég, *d*) kötél segítségével történt önkéntes haláleseteket adva elő. Buda-Pesten, mint a fővárosi heti kimutatásokból látom, január elején tetőzött az öngyilkosok száma. Ezt a már nem szokatlan utat kezdi járni mindenki, a kinek kellemetlen összeütközése van; a nagyobb fájdalmak és a nagyobb felelősség elől egyaránt így szeretnek kitérni: az élet csatájában, ha hevesebb lesz a harc, eldobják a fegyvert.

Az öngyilkosságokról szóló napi híreket hirlapjainkban mi is már megszoktuk és szinte oly unott közönnyel olvassuk akár a mai vízállást vagy a hazai időjárás megjövendölését (mely utóbbiról mellesleg el lehet mondani: *nemo propheta in patria*). Részemről megvalom, mindig bizonyos megdöbbenéssel lapozgatok gyűjteményemben, melyben az újságokból kivágott öngyilkossági híreket egymás mellé raktam. Ott találok az utolsó hetek öngyilkosai közt a hűtlen szoba-leányt, ki úrnőjétől arany fülöngyűgöket lopott, hogy kedvesével egy király-útczái kávéház báljában résztvehessen; másnap aztán a megmaradt pár krajczáron gyufát vesz, gondosan lekaparja a phosphort, vízbe keveri és kora halált iszik. Ott van a defraudáló kereskedőinas, ki barátjával és ledér szeretőjével együtt az ágyban agyonlövi magát; ott a hetvenkét éves kézműves, kit a mosónő reggel a padlás alatt nadrágszíján fölakasztva talál. Indító ok gyanánt a hirlapom élet-útságot említ.

De nem csak az aggkor, a gyermekkor sincs megóva ettől a ragálytól: oly tikkasztó szellemi égaljunk, hogy a virágok immár bimbó fővel asznak. A gyermek elhagyja édes anyja ölét, elhagyja a játéklabdát, gyermekbarátait s helyettök a szemfödél, a sötét koporsót és a nyirkos sírt választja. Lapozgatva újság-szeleteimet, kezembe akad az, a mely egy tizenkét éves realiskolai tanuló esetét adja elő-

Az előadás alatt a padban cigarettet sodor magának s miután ezért megróják, egy lapot szakít ki iskolai füzetéből és biztos kézzel ezt írja: «Buda-Pest, 1884. Január 8. Édes anyám és Józsi bácsi! Jónak látom magam agyonlőni.» Erre revolvert süt el maga ellen, melyet a karácsonkor kapott pénzen vett. Van még az utolsó időből különösebb eset is gyűjteményemben: egy hét éves fiú öngyilkossága, kit egy kis csíny után azzal fenyegetnek, hogy majd lesz kapsz, mire a kis fiú neki iramodik a szomszéd fenyesnek és fölakasztja magát.

Nem lehet tagadni, az öngyilkosság divatban van, divatban mint annak idején a *cri-cri*, mint most az antisemitismus. Azonban, hála Isten, a divatnak sorsa, hogy maga is kimegy divatból. Akadtak ugyan mindig öngyilkosok és akadnak jövőben is, míg csak érző idegekkel bírunk, míg nyomor, boldogtalan szerelem és sértett becsület kínja tépi szívünket: ma azonban már pusztán utánzási vágyból követi az egyik öngyilkos az előbbit, a kinek fejébe a hírlap-reporterek a vértanú töviskoszorúját nyomták. De mellőzve is az eseteket, hol gyermekek, utánozva a hírlapban olvasott öngyilkosságokat, magok is a hagyományos öngyilkos-stylusban bucsú-leveleket írnak s megvetik az életet, melyet nem ismernek, mellőzve, mondom, azt az időként dühöngő kóros viszketeget, el kell ismernünk, hogy a civilisatio fejlődésével az öngyilkosságok szomorú száma egyre nagyobbodik. Valóban érdekes e feltűnő társadalmi tünetemény elősegítő okait fontolóra venni. A közvélemény nálunk nagyon is hajlandó ezt a szaporodást a mostani nemzedék erkölcsiségének rovására írni; a társadalmi állapotok korhadtak, az erkölcsök lazák, a szellemek megzavarodtak, ezt halljuk egyfelől. A hit megingott az emberekben és a vallással együtt az önmagunkba vetett bizalom és az élet öröme is hervadóban van — mondják másfelől. Ezt azonban a szószékről hirdetni könnyebb, mint sem bebizonyítani. A római stoicusok meg a múlt századbeli Werther-követők korában egyaránt dívtak az öngyilkosságok, a nélkül, hogy ép ezt a korszakot lehetne par excellence az erkölcstelenség vádjával megbélyegeznünk. Még inkább fokozza kételkedésünket és gondolkozóba ejt, ha látjuk, hogy az öngyilkosság eszméje korunkban a legnemesebb lelkekben, a legvilágosabb fejekben is fölillant. Az ilyen öngyilkosságokról szólva, bizonyára Széchenyi jut mind-egyikünk eszébe, ki soká végletes hazafi remény és kétségbeesés közt hánykódott, míg végre a reakció újabb, erősebb támadásától féltvén hazáját, a mit már mint gyermek-ifjú tervezett: golyót röpít agyába. És ugyan ebben az időben, a hatvanas évek elején midőn szegény hazánk borúlt egén sajtóságos fény derengett, melyről nem

tudtuk a hajnal vagy az alkony szürkülete-e, a vajudás kinja és láza közt Teleki László nagy lelki küzdelmek után, melyekben a belső és a külső kötelesség, becsülete és meggyőződése tusakodott egymással, szintén követi Széchenyi példáját. Sőt Bismarck maga, az Európát vérrel és vassal gyógyító Bismarck, ki — úgy képzelné az ember — még abból az időből való, a melyben a lángelme fokozódott egészség, az idegrendszer meg ruganyos aczél volt, közvetlen a königgrätzi csata előtt komolyan öngyilkosságra gondolt.

Mindez a modern kor sajátsága. Vajon eszébe jutott-e a renaissance korabeli nagy államférfiaknak magokat megölni? Richelieu, kit gyakran Bismarckkal vetnek össze, a költő Zrínyi Miklós, ki mint politikus föl akarta ébreszteni nemzetét a tétlenség álmából, mint később Széchenyi, bátor elég kemény összeütközésen és megpróbáltatáson mentek át, bizonyára nem gondoltak erre a végső tetre, melyet már többé nem lehet jóvá tenni. Minket magyarokat különösen is érdekelhet az öngyilkosság társadalmi problémája; az öngyilkosságok száma, nem csak hogy nőttön-nő hazánkban, mint különben egész Európában, de fővárosunkban oly magasra emelkedett, mint alig egykét más városban a világon. Buda-Pesten ugyanis az öngyilkosságok száma négyszer oly nagy, mint a ködös, spleenes Londonban; csak még a nagyobb száz városok nyomorgó iparosaikkal múlnak bennünket fölül ebben a szomorú versenyben. Különös, hogy a budapesti öngyilkosságok leginkább a magyar fajt viselik meg: a magyar vallásúak: a kálvinisták aránya e részben szinte kétszer oly nagy, mint a katolikusoké. A vidéken is az erdélyi magyarság szolgáltatja a legnagyobb contingenszt. A magyar faj jellemző sajátságai: büszkesége, mely inkább törik mint hajlik, makacs természete, hajlama a búskomorságra, de főleg a szivosság hiánya a mi gyakorlati, kereskedő és iparos századunkban, mind elősegítik ezt a sajnos eredményt. E sajátos helyi vagy jobban mondva fajbéli okokhoz járulnak azután még általános nemzetközi okok, külsők meg belsők egyaránt. A kultura fejlődésével tudniillik a lehető összekocczanások, az összeütközések száma is felszökik. Mindinkább hevesebb a létért való küzdelem, az élet vagy a megélhetés nehézségei mindig jobban meg jobban kimerítik szellemi erőnket, mindig erősebben megviselik idegrendszerünket. Az öngyilkosságok belső, egyéni oka általán abban a személyes dispositióban rejlik, melyet a modern társadalmi élet, ha nem is megteremtett, de legalább rendkívül fokozott. A nevelés, a kor szellemi légköre és a társadalom kiműveli sensibilitásunkat: egyre érzékenyebbek és fogékonyabbak leszünk. Az újabb kor egyik főtörek-

vése, hogy növelje a szellemi tehetségeket az egyes emberekben, hogy szaporítsa ismereteiket, hogy fokozza szellemi munkásságukat: a fejekkel úgy bánunk, mint a nagy termekkel, ezeket pazar vakító villamos fényvel árasztjuk el, amazokat, a szellemeket minden lehető módon, a kötelező oktatással, könyvekkel, hírlapokkal, fölolvasásokkal akarjuk fölvilágosítani. Mint a katonaságnál a főfegyverek, a lövőfegyverek kiszorítják a többi, úgy az ész, a *struggle for life* leghatalmasabb fegyvere, kizárólag magára vonja figyelmünket.

Hogy egykönnyen átértsük, minő hatással van a mi korunk a lelki állapotokra, a melyekről az imént szóltam, csak el kell képzelnünk a viszonyokat száz évvel ezelőtt. Buda-Pestnek Körösi legújabb becslése szerint ma 416,000 lakója van: 1784-ben Pesten még csak 25,000 lakott. Phantasiánk megmérheti a különbséget a két város közt, melyeket egy század választ el. Az idő akkor a jó rococco időben nálunk mintegy lassabban repült; szárnyesattogása nem volt rángatózó; az emberek türelmesebbek és kevésbé idegesek. Az utcák csendesek; a nagy város örökös robaja, kenyérkereső zsibongása, a tramuay csengetése és füttyülése még nem hallatszik. Az emberek bőségében bírnak valamit, a mi ma már fölép pénzrel: van idejük. Nem nézik annyira órájokat (mi már a másodperczmutatót is megkívánjuk: nem igen kell félniök, hogy lekésnek a vasútról vagy a gőzhajóról. A postakocsi vár, különben is az az előnye, hogy nem zakatol oly kétségbeesítő rythmusban mint a vasúti kocsi (a regényíró Dickens kiszámította, hogy idegrendszere a waggonban óránként 17,501 lökést kap). Hetenként csak egyszer történik valami; a rossz hírek még nem repülnek a villamosság szárnyán. Az emberek inkább a bölcséleti fogalmakkal mint értékpapírokkal spekulálnak; a borsé éktelen lúrmájával, arczfintorító, böggő, izgatottan handa-bandázó üzerei ismeretlenek. Részvénytársulatok még nem sodornak magokkal buktukban ezer meg ezer áldozatot: Fortuna istenasszony még nem kőtánczosnő. A politikai pártélet sincs oly mértékben kifejlődve, mint a democraticus képviselőlet államában, hol mindenki választó, hol mindenkit meg kell nyerni a párt számára vagy lebeszélni. Napilapok nem izgatják az olvasót a reggeli meg a vacsora előtt sensationalis hírekkel vagy nyugtalanító vezércikkekkel; a gyermekek és kocsisok pedig (oh boldog kor!) egyáltalán nem olvasnak újságot. A kereskedők számra és ügyességre nézve nem mérközhetnek a maiakkal, persze hogy nem is fejlődött köztük az a lázas verseny, hol az egyik a másikat összetapossa. Az éjjeli élet nem oly élénk, mint most; a fiatal emberek nem is ültek éjnek idején annyit a meleg, füstfelhőkkel telt

kávéházakban, hol a poharak akaratumk ellen összezsengnek, billard-golyók csattognak (szerencséd, ha ezalatt a rudakkal föl nem löknek) és a fekete kávétól izgatott emberek hangosan politizálnak. Az erősen izgató italok: a kávé, thea még nem nagyon dívnak; a pálinka-ivás pedig épenséggel sokkal ritkébb, mint ma. Mindezt elképzelve, bizonyára el fogjuk hinni, hogy ezek a múlt századbeli pestiek nem voltak oly hajlandók öngyilkosságot elkövetni, mint a mi fővárosbeli kortársaink, és hogy a társadalommal idegrendszerint is megváltozott.

Az öngyilkosságok kulturális viszonyaink okozta szaporodása azokhoz az elszomorító tényekhez tartozik, melyeket bánatos resignációval el kell fogadnunk, mert nem változtathatunk rajtok. Igaz, van ebben a ragadós nyavalyában valami divatszerű, a mi el fog múlni: az egyik öngyilkos bizonyos könnyelműséggel utánozza az előbenit, kinek tettét a napilapokban részletesen olvasta. De e divatos körtüнемények mellett nem szabad felejtenünk, hogy öngyilkosság meg öngyilkosság közt nagy különbség van. Nem illik hozzánk a sorsot bírálni, de vannak esetek, hol azt sem merném elítélni, ki önmaga határoz életéről, melyet nem kért, sőt a világtörténelem nem egy fényes példája is megerősíti, hogy a gyalázatot meg szolgaságot eltűrőhöz képest az öngyilkos, ki szabad halált választ, több mint tragikai hős.

Ön bizonyára észrevette szerkesztő úr, hogy mostanában divat nálunk a divatról beszélni, akár politikai az, akár társadalmi. Abban a reményben, hogy Ön megbocsát, a miért én is hódoltam e divatnak, maradok régi

*** 1884. Márczius 15.

Néctelenje.

AZ EPIKAI ÉS TRAGIKAI JELLEM.

A kiválóságban és gyarlóságban a tragikus egyén lelkének fő tartalmát ismerjük meg, azt a döntő mozzanatot, mely úgy sorsára, mint æsthetikai benyomására nézve határozó. Kiválósága az, a mi az egyetemessel folytatott küzdelmére bátorítja és képesíti; gyarlósága pedig az, a mi a küzdelembe belekeveri, s azt kikerülhetetlenné teszi rá nézve. Kiválóság és gyarlóság, a tragikai páthoszbba összeolvadva, voltaképp egyet tesznek: a kiválóság gyarló, a gyarlóság kiváló. Erejének rendkívüliségét az egyetemessel való mérkőzése érezteti; gyarlóságát pedig e mérkőzés alkalmá és eredménye, hadüzenete és csatavesztése. A kiválóság nem menti meg a bukástól, a gyarlóság nem fosztja meg a fenségtől.

A páthosznak az egyetemeshöz való viszonyában rejlik az alapkülönbség az epikus meg a tragikus hős között. Amaz az egyetemes szolgálatában áll, annak hódol, azt fejezi ki s juttatja diadalra; emez ellene szegül s áldozatául esik. Gyakran találkoznak egy csatatéren és összemérik kardjokat, mint Themistokles és Xerxes, kik közül Aeschylus, a görög dicsőséget példázó tragédiája hőseül, ez utóbbit választotta megaláztatásában; Szulejman és Zrínyi, kiknek eltérő széptani jellemére már Kölcsey igen alaposan rámutatott; Salamon és Szent László, kik közül az elsővel drámaíróink folyton próbálkoznak, míg a második inkább epikusainkat vonzza. Egyikök kardját vezérli, másikokét összetöri az egyetemes hatalom. Mind a kettő ezt a hatalmat érezteti, a végetlen gondolatát ébreszti lelkünkben, s a fenség körébe emel. Csakhogy az epikus hős tevő, a tragikus pedig tagadó módon fejezi ki azt. Az egyetemes amannak mellette, míg ennek ellene érvényesíti

hatalmát; amott a hősből, itt a hősnő; amannak diadalában, ennek bukásában. Az a zászló, mely az epikus hős kezében győztesen lobog, s az a másik, mely a tragikusnak holttestét takarja be: egyaránt az egyetemesnek jelképe. Amaz mindig a világ élén jár; páthosza fenséges foglalatja az összeség törekvéseinek, világos kifejezése egy fensőbb hatalom akaratának. A mint nem a maga külön meggyőződését, önös eszméit, személyes céljait követi, hanem kiváló erejével csak az összeségnek szolgál, úgy sorsa, pályája is mintegy beleolvad az általánosba. Másképp a tragikus hősnél. Az ő páthosza a magáé és egyedül csak az övé, mely érvényesülésre törvén, ellene szegül az egész világnak. Tudatában van elválságának az egyetemes-től; de tudatában kiválósága rendkívüli voltának is. A mint ez által kiválik a közönséges emberek közül, célja is eltérő lesz az övéktől s másként alakul sorsa is. Akaratához hasonlóan, sorsa is csak a magáé, legföljebb még azé a töredéké, melyet felelem, kényszer vagy tévedés hozzá kapcsol. Rikárd bukásában ki gondol másra, mint ő rá magára, míg Godfréd diadalában az egész nagy keresztyénség ünnepli győzelmét. Salamonnal csak a hű Bátor Opos indul száműzetésbe, midőn Lászlót az egész nemzet kíséri koronázására. Az epikus hős így, az egyetemessel öszhangzó érzése által vezetve, annak örök végzését viszi teljességbe: a jó és a feny atyjának szolgálatában megalázza a sötétségnek és a gonosznak birodalmát, mint Rusztem; végrehajtójává lesz egy megsértett nemzet jogos bosszújának s romlásává a városnak, melynek az istenek vesztét határozták, mint Achilles; hazát szerez az Isten választott népének, mint Mózes, Aeneas, Árpád; visszafoglalja a hitetlenektől az emberiség megváltójának sírját, mint Godfréd; nemzete törekvésének útát nyit a felvilágon át, mint Vasco de Gama; föláldozásával kiengeszteli az Úrnak fölgerjedt haragját elvettett faja iránt, mint a szigetvári Zrínyi; s osztályosává lesz a menny és pokol fenséges rejtelseinek, mint Dante. A tragikus hőst ellenben csak saját keblének Istene vezeti; mind a többi iránt megtagadja az engedelmisséget. Csak magában bízik s bízik is magához. A világ rendjét, mely Isten képét viseli, nem megvédelmezni, s helyreállítani, hanem a maga képére átteremteni törekszik. Átteremteni olyanná, melyben a legfőbb hatalom az egyéni erő vagy az egyéni érzés legyen. A felelősség teljesen rajta nyugszik s a kihítt nemesis

megállja boszúját fölötte. Vischer mondásával, hogy az eposz hőse az árral, a drámáé pedig az ár ellen úszik, egészen egyjelentésű Jean Paulé: «Az eposzban a világ hordja a hőst, a drámában pedig egy Atlas a világot».

E lényegesbe vágó különbségek daczára is mutatkozhatnak az eposzi hős bizonyos körülmények között tragikusnak. Nem mintha az epikai és tragikai kiválóságnak egymást kizáró ellentétei egyszerre, egy időben összeolvadhatnának benne, hanem amaz áthajolhat emebbe, fölváltathatik általa. Az epikus hős kiválasztott voltában, szédítő sikereiben, rendkívüli nagyságában elbizza magát: mivel általa minden lehetséges, úgy tartja, hogy neki magának lehetséges minden. Páthoszában mindinkább háttérbe szorúl az egyetemes eszméje s egyre több tért foglal el benne az egyéni. Végre teljesített vagy csak félig végzett föladata után teljesen elszakad amattól; úgy szólván a maga kezére kezd dolgozni. Szenvedélye, nagy tettei által támogatva, végtelen túlzásokra ragadja és belesodorja a tragikumba. Nem éri be emberfölötti nagyságával s küzdelmének az összeséget illető czéljával: emberi nagyságának osztályrészét követeli. Nem veszi észre, hogy mikor így szembe kerül az egyetemessel, nemcsak általában emberi rendeltetését, hanem külön hivatását is megsérti, s a legteljesebb, legerősebb tragikum képét mutatja. A jutalmazó isteni kéz, mely koszorúval várta, a nemesis sújtó karjává változik át fölötte. Itt két eset képzelhető. Bukhatik először csak maga a hős, miután az isteni akaratot végrehajtotta, vagy legalább teljesülését biztosította. Lehet másodsor egyénisége annyira összeforrva népével, hogy vele együtt ez is elvész.

Lássuk példákban. A *Sahnáme* hősenek, Rusztemnek, föladata, megtörni a sötétség országát, boszút állani Turánon az Ireds óta elkövetett vértettekért, megzabolázni segítő ördögeit s megalapítani és biztosítani Irán hatalmát. Hétszáz évre terjedő életén át a hőstetteknek végetlen sorával tölti be hivatását. Irán trónjára ülteti a Kajanidákat, megveti uralmuk alapját, s egymás után vervén le ellenségeiket, megszilárdítja a hatalmat kezökben. Győztes marad a föld és pokol minden hatalma ellen. Hazájának legerősebb és legádázabb ellenségét, Afráziábot, újra meg újra megveri, országát elfoglalja, hősiségét megalázza, magát vesztébe kergeti. Mazenderánban megöli a fő díveket, Ersenget és Szipedet, s megsza-

badítja királyát. De diadalmas harczi közben nem kerülheti ki a nagyság végzetét: győzhetetlenségének hírért feltéve, vétkes eszközökkel is föntartani, megvédelmezni törekszik. Megsérti a természeti törvényt, midőn feltékenységből saját ismeretlen fiának, a turáni hős Szórábnak, furfangos árulással gyilkosává lesz. Megsérti az erkölcsöt is, melynek betöltésére hívatott, mikor a Kajanidák reménységét, a vitéz Iszfendiár királyfit, elejti. Csoda-adományát, a szimurg madár segítségét, épen az ellen használja, a mire fordítania kellene. A ki az ifjú hőst megöli: maga is halálra van kárhozthatva. A végzet keze, mely eddig támogatva vezette, most már ránehezül. A győzhetetlen martalékkává lesz egy alacsony ármánynak: nyomorútan vész el a testvére által ásott veremben. Elpusztúl, de csak akkor, mikor életének nagy föladatát már betöltötte. Turán mindörökre megalázva s a világosság diadalának biztosítására, befejezésére megjelent a prófeta Zerdust. Az ige tisztaságával szemben már tehetetlen a gonosz, a merő anyagi hatalom. Rusztem küldetése be van végezve s tragikai nemessége csak őt magát követeli áldozatul. — Utolérheti végzete a tévedő hőst ennél korábban is: mikor életének föladata még nincs bevégezve, de már biztosítva, hogy az isteni akarat teljesedésbe megy. Achilles áll elénk példa gyanánt. Mikor Agamemnon megfosztja kedves rabnőjétől, méltó haragra gyúlva, sátrába vonúl s nem akar harcolni többé. Jól tudja, hogy a görögöknek az ő hatalmas karja nélkül veszniök kell; hadd veszsenek hát. Személyes sérelmét föléje helyezi hivatásának s mértéktelen boszúja nemcsak azokat fenyegeti, a kik megsértettek, hanem az ügyet is, melyet velök együtt szolgál. Személyiségét az egyetemesnek szegzi elienébe. Még Zeust is fölingerli anyja által a görögök ellen. Hiába kérlelik, engesztelik; hiába ajánlja neki Agamemnon, az elvett Brizeis helyett, saját leányát, het várossal együtt: Achilles hajthatatlan marad. Az ostromlókat csapás éri csapás után. Vezérek sebekből vérzenek; a trójaiak áttörnek a tábor árkein és ledöntik a bástyatornyot; Hector betöri a kaput s a görög hajóig vezeti népét; egy hajó is égni kezd: minden veszve látszik. Mindez Achilles szertelen haragja miatt, erejének megtagadásával végveszedelembé sodorja azokat, kiket győzelemre kellene vezetnie. Mértéktelen boszújának büntetéséül kimondja Zeus, hogy el kell vesztenie legkedvesebb barátját, Patroclust.

A szíven ejtett seb lázította föl: egy új sebbel kell bűnhődnie s ez által téríttetnie vissza hivatásához. Barátja elvesztén fölgerjedve, végre fegyvert ragad s elejti a trójaiak legnagyobb hőst, Hectort. Az *Iliász* eddig vezeti pályáját. A monda azonban teljes kerlelhetetlenségében zúdítja fejére a megtorlást annyi nép megnyomorításáért. Mint anyja megjövendölte, Paris és Apollo elejti őt a skæi kapunál, mielőtt a város bevételét megérhette volna. De Hector eleste már eldöntötte a hadjárat sorsát: az eposz itt be van fejezve s még csak tragikai függeléke marad hátra. Achilles fegyverzetével együtt az epikai küldetés Odysseusra megy át, ki okosságával aratja le, a mit Achilles vitézségével vetett. A hős elesik, de már akkor, mikor a görögök, a nimphák és a múzsák gyászdala fölötte csakhamar diadalénekbe olvad át.

Etele nem így végzi küldetését. A mint hatalomra jut, mindjárt megsérti azt az alapot, melyen királyi széke épült. Népe es ő sokkal inkább egyek, mint bármelyik eposz hőse nemzetével. Ha bukás várna rá, úgyszólván senki sincs oldalán a ki kivehetné kezéből az Isten kardját. Nincs Agamemnonja, Ajasa és Odysseusa; még Bulcsuja, Lehelje és Etéje sincs. Népének nagysága egészen az ő személyes nagyságába látszik olvadni: ezzel győz vagy vesz. A mint jellemvonásai benne egyesülnek, úgy ereje is csak általa nyilatkozik. Az Isten is, mikor kardjával megajándékozza, inkább csak rá gondol, mint a húnokra: ő egy velök. Ily módon lesz tragikai vétke nemcsak neki magának, hanem egész népének végzetévé. Királyi esküje, midőn kardját fölemelve, mintegy őspéldáját adja a magyar királyok kardvágásának, büszke szavai nemcsak egy nagy jövőnek, de egy egyetemes pusztulásnak távlatát is megnyitják szemeink előtt. Az ódai lelkesedés sötét jóslatként végződik egy komor rímbe: vége.

A tragikumba hajló eposzi kiválóságnak mindegyik esete, melyre példákat ideztünk, természetesen csak egy naiv mythologia alapján képzelhető, mely az isteni mindentudással könnyen megalkuszik. Zeus csak általában tud valamit a jóslatról, mely őt és hatalmát fenyegeti, de hogy voltaképp miben áll az, hogy kitől kelljen óvakodnia: annak nem juthat végére s Prometheustól szeretné kicsikarni. Különösen az utóbbi eset, a teljes és egyetemes bukás esete, hol a hős az általa képviselt ügygyel együtt lesz semmivé, merő ellentétben lát-

szik állani az Isten mindentudóságának és mindenhatóságának fogalmával. Az a hatalom, mely az ember sorsát intézi, még sem erejében, sem tudásában nem mutatkozik korlátlanak. A természet lázadó hatalmaival szemben nem nyújthat védelmet, s a jövő, melynek alakulására ezek is befolyanak, nem dereng egész tisztaságában szemei előtt. Közelebb áll az emberhez s részese csalódásainak. Nem tudja előre, mi történik kardjával, melyet egy halandónak ajándékoz. Hogy Etele méltó rá, arra csak emberi következtetés útján jut: nem a jövőt, hanem a múltat látva és figyelve. Látjuk szemeiből kicsordulni a bánat könnyét s halljuk vallomását, hogy amaz örök erős természeti törvény alól még a választottat, a legelsőt sem volt képes kiragadni. Ennek az egész fejlődésnek eszmei alapjára mutat rá Szász Károly a *Sahnáme* ismertetésében. Dsemsid sáh Isten kegyelmével és támogatásával uralkodott századokon keresztül. Hatalom, fény és jóllét öveztek trónját; meghódolt neki az egész mindenség. De végre elkevéyedett, imádatni kezdte magát; a szent mőbedek gyászba borultak; népek és királyok pártot ütöttek ellene s a gonosz újra fölemelte fejét a földön. «Rendesen harczban áll egymással a jó és rossz elv s az egész egyetemes világ, az anyagi úgy mint a szellemi, e kettőnek harczától át van hatva. Egy erőteljes szellem azonban, különös isteni erőkkkel és segedelemmel fölruházva, ideiglenesen teljes diadalmat vívhat ki a jónak, mind önnön magában, mind azon körben, hova jótékony befolyása kihat. E magasztos erkölcsi eszme, mely egy keresztyén filosofusnak becsületére válnék, az által nyeri meg emberi valóságát, hogy e diadal csak ideiglenes. Mig az erkölcsiség tiszta s az emberiség javára irányzott törekvés mocsoktalan: a gonosznak nincs hatalma; nem látható, nem kiható legalább, mihelyt egy rést lel az emberi természetben, s hol ne lelne? — azonnal visszanyerte hatalmát. A Dsemsid története imez erkölcsi igazságot példázza.» S ebben egyszersemind, tegyük hozzá, az egyetemes képviselőre hivatott, de utóbb vele meghasonlott hős pályájának æsthetikai igazságát.

E szolgálat a jónak, ez elpártolás tőle, e lakolás a hűtelenségért: mind a kiválóság nyilatkozata. Láttuk a kiválóságot epikai és tragikus formájában, láttuk amannak ehhez áthajlásában. De midőn az emberi képzelet életet keres és terem magára körül mindenben, ezt az életet nemcsak egyes kimagasló,

az egyénnek egész szellemi valóját meghatározó és kimerítő tulajdonságokban találja. Mielőtt bármely széptani elmélet, ideális vagy reális fölfogás, vagy akár csak költői gyakorlat is létezett volna: az emberi szellem már bizonyosságát adta ilyen irányú hajlamának. A megfoghatatlant az által hozta közelebb magához, hogy minden egyes nyilatkozatát, valamennyi mozzanatát személyiségekké képezte át. Értelme fölvilágosítást, kedélye megnyugvást, képzelete gyönyörűséget keresett bennök. A megszemélyesítés a legrégebb trópus, az emberi lélek teremtő munkásságának legősibb formája. Az eszmélni és képzelődni kezdő lélek megszemélyesít mindent, a mi csak körülveszi, még pedig gyakran nem csupán egy vonással, hanem a vonásoknak egész szövedékéből álló képben. Az egyik magyaráz, a másik jellemez, a harmadik ékesít, valamennyi együtt életet mutat. Az ég cikázó villámát Isten nyilának hallva mondatni, egy óriás nyilazónak erős és harczos alakja tűnik föl szemünk előtt túl a felhőkön. A csillagmiriád által képezett fényvonal hadak útja: vitézek robognak át rajta, kedveltjei az isteneknek, dicsők és győzhetetlenek, nemcsak a magok hírét, hanem szorongatott unokáikét is feltők, kiknek segítségére sietnek. A legegyszerűbb képben mily tömege a jellemző vonásoknak! Az ősnépek képzeletében a búcsúzó nyár bájós királyleánynya lesz, ki virágaival és mosolyával a zordon tél fogságába kerül s ott várja epedve a szabadító királyfit: szép és bánatos, szerencsétlen és reménnyel teljes, jótékony és szelíd. A nap Istenné alakul át, ki az ég és föld szerelméből született, férjévé lesz saját anyjának s ragyogó szekeren befutván keletről nyugotra az eget, az elköltözöttek bírājaül száll alá.

E példákban s másokban is, melyeket nagy számmal idézhetnénk, a jellemvonásoknak bizonyos sokasításával találkozunk; kétségtelen törekvéssel, hogy az élő természet tüneményei az emberi élet formáiba vitessenek át. Annál előbb, változatosabb és gazdagabb személyiségek formáiba, minél inkább kibontakozik maga az ember kezdetleges életviszonyaiból. A tünemények külső, jellemző sajátságai belsőkké lesznek; a természetnek egyszerűségökben nehezebben fölfogható törvényei az emberi lélek sokszerűségébe öltöznek át. Egymást szülő, föltételező, társul követelő vonások sorakoznak a fő, az uralkodó tulajdonság körül: ezt elvontságából az élet valóságába avatják. Íme a képzelet, mely a mythosokban nyilatkozik, már is-

merni látszik az igazságot, hogy az emberi léleknek nemcsak egy oldala, nemcsak egy tulajdonsága, nemcsak egy ismertető jele van. Mint Hegel mondja, nemcsak egy páthoszt hordunk keblünkben Istenünkül: együtt van abban az egész Olymp. A főtulajdonságon kívül, melyet a tragikai jelenségekben kiválóságnak neveztünk, sok minden helyet foglal ott alakítva, módosítva, éltetve: ösztöneink, érzéseink, vágyaink, indulataink, különböző lelki tehetségeink sokasága, gazdagsága és kimeríthetetlen változatossága. Azokat a kiváló tulajdonságokat már, melyeket részletesebben ismertettünk, rendszeren nyomon kísérik bizonyos társ- vagy mellékvonások: a hatalomvágyat erőszakosság, az önérzetet dacz, a szerelmet feltékenység, a gyűlöletet kegyetlenség, a vallásosságot szelidség, a rajongást bátorság, a tépelődést bánat, és így tovább. De mindezek csak alapszálai egy sűrű szövődéknek, mely számos és különböző vonásokból alakul. E különböző jellemvonások együtt alkotják a jellem sokoldalúságát és teljességét, s adják meg neki a való élet színét. Fő biztosítéka ennek a teljesség, mellynél fogva mi sem hiányzik belőle és semmi sem fölösleges benne. Olyan alakok, melyek a teljességnek feltűnő hiányában mutatkoznak, a hol az egész jellem egyetlen indulatból látszik állani: már beteg lelket és pusztuló életet éreztetnek. A tragikai küzdelem heve, vadsága odacsigázhatja a szenvedélyt, hogy ez féktelen elhatalmasodásában az egyénnek egész lelki világát, érzését, gondolatát, akaratát egymagában képviseli: de már ilyenkor mindig a catastropha küszöbén vagyunk. A mit látunk, az nem maga az élet többé, csak utolsó lobbanása. Macbeth Dunsinannál már semmi más, csak egy vérszomjas kétségbeesés; felesége halálát föl sem veszi, mert nincs szívében húr, a mely megrezdüljön rá; még babonás féelme is elhagyta.

A jellem tehát különböző tulajdonságok foglalata, melyeket természet és élet alapítanak és fejlesztenek. Foglalata a sajátságoknak, melyek sokasága és különfelesége a jellemben egységet alkotva mutatkozik. A vonások teljessége egyéniséggé lesz, mely azokat a maga egységes és jellemző tartalmául tünteti föl. Egységül, még pedig határozott egységül a különfeleségben. A sajátságok fölött, a következetességet és egységet őrizve, uralkodik a páthosz, melyhez a legkülönbözőbb érzések, viszonyok, gondolatok, elhatározások sem lehetnek hűte-

lenek. Lelket és életet mutat az, de egy bizonyos lelket és egy bizonyos életet. A jellemnek így fölfogott teljességére kiváló súly esik az epikus hősnél, kiben helyet kell találnia s kifejezésre kell jutnia mindannak, a mi népe lelkét, külső és belső valóját, életét és törekvéseit jellemzi. Öntudata egy ezével, s egy annál fogva, mert lelke is egy. A sokaság benne egységgé lesz, de egységében a sokaságnak benne kell foglaltatnia. A homéri nagy eposzok hősei, Achilles és Odysseus, a görög népjellem képviselői. Gazdagok ennek fényes adományaiban; de kétes értékű tulajdonságainak s gyarlóságainak is részesei. Képviselői nemcsak a Trója alatt táborozó akhivoknak s a tenger végtelenein hanyatott hajósnépnek, hanem mind az egész görögségnek. A nép szerette hőseit, szívesen hallgatta vitezi tetteiket és kalandjaikat, mert mintegy magát látta, s láthatta is méltán hőssé avatva. Az egyben a sokak mindegyike megtalálta magát. Hogy az eposzi forma a jellemet így sokoldalú teljességében mutatja, nemcsak nagyobb terjedelme és nyugodtabb előadása, idő és hely tekintetében korlátlanabb menete, részletező módja és epizódjai engedik meg. Ez kevésbé tartozik ide; inkább azt emeljük ki, hogy az epikus hős, már természeténél fogva, hivatottabb a jellem többoldalú föltüntetésére, mint a tragikai. Midőn fölmagasodik előttünk, nem ködbe emelkedik, mely elhomályosítja és eltünteti alakjának részleteit, csak a nagy körvonalakat mutatván s ezeket is elmosódó bizonytalanságban: hanem inkább fényesebb, tisztább légkörbe száll, mely minden jellemző vonását élesebben emeli ki és szökteti szembe. Vörösmarty Árpádjának egyik fő baja épen elmosódottsága, egyszínű volta. Toldy Ferencz, kritikai leveleiben, szeretetteljes és aprólékos gonddal keresi jellemző vonásait, alakjának különböző hatásos oldalait, de nem sokra mehet. Hősisége nemcsak uralkodó, de majdnem kizárólagos tartalma lelkének. Hozzá járulna még isteni félelme; de erre nézve úgy szólván Aeneastól kezdve valamennyi epikus hőssel rokon. A puszták harczos, költöző népe lelkének, külső és belső életének jellemző vonásait hiába keressük benne. A mint a költő által alkotott csodálatos, önkényesége és ingatagsága által, nyomát viseli a magyar mythologia adatai soványságának: úgy Árpád alakja is annak a hézagosságának és bizonytalanságnak, mely az ős magyar életről való ismereteinket jellemzi. Kétségkívül nem ez az egyedüli ok,

mert hisz Arany, egy szerencsés gondolattal tudott segíteni rajta, mikor a mostani magyar életet és jellemet egy, Árpádénál sokkal távolabbi világba, a húnokeba, vitte vissza. Hogy milyen gazdagon, minő művészi tapintattal és igazsággal, azt Gyulai fejtette ki. A jellem változatosságának, sokoldalúságának szempontjából példányul áll előttünk a *Zrínyiás* hőse. A mint ez eposz alapgondolatában egybeolvad a nemzeti és a keresztyén eszme: úgy képezik ki az általános emberi s a nemzeti vonások Zrínyi alakjának teljességét. Nemcsak általában hősnek és hívően végzetesnek mutatkozik, hanem magyar hősnek és keresztyénnek. Küzdelmes századának fölálló lelkesedése tölti el keblét s vezeti tetteit, míg vallásos érzésében az igazi keresztyén megadásnak és fölmagasztosulásnak végtelen gyöngédsége hat meg. Vitézsége elszánt és előrelátó, okos és félelmes. Viszonya családjához, elesett és halálra kész barátaihoz, katonáihoz, ádáz és furfangos ellenségeihez, nemzetéhez és uralkodójához; szerepe a csatában, a tanácsban, a lakománál, a feszület előtt, a temetésen és otthonában: az érzéseknek, indulatoknak, tehetségeknek mily gazdag változatosságát, mily finom árnyéklatait mily erős egységbe foglaltságát mutatja!

Bár ezek szerint a jellem teljessége és sokoldalúsága, föltételeül tűnik föl igazságának és eleveniségének: az eddig mondottakból is kitetszik, hogy némileg más alakban mutatkozik az epikus hősnél és másban a tragikusnál. E különbség csírája kétségkívül megvan valójok természetében; de föltünőbb kifejlődésre főképp ama formák által jut, melyek művészi kifejezésökre legszokottabbak és legalkalmasabbak, s mint eposzi és drámai jellemet állítják szembe őket. Amott a teljességre esik a súly, mely föltételezi a határozottságot, itt meg a határozottságra, melynek aztán a teljesség lesz föltétele. A tragikai küzdelem már megindulásában, majd folyásában és befejezésében, a jellemnek szükségkép bizonyos korlátoltságát, kiváló határozottságát érezteti. E határozottság főként az egységes páthosz által jut kifejezésre, mely, mint legkiválóbb jellemvonás, az egyént elhatározásra indítja, cselekvésre bírja s összeütközésekbe keveri. Uralkodik összes lelki tehetségei, külső és belső élete fölött, s amazoknak színét, erejét és nyilatkozása módját meghatározza. Ebből következik a lehetőség, hogy a drámaíró, szemben az epikussal, részletrajz nélkül is

elérheti a jellem teljességének benyomását. Az uralkodó páthosznak erős, határozó kiemelése könnyű szerrel fölbreszti, támogatja és útba igazítja a hallgató utánképző tehetségét, s a hézagok mintegy magoktól kitelnek. «A dramatikuss, mondja Toldy, Vörösmarty eposzairól írt egyik levelében, kombináló, abstraháló tehetségünkre appellál azalatt, míg az epikus, épen mint a képiró, csak fölfogó tehetségünkhöz szól». Kemény is fejtegeti e gondolatot, a regényről és drámáról írt tanulmányában, s szerinte a lángeszű drámaíró sem lehet ment bizonyos töredékességtől; de az olvasó képzelődése s a színész ügyessége, melylyel a költői teremtés újjáalkotásának szerepét átveszi, könnyen kipótolja azt. Tegyük hozzá, hogy a páthosznak, mint minden irányban jellemző vonásnak, állandó kiemeltsége következtében pótolhatja. A jellem teljességének ez az összpontosítása, a páthosznak föltetlen és teljes uralma, kiválóan fontos a drámában, mert ez biztosítja a cselekvény szigorú megalkotását, egységes tömörségét.

A mondottakat megvilágítja egy futó tekintet Odysseus alakjára az antik eposzban és drámában. Jellemének alapvonását, a furfangot, kijelölte a monda. De mily másképp használta föl e vonást az epikus meg a drámaíró! Homér hőse kipróbált és érett ember, határozott és kitartó, ki czélját sohasem teveszti szem elől. Bátor szívóssága helyt áll a legnehezebb megpróbáltatások között is. Most vitézségével győz, majd meg leleményességével, mely mindig megtalálja eszközeit, s nem épen válogatós bennök. Ez alapvonások azonban még épen nem teszik ki az egész homéri Odysseust. A különböző sajátságoknak, tulajdonoknak, módoknak rendkívüli gazdagsága alkotja teljességét és különösségét, melyet minden oldaláról a viszonyoknak gazdag változatossága mutat be. Ezek között nemcsak bátornak és leleményesnek látjuk őt, ki tanácsban ép oly sürűn és hatásosan ontja a szót, mint harcban a csapásokat. Föltárul előtünk kedélyvilága is. Nem csupán erejében és okosságában szemlélhetjük, hanem érzéseiben, emlékeiben, gyöngeségeiben, vágyaiban és reményeiben is. Midőn Alcinous király udvarában, Demidokos lantján megelevenül a trójai harc, minden gyászával és dicsőségével, elérzékenyedik és könnyekben tör ki. Gyöngéd kíméletét, nemes megatottságát a szűzi bájjal szemben, találkozása tünteti föl Nausikaával, a tengerparton mosó s völegényét váró királyleánnyal. Lényének

erzéki fele is kifejezésre jut, midőn Ogygiában és Eéában, Calipso s Circe rózsalánczai közt gyönyörteljes tétlenségbe merülve találjuk. De semmi sem irthatja ki belőle haza-sovár-gását, Ithaca képét. Mennyi kötelek kapcsolja oda lelkét: az uralkodó, a férj, az apa kötelessége, vágya, reményei; s mily jellemzők alakjára nézve mind e viszonyok. A várva várt jó király áll előttünk Kúmeosnak, a hű disznópásztornak kunyhájában; majd a gondos, otthonát szerető házigazda, kire régi kutyája, Argos, annyi esztendő után is ráismer s ki megindultán, könnybe borúlt szemekkel tekint a hű állatra. Már látja Penelopét, életének szeretett, vágyott társát, bár még nem fedezheti föl magát előtte. Egész lelkében elérzékenyülve, meghatottságtól elfogódva hallgatja feleségének csodaszép imádságát. Végül a bujdosó, a csúfolt koldus egyszerre hőssé magasodik s önerejével vívja vissza boldogságát. A mit senki sem bírt el, fölkapja Eurytos nyilát s véres boszút áll a kérékön. Látni való, hogy még így is, csak nagyjában vázolva, inkább rámutatva mint elemezve: mily változatosnak, sokoldalúnak és teljesnek mutatkozik a homéri, az epikus Odysseus jelleme. Az ithakai királynak azonban jelentékeny szerepe jutott a hellen mondának nemcsak epikai, hanem drámai földolgozásaiban is. Megjelenik Sophocles *Philoctetes*ében, az ifjú Neoptolomossal együtt, Lemnos szigetének kopár partjain, hogy az ott sínlő Philoctetéstől elcsalja vagy bármely úton hatalmába kerítse Herakles nyilait, melyeknek birtokához kötötte egy jóslat Trója elfoglalását. Odysseusban, kinek csalárd kíméletlensége taszította egykor e rémes magányba a nyomorékká lett hőst, újra csak a czélnak mindent fölálldozó cselszövőt látjuk, ki egész lelkével föladata betöltésére igyekszik. E törekvése nem engedi kifejezésre jutni a szerencsétlen, elhagyatott és beteg áldozattal szemközt sem szánalmát, sem megbánását, sem emlékezését, kedélyéletének semmiféle mozzanatát. Ezt az ifjú Neoptolemos képviseli, a fiatal szív elnyomhatatlan nemességét és hősies egyenességét, mely méltatlannak tartja magához a csalárdságot s irtózik a tehetetleneken való erőszakoskodástól. Vele ellentétesen, mestere és társa csak hideg, durva cselszövő. Ilyen Euripidesnél is, a hányszor csak föllépteti drámáiban. Ilyen, midőn a boldogtalan Hekabétól elragadja leányát, Polyxénát, hogy sirmeny-asszonyúl áldozza Achilles haragvó árnyékának; vagy a

Cyklopsban, mikor a borra szomjas Silént rászedi s az egy szemű Polyphémet fufangjával megnyomorítja. Rhésosban is, melynek szerzőjéről sokat vitatkoznak a philologusok, egész hasonlóan lép elénk, midőn Diomedessel szövetségbe, éjtszakának idején, álarcz alatt csalfán behatol a trójai táborba s álmában üti agyon a thrák bajnokot, hogy pompás lovait kézére keríthesse. Célja érdekében semmitől sem riad vissza, eszközöket mindig talál s minden eszköz jó neki. A csel és erőszakosság képviselője mindenütt; e tulajdonság oly uralkodó vonásává lett jellemének, hogy mellette a többi mind eltűnik. A gazdagon árnyékolt s a legkülönneműbb fényhatások alatt bemutatott Odysseusból a drámában csak a cselzővő maradt meg. Nevének állandó homéri jelzője, a polümétisz, a fortélyos, lett egész alakká. Bár itt is ott is ez a fő tulajdonsága, Sophokles és Euripides Odysseusában alig fedezné föl első tekintetre régi ismerősét az, a ki vele csak a csábító nimfa karjai között, a phæakok szigetén vagy a szegény pásztor kunyhájában találkozott.

Íme egy új és nevezetes különbség az epikai és drámai jellem között. E különbséget azonban a keresztyén művészet nem érezteti olyan élesnek, olyan mereven elkülönöztnek, mint az antik, mely drámájában a jellemet mindig egyetlen eszmének teszi kizáró s némileg általánosított képviselőjévé. E kérdést behatóan és terjedelmesen vizsgálta Henszlmann Imre egy régibb munkájában, mely a hellen tragédiáról szól, tekintettel a keresztyén drámára. E tanulmány a mily gazdag finom megfigyelésekben, eredeti nézetekben, tágkörű fejtegetésekben és tanulságos adatokban, fölfogására nézve ép oly egyoldalú. Egy Bœhmtől eredő művészettörténeti tételből indul ki, abból ugyanis, hogy a görögök egészen Nagy Sándor koráig nem alkottak arczképet. Elő minták után is csak Lisistratus dolgozott elsőben. Viscontival szemben tagadja Henszlmann a régi fölíratos képszobrok hitelességét; a mythikus és történeti nevek szerinte csak rájok vannak fogva a képzelődésből, néhány följegyzett adat figyelembevételével, készített kepekre. A győztes athleták eikónjai is csak oly szobrok voltak, melyek, méretek segítségével, némi közeledést mutathattak az eredetiekhez. A minek megalkotására a hellen művészek törekedtek, az inkább bizonyos állandó szabályokhoz kötött typus volt, mint a valóságnak hű és mű-

vészi fölfogásán alapuló eszmeny. E fejtegetésekből von aztán következtetést a drámára. A rajzoló művészetek, melyekben az egyéni idomok, vonások, formák és módok természet szerint leginkább szembeötlők, kifejezi az egész műszellem fölfogását s a műeljárás irányát. Már Winckelmann hangoztatta, hogy semmi sem magyarázza oly jól a hellen költöket, mint a hellen plasztikának ránk maradt művei. A magyar æsthetikus következtetései, hogy a görög költészet is épen úgy fogta föl a jellemet, mint a művészet: az egyéniség alkotásába, kidomborításába nem bocsátkozott, s az embereket csak általánosságban mintegy fogalmakká képezte. Fő dologgá a tulajdonság fogalma vált, mely a mondai és történeti nevekhez kötve volt; nem pedig a mód, melylyel ez a tulajdonság a személyiségekben módosulva megjelenik. Míg a keresztyén művészet kezdettől fogva a dolgoknak egyediségébe bocsátkozik, drámában úgy, mint a képzelet alkotásainak egyéb formáiban: addig a görög szellem egészen ellenkezőleg jár el. Azokat a különbségeket, melyeket nem, kor, faj, származás, foglalkozások idéznek elő az emberben, nem igen fejezi ki, valamint a szelidebb érzéseket sem. Maga Aristoteles is az ethoszsral csak homályosan jelzi azt, a mit mi a scholaszták későbbi görög szavával characternek, vésetnek, nevezünk. Egyéb kifejezései még határozatlanabbak. Inkább csak az erkölcsökre s a gondolkodásmódra fekteti a súlyt, mint a teljes jellemre; bölcséleti fölfogást, általánosítást, simítgatást s absolut következetességet ajánl. Ily példákkal, erősségekkel, magyarázatokkal támogatja Henszlmann dramaturgiai tételét.

A mi Aristotelest illeti, a mai æsthetikai és philologiai magyarázat általában eltérő álláspontot foglal el a Henszlmannétól. Nemcsak Hunfalvynál, hanem Ueberwegnél, Zimmermannnál, Schaslernél is, a *Poetika* hatodik fejezetében, az ethoszt characterre találjuk fordítva, mindegyikök a jellem mai fogalmának csíráját keresi benne. Csak magának a stagiritának útmutatását követik, ki ethoszáat a cselekvő ilyen vagy amolyan megalkottatásának, meghatároztatásának mondja. Az ethoszban és dianoiában csak a jellem és gondolkodás összehatását kereshetjük, melyből a cselekvés születik. A simítás ajánlása csak az eszmenyítés szüksége, a philosophiai fölfogás pedig a belső igazság következetes fejlődésére utal, szemben a külsőnek esetlegességeivel. De helyreigazítást igényel Henszlmannak

magára a görög költészetre, ennek a jellemrajzban való tökéletlenségére vonatkozó fölfogása is. A rajzoló művészetekből vonván következtetést az előadókra, e következtetés természetesen csak az által lesz igazolt, ha a képfaragásban általán a hellen műszellemet fogta föl, melynek alkotásai a szobrok ép úgy mint a drámák, kifejezője Phidias mint Sophocles. De alkotásai aztán az eposzok szintűgy, mint a tragédiák. Ha igaz az az állítása, hogy a hellen szobrász nem vésett arczképet, mert a görögségnek az egyéni visszaadására nem volt sem hajlama, sem képessége; úgy hiába keresnénk igazi jellemrajzot Homernél, az eposzban is. A dráma Odysseusa nem lehetne sokban különböző az eposztól. Henszlmann igyekezett e tekintetben is következetesnek maradni tételéhez, de ép e következetesség az, a mi gondolkodóba ejtethet állítása iránt. Mindössze annyit enged meg, hogy Homér epikus létére szerette személyeit több oldalról kitüntetni és jellemezni, mint a későbbi tragikusok, így Odysseusnak, ravaszságán kívül még bátorságot és vitézséget is tulajdonított. De hát a ravaszsággal és bátorsággal kimerítette-e azt a gazdag és teljes jellemrajzot, melyet az *Odyssea* nyújt hőséről? Achilles képén, melyet Hegel oly finoman eleméz, aztán az Agamemnonién s kívülök annyit másén nem ragad-e el bennünket egyenlő mértékben a színész ereje, mélysége és változatossága? Festett e valaha költő gyöngédebb érzelmeket, mint a milyenek Andromache búcsújában vagy Nausikáa epizódjában nyilatkoznak? Íme Henszlmann tételének ingatagsága, mihelyt egyetlen érvényűnek próbáljuk tekinteni, a minőnek tekintenünk kell. Tévedés nyilatkozik benne, mely az epikai és drámai jellemzés természet szerű eltérését nem veszi kellő figyelembe. Nem a görög drámai előadás külső föltételeit sem, a színpad és színi ábrázolás saját szerű viszonyait, melyek a költőt és színészt a jellemeknek minél általánosabb fölfogására és kifejezésére vezették. A színházak óriási nagysága nemcsak az alak mester-séges megnagyobbítását tette szükségessé, hanem már Thespis korában az álaréz végzetes reformját is, mely a tekintetnek csak egyetlen mozzanatát állandósította, a jellemet egyetlen általános kifejezésben adhatta vissza. A kép csak a lelkesedésnek és gyűlöletnek, az elszántságnak és félelemnek merev külső formájával állt a néző előtt; a költőnek és szí-

nésznek jórészt le kellett mondania a részletezés finomságáról, a fejlesztés változatosságáról, az árnyéklás módosulásairól, mert mindez bántó s majdnem nevetséges öszhangtalanságba került volna a merev és egyszínű külsővel. Másfelől pedig a hangeső a jellem különböző oldalai hangbeli kifejezésének, színezésének, átsiklásának állott útjában. Íme mennyi ok magyarázza az általánosítást. De magyarázza a mondán nyugvó cselekvény egyszerűbb volta is, mely rendesen a catastrophába szorult s a jellemet csak páthosának magaslatán mutathatta, mikor az már a szenvedély logikája szerint is általánosult, az egyes tulajdonságoknak, sajátságoknak, mellékesebb jellemvonásoknak elnyomásával. A keresztyén tragédia köre, menete, szerkezete egészen más: nemcsak magát a catastrophát, a végkifejlést, hanem az egész fejlődés folyamatát érzékíti meg. A tragikai tárgyak újabbkori földolgozásai közt nem is drámákban, hanem inkább némely balladában találjuk meg azt a catastrophába szorított görögös compositiót, mint a *Szondi két apródjában* s a *Tetemre hívásban*. Ez az Immermann által (Ajasról) analytikusnak nevezett forma.

A hellen tragédia hősein a páthosz oly kiválósággal, oly határozottan uralkodik, hogy maga látszik betölteni az egész lelket, más erzelmekek befolyásának nem enged, általok módosulást nem ismer s így kétségtelenül bizonyos általánosságban mutatkozik. De azért épen nem nélkülözi a határozottságot, nem mosódik abstractióvá. Hegel a szobrászat alkotásainak plasztikai zártságához hasonlítja a sophokleszi alakokat. «Mert a képfaragás is ki tudja fejezni a jellem sokoldalúságát, mondja. Bár nyugalmban és némaságában, ellentétesen a kitörő szenvedélyvel, mely minden erejét egy pontra veti, az erőteljes neutralitást állítja elénk, mely összes tehetőségét nyugodtan zárja magába: azonban ez a zavartalan egység mégsem marad meg az elvont határozottságnál, hanem szépségében mintegy mindennek szülőhelyét sejteti, a közvetlen lehetőséget, hogy a legkülönneműbb viszonyok közé lépjen át. A szobrászat igazi alkotásaiban valamely nyugodt mélységet látunk, melyben megvan a képesség, hogy minden hatalmat kifejtсен magából». Így Hegel. Azonban a plasztika remekművei, még az ő magyarázata szerint is, csak rejtik magokban a sokoldalúságot, a belső hatalmak egyetemességét, csak

nyilatkozásának lehetőségét érzetik, nem magát. A művészet természeténél, föladatánál és eszközeinél fogva, melynek körébe tartoznak, mindig valamely általános eszmét érzékítenek meg s fejeznek ki zavartalan tisztasággal: az istenek a biztosságot és bölcseséget, az istennők a jóságot és szépséget, az athleták a hősi erőt. Ennyiben rokonabbak a hellen drámai költészet alakjaival, mint rejlő tulajdonságaikra nézve. Annyit mindenestre mondhatunk, hogy a jellem teljessége, gazdagsága, sokoldalúsága sokkal jobban ki van fejlődve a keresztyén, mint az antik drámában. El tekintetben a hellen tragikai hősök elmaradnak az újabbak mögött, a mint meg általában a drámaiak nem mutatkozhatnak a jellem minden irányú kifejlesztésének oly részletező változatosságában és kiszínezett teljességében, mint az epikaiak. Vessük össze Orestest Hamlettel, Klytæmnestrát Lady Macbethtel, Ajast Brutussal, Prometheust Faussttal s érezni fogjuk a különbséget. A shakspearei alakok egytől egyig mily kevésbé lennének azok, a mik, ha egyetlen vonással képesek lennének bemutatni őket! Hányféle hős, hányféle zsarnok, hányféle cselszövő, hányféle szerelmes jelenik itt meg előttünk; a közös tulajdonságok mellett mennyi eltérő s azoknak magoknak mily különböző fölfogása! A tipikus és individuális, fajképi és egyéni jellemzés részletesebb fejtegetése a dramaturgia körébe tartozik. Miben áll voltaképen egy szenvedély egyéni föltüntetése, kifejezése? Nem egyéb ez, mint számos más, kevésbé fontos, kevésbé uralkodó jellemvonás közé helyezése, velök összeszövése s általok való áthatottságában, módosulásában bemutatása. A teljesség és határozottság más szóval az egyéni. Ennek a görögöknél nem kiképződését, csak csíráját találjuk, melyet Vischer nem színezésnek, csak színhangulatnak nevez. «Ámde azért az alakok, mondja, épen nem élettelenek, sőt sokkal elevenebbek, mint az újabbkori rokon stýlnék általánosságban tartott jellemei, mert amazok oly korszak, oly népnek nézetéből fakadtak, melynek körében ez az objectív egyszerűség igazság volt, kinyomata egy nevezetes, nagy páthosznak s egyszersmind az élet melegének.»

A jellemnek e teljességét rendszeren megtaláljuk a keresztyén tragédia remekműveiben, kivéve azokat, melyekre Vischer céloz, a melyek egyenest antik minták után másoltattak. Megtaláljuk, a mint hőseiket hosszabb fejlődésen,

átalakulásokon, küzdelmeken vezetik keresztül előttünk. Úgy azonban, hogy a jellem minden oldalán mindig uralkodik a páthosz, a főszenvedély. Áthatja a hős lelkének valamennyi nyilatkozatát, kihangzik szavaiból, kifejezésre jut tetteiben. Ez a minden fölött uralkodó, minden másnak alapját megvető, magával együtt minden mást célja felé ragadó tényező.

A jellemnek így értelmezett teljességét két szempont is mintegy a tragikai hatás föltételeül mutatja. Hatalmas segítőjévé, tényezőjévé lesz a megrendülésnek, mikor a végzetes belső fejlődést érezteti velünk. Az egyetemes ellen vívott küzdelem folyamán, a fő szenvedély mind jobban és jobban előtérbe nyomul, mind inkább és inkább kizárólagossá lesz a lélekben. A jellem egyéb alkatrészei, melyekkel megismerkedtünk, a catastropha felé már csak a fő páthoszba olvadásukban, általa elnyomatásukban, pusztulásukban mutatkoznak. A több helyen kigyúlt épület képe, melynek lángjai midőn egyesülnek, csak beleolvadni látszanak abba, a mely közülök legmagasabbra csap. Teleki Petron Maximjának kitámadása, szerelméből és becsületérszéséből ered; fölébredt boszúvágya aztán még e két szülő érzését is teljesen magába olvasztja, midőn Juliát, s benne szerelmét és becsületét, föláldozza Valentinianának, hogy boszúját annál bizonyosabban kitölthesse rajta. De ámitása, hogy lelkének megrontott öszhangja még helyreállhat, már lélektanilag hamis s fő gyöngéje a *Ke-gyencz*nek. De a jellem teljessége nemcsak a tragikai megrendülésnek, hanem a szánalomnak is eszköze. A hős, ki a mi mindennapi életünk színvonalán kiválósága által fölülemelkedik, mintegy hozzánk tartozását s velünk való rokonságát érezteti lelkének egyéb indulataival által s legközelebb érkezik szívünkhöz. Coriolánban csodáljuk a hőst, szánjuk a fiút; Macbethben féljük a vérszomjas zsarnokot s részvételt vagyunk a balsejtelmektől gyötrött ember iránt; Rikhárd főséges gonoszúsága föllázít, de megdobbantja sajnálatunkat, midőn oly vágyakról halljuk szólani, melyek betelését nekünk megadta, s tőle megtagadta a sors. Hogy Brutust annyira szeretjük, abban nem Portia férjének s Cassius barátjának van-e fő része? Íme a jellem teljessége nélkül teljesnek mondhatnók-e a tragikai hatást, midőn úgy a félelemnek, mint a szánalomnak benne ismertük föl egyik leghatásosabb segítő eszközét.

BEÖTHY ZSOLT.

A TROJAI ÁSATÁSOK ŐSEMBERTANI JELENTŐSÉGE.*)

Első közlemény.

Alig fogadták valakinek irodalmi működését újabban ellentéteesebb véleménynyel, mint épen Schliemannét, a ki Troja és Mykene fölásatásával egyszerre Európa tudósai közé küzdötte föl magát.

Midőn az *Augsburger Allgemeine Zeitung*ban 1873-ban köz-
híre tevé Priamos kincsének szerencsés fölfedezését, egész irodalmi csatározást indítottak meg ellene a hitetlenek s a küzdelem a különféle archæologiai és anthropologiai társulatok köréből egyszerre a politikai lapokba is átsapott. Még jobban élesztette a harcz tüzét a trojai ásatásokról 1874-ben kibocsátott jelentése **) a benne foglalt merész combinatiókkal, melyekre Schliemannt nemes heve és élénk phantasiája a komoly tanulmányok és szigorú bírálatok tisztító tüze után is mindegyre elragadják.

Csakhogy a gáncsolók hangja, modora legtöbbször rög-
tön elárulja, hogy bírálóinak igen csekély kisebbségét vezette

---

*) *Ilios, Stadt und Leben der Trojaner* von dr. Heinrich Schliemann. Mit einer Selbstbiographie des Verfassers, einer Vorrede von Rudolf Virchow und Beiträgen von P. Ascherson, H. Brugsch-Bey, E. Burnouf, Frank Calvert, J. Duffield, J. P. Mahaffy, Max Müller, A. Postolaccas, A. H. Sayce und R. Virchow. Mit circa 1880 Abbildungen, Karten, Plänen. Leipzig F. A. Brockhaus, 1881.

**) *Trojanische Alterthümer*. Bericht über die Ausgrabungen von Troja 1874 és *Atlas Trojanischer Alterthümer* 218 photographische Abbildungen zu dem Bericht über die Ausgrabungen von Troja 1874.

a pártatlanság szelleme s a legtöbbit az úgy nevezett tanári góg lázította föl: hogy egy rendszeresen nem iskolázott, szerencsés indigoüzletből fölgazdagodott parvenu miként merészkedik a tudomány fölcent apostolai közé a magasabb képzés szokásos torturájának kikerülésével betolakodni, mindjárt első fölléptével döntő bíróként szerepelve olyan kérdésekben, melyeket Európa elsőrangú szakemberei sem bírtak hódító tekintélyök és mérhetetlen tanúltságuk daczára végérvényesen tisztázni.

Némelyeknek skepsise plane odáig terjedt, hogy a nykenei és trojai nagyértékű kincsek valódiságát nyíltan feszegetni kezdtek, úgy, hogy Virchow Rudolf, a berlini anthropologiai társulat elnöke 1879-ben jónak látta személyesen lerándulni a hisarlikai ásatásokhoz s Burnouf Emil, a francziák atheni iskolájának igazgatója, valamint Sayce oxfordi tanár a szó szoros értelmében felülvizsgáló biztosí minőségben jelentek ott meg. E látogatók elismerő nyilatkozatai Schliemann megingatott hitelet ismét megszilárdíták, mert úgy a rétegek osztályozásában, mint a bennök előfordult tárgyak értelmezésében követett módszere helyesnek igazoltatott. A vádak leg-súlyosbika ennélfogva önmagától elesett s ez idő szerint az építészeti emlékek fölforgatását lobbantják leghevesebben szemére s itt Schliemannak valóban legsebhetőbb oldalát fenyegetik.

Schliemann egyébként bírt annyi józan belátással, hogy ideje korán észrevegye, miszerint ásatásainak roppant eredménye képességeit messze túlszárnyalja, s bár mesés nyelvismerete a magyar kivételével az összes európai irodalom segédforrásainak közvetlen tanulmányozására képesíti s a különféle tudományszakokban magas fokú képzettségre tesz szert: mégis a historia, nyelvtudomány s legkivált a természettudományok egyes ágainak képviselőiből toborzá össze az általa gyűjtött anyag irodalmi értékesítőit. Elöttünk fekvő nagy művének becsét olyan tekintélyek, mint Virchow, Müller Miksa, Sayce, Lenormant az egyptolog Brugsch bey stb. már ismételten kimutatták; bár nem tehetjük magunkévá másfelől azt az áradozó hangot, mivel tisztelői másik végtelként minden keze vonását bámulni tudják, alig találva megfelelő kifejezést rajongó lelkesedésökre. Higgadt megfontolás után a nélkül, hogy tényleges érdemeinek nagy értékét egy szemer-

nyivel csökkenteni kívánó, kénytelenek vagyunk kinyilvánítani, hogy a rendelkezésére bocsátott szakvéleményeket egyöntetű egészszé tömörítve, s az ásatásai következtében napi rendre jutott kérdéseket egységes perspectiva alatt bemutatva sehol nem találjuk. Sokkal jobban kedvez vala az áttekinthetőségnek, ha az egynemű ipari termékeket külön fejezetekben mutatja be s nem tördeli hét olyan complexumra azokat, a melyeken csakhamar ő maga változtatni kénytelen. Az agyagkészítmények, fémtárgyak, kőszerszámok típusát technikai fejlődését ily módon bizvást kikerekíthette volna; míg könyvének mostani szerkezetében egymástól néhány száz lapra elszórtan találjuk az ezekre vonatkozó reflexiók folytatását s a megújuló ismétlések daczára mindeniket megérleltnek, véglegesen lebonyolítottak egészben kidomborítottak mondani még sem tudjuk.

Csakhogy sem az itt érintett kifogások, sem az a körülmény, hogy a kérdések kérdését: vajon csakugyan Priamos kincsét képezték-e a fölászott ékszerek? minden kételyt kizáró megoldáshoz juttatni nem tudta: érdemeit csökkenteni objectiv közönség előtt nem fogják. Ilion, Priamos Andromache csak olyan képzeleti alakok lehetnek, mint Zeus, Hermes s a többi mythologiai személyek; hanem Schliemann ásatásai az *Iliász* számos vonatkozásának bebizonyítása nélkül önmagokban is nagyszerű vívmányként lesznek a kutatások évkönyveibe beiktatva s valódi értéköknek nem annyira becsét, mint inkább jelentőségét növeli a homéri eposzhoz való szoros viszonyuk. Priamos palotája például nem tölti be az *Iliász* nagyszerű tervrajzát; de az igénytelen falak közt olyan értékes kincseket talált Schliemann, hogy azok egykori tulajdonosa legalább akkor a fenytt fejtett ki, mekkorával a költői phantázia kedvencz hősét bemutatja.

És ez ásatások mennyileges eredményével is alig tehető más vállalat párhuzamba s főleg az egymást követő települések gazdagsága igazán ritkítja párját, és Schliemann egész vir-tuosításra vitte a mélység érzéklését.

Íme a legelső kapavágások mindjárt egy várost (az *æol Novum Ilium*) nyitottak meg előtte. Ennek terjedelme jóval nagyobb vala a homéri Ilionénál; de Schliemann kielégítve ez által világért sem volt. Új televényrétegeket s a lydiainak nevezett város omladékát kelle lehordatnia, míg kilencz méter

mélységben Homér városának mintaképét kiaknázhatta. S még ennek gazdagsága roppant hadi és háztartási készletei se állíták meg munkás kezét, valamíg tizenhat méternyire (52·5 láb) az őstalajhoz: az itt uralkodó harmadkori pados mészhöz nem érkezett.

Ezt az óriási munkát pedig épen az ellene szórt rágalom és gúny nyilazásaitól háborgatva vitte keresztül, diadalmaival megszegyenítve mindazokat, kik őt fitymálólag babonás «kincskereső»-nek s Homér szigorú követése miatt rajongó phantastának csúfolták.

És most mielőtt ásatásainak ismertetéséhez fognánk, nem lesz tán fölösleges e valóban tüneményszerű férfiúnak életrajzából is néhány részletet felsorolni. Született 1822-ben Mecklenburg-Schwerin egyik kis helységében (Neu Buckow), hol atyja a szegényes lelkési állomást töltötte be. Hét éves korában egy kis füzetket kapott ajándékba, melynek czimlapját az égő Troja képezé. Gyermeki kíváncsisággal kérdezősködött a lerajzolt jelenet felől s attól fogva játszó társával folytonosan Troja fölfedezésének terveit emlegette.

A gyermekálmal megvalósítására azonban későbbi pályája nem sokkal kecsegtetheté, mert tizennégy éves korában szülői kénytelenek voltak az újstrelitzi reáliskola II. osztályából kereskedésbe adni. Abban a kis vidéki városban még csak esteli oktatásban sem részesíték a kereskedő ifjakat s ő hat éven át alig jutott bár egy jóra való olvasókönyvhöz. Egy véletlen azonban a már-már feledésbe ment gyermek-ábrándokat ismét föleleveníté. Egy molnárlegény jött egyszer üzletökbe, ki felső gymnasiális osztályokat végezván, a klasszikusokból részegségében szavalni szokott. Most is ily szánalomra méltó állapotban tántorgott be; de annál hetvenkedőbbben fitogtatta görög nyelvi tudását, Schliemann előtt épen az *Ilíasz*ból recitált s bár ő egy árva kukkot nem értett abból, a lágyan gördülő nyelv szépségei melyen bevesődtek lelkébe s hő vágyat kapott annak tanulásához. Akkori helyzete se időt, se elég költséget óhajának megvalósításához nem nyújtott; hanem sorsa csakhamar kedvezőbbre fordult. Átvándorolt Amsterdamba; csakhogy korlátolt képzettsége miatt postai expedícióknál egyébrendben ott sem alkalmazták. Az így rendelkezésre jutott szabad időt azonban nem vesztegeté el hasztalanul s míg a posta előszobájában mások üres fecsegéssel

ölték el az időt: ő zsebéből Fenelon *Telemaque*ját rántá elé s szorgalmasan tanulta s francia nyelvet. A mit így nap közben beemlézett, azt este apró fogalmazványokká, párbeszédekké alakítá át.

Ily módon gyors egymásutánban elsajátítá az angol nyelvet is, s időközben jóra való könyvek által hiányos ismereteit igyekezett pótolgatni. Most ösztönszerűleg az orosz nyelvhez fogott, mely későbbi szerencséjének s tudományos hírnevének alapjává vált. Amsterdamban orosz nyelvmester magától érthetőleg nem akadt; hanem Schliemann azért rövid idő múlva írásban, szóban bírta ezt a nyelvet is. Egy grammatikából elsajátítá valahogy az olvasási szabályokat s azután rögtön *Telemaque*ot kezdte olvasni oroszúl, itt is úgy földolgozva minden részletet, mint a francziánál. Hogy azonban a fárasztó recitatiókat valahogy el ne únja, egy zsidófiút fogadott föl, ki ugyan egy hangot se konyított az orosz nyelvhez, mégis havi húsz frankot nyert napi egy órát tevő türelmes hallgatásáért.

Alig volt kész Schliemann orosz nyelvtanulásával, a czég hol ezalatt könyvvezetői állomást nyert, épen képviselőt keresett szent-pétervári fiókjához. Schliemann megragadá a kedvező alkalmat s 1846 januárjában a Néva partjára költözött át. Ott nemcsak küldőinek mozdítá elé érdekeit, hanem megtakarított keresményéből egyúttal önálló indigó-üzlethez is fogott s már 1847-ben 200 ezer márka tiszta nyereséget mondott magáénak.

Kedvező üzleti vállalatai ilyenénkép lehetővé tették első nagyobb útazását Kaliforniába, hol 1850-ben egy öccsét óhajtottá fölatalálni. A nemsokára bekövetkezett keleti háború vállalatainak kiterjesztésére s így jövedelmeinek szaporítására nyújtott módot. Most hadiszerekkel, gyapottal is kezdett üzérkedni s mindenben a legnagyobb szerencse követé. Egyszer Riga városa porig égett s minden kereskedő holmia oda pusztult — kivéve a Schliemannét.

Már a 1858-ben annyira nőtt vagyona, hogy a kereskedés fölhagyását és tanulmányinak megkezdését tervbe vehete. Egylőre a görög nyelvet sajátítá el s annak alapján a latinhoz kezdett. Most keletre indult; bejárta Cairót, Jeruzsalemét, 1859-ben pedig Smyrnat, a Cycladokat, Athent s épen Ithakába készült, midőn egy volt üzlettársának ellene indított keresete visszatérésre kényszeríté. Csakhogy ez útja alatt

nemcsak historiai ismereteit bővíté, hanem mellékesen arabúl is megtanúlt; szent-pétervári időzése pedig újabb nyereseményeket hozott számára s 1864-ben végleg háttat fordíthatott üzleti irodáinak.

Most azonban nem rohant rögtön régi vágyainak színhelyéhez, hanem Éjszak-Afrikán áthaladt Ázsiába s ott a Hymalajáig hatolt; majd Chinát, Japánt látogatá meg s Éjszak-Amerikán Párizsba érkezett. Itt adta ki első művét: *Le Chine et le Japan* s egyúttal archæologiai tanulmányokhoz fogott.

Csak 1868-ban, midőn a szükséges előismeretekkel fölszerelte magát s Homéért végig tanulmányozta, indult Trojába. Előzetesen Mykenébe is ellátogatott s rögtön kimondja, hogy a Pausaniás által említett öt sír (Atreus, Agamemnon és társainak sírjai) az Acropolisban keresendők. Később (1874—78-ig) föl is ásta e sírokat s bárha historiai biztossággal nem tudható: vajon azokban csakugyan Klytemnestra áldozatai, vagy mások nyugosznak-e? az innen fölösött ékszerek már egymagukra nagybecsű művészettörténelmi adalékoknak vannak elismerve s a róluk írt nagy munka Schliemann írói jó nevét nagyban fokoza.***) E munka adataira alábbi soraink rendén nem egyszer lesz még alkalmunk hivatkozni.

Mykenéből tovább utazva dobogó kebellet szállott ki a Dardanellák partján s remény és kétség közt nyitá meg az első aknáat Bunarbasi török falu mellett, hova az írók többsége Homér Iliosát helyezé. A Bali Dagh ormán és környékén valami 100 fúratást eszközöltetett, mígnem a macedoniai időszakra mutató cserepekből arra a negativ eredményre jutott, hogy ott a szent Iliost hasztalan keresni. Ezt ő már a topographiai viszonyok tanulmányozása s az *Iliász* tájfestő verseinek egybevetése után kimondá; csakhogy nagy tekintélyekkel és megcsontosodott előítélettel kelle szembeszállnia, miután Strabónak Demetrius után kifejezett véleményét az összes íróvilág hagyományosan magáénak vallá s ugyanazt századunk kiváló tekintélyei is megerősíték. A múlt század végén (1792) Lechevalier és pártfogója gr. Choiseul-Gouffier fran-

*) *Pausanias* II. 16.

***) *Mykene*. Mit einer Vorrede von Gladstone. Nebst zahlreichen Abbildungen, Plänen etc. 1878.

czia követ itt próbaásatásokat rendezvén: az elejük került cserepekből bona fide bizonyítékot kovácsoltak a rég megrögzött általános föltevéshez.

Ez iskola hívei: Prokesch Osten (*Erinnerungen an Aegypten und Kleinasien*, dritter Band Wien, 1829—31), Moltke (*Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus dem Jahre 1838—39*), Kiepert H. (*Memoire über die Construction der Karte von Kleinasien* Berlin 1854), Hahn osztrák konsul (*Die Ausgrabungen auf dem homerischen Pergamos*, 1864), Curtius Ernő (*Griechische Geschichte*), Buchholz, P. W. Forchhammer *Topographische und physiographische Beschreibung der Ebene von Troja*, 1850 s több későbbi művében, (*Homers Cosmographie und Geographie*, 1871), Isambert (*Itineraire descriptiv*. Paris, 1873), Vivien de Saint Martin (*L'Iliou d'Homere*), Rawlison stb.

Schliemann Virchowval együtt bejárva az egész vidéket, még helyrajzi adatokból sem csatlakozhatott Burnabasi mellé, mert a Skamandernek sokszor emlegetett két — hév és hideg — forrása helyett azon a vidéken negyven forrást számláltak össze s mindannyinak 16—18° C közt álló hőmérséklete van; a Skamander pedig egyikből sem ered, hanem húsz órai távolságból az Ida csúcsáról buzog föl s ezt az *Iliászban* is érintve találjuk, XII. é. 19—21. v. A görög hajók fölvonulását a Bali Daghról, mely tizenkét kilométer távolságban esik a tengertől, Helena apósának s a többieknek bizonyára nem magyarázhatja vala; holott a négy kilométer távolságban eső Hissarlikról ez egészen lehetséges. Ennek a distantiának felelnek meg az *Iliászban* fősorolt támadások és visszavonulások is. Az első csata után például fegyverszünetet kér Troja halottainak eltakarítására s Idasos hirnök korán reggel képes küldetését elvégezni. Harmadnap estve Hector a trojaiakkal a Skamander mellé táborba száll s az innen áthallatszó láрма, trombitajel meg az ezer tábortűz egész éjjel nyugtalanítja a görögöket. Ugyanezen nap delig kétszer szorítják vissza a görögöket s azok ugyanannyiszor hatolnak ismét elé; Ajas pedig hátrálásuk közben mindazon jajgat, hogy a hajókon maradtak futásukat látva, el fognak bátortalanodni. Mikor Páris Mene-laust párviadalra hívja, az rögtön bárányokért küld s megáldozik, holott nagyobb távolság esetén ily hirtelen nem teheti vala ezt.

De nekem, ki Schliemann ásatásainak inkább csak praehistoricus jelentőségét tettem tanulmányom tárgyává, ilyen részletekre kiterjeszkednem úgy sem levén szabad: a helyett vegyük inkább az *Iliász* tájképi festéseit, melyek közvetlenségében találják az æsthetikusok is az eposz hatásának egyik tényezőjét. Valódi természeti szemléletheől vehette csak a költő azokat a ragyogó rajzokat, melyek a vidék domborzati sajátságain kívül híven visszatükrözik az állat-növényvilágot, sőt a társadalmi, climathologiai viszonyokat is.

Az *Iliászt* olvasva, erről a magaslatról ott látjuk a vázolt szép tájképet, mely egykor Nagy Konstantint is annyira megragadá, hogy fővárosát majdnem ide helyezte. Ott látszik az Ida és Samothrakos, Tenedosa a Hellesponttal, Kallikolone, Hercules sánca s a hősök sírja alatt kanyarog a Skamander végig.

A felhők járása napjainkban is ugyanaz. Lesbos előtt szállnak föl a tenger párázatai s a trójai sikot övedző csúcsokon nagy lombján végig úszva, az Ida tetején vesznek állandó nyughelyet, mígnem vihar, eső alakjában onnan aláúdulnak. A lakosság csakúgy juhtenyésztéssel, ló és baromtenyésztéssel keresi kenyerét, mint Homér idejében s háztartása azóta csupán a nem igen elterjedt és csakis módosabbaknál látható bivaly és kétpúpú teve behozatalával gyarapodott. A folyókiöntések által táplált lápokon, az emelkedéseken és lejtőkön szintén nem változott a növényzet arculata.

De nem csak ilyen külső bizonyítékok támogatják Ilios itt létezését; hanem az ásatás nagyszerű eredménye is kétségtelenné teszi: hogy a homeri mondákban megörökített harcok, folytak legyen azok a felsorolt hősök alatt, vagy jelképezzék bár az európai és kisázsiai lakosság közt bekövetkezett conflictust, egyesegyedül itt találhatták meg színhelyüket. És mégis alig egy pár írónál, mint: Eckenbrecher, Grote (*Görögország története* 1822) talált Maclaren meghallgatásra, midőn ezelőtt ötven évvel az *Iliász* leíró részeire támaszkodva, Hissarlik mellett legelőször síkra szállt (*Dissertation on the topography of Troy* 1822). Schliemann ásatásai azonban bár későre, de meghozák neki a kellő elégtételt s most Gladstone, Burnouf, Lenormant, Salisbury, Sayce, Keller Otto, Brugsch bey stb. egész kis könyvtárral képezik ez iskolát. Legtöbbet fáradott azonban ez érdemben Virchow, ki egész izgatást rendezett Schlie-

mann és Hissarlik mellett, egymásután szellemes fölolvásokat rendezve Berlinben, Braunschweigban, Lipcsében és Amsterdamban s maga is egy jóra való műben dolgozva föl főleg Troja természetrajzát (*Beiträge zur Landeskunde des Troas*). Az ásatásokat Hissarlikon a török kormány késedelmes engedély-adása miatt csakis 1871-ben lehetett rendszeresen megkezdeni s a Mykeneben és Ithakában töltött időn (1874—78) kívül egész 1879-ig foly a munka s az összes tárgyak egy ellopott s hatóságilag a konstantinápolyi császári kincstárba szállított kincsen kívül az ethnologiai múzeumban vannak kiállítva Berlinben. Az idevaló mocsárok miasmatikus légkörében azonban jobbadán tavasszal és ősszel lehetett dolgozni, mikor egy mérnök vezetése alatt naponként 100—150 napszamos foglalkozott. Így az ásatáshoz megkívántató szerszámokkal együtt naponként 300 márkát tettek ki a költségek, a mi csinos összeg az igaz, de nem annyi, hogy némely hivatlan jóakarók Schliemann nejét (1871-ben egy görög nőt vett el), sőt az ő jövőjét kezdjék az anyagi romlástól féltetni. Schliemann nemcsak e kiadásokat, hanem az időközben Éjszak-Amerikában, Angliában, Francia-, Németországban foganatosított utazásokat és összehasonlító tanulmányokat is könnyű szerrel viselhette, mert évi 200 ezer márka jövedelméből mindig maradt még 100 ezer márka tőkésíteni való.

Boldog és irigylésre méltó valóban a férfiú, kinek egy nagy ezredéves historiai probléma megoldásához nemcsak megfelelő szellemi képességeket, hanem elég anyagi erőt is juttatott végzete, mert a legszebb tudományos készültség s a Schliemann példátlan szerencséje sem emelik ki Priamos acropolisát soha a feledes homályából e düsgazdagság nélkül; valamint másfelől az is igaz, hogy ha ily rajongó lelkesedés és erős phantasiával Schliemann megajándékozva nincs, akkor is az első rétegek fölászása után tán leteszi műszereit s mint annyi más beletörődik a közhiedelembe: hogy Burnabasin foglalhattott szent Ilios egyesegyedül helyett. Íme a phantasta, az ábrándozó legmerészebb álmait hogyan találta megvalósítva tisztán költői újjmutatásra. És Schliemann ritka példája annak is, hogy vannak igazi gondviselésszerű férfiak, kiket szerencsés csillagzatuk távol vidékről, s egészen elütő életpálya mellől szegődtt a haladás és tudomány szolgálatába!

I.

AZ ELSŐ PRAEHISTORICUS VÁROS.

Közvetlenül az 52·5 láb mélységben fekvő őstalajon feküdt a chronologiailag első, de a felülről lefelé haladt ásatás rendén utolsó város. Ennek házait vályogból építhették, mert a szenes televényrétegben többszínű agyagtömb fordul leggyakrabban elé azon a kis területen, melyet a főszerponttól vett szent Ilios épségben hagyott épületei közt Schliemann átvizsgálhatott. Rendszeres erődítések alig lehetett, mert csupán az éjszaki lejtőn találni egy polygonalis kődarabokból összeállított s nekik tulajdonítható falgyámot.

Annál nagyobb mesterei voltak a fazekasságnak, mert nemcsak nagyobb fajtájú szélesszájú úgynevezett euryptom edényeket, vagyis urnákat, 4—7 láb magas kőkorsókat, hanem tálakat s ivóedényeket sőt ruhafogasokat is készítettek és pedig olyan gyakorlott kézzel, hogy a főlebb következő rétegek cserepei sem különbek. Ételneműiket, italaikat földbe ásott korsókban tartották, vagy lábas (épen három lábú) fazekakban helyezték el. Nagyobb edényeiken a hordozhatóság kedvéért füleket találunk, melyekbe alulról fölfelé fűzték a köteleket s olyan szatyorforma kantárban szállították. A füleknek emez alakját a francia dolmenekben, de hazánkban is bőven megtaláljuk.

Ez edényeket granit, gneis, sőt quarezczal vegyített agyagból gyúrták. Úgy látszik elébb az edény vázát kiidomították s arra jobban hígított tapaszt kentek föl, mi közben a hézagokat, repedéseket is szorgalmasan kiegyenlítették. A földes leveles törési idom az égetés tökéletlenségét rögtön elárulja, csakhogy a lassú pörkölés alatt tervszerűleg korommal is impregnáltak; ezért a barna szín uralkodik. Tapasztalatunk szerint nyílt tűzön az edények mindig bekormosodnak s ha szalmaláagnak teszszük ki, már creosot képződik. Így égethették akkor is az edényeket; de bizonyos, hogy a fényes fekete színt földi gyantával is elémózdították. Ebből azonban annyival kevésbbé következtessünk rögtön festési gyakorlatra, mivel Newton Károly csupán következő város felső rétegében az úgynevezett leégett város (Homér Iliosa) egyik cserepén

ismerte föl a sepia festett alakját s az erre következett felső réteg egyik márványszobrocskája tüntetett föl még egy barna anyaggal reá mázolt bagolyfejet.

Az összes táltányér-féle nagyobb edény, sőt a kisebb fajták túlnyomó része szabad kézzel készült; de néhány halvány fekete gömbölyded fazékon a korong használatának nyomai félreismerhetetlenül szembetűnek. Ötvenkét láb mélységből ez még föltünőbb, mint mikor Horner *) a Nilusnak gyorsan gyarapodó áradványi rétegében 70 láb mélységből ásott föl korongon készült cserepeket. Præhistoriai lelettel levén dolgunk, igen természetesen chronologiai egybevetésekre semmi biztos támpont nem kínálkozik. Az agyagipart közönségesen a legősibb mesterségnek tartják mindenfelé s a chinaiak Kivanghi császárjoknak száz éves böles uralmától 2697-től Krisztus előtt számítják a fazekasságot s történelmileg bebizonyított tény, hogy Yu-tschu császárjok 2255 Krisztus előtt a fazekas korong mellől lépett trónra. Egyiptomban a hatodik dynastia korára helyezik a fazekasság elterjedését.

Visszatérve az edényekhez, azok uralkodó formáinak megfelelőket találunk hazánkban. Pilinből**) a báró Nyáry Jenő által gyűjtött edényekből egy hosszú hengerforma volt a Buda-Pesten 1876-ban tartott ősemlertani congressuson bemutatva, melynek szakasztott mása találtatott Trojában (50 sz.)

Legnagyobb a hasonlóság a czirádákban. Egyenes és hullámvonalaknak zigzugosan, vagy párhuzamosan futó nyálábjai, szövetutánzatot képező alakzatai ezek. A hullámvonalas díszítéshez egészen hasonlót ásatott föl dr. Hampel József***) múzeumi ör Szilágy-Nagyfalu egyik temetkezési helyéből. S ugyanilyet találtak Erdélyben Kézdi-Vásárhelyen, sőt találtam én Déván. A hullámvonalas ékítés e korai szereplése legjobban megezáfolja a szláv írókat, kik abban saját nemzeti ornamentikájokat keresik. Egyetlen cserépdarabon egy arcz forma karczolásai alakzat is találtatott (36. sz.),

*) Lyell *Das Alter des Menschengeschlechtes.*

***) Dr. Hampel *Antiquités préhistoriques de la Hongrie* XX. tábla 18. sz.

****) *Archaeologiai Értesítő.* Új folyam. I. kötet. első rész. 1880. 160. lap.

hanem abban legalább a mi szemünk a Schliemann által látott bagolyarczot fölismerni tudja. A halpikkely alakzatok, pont és vonásos díszítés is alkalmazást talált s a fülek mellett csücsköket illesztettek ráadásúl női emlő alakjában. E díszítési motívumok még változatosabbak a trojai orsógyűrűknél és agyaggömböknél. Az orsógyűrűk közepe kissé behomorodott s a párkányt köröskörül pontok, többszörös félkörök, vagy sugárvonalak hintik tele. Teljesen hasonlókat találunk Szíhalmon, honnan tizenegy volt a budapesti congressuson kiállítva s az egyik ilyen karczolási jelt visel. Magyarádról, de különösen a Marosvölgy gazdag kőkori telepéről, Tordosról (Hunyadmegye) ismerünk nagyon sok hasonlót. Ezekről Torma Zsófia úrhölgy már értekezett is *) s minthogy idő folytán az edénytálpak karczolási jeleiből gyűjtemény halmazódott nála össze, ezekről rövid idő alatt a trojaiakra vonatkozó összehasonlító tanulmányt várhatunk nevezett úrhölgy tollából. Hazánkon kívül az olasz terra marekban is találunk alakra és ékítésre hasonlókat. Így a modenai múzeum tizet bír; Gozzadoni a villanovai sírokból tizennyolczat ásott ki (Bologna), sőt a svájcezi ezölöpépítményekben is oly gyakoriak hogy csupán Möringennél (bieli tó) 300-at szedtek össze. Németországban az ékítés kimarad.

Troja közelében egyedül Thera (Santorin) sziget bír a trojaiakhoz általában hasonló kőkorszaki teleppel. Itt vulkáni hamu és horzsakő réteg alól egyéb cserepekkel és kőszerszámokkal együtt ilyen jelzetes agyag korongokat is találtak. (A francziák atheni iskolájában láthatók.) A brit múzeum mexikói osztályában látható ilyenemű korongok abban különböznek az idevalóktól, hogy a karczolási jel nem a lapokon, hanem a széleken szerepel. Az agyagkészítmények sorát egy kis torzó zárja be, mely jelentéktelen kinézése miatt alig tűnt volna föl Schliemannnak is, ha márványból nem kapja meg párját s a következő, culturrétegekben valami 500-ra menő nem akad ismét. Többnyire madár-arczczal, emlőutánzzal, haj- és övforma karczolással vannak ellátva s minthogy a használatnak semmi látható nyomát nem viselik, vallási jelvényeknek tartja azokat Schliemann, egyenesen a város palladiumának utánzatait látva bennök.

*) *Hunyadmegye neolithkorú telepei.* Írta Torma Zsófia. 1879.

A rege szerint ugyanis Dardanos (Zeus fia) Astyocheval (Simois folyó leánya) egy Tros nevű fiút nemzett. Annak Kabrrhoë nevű nejétől (Skamander leánya) ismét fiai lettek, es pedig Ilios, Assarkos, és Ganymedes. Utóbbit szépsége miatt az istenek magokhoz ragadták; míg Ilos és Assarkos kétfelé válva, a trojai és dardaniai nemzetséget hozták létre. Ilostól származik Laemedon, Priamos, Hektor; a másiktól Kapu, Anchises és Aineas. Ilios Phrygiába megy, hol a királyi versenyjátékon győzelmes lesz s pályadíjúl ötven ifjút es ugyanannyi hajadont nyer. A király meghagyja neki, hogy kövesse az ajándékba kapott tehenet s a hol az lefekszik: ott építsenek várost. Így vezeti el a tehen a phrygiai Atheo hegyére, hol Iliont alapítják. Ilios Zeus pártfogásához könyörög s másnap az égből négy és fél láb magas lábatlan bálvány esett le, jobb-jában fölemelt dárdával, baljában guzsalyt és rokkát tartva.

Ez volt a város palladiuma, melyről megmondattott: hogy a míg az a falak közt őriztetik, ellenség oda be nem hatolhat. Ennek utánzatai volnának az említett agyag és kőszobrocskák.

Kőeszközök. Itt első helyen a kézi gabonamorzsolókat, vagy azokat az ovalis kőtuskókat kell megemlíteni, melyek eruptív kőzetek conglomeratumai, mandolakövei, vagy a folyók hömpölyei közt mindenütt találhatók. Hasonlókat minden kőkorszaki telepünkön (Magyarád, Pilin, Szihalom, Paulis, Tordos, Nándor-Válya stb.) találunk. Még érdekesebbek a mozsarak hólyagos basaltból, granitból tehát olyan kemény kőzetekből, melyekben akár a pattogtatási műveletet, akár az ércmorzsolást végrehajthatták. Ezek is el vannak terjedve s szere száma sincs a hazánkban előfordúlt mozsaraknak le a római uralomig. Durva kőfejszék mellett csiszolt és átfürt balták, vésők, csiszoló lemezek (diorit, porphyr) csillám- és homokpalából, granit-, kova-, szarukő, hæmatit-gneisanyagból) végre néhány fűrész és késalakú szilánk calcedonból szerepelnek itt. Föltűnő azonban, hogy e két említett czélon kívül egyéb (nyíl, dárdahegy stb.) nem használták a jaspis és calcedon családot. Legnagyobb föltűnést keltett az összes kőszerszámok közt négy véső és baltácska jadeitből és nephritből, mert e kőzet Európában sehol elé nem fordul, következőleg csakis kereskedés útján (lett legyen az cserebere, vagy egyéb) kerülhetett ide, még pedig a Khüen Lüen hegységéből,

mint legközelebbi lelhelyéről. Összesen tizenhárom nephrit fejsze gazdagítja Hissarlik præhistoricus telepeiről Schliemann gyűjteményét s minthogy e közben Svájcban a Rhone medrében folytatott baggerozási munkálatoknál is napfényre került egy nephrit fejsze: még a *Times* is hosszasan s egyszer plane vezércikkben foglalkozott e tárggyal.*)

A nephrit nevét a görög nephros szótól nyerte, mi vesét jelent. Vesefájdalmakban ugyanis pusztá érintését, biztos óvszernek képzelték. Alspeciesével, a jadeittel együtt nagy keménysége és szívóssága teszik becsessé. Törese kagylós, szilánkjai áttetszők, zsírfényűek. Rendes színe a zöld, s annak különféle árnyalata; de a fehér nagy ritkaság. Ezen, a régiek által oly sokra becsült kőzet szállítása Kasmirból Afganistánon, Persián át történhetett s itt a trojai partokon a kereskedelmi forgalom az átköltöztetés miatt természetes torlódás alá levén vetve, épen nincs mit bámulnunk rajta, ha nagyobb számban fordulnak itt elé mint egyebütt. Egyébként Chinától Etrurián át Bretagneig föltalálták mindenütt, hanem a civilisatio terjedése hirtelen véget vet szereplésének s ezt Schliemann nem a változott közsokásból, vallási nézetekből, hanem inkább keleti Turkestánban, Pamirában Krisztus előtt körülbelül a III. és IV. században végbement talajemelkedésből s ez által fölidézett mostohább climaticus és tenyészési viszonyokból magyarázza ki.

De ez az első város megszokott schemaintól eltérőleg már fémtárgyakat is tartalmaz, következőleg a kőkorszakról fönnálló elméletünket alapjából kiforgatva vagy a fémkorszak kezdetét kell e szédítő messziségre kiterjeszteni. Lubbok általános ismert és magyarra is lefordított művében (*Történelem előtti idők*) ismételten hangsúlyozza: hogy az ezüst és ólom még a bronzkorban sem használtatott, következőleg a kőkorszakban teljességgel nem ismerték s ime itt arany, ezüst, réz ékszerekre, eszközökre, kis ólomrögökre bukkanunk, úgyhogy egyesegyedül a vas nem képviselteti magát. Pedig a vas használata is jelentékenyen régibb, mint közönségesen hinni hajlandók vagyunk. Hesiodnál Hercules arany fegyverzetén

---

*) Calabriában, a bodeni tó czölöpépítményeiben, München közelében a starenbergi tóban, Nördlingen mellett és Franciaországban is találtak nephrit fejszékét.

kívül bronz lábpánczélról, de vaskadról és aczélsisakról is említés van téve. Lucretius is kiemeli a réz és bronz korábbi alkalmazását, midőn írja :

Arma antiqua, ungues, dentesque fuerunt
Et lapides, et item sylvarum fragmina rami,
Posterius ferri usus est aerisque reperta,
Sed prior aeris erat, quam ferri cognitus usus.

A biblia (Genesis IV. 22.) szerint az Ádám után következett hetedik generatio idejében Tubat Kain dolgozott volna legelőször fémből. Hostmann *) szerint a Pentateuchban a vas csak tizenháromszor, az ércz pedig, bronz értelemben negyvennégyyszer fordul elő. Mindez némileg tájékoztathat a fémek ismeretének messzi őskoráról s az itt szóban forgó telep nagy régiségéről is.

Találtak itt mégis rézhajtút, nyilvéget, ezüst hajtút, még pedig gondos kidolgozásban fülönfüggőt, réz késpengéket, a rájuk illesztett nyél odacsatolási nyilatával. (104—122 sz.) Bronzot azonban nem használtak még s ez csupán a második település végszakában jelenik meg. Föltűnő, hogy e réz tárgyak mind szilárdabbak a maiaknál, mit horganytartalmukból lehet megfejtetni. Egyikök például Chandler Róbert londoni bányászakadémiai tanár elemzése szerint 97·83 százalék rezet, 0·21 százalék horganyt és 0·90 százalék vasat tartalmazott, a nickel és kobalt némi, százalékban ki sem fejezhető, nyomaival. A horgany azonban inkább esetleges vegyületnek tekintendő, mert más tüknél, késpengéknél egyébbel van helyettesítve, annak jeléül, hogy a természetben is úgy fordult elő. Épen így készülhettek a perui inkák- és Hurontó vidéki indiánok bronzfegyverei, melyeket a trojaiak elemzésével egybevetve, Duffield rhoduim tartalmúaknak talált. Nem kevésbé föltűnő, hogy az egyik réz késpengét megaranyozva látjuk. (120. sz.), mert például Mykenében a bronzot aranyozták széltiben s az ezüst meg réz aranyozásában voltak járatanok.

Mindezekből önként fölveti magát az a kérdés: honnan nyerhették ez őslakók eszközeikhez a rezet? Strabo az

*) Chr. Hostmann *Zur Geschichte und Kritik des nordischen Systems der drei Culturperioden*. Braunschweig. 1875.

adramyttoni öbölben (a mai Cidonia) az Ida hegységéből (Andeira) említ rézbányákat. Aranyat a Paktolos fővénnyéből moshattak, Astyranál és Phrygiában bányászták, hol a rege szerint egy erdőégés következtében beállott természetes olvadás alkalmával fedezték föl. E regét Lucretius is használta 1240—1243:

Quod superest, aes atque aurum ferumque repertum est,
Et simul argenti pondus, plumbique potestas,
Ignis ubi ingentes silvas ardore cremerat
Montibus in magnis.

A phrygiaiak pedig közel rokonai valának Erdély őslakóinak, a kelte galataknak s így érthetővé válik, miért hasonlítanak oly nagyon a mi ipari tárgyaink a trojaiakhoz.

Aristoteles a réz kohászatát és földolgozását a lydiaiaknak tulajdonítja; míg Homér a Macedoniától éjszakra lakó neropiaiakat tartja első érczolvasztóknak s rólok nevezi az érczet (noropa, kalkon) s végre Herodotos kariai Dádalost nevezi első fémkovácsnak. Egy más rege szerint a vas első kohásza: a *Dáktylusok* is Phrygiából vándoroltak Creta szigetére, hol az Idahegy környékén telepedtek meg. Annyi bizonyos: hogy történelmileg egy idevaló Magnes vagy Magnetis nevű pásztornak tulajdonítják a vas e fölfedezését. A *Dáktylusok* alatt Aristoteles szerint azon öt férfiú értendő, kik a vasat legelőször hasznos házi eszközökké kezdték földolgozni.

A hissarliki tető legmélyebb culturrétegének réztárgyai egyébként újabb adalékokkal erősítik meg múzeumi igazgatónk Pulszky Ferencz úrnak az 1876-ban Buda-Pesten tartott ősemlertani congressus előtt kifejtett elméletét, mely szerint hazánkban a bronzkorszakot rézkorszak előzte meg. Pulszky a nemzeti múzeum ilyenmü tárgyaiból akkor egész külön csoportozatot állíttatott össze s íme Troja legelső lakói sem értették még a bronzötvény készítését.

Az arany nemcsak élénk fénye által tűnhetett föl mindjárt a művelődés gyermekkorában, hanem azért is, mivel kristályos palák ifjabb eruptív kőzetek hömpölyei, homokja közt igen gyakran ott szokott csillogni. Egészen valószínű tehát, hogy a fémek közül ez került legelőször az ember hajlékába s ennek bányászata foglalkoztatá legelőször nemünket, mintegy igazat adva a költők által megálmodott aranykornak.

Ez a szó: ophir, legalább roppant messziségből tanúskodik az arany ismerete és használata mellett, minthogy az élénk tűzű aranyat és nem India Abhiráját jelenté, mint sokáig hitték. Agatharchides említi, hogy Debai környékének termés aranyát nem kelle tűz által tisztítani s épen ezért *ἄπυρον* néven emlegették. Arabul pedig dzahab általában aranyat jelent, tibr = olvasztatlan aranyércz, tibra pedig = termés arany. És az ó korban ez utóbbi féleséget használták leginkább, már csak hiányos kohászati ismeretök miatt is. Jobb könyvének 22—24. verseiben ophir a héber zahab mellététele nélkül épen aranyat fejez ki s a többi helyeken annyit emlegetett Ophir tartomány nem lehet más, mint e kitünő termés arany hazája. A körülírások értelmében a Litus Hammæumra helyezhetjük azt, hova a királyok könyve szerint (9. rész 28. v.; 10. r. 11. v. 10. r. 23. v.) háromszor hajóznak el s egyszer épen szantalfát hoznak onnan, a mi ugyan nem terem arrafelé, azonban nem valószínűtlen, hogy valamely más jó illatú cserjével tévesztették össze. Sprenger A.*) berni tanár, Arabiáról írt ókori geographiájában bőven fejtegeti az idevaló aranybőséget, kimutatva: hogy huszonkét bányából fedezte a szomszéd országok arany-szükségletét.

Az ókor emez Eldoradója azonban ezüstben épen nem bővelkedett s e miatt még Mahumed idejében is, mikor a hajdani aranybőség fogyatékán volt már, akkora értéke vala az ezüstnek: hogy egy fontért 7·5 font aranyat lehetett kapni.

Sprenger adatai összhangzásban állnak Strabo följegyzéseivel szintén, mert ő a phœniciaiak aranykereskedelmét épen abból magyarázza ki, hogy eredetileg innen származtak el s a traditióikban fönmaradt aranybányákat új honukból is szorgalmasan fölkeresték. Phœnicia (= Zahiország aranygazdagsága pedig historaiilag ki van mutatva föl a III. egyptomi dynastia koráig (Krisztus előtt XVI. század), mikor Thutmes királyuk hűberadóját aranyban rója le.

Vegre meg kell említenünk: hogy Indiában Ophir tartományt már azért sem lehet észszerüleg keresni, mert ott az arany akkora bőségben, mekkora e név alatt értendő tartományról említve van, soha elé nem fordúlt.

Csonttárgyak. Jobbadán elefántesontból idomított áratat,

*) *Die alte Geographie Arabiens.*

tüket látunk az első culturrétegből. A tük meglehetősen ügyes-ségre mutatnak, mert csinos faragványok, rovatkák s a fok átlyukasztása mind megtalálható már rajtok. Egyébként egészen hasonlókat szolgáltatott a Dordogne menti barlangok, a svájcezi czölöpépítmények, Németország sírhelyei, hazai tűzpadjaink, sőt Éjszak-Amerika, California, az Atlanti Óceán szigetcsoportja stb.

A csontkészítmények közt legfeltűnőbb egy trapezalak (141.) elefántcsontból csillagforma vésetekkel s egy tört ábrázoló, de Schliemann által női szobrocskának nézett készítmény a markolat fején négy oldalággal s felületén csillagrajzokkal telehintve. Az elefántcsont jelenléte Dél-Afrikával fönnállott kereskedelmi összeköttetésre szolgáló újmutatást képez. Találni itt bárány kéztő csontokat is, minthogy azzal akkoriban is, mint ma, úgy látszik örömet játszott a gyermekesereg. Homérnál is említve az astragalusjáték s Patroclus Achillesnek álmában megjelenve, tudtára adja (*Iliász* XXIII. 87—88); hogy el kell hagynia honát, a miért egy pedgyező gyermeket haragjában megölt.

Végre emberi maradvány csupán egyetlen egy találtott. Egy háromlábú urnában csonthamú között egy hathónapos embryo vázára akadtak s azt Aretaios orvos Athenében össze is állítá. Egyedül elfogadható értelmezése ez eléfordulásnak csak az lehet: hogy az idő előtti szülésben elhalt anya elégetett hamvaihoz helyezték a főtust.

Schliemann első művének megjelenése után legtöbb támadást a culturrétegek osztályozása miatt szenvedett. Ő ugyan is két præhistoricus települést (első, második) állított föl s harmadikúl Homér városát tette, még pedig olyan nagy tűzveszélyt föltételezve arra, a mely még a köveken is képes vala nyomot hagyni. A kitaró gáncok daczára mostani nagy művében sem tágit Schliemann s a második és harmadik («leégett») város leírásával tüzetesen és önállólag foglalkozik. A múlt 1882. évi márcziusban azonban a sok ostromnak engedve, két tapasztalt építésztt vett maga mellé és pedig Dörfeld Vilmost Berlinből és Höflert Bécsből. A szakértők körülmenyes fölülvizsgálata végre őt is meggyőző első értelmezésének tarthatatlansága felől s dicséretére legyen mondva, bírt annyi őszinteséggel, hogy a német anthropologusok tavalyi nagy gyűlésen (1882 augusztus 14-dikén) ezt nyíltan be is

vallja, kifejtve ott: hogy a «leégett város» elméletét kész elejteni, miután meggyőződött a felől: hogy az égésnyomok az akkori építészek technikájából vehették származásukat. Valószínűleg vályogból emelték föl a falazatot akkoriban s «en bloc» kívül belől oda rakott tüzzel végezték a megszilárdítást, sőt a tűz intenzívebbé tételére eleve falhasábokat, gerendákat falaztak be.

A szakértők vizsgálata a korábbi elmélet szerint megálapított kőfalazatokat templomromoknak nyilvánítá, úgy hogy összesen három imaház maradt volna már e korból fenn, végre azt is megemlíthetjük, hogy a török kormány gyanakvó közbelépése daczára már tavaly egy terjedelmes alsó városra akadt Schliemann s azt a most folyó évben tovább is ásatta.

Most tehát könyvének első és második kiadásában kifejezett nézeteitől eltérő meggyőződésre jutva, az első alkalommal az első városhoz osztott második kulturréteget legújabbban a harmadikkal egyesíti s mi is ily értelemben mutatjuk azokat be, első sorban tárgyalva a könyvében «második város» czímmel fölvetett ipari termékeket s azután rátérve az által a leégettnek nevezett városra.

Itt mindenekelőtt becses leletet egy női váz képez. Virchow méretei szerint hossz-szélességi index 82·5 milliméter, fülmagasság 64·2 milliméter, orrindex 48·3 milliméter, orbitalindex 76·3 milliméter; kerülete 52·2 centiméter. Jellegére tehát brachycephal, még pedig igen erős procrath állkapocsfejlődéssel. Különösen felső metsző fogai nagyok, villogó fehér zománczréteggel borítvák, koronájok alig szenvedett kopást s a bölcseségfogak még nem nőttek ki. Az arcz széles, a szemgödörök alacsonyak; az orr közepszerű. Alsó állkapcsa a közepén törpe, de kétága kiszélesedik. Hátról tekintve a koponya lelapúlt alacsony. Nevezetes, hogy e mellett igen primitív művű aranyfüggő hevert a hamuban.

Cserépkészítmények. Schliemann épen a fazekasművek eltérő jellege miatt különíté el két csoportra homéri Ilios alól kiásott törmeléket. Az első kulturréteg csöves fülű, fénylő, fekete cserépkészítményei helyett óriás, olykor 5—6' láb magas, 3—5' átmérőjű kőkorsók lepnek itt meg. Falazatuk 2—3 vastag, holott a legvastagabb cserepek amott 1"-re voltak készítve s nagyságuk ezek mögött messze elmarad. E pithoi nevű kőkorsók még Németország vaskanczellárját,

Bismark herceget is belevonták Schliemann munkatársainak nagy és díszes körébe, úgy hogy egyenesen az ő magyarázatát fogadják el most mindenfelé a készítés mikéntjére nézve. Szerinte egy nagy fahasábra iszapolt agyagot kelle tapasztani s azután körülzindelyezték. Majd a kettős falazatnak tüzet adtak, s rózsével addig élesztették a tüzet, míg az égés sikerült.

Az összes cserépnemük közt itt, valamint a következő három præhistoricus rétegben a bagolyfejű edények keltenek legnagyobb érdeket. Már említők, hogy Schliemann a város védnökének tiszteletére szánt tárgyaknak minősíti azokat s e nézetében Müller Miksa is támogatja, mintegy viszonzásául annak a szívességnek, hogy az *Iliász* boopis (ökörsemű) jelzőjének illustratióját a Mykenében talált számos tehénszarvú alakzatban Schliemann deríté föl, bebizonyítva ezekkel, hogy Hera cultusa Argolisban szintén el volt terjedve, különösen Agamemnon számos tehénfejű Hera-szobrocskával áldozott.

Csakhogy minél tovább tekintjük a bagoly-alakzatokat, melyek majd a fedőkön, majd meg az edények nyakán fordulnak elé: annál jobban kezdünk kétkedni Schliemann hypothesisének alaposságában. Természetrailag inkább emberi arcokat ábrázolnak ezek, hisz női emlékek, köldök-imitációk amúgy sem szoktak bagolyképek részleteiül szerepelni. S ha nem tekintjük is a physiognomia határozatlanságát, az ilyen urnák nemcsak itt, de a trojai romokon kívül európa-szerte találhatók, úgy hogy csak Éjszak-Németországból a berlini, stettini, danzigi múzeumok ötvenhét darabot gyűjtöttek össze, melyek legföljebb annyiban térnek el a trojaiaktól, hogy sisak alakú fedő helyett inkább sapka formával vannak ellátva. Hazánkban Torma Zsófia úrhölgy Tordoson találta a trojaiakhoz leginkább közelítő arcutánzatokat. Ezeket Pomerániában *) vastárgyakkal vegyesen találják. A danzigi múzeumban egész collectiót láthatunk ilyenekből s származásukat legfőlebb Krisztus előtt egy-két századra helyezik vissza, mikorra a præhistoricus lassú közlekedés daczára Trojából kényelmesen átszármazhatott a hozzájuk füződő cultus is, csakhogy ezt a kérdést eldöntöttnek tekinteni világ-

---

*) *Die pomerellischen Gesichturnen*. V. dr. G. Berendt, Königl. Bergreferendar u. Docent an d. Universität. Königsberg, 1872.

ért sem lehet s Schliemann értelmezésében érdemeinek legkészségesebb méltatói sem nyugodhatnak meg. Megemlítendő, hogy Mexikóban és Dél-Amerikában még folyvást gyártják az arczurnákat. Trojában annyira ki volt az állatmintázás fejlődve, hogy korszóik száját is átalakították, sőt egyik edényök olyan termetes disznót ábrázol, hogy annál többre a hizás mesterségében a debreczeni hentesmesterek tudománya sem juttaja ez érdemes állatunkat. A kancsóok szájadékai rendszeren tölcseres virággkelyheket (*Calla format*) ábrázolnak, még pedig olykor kettesével, sőt hármásával összeillesztve. Az edényeket hordozhatóság kedvéért jó kihajló fülekkel egészítették ki, majd lábakkal vagy széles talppal óvták meg a földüléstől s hogy a használhatóság mellett a külcsín iránt is fejlett érzékök vala, arról kellőképen tanúskodik a sokféle cziradás ekitmény.

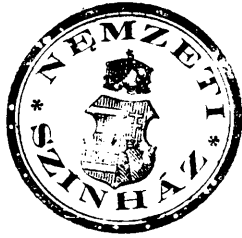
Köszerszámok. Számuk nem nagy s jobbadán gabonazúzó, mozsarak, vésők, balták tartoznak ide; míg a szilánkneműek hiányoznak. Trachit (mint parittyakő, kalapács, gabonazúzó) granit, diorit, szerpentin, gabro stb. szolgáltatták ide a földolgozott anyagot. Nephritből két kis fejsze fordult elé. A fejszékét kifűrták, s a vésőkkel, kalapácsokkal együtt gondosan kicsiszolták. A köeszközök között van egy félig kidolgozott vésőhöz hasonló, csakhogy feje kissé kibűbosodik. Ebben Priaposnak szentelt vallási eszközt, úgynevezett phallust lát Schliemann. Ez Isten (Dionysos és Aphrodite fia) Lampsakos városában született, s itt valamint a róla elnevezett helységben a történelmi kor egyik istenségét képezé. Meyer Ede Troja történetének egyik megírója *) bebyrkiai Istennek tartja, abból indulva ki, hogy Bythnia ez őslakói bebyrkek voltak s ezektől származott át a Thraciából később betelepedőkre a csupán csak itt gyakorolt Priapos-cultus. Lukian harcziás természetűnek állítja; Arriam Bythnia történetében a nap éltető képességének személyesítőjeül említi, a mi legvalószínűbb véleménynek látszik, mert a görögök oda magyarázták ez Isten tiszteletét, hogy ő pártfogolja a kisázsiai partok szőlőművelését, baromtenyésztését és földművelését. A Dionysos-ünnepen legalább phallusokat hordoztak a nők is körül a természet őseréjének jelképeül. Görögországban a pelasgok közt volt

*) *Geschichte v. Troa.* Leipzig, 1877 43. l. Meyer.

elterjedve a phallus-cultus s nemcsak az általuk betelepített szigeteken (Lemnos, Imbros), hanem később mindenütt divatoztak az ő ünnepei. Sayce Lidiában talált egy jelentékeny phallust, sőt a Pyrenæi hegység lábánál Bidarray mellett egy barlangban szintén akadt egyre s tapasztalata szerint a bask nők máig tiszteletben tartják ez alakokat.

Fémeszközök. E csoportba a már említett női csontváz társaságában talált három primitív készítésű arany fülöngyön és egy hosszú bronztűn kívül még több alig 0·001 átmérőjű aranygyöngy s negyed hüvely hosszú ugyancsak arany gyűrű tartozik. A függők közül kettő egyszerű sodrony, a harmadik hat vékony ágból van összesodorva. Technikájok igen gyarló. Anyaguk az aranyhoz az a halvány, ezüsttartalmú variációja, melyet Homér s az ókori írók elektronnak neveznek s mely hazánkban főleg Verespatakon, Abrudbányán termeltek. Homér ugyan a borostyánkővel összetéveszti, de Plinius (*Historia naturalis*. XXXIII. 23.) egészen találólag határozza meg mibenlétét, kiemelve, hogy Lidiából és Hispániából nyerték akkor. A budapesti múzeum arany ékszerei között is rögtön szembetűnik a halvány elektronféleség.

TÉGLÁS GÁBOR.

A GYÜLEKEZÉSI SZABADSÁG A MAI ALKOTMÁNYOKBAN.

I.

A GYÜLEKEZÉSI JOG.

A gyülekezési jog fontossága előtérbe lép a közvetett demokráciában, hol a nép a döntő elhatározást a választottakra bízta. A sajtó és a népgyűlés az a tér, a melyen a választók is nyilatkozhatnak és a mely téren kifejezhetik véleményüket a küldők, a megbízók, sőt még a censuson kívül állók is. A népképviselő tagjainak joga a néptől kapott megbízáson alapul, de a megbízás adása által a nép nem mond le a vélemények, óhajtasok, bírálatok, bizalmi vagy bizalmatlansági nyilatkozatok kifejezésének jogáról. A vélemények és meggyőződések találkozása, a gondolkodás és érzés megegyezésének tömeges nyilvánulása, a collectivitás, a törekvések harmoniája, erőt és jelentőséget biztosít a gyülekező polgárságnak, emeli a közszellemet, a közügyek iránti érdeklődést. Edzi meggyőződésünk szilárdságát annak látása, hogy ismerősök és nem ismerősök százan és ezren a mi elveinknek tántoríthatatlan hívei.

Természetünk sugalja, hogy közeledjünk egymáshoz, erőinket egyesítsük, kik egy célra törekszünk. Viribus unitis. Egyetértésünknek nyomatékos bizonyítéka az állandó szövetkezés, de múltó összejövetelekre is van szükségünk, főleg azon alkalmakkor, a melyeket előre talán nem is sejtett események idéztek föl, a mely alkalmak fölvilványozó hatása a különben össze nem jövő, együtt nem tanácskozó embereket egy pilla-

natra tömöríti, hogy időszerű manifestatiót tegyenek, a nyílt közvetlen szavak elhangzása után pedig a sokaság magával vigye azon emelő tudatot, hogy a közérdekű kérdésben ki-mondta véleményét minden ember, őszinte szabad férfihoz méltóan.

A gyülekezési ép úgy mint a gondolatközlési szabadság az ember társas természetéből következik, oly szabadság ez, melyet hogy Cicero *) szavait használjam, sem az idők ereje, sem a főtiszviselők hatalma, sem a bírók ítélete, sem a római polgárság szavazata, mely más ügyekben döntő, tőlünk el nem vehet.

Ezt a szabadságot nem teremti, nem adományozza az állam, hanem csak szabályozza, azért, hogy a korlátokon belül annál biztosabban élvezhessük. A magyar alkotmány sehol sem proklamálta a gyülekezési szabadságot és azért még sem hiányzott az sem 1848-ban sem 1867 óta.

A gyülekezési szabadság természetes korlátozása az, hogy a mások jogát ne sértse; nem kell azonban a polgárságról föltenni, hogy a gyülekezés által jogsértést czéloz, sőt ellenkezőleg, a törvények tiszteletét vélelmezzük róla, épen azért a népgyűlésekkel szemben, az előhaladt műveltségű államok a repressiv rendszabályokat követik, nem a praeventiveket, holott a rendőri államok virágzása korában még Pothier (+ 1772) is azt tanítá, hogy a gyülekezést a hatóság engedélyétől kell függővé tenni.

II.

A GYÜLEKEZÉSI JOGRA VONATKOZÓ FŐBB RENDELETEK ÉS TÖRVÉNYEK ÁTNÉZETE.

A magyar alkotmány képviseleti alapjának lerakása után csakhamar, tudniillik 1848 ápril 20-dikán, az első felelős független magyar miniszterium, szomorú tapasztalatokon okulva, rendeletet adott ki a gyülekezési szabadság szabályozására,

---

*) Cic. pro. Domo. c. 30 . . . nec vis temporum, nec potentia magistratum, nec res iudicata, nec denique universi populi Romani potestas quae ceteris in rebus est maxima labefactare potest.

mely rendelet, mintegy edictum tralatitium, ma is érvényben van, bár róla a közigazgatási kézi könyvek hallgatnak.

Azt állítja Grünwald,*) hogy «a népgyűlések tárgyában hiányzik minden szabály, mely a közigazgatási tisztviselőnek rendőri tevékenységében zsinórmértékül szolgálhatna,» különben a másik két közigazgatási író, tudniillik Fésüs és Boncz sem ismeri az említett rendeletet; érdemes íróink nem vettek tudomást Tisza miniszterelnök azon képviselőházi nyilatkozatáról, mely szerint «a népgyűlésekkel szemben követett eljárás alapját képezte az 1848-diki belügyminiszternek 1848 ápril havában egy-egy fölmerült eset alkalmából ideiglenesen kiadott rendelete, a mely később általánosan érvényesítettett mindenütt, és mely rendelet 1867 óta is föntartatott, e szerint intéztetvén a kormány föllépése ez ügyekben».**) E szabályzat hézagoss és vele még is tudott boldogúlni a nemzet, melynek politikai érettségét eléggé bizonyítja az, hogy a török-orosz háború következtében 280—290 népgyűlés tartatott***) a legszebb rendben és csak egyetlen egy esetben, sajnos, hogy éppen a fővárosban történt jog-, alkotmány- és szabadság-ellenes visszaélés, holott Angliában alig tartatik meeting kihágások nélkül. Az az egyetlen visszaélés sem a népnek, hanem azoknak rovandó föl, a kik az utcán összecsdődült tömeg elén, a fölkorbácsolt szenvedélyek fenyegető mennydörgései közt akartak jogtalan kényszert gyakorolni a független felelős magyar kormány fejére. A visszautasított merényletnek ismétlődhetését lehetetlenné teendő, adta ki a belügyminiszter 1878 január 21-dikén kelt rendeletét, mely a bejelentést, a szóonokok előleges kijelölése mellett nem huszonnég órával, hanem három nappal előre megteendőnek találta, a bejelentést tevő 6—10 tekintélyes helybeli polgár felelőssége által akarta elérni azt, hogy magok az intézők gyakorolják a kellő fölügyeletet, zárják ki a visszaéléseket, és biztosítsák a gyülekezési szabadságnak jogszerű gyakorlatát. E rendelet a belügyminiszter

---

*) *A törvényhatósági közigazgatás kézi könyve.* 1880. I. kötet 153. lap.

**) Az 1875—78-ki országgyűlés 372-dik ülésében jelenté ezt ki hivatalosan a kormányelnök. Lásd az 1875—78-ki *Országgyűlési napló* 16-dik kötet 218-dik lapján.

***) E számot közölte Helfy képviselő. Lásd az 1875—78-ki *Országgyűlési napló* 16. kötetében a 367-dik ülést.

hivatalos nyilatkozata *) szerint csak ideiglenes intézkedés volt, mely csak addig tartatott fenn, míg elkerülhetetlenül szükséges volt, és csak azon izgalmas időkre szólt, de akkor is, a rend helyre állván, végrehajthatlanul maradt a főispánok tárczájában, sőt hivatalosan ki sem hirdettetett s már ezért sem kötelező. És így az 1848 ápril 20-diki szabályzat hatálya 1867 óta egy pillanatra sem szakítottatott félbe, fönnáll az ma is, mind addig, míg más polgárosult nemzetek példájára mi is alaptörvénybe igtatandjuk a gyülekezési szabadságot. Mikor fog ez megtörténni? nem tudom, hiszen még az ellenzék sem sürgeti. A politikai jogok codificatiójában hátra vagyunk, de ama jogok gyakorlatában a legérettebbek és elsők közé tartozunk.

A képviselőházban mondtak nélkül is tudhatták volna írónk, hogy a népgyűlésekre nézve az 1848-diki rendelet szolgál irányadóul.

Ennek nem ismerése mentheti ki Grünwald Bélának a törvényhatósági közigazgatás kézi könyvében hirdetett Pothier-féle elvét, mely szerint «a dolog természetéből folyik, hogy a népgyűlés nem tartható meg a rendőrség előleges engedélye nélkül, valamint hogy a rendőrség a népgyűlést, ha a közrend érdekében szükségesnek találja, főlöszlatja.»

Grünwald tehát a magyar államiság érdekében még több hatalmat ad a kormány kezébe, mint az 1848-diki miniszteri rendelet, mely így hangzik: «Vannak kik a népgyűlés szabadságával visszaélnék. Nem csak a rendnek s közcsendnek tekintete, hanem a nép jogainak sértetlen föntartása is megkívánja, hogy a népgyűlések rendetlen zavarra és lázongó csoportozásokká ne fajuljanak; e végre tehát Buda-Pestet illetőleg rendőrileg ezennel ideiglenesen rendeltetik: Népgyűlést senki össze nem hívhat, ha csak annak idejét, helyét s világosan kifejezett célját a városi törvényhatóság elnökének huszonnégy órával előbb be nem jelenti, s ha ily előleges bejelentés nélkül valaki népgyűlést hívna össze, a hatóságnak kötelessége leendő a népgyűlést meggátolni, vagy ha már összejött, elszéleszteni. Az összehívó pedig rendőrileg feleletre vonatik. Ha a kitűzött cél valóságos törvényszegést foglal

*) Lásd Tisza K. nyilatkozatát az 1875—78-ki *Országgyűlési napló*-ban 16-dik kötet 327 ik ülés 1878 márcz. 29-dikén.

magában, a törvényhatóság elnöke köteles annak összehívását eltiltani, s a ki e tilalom ellenére mégis összehívja a népgyűlést, mint lázító fog a törvények nevében büntettetni. A városi törvényhatóság elnöke köteles ügyelni arra, hogy a népgyűlés erőszakos kitérőkre át ne menjen, vagy annak kitérőzt célja más valamely törvényszegési célra ne változzék, s ily esetben a népgyűlés azonnal el fog oszlattatni s mind az, ki a népgyűlést összehívta, mind pedig azok, kik a kitérőst vagy a kitérőzt célnak átváltoztatását szónoklataikkal eszközölték, feleletre s illetőleg törvényes büntetésre vonatnak. A felelős kormány szent kötelességének tartja minden kérelmet meghallgatni, minden jogszerű kívánatot törvényes hatalmának teljes erejével támogatni és teljesíteni, de törvényszegésre irányzott csoportozásokat eltűrnie nem szabad, s ily csoportozások erőszakos követelésének engedni soha nem fog. A miniszterelnök, a belügy és igazságminiszter e rendelet végrehajtásával megbíztatnak.*)

Kelt Pesten april 20-dikán 1848. Gróf Batthyány Lajos, Deák Ferencz, báró Eötvös József, Klauzál Gábor, Kossuth Lajos, gróf Széchenyi István, Szemere Bertalan. m. k.»

Az akkori antiszemiták által veszélyeztetett közbátorság érdekében a gyülekezési szabadság megszorításához kellett nyúlni a Batthyány-Kossuth miniszteriumnak. Ehhez képest fogalmazta 1848 april 28-kán Szemere Bertalan Arad és Kassa városokhoz a következő rendeletet: «A népgyűlésekre nézve pedig a következők lesznek megtartandók: Kik népgyűlést összehívni szándékoznak, ennek idejét, helyét és célját legalább huszonnégy órával előbb a városi törvényhatóság elnökének írásban bejelenteni tartoznak. Ha a gyűlés célja törvényszeres, az elnök az engedélyt megadni, ellenben ha törvényszegést vagy a közrend erőszakos megháborítását foglalja magában, tilalmazni köteles. Az elnök tartozik ügyelni, hogy az engedélyezett népgyűlés törvényellenes irányba ne vezetessék; ily esetben a népgyűlést eloszlottnak jelenti ki; és mindazokat, kik szónoklataikkal és biztatásaikkal törvényszegésre ingerlenek, mind azokat, kik az elosztatás kijelentése

---

*) E rendelet olvasható a *Pesti Hírlap* 1848 april 21-dikén megjelent 36-dik számában, a hivatalos rovat alatt.

után a gyűlést folytatnák, törvényes büntetésre vonatja. Ha pedig a tilalom ellenére népgyűlést hívna össze, ezt a hatóság meggátolja, vagy ha már összejött, elszéleszti, az összehívót pedig, mint lázítót, törvény szerint feleletre vonja». Még erélyesebben szólt Szemere belügyminiszter Buda-Pest városához, 1848 május 13-dikán, kijelentve, hogy «a zajos, békétlen veszélyes csoportozásokat nem fogja szenvedni, kivált éjjel épen nem és a becsstelenedő, lármás rakoncátlankodást sem. A polgármester kövessen el mindent megelőzésére, ha pedig meg nem előzhető, a tömeget az eloszlásra három ízben a törvény szent nevében szólítsa föl és ha ekképen el nem oszlnék, a nemzetőri sőt katonai erővel is eszközölni eloszlását. A rendet, a békét, mely a szabadság föltétele, minden áron fön fogja tartani.»*)

Franciaországban **) az 1789 december 14-dikén kelt decretum 62-dik czikke ismerte el ünnepélyesen, a Targé indítványára, hogy a polgárok jogosítvák békésen, fegyvertelenül gyülekezni, értesítvén a helytartóságot a tartandó gyűlés helyéről s idejéről.

A gyülekezési jogot Franciaország kormányai saját szempontjaik szerint többé-kevésbé korlátozták. III. Napoleon 1868-ban előleges engedélyhez kötö, melyet a népgyűlés helyén lakó teljes jogú hét polgárnak írásban kellett kérni, a gyűlés tárgyának különös kiemelésével. A kérvény benyújtását igazoló vévény vételétől számított három nap előtt a gyűlés meg nem nyitható, csak zárható és földött helyen tartható, s a zár-óránál tovább nem húzható. A hatósági közeg fölöz-lathatja az elfajuló vagy a napi rendtől eltérő gyűlést. A préfet elnapolhatja, a belügyminiszter eltílhatja a gyülekezést. Illette tehát a császárságot a népgyűléssel szemben concessio, veto és interdictum. A Sedan utáni rendkívüli események közepett se a nemzeti védelem kormánya, se Thiers nem állít-hatá rögtön helyre a gyülekezési szabadságot. A III. Napoleon féle 1868-diki törvényt Elsas-z-Lothringiában Bismark ma is érvényben tartja; holott a franczia köztársaság területén 1881-ben szabadelvű törvény vedelme alá helyezték a gyüle-kezési szabadságot. Ez ügyről Naquet 1879 július 15-dikén

*) *Pesti Hirlap* 1848 május 23. 63. szám.

**) R. Petit. *Du droit de Réunion*. Paris, 1883.

jelentést tett a háznak, mire december 11-dikén Lepère belügyminiszter törvényjavaslatát benyújtá, melynek szabadelvű átdolgozásával létesült az 1881 június 30-diki törvény: *sur la liberté de reunion*. Ez a törvény nem terjeszkedik ki az egyesülési jogra, hanem egyedül a gyülekezési szabadságot tárgyalja. Es ez elkülönzés czélszerű. Az egyesülési jog a menyiben új jogalanyokat teremt, alapvonalaiiban a magánjog általános részébe vág, ide helyezé azt a magyar tervezet is.

A német császárságban a gyülekezési jog még nincs birodalmilag egyöntetűen szabályozva. Az erélyes *Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Social-Democratie* nyújtott ideiglenes védelmet a visszaélések ellen. Poroszországban az 1850-diki alkotmány biztosítja a polgároknak a gyülekezési jogot. Ezzel rokon a badeni törvény 1867-ből. 1867 november 15-én kelt az osztrák törvény a gyülekezési jog szabályozásáról. Belgium számára a gyülekezési jogot biztosítja az 1831-diki alkotmánynak 19-dik pontja.

Angolországban tényleg igen nagy a gyülekezési szabadság, de ez irott jog messze menő, korlátozó hatalmat ad a kormány kezébe. A mily szűkre szorítja a gyülekezési jogot I. Eduárdnak s II. Károlynak törvénye, továbbá az 1794 december 3-diki, és az 1817-diki bill és a Six Actes 1819-ből: ép oly szabadelvűleg tekintik a meetingeket s ezekkel szemben, a szükség esetét kivéve, nem gyakorolja a békebíró nagy mértékű és döntő beavatkozási jogát.

Az 1869-diki spanyol alkotmánynak 17-dik czikke a gondolatközlési, egyesületi és gyülekezési jogot nemcsak biztosítja, hanem azt az egyesült amerikai államok mintájára olyannak nyilvánítja, melyet külön törvény által se szabad korlátozni. Az 1876-ban kidolgozott spanyol monarchikus alkotmány is föntartja a gyülekezési szabadságot, de ennek külön törvény által leendő biztosítását rendelte, melynek következtében alkottatott az 1880 június 15-diki külön törvény.

Olaszország a gyülekezési jogot az 1848-diki márczius 4-diki alkotmány 32-dik czikke értelmében élvezi. Szerbia alkotmányában is biztosítva van a sajtó és gyülekezési szabadság, de az alkotmány 38 és 56-dik §-a szerint az fölfüggeszhető a fenyegető veszély idején.

III.

A GYÜLEKEZÉSEK ELŐKÉSZÍTÉSE.

A népgyűlésekre vonatkozó magyar független felelős miniszteri rendelet s ennek alapján kifejlődött gyakorlat szerint a népgyűlést huszonnégy órával előre be kell jelenteni a törvényhatóság elnökénél, tudniillik az alispánnál, polgármesternél, járásokban a szolgabíráknál, Buda-Pesten az állami rendőrség főkapitányánál. A bejelentés írásban nyújtatik át s abban világosan meg kell mondani a népgyűlés idejét, helyét és célját.

A hatósági elnököt veto-jog csak olyan gyűlés összehívása ellen illeti, a mely gyűlésnek kitűzött célja valóságos törvényszegést foglal magában. A ki e tilalom ellenére még is összehívja a népgyűlést, «mint lázító büntettetik».

A francia nemzet az 1881 június 30-diki törvény alapján szabadon gyakorolja a gyülekezési jogot, engedélyezés nélkül, de előleges bejelentés mellett. A bejelentés ott a hol préfet vagy alpréfet székel, ennél, egyebütt a mairenél teendő.

Louis Blanc a bejelentést mellőztetni kívánta, de azt felelték neki, hogy a bejelentés nem a kormány értesítése kedvéért szükséges, melynek közegeiről föl se lehet tenni, hogy ne értesüljenek ideje korán a népgyűlés készülésétől, hanem szükséges a bejelentés a közönség érdekében.

A bejelentést két aláíró teszi, a kik közül legalább az egyiknek a gyűlés helyén kell laknia. III. Napoleon hét polgárnak az aláírását kívánta. Az aláírók ismeretlensége esetében az aláírás hitelesítését követelheti a hatóság.

A bejelentés elől a francia hatóság ki nem térhet; ha a bejelentés elfogadását, vagy az elfogadás elismerését megtagadná, ezt helyben lakó két tanúval vagy közjegyzővel igazolják a bejelentők és ez igazolás ép oly hatályú, mint a hatósági elismerés.

A bejelentésben kiteendő a gyűlésnek helye, napja és órája, valamint az is, hogy mi a cél? tanácskozás, megvita-tás vagy választási értekezlet? De azt, hogy mi lesz a tanácskozásnak vagy vitának tárgya, nem szükség bejelenteni, holott a császárság előre akarta tudni mi lesz «l'objet special

et déterminé de la réunion». A francia népgyűlés tehát bár miről tanácskozhatik és nem oszlatható föl a hatósági közeg által a napi rendtől való eltérés ürügye alatt.

A bejelentőknek bírniok kell polgári és politikai jogokkal s följegyezniök a beadványra, hogy ők kik, mik és hová valók? A francia polgári és politikai jogok élvezetének kimutatása kívántatván, ki van zárva az, hogy idegenek hirdethessenek népgyűlést, vagy olyanok, a kik polgári vagy politikai jogokkal még nem vagy már nem bírnak. Mivel a nőket a respublica sem emancipálta, nem fogadhatná el a nőket népgyűlési bejelentők gyanánt a legudvariasabb francia préfet sem.

A bejelentési elismervényre vagy az ezt helyettesítő bizonyítványra rá vezetendő a bejelentés órája; mert ez órától számított huszonnégyszázötven óra eltelté előtt nem, annak eltelté után igen is megtartható a gyűlés. A császárság e célra három napot kívánt, és pedig polgári*) számítással, melynél csak az egész napok vétettek figyelembe, holott a köztársaság beéri azzal, ha a bejelentés huszonnégyszázötven órával előzi meg a gyűlést, a természeti**) számítás szerint, és így a bejelentés pillanatától a megnyitás pillanatáig nem kell több időnek közbe jönni, mint huszonnégyszázötven órának.

Az 1850-diki porosz alkotmány szerint a népgyűlés békésen, fegyvertelenül, előleges hatósági engedély nélkül tartható, azonban huszonnégyszázötven órával előbb bejelentendő a gyűlési helynek és órának kitételével. A jelentésről a hatóság elismervényt ad. A bejelentett időnél egy vagy több órával későbbben kezdett vagy egy óránál huzamosabb félbeszakítás után folytatott gyűlés nem tekintetik bejelentettnek. A fegyveres erő se szolgálatban, se azon kívül nem gyűlésezhetik, katonai intézmények, szolgálati rendeletek s intézkedések tárgyában nem tanácskozhatnak. Ezt a porosz szabályok világosan mondják. Nálunk sincs ez másképen. A népgyűlésen fegyveres megjelenést tilt a belga, az osztrák, a francia és minden alkotmány, sőt az angol szabályok szerint még zászlóval, lobogóval sem szabad gyűlésezni.

A porosz törvénynek van egy pontja, a melyik még az 1811-diki francia törvélynél is szabadelvűbb, tudniillik az a

*) Civilis computatio.

**) Naturalis computatio, a momento ad momentum.

pont, a mely az előleges bejelentést csak oly népgyűlésekhez kívánja, a melyek közügyekkel foglalkoznak; tehát munkaszervezés, gazdasági, emberbaráti s más ilyenféle magánügyeket tárgyazó népgyűlésekhez előleges bejelentés sem kívánatik, holott Franciaországban minden népgyűléshez, a mely nyilvános, megkívánatik az előleges bejelentés. Más részt hézagos a porosz törvény, annyiban, hogy nem intézkedik a bejelentés elfogadásának vagy a hatósági elismervény megtagadásának esetéről.

A porosz törvénynyel rokon a badeni 1867-ből, azon liberális eltéréssel, hogy a szabad ég alatti gyűlésen kívül a többihez előleges bejelentést nem kíván; a hatóság saját közegeinek ébersége mellett nem tarthat a meglepetéstől.

Az 1867 november 15-diki osztrák törvény szerint a népgyűlés bejelentendő írásban, legalább három nappal a gyűlést megelőzőleg, a gyűlési czélnek, helynek és időnek kitézésével. Előleges engedély csak a szabad ég alatti gyűléshez kívánatik. A hatóság a bejelentést nem veszi tudomásúl, sőt eltiltja azt a népgyűlést, a melynek czélja ellenkezik a törvénynyel, a személy és vagyoni biztossággal, az általános jólét érdekeivel. Közügyekben népgyűlést nem szervezhet, nem igazgathat idegen, de a bejelentőtől más nem követelhető, mint osztrák állampolgári minőségének igazolása; az, a mit a francia törvény kíván, tudniillik a polgári és politikai jogok élvezésének kimutatása, az osztrák jog szerint nem követelhető.

Az 1880 június 15-dikén kelt spanyol törvény szerint: a népgyűlés tárgya, helye, napja és órája huszonnégyszerrel előre, írásban jelentendő be. A bejelentés a tartományi fővárosokban a polgári kormányzóhoz, másutt pedig a helyi hatósághoz intézendő. De e szabály alá nem esik az olyan népgyűlés, a melybe nem jöhet több mint húsz tag, vagy a mely a rendezőnek szokott lakásán tartatik. Jellemző a francia törvénynyel szemben a spanyol törvény azon szabálya, hogy a bejelentés a rendezők által teendő; kettőnek aláírása nem multhatatlanul szükséges, elég egyé is, és az nem köteles igazolni, hogy ő ki? mi? és hol lakik? de azt megköveteli a spanyol törvény, hogy a gyűlésnek tárgya bejelentessék. A spanyol törvény nem tartalmaz intézkedést azon esetre, midőn a hatóság vonakodik elfogadni a bejelentést, vagy megtagadja

az elismervény kiadását. Ez a hézag a porosz törvényben is előfordúl.

Szárdiniának 1848 márczius 4-dikén szentesített alkotmányából van kiterjesztve egész Olaszországra a 32-dik czikk, mely így szól: Elismertetik a polgárok joga, hogy gyülekezhetnek békésen és fegyvertelenül, alkalmazkodván a törvényekhez, melyek azt szabályozhatják, a közérdek szempontjából. De ez alkotmányos szabadság nem vonatkozik azon népgyűlésekre, a melyek a szabad ég alatt tartatnak, vagy a közönség előtt nyitva levő helyeken. Ily helyeken tartott népgyűlések egészen alá vannak vetve a rendészeti törvényeknek.*)

Belgiumban az 1831-diki alkotmány 19-dik pontja értelmében gyülekezhetnek a polgárok békésen, fegyvertelenül. Előleges engedélytől függővé nem tétethetik a népgyűlés.

A népgyűlési bejelentésekre nézve legszigorúbb megszorítást tartalmaz az angol írott jog; névszerint III. György törvénye 1817-ből azt követeli, hogy ötven főnél többet számító népgyűlés tartásához legalább hét családfő írásbeli bejelentése kívántatik. A Six Actes (1819) szerint pedig a népgyűlés hét nappal előzőleg jelentendő be a békebirónál.

IV.

A G Y Ü L E K E Z É S I D E J E É S H E L Y E.

A francia népgyűlés nem tarthat esteli tizenegy óránál tovább; a hol azonban a nyilvános helyek bezárásának időpontja esti tizenegy óránál későbbre esik, ott a gyűlés eltartthat addig, míg a nyilvános helyek nyitva vannak. A polgárság sehol sem köteles befejezni a gyűlést tizenegy óra előtt.

A spanyol jog szerint este csak zárt helyen tartható a népgyűlés, de politikai manifestatio nem tehető este, hanem csak nappal.

Az említett két intézkedés befogadása ellen egyetlen rendszerető nemzetnek sem lehetne kifogása.

---

*) *Les Constitutions de tous les pays civilisés* par M-me la princesse de Lesignano, Bruxelles. 1880. 239-dik lap.

A gyülekezés helyére nézve valamivel több intézkedés található, mint az időre nézve.

Hazánkban a népgyűlés helye iránt se az idézett miniszteri rendelet, se más írott szabály nem intézkedik. A gyakorlat azonban, mely e részben irányadó, zárható helyiségekbe terelte a népgyűléseket.

Az 1881 június 30-diki francia törvény nem hatalmazza föl a népet arra, hogy az utcán vagy köztéren tartson népgyűlést. Ha akár bejelentéssel, akár a nélkül gyűlést tartának az utcán vagy köztéren: ez csoportosulásnak vagy csődülésnek tekintetnek. A helyhatóság azonban átengedheti az utcát vagy köztért a népgyűlés tartására, annál inkább, minél kevésbbé kívánja a francia törvény azt, hogy a gyűlés földött vagy zárható helyiségben tartassék, nem lévén tilos a szabad ég alatti gyülekezés.

Egyenes ellentéte ennek az angol írott jog, mely II. Károlytól ered s kereken eltiltja a politikai népgyűlések tartását a nyilvános helyeken. Arra is van törvény, hogy a parlament ülésezésekor a Westminsteről egy mérföldnyi távolságon belül meeting nem tartható.

Poroszországban az egyszerű bejelentés a népgyűlésnek csak zárt helyen tartására jogosít. Az utcának vagy köztérnek igénybe vehetésére külön engedély kérendő, mely megtagadtatik, ha a forgalom zavarásától lehet tartani. Egészen nyílt helyen s szabad ég alatt szervezett népgyűléshez nem csak előleges írásbeli engedély kívántatik, hanem az is, hogy az írásbeli engedély a gyűlést legalább negyvennyolcz órával megelőzőleg kikéressék, továbbá, hogy a szabad ég alatti népgyűlés helye a királyi lakhelytől vagy az ülésező parlamenti háztól legalább két mérföld távolságra essék.

Hamburgban a város vonalán belől a szabad ég alatt tilos a gyülekezés.

Az angol és porosz példa nyomán az oszták törvény is kimondja, hogy az osztrák birodalmi tanácsnak vagy valamelyik tartományi gyűlésnek ülésezése alatt az ülés székhelyétől mint központból kiinduló öt mérföldnyi sugarú körön belül egyáltalában nem tartható népgyűlés a szabad ég alatt. Más helyeken is csak előleges engedély alapján lehet népgyűlést tartani a szabad ég alatt.

A spanyol 1869-diki tizenhetedik czikk nem ellenzi

ugyan a zárt helyeken kívüli gyűlésezést, de világosan kiköti, hogy a szabad ég alatt csak nappal tartható népgyűlés. A monarchia restaurációja vagy is 1875 január elseje óta tilos népgyűlést tartani az úton, utcán, köztéren és sétányon, hatósági engedély nélkül.

Az olasz alkotmány egészen a rendészeti törvények alá veti az olyan népgyűléseket, a melyek a szabad ég alatt vagy a közönség számára megnyitott helyen tartatnak.

Még a belga törvény is azt rendeli, hogy a szabad ég alatti gyülekezés a rendőri törvények alá esik, a melyek a lakosok békéjét és nyugalját védik.

V.

A GYŰLEKEZET ELNÖKSÉGE.

Az elnökség iránt a magyar szabályrendelet nem intézkedik. Mintaszerű a francia jog. Az 1881 június 30-diki francia törvény követeli, hogy minden népgyűlés bírjon vezetőül bureauval, mely legalább három tagú legyen, követeli ezt a törvény, a rend és a jog megtartásának biztosítása végett. Az elnökség gátolja meg a közrend vagy az erkölcsiség elleni támadásokat, a tiltott cselekvényekre való izgatást. Az elnöki teendők elmulasztásáért vagy megszegéseért az elnök a bíróság előtt felelősségre vonható. Az elnöki tiszt komoly, annak teljesítése polgári nehéz földadat. Az elnöki felelősség kiterjesztése tette lehetővé a gyülekezési szabadság kiterjesztését. Az elnöki személyzet vagy a bejelentésben jelöltetik ki, vagy a gyűlésen választatik. Ha nincs a bejelentésben a vezető trias kijelölve, vagy ha ez a kijelölés csak költött, a bejelentőkre nehezedik minden felelősség, az elnöki szék szabályszerű betöltéseig. A felelős elnökség megnyugtató a hatóságra s üdvös a tanácskozás rendes menetére. Legyen azonban az elnök tekintélyes, tapintatos és szilárd férfi, a ki megáll a helyén s el tud bánni a zajongókkal, ne engedje, hogy a tömeg labdázék vele, sőt ő vezesse a tömeget. A méltóságának érzetével működő elnök imponál a népnek, mi ha nem sikerül, fölsozlatja a gyűlést, vagy kikéri az államhatalom segélyét és lelép. A népgyűlés elnökségét vesztvén, összecsendült vagy cso-

portosult tömegnek tekintetik, melyet széteszlat a rendőrség.

Az osztrák szabályzat is megkívánja, hogy legyen a népgyűlésnek elnöke vagy vezetője. Ennek dolga a törvény és rend tiszteletben tartatása, ennek joga, mihelyest ellenszegülést tapasztal, a gyűlés azonnali berekesztése.

A porosz és a többi törvény nem követeli az elnökséget, megelégszik a rendezők, igazgatók és szónokok felelősségével, pedig nem lehet eléggé ajánlani a francia törvénynek intézkedéseit a felelős elnökség tárgyában bármely nemzetnek, a mely a gyülekezési jogot szabadon és veszélytelenül akarja élvezni.

Bármiként töltsék be az elnökség, annak képezi feladatát a gyűlési határozatnak kihirdetése, és ha a határozat az volna, hogy közlemény jelenjék meg, vagy kérvény nyujtassék az illetékes helyre, a szerkezet hibátlanságára ügyelni s a fölterjesztést megtenni vagy a kérvényt átnyújtó küldöttséget vezetni, hol a kérvény közvetlen és személyes beadásának egyáltalában helye van, az elnök kötelessége.

Az osztrák népgyűlési törvény óvatosan és helyesen rendeli, hogy a népgyűlés kérvényét átnyújtó küldöttség nem állhat több, mint tíz tagból. Ez iránt nálunk nincs szabály. Az 1877 deczemberi budapesti népgyűlés kérvényét ezrekre menő néptömeg akarta kézbesíteni a miniszterelnöknek. A miniszterelnök kész volt a kérvényt egy kisebb küldöttségtől átvenni, de a tömeget erőlyesen visszautasítá. Ezt a képviselőház jóváhagyó tudomásul vette, helyeselve, hogy a független felelős magyar kormány az 1848 april 20-dikán elfoglalt férfias álláspontot, «mely szerint a csoportozások erőszakos követelésének engedni soha sem fog,» rendületlenül megvédelmezte. Ez praecedensül szolgálhat addig, míg a kérvényezési eljárást a törvény eldönti, a mi iránt most nálunk még nincs más intézkedés, mint a parlamenti házszabály. A képviselőház valamint a főrendiház, saját házszabálya szerint, nem fogadhat küldöttséget; csak tagjai által ellenjegyzett s benyújtott kérvényt fogadhat el. A törvényhatóságok azonban közvetlenül az elnökhöz beküldhetik kérvényeiket.

VI.

A HATÓSÁGI BEAVATKOZÁS.

A népgyűlésekre vonatkozó hazai szabályaink a bejelentés elfogadására a törvényhatóság elnökét jogosítják föl. Ugyan ez az elnök tartozik ügyelni, hogy a népgyűlés törvényellenes irányba ne vezettessék; ily esetben a népgyűlést a törvényhatóság meggátolja, vagy ha már összejött, elszéleszti. Valamint az 1848-diki felelős kormány, úgy az 1867 utáni miniszterium is a törvényhatóság útján intézkedett a gyülekezési ügyben, a törvényhatóság választott tisztviselői (alispán, polgármester, szolgabíró) által. Az önkormányzati közegek, a helyhatóságot képviselve, ügyelnek a közrend és bátorság fentartására és az állam érdekeire. Az 1848 április 20-diki rendeleten csak annyi változott, hogy Buda-Pest fővárosában a törvényhatósági elnök helyett az államrendőrség jár el a népgyűlések ügyében.

A francia államhatalom képviselteti magát a népgyűlésen közigazgatási vagy bírói kiküldött által, a kit a bejelentés elfogadására jogosított pürefet, alpürefet illetőleg maire nevez ki. Ez a képviseltetés azonban nem köteleesség, hanem a hatóságot megillető jog. A népgyűlési elnökség igazolványt kérhet attól, a ki az államhatalom képviseletében akar helyet foglalni a népgyűlésen. Ha igazolja megbízását, akkor a gyűlésben elfoglalja a neki tetsző helyet, ha nem igazolja: nem utasítatik ugyan ki, mert mint polgár jelen lehet a népgyűlésen ő is, de nem illeti őt a helyválasztás joga. Az államhatalom képviselője jogosítva van ugyan jelen lenni a népgyűlésen, hogy az elnökséget támogassa, a törvénytársakat bíróilag üldöztesse, de a tárgyalásba bele nem avatkozhatik s vezető szerepet ott nem játszhatik. Az 1848 és 1868-diki törvények kötelezték a hatósági küldöttet arra, hogy a népgyűlésen hivatalos jelvényeivel jelenjék meg. Az 1881-diki törvény ezt ugyan nem parancsolja, de a hatóság képviselője okosan cselekszik, ha hivatalának jelvényei által magát felismerhetővé teszi. A törvény neki megengedi, hogy ha igazolványát fölmutatja, maga jelölje ki a neki tetsző helyet; tehát az elfoglalt hely is átengedendő neki, ellenben nem követelheti e

jogot a kísérete számára, mert eme jog egyedül az ő személyét illeti. Az államhatalom képviselője csak azért van a gyűlésen, hogy az elnökséget támogassa s ennek fölhívására vagy az elnökség hiányában közbelépjen. A törvények ellen vétkezők iránt hivatalos kötelessége szerint intézkedik, de a gyűlést föl nem oszlathatja; a törvénytelenéseket szabályszerű úton megtoroltatja, de az ő vádföljelentése nem bír a *præsumptio juris de jure* erejével, hanem csak egyszerű *præsumptio* harczol mellette és így az ellenkezőnek bizonyíthatása nincs eltiltva a vádlottnak. Az elnökség nem tartozik igénybe venni az állami kiküldöttnek segélyét, hanem maga föloszlatottnak nyilvánítja a gyűlést, mi által ez elvesztvén népgyűlési jellegét, pusztá tömeges együttlétté válik, melyet a rendőrség szétoszlathat. A köztársasági államhatalom képviselőjének nincs meg az a joga, melylyel Napoleon alatt bírta biztos, hogy t. i. a népgyűlést elnapolhatta és a belügyminiszter által föloszlattathatta. Se a rend, se a közérdek czímén nem szabad az államhatalom képviselőjének elnapolni, fölfüggeszteni, betiltani a népgyűlést. A francia közönséget a népgyűlések visszaélései ellenében nem csak a felelős elnökségek és az állami biztosok védik, hanem a helyhatóság is, melynek nyomatékos szava van a népgyűléseken. A francia népgyűlésen nem csak az államhatalom képviselőjének, hanem a helyhatóság főnökének is van ülése. Lehet mind a kettőt egy személyben pontosítani, sőt egyesül is, ha a préfet vagy alpréfet a mairet küldi ki. Mindenütt a hol nem székel préfet vagy alpréfet, a maire képviseli az államhatalmat. Még a forradalmi évekből ered a maireknek kötelessége, hogy elnyomják a köznyugalom megháborítását, a gyűlésekben kitört zavargásokat, a nagy sokaság körében fölmerülő rendtelenségeket. A rend és bátorság föntartása minden helyütt tehát a népgyűlésen is a helyi hatóság föladata, akár van ott préfet akár nincs s a népgyűlésen a maire hatalma terjedelmesebb, mint az államhatalom kiküldöttének jogköre. Hogy a maire a helyhatóság képviselője minőségében nagyobb hatalommal bír, mint az államhatósági kiküldött, ez kitetszik abból is, hogy emez csak az elnökség kérésére oszlathatja föl a gyűlést, amaz szétoszlathatja, ha azt a közönségre nézve veszélyesnek tartja. Katonai erőt is kérhet a maire. Igaz, hogy a maire joga nem terjed ki annak bírálatára, vajon a szónokok

megtartják-e a napi rendet s nincs e megsértve a gyülekezési törvény, de már azt ő ítéli meg, hogy a népgyűlés nem fajúl-e el oda, a hol a polgárok nyugalmát, bátorságát veszélyezteti.

A gyülekezési törvény megsértése Franciaországban rendészeti büntetés alá esik. Büntetés éri a bejelentés elmulasztását, a hibás bejelentést; tilos a gyűlésnek más helyen más időben való tartása, mint a hol és a mikor a törvény megengedi s a bejelentés szerint tartandó lett volna; továbbá büntetés éri az elnökség hiányát vagy szabálytalan szervezését, választói gyűlésben nem választók részvételét. Felelősség terheli a bejelentőket, az elnökség tagjait és a rendezőket, de csak akkor, ha a gyűlés a szabálytalanságok daczára megtartott, mert ha nem létesült a gyűlés, nincs miért fenytetni a szabálytalanságot. A vád hat hónap után el nem fogadatik.

A porosz hatóság egy vagy két biztost küld a gyűlésbe, ezek tartoznak egyenruhájokat vagy hivatalos jelvényeket viselni, hogy fölismerhetők legyenek. Fegyvereket viselhetik. Számukra illendő hely tartandó föl. Az elnök köteles nekik a szólóról fölvilágosítást adni. A hatósági elismervényt fölmutatni nem bíró népgyűlést a biztos azonnal föloszlatja, valamint azt is, a melyben tiltott cselekvényre izgatnak, vagy fegyveres emberek jelentkeznek és a biztos fölhívására el nem távolíttatnak. A föloszlatási rendelet fegyveres erővel is foganatosítható.

Ausztriában a hatóság egy vagy több biztost küldhet a népgyűlésbe. Azon helyet jelöli ki számukra az elnök, a melyet választanak. Az elnök tartozik fölvilágosítást adni a szólókról. A törvényes szabályoknak meg nem felelő gyűlés tilos; föloszlatható, sőt a szabályszerűen alakult népgyűlést is föloszlathatja a hatósági közeg, ha a népgyűlés törvénnyel ellentétes állást foglal el, vagy fenyegetni kezdi a közrendet. A hatóság alatt értendő a tartományi székvárosokban a legfőbb rendőri hatóság, másutt a járási közigazgatási hatóság. A köznyugalmat sürgősen veszélyeztető népgyűlés a helybeli rendőri hatóság által betiltható, föloszlatható. Háború vagy belvillongás esetében ideiglenesen vagy bizonyos helyekre fölfüggesztheti a kormány a gyülekezési jogot. A folyó év kezdetén elt is a kormány eme jogával. Az osztrák hatósági biztosnak

főloszlatási joga olyan méretű, hogy azt III. Napoleon is recipálta préfetjei számára 1868-ban.

A spanyol népgyűlésen jelen lehet a hatóság megbizottja. Ha személyesen jön a hatóság főnöke, joga van elfoglalni azt a helyet, a melyet akar; de nem elnökölhet és nem bocsátkozhatik a tárgyalásba. A hatóság a népgyűlést szétoszlathatja vagy fölfüggesztheti, ha a népgyűlés nem tartja meg a törvény rendeleteit, ha be nem jelentett helyen jött össze, ha a közlekedést föltartóztatja, ha a büntető törvény sértetik, ha be nem jelentett kérdést vitatnak. A hatóság nem tartozik várni az elnöki fölkérést vagy a tettelegességek kitörését, mint a francziáknál, hanem széles körű hatalommal rendelkezik.

Az olasz népgyűlés, ha átlépné a discussio határait és fenyegetné a közrendet, föloszlatható, az 1848 márczius 4-diki alkotmány 32-dik cikkének elég ruganyos kifejezése alapján, mely a rendőrségre bizza megítélését annak, hogy a népgyűlés megfelel-e a törvénynek vagy nem, sőt a közrend érdekében alapított érveléssel a gyűlés tartását előre eltilthatja.*) A közbátorság iránt az 1865 márczius 20-diki és az ezt módosító 1871 július 6-diki törvény intézkedik.

A szerb alkotmány 38-dik és 56-dik szakaszaiban úgy intézkedik, hogy fenyegető veszély idején a sajtó szabadság és a gyülekezési jog fölfüggeszthető; a múlt évi novemberi lázadás oly veszélyesnek látszott, hogy a kormány az idézett szakaszok adta kivételes eszközökhöz nyúlt. A radikálisok által rendezett népgyűléseken hónapok óta hirdették a lázadást, ez ki is tört és ostromállapotot vont az ország forrongó részére.

Egyik alkotmányos állam sem fegyverezte föl magát a népgyűlések ellenében inkább, mint Angolország, hol az attorney és a solicitor gyakran emelhetnének vádat a meetingek ellen, de fölötte ritkán teszik azt, érezvén, hogy, ha szükséges, van elég szigorú törvény a megtorlásra; ott van például az 1794-diki és az 1817-diki bill. Fox ellenzése daczára megszavazta a parlament Pitt indítványára 1794 december 3-dikán azt a billt, melynek főbb pontjai a következők: A népgyűlésen a hatósági biztos meg nem engedi,

---

*) *Diritto Constitutionale*. Alessandro Paternostro. Neapoli. 1879. p. 109—122.

hogy ott beszéljenek a király, parlament vagy az alkotmány ellen; ily beszéd börtönnel, az ellenszegülés halállal büntendő. A tumultuosus meetinget a hatóság föloszlathatja. III. Györgynek 1817-diki törvénye szerint az engedélyezett gyűlést is föloszlathatja két békebíró, ha ott lázító beszéd tartatik vagy lázító könyv olvastatik. A föloszlatási formula így szól: «Urunk királyunk rendeli a szétoszlást, hazamenést, az otthoni jogos munkálkodás folytatását. God save The King!» A békebíró a népgyűlés megkezdését más napra teheti át, de a népgyűlést magát el nem napolhatja.

VII.

VÁLASZTÓI GYŰLÉSEK.

A mi választási törvényünk*) szerint a nyilvános pártgyűlés, pártünnepély, körmenet rendezett tanácsú városokban a polgármesternél, másutt a törvényhatósági tisztviselőnél, és ha ilyen helyben nincs, a községi előljáróságnál a megelőző napon mindég bejelentendő, ezeken a polgármester illetőleg tisztviselő személyesen jelen lehet, a községi előljáróság pedig magát megbízott által képviseltetheti. Az idézett 104. szakasz ellenére tartott pártgyűlés, pártünnepély vagy körmenet rendezői pénzbírsággal fenytetnek, a gyűlés azonban megtartható, ez alapon föl nem oszlatható.

A francia törvény szerint a választói gyűlések, ép úgy mint a többiek, előre bejelentendők és háromtagú elnökség által vezetendők. Itt is helye van azon ellenörködésnek, a melyet az állami kiküldött és a maire szokott gyakorolni. Útczán vagy köztéren választói gyűlések sem tarthatók, de abban eltérnek a többi népgyűlésektől, hogy azokon csak a választó polgárok, a jelölt s ennek meghatalmazottja vehetnek részt, s nem mindig kell, hogy egész huszonnég órával előzze meg a bejelentés a választói gyűlést.

A választói gyűlésekre vonatkozó törvényünk a francziánál is szabadelvűbb, mert a magyar törvény nem kívánja,

---

*) 1874. 33. t. cz. 104. §.

hogy a gyűlésen kizárólag csak választók legyenek jelen és nem kíván hármasséget.

A spanyol választói gyűlések első ízben csak fölfüggeszthetők, szét nem oszthatók. Ezeket fölfüggesztheti a hatóság de a rendezők nyilatkozata alapján huszonnégy órán belül a folytatást megengedheti a hatóság, az ismétli fölfüggesztés a végleges fősztatással egyértelmű.

Az osztrák törvény szerint a választói gyűlések zárt helyen és a választási időszak alatt nem esnek korlátozás alá.

VIII.

TITKOS TÁRSASÁGOK ÉS A KLUBBOK.

A gyülekezési szabadság sehol nem jogosít a titkos társaságok és klubok tartására. Amazok rejtőznek a szabadsággal járó nyilvánosság elől. Ezek örökössé akarják tenni az alkalmat, a múltlagost. A klubok és titkos társaságok még a francia köztársaságban sem türetnek; a klub fogalmát a törvény nem határozza meg, René Petit szerint a vitában következőleg írták körül: «le club est une association qui tiens des reunions», mások szerint: «le club est une reunion tenue par une association». A mi képviselői köreink nem valódi klubok; Franciaországban se esnének a klubokat tiltó törvény súlya alá. A mit a francia köztársaság tilalmaz, annak előképét a feuillantok és jakobinusok szolgáltatták.

A német birodalom területén is tilosak a klubok 1793 óta. Nálunk a demokrata körök fősztatása, melyet báró Wenkheim Béla belügyminiszter foganatosított és a parlament akkori nagy többsége jóvá hagyott, mutatja azon határvonalat, melyen túl kezdődnek, azon körök, a melyeket a magyar alkotmányos monarchia meg nem tűrt.

IX.

A GYŰLEKEZÉS MARADJON SZABAD.

Szabad országban a polgárt a hazához nemes és mély érzelem fűzi. Ez érzelmeknek, tudniillik a hazaszeretetnek, lángját éleszteni, ápolni kell. E magasztos célra egyik hat-

hatós eszköz a gyülekezési szabadság méltó gyakorlata. A népgyűlés mérlege a közügyek iránti érdeklődésnek, az élénk közszellemnek. Ha a népgyűlésben a helyi közhangulat hamisítatlanul nyilatkozik, ez súlylyal bír, és ha számos helyen ugyanazon érzelem vezeti a közhangulatot, ez elhat a törvényhozás küszöbéig. Nem szabad, nem czélszerű, a gyülekezési jognak bizodalmatlankodó lenyűgözése. Hadd adjon a polgárság meggyőződésének kifejezést fontos politikai kérdésekben is, hadd tanúsítsa érzületét, ez nem téveszti el hatását a képviselőkre, a kormányra és a közvéleményre.

VÉCSEY TAMÁS.

HUNFALVY JÁNOS EGYETEMES FÖLDRAJZA.*)

A földrajz korunk legnépszerűbb tudományai közé tartozik. Az a rendkívüli hatás, melyet a napjainkban történt fölfedező utazások a nagy közönség képzeletére és érzelmére gyakorolnak, csak részben magyarázhatja meg e tudomány népszerűségét. Fontosabb s általánosabb oka is van ennek s aligha csalódunk, ha ez okot abban találjuk, hogy a földrajz teljesen átalakult s modern alakjában minden természettudomány között legszorosabb összeköttetésben áll az emberrel s egyúttal leginkább encyclopædicus. A történelem, statisztika, az alkotmánytan s a közjog jelentékeny része már a legrégebb időben elválhatatlanok voltak a földrajzi ismeretektől, az ethnographia a földrajz köréből emelkedett önálló tudományná, az összehasonlító nyelvészet és vallástudomány a földrajzi ismeretek terjedésével nőttek nagyra s a nemzetgazdaságtan számos ága, különösen a közlekedés s kereskedelmi forgalom, benső szoros összeköttetésben állanak a földrajzzal. De e tudomány nemcsak az anthropologiai, hanem a természettudományi ismeretek köréből is mindinkább nagyobb tért igényel magának. Egykor még külön bevezető fejezet gyanánt tárgyalták a földrajzi kézikönyvekben az úgynevezett csillagászati és természettani földrajzot, ma már különösen a geológia s meteorologia oly szerves összeköttetésben áll a tudo-

---

*) *Hunfalvy János egyetemes földrajza*. I. kötet. Dél-Európa, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. A magyar tudományos akadémia támogatásával Buda-Pest, 1884. Athenaeum. Ötven iv, nagy octav, ára négy forint.

mány más ágaival, hogy legtöbb esetben nem az ismeretköre, hanem csak a közlés módszere segítségével lehet a határt megvonnunk. E mellett a szerves világ elterjedése, az úgynevezett állat- s növényföldrajz, a modern földrajzi tudomány-nak egyik leglényegesebb alkatrészét képezi. Egyszóval a földrajzi tudományoknak most már sikerült közvetítő helyet foglalni el az anthropologiai s természeti tudományok nagy körei között. A föld, melynek nem történeti (ez a geologia földadata), hanem leíró ismertetése képezi a földrajz tulajdonképi tárgyát, a mai fogalmak szerint nem egyszerűen hordozója s alapja többé a rajta létező s összes ismereteinknek csaknem kizárólagos alapjául szolgáló ember- s természetvilágnak, hanem egyúttal egyik legfőbb s kétségtől mentes tényező az azok változásaiban előforduló törvények kikutatásánál. S mert törvényeket keres a tudomány s tisztán descriptív munkával többé nem elégszik meg, a földrajz is megszűnt nevek s számok halmaza lenni, mint egykor volt s tudományyá kezd emelkedni, tudományyá, mely a föld alakulásának s folytonosan, még ma is tartó, változásai hatásának törvényeit kutatja, összeköttetésben a rajta levő ember- s természetvilág változásaival. Megerősíti és részletezi a természet törvényeit, természetes kapcsolatot képez az emberi ismeretek látszólag heterogen jellegű körei között s új alapokat készít elő a reális világnézet megalkotásához. Ez a mély s általános ok, mely a földrajzi tudományokat oly népszerűekké teszi. Magas röptű szellemek már is elérkezettnek hitték az időt, hogy ez új fölfogás szerint rendszeres egészet alkossunk s egyik közülök (Peschel) az új tudományt «összehasonlító földrajz»-nak nevezte el a régi túlnyomólag topographiai jellegű ismeret-halmaz mellett, mely eddig par excellence földrajz nevet viselt, mások azonban szerényebben, de azért teljes öntudatossággal s kitarással igyekeznek a még ma kezdetleges, de nagy jövőjű tudomány megalkotásában közreműködni s munkájuk épen e magas czél miatt, egészen hasonlóan a még szintén fejlődésben levő élettanhoz, annál vonzóbb s érdekesebb.

A földrajzi tudományok ez új átalakulása irodalmunkban is élénk mozgalmat kelt. Alig egy pár éve, hogy a régi — mondjuk — tisztán descriptív jellegű földrajzi irodalom legjelentékenyebb magyar képviselőjének, Ballagi és Király

földrajzának *) utolsó kötete megjelent s már is rohamosan hódít az új irány. Visontay, Czirbusz Géza, Marczali s mások értekezései s tankönyvei mintegy előharczosok voltak, az új gimnáziumi tanterv határozottan a modern álláspontot fogadta el, a földrajzot a törtenelemtől külön választva, a természetrajzzal hozta szervi összeköttetésbe, e tanterv alapján több modern jellegű s a tudományos nézetek átalakulását jelző tankönyv (Brozik-Paszlavszy, Laky Dániel) jelent meg s már most vesszük egy nagyobb szabású magyar munkának első kötetét Hunfalvy János, egyetemi tanár, fönn címzett művében, melynek megjelenése kétségkívül ez örvendetes lendülettel függ össze.

Hunfalvy János a legalkalmasabb férfiú e munka megírására. A budapesti egyetemen a földrajznak tanára, egy évtizednél hosszabb idő óta a magyar földrajzi társaság elnöke s számos földrajzi mű s értekezés írója, melyek között *A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása* című három vaskos kötetre terjedő dolgozata (1863—65), a nagyszámú újabb részletkutatások daczára, még ma is alapvető munkának tartható. Már 1859-ben, hosszas kényszerült szünet után, újból megkezdődött működésének kezdetén, megbizta őt az akadémia egy tudományos színvonalon álló nagyobb terjedelmű egyetemes földrajzi kézikönyv elkészítésével s bár a jelen munka nem egyenesen az akadémia kiadásában jelent meg, most sem vonta meg tőle támogatását.

Maga a mű első tekintetre föltűnik nagy terjedelmével. Magyar művet e tekintetben nem is lehet hozzá hasonlítaniunk. De a külföldiekkel is jól kiállja a versenyt. A legterjedelmesebb modern földrajzi mű Reclus Elisée *Nouvelle géographie Universelle, la Terre et les Hommes* című Párisban Hachettenél megjelenő munkája, melyből eddig kilencz, átlag ezer-ezer lapra terjedő, vaskos kötet hagyta el a sajtót. Az öt első kötet Európával foglalkozik s épen a legelső Déleurópa három nagy félszigetével: a Balkán, Apennini s Pyrenei fél-

---

*) *Egyetemes földrajz*. Írták Ballagi Károly és Király Pál. I. kötet. A világrészek Európán kívül 1870. II. kötet Európa 1874. III. kötet. Francia- s Magyarország 1878. Egy-egy kötet 30—40 sűrűn nyomtatott ívnyi terjedelmű. A mű szintén az Athenaeum kiadásában jelent meg.

szigettel. Hunfalvynk művének első kötete is e három félszigetet tárgyalja s mindkettőnél az Európára egész általánosságban vonatkozó rész aránylag kis terjedelmű. Ily módon, bár a Balkán félszigeten levő tartományokban nem egyeznek is meg, az összehasonlítás terjedeleme tekintetében teljesen jogosult. S csakhamar belátjuk, hogy itt a magyar szerző hátrányban van. Műve ugyan nem egészen ötven ívnyi s így ív számra nézve kisebb terjedelmű, mint Reclus művének első kötete, de e különbséget pótolja a sűrűbb nyomás s az a körülmény, hogy rajzok s térképek nincsenek benne, holott azok Reclusnál igen sok helyet foglalnak el. Tisztán a betűk számát véve, Hunfalvy művének e kötete valószínűleg még a francia műnél is terjedelmesebb.

Földrajzi műveknél a tárgy sokoldalúságát tekintve, bizonyos fokig a terjedeleme is előny, mivel a szerzőnek módjában áll ez által sok oly érdekes részletet fölvenni művébe, a melyeket az olvasó különben csak nehezebben hozzáférhető monographiákban kaphat meg. Olvasó közönségünk csekély száma s irodalmi viszonyaink miatt lehetetlen azonban, hogy e mű többi kötetei is hasonló méretekben jelenjenek meg, a mely esetben körülbelül húsz ily vaskos kötetre volna szükség, de ha csak a minket közelebről érdeklő Európáról lesz is ily terjedelmes kezikönyvünk s a többi világrészek leírását szerző rövidebbre fogja: viszonyaink között nyereségnek tarthatjuk. Azt pedig mindenesetben helyeseljük, hogy — mint az előszóiban olvassuk — az öt kötetre terjedő vállalat második kötetét szerző egészen Magyarország leírásának szánta; nemcsak műve gyakorlati jelentősége nyer ez által, de egyúttal pótolva lesz a tényleg fönnálló űr, hogy hazánkról még eddig egyetlen tudományos jellegű földrajzi mű sem jelent meg, holott a nagyszámú s részben igen használható monographiák egy ily mű megírását már régóta lehetővé tették volna.

Meg kell jegyeznünk különben, hogy már az első kötetben sem tartotta meg Hunfalvy az arányokat. Mig Reclus munkájában a három félszigetre csak egyenlő mennyiségű ívszám jut, Hunfalvynál Európára két és fél, a Balkáni félszigetre huszonhárom és fél, Olaszországra tizenkettő s a Pirene-i félszigetre kilencz ív jut. Mintha már a munka folyamában érezni kezdte volna, hogy az eredeti arányok megtartása alig lehetséges. S így megy ez a részekben is. Dalmáciáról

csaknem négy ív van írva, a fontosabb Bolgárországról már alig több két ívnél, Konstantinápoly leírása egy ívre sem fér el s (hogy a csekélyebb jelentőségű Madridról ne is szóljunk) Rómának, habár maga mondja, hogy «rövid leírásban csaknem teljes lehetetlen Rómának világos képét nyújtani»: (516. lap) csak fél annyi tért szentel. Görögország s Bosznia leírásai íveket vesznek igénybe, Toskánát világhírű városaival együtt huszonkét lapon írja le, bár közvetlenül előbb Felső-Olaszországnak negyedfél ívnél többet szentel.

A mű terjedelménél azonban inkább érdekelhet minket az az irány, mely a magyar szerzőt a rendelkezésre álló anyag csoportosításában s tudományos földolgozásában vezérelte. Említettük, hogy ez irány nem száraz descriptiv jellegű s nem szorítkozik többé, mint azt a régebb földrajzi munkáknál megszoktuk, csaknem kizárólag történelmi, topographiai s statisztikai adatokra. Európa általános viszonyairól közölt ismertetése, mely bevezető fejezet különben is, a legjobban kidolgozottak közé tartozik e műben, tudományos álláspontjáról kellő tájékoztatást nyújt.

Nézzük kissé részletesebben.

A két első szakasz a közönségesen úgynevezett orohydrographia. Hunfalvy nem elégszik meg a tengerek, folyóvizek, hegyek neveinek s egyes főbb jellemző tulajdonságaiknak felsorolásával. Tulajdonkép nem is sorolja fel őket, hanem előadja keletkezésüket. Miként változott meg az ember megjelenését közvetlen megelőző geológiai korszakban Európa térképe, hogyan egyesültek apróbb tavak; beltengerek a szép Földközi tengerré s másrészt miként olvadt össze lassanként az a régi óriási tenger, mely a Fekete tengert s Kaspi tengert a mai obi szaharai völgyön át az Éjszaki tengerrel összekapcsolta, melynek egyik ága a magyar alföldön elterülő tenger volt, hogyan szakadt ki a Balti tenger az Éjszaki tenger kötelékéből s miként lett Anglia szigetté: mindez s más hasonló geológiai adatokat nem egyszerű tények gyanánt sorolja föl, hanem hogy az Európát környező tengerek természeti viszonyait s azok hatását az itt lakó népekre annál világosabban tüntesse föl. S ezzel kapcsolatban részletesen szól a tengerek különböző mélységéről, sótartalmáról, termékeiről, de különösen kiemeli a partkifejlődés gazdagságát, kapcsolatba hozva ezt a történelemmel, mely Európa partvidéki nemzeteinek,

a görögöknek, rómaiaknak, spanyoloknak, hollandiaiaknak s legutóbb az angoloknak egymás után központi helyzetet biztosított a világkereskedelemben. Hasonló genetikai s oknyomozó leírást közöl földrészünk mélyedéseiről s emelkedéseiről, kutatja ezek hatását az éghajlatra, közlekedésre s államalakulásra, keresi az emelkedésekben és völgyelésekben uralkodó irányzatok törvényeit, kimutatja a folyók két fő forrásvidékét az Alpésekben s az orosz nagy síkságban, fejtegeti a három félsziget fölött elvonuló hegylánczok hatását az éghajlatra s esőzési viszonyokra s végül geológiai tényezőkkel hozza kapcsolatba az Európa növény s állatvilágában föltalálható különbségeket. Az utolsó szakaszban e genetikai bonczolatot még az ethnographiai viszonyokra is kiterjeszti, de csak a régi korra nézve, mert képtelenségnek tartja, hogy még ma is, midőn a közlekedés s kereskedelem oly élénk, különböző emberfajtákról lehetne beszélni. Európa népei szerinte anthropologiai tekintetben minden kivétel nélkül a közép-tengeri vagy is helyesebben az európai fajtához tartoznak; csak a nyelv szerint lehet az ural-altájákat külön választani.

A genetikai s oknyomozó fejtegetések egyáltalán nem zárják ki, hogy e bevezetésben a régibb földrajzokban fölsorolt statisztikai s szorosabb értelemben vett geographiai adatokat meg ne találjuk. Sőt inkább. A hegyek magassága, a tenger mélysége, a partvidékek alakulása a fejtegetéseknél mindenütt, mint bizonyító adatok szerepelnek, ott vannak továbbá a folyók hosszát, a népek s felekezetek lélekszámát tárgyazó táblázatok, a hőmérsékleti s esőzési összehasonlító adatok, a növényzetek öveinek megjelölése stb. s mindez nem száraz tapasztalati tény, hanem egyúttal magyarázó vagy magyarázatot kívánó adat. A magasabb szempont, melyből a földrajzi tényezőket megítéli, ily módon az irmodor előnyére is szolgál. A számok és nevek megelevenednek, a jelenkor tüneményei, a múlt által megvilágítva, érdekesebbek lesznek s a rideg leírás kerekded s folyékony elbeszéléssé változik át.

A földrajzi ismeretek ily modorú tárgyalása természetesen széles látkört s encyclopædicus ismeretet tesz föl. A jellemzett fejezetben mindkét sajátságot föltaláljuk szerzőnél. Sőt még egy harmadik is járul ehhez: az adatok oly modorú csoportosítása, hogy a tárgyalt kérdés plasticus kép gyanánt emelkedjék ki. Az, a mit a Földközi tengeről (6—10

ll.) s Európa különböző vidékeinek domborzati viszonyairól (17—24. ll.) ír, kellemes példát nyújtanak e képességről, mely magában véve ugyan tisztán alaki, de e tudomány tárgyalásánál is igen lényeges kellék.

Sajnos, hogy a bemutatott fejezet csak kivétel és pedig ritka kivétel e műben. Plasticus képeket találunk ugyan mindenütt (s ez nem utolsó érdem), de inkább csak egyes városok s szép vidékek leírásában, főkép kiváló írók s touristák rajzai után. A genetikai s oknyomozó fejtegetések azonban, melyek e plasticus rajzoknak benső tartalmat adnak, legtöbbször hiányoznak. Dalmácia egyes vidékeinek leírása, a dél-olaszországi vulkán-telepek, Andaluzia természeti s társadalmi viszonyai s mindenek fölött a szépen rajzolt felső-olaszországi tóvidék s Pó völgye jóformán az egyedüli kivételek. A bemutatott rész mellé ezek közül is csak az Alpések nyúlványainak s Pó völgyének leírása állítható. A ragyogó vidékü tavak leírása, a Pó deltájának küzdelme a süllyedő tengerparttal s ennek megfelelően a meteorologiai viszonyok, a sűrű népességű vidékeken az ártöltések, öntözések s más mezei munkák leírása oly kerek egészet alkotnak, melyet mint valami érdekesen írt kis monographiát, nemcsak tanúsággal, de élvezettel is olvashatunk.

Miként műve címében is jelzi, kiváló gondot fordított szerzőnk a néprajzi viszonyok ecsetelésére. Nem lehet ugyan a földrajz számtalan ágai közül az egynek különös hangsúlyozását tudományos szempontból helyeselnünk, de nem tagadhatjuk, hogy a néprajz a leginkább közérdekű tárgyak közé tartozik. Olaszország kevésbé, de a Balkán s Pirenei félszigetek népessége annál több s változatosabb anyagot is nyújtottak erre. Az előbbieket rajzolásánál meglehetősen kimerítő képet nyerünk, különösen a morlások s bolgárok jellemzése nem általános phrázisokkal, hanem a társadalmi s családi élet, a történelem s vallás apró jellemző adataival igen sikerültnek mondhatók. Még a Pirenei félsziget leírásában is találunk jó néprajzi részleteket, Valencia lakói (676. l.) csaknem plasticus állanak előttünk, de már a baszkokról s kastíliaiakról csak nagy vonásokat nyerünk s a portugálok képének részletei is elmosódnak. A Balkán félsziget lakóinál minden tartomány népessége önálló jellemvonásokkal bír, melyeket különösen a török- s görögnel, többször is ellentétbe állít, hogy

nagyobb világosságban álljanak előttünk; a Pirenéi félszigeten ellenben e különbségeket már kevésbé találjuk föl s nem oly élenken s határozottan kidomborítva, mint óhajtanók, bár nem hallgatjuk el, hogy a politikai viszonyok rajzolásánál (719—721. ll.) a forrongások kiemelése által e hiányokon némileg segít.

E néprajzi leírásokban különben szerzőnk csaknem sehol sem terjeszkedik ki az összes társadalmi és műveltségi viszonyokra. Rajza túlnyomólag az erkölcsi jellemvonásokra szorítkozik. A bátorság, büszkeség, megbízhatóság, ösök tisztelete, vendégszeretet, bosszú s más ily erkölcsi vonások képezik fejtegetéseinek főtárgyait; családi életről, házassági, temetkezési szokásokról, társasjátékokról már igen ritkán emlékezik meg s még a dal s táncz iránt tanúsított különös vonalmat is csak elvétve találjuk följegyezve. Több helyen, bár nem mindenütt, utasításokat ad az idegen szavak kimondása tárgyában, az olasz s spanyol nyelvben tájékozatlanokat utasítással látja el, de az irodalom s művészet állásáról az egyes népeknél keveset szól, talán kevesebbet, mint a mennyit más kisebb földrajzi művekben is találunk. Hasonló jelenséget találunk a nemzetgazdasági állapotokról. Az olasz árufogalomról s más rokontárgyakról terjedelmes (605—608. ll.) kimutatást találunk ugyan, nagyrészt statisztikai adatokban, a spanyolról is van hasonló rövidebb, de a Balkán félszigetről, melynek nemzetgazdasági viszonyai reánk nézve a legfontosabbak, alig találunk valamit. S a mi még ennél is lényegesebb, a kereskedelem s ipar hatását egyes országrészekre s kikötő városokra csak általános jelzőkkel magyarázza.

Nem kicsinylésből írjuk ezeket. Andree földrajza, mely különösen kereskedelmi érdekeket képvisel, Balbié, mely a statisztikai adatokat lehető részletességgel tárgyalja, egyes részleteikben kétségkívül jobban kielégítik azokat, kik az egyetemes kézikönyvben is szeretnek oly adatokat találni, melyeknek főképp csak monographiákban van helyök: de ha azt kutatjuk, hogy a néprajz általában mennyiben sikerült, azaz a népek jelleme s egyedisége, hol domborodik ki leginkább, nem habozunk kimondani, hogy Hunfalvy művének ez első kötete s különösen az a rész, mely a Balkán félsziget viszonyait tárgyalja, minden hiánya mellett is a legsikerültebb s leghasználhatóbb mű az egyetemes földrajzok között. S bár-

mily kis rész is az ethnographia a földrajzi tudományok tág mezején, ez előnyt nem szabad kicsinyelnünk. A nagy európai népcsalád életviszonyai közelebb állanak képzetekhez, mint az idegen világrészek lakóié s az e téren felsorolt részletek összehasonlítása ennél fogva sokkal tanulságosabb s kutatása ingerlőbb lesz, mint egészen heterogen társadalmi alakulatoké, melyek ennél fogva legtöbbször csak mint curiosumok jönnek tekintetbe. S mivel a tudományos mű egyik főczélja az, hogy az olvasót gondolkozásra bírja, sokkal inkább szeretjük, hogy Hunfalvy itt igyekszik a részletekbe hatolni, mint a földrajzi ismeretek más mezején.

Nem csekély hátrányára szolgál ugyanis e műnek, hogy a részletek felsorolásában nem tud mindig mértéket tartani. A Balkán félsziget leírásánál különösen nem egyszer oly sok hegyesűcs s oly sok község nevét sorolja föl, a régi földrajzokban szokásos általános jelzőkkel s számadatokkal, de benső kapcsolat s közelebbi magyarázat nélkül, tisztán a topographiai sorrend szerint, hogy az olvasó csaknem földrajzi lexicont lát maga előtt. Itt-ott még van egy pár általános vonás, mely az adatok halmazában kapcsolatot ad, mint például a Balkán fő heglánczának leírásában, más helyen azonban, így az Apenninek középső részén, e kapcsolatot már keresni kell s ismét más helyeken, például Nápoly községeinek felsorolásánál, még a topographiai sorrendet is mellőzi s ilyen esetekben a felsorolt adatok csakugyan nehézkessé válnak. Mennyivel tisztább képet nyer például az olvasó az olaszországi Alpesekről, mint az Apenninekről vagy a Pirenei hegységekről, melyeket nem is egységesen, hanem a politikai beosztás szerint földarabolva ismertet! A részletek felsorolásában különösen gyakran kellett volna mértéket tartani a történeti adatoknál. Hunfalvy a félszigetek történeti múltjának vázolásán kívül csaknem minden tartomány, sőt nevezetesebb város történetét is közli velünk. Hagyján, ha e történetből csak azokat a részleteket emelné ki, melyeket ily műben bajos volna nélkülözni. De hogy Bolgárország legújabb történetéből, Bosznia occupációjából, a jelen században lefolyt spanyol forradalmakról, a pápaság állapotáról e század elején s Garibaldi harczeitől az egyszerű fölemlítés helyett oly sok apróbb adatot is közöl: az már csakugyan fölösleges. Sokkal jobban mérsékli magát az archæologiában, melyre pedig e kötetben kiváló alkalmá van.

Görögország leírásánál még van egy pár adat, melyet nem kellene épen szükségesnek tartanunk, Olaszországban ellenben talán kevés a fölsorolt. Legalább nézetünk szerint épen nem lett volna fölösleges, oly városoknál, minő Verona, Padua, Siena, hol tudniillik külön önálló művészeti irány fejlődött ki, erről röviden megemlékezni vagy legalább azt jelezni.

Nem kételkedünk, hogy az egyes részletekben esetleg tanúsított önmérséklet Hunfalvynak a fönn jelzett irányban is nagy előnyére vált volna. Művének nem egy helyén: az Aetna leírásában (568—71), Turin (459) s Madrid topographiájának rajzában (616. l.), az albánok eredetének rajzában (300. l.) látjuk, hogy ott, hol nem adatokat sorol föl, hanem áttekintést igyekszik nyújtani, rendesen magasabb szempontra emelkedik. Ugyanezt tapasztaljuk az egyes néptörzsek s vidék lakói jellemének rajzolásánál is, melyben igen gyakran (morlások, livornóiak, abruzzóiak, andaluziak, baszkok stb.) igyekszik azt a természeti viszonyokkal összeköttetésbe hozni. E tekintetben azonban többször enged a német rendszerhajhászok phrázisainak is. Földrajzi okokból igyekszik például magyarázni, hogy az olasz félsziget virágzó helyei csak az Apenninek nyugoti oldalán lehettek (Velenczéről egészen megfelelnek), a németeknél oly nagy tekintélynek örvendő phrázisgyártó Kohl nyomán egész komolyan igyekszik fejtegetni Róma és Madrid fekvésének nagy fontosságú előnyeit, épen ily jobb ügyre méltó buzgósággal magyarázza, hogy Spanyolországot a természet főképp kereskedelmi államnak jelölte ki. Ritter óta, ki különösen Görögország partfejlődése előnyeinek fölfedezése által a nagy közönségnél oly nagy hatást tett, a németek szünet nélkül törekednek ily állítólagos oki kapcsolatok föl-kutatására s különösen a föntemlített Kohl s Klöden remekelnek, hogy minden tényleg létező nevezetességről utólagosan kisüssék, hogy földrajzi okokból kellett e fölvirágzásnak is történnie, lett légyen bár ez a «kitünő» fekvésű hely Berlin vagy, mint egy fiatal magyar tudós merészelte, Debreczen homokbuczkája. Kétségtelen, hogy Konstantinápoly s Görögország fekvése politikailag is kiváló tényező, bár itt sem kell felednünk, hogy a jelenlegi Görögország természeti s földrajzi viszonyai még is hasonlíthatatlanul kevésbbé különböznek a régi görögökétől, mint a két nemzet szellemi működése: de, ha egyes helyekre nézve el is ismerjük ezt, sőt ha állítjuk is,

hogy bizonyos korlátok (így excentrikus éghajlati változás) a népek életére döntő hatással lehetnek, hasonló fejtegetések mindenben s mindenütt alkalmazva csak földrajzi játékok, melyek a földrajznak, mint tudománynak, tekintélyét jelentékenyen csorbitják s igen sajnáljuk, hogy ily játékokkal Hunfalvy érdemes művében is találkozunk.

Mert el kell ismernünk, s ezt teljes készséggel teszszük, hogy Hunfalvy mindenütt és mindenben igyekszik a komoly tudományos jelleget megőrizni. Néha itt-ott a jegyzetekben politizál, panaszkodik a kormány ellen, hogy Boszniában a czélszerűtlen határőrzésre oly sok pénzt veszteget, megróvja a régi osztrák kormányt, hogy a felső-olaszországi várnégy-szögre oly sokat költött; más helyen adomát mond el, mint a törökök jellemzésénél s Zaragossánál, vagy nem épen alkalmi megjegyzést tesz, mely a mellett nem is méltányos, midőn az atheneieket (356. l.) megróvja azért, hogy utczaikat a régi görög nagyok nevérol nevezték el: de mind e csekélységek, melyek különben is nagyon szórványosan fordulnak elő, sem pedig egyes költői leírások — Kapri sziget kék barlangjáról, (558), az olasz éghajlatról Goethe *Mignonja* után (415. l.) stb. — nem zavarják meg a mű komoly, emelkedett, de phrazis nélküli alaphangját. Kevés műben lenne írónak oly sok alkalma a phrazisok használatára, mint e kötetben, mely oly gazdag tárgyalmazt ölel föl. Hunfalvy rokonszenvez a törökökkel, megróvja az oroszok beavatkozását, lelkesedéssel szól a görög nemzet múltjáról, részletesen emlékezik meg az izgékony kedélyű spanyolok erényeiről s hibáiról, de szenvedély nélkül, az okokat kutatva s az érem másik oldalát is lehetőleg föltüntetve.

Méltánytalanok lennénk, ha nagy súlyt fektetnénk a műben itt-ott előforduló tévedésekre. Ily terjedelmes és sok oldalú műben azokat teljesen elkerülni csaknem lehetetlenség. De a hibák s tévedések, legalább a mennyire mi fölismertük, nem is gyakoriak s nem nagyon jelentékenyek. A 33-dik lapon a teve hazáját Afrikának tartja, holott újabb kutatások szerint kétségtelen, hogy az egyiptomiak még ez állatot nem ismertek: csak az arabok terjesztették el. A 69-dik lapon azt állítja, hogy a Korvinákat a szultán a múzeumi könyvtárnak ajándékozta, pedig tudvalevő, hogy azok az egyetemi könyvtárba jutottak. A 286-dik lapon Athosról hibásan úgy beszél,

mint egy hegyesúcsról. Az 519-dik lapon említi, hogy a szent Péter templomát Rómában 1506-ban fejezték be, holott jóformán ekkor kezdte meg Bramante az építést s csak jóval ezután épült Michel Angelo hatalmas kupolája s a végső lényeges munkákat Bernini a XVII. század közepén tette. Az 526-dik lapon Regillus tócsáról beszél, melyről az 509-dik lapon már maga állítja, hogy egészen eltűnt. Az 528-dik lapon Urbinónál oly forma nyilatkozatot tesz, mintha Rafael nem itt született volna, csak itt nevededett. S még több ily dolgot sorolhatnánk föl, de nem akarjuk a tért vesztegetni. Nagyobb hibáknak tartjuk azokat, midőn szerző túloz; például midőn az athénei akropolisról azt írja, hogy az a világ legbámulatosabb sziklaszála (304), vagy Dalmáciáról szólva, azt hirdeti, hogy ez országban vágott fából egy halászbarkát sem lehetne építeni (57. l.). Az ily s hasonló túlzások egy tekintélyes irónál mindig veszélyesek.

Miként az apróbb tévedésekről írtuk, úgy kevés fontoságúaknak tartjuk az idegen művekből átvett részletek föl sorolását is. Vannak, kik az ily dolgokban gyönyörködnek s ha 20—30 mondatot képesek kisütni, melyet valamely szerző idézés nélkül vesz át idegen művekből, megtagadják tőle az eredetiséget, sőt egyenesen plagiummal vádolják. Az ilyeneknek ajánlhatjuk, hogy Hunfalvy művének Dalmáciáról szóló részét Noé, az Olaszország déli részéről szólót s a bevezetést Reclus s a spanyolországi részt Daniel művével hasonlítsák össze s a 800 lapnyi kötetben bizonyosan találnak nem egy helyet, hol Hunfalvy szavai is megegyeznek ez írók szavaival. Nem egy alkalommal vettünk észre ily reminiscenciákat, a példák, adomák sokszor ugyanazok. De valóban nevetségesnek tartanók azért, mert például a valenciaiak jellemzésére szolgáló adoma Reclus s Danielnél is megvan, Hunfalvy eredetiségét kétségbe vonni. Földrajzi művekben az adatok átvétele nemcsak megengedhető, de kívánatos is s az író egyéni önállóságát nem az által örzi meg, ha új dolgokat közöl s mit sem compilál, hanem ha az átvett adatokat ügyesen válogatja ki s saját czéljai szerint csoportosítja. Egyes országokról alig is lehet írni a nélkül, hogy az alapvető munkák eszmemenetétől teljesen függetlenítsük magunkat, mint például Kanitz művétől Bolgárországra nézve, de ha tehetnők is ezt minden esetben, helytelen s kárhozthatandó volna mellőzni egyes fölhasz-

nálható kitünő részleteket csak azért, hogy önállóságot teljesen lássunk. S hogy Hunfalvy, ki különben fontosabb forrásait a fejezetek elején elősorolja s nagyobb idézeteknél külön is, sok idézetet nem tesz, azt jó ízlésű ember csak helyeselheti.

Még két szempontot kell kiemelniünk a mű jelen ismeretetésénél: a szerző nyelvezetét s hazai viszonyainkhoz alkalmazkodását. Hogy mindkettő fontos: nem szükség magyaráznunk.

Hunfalvy, a lelkes magyar, művének e kötetében is kimutatja érzékét a hazai közönség óhajai iránt. A hol lehet s kell, a magyar viszonyokra tesz vonatkozásokat. Rigómező, Héttorony, Rodostó s más helyek a múlt történeteit hozzák emlékezetébe, egyes népek társadalmi viszonyainál párhuzamot von a magyarokkal. Talán még tovább is mehetett volna, szerettük volna például, ha már Garibaldiról oly bőven szól, hogy a magyar legióról is megemlékezzék, de utoljára is ez mind mellékes. Érdekesebb s elismerésreméltó tény a veterán tudóstól, hogy a magyar szegényes földrajzi irodalmat mindenütt tekintetbe veszi s Strauss, Veress, Zádori s mások önálló művei mellett Havas, Thallóczy, Erődi s mások apró értekezéseit s a *Földrajzi közlemények* czikkeit gyakran idézi, bizonyynyal nem annyira azért, mintha e művek adatai különös fontosságúak volnának, hanem főkép, mert nagy műve olvasóit a magyar zsenigékre is figyelmeztetni akarta. Hazafias gondolkozás módjára mutat az a körülmény is, hogy különösen Bolgárország régi magyar helyneveit fölleveníteni törekszik s az ismert nevek mellett Bödöny (Widdin), Szendrő (Semendria) stb. neveket is használja. A helyneveket szerzőnk általában magyar helyesírással írja, sőt — egy pár francia s német szó kivételével — a földrajzi műszavakat is; bár e tekintetben szigorú következetességet nála sem találunk, a minthogy az jelenleg még csaknem lehetetlen.

Nyelvéről általában dicsérettel emlékezhetünk meg. Nem, mintha e nyelv mintaszerű volna. Reclus mesteri nagy műve mellett Hunfalvy könyve meglehetősen száraz, de Wappäus vagy Balbi, sőt a mi Ballagi Király-féle földrajzunk is hátrányban maradnak vele szemben, ha a földrajzi műtől, a mi természetes, megköveteljük, hogy ne legyen száraz adat-

halmaz. Hunfalvy olvasmányt ad olvasóinak s nem úgy, mint Daniel, főkép csak jegyzetekben, hanem lehetőleg mindenütt. Ha nem sikerül is, a törekvés elismerésreméltó, különösen oly szerzőnél, kinek eddigi nagy műveit jelentékeny adag száraz tudákosság jellemzi. Mint említettük, itt-ott sikerül plasticus kepet is nyújtani tárgyáról. Hosszú körmondatok, idegenszerű mondat szerkezetek, hibás szórend fordul elő gyakran, látszik, hogy szerző munkája némely részével nagyon sietett — a különben gyakori sajtóhibák is ily helyeken fordulnak elő leginkább — de egészben véve mindenütt, hol az említett részletezésekre nem téved, eléggé könnyen olvasható: itt-ott lapokon át képes a figyelmet lekötöni.

Nem habozunk ezek után kimondani, hogy Hunfalvy jelen műve nyereség irodalmunkban. A földrajzi ismeretek iránt nálunk is fölébredt közérdeklődés hozta létre e művet, bár tartana ez érdeklődés s emelkednék tovább, hogy szerzőt kötetre tervezett nagy munkáját teljesen befejezhesse.

Ez ismertetéshez néhány töredékes mutatványt csatolunk a munkából:

I.

DALMATORSZÁG ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE.

Dalmátországnak sajátos a parti szabása s ugyancsak sajátos a domborzata is. Meglepő ellentétet mutat az Adriai tenger nyugati és keleti oldala, az olasz és horvát meg dalmát partvidék. A nyugati part az Isonzo torkolatától lefelé Ravennáig és Ankonáig, sőt még odább délre is egyhangú és lapos, sok helyütt lagunás, de szigetekben szűkölködik, csak a folyók hordalékaiból támadt keskeny földszegélyek találkoznak; ellenben a keleti part többnyire magas, mindenütt sziklás és szaggatott. A vadúl hasogatott sziklatömegek, melyek a szárazföld partján a tengerre könyöklenek, ott meg nem szakadnak, hanem magába a tengerbe is benyomólnak s mint lapos vagy csücsös hátak és ormok, mint apró sziklaszirtek vagy jókora szigetek megszakasztják a tenger tükrét, és számtalan kisebb-nagyobb ágra osztják, melyeket csatornáknak neveznek. E csatornák néhol igen szélesek, mint a Quarnero és Quarnerolo, néhol keskenyebbek, mint a Morlakka, gyakran pedig oly szűkek, hogy bennök két hajó is alig mehet el egymás mellett. Mélységök legföljebb 50 méter. A sok apró és nagyocskás sziklaszirt, a hajósoktól rettegett «scogliók», s a terjedelmes szigetek úgy sorakoznak a szárazföld partja előtt, hogy

ezt kevés helyen közelíthetjük meg a sík tengerről közvetlenül, hanem rendszeren a mindenféle alakú és nagyságú szigetek tömkelegén keresztül a szorosokon és csatornákon kell átvergődnünk, ha a szárazföldre akarunk jutni.

A szigetek különösen két főcsoportban tűnnek föl nagy számmal. Az éjszaki csoportot azok a szigetek képezik, melyek az Isztria déli csúcsától, a Punta di Promontorétól délkeletre s a dalmát partból kiszökő Punta della Planca-ig húzott vonaltól keletre eső tengerészrt lelik el. Az idevaló szigetek mind egymással s a szárazföld partjával egyközűen éjszaknyugatról délkeletre csapnak. A dalmát part Szebeniko és Spalato között tetemesen kidudorodó félszigetet képez s ennek legvégső csúcsa az említett Punta della Planca. Ettől kezdve a szárazföld partja erősebben hajlik kelet felé s ív alakjában húzódik az éjszaknyugatra messze kinyúló Sabioncello félsziget tövéig. A part előtti lézagot a másik szigetecsoprt foglalja el, melynek tagjai nem éjszaknyugatról délkeletre, hanem inkább nyugatról keletre nyúlnak el hosszan. Ott találjuk Brazzá, a dalmát szigetek legnagyobbikát; az éjszaki csoport legnagyobb tagjai Veglia és Cherso nem számíttatnak Dalmáciához. Ez mostani kiterjedésében összesen ötvenegy szigetet, 218 kikötőt, 187 öbölket, négy révet s 403 szirtszigetkét (scogliót) mutat föl. Változatos, szagatott partjai nagyon is elütnek Olaszország egyenes, szomorú, egyhangú partjaitól.

Az Adriai tenger, melynek hossza 835 kilométer, a Balkáni és Apennini félszigetek között, a hajdani görög és római világ határain terül el; partjainak keletre irányult lejtősödésénél fogva az előbbihez tartozik, de a hegységek, melyek övezik, szorosan Itáliához kapcsolják. Itália végső nyulványai Görögország felé néznek, mintha ettől várná művelődését; a tengeri áramlás az Ióni tengerből a keleti part mentén a legéjszakibb öbölíig halad, mintha ő is kelet termékeit nyugati Európának akarná megvinni; a dalmát szigetek ellenben, melyeknek a szárazföld felé irányult homloka a bóra miatt terméketlen és majdnem lakhatatlan, a sík tengerre szolgáló öbleiknél és kikötőiknél fogva Itália felé nyújtják karjaikat. Maga a váltakozó szellő az Adriai tengernek e szerepében és jellemében látszik részesülni. Minden szép napon a tenger közepe táján kél a szél s egyszerre a két ellenkező irányban fúj, egy részt Itália felé, másrészt Isztria és Dalmácia szigetei és hegyei felé. Éjszaka a tengert övező partozatok félköre visszabocsátja a fris levegőt a tengerre, mint közös tűzhelyre: a szétömlő nappali áramlást az éjeli összeömlő áramlás váltja föl.

A szigetek geologiai alkotása, csapásuk és egész szabásuk azt tanúsítja, hogy a szomszédos szárazföld függelékei, tőle elszakadt darabok. Tulajdonképen a tengerbe merült szárazföldnek megmaradt

tetői, ormai és gerincei. A köztük elterjedő tengerágak vízborította völgyek, a nagyobb és hosszabb tengerágak, csatornák és öblök hosszanti völgyek, a szűk szorosok pedig harántvölgyek. Az Adriai tengert környező partok s különösen a dalmát partok, csakugyan lassú százados sülyedés nyomait mutatják. Noe helyesen mondja: «Képzeljük magunknak, hogy Svájcország völgyeit tenger foglalja el azon magasságig, a meddig a zöld gyepek és a hó a szürke szikla kezdődik; a magas ormok és hegyek még kiemelkednek a víz tükre-ből, az alacsonyabbak már teljesen alábuktak, a középszerű magasságúak már-már csak keskeny gerinceiket nyújtják ki — ilyen a dalmát szigetvilág, hajónk napok hosszát jár tenger alá merült völgyek fölött.»

Érdekes látványt nyújt a sok szirt és sziget; legtöbbje egészen kopár és néptelen, vagy csak a juhoknak és kecskéknak legelőül szolgál, tehát egyedül pásztorok és halászok látogatják; tanyák és helységek csak a nagyobbakon vannak.

De azok is jobbára erdőtlenek, leginkább csak az olajfa és szőlő díszlik rajtuk. Hajdan a szigetek s a szárazföld hegyeit sűrű erdők fedték, a rómaiak lombosnak, erdősnek nevezték Dalmáciát (Dalmatia frondosa). Ők kezdék meg az erdők pusztítását, a velenceiek folytatták, s a pásztorok már bevégezték a munkát. A velencei paloták részint a dalmát partvidéken vágott czölöpökön épültek, hajóik építésére is a dalmát erdőkből vették a fát és szurkot. Még 1608-ban megengedte Velence a török szultánnak, hogy a dalmát partokon annyi fát vágasson, mennyi szükséges legalább tizenkét hajó építésére. — Mostanában ugyan egy halászbarkát sem lehetne a Dalmátországban vágott fából építeni. S az erdőpusztítás főoka annak a végtelen hanyatlásnak és sülyedésnek, melyet az ország lépten-nyomon mutat. A szigeteken s a szárazföldön egyaránt a növényzet zöld takaróját a szürkés, barnás vagy feketés kopár szikla-talaj szakasztja meg, sok helyütt nagy kőszivatagok egészen meztele-nek. A kopár föld úgyszólván csak építőkövet terem. Az eső, a bóra vagyis éjszaki és éjszakeleti szél s a sirokkó vagyis déli szél, régen lemosta már és hordta szét azt a kevés termőföldet, mely a kiirtott erdők helyén megmaradt vala; a termőföld egyre fogyott, új nem jött hozzá, végre nem maradt egyéb, csak a csupasz kő, mely se nem ad, se nem vesz be életet.

A talajt tudniillik az ország legnagyobb részében a mészkő alkotja, még pedig leginkább a krétaféle, némely vidéken a juraféle mészkő, mely szerves maradványokban bővelkedik. A mészkőrétegek északnyugatról délkeletre csapnak s dőlésök csekély. Rendes színök a szürke, de ez a levegőn elváltozik s gyakran feketéssé válik. Ez ama hasadékos, üreges mészkőképződmény, mely a karsztot alkotja, mely olyan mint a rosta s ha védő növényi takarójától megfosztatik, a

legszomorúbb, legterméketlenebb talajjá válik. Mind a kétféle mésző a szigeteken is uralkodik. E mellett, kivált az ország belsejében s helyenkint a partokon és szigeteken is, homokkő települ a mészővön. Az még gyorsabban mállik el, mint a mésző, de málladéka termékeny talajt ad, mely a vizet át nem ereszti. A homokkő is rendszeren szürke, de a levegőn kékessé válik. Termékeny területek csak ott vannak, hol a homokkő és márga uralkodik, s hol a mésző vájadékaiban agyag s egyéb termőföld gyűlt össze.

II.

GÖRÖGORSZÁG ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE.

Görögország a Föld kerekiségén csak egy pontocska s Európának is csupán jelentéktelen darabja, mégis a dicsőség fényében ragyog s legbecsesebb emlékeink, legszebb érdekeink fűződnek nevéhez. A nagy Balkáni félszigetnek déli legeldaraboltabb, legtagoltabb részét foglalja el az É. Sz. 36. és 40. s a K. H. (Ferrótól) 37. és 43. fokai között, partjait az Égei és Ióni tengerek locsolják.

Azon a szakadozott kis földdarabon élte az emberi nem legszebb ifjúsági korát, ott vetette meg alapját a tudománynak és művészetnek, a társadalmi és állami rendnek, melyben a szabadság s az egyéni törekvés legjobban érvényesült. Mai világunk, a mi történelmi körünk végtelenül szélesebb, mint a helléneké volt, mindazonáltal példájokon még most is lelkesülünk, szellemi kincseiből még most is táplálkozunk. «Az a város, mely Görögország iskolája volt, még most is a világ iskolája. Kétezer évi hanyatlás után sem szűnt meg világítani nekünk, mint ama csillag, melynek fény sugarai kialvása után is, még sokáig ragyognak felénk.»

Honnan van az, hogy a görög nemzet az ókor népei közül annyira kivált, hogy hazáját hallhatatlan dicsfényvel környezte? Azt kétségenkívül egyrészt saját életrealóságának, teremtő erejének, de másrészt az ország kedvező fekvésének és szabásának is köszönheti. A vele rokon népségek, melyek kedvezőtlenebb fekvésű és szabású országban laktak, barbárok maradtak, s ha Görögország kiterjedése és alakja olyan lett volna, mint a régibb geológiai korszakban volt, mikor még Afrikával függött össze, s térségeit hipparionok, antilopok, masztodontok és óriási edentatok népesítik vala, melyeknek maradványai, kivált Marathon közelében, Pikermnél vannak összehalmozva: bizonyára sem Phidias, sem Perikles, sem Aristoteles, Plato és Demosthenes nem született volna benne.

A hellén nemzet tulajdonképeni központja az Égei tenger volt a maga szigeteivel, öbleivel és partjaival. A Balkáni félsziget déli leg-

félszigetszerűbb darabját a nyugatról keletre messzire benyomuló Korinthusi öböl két részre, a szorosabb értelemben vett Hellászra és Peloponnézusra (Pelops szigetére) osztja; mind a két fő területet számos kisebb-nagyobb öböl szeldeli, ezeket a tengerre kinyúló apróbb félszigetek szegélyezik, hozzájuk a tengerben elszórt szigetek csatlakoznak, melyek hídúl szolgálnak az öblökkel szintén szaggatott és szigetekkel szegélyezett Kis-Ázsiába. E kedvező természeti viszonyok korán fölébreszték a hellénekben a kedvet a terjeszkedésre, költözködéésre és hajózásra s fokozták bennök a fogékonyságot, melynélfogva a keletről átvett műveltségi csirákat hamar kifejlesztették.

Az ország partfejlődése dél felé mind gazdagabb; míg éjszaki részében egy kilométer hosszú partvonalra nyolcz négyszög kilométer terület esik, déli részében csak négy négyszögméter jut. Egészben véve legtöbb tengeröböl, rév és kényelmes kikötő az ország keleti oldalán van s ugyancsak kelet felé a legtöbb sziget is esik, úgy hogy a nemzet leginkább a kelettel való közlekedésre volt és van utalva. Mindazonáltal nyugat felé is nyílnak hajózási utak, s kivált a Korinthusi nagy öböl és az Ióni szigetek nyugatra is hivogatták a görögöket, kik csakugyan a Földközi tenger nyugati partvidékein is telepítének virágzó gvarmatokat s hinték el a műveltség magvait.

A nyugati oldalon a tengerre dőlő hegyek jobbára meredek és vadul szaggatott sziklafalakkal végződnek, néhol a hegyfarkok előtt a tenger és folyók hordalékaiból való keskeny lapály terül el, melyen nincs alkalmas kikötő. De az aránylag legtágasabb völgyek és legtermékenyebb lapályok a keleti oldalon vannak, s azért is ott keletkeztek a legnépesebb városok. Különben a lapályok és dombos vidékek csak kis területet foglalnak el, az ország legeslegnagyobb részét jobbára zord és sziklás hegyek borítják, melyek még a kinyúló félszigeteken és a szigeteken is tetemes magasságúak. Európában nincs más ország, mely oly hegyes volna, mint a kis Görögország.

A főemelkedési vonal éjszokról délre húzódik, némi ellhajlással kelet felé, mint vízvető az Ióni és Égési tengerek között. A középső hegységekhez különböző oldal- és mellékágak csatlakoznak, melyek az egész országot behálózzák; Thesszália keleti oldalát pedig a hatalmas Olümp s a hozzája dél felől csatlakozó hegytömegek foglalják el. A legdélibb négyűjű félsziget, tudniillik Peloponnézus párkány-hegységekkel övezett fonsík, melynek legmagasabb hegyei szintén éjszokról délre csapnak. A többnyire zord és szaggatott hegységek az egész országot sok kis tartományra osztják, melyek szárazon, a hegyeken át, csak bajosan közlekedhetnek egymással, s azért leginkább a tengeri forgalomra utalvák.

Mind a magas, mind az alacsony hegységek leginkább mészkőből állanak, de a keleti tartományokban s a szigeteken a mészkővön kívül kristályos kőzetek, különösen kristályos palák is előfordúlnak, s ott vannak a sokféle jeles márványok s helyenként vas- és ezüst-ércztelepek.

Az ország közepén és nyugati részében elágazó hegyek nagyrészt még erdők, míg a keleti oldalon, s kivált a partvidékeken és szigeteken valók többnyire erdőtlenek és kopárok. Uralkodó erdei fák: a mindig zöld tölgy, melynek makkját az ember is eheti, a szil, nyár, kőris és fenyő; *) a bükkfa csak az éjszaki vidékeken, Thesszáliában és Epirusban terem, az alacsonyabb helyeken a platán-, gesztenye-, olaj- és fügefa díszlik, melyeket már az ókorban a szomszéd Ázsiából honosítottak meg, úgy mint a szőlőtőkét; jeles bort kivált a szigeteken természetnek. Hegyi legelő sok helyütt van, de a gabna-termesztésre alkalmas lapályok és tágasabb völgyek csekélyek, azért a görögök a mezei gazdaságban, a földművelésben sohasem túntek ki s most is kevés hajlamuk van arra.

Gyönyörű tenger fürösztli az országot s gyönyörű ég mosolyg fölötte. A levegő oly tiszta és átlátszó, hogy minden tárgy sokkal közelebbnek látszik, mint a milyen, s körvonalaí élesen válnak ki. Az eső nyáron ritkán esik, leggyakoribb ősszel s a tél első felében. Legbővebb esőben általában a nyugati tartományok részesülnek, Attika és Argosz pedig legszárazabbak. Élisz és Akarnánia tartományokban tavasszal igen gyakori a zivatar s néha hetek hosszán minden délután dörög az ég.

A légmérsékleti változások egészben véve hirtelenek és nagyok; az éjszakeleti szél igen hűvös, a délnyugati szél pedig meleg és tikkasztó. Nyáron mind tengeren, mind szárazon az éjszakai szél uralkodik, melyet évi szélnek (etésziosz) neveznek; az néha igen rohamos, de este rendszeren eláll s ekkor a szeliden lengedező tengeri szél (ambatész) váltja föl.

Görögországban kis területen magas hegyek mély völgyekkel és dombos lapályokkal váltakoznak s mindenfelől a tenger ágai nyomólnak be, éghajlati viszonyai azért fölötte különbözők és változók. A dél felé eső s a tengerre nyíló völgyekben és lapályokon már forró nyár van, mikor a szomszéd magaslatokon még csak a virágok nyíladoznak, a magasabb hegyeket pedig még hó födi. Attikára majdnem folyvást derült ég mosolyog, a nap hevét csak a tenger szele enyhíti; ellenben a szomszédos Böotiában a sok tó és mocsár párolgása ködössé, hűvössé teszi a levegőt. Az éjszakai magas vidékek

---

*) Különösen nagyon el van terjedve az aleppói fenyő (*Pinus Halepensis*, új görögül *peukosz*), mely a tengerparton s az 1000 méter magas hegyeken is terem.

éghajlata és növényvilága olyan, mint Közép-Európáé, a déli félszigeteken és szigeteken pedig az olaj-, narancs- és citromfa díszlik, itt-ott a pálmafa is mutatkozik. A hegyekkel körülzárt völgykatlanokban, mint Böotiában, Spárta lapályán s Arkádia belsejében a nyár fölötté forró s a tél is nagyon kemény, ellenben a tenger felé nyíló tartományokban a tél is enyhébb s a nyár sem oly forró. E tartományokban vegyülnek legszebben az évszakok, mint Herodot mondja, s ezekben legkedvezőbb az éghajlat. Görögország két szélességi fok határán belől a Pindusz bükkeseitől benyúlik a pálmák éghajlatába, s az ismert földrészekben nincs vidék, melyen az éghajlat és a növényvilág különböző övei oly gyorsan váltakoznának.

«Képzelden magának hegyeket, melyeken nincs élőfa, lapályokat, melyeken nincs gyep, folyókat, melyekben nincs víz, könyörület nélkül Napot, irgalmatlan portengert, derült eget, mely százszor unalmasabb, mint az eső, országot, hol a főzelék főve nő, melyben a tyúk kemény tojást tojik, hol a kertben nem találunk zöld levelet, hol még a zöld színt is szivárvány csikozza, hol fáradt szemünk egy zöld salátalevelen sem pihenhet meg, — ilyen Görögország!» Ezt mondták ismerősei Aboutnak, midőn 1852-ben Görögország felé útra kelt. Így szólnak az országról azok az útazók, kik csak partvidékeiket látták hajóról, és csak Szüroszban kötöttek ki. Ámde, habár partvidékei többnyire kopárak és kietlenek, vannak Görögországnak szép tájékai, festői hegyei, kies völgyei, termékeny lapályai, vannak zöldelő és árnyas helyei, mormoló forrásai és zúgó patakai is, csak keresni kell őket. S Görögország tájékai, hegycsúcsai, forrásai annál szebb színben tűnnek föl, minél több emlék fűződik hozzájuk az ősi hagyomány, a műtologia, a költészet és történelem köréből.

Szárazföldön csak éjszokról támadhatta meg Görögországot az ellenség, de már Thesszália éjszaki határán az Olümp állta el az útját. Azután az Othrusz és Oeta hegységei következtek, s ott csak a keskeny Thermopülai szoros nyílt közvetlenül a tenger mellett. Attikát megint új bástyafal védelmezte, tudniillik a Kithaeron és Parnész. Ha pedig az ellenség ezen az akadályon áttörvén, Attikát is megszállá, hátra volt még Görögország föllegvéra, akropolisza, tudniillik Peloponnészus, melynek bejárását a Korintli földszoroson a szaggatott Geraneia hegység s mesterséges kőfal is védelmezte. Legkönnyebben a tenger felől lehetett Görögországot megközelíteni, de a szigeteket, félszigeteket és tengeröblöket is könnyen biztosíthaták és védhették meg a lakosok. Tehát a görög nemzet elég oltalmat talált hazájában bármely külső ellenség megtámadásai ellen, s biztonságban fejthette ki nemzetiségét, a természettől nyert testi és lelki tehetéseit.

A hegyek és tengeröblök sok apró területre darabolják szét az országot, mindegyik völgyben és medenczében egy-egy kis állam támadhatott; mindegyikének megvolt folyócskája és várfoka, megvoltak domb- és hegysorai, melyek mezőit és gyümölcsöseit megoltalmazták; legtöbbje a tengerrel is közlekedhetett. Így nagyon sok kisebb-nagyobb városi állam, köztársaság keletkezett, sőt gyakran a külön tartományok egyes városai is függetlenek voltak egymástól, de többnyire majd az egyik majd a másik város felsőbbséget gyakorolt a többiek fölött. Az egyes államok a társadalmi és politikai műveltségnek nagyon különböző fokát érték el, mindenütt pezsgő élet uralkodott. A szomszéd államok folyvást versenyeztek egymással, egyik a másikon túltenni igyekezett; a versengés nagyon is gyakran ellenségeskedésre és véres háborúra fajult el. A szigetek még növelték az apró államok sokféleségét, külön-külön köztársaság támadt mindegyikben s mindenütt önálló helyi műveltség fejlődött ki, mindenütt jeles törvényhozók, bölcsek és művészek támadtak.

III.

NÉHÁNY VÁROS LEÍRÁSA.

Firenze leírása. Firenze, hajdan Florentia, onnan a német Florenz, a virágok városa, az ókorban jelentéktelen város volt, a tartomány akkori főváros Faesolæ, a mai Fiesole odább éjszakra fekszik. Gyors fölvirágzását Firenze a középkorban annak köszönheti, hogy az éjszaki Olaszországból az Apennineken átmenő hadi és forgalmi főút rajta vitt keresztül. Jelzője «la bella», a szép, és ezt a jelzőt csakugyan megérdemli, mert «mindegyik utcája egy-egy világ a művészet számára, kerítőfalai oly kehely, mely az emberi szellem legszebb virágát foglalja körül». Az Arno tágas medenczéjében terül el a magas palotákkal, kupolákkal és festői tornyokkal ékeskedő város, környezve szép dombok és hegyek koszorújával, melyeket a szürke, horgas és meztelen ormoktól lefelé a legváltozatosabb növényzet: fenyők, gesztenye-, eper-, olaj- és fügefák, szőlő, pinia, ciprus, mirtus- és babérfák, örökzöld tölgyek s virágos cserjék, számtalan kolostor, templom, nyaraló és falu ékesítnek. A város legnagyobb része a folyó éjszaki, jobb oldalán terül el. Erős kőfalak kerítik, éjszaknyugati és déli oldalán egy-egy vár van. Az óvárost a folyó mindkét oldalán többnyire szűk és görbe utcák jellemzik, az újváros utcái tágasabbak és egyenesebbek; legszebbek a folyó két partján elhúzódó utcák, az úgynevezett Lungarno. Az utcák és közterek szűk volta miatt a nagyszerű építményeket néha alig lehet egész teljességökben jól megnézni. Pedig Firenze oly gazdag a kö-

zépkor s a renaissance idejéből való építészeti remekművekben, hogy e tekintetben egy olasz város sem versenyezhet vele. Az egész város valóságos múzeum, oly sok és különféle benne a templom, palota, torony, emlékoszlop, képszober, szökőkút. S minden építmény úgy szólván magában is egy-egy múzeum, oly gazdag kívül és belül a művészet alkotásaiban, a szobrászat és festészet műveiben. A székesegyház a Santa Maria del Fiore; az éjszaki városrésznek körülbelül a közepén áll, a világ egyik legnagyobb és leggyönyörűbb építménye, 1298—1481-ig épült, leginkább olasz-gót stílusban. Hossza 169·5 méter, szélessége a keresztben 104 méter, magassága a padozattól a kupola keresztjéig 107 méter. Homlokzata nincs befejezve, többi oldalain a külső falak fehér és színes márvánnyal vannak kirakva. Kupolája nem kerek, hanem nyolcszögletű, Brunelleschi építette s 1435-ben befejezte.

A dóm nyugati oldalán magában áll a harangtorony (Campanile), mely egészen fehér, fekete, sárga és vöröses márvánnyal és gabbróval van kirakva, számos márvány domborművel és szoborral van ékesítve. A dóm homlokzatával szemben a keresztelő Szent-Jánosnak szentelt Rotunda, a Battisterio áll, mely román stílusban épült, fehér és fekete márványból, belül az oszlopok gránitból vannak, fejeik megaranyozták. A Battisterio leghíresebb remekművei az éjszaki és déli oldalán való bronz ajtók, gyönyörű domborművekkel; az éjszaki ajtót Ghiberti, a délit Pisano készíté, amaz Michel-Angelo szerint méltó volna, hogy a paradicsom kapuja legyen. A keleti ajtó előtt két porfir-oszlopon az a lánc függ, melylyel a pizaiak kikötőjüket elzárták vala s melyet a firenzeiek 1362-ben zsákmányul elvittek.

A dómtól éjszaknyugatra Szent Lőrincz temploma áll, a Medici-család híres mauzoleumával. Az úgynevezett új sekrestyében (Sagrestia nuova) Michel-Angelo szobrászati remekműveit találjuk. — E templomhoz tartozik a «Laurentiana» könyvtár, melyben igen becses kéziratok vannak.

Ugyancsak a dómtól nem messze délkeletre a város éjszaki részében a Szent Keresztről elnevezett templomot (Santa Croce) találjuk, mely egyszerű, de hatalmas építmény a XIII. századból. Abban nyugszanak Firenze nagy emberei: Michel-Angelo, Macchiavelli, Galilei, Alfieri stb. Danténak is ott állítottak méltó sírmeleket. Ezeken kívül még sok nevezetes templom van; összes számuk 170.

A paloták többnyire várszerű modorban épültek; roppant kőfalakkal, kívül nem díszesek, de nagyszerűek, belül a művészet remekműveivel ékesítvék s többnyire gazdag gyűjtemények tárházai. Ily roppant építmények veszik körül a dómtól délre eső közteret, nevezetesen a Palazzo Vecchio (ó palota) s a Loggia dei Lanzi,

amaz a nagyhercegek lakóhelye volt, emez gót stylben épített nyílt csarnok, mely hajdan a köztársaság tanácsának ünnepélyes alkalomkor gyűlési helyül, majd a nagyhercegek lánzsásainak őrhelyül szolgált, végre műcsarnokká lett, melynek kő- és ércszobraiban a közönség akadály nélkül gyönyörködhetik. Délre az Arno felé a Palazzo degli Uffizi (az állami hivatalok palotája) van, melyben hajdan az állami hivatalok voltak elhelyezve, de utóbb a tudományos és művészeti gyűjtemények számára rendeztetett be. Igen terjedelmes patkóalakú épület, melynek folyosóiban és termeiben a legbecsesebb ókori és újkori szobrokat, festményeket s egyéb műtermékeket találjuk. Leghíresebb benne a nyolcszögletű csarnok, melyet tribünnek neveznek; ott a legszebb képek és szobrok vannak. A város déli részében a Palazzo Pitti van, melyet már Brunelleschi tervezett, de melyet csak 1839-ben fejeztek be teljesen. Ez a palota, melyben újabb időben a nagyhercegek laktak, kívülről csak roppantsága által tűnik ki, de belül fölötte díszes; benne is gazdag gyűjtemények, különösen híres képgyűjtemény van. Mögötte nagy kert van, mely délnyugati irányban a terraszkokkal emelkedő magaslaton fölfelé a város kerítőfaláig terjed. Ez a Boboli kert, legmagasabb pontjairól gyönyörű kilátás esik a városra és környékére.

De Firenze nemcsak az építészet, szobrászat és festészet remekműveiben bővelkedik, hanem a tudományok terén is kitűnő helyet foglal el. Az «Academia della Crusca» már 1582 óta áll fenn; ez a tudóstársaság czélul különösen azt tűzte ki magának, hogy a nyelvet a korpától (crusca) megtisztítsa, onnan a neve. A város egyéb tudományos intézetei közül csak az egyetemet említjük meg.

Nápoly. Nápolynak festői, igazán bájos fekvése van; elragadó látványt nyújt az, akár a tengerről, akár a környező magaslatokról szemléljük. A legszebb kilátást élvezhetjük a város éjszakai oldalán, dombon fekvő *Capo di Monte* nevű királyi nyári palota, a csillagvizsgáló torony, továbbá a Castel S. Elmo, a kissé alacsonyabban fekvő S. Martino karthauzi kolostor, a benzések fejedelmi építményeivel ékesített Vomero, különösen pedig a várostól éjszaknyugatra öt kilométer távolságban, 455 méter magasságban fekvő Camaldoli kolostor felől. E magas pontról éjszaknyugat felé a szép Campagna Terracináig és Circe hegyéig, ettől délre a Ponza szigetek, közelebb a Flegréi mezők, Bajæ omladékai, s a szép Posilipo, Nisida, Procida, Ischia, délkelet felé Nápoly s az öblöt szegélyező más városok, a Vezuv, a M. S. Angelo s a Sorrentói félsziget szagatott hegyei, csipkés partjai, hegyfokai és Capri területnek el tekintünk elött, az egész fölött pedig a ragyogó ég mosolyog.*)

*) Gregorovius szerint Nápoly tájképi tekintetben az első helyet

A város belseje korántsem oly szép, mint a minőnek messziről tekintve látszik. Kivált az óvárosban szabálytalan, girbe-görbe, sötét és szűk utcákat, sok szemetet találunk; a házak jobbára igen magasak, öt, sőt nyolcz emeletesek, tetőik laposak vagy kissé boltozottak, gyakran csinos kertecskékül szolgálnak, melyekben narancs- és citromfák, mirtusok és oleanderek virágoznak; néha szökőkútak is vannak bennök. Építészeti jelentősége csak kevés háznak van; a templomok sem kitűnők; nagyszerűek csak a régi várkastélyok és paloták.

A hegyhát, melyen a Castel S. Elmo fekszik, dél felé húzódván, a Castel dell' Ovo sziklás szigettel a tengerbe szökik ki; e hegyhát két részre osztja a várost, keletre a régibb és nagyobb, nyugatra az újabb és szebb városrész esik. Ez a Chiaja negyed, melynek legszebb házsora a tengerpartot szegélyezi. Ott van a Villa Nazionale, mely talán a világ legszebb sétatere; ennek egyik nevezetessége az 1874-ben alapított Aquarium, mely állattani tanülmányokra is szolgál. Odább keletre, ott hol a Castello dell' Ovo szigete gáttöltés által a szárazzal van összekapcsolva, a Castello Pizzofalcone emelkedik. Ezt elhagyván s a tengerparton éjszaki irányban néhány nagy szálló mellett elhaladván, azon nagy molóhoz jutunk, mely a hadi kikötő déli oldalán nyúlik ki a tengerbe. Ott fekszik az arsenál s a Castello Nuovo, mely mély árkokkal és magas kőfalakkal van övezve. E várdával kapcsolatban van a délnyugat felé eső királyi palota. Ennek éjszakkéleti oldalán a San Carlo színház fekszik, Olaszország legnagyobb színháza, nyugati oldalán pedig a Piazza del Plebiscito terül el. E térre nyílik Nápoly főútcájája, melyet Toledói Péter alkirály nyitattott vala, neve most Strada di Roma, azelőtt Strada di Toledo volt. A tíz méter széles útca majdnem egyenes vonalban éjszakknak tart, a vásártérig (Largo del Mercato), onnan mint Strada Nuova di Capodimonte némi kanyarulattal tovább húzódik éjszaki irányban. Keleti oldalán a Museo Nazionale (azelőtt Borbonico) fekszik, mely nagyszerű műgyűjteményeket és gazdag könyvtárt foglal magában. A hosszú útca végén a Capodimonte királyi palota fekszik, ettől

---

foglalja el; nincs város, mely a természetnek oly roppant és remek amphitheatrumával, oly öböllel, Vezuvval, Castellamare és Sorrento partjaival s oly bájos szigetekkel dícselkedhetnék. Azon képesség színompája és nagysága páratlan a világon, de méretei oly nagyok, hogy szemünk össze nem foglalhatja. Oly helyről kell azt néznünk, honnan az egész képet megkisebbedve látjuk, úgy hogy a város részletei elmosódnak és csak a természet alakjai hatnak túlnyomóan. Genua és Palermo a legfelségesebb kerettől befogott, áttekinthető képet nyújtanak, melynek mind színgazdagsága, mind idomai a szemet elbájolják. Nápoly képe ellenben szétmászik, a messzeségben, a fényár csillámló végtelenségében elmosódik.

délnyugatra a S. Gennaro dei Poveri temploma esik, hol a katókombákba való bejárást találjuk. A Nemzeti múzeumtól éjszakeletre a Piazza Cavour s a S. Carlo all' Arena útcza nyílik, mely a Botanikus kert s az Albergo dei Poveri felé vezet. Ez talán a világon a legnagyobb Szegények háza. A Piazza Cavour éjszakeleti végéről egy szélesebb útcza délre nyílik, ez a Strada del Duomo, melyben San Gennaro (Sz. Januarius) főegyháza fekszik. Sz. Januarius Nápoly védőszentje, tiszteletére két ünnepet ülnek, vértanúi halálának (szeptember 19-dikén) s tetemei eltakarításának évfordulóját (májusban).

A hadi kikötő éjszaki oldalán egy nagy molo nyúlik ki a tengerbe, közepén van a világítótorony; azon molo a Porto Grandét, a kereskedelmi kikötőt, rekeszti be. Ezen túl megint keleti irányban húzódik a part az Új útczával, ettől nincs messze a Piazza del Mercato, a köznép legnagyobb vásártere; e piacon fejezték le Konradint és Badeni Fridriket, kik a közeli templomban (Santa Maria del Carmine) vannak eltemetve. Ugyancsak azon a piacon Masaniello halász 1647-ben a lázadás zászlóját tűzte ki. A város keleti végén a tengerparton a Castello del Carmine fekszik, közelében van a központi pályaudvar.

A város ellenkező, nyugati oldalán az igen szép új útczát építették, melynek neve Corso Vittorio Emanuele. Ez a Piazza di Salvatore Rosa felől délnek tart, a Monte Calvario, a S. Martino és Castello S. Elmo keleti oldalán kanyarodik el, azután nyugatnak fordulván, a Chiajára a Posilipói grotta közelében nyílik. Mindig tetemes magasságban halad el a hegyek oldalán, gyakran hídakon és magas támfalakon át, egész hossza öt kilométer. Egyes pontjairól igen szép kilátás esik a városra és tengerre.

Nem annyira az épületek és műalkotások, mint inkább a fekvés, a környezet, a szép tenger, a ragyogó ég, az erős fény, a változó színárnyalatok s végre a tarka nép jelenségei teszik Nápolyt oly érdekessé. A nép itt úgy szólván egészen az útczán él. A nápolyi ember az útczán, a ház előtt, a piacon eszik, iszik, öltözködik, dolgozik, mester a kiabálás művészetében, mint Alfieri mondá, minden ügyét, baját nagy kiabálással és heves mozdulatokkal végezi. A legnagyobb néptolongság és zaj a Római úton, a molóra vivő úton, magán a molón s a nagy piacon szokott lenni. A népviselet tarka eredetisége már fogyni kezd; de a Villa Nazionalén összeseregülő dajkaleányok még nagyon föltűnő falusi öltözetükben jelennek meg; a halászkok sem vetették le még vörös frügiai sapkájukat, s vasárnap és ünnepnapon zöld vagy vörös selyemövet is kötnek derekukra; a hajósok is megtartották még festői öltözetüket; az elhírhedt lazaronik szintén még festői rongyaikban jelennek meg, de számuk fogyton fogy, s helyöket közönséges napszámosok és hordárok fog-

laják el. A nápolyi nép általában szereti a rikító színeket, a fényt, a tarkabarkaságot s a zajos mulatságokat; legnagyobb örömét a tréfás színi előadásokban leli, nemcsak a gyermekek, hanem a föl-nőttek is szívesen mulatnak a pulcinellón, a bábúk előadásainak tré-fáin. Gregorovius szerint a nápolyi nép csak a pillanatnak él, leg-belsőbb lényegében politikátlan, s nincsen meg benne ama férfias szenvedély, mely nélkül történelmi cselekvést képzelni sem lehet. Reclus szerint boldognak mondható, ha az emberiség bármely része az; élvezni tudja mindazokat a kedvezményeket, melyekben a ter-mészet részesíti, s mikor ez mostohán bánik vele, megelégszik a kevéssel is. Természetes értelmiségénél fogva mindent képes meg-érteni és megkezdeni; ámde gyűlölvén az erőködést, könnyen abban hagyja, a mit megkezdett s maga nevet azon, hogy vállalata nem sikerült.

Nápoly már régóta Olaszországnak legnépesebb s az idegenektől leginkább látogatott városa; a Földközi tenger környékén egyik leg-élénkebb kereskedőhely, ipara is jelentős. Lakosainak száma az 1881-diki számlálás szerint 495,000 lélekre rúg. Ipari készítményei közül említendők: a selyemkelmék (gros de Naples), az üveg- és por-czellán-árúk, a hangszerek, az ékszerek, kivált klárisból, a mestersé-ges virágok, a tésztafélek. A hajóforgalom és kereskedés tekintetében Nápoly mindjárt Genua után következik. Egyik dicsősége a tudomány-egyetem, mely egyike a legrégebb egyetemeknek, mert már a XIII. szá-zad első felében alapítottatt. A Bourbonok uralkodása alatt nagy ha-nyatlásnak indult, mert az archæológián és numismatikán kívül alig volt szabad más tudmánynyal foglalkozni, de az új kormány alatt gyors lendületet vett, s 2000-nél több növendéke bizonyos mohóság-gal űzi tanulmányait.

A könyvtárak s kivált a múzeumok fölötté gazdagok. A régisé-gek múzeumában a márvány és bronzból való műtárgyak, a fölíratok, érmek, kameák, papirus-tekercesek stb. rendkívül nagy mennyiségét találjuk. A katakombák, melyek a város éjszaki oldalán emelkedő tufahegyek alatt húzódnak Pozzuoli felé, két-három emeletben, majdnem oly nevezetesek mint Róma katakombái. Valóságos mú-zeumoknak tekinthetők Puteoli, Bajæ, Cumæ, különösen pedig Pom-peji és Herculaneum maradványai.

Capri sziget. A Sorrentói félsziget csúcsa, a Punta della Cam-panella előtt a vulkáni sziklasziget fekszik, melynek neve Capri (haj-dan Capreæ). Keletről nyugatra nyúlik el, hossza hat, szélessége két kilométer. Roppant komor, de egyszersmind kedves egy földdarab. Partja szaggatott, meredek, szirtes, hegyei mélabús vadsággal mered-nek föl, horgasok, verőfényesek. sólymok keringenek felettök, üldözve a megpihenő fürjserget. A mirtus, citisus, ruta, rozmarin, masztiks, repkény, bércse, jeneszter, kapor csak gyéren fődik be a sziklás

talajt, a kertekben és terraszos lejtőkön eper- és olajfa, szentjánoskenyérfa, füge, mandola, gesztenye és diófa, de kivált narancs- és citromfa meg szőlő teremnek, itt-ott a ciprus- és pálmafa és pinia mutatkoznak. Csak egyetlen helyen köthetnek ki a bárkák, tudniillik az éjszaki oldalon. E kikötő fölött a sziget girbe-görbe hátán egy nyájas városka fekszik, fehér boltozott házai, kupolás temploma, magas kőfalai messziről integetnek. Ez Capri város. A parttól igen meredek és bajos ösvény kanyarodik föl kertfalak között a városka felé, ennek szűk utczáiban soha szekér nem járt; a vendéglő felé egy pálmafa nyújtja föl fenséges koronáját. Augustus császár villát és kerteket építtetett magának a szigeten, azután Tiberius lakott ott, dőzsölve, kéjelegve és kegyetlenkedve. Krisztus után huszonhatban ment oda s tizenegy évet töltött a szigeten, pompás kertté alakíttatta és tizenkét villát építtetett. A mosolygó zöldelő völgyecske, melyben Capri fekszik, a legélesebb ellentétben van a környező meredek vöröses sziklafalakkal. A városka nyugati oldalán a 600 méter magas M. Solaro emelkedik, meztelen sziklatuskókkal behintett gerinceze mint valami bazilika födele vonúl el a szigeten keresztül, oldalán Ana-Capri, a felső város fekszik, melybe az alsó városból a sziklaszálla vágott 560 lépcsőn kell fölkapaszkodni. Ana-Capri apró házai kerteskékben fekszenek, férfilakosai halászzattal és kláris-fogással foglalkozván, jobbára távol vannak, míg a nők és leányok otthon a kertekben dolgoznak, selymet termelnek, fonnak és szőnek. Mikor a víztartókban összegyűjtött eső elfogy, a vizet az alsó városból kell fölczepezni; ott négy forrás van. De a sziget leghíresebb nevezetességei a barlangok. Kivéve nyugati oldalát, hol a partvidék alacsonyabb, mindenütt vannak kisebb-nagyobb barlangok; a keleti parton cseppköves, másutt másféle barlangok vannak. Azelőtt leghíresebb volt a délkeleti parton levő Grotta del Matrimonio, most a Kék barlangot látogatják leginkább; ezt 1826-ban fedezték föl. Száda közvetlenül a tenger színe fölött nyílik, kiterjedése vagy negyven méter, belsejében a tenger húsz méter mély. Csak akkor lehet azt úszva megközelíteni vagy kis sájkán beléje evezni, mikor a tenger egészen csendes. Kedvező világításkor tündéries a látvány. Willkomm így írja le: «Az egész barlangot bájos azurkék szín tölti be, eleintén halványkék pára dereng rajta, utóbb mind átlátszóbbá, fényesebbé, lángolóbb színűvé válik, a szikla és hullám és minden más tárgy foszforféle lágy csillámmal van elöntve. Mintha sötétkék tűztengerben s étherileg fénylő lángoskákban úsznánk. Ott fönt nagy magasságban a mézstufából ábrándosan alkotott mennyezet boltozódik, mintha aczéllék lepkeszárnyakból volna. Mikor az evezőt a víz csendes kékjébe belemártjuk, a cseppek úgy csillognak és villognak, mint a gyöngy és gyémánt. Ha hosszasabban mulatunk a barlangban, ennek mélyéből susogás és

zengés hallatszik, mely lassanként dallamossá válik, mint a Nereidek bájéneke. A magas boltozatról sajátságos nyöszörgéssel egyes vízcespek hullanak az elfátyolozott, félig átlátszó árba. Azután meg a vízből kéken égő karikák szállnak föl, mint a vízi tündérek rejtélyes szemei, a jövevényt kísérteties hatalommal elvarázsolva. A tenger zúgása a barlangban visszhangzik mint éollhárfa elhaló hangjai, csakhogy erősebben és tartósabban. A Kék barlang világossága színes éj, tele fénynyel s mégsem vakító, egészen árnyék, de oly árnyék, melyben a világosság minden lágú színezete el van burkolva. Csodálatos minden tárgy e barlangban. Ha messze belsejébe behatolunk, a bejárásának nyílása egészen fehérnek látszik, mint fehér tűz-tányér. Ha a nyílást felszökő hullám takarja el, akkor a barlang kék színe még fényesebb, nemhogy bágyadtabb volna. A sziklák töve fölcsillog a gyémántok átlászó árjából. A vörös klárisok és bíborszínű vízi növények mintha más világból volnának. A halak, melyeknek itt csendes menedékek van, boldogan enyelegnek a halász csónakja körül. A levetközött és csipőig a vízben álló ember testének felső része sötétkéknek, alsó része meg gyémánt színűnek látszik. Capri Kék barlangja valóban a teremtés legkedvesebb meséje, melynek nincs párja a földön.»

A Zöld barlangban zöldes fény ragyog; más barlangban a falak sárgás színűek, s a hol a hullám a sziklát nedvesíti, ott rózsaszín, bársony zöld és fehéres árnyéklatok mutatkoznak.

Cordoba és Serilla. Cordoba vagyis Cordova a Guadalquivir jobb oldalán épült. Nyugat ama régi gyöngye, a városok városa, mint az arab költők nevezik, harmincz külvárosaival, 30,000 mecseteivel s egy millió lakosaival a mórok leghíresebb városa volt, az iszlámi világ legnagyobb szentegyházával, melybe a hívők a legtávolabbi tájakról sereglettek össze, hogy a csodaszépségű Milrabban imádkozhassanak. Híres tanítézteit, roppant nagy könyvtárait, kalifáinak fényes udvarát a művészek, tudósok és költők a világ minden részeiből fölkeresték. A szép, a hatalmas és tudós Cordoba büszkén mutatott a környező 30,000 falura, a narancsfaligetek fölé fölnyúlakodó fehér minaretekre, s a gyönyör, az öröm és dicsőség lehelletét árasztotta ki az egész környékre.

Tornyos kőfalak kerítik most is a város területét, de ennek nagy részét kertek foglalják el. Leszállván a vasútról — írja de Amicis, — a város felé megyek; dél van, a Nap forrón süt: két fehér házat látok, ez az útcza kezdete; bemegyek, előrehaladok. Az útcza keskeny, a házak kicsinyek, olyanok mint a kertekben a mesterséges dombokra rakott viskók, jobbára egyemeletesek, az ablakok majdnem a földig érnek, a tetőket egy sétatottal lehetne elérni, a falak vakító fehér színűek. Az útcza egyet fordúl, oda nézek, nem látok senkit, nem hallok egy lépést, egy hangot sem. Talán elhagyottot útczába tévedtem, gondolom magamban, más útczába megyek; ott

is fehér házikók, csukott ablakok, csend és magányosság. Csak tovább és tovább megyek; az útcaza oly szűk, hogy koci el nem lehetne benne, ide-oda kanyarodik; jobbra és balra más hasonló utcácskák nyílnak; egy kis piacra jövök, s utcáról utcára, piacról piacra megyek, egyik olyan, mint a másik, a házikók mindenütt egyformák, csak két vagy négy ablakuk van, falaik oly símák, oly fehérek, mint valami papírlap . . . Egy kapuhoz állok, benézek a «patio»-ba. Hogyan írjam le ezt? A «patio» se nem udvar, se nem kert, se nem terem; hanem mindhárom dolog együttvéve. Közte és az útca között tornác van; négy oldalán vékony oszlopokon az első emelet magasságában nagy üvegtáblákkal elzárt folyosó nyugszik; rajta egy ponyva van kifeszítve, ernyőül a napsugarak ellen. A tornác márvánnyal van kövezve, a kaput, csinos, könnyű vasrács rekeszti el; a «patio» hátuljában, szemben a kapuval egy képszobor áll, közepén szökőkút mormol, köröskörül székek, asztalok, képek, virágédények. Némely patio falai mozaikkal ékesítvék, közepett néhány narancsfa vagy egy pálmafa virúl. Egyik így, másik máskép van berendezve, de valamennyi nagyon csinos és tiszta, hűs és illatos; a homályos világítás még fokozza szépségét és titokszerűségét . . . Valóban itt más világ levegőjét szívja az ember, a keleti világ lehellelte lengedez feléje . . .»

Nagysága és dicsősége magaslatáról nagyon alászállt Cordoba, de egy kincse mégis megmaradt; ez a székesegyháza, mely a mórök legdicsőbb mecsetje volt, s mely az arab építéset valóságos remekműve. I. Abderrahman 786-ban kezdé építtetni, utódjai száz év alatt befejezték. Rovátkos kőfal veszi körül, melynek fő bejárása az éjszaki oldalon van; azon bemenvén, narancs, ciprus és pálmafákkal beültetett udvarba jutunk, melynek három oldalát oszlopos folyosó futja körül, negvedikét, a templom homlokzata rekeszti el. Mikor a templomba belépünk, bámulat fogja el lelkünket. A márványoszlopoknak sűrű nagy erdejét látjuk; az oszlopok a templom belsejét éjszakeről délre tizenkilenc hajóra osztják, ezeket nyugatról keletre harminczhárom hajó keresztben szegei; a templom falazata és lapos mennyezete porfir, jászpisz s mindenféle színű márványból való 860 oszlopokon nyugszik; az oszlopok fölé pilérek, s ezek között valamint az oszlopok fejei között is patkóalakú ívek vannak építve. Az oszlopsorok végén megannyi kápolnát csináltak; nagyobb kápolna s a kar, spanyol szokás szerint, a templom közepén van, mely annak összhangzatát megzavarja. Különben keveset változtattak a mecset eredeti alakján. Belseje 200 méter hosszú és 80 méter széles.

Cordobában az ipar is virágzott, a kordován bőrt róla nevezték el, most nincsenek többé bőrgyárai, csak arany- és ezüstművesei örvendenek még némi hírnek; a lakosok száma vagy 50,000.

Cordobából a vasút Sevilleba szép nyájás tájakon visz át;

jobbra-balra narancs- és olajfa-ligetek, virágos rétek, szántóföldek. Itt-ott egy régi vár mutatkozik valamely hegyfokon, azután Palma jelentős város házai fehérlenek ki a kertek és ligetek közül, a folyó bal oldalán, alább Lora következik; de az egész lapály be van hintve fehér mezei lakokkal a zöld lombok között. Rinconadánál először pillantjuk meg Sevilla székesegyházának magas tornyát, jobbra a Guadalquivir túlsó oldalán az olajfákkal beültetett szép dombok tünnek föl, melyek aljában hajdan Italica terült el.

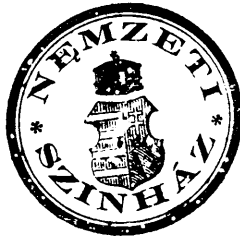
Hispalis és ettől éjszakra Italica a rómaiak idejében nagyon virágzó városok voltak. Az utóbbiban Trajan, Hadrian és Theodosius császárok meg Silius Italicus születtek, most az teljesen elpusztult, csak némi maradványai láthatók még Santiponce falunál. Hispalis ellenben az arabok idejében is mint Iszbilía virágzott, 300,000 lakosa volt, most pedig mint Sevilla a Guadalquivir legnépesebb, legnyájasabb és legvagyonosabb városa.

A spanyol közmondás azt tartja: A ki nem látta Sevillát, nem látott csodát, Sevilla csakugyan csodás város, a vígságok, élvezetek és multságok városa; nőinek szépsége és bája, ünnepei, táncmultságai és bikaviadalai országszerte híresek. A város majdnem szabályos köralakú; kettős kőfallal és sok toronnyal van kerítve; a folyó baloldalán terül el, utcái szűkek, de tiszták, házai mind fehérek, lapos tetőkkel, többnyire szép és tágas patiókkal. A folyó partján az úgynevezett Aranyszörnytől Montpensier herceg palotájáig gyönyörű séta van; platán- és ciprusfák, tölgyek, fűz-, jegenye s más éjszakai fákkal együtt díszlenek ott; a folyót számos hajó lepi el. Legnevezetesebb épületek a székesegyház s az Alcázar. A székesegyház egyike a legnagyobb templomoknak, 1401-től 1520-ig épült nagyon sokféle stílusban, nyílt téren áll. Kőfallal van kerítve; hossza 136 méter, szélessége 85 méter, belseje öt hajóra van osztva, a középső hajó tizenhárom méter széles és harminczöt méter magas, a fő oltár majdnem a boltozatig ér, a kápolnák száma 82. Minden dolog nagyszerű e templomban, az egész fölötté gazdagon van ékesítve faragványokkal, képekkel, a legjelesebb szobrászok és kőművesek műveivel. Sok nevezetes síremlék is van e templomban, Kolumbus is ott van eltemetve. Különös kiváltsága a sevillai székesegyháznak az, hogy benne az Úr napja utáni héten minden este középkori spanyol lovagok módjára öltözött fiúk zene és énekszó mellett sajátságos táncot járnak. A templom mellett híres torony áll; ez eredetileg arab építmény, négyszögletű, felső részét harangtoronnyá változtatták; magassága 110 méter, tetejének gömbjén a hitet ábrázoló, megaranyozott bronz képszober áll, egyik kezében lobogót, másikában palmaágat tart. E szobor úgy forog, mint a szélkakas, azért «Giraldá»-nak, azaz

szélkakasnak nevezik a tornyot. Messziről látható, s róla is messzire lehet látni köröskörül.

Más nevezetes templomai is vannak Sevillának, s azokban szintén sok szép festményt találunk, kivált Murillótól, ki Sevillában született.

Az Alcázar közel esik a székesegyházhoz, a mór királyok palotája volt; magas rovátkos kőfalakkal van kerítve; belsejének díszítményei nagyon gazdagok. — A folyó jobb oldalán Triana külváros fekszik, melyben leginkább cigányok és szegény emberek laknak. Két híd kapcsolja össze a két partot. Sevilla hajóforgalma és kereskedése ugyan csökkent azóta, hogy egyedárúságát elvesztette, de azért még most is nagyon jelentős. Ipari telepei közül a selyemgyárak említendők, kivált pedig a roppant nagy dohány- és szivar-gyár, melyben 4,500 ember van elfoglalva. A lakosok száma 133,000.

ANYA ÉS GRÓFNÉ.

Regény.

Ötödik közlemény. *)

XII.

A mit Bécsben emberi fül soha nem hall, Kis-Tereskén pedig a verebek is csiripolják. Egy nap, melyben az ifjú gróf, mint idegen jár saját földjén.

Ezalatt Kis-Tereskén vígan folyt az élet. Árpád grófot fölkeresték atyjának egykori barátai s reményöket fejezték ki, hogy az alma nem eshetik messze a fájától s hogy Árpád gróf e dicső nyomdokon haladva, méltó utóda lesz atyjának, kinél igazibb hazafi nem élt e földön.

Másként pedig, ebédre, vacsorára vadászatra, kirándulásokra és korhelykedésekre a megye ifjabb nemzedéke vert állandó tanyát.

Ott volt az egykori iskolatárs Csete Sándor, még mindig a régi fidelis pajtás ; a mi bizonyítja, hogy nem csak a főrangú urak között vannak csodabogarak, kik semmit sem tanúlnak és semmit sem felednek. Ő most már telivér úri betyár, a ki tökéletesen meg van elégedve magával s ha felölti vörös hajtókás, ólompitykés dolmányát, kalapjára árvalányhajat tűz, nem hiszi, hogy különb gyerek élhessen valahol egész Európában.

Megjött báró Bedeő is (mert a hetvenöt éves embert a

---

*) Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 85., 86., 87. és 88. füzetében.

vígkedvű czimborák már régen megtették «tiszteletbeli fiatal ember»-nek.) Hogy ne került volna ide a varjú, a hol dögöt érzett?

Különben is igen hasznavehető, néha megfizethetetlen ember volt ő bárósága. Szakértőleg szerkesztette össze a konyhalapot; tapasztalásból szerzett ismeretekkel adott utasítást a szakácsnénak. Ő tudta, honnan kell hozatni a hamisítatlan borokat. Az ő szavára jelentek meg a háznál a cigány zenészek és ő keríti össze a vidék legkarakánabb ficzkóit, kik a falusi multságokban mindig szerepet szoktak viselni.

Árpád gróf volt e társaságnak elnöke, protectora és mæcenása. Kezdte is már fölvenni vendégeinek szokását, hegyke szójárását, sőt olykor még körmönfont káromkodásait is. Egyedül csak az ivást nem tudta és nem akarta megtanulni, habár poharazás közben úgy mutatta, mint ha ő volna legdicséretebben bekapva.

A vendégek a házi gazdát egekig emeltek, dicsőíték és isteníték. Pedig nem voltak aljas hízelgők, még kevésbé arczátlan tányérnyalók. A mit mondtak, tiszta meggyőződésből hitték is, hogy Árpád grófra e hazában nagy, sőt rendkívüli szerep vár.

Csete Sándor úgy szólott hozzá, mint a XIX. század második felének Széchenyi grófjához. Igaz, hogy most már nem kell reformator, mert ama kérdések, melyeket a nagy hazafi egykor szőnyegre hozott, ma már mind megoldva, elintézve vannak. Részben ketté vágta a csomót a forradalom, részint elegyengette az absolut kormány, mely minden brutalitása daczára, kényszerült a kor követeléseivel megalkudni.

Báró Bedeő ezzel nem volt megelegedve. Bele nézett pohara fenekére s mint idősb Dumas Balsamója olvasta ki a jövendő titkait.

Ő — mint mondá — a maga idejében nagyon tisztelte Széchenyi Istvánt: de soha sem bámulta, mert daczára vezéri szerepének, ő maga mindig pessimista maradt. Kitűzött egy zászlót a nélkül, hogy követőket és engedelmeskedő közlegényeket remélt volna összetoborzhatni. Széchenyi soha sem hitte, hogy Magyarországon Pesten alúl vasút épülhessen: most pedig nehezebb kijelölni, merre nincs, mint merre van.

Ez okból ő Árpád grófnak más szerepet talált. Mert a dicsőséges idő, melyről írva van «jöni fog, ha jöni kell», ma-

holnap megérkezik. Ő maga, báró Bedeő, mindig e czélra dolgozott. Még Haynau és Bach szolgálatában is csak azért segített az országot sanyargatni, hogy végkép elkeseredjék a magyar s aztán, ha kitör az európai conflagratio, ragadja meg a forradalmi zászlót. Fájdalom, (itt nagyot sóhajtott) egy párt megköti az 1867-diki átkos kiegyezkedést s most Wesselényi nádor, Tököly és II. Rákóczi Ferencz utódai oly eszmékkel kezdenek megbarátkozni, melyek a nemzet ősi hagyományai-val homlok egyenest ellenkeznek.

Azonban néhány év múlva a magyar, ezredévi fordulóját fogja megünnepelni azon időszaknak, melyben őseink Európába jöttek. Tehát, ha az ország ekkor egy új Árpádot akarna keresni, sehol sem találhatja meg biztosabban, mint épen itt, Kis-Tereskén, e fényes kastélyban, a mi tisztelve szeretett házigazdánk érdemes személyében. A magyarok II. Árpádját Hadúr sokáig éltesse!

Olyan dúsan volt a kistereskei pincze berendezve és felszerelve, hogy az ivó kompánia ez állításokat szent igazság gyanánt fogadta. Mindjárt még tarkább demonstratiók következtek. Árpád gróf engedte őket beszélni; eszébe sem jutott ellenmondani, vagy megjegyzést tenni, mert a földolog volt, hogy vendégei dicsőségesen mulattak.

— Barátim — szolt Csete Sándor — hiába minden okoskodás: mert e világon csak egy törvényes és szabadalmazott útonálló van és ez az állam.

— Halljuk, halljuk.

— Az állam minden egyes embernek természetes ellensége. A rettentő adó, a mit fizetünk, vagy inkább a mit exequálnak tőlünk, az semmi. Az állam, a hol pénzt szagol, mindjárt ott van a keze is. Akár hol egy zsebből másba foly a bankó, a tejfelt az állam szedi le. Szüretje, aratása soha félbe nem szakad. Nyersz a sorsjátékon, eladsz egy birtokot, pénzt veszesz föl kölcsön betáblázásra, vagy váltóra; örökölsz nagyapád vagy édes atyád után; bort, sört, pálinkát iszol; kell egy font pecsenye; megczukrozod keserű kávédat, ha czéged érdekében hirdeted a lapokban üzletedet, ha dohányozol, ha megsózod levesedet, ha törvény előtt igazságot keressz: az állam mindig hátad mögött ólalkodik s nem tehetsz egy lépést fizetés nélkül. És mire való e pénz? először, hogy tartsunk egy hadsereget, mely muszkát, poroszt nem gyűlöl úgy, mint mi-

ket és szabadságunkat. A mi ezenfelül marad, az mind az államadósságok kamatainak fizetésére megy, úgy hogy saját háztartásunk csak krajczáros komédiává silányul.

Báró Bedeő harsogva nevetett fel és felelé:

— Államadósság? Micsoda afrikai rhinoczerus ez, melynek csak bögését halljuk, de csak akarnunk kell, s nem lesz belőle más, mint haszontalan papír, melyre valaki időtöltésből egész sor nullát firkált. Uraim! én e tekintetben a francia communistákkal és az orosz nihilistákkal tartok. E böcs és gyakorlati emberek szerint csak addig van államadósság, míg olyan bolondok vagyunk, hogy a kamatokat fizetjük. Százezer ember rakja zsebre Európában az ezer milliókat: és két száz millió ostoba fajankó fizeti. Az ily ropant többség, ha parancsolni enged magának az elenyésző kisebbség által megérdemli, hogy nyeret és igát viseljen.

— Helyes, helyes.

— Én pedig vén báró Bedeő azt mondom, hogy csak az én rövid életem korszaka alatt is két szörnyűséges bukást értem el. Legelőször megbuktak Európában a papok. Vége gazdagságuknak, vége hatalmuknak! Kérdi valaki, miért nem veszi el az ország a mi papjainktól is a nagy uradalmakat? Ennek két oka van: először, mert az államnak is van elég földbirtoka, a mit eladogathat. Másodsor, mert még van annyi hitele, hogy külön jelzálog nélkül is köthet kölcsönt. Mihelyt e két föltételnek vége szakad, vége az esztergomi, kalocsai és a többi dicsőségeeknek. A papok után a nemesek következtek. Elvették kezökből a kilenczedet, az ingyen munkát és a leg-hathatósabb argumentumot, a huszonöt botot. Ki búsul e miatt? Ki sajnálja őket? Ha magok is régen megfeledeztek róla.

«Most már még csak a harmadik bukás epocháját óhajtánám megérni. Ez pedig szintén jöni fog, mert jöni kell, ha nem is mi kezdeményezzük. Páris egykor még egy második augusztus 4-dikét ad a világnak. A londoni féniek, az orosz nihilisták követik a böcs példát. Egy-egy három sor hosszú dekretum s nincs Európában államadósság! Tehát ha a papot, nemest nem szántuk, nem tudom miért löjük föbe magunkat a zsidókért?

— Egy szóra, báró — jegyzé meg valamelyik — nem csak zsidó kézben van az állampapír. Sok derék ember köl-

csönözte oda pénzét, az állam becsületszávára. Még a művészeti, nemzeti és jótékony intézetek is megbukjanak?

— Megengedem, hogy ez nehézzé teszi a dolgot: de a politika és a gyökeres reform olyan, mint a természet, mely ha közbe szól, nem tesz személyválogatást. Olyan mint a kolera, mint a pestis, elhordja a gószót, el az igazat.

— De akkor ne nevezzük zsidó bukásnak.

— A potiori fit denominatio! Egy fecske nem nyár. A kivétel megerősíti a szabályt.

Árpád gróf jól mulatott. Soha életében nem hallott ily eszméket pengetni: azt sem hitte, hogy létezhessenek emberek, a kik így beszélnek.

Minő más világ ez, mint a minőt Bécsben látott! Ezt ugyan nem tanulhatta volna meg se anyjától, se Lactantius patertől, még kevésbé azon rendjeles uraktól, a kikkel a Schwarzenberg, Auersperg és Lichtenstein herczegek estélyein találkozott.

Mikor aztán vendégei tökéletesen lerészegedtek, elviteté őket egyenként az ágyba.

Aztán mint legutolsó, maga is nyugalomra készült. Épen csengetni akart komornyikjának, a midőn hálószobájának asztalán, a lámpa mellett egy levelet pillantott meg.

Kezébe ragadta, megcsókolta, mert édes anyjának írását és pecsétét ismerte meg rajta.

Tudjuk, hogy Auróra grófné a korábbi napon két levelet írt. Az elsőt csak az elővigyázatos anyának aggodalma sugalta, a midőn a szomszédban megtelepedett Rivers kisasszonynak tökéletes szépsége megrettentette.

Ez a másik akkor kelt, a midőn a jezsuita pater leveléből megértette, hogy a veszedelem fenyegető alakot öltött.

Tehát írta:

«Szeretett fiam.

Hallom, hogy jól mulatsz és vendégek is számosan látogatnak. Kérlek tanulj tőlök jót, a rosszat add vissza. Azért bocsátottalak el szemem előtt, hogy más fajta emberekkel is megismerkedjél. Annál inkább megkedveled a mi társaságunkat, ha a kétfélet összehasonlítod. Mert csak Bécs, az udvar az itteni kör azon hely, hol rangodnál és helyzetednél fogva otthon vagy és tündökölhatsz.

Már huszonkét éves is elmúltál és én neked ezután több

szabadságot adok. Íme, e levelem ereje által átadom neked atyád birtokát, hogy önálló lehess és tanulj gazdálkodni. Ezután Kis-Tereske jövedelme lesz zsebpénzed. Pazarolnod nem szabad, de rangod igényeit okvetetlenül föntartsad.

Egyúttal meghosszabbítom szabadsági idődet okt. 20-ig. De ekkor múlhatatlanul jőjj Bécsbe, úgy hogy útadat félbeszakítás nélkül folytasd.

Nagy-Tereskére nem hívlak és nem is várlak. Vendégeim kezdenek elszállingózni s alig marad más, mint a báróné és unokahúga M. A. az én kedvenczem, a ki azonban még mindig nem oly szerencsés, hogy figyelmedet megnyerhette volna.

Oh fiam! ez a legsötétebb felhő az én életemben. Hogy lehet férfi oly vak, a midőn az anya oly világosan látja, honnan mosolyog feléd a boldogság? Tudod-e, ha családunk, Ebersdorff grófokkal egyesül, harmincz éves korodban már megkapod a valóságos belső titkos tanácsosi rangot s vele az oly magasztosan hangzó excellenciás czímet! Meg többet is remélhetsz: tekintve a Tereskey és Ebersdorff grófok régiségét, s hogy e két család aljas vérrel soha sem mocskolá be magát, biztos kilátásod lehet az aranygyapjas rendre! Mit kívánhat halandó ember többet a földön?

Tudtodra adom, hogy az itteni társaság előtt elbeszéltem, minő becsületszóra épített szerződést kötöttem veled. Akartam, tudja meg a világ, ha valaki megszegi legszentebb fogadását. Te nem házasodol meg anyád nyílt helybenhagyása nélkül: én pedig kedvedért palotát fogok építeni Buda-Pesten. Nem, hogy valaha (egy pár hetet kivéve, ha az udvar is ott van) ott lakjál, hanem hogy elhallgattassunk néhány kiabálót, a ki mindig a bécsi lakást veti szemünkre.

Hanem a legerősebb pontot elhallgattam. Azt, hogy addig vagyok anyád, míg a Tereskey névhez méltó vagy! Azután kétségbe estem s csak azt fogom tenni, a mit végső elkeseredésem sugal szívembe. Te még nem ismeresz engem! Te még nem tudod, minő szörnyű végletekre képes egy főrangú hölgy, ha gyermeke föllázadása által az ősi nevet és a családnak századok következtében szeplőtlenül megőrzött tisztaságát veszély fenyegeti. Nincs annál borzasztóbb gondolat, mint attól felni, hogy a származási táblát alacsony, vagy csak ketes vér is beszennyezheti. Az ilyen hálátlan ivadék, vak szen-

vedélytől elragadtatva, képes a négy száz év óta gyűjtött és megőrzött történelmi kincset sárba tapodni.

Soha se feledd, hogy anyád, a ki a te igazi boldogságodért még ma, még ez órában kész meghalni, egyszersmind ősi rangjának mocsoktalanságával büszkélkedő grófné. És ha valaha az anya és a grófné kötelességei összeütközésbe jönnek, múlhatatlanul a főrangú hölgy győznék le az anyát. Grófnénak születtem, anya csak lettem. Az anyában csak a nyers természet szól, a grófnét az ész, a meggondolás, a megzafolhatatlan meggyőződés vezeti.

Árpád! egyetlen fiam és családom végső reménye: csak e rettentő válaszüttől mentsd meg anyádat! Más minden ifjúkori meggondolatlanságodat, a mit tettél és tenni fogsz, előre szívem mélyéből megbocsátom. Hiba, véték, árulás, hálátlanság bocsánandó véték, mert a bánat és javulás helyre hozhatja. Ez egy az, mely mint a halál mindennek véget vet s mely fölött minden alku teljes lehetetlenség.

Esküszöm, hogy ily tettetted ketté szakítaná köztünk a vér és természet kötelékeit. Azon percztől fogva a szerető anyából boszút álló szörny válnék, a ki a család elfajzásának büneért átkot kiáltana fejedre.

Értettél?

Október 20-dikán múlhatatlanul Bécsbe várlak. Ismételem szigorú parancsamat, hogy egyenesen, útag félbeszakítása nélkül, jöjj. Utolsó leheletemig szerető anyád, vagy kérlelhetetlen bírád:

Tereskey Auróra.»

Árpád gróf e levelet nagy megütözéssel olvasta végig. Nem volt abban más, mint erősebb szavakban ismétlése annak, mit addig is számtalan alkalommal hallhatott.

De miért kellett e fenyegetéseket újra, sőt írásban föleleveníteni? Épen semmi mutatott arra, hogy valamely újabb ok merült volna föl. Árpád gróf titka mélyen őrzött szentség volt; ahhoz senki nem férkezhetett. Az örökös nem volt már többé gyermek, hogy árulástól felhetett volna: mert megbízottai ha saját hasznukat keresték, ezt leginkább a biztos jövődöben találhatták föl.

A legkétségbeejtőbb gondolat volt, hogy edes anyja a legkomolyabb hangulatban írhatta e levelet. És mindig szokása volt ezerszerte többet gondolni, mint szóval kifejezni.

Intés volt ez, minő küzdelmeknek nézhet elébe a jelen és az arra következő esztendőben.

Másnap reggel hivatá ispánját.

— Ambrus Pál uram — szól az ifjú gróf — tegnap este kaptam édes anyám levelét, melyben atyám birtokát, Kis-Tereskét, már most kezembe adja. Ezután ön nekem fog számolni és a jövedelmet egyenesen az én czímem alatt küldi Bécsbe, vagy a hol épen leszek.

— Parancsolatjára, gróf úr.

— Én a mai naptól kezdve ötven százalékkal fölemelem önnek fizetését. És ha ad valamit az üres czímekre, megengedem hogy számtartónak nevezze magát.

— Legalázatosabb szolgálja méltóságodnak.

— E mellett kap maga mellé ispánt is.

— Ispánt is? De hiszen, úgy is van irnokom, a ki a firkálásokat végzi.

— Az ok: mert így akarom. Az új ispán, a kit kinevezek, kap 800 forint fizetést, de semmi deputatumot. Ha lesz kedve dolgozni, ha ért valamit a gazdasághoz, szóval ha ön használhatja, egészen rendelkezése alá bocsátom. Ha azonban jobbnak látná otthon ülni s csak fizetést húzni: ahhoz senkinek semmi köze.

— Értem méltóságos uram. Ahhoz senkinek semmi köze. Szabad-e tudnom az én új ispánom nevét?

— Sapkás Pál.

— Oh Istenem, ez ember soha sem foglalkozott gazdagsággal. Aztán micsoda uraság lesz belőle, ha mostani 800 forintjához még egyszer annyit kap?

— Mondhatom számtartó uramnak, hogy mihelyt Sapkás Pál az uradalmi pénztárból kapja fizetését az a másik rejtélyes forrás örökre bedugul. Értette?

— Szóról szóra.

— Még ma, mihelyt ráérek, írásban is kiadom rendeleteimet. Ezért hivatam. Isten velünk.

Ebből állott a kihallgatás és végződék nagyúrias elbocsátással.

Reggelire (itt fölkelés után közvetlenül következett) Csete Sándor jelent meg. A többi még javában aludta a tegnapi hatalmas crapulát.

— Árpád! — mondá a hevesmegyei falusi gavallér

— szeretlek, imádlak és széles e világon csak egy dolgot irigylek tőled. Miattam lehetsz roppant nagy gróf; pertu beszélhetsz királyokkal, hercegekkel, kardinálisokkal és török basákkal. Legyen a tied fél Pozsonymegye s ráadásul káposztás kertnek még Kis-Tereske is: csak egyetlen egy tulajdonságodat add át nekem.

— S mi volna az?

— Szeretnék úgy beszélni angolul, mint te.

— Barátom, ennél semmi sem könnyebb. Tanulj meg úgy, mint én, s mindjárt készen vagy vele.

— Oh a mi a tanulást illeti, annak szívesen neki feküdném; de félek, hogy mikorra úgy beszélnek angolul, mint lord Palmerston, más régen megelőzött s akkor fáradságom kárba veszett.

— Aztán mire való neked az angol nyelv, itt a Mátra alatt?

— Mire való? hát a legszebb és leggazdagabb feleséget hoznám haza vele. Ehhez azonban a legelső szükség, hogy beszélhessek vele. Ha többet kíván, annak is megfelelek. Vagyok olyan legény mint más; nemességem jó és régi. Otthon őrzöm a donatiós levelet, igazi kutyabőrön. Maga Bethlen Gábor neve van aláírva, olyan betűkkel, mint a kis újjam.

— Itt, e vidéken lakik az a magyar menyecske nék való angol leányzó?

— Nem itt, hanem Pozsonymegyében, épen Nagy-Tereskének tőszomszédságában. Annak a tönkrejutott gróf Andorffynak vette meg birtokát; letelepedett, magyar asszony akar lenni s a kik látták, oly szépnek mondják, hogy csak a hetvenhetedik mennyországból szállhatott alá.

— Honnan tudod?

— Az újságból. Ha te a vezérczikkeken és táviratokon kívül a napi hírek közé is bepillantnál, régen olvashattad volna. Legalább három hét óta írkaálnak róla.

— Tudod a nevét is?

— Hogy ne tudnám! Már tudnillik úgy, mint magyarul olvassák: miss Alice Rivers!

— Miss Alice Rivers!

Árpád gróf mintegy villámtól lesújtva, hanyatlott a hozzá legközelebb álló karszékebe.

Szerencsére Csete Sándor urat az ismeretlen nő iránt

érett forró szerelme nem fosztotta meg étvágyától. Tehát észre sem vette barátjának rendkívüli meglepetését, hanem hozzálátott a reggelihez és a mi szemének szájának megtetszett, abban turkálni és duskálódni kezdett.

E körülmény időt adott Árpád grófnak, hogy gondolatait rendbe szedje. A hír első hallatára vére jéggé fagyott: mint mikor legféltekenyebben őrzött titkunk fölfedezése tudtunkra esik. De aztán rögtön fölmelegíté keblét azon vigasztaló gondolat, hogy miss Alice Rivers Magyarországon van! Ez volt tehát azon meglepetés, mely a legutóbbi levélben ígérve volt s most már beteljesedett! Az ifju sejtette ezt; fűrkésző szeme kiolvasta a sorok közöl; lelke kitalálta s mégis, midőn e remény mint tény megvalósult, örömtől reszkető szíve egészen új és eddig nem ismert boldogságot érzett.

Rögtön erre eszébe jutott édes anyjának rejtélyes, de minden esetre fenyegető levele. Hogy értse ezt? mint magyarázza meg? Azon szörnyű kétely rohanta meg, hogy e két külön jelenségben kapcsolat és értelmi láncolat is lehet.

Hogy Auróra grófné a közvetlen szomszédságában megtelepedett angol kisasszonyt láthatta, tán beszélt is vele: az igen hihető esetnek mutatkozott.

De következhetett ebből, hogy azt is mindjárt megtudta: ki e rejtélyes idegen? Kitől hallhatta volna, hogy az arisztokratikus hangzatú miss Alice Rivers név birtokosa ugyanazonos az egykori szerény Wenworth kisasszonynyal?

Édes anyja e lányt soha sem látta: tehát rá sem ismerhetett. Létezéséről is csak akkor vett legelőször tudomást, a midőn Salzburgban azon gyermekkori kaland kezdetét vette.

Ott, távol Skóciában, Dumbar városában sem került szeme elé. Csak pénzt adott a paternek, hogy a rokonaitól kitagadott gyermeket vigye valamelyik zárdába, még pedig mentől rejtettebb és ismeretlenebb zugba.

De minő kapcsolatban lehet ez édes anyja levelének fenyegetéseivel? Azt a grófné nem tudhatja, hogy fia e lánykával e lefolyt négy év alatt folytonosan levelezett.

Hogy sejthet tehát titkos szerelmi viszonyt? Árpád gróf egykor inkább a vakmerő sőt botor kalandot szerette, mint magát a leányt. Időközben azonban elébb a titkos levelezés ingere, később ama gyermeki ártatlanságot és föltétlen bizal-

mat lehelő édes csevegések, melyeket e levelekből olvasott, oly leírhatatlan bájjal és boldogsággal árasztották el, hogy lelkének elfojtott tüzét mindinkább lobogó lángokká átváltozni érzette. Hozzá járult a férfi büszkesége és nemessége, mely nem engedé, hogy egyszer adott szavát és zálogba vetett hűségét ez életben visszavegye.

Ezt ígérte a lánykának a csalatkozás keserű perczében és azon napokban, míg anyja megérkezését várta. Ekkor egyeztek meg kölcsönösen, hogy minden félévben egyszer, de nem többször, sem kevesebbszer életjelt adnak egymásról. Árpád gróf magára vállalta e titokban folytatandó levelezésnek útját, módját és eszközeit föltalálni.

Napvilágra jöhetett volna e titok? Ez csak egyik megbizottjának árulásából következhetett. Az ifju ezt nem hitte. Sapkás Palkó hűséges legény volt, a ki inkább szijat engedne hátáról hasítani, mint eljárjon a szája. József, a komornyik? Ez megvesztegethető lelek; de ha négy évig, míg ura csak iskolás fiú volt, hallgatott: miként változhatnék hűtlenné most, a midőn ifjú grófja már-már nagykorúságának éveihez közelgett? Vagy dr. Werther Lajos? Ez meg csak annyit tudott, hogy Árpád gróf, kívánatára bizonyos Sapkás Pál úrnak, évnegyedenként 200 forintot kellett küldenie s e pénzt az ifjú gróf, saját zsebpénzéből, mindig pontosan ki is egyenlítette.

— Utóvégre pedig — vigasztalá magát Árpád gróf — ha anyám csakugyan látta Rivers kisasszonyt és mindjárt legelső gondolata is az volt, hogy engem minden áron távol tartson tőle, ez csak azt bizonyítja, hogy e leány szép! szebb, mint egykor ama mindent elhivő gyermekarczczal volt, szebb mint én álmaimban képzeltem; szebb mint én vonásainak teljes kifejlődését ezer alkalommal elmémben kirajzolni megkísérlettem.

Időközben vendégei egymásután szállingóztak be az étterembe. Báró Bedeő bámolni látszott, hogy valaki őt, ott, hol csak enni kellett, megelőzhette; a többiek túlterhelve Isten és a szakácművészet ajándékaitól, csak álmosan és pusztá szokásból nyúltak késhez, villához.

Ekkor mondá Árpád gróf.

— Uraim, tegnap este levelet kaptam anyámtól. Megvan engedve, hogy még egész hétig élvezhessem önök barát-

ságát. De bizonyos elmulaszthatatlan kötelesség parancsolja, hogy ma délután, rövid időre elútzsam s addig Csete Sándor barátomat kérjem föl, hogy távollétem alatt a házi gazda szerepét elvállalni szíveskedjék.

— És meddig tart e távollét? — kérdék többen.

— Legfőlebb holnapután reggelig.

Semmi kifogás sem lehetett ez igen correct vendégszerető nyilatkozat ellen. Csak báró Bedeő kérte (a közjó érdekében), hogy mint eddig is, a konyha fölötti legfelsőbb fölügyeleti jog, ezután is kezében maradjon. Oly szerény kívánat, melynek teljesítésébe házi gazda és vendégcsoport a legszivesebben beleegyezett.

Délután három órakor, tehát épen a kistereskei ebéidő perczében, Árpád gróf, a viszontlátásig búcsút vett vendégeitől; kocsira ült s minden kíséret nélkül, minden megszokott szolgálat mellözésével, csak vadászfegyverét vive magával, elúttazott.

Egy óra múlva ott volt a vámosgyörki állomáson. Várt míg a kassai vonat megérkezett s azzal tovább ment Budapestre.

Itt késelem nélkül bérkocsiba ült, áthajtatott az akkor még osztrák államvasút pályaházába, a hol időtöltésből megéröltette magát, evett néhány falatot az elébe tett izetlenségből és fél tízre jegyet váltott Galanthára.

Ide reggel három óra után érkezett, s kiszállván, vállára vette puskáját s gyalog indult dél irányában, azon szándékkal, hogy nappali világra Nagy-Tereske és Andorháza közötti vidékre érhessen.

És miért?

Oh ki vehetné rossz néven egy alig huszonkét éven túli fiatal embertől, ha regényes kalandvagyaktól vezéreltetve, ott tölt néhány órát, a hol él a lény, a kinek örök hűséget esküdött, a ki itt szívja a zamatos levegőt, s talán számítja is a perczeket, melyeknek elmúltával hívét ismét láthatja.

És jobbára czéltalanul kóborgott. Nagyon régen volt az, hogy édes anyja őt e vidékre hozta s akkor is nem sokat gondolt azzal, hogy tájékozva legyen. Hol fekszik egyes tanya? akáczsorok közé rejtett birkaól? csöszház, vagy a gazdasági tisztkek lakása?

Tehát csak arra figyelt, hogy céljától messze ne essék.

Már jól fönn volt a nap, a midőn egy bokros hely tömkelegében tévelyegve, egyszerre sebes léptek közalgését hallja s nem sokára egy erre kószáló erdőkerülő útját állja.

— Ho, ho, úrfieskám; ez a méltóságos gróf Tereskey földje; itt nem szabad idegennek vadászni.

— Nem is vadászok, jó ember — felelt egykedvűleg Árpád gróf. — Nézze, puskám töltve sincs; tarisznyát sem hordok, végre még a töltényeket is otthon feledtem.

— Nem ér az ilyen beszéd előttem semmit. A ki puskával jár, az vadászatra indult. Engem nem hiába fizet az uraság. Tehát először is szép szerivel mondom, ide a puskával, mert ha ellenkedik, majd máskép beszélek.

Árpád gróf nem sokat gondolt egy darab fából és vasból készült jószággal, melynek ára legfőlebb 120 forint lehetett. De fölgerjedt benne a vele született büszkeség, hogy egy ember, a ki családjának kenyerét eszi, őt mint közönséges orvadászt lefegyverezze.

Mindamellettt érdekében feküdt, hogy akár mi módon megmenekedjék ez alkalmatlan embertől.

— Barátom — mondá — nekem igazán nincs töltényem, hanem van egy kis rossz papirom fojtáscsinálásra. A puskát ugyan tőlem élve el nem veszi, de megígérem kendnek, hogy békét hagyok az uraság nyulainak s még egy verebet sem lövök le a töltetlen fegyverrel.

Ezt mondva, elé vette tárczáját s miután újai közé legelőször is egy ötven forintos jegy akadt, oda nyújtá az erdőkerülőnek, a ki ily mesés kincs látására csodálatos hamarsággal a legnyájasabb emberré változott.

— Ej, ej, de nagy kísértetbe hozza nagyságod a szegény embert.

— Megígértem, hogy nem vadászok.

— Épen ezt akartam mondani. Mert engem ugyan pénzzel megvesztegetni nem lehet: a szép szót azonban meghallgatom. Már ki hinné, hogy a méltóságos úr egy nyúlra éhezett volna? Hiszen, ha kell, ötven forintért nyolczvan nyulat kap a pozsonyi piacon. El ne pletykálja, kegyelmes uram, ezt a históriát a Tereskey grófok valamelyik pereputtyának.

Ezzel úgy ellődült, mintha attól félne, nehogy «egy szóra» még visszahívják.

Árpád gróf tovább indult. Ha ez nagytereskei föld volt, akkor Andorháza éjszak felé esett. Fél óra múlva csakugyan magas jegenyesor elejére érkezett s nem sokára meg is látta a fák sötét zöldje közül kifehéredő kastélyt, a nap sugaraiban fénylő bádognyocskákkal.

Ott azon tető alatt él ő!

Az ürügyet, mint jusson a kastély közelébe, legalább nagyobb föltűnés nélkül, már előre föltalálta. Bemegy a tisztartó lakására, s ha talál ott valakit, kérni fogja, hogy illendő béren szerezzen neki akármiféle kocsit, melyen déli tizenkét órára Galanthára érhet.

A tisztartó, megpillantván az idegent, igen megütődöttnek látszik. El nem találhatta, ki ez? hogy került ide? Mert Árpád gróf külsejéből a született nagy úr egy tekintetre fölismerhető volt. De az égből cseppent ide? Mit kereshetett itt gyalog s mint látszott tegnapi öltözekében, sem mosdva, sem fésülködve, és sáros csizmával?

Az ifju igen udvarias hangon, de akarata ellen is úgy, hogy beszédéből a megszokottság parancsolni is kitűnt, előterjeszté kérését.

— Oh nagyságos uram — ez volt a legkisebb czim a mit adhatott — ha csak ezt tetszik parancsolni, szerencsém lesz szolgálatára lenni. Épen magam is pontban tizenegy órakor Galanthára indulok, mert megint sok mindenféle holmi érkezett a vasúton. Ha tehát nem veti meg az én jó rázós najticsánkámat, örömet adhatok helyet.

— Ön vég nélkül lekötelez, uram. De most még csak kilencz óra.

— Méltóztassék ezt a szobát elfoglalni. Itt vannak a tegnapi esti lapok. Máskor egy sétát ajánlottam volna az uraság parkjában, de az új birtokosok a kertet a közönségtől végkép elzáratták. Nem szolgálhatnék egy csésze fehér kávéval?

— Ön igen szives, uram. S valóban mintha egy kicsit ehés is volnék.

A tisztartó kiment.

Most tehát Árpád gróf egyedül marad. Kinézett az ablakon és előtte büszkélkedék az egészen megújított csinos kis kastély. A virágos kert, a gondosan ápolt zöld pázsit boldog és jó ízléssel bíró lakókra vallott. Mindenütt csend és nyuga-

lom. Az ablaktáblák nyitva, az őszi szellő szabadon játszadozék a leeresztett csipkefüggönyökkel.

És csak e pillanatban jutott először eszébe Árpád grófnak, mily végtelen bizonytalanságra utazott ide! Miként remélhette, hideg megfontolással, hogy ez egy pár óra lefolyása alatt szerencsés lesz a kastély hölgyeit, ha csak távolról is, megpillantani!

Szokott ünnepélyességgel, teljes kísérettel Nagy-Tereskére nem mehetett, mert édes anyja «nem várja oda». E kifejezés a grófné ajkairól egyértelmű volt a szigorú tilalommal.

Még kevésbé történhetett meg, hogy egyenesen Andorházára jöjjön és szertartásos látogatást tegyen. Ennek híre menne a vidéken; anyja meghallaná s minden eddig mélyen megőrzött titokból egyszerre világos és el nem tagadható, másként sem magyarázható tény válnék.

Nagy-Tereskét elkerülni, Andorházán mutatkozni, nyílt sisakkal, ez képtelenség. Ez a fiú engedelmességnek fölmondása. Ez vakmerő dacz, kijelentett lázadás a souverain anyai hatalom ellen!

A fölhozott kávé már elköltve, az első szivar kiszíva volt, a midőn Árpád gróf már-már mindenről lemondva, egyszerre egy úri kocsinak zörejét hallá közelegni.

Egy szökéssel az ablakhoz állott s lehetőleg elrejtőzve a függönyök mögé, nézett a kastély felé: de onnan semmi sem mutatkozott.

A kocsi az ellenkező irányból közeledett. Tehát az andorházi hölgyek jókori fölkeléshez szoktak Magyarországnban, ha reggel tíz óra után, sétájokból már visszatérnek.

Árpád gróf érezte, hogy e pillanatban válságos eseménynek kell bekövetkezni. Most mindjárt látni fogja, miként fejlődött ki egy kedves arcú ártatlan gyermek négy év alatt, s mi lett belőle a nőnem ragyogó korszakában, a költőktől megénekelt tizennyolczadik évben!

Már látta, hogy két hölgy ül a kocsiban. Oh az ott, bal felől, ama kimagasló alak, az az ő egykori kis barátneje, egyszersmind gondatlan büntársa is, azon elfeledhetetlen kalandban!

Árpád gróf melle tágúlt, szíve röpdesett, vére hevesen lüktetett, mert csak egy tekintetet kellett arra vetnie s meg-

győződött, hogy mindent a mit egykor a gyermek ígért, azt a teljesen kifejlődött szüz gazdagon, a legtúlzobb pazarlással megadta, meghozta.

A gyermeki ártatlanság himpora még megvolt, de az egykor félénk szem mélyében most már az égből fölesillámló bűvös tűz lövel ki. A kis lányból nemes, nyugodt s minden szenvelgéstől ment női fönség lett. A mi változott benne, csak ígésző bájainak tökéletesebb kitüntetésére szolgált. Az arc szabályossága, a termet szoborszerűsége, a szín frissesége, s az egész megjelenés hirdeté, hogy a kertben futkározó vidor teremtés, a kis iskolás lányka, ma már mint királyi menyasszony tündöklök.

E tökéletes szépség épen most haladt el a rejtekből leszködő ifjunak szeme előtt. És a mint később a távozóknak csak kalapja szalagát, a szellőben utána folyó fátyolát s a kalapra tűzött rózsa fehérségét láthatá: megerősödék lelkében a határozat, hogy csak e lény lehet az övé; más soha senki.

Mindez csak másodperczeig tartott: de az ideutazás célja el volt érve, az eredmény pedig túlhaladott minden várakozást, minden legmerészebb képzeletet. A bátor elhatározást kedvező szerencse kísérte.

És csak most gondolta meg először azt is, minő rideg, fanyar elégedetlenséggel kellene visszatérnie, ha óhajtsa be nem teljesedik. Ha nem látja régi eszményképét, vagy úgy látja, hogy lelkesedettsége lehül.

Pusztá, véletlen, vak szerencse, hogy fáradságát és koczkázott vállalatát siker koronázta. Ezzel egyszerre, minden átmenet nélkül, nagykorú férfinak tartotta magát: mert létezett a mennyei jutalom, melyért küzdenie lelki gyönyöreül szolgált. Ha pedig az akadályok ereje megtört, mi maradt hátra, mit még leküzdenie kellett? Csak a nagyvilági hiúság, a magas köröknek értéktelen szóbeszéde és azon üres mende-monda, a mit némelyek a család érdekének elneveztek.

Ne vitassuk, mi történt volna, ha miss Alice Rivers, egészen más alakká fejlődik ki és alig marad benne nyoma annak, a mit az egykori miss Wenworth ígért. Ne kérjük: vajon ez esetben is érintetlenül marad Árpád gróf lelkesedettsége? és nem folyamodik azon mentséghez, hogy ő csak a gyermeket szerette, ellenben a most előtte megjelenő lényben

régi eszményképét föl nem találhatja. Mindez elavult kérdés ma. Lehet, hogy szava szentségét minden körülmény között föntartja; lehet hogy mint családhozott viseli magát, s gyermekkora esztelenségeiért nem akar felelősséget vállalni. Nekünk csak azt kell látni, a miként miss Alice Rivers ma áll előttünk, mint a természettől, mint Istentől kiválasztott aján-dék, mely arra van teremtve, hogy egy állhatatos szívet meg-jutalmazzon.

Ily gondolatok között röpültek a perczek, elkövetkezett az indulás órája; a tisztartó bekopogtatott és jelenté, hogy a kocsí készen áll az udvaron.

Felültek.

Árpád gróf a társalgást azzal kezdte, hogy útitársát igen finom szivarral kínálta meg. Mert a jó szivar jó ajánló levél; legalább azt bizonyítja, hogy az embernek ízlése van és nem is oly fősvény, hogy élvezetét szívesen meg ne fizetné.

A tisztartó nem volt szerénytelen kíváncsi s nem kérde kihez van szerencséje? de már helyzeténél fogva óvakodónak kellett lennie, különösen egy előtte egészen ismeretlen idegen ifju ellenében.

A bevezetésül szolgáló közönyös társalgási tárgyak után a Tereskey grófok családja jött szóba s a tisztartó elmondá, hogy a kastélyban hat hét alatt vendég vendéget követett.

— Most már nincs ott más senki — mondá befejezőleg — mint Steinkirchen báróné és gyámleánya gróf Ebersdorff kisasszony, a kit a társaság úgy tekint, mint az ifjú Árpád gróf menyasszonyát.

— Ah? az ifjú gróf menyasszonya?

— Legalább széltében így beszélük. Nagy is az öröm e miatt a kastélyban, mert Marie Antoinette kisasszony hozománya legalább fele-annyi, mint a tereskei birtok; ezzel pedig sok, igen sok van mondva.

— És bizonyos ez? — kérde az ifju, a ki arcza hideg-ségéről érzé, hogy elhalványodott.

— Nincs akadály a dologban. Mi azonban nem igen ör-vendünk ez újságnak.

— Hogyan? önök oly részvétellel viseltetnek Nagy-Tereske iránt, hogy az ifjú grófnak házassági kérdésében is örömet, vagy kedvetlenséget éreznek?

— Bocsánat uram, mert bennem első sorban is csak a magyar ember és a nemzetgazda szól. Ha Árpád gróf Ebersdorff kisasszonyt veszi el, lesz belőle tovább is ama gyűlölt faj, melyet mi absentistáknak nevezünk. A nemzet elveszti egyik tehetős fiát, az osztrák pedig, ingyen a nélkül, hogy földje gyümölesével hozzá járulna, bezsebel egy költséges vendéget.

— Csakugyan így gyűlöli a magyar az absentistákat?

— Minden bizonnyal és teljes joggal. A magyar meg van sértve az által, ha valamelyik fia, itthon semmi élvezetést nem talál, hanem külföldre megy élni és mulatni. Én gazdasízt vagyok s tudom, hogy a föld, melyet művelek, csak úgy tarthatja meg termő erejét, ha évenként visszaadjuk, más alakban azt, a mit kivettünk belőle. Így van ez más tekintetben is. Ha a magyar nagybirtokos Bécsben él, a kész termés árát ott költi el, a termelő vidék, tehát az ország egy része, mindig szegényebb lesz, végre koldusbotra jut, mint Irland.

— Mint Irland! — ismétlé az útitárs, mélyen meghattottan.

— És mi lesz a következése, még az absentista urakra nézve is? Tereskey grófnéről nem szólok, mert úri háztartása mellett is, kevesebbet költ, mint jövedelme van. De íme hová jutott előbbi kegyes uram, gróf Andorffy. Szégyenletesen tönkre ment s most idegen ül az ősi birtokban.

— Rossz a csere? — kérdé Árpád gróf el nem palástolhatva érdektségét.

— Ez egy esetben kivételt kell tennem. Legalább a kezdet sokat ígér, mert míg gróf Andorffy alatt német számadást vezettünk, német levelezést folytattunk, Rivers kisasszonynak legelső rendelete is az volt, hogy az uradalom hivatalos nyelve kizárólag magyar legyen. Prüszkölnek is e miatt, a szomszédokban a cseh, morva és sziléziai behozott tisztek, kik ily példára mindig megszépennék.

— Járnak vendégek a kastélyba?

— Még egy lelket sem láttunk, de ők sem mennek sehova.

— Nem találkoztak valahol a nagytereskei társasággal?

— Csak egyszer, különös véletlenből. Az uraknak ugyan nagy kedvök lett volna ismeretséget kötni, de a grófné hideg és pusztán csak udvarias maradt.

— Szép?

— Oh uram, emberi szem még hozzá hasonlót nem látott. A férfiak kétségbe esnek saját semmiségök érzetében. A nők boszúsak és elsárgúlnak az irigységtől.

Ily beszédek alatt elmúlt az óra s ketten megérkeztek Galanthára. A tisztartó mély fejhajtással kívánt szerencsés utat. Árpád gróf megköszönte a szívességet és sokat jelentő mosolylyal mondá:

— A viszontlátásig, tisztartó uram!

— — — —

A néhány nap, október tizenkilenczedikig szokott módon vígan telt el Kis-Tereskén. Végül megtartották a búcsúlakomát és Árpád gróf, kíséretével együtt, anyja parancsának engedelmeskedve, Bécsbe utazott.

XIII.

Jelenet, előbb az anyja és fia, később a grófné és az örökös között.

Árpád gróf megint Bécsben van; ül kandallója első tüze mellett, és szivarozik. A városban pedig beszélnek, a hírlapok diadallal kürtölik, hogy a dúsgazdag Tereskey grófok hazajöttek a Himmelpfort-útczai palotába.

Kikerülvén az egyetemből, most már az ifjú gróf teljes joggal fiatal ember, fényes udvarló és kapós házasulandó.

Édes anyja legelőször is azzal lepte meg, hogy számára a palota második emeletében egész sor szobát rendezett be, a legválasztékosabb fényüzéssel és kényelemmel. A grófné már tudta, hogy fia, atyjának eszméit öröklötte, tehát kenyszerülve volt ily eszközökhöz is folyamodni, ha örökösével a bécsi lakást meg akarja kedveltetni.

Árpád gróf a szivar kéklő füstjét szemlélgetve, arról gondolkodott, minő sors az nagy úrnak születni?

Először is az embernek legalább hatszor nagyobb lakása van, mint kell. A roppant tágasságban épen magának nincs benne elegendő helye. Az elkényeztetett ifjonez akár merre tekint, csak azt látja, hogy ez is, az is, fölösleges: ha az összehalmozott lomoknak fele is hiányoznék, még is minden fölül van a szükségesen. Minden szoba tele ülő, henyelő és

unatkozó karszékekkel és pamlagokkal; egyik olyan puha, mint a másik; egyikben sem boldogabb az ember, mint a másikban. A falakon óriási tükrök; egyik azt mutatja, mint a másik. A szekrények, virág-állványok, író és ismeretlen czélből oda állított asztalok, művész kezektől nyerték a diszítést. Mind csupa hiába valóság. Nincs annyi szép, hasznos és szükséges dolog, hogy ennyi zárt helyet betölteni lehetne. A padlón fekvő szőnyeg vastag, finom és puha, mint ha a grófi lábaknak vajban kellene sétálgalni.

Aztán a szolgálat? Egész sereg, külön czim alatt fölfogadva, csak abban buzgólkodik, hogy ő méltósága mindent készen találjon, még pedig azon perczen, a midőn neki kell. Mindennek, a mihez nyúl a legjobbnak kell lennie; ezt követeli az uraság fogalma. Éhes, nem éhes naponként kétszer elébe tálnak mesterkéltén készült, néha alig emészthető süteményt, főzeményt és fölciczomázott csemegét. Mert vezérelv a konyhában, hogy a gróf asztalára a legjobb sem elég jó; azt mindig javítani, változtatni és újabb ízzel fűszerezni szükséges.

Öltözni akar? Úgy hordják neki ruházatát, mint a templomban a püspöknek. Ingét más adja rá. Hogy vigyáznak, nehogy elpiszkolódjék a finom fehérnemű, mielőtt a gróf meztelen nyakát érne. Azután tetszése szerint bele izzadhatja magát. A csizmáját, vagy cipőjét a komornyik húzza föl. Oly kellemes operatio, melyben a komornyik kénytelen ő méltóságának magas rangú lábait átkarolni.

Útazik, megy egyik kastélyából a másikba? Három nappal azelőtt ott a cselédség. Tisztitnak, poroznak, szellőznek, fényezik a padlót, mossák az ablak üvegét, csiszolják az evő eszközöket, öblögetik a poharakat, palaczkokat. Még az előre küldött lovakat is megjárattják, hogy megszokják az új talajt s a gróf mindenütt otthon legyen.

A szakács napjában kétszer retteg, hogy legjobb igyekezete és tudománya mellett is, a gróf úr rossz kedvű lehet, s kedvencz ételében neki nem tetsző új ízt találhat.

Valóban ily szolgálati verseny és dühösség mellett indokolni lehet, hogy egy francia királyi herczeg házának intendánsa, a nagyhírű monsieur Vatel megölte magát, azon elviselhetetlen gondolatban, hogy ő királyi magasságuk asztalára való tengeri halak a kitűzött órára meg nem érkeztek! Hogy

él-e e világon egy Vatel? az semmi sem volt előtte: de hogy tengeri hal ne jöjjön a herczeg asztalára, ezt már élve el nem szenvedhette. Bement szobájába, vagy fölfutott a padlásra, s fölakasztotta magát. A herczeg pedig bizonyosan nagyon sajnálta, hogy ily hű szolgát elvesztett. Most már honnan kaphat, hamarjában hozzá hasonlót?

Így élt Árpád gróf bécsi kis királyságában. Olvasott, reggelizett, sétált, lovagolt, kocsizott, ebédelt s aztán el-el kíséerte mamáját az estélyekre; vagy ha ide gyültek a vendégek betanúlt módon játszott a ház örökösét.

A fényes estélyekben pedig mindenütt csak azt látta, azt hallotta, a mit a múlt évben. Más-más hírek, újságok, mendedmondák kerültek elé, de az alaphang a társalgásban változatlanul maradt.

Mikor pedig haza kocsizott, a mama a legnagyobb érdekeltséggel kérdé: beszélt a házi asszonynyal? jól fogadta ő excellentiája? Végül pedig: Tánczolt-e Marie Antoinette kisasszonynyal? Hogy volt öltözve? szebb volt, mint máskor? Kapott tőle nyájas mosolyt? Mit beszéltek a francia négyes szünetei között, mit séta közben föl és alá a teremekben? Nem keresték más urak is a kisasszony társaságát? Melletteült és együtt élvezte vele a gyönyört, a midőn az operaház legragyogóbb csillaga (illő honorarium mellett) mint meghívott vendég, bájos énekével az egész társaságot megbűvölte?

Egyszer ebéd után (épen üres nap volt), Árpád gróf kényelmesen nyugodni akart s parancsolá, hogy a szemet vakító világitást kisse mérsékeljék, a midőn megnyílt ajtaja s a grófné lépett szobájába.

— Ah, mamám.

— Jó estét, Árpád.

Oda nyújtá kezét kézcsókolásra. Aztán szokatlan hévvel és szenvedélylyel ölelé meg fiát, sokaig szorosán öelve tartotta, ezerszer megcsókolta. Jel volt ez, hogy az anya fontos, tán épen életbe vágó ügyekről készül beszélgetni.

Aztán leült egy pamlagra; fiának a szemközti karszéket jelölé ki és intett, hogy foglaljon helyet.

— Legelőször is azt kérdem: mint vagy megelégedve új lakásoddal?

— Oh mamám, ez sokkal nagyobb, fényesebb és paza-

rabb, mint nekem kell. Ezt a két szobát még használhatom, hanem a többi oly ékes, túlfinom, divatos és választékos, hogy inkább hölgynek való volna.

— Ez megtörténhetik, fiam. Én rendeztem itt mindent, azon gondolattal, hogy talán még e télen magam költözöm ide.

— Ide, a második emeletbe?

— Épen nekem, öreg asszonyoknak való lakás lesz. Te pedig lemegy az első emeletbe, a hol egykor Lipót gróf és neje lakott, most pedig én.

— De hiszen ez lehetetlen, édes mamám. Még akkor is, ha bezárnád a palotát és nem akarnál többé nyílt házat tartani. Mit csinálnék én ott huszonegy szobában, melyek közül három valóságos terem?

— Úgy óhajtanám, hogy még e télen megházasodnál.

— Én, mamám?

— Miért ne? A legjobb családokban a legidősb fiú mindig korán házasodik. Különösen pedig kötelessége az olyan ifjunak, a ki egyedül él, mint a család reménye és föntartója. Engem e földön semmi boldogtalanabbá nem tenne, mint ha egyetlen fiam pazarolná ifjuságát, ámítaná a leányokat és undok bon vivant módjára akkor házasodnék, mikor szakála szürkül, homloka kopaszodik.

— Ez épen nincs szándékomban.

— Tehát nincs kifogásod a házasság ellen?

— A házasság ellen? Épen semmi.

— Akkor még kevesebb ellenvetésed lehet a lyány ellen, a kit neked szántam.

— A leány ellen sincs. De te anyám mindig jó voltál hozzám s megígérted, hogy nőt rám erőszakolni nem fogsz.

— Nem is cselekszem; csak ajánlatot teszek. Hogyan! az anyának még tanácsadó szavazata se legyen, fia boldogságának kérdésében?

— Kedves mamám! Gondosságodat és tanácsodat hódolattal és fiúi hálával fogadom: de épen most mondád, hogy már választottál is valakit számomra.

— Csak kötelességemet teljesítettem, ha figyelmeztettek azon legértékesebb kinsre, melyet a mi társaságunkban ismerek. Marie Antoinette a nagyvilági házasság sorsjátékában az első nyeresemény. Csapatostul forgolódnának körötte a

kérők, ha nem félnének, hogy te állasz útjokban. Tudd meg, hogy e lányka anyja legkedvesebb barátném volt. Még halálos ágyában is azzal vigasztaltam, hogy gyermekeink egykor egyesülnek.

— Oh mamám! — felelt az ifju, elpalástolva önként fakadó mosolyát — ez igen regényszerűleg hangzik a mai prózai világban.

— Az ily regények eszméi még nem haltak ki a főrangú családok benső köreiből. Egyébiránt, ha neked próza kell, akkor e leányka nem csak szép, kellemes, művelt, szelíd, engedelmes és angyali jóságú teremtés, hanem a mellett nagy vagyona van papirokban, még nagyobb földbirtokban. Ez aztán a prózánál is több; ha tetszik, nevezd előnyös kereskedelmi üzletnek.

— Mamám, bocsáss meg, de e leány még nem is szeret engem.

— Honnan tudod, mielőtt te mondtad volna neki, hogy szereted?

— Oh Istenem, hiszen én nagy tisztelője vagyok Ebersdorff kisasszonynak! Hódolok szépsége előtt, örömet tánczolok vele. Nagyra becsülöm családjá nemességét és régiségét. De a szerelem oly szeszélyes növény, melyet a leggondosabb kertész sem hozhat virágzásra; hanem ha magától nő fel, bokrostul termi a legszebb rózsákat.

— Nem tudom elhinni, hogy nem szereted.

— Legtisztább szívemből kívánok neki minden boldogságot; ha erőszakolnám is szívemet, nem érzek iránta semmi benső vonzódást.

— Te csak azért nem szereted, mert kerülöd társaságát s nem igyekszel lelke kincseit fölfedezni. Efordulsz az igazi boldogságtól s martalékul engeded őt azon leleselkedő spekulánsoknak, kik csak vagyónára áhitoznak: de ha a lány még mellé szép is, örömet veszik ráadásul a vásárban.

— Édes mamám, nincs okunk ily veszélytől tartani: mert ha Ebersdorff kisasszony oly művelt, eszes és szellemes hölgy, tudni fog különbséget tenni a jó mag és a léha között s megválaszthatja azon férfit, a kire éltét, boldogságát, jövődjét és vagyonát bízhatja.

A grófné érezte, hogy megczáfolható érveket használt. Egy pillanatra elhallgatott, de csakhamar azon fegyverhez

folyamodott, melyet az asszonyok mindig tartalékban őriznek, tudniillik a könny és szemrehányás.

— Oh, én soha sem kétkedtem, hogy az én tudós fiam, a ki jogot tanúlt és tán fiskalis is lehetne, nekem, szegény anyának, még megfelelni sem tudna!

— De édes anyám, ha igazam van!

— Elég. Nem szereted, mert föltetted magadban, hogy ne szeresd.

Most már ideje volt, hogy Árpád gróf is legerősebb védelmi eszközét csatarendbe állítsa. Sokáig kétkedett: előhozza vagy nem? De a helyzet követelése s a pillanat kedvező volta fölbátorítá:

— Kedves, édes anyám! Ne beszéljünk mi azon okról, miért szeret és miért nem szeret az ember, minden látszó indok nélkül. Beszélték előttem, hogy te egykor Bécs legünnepebb szépsége voltál. Kezedért a társaság kitünőségei versenyeztek s bátyád, Lipót gróf, soha sem tudta megérteni, honnan származik örökös visszautasító válaszd! Az ok helyes és egyszerű volt: nem szeretted az embert s nem éreztél vonzódást hozzá. Végre, midőn már vagyonedat is elajándékoztad, egyszerre megláttad az igazit, a ki tőled csak boldogságot kért. Ekkor harmad napra kimondtad az igen szót, melyet tíz évig minden mástól megtagadtál.

Auróra grófné lesütötte szemét és el kelle ismernie, hogy saját példájával le van győzve. Ő neki is épen így ajánlottak férjet, mint most ő saját gyermekének feleséget. Azonban, ha az asszonyok felnőtt leányaik előtt el-elbeszélnek is saját hajadonkori regényöknek részleteit, természeti hajlamuknál fogva nem szeretik, ha fiaik is behatolnak e szentélybe.

De végre tagadhatatlan tény volt, hogy az anya a fia ellenében, ezúttal legalább, az igen nagy betétellel folytatott játszmát elvesztette.

Azonban az asszonyokat soha sem lehet vitában legyőzni. Ha egy térről leszorítottuk őket a logika nyílt letapodásával, mindjárt más bástya mögé vonulnak s onnan kezdenek új támadást.

A grófné már el akarta a szobát hagyni azon kijelentéssel, hogy máskor még több mondani valója lesz; de azon perczen, midőn fia kézcsókra előre lépett, csalódásának ke-

serűsege annyira erőt vett rajta, hogy visszahanyatlott és segítségére siető fiát eltaszítá magától.

Így volt megírva a sors könyvében!

Auróra grófné arcza lángolt, de az ereiben szétfutó mérreg, ajka és szeme körül halvány fehér vonalokat rajzolt ki.

Egyszerre a megsértett grófné lett belőle, a kinek hatalmában állott házánál rendet csinálni, és jaj annak, a ki merészkednék nem engedelmeskedni.

Ekkor, mint az államügyész, a ki a mindent tagadó vádlottnak a legerősebben terhelő bizonyítékot vágja szemébe, oly hangon, melyben már a gúny és gyűlölet előjelei is mutatkoztak, kiáltá:

— Grófocskám! mikor beszéltünk legutoljára Rivers kisasszonnyal?

Árpád gróf elhalaványodott. Mert ha régen várta is e kitörést: a válság pillanatának megérkezése mindig rettenetes. Hogy tehát nem darabonként, hanem egyszerre szálljon szembe a rohammal, elhatározá, hogy mindent kockára vet és semmit el nem hallgat.

— Mikor beszéltem vele utoljára? A nyáron múlt négy éve, Skóczyában, Dumbar városában, mr. Cobham polgármester házában.

— Ah, ez a felelet nagyon is őszinte. Még egyszer annyit hallok, mint vártam! Én csak Rivers kisasszonyról kérdezösködtem, s egyúttal értésemre adják, hogy az andorházi érdekes straniera ugyanazonos az egykori Wenworth nevű iskolás lánykával.

— Úgy van, anyám. Az új nevet azóta örökölte. Oly név, oly család, melynek tagja egyenrangú házasságot köthet az angol gróffal, az angol herczeggel.

— Oh nem kétlem. Igen, köthet, de nem köt; ebben van a különbség. Mert a jó ház ivadéka nem a címre és a nemesség régiségére tekint, hanem követeli, hogy neje azelőtt is a legelőkelőbb társasághoz tartozott légyen. Az én fiam azonban, az utolsó Tereskey gróf, az én beleegyezésemmel soha sem fog kalandor-házasságot kötni.

— Nagykorúságom napjáig semmi esetre sem.

— Oh elragadó köteletség-érzet, gyöngéd fiúi szeretet, mely csak egy határnapig terjed! Épen mint a váltó, melyet addig nem kell kifizetni, csak mikor lejárt.

— Éltem boldogságának kérdésében nem követelhetsz többet anyám, minthogy nagykorúságomig e tekintetben is akaratomtól függjek.

— Nagy kegy! nemes lemondás! a mikor a kiskorú nem köthet házasságot.

— Ez nem egészen így van a törvényben. A kiskorú szülőinek beleegyezése nélkül nem házasodhatnak. De ha mégis megteszi, az összeeskető papot ugyan megbüntetik, de a házasság szent és felbonthatatlan marad.

— Ah, mily kedves leczke! Úgy látszik, hogy a vizsgákon keresztül úszó úrficskára mégis ragadt valami a jogtanból. Kár, hogy a skót regény idejében nem voltunk ily tudósok; legalább egy igen fáradságos úttól megmenekszünk vala.

— Ott is elvehettem volna a lyányt; csak nagykorúságot valljak.

— Nagykorúság és szökevény diák-arcz! De térjünk a dologra. Ha nem beszéltél Rivers kisasszonynyal, honnan tudod, hogy ugyanazonos a Wenworth nevű iskoláslyánnyal?

— Anyám, én mindent elmondok, a mit kérdezni fogsz. Soha az én ajkamra még hazug szó nem jött. Legyen tehát tudodra, hogy négy év óta minden hatodik hónapban levelet írtam neki és választ kaptam tőle.

— Mit kell hallanom! De hiszen ez rettenetes új fölfedezés! Évek óta tartó titkos összeesküvés az anyai ház bensőjében! Nem tudsz hazudni? Lehet. Annál jobban értesz a hallgatás, alattomoság, színlelés és csalás mesterségéhez.

— Anyám, ha parancsolod, átadom neked az ő leveleit. Kérlek, olvasd el, s akkor bizonyosan kegyesebben fogsz itélni.

— Legkevésbé sem vagyok kíváncsi holmi éretlen gerlepárnak szerelmi nyögdecseléseit meghallgatni.

— De mikor épen az az elhatározó körülmény, hogy e levelekben még árnyalata sincs a szerelemnek. Az egész ártatlan életjel-adás és tudósítás egymásnak hogylétéről.

— Üres beszéd, haszontalan szójáték. Mert a levelezés mindig kapocs és leghathatósabb eszköz a távollevők között, hogy a viszony meg ne szakadjon, és a nő ki ne bocsássa a férfit ragadozó körme közül. Miért jött hát ide? Miért vett birtokot épen az én szomszédságomban, ha nem azért, hogy leselkedjék és jogot követeljen?

— Anyám, kérlek, fontold meg. Nem tőle függött, hol vegyen birtokot. Ügynöke vette, a hol épen eladó jószág találkozott. Csak a csodálatos véletlen játéka, hogy épen Andorháza került árverés alá.

— Nagyon jól ismerem ezt a csodálatos játékát a véletlennek! Az esztelen szerelmesek mindig találnak valami alkalmoszerű véletlent, a hányszor szükségök van rá. Legalább az, hogy Magyarországra jött, eléggé bizonyítja, mit akar, mit keres? Te pedig háladatlan lélekkel megveted az anyádtól oly melegen ajánlott menyasszonyt és szereted az idegen cselszövőt.

— Igen, anyám, én szeretem, igazán, forrón és kimondhatatlanul; de ne nevezd őt cselszövőnek.

— Majd még erősebb szót is találok, mihelyt bizonyos vagyok benne, hogy anyád ellen pártot ütöttél.

— Tiszta szívből és boldogan szeretni, nem lehet pártütés. Ki kell jelentenem, hogy ha nem ismerném Rivers kisasszonyt, Marie Antoinette grófnét pedig szeretném is egy kicsit, még sem kérném feleségül soha.

— Még ha szeretnéd, sem vennéd el? Akkor csak a dacz, ellenmondás, engedetlenség s tán még a gyűlölet is anyád iránt, beszélhet belőled.

— Nem, anyám, nem ez az ok. Azért nem venném el Ebersdorff kisasszonyt, mert vele együtt járna a rokonság, az összeköttetés az osztrák urakkal. Ezzel pedig az állandó lakás Bécsben. Semmi áron nem akarok a magyar főurak azon fajához tartozni, melyet a nemzet az «absentisták» nevezete alatt ismer, gyűlöl, megvet, elítél és kárhoztat.

— Mi az az absentista?

— A hazának háladatlan szülöttje. A kedvező sors az ilyeneket Magyarország vérével, tejével és verejtékével táplálja: ők pedig a beszédett jövedelmet idegen földre viszik. Segítenek dúsgazdaggá tenni Bécsset; eszközt adnak, hogy itt tőkék képződjenek, melyek más úton Magyarországot a legborzasztóbb uzsora rabszolgájává teszik.

— Árpád, ez hiú képzelgés. Minket a magyar nemzet nem gyűlölhet, mert a hányszor otthon voltunk, az emberek mindig szívesen fogadtak és barátságosan üdvözöltek.

— Mamám, ez nem volt rokonszeny, még kevésbé jóváhagyása a bécsi lakásnak. Hanem a magyar, mint a vízbe-

fuló, a szalmaszálhoz is kapkod. Nem akadályozhatja meg külföldieskedéseket, tehát utolsó kétségbeesésében megkísérli, hát ha barátságos arczczal, bűnbocsánatot ígérő testvériséggel és szíves fogadás által megtéríthetne minket, s visszahozhatna azon földre, mely minket táplál, mely minket úrrá tesz, s mely iránt elháríthatatlan kötelességeink is vannak. Mamám! én nem leszek Marie Antoinette férje, én nem leszek Bécs lakója. Nekem nem kell az excellentiás cím. Én az arany gyapjas rendet az elvénült ostoba gyermekek haszontalan játékszerének tekintem. Ha büszke akarok lenni, nem abban keresem hiúságom kielégítését, hogy Bécsben tíz, húsz osztrák herczeg után én következsem, hanem hogy otthon, a néhány legelső között teljes joggal egyenlő lehessek.

— Ez örülség. Így csak az útczán csatangoló juratusok, az iskolakerülőkből fölcsapott újságírók, a kávéházak szájhősei és az országosan ismert naplopók kiabálhatnak.

— Ez Magyarország közvéleménye.

— Ah, mit hallgatsz te egy országnak mondva csinált véleményére, ha végül is nem más az, mint az irigyek fecsegése, a korcsmahősök agyarkodása. Azért vagyok anyád, azért ruháztál föl a természet és a törvény jogokkal, hogy gyermekemet megmentssem az elaljasodástól. Békét lehelő és szerető szavak útján, ha lehet; kényszerrel, hatalommal és durva eszközökkel is, ha kell.

— Mit kívánsz tőlem, anyám? Egyike legyek azon elbűtült húsdaraboknak, kik itt Bécsben fölhíznak? kiket az uradalmi fölügyelő és a pénzt felküldő tisztartón kívül, otthon senki sem ismer? És csak akkor, ha más világra költöznek, holttestöket pedig lehozzák az ősök kriptájába, akkor hallja meg először az ország, hogy ily nevű magyar mágnás is élt a világon. Rá írhatnák sírkövére: «Itt nyugszik egy gróf; evett, ivott, pénzt költött, s most végre Bécs nélkül is ellehet».

— Ah! — szakítá félbe a grófné — nekem parasztkalendáriumokba való adomákat mesélgetsz, míg fejem fölött eg a palota teteje. Hogy valaha egy Rivers kisasszony még mint menyem beköltözhessek házamba, attól félnem sem kell. Azért vagyok itt, hogy ily botorságot megakadályozzak, de már a gondolat is boldogtalanná tett, hogy az én fiam megfedkezhetik magáról és képes lehet, elaljasodni.

— Az én anyám úgy beszél, mintha az operaház egyik kaczér tánczosnáját akarnám nőül venni.

— A hasonlat szerencsétlenül van választva. Elöttem minden nő, a ki gyermeksége óta nem a magas társaságban nevedett, csak beszennyezheti házam tűzhelyét. Ismered hatalmamát és mégis merészkedel remélni?

— Anyám hatalmának teljes voltáról soha sem kétkedtem, de ez anyai jóságodnál és fiad iránt érzett szeretetednél nem lehet erősebb.

— Ah! ő még most is remél! Nem olvastad levelemben: addig vagyok anyád, míg a Tereskey névhez méltó vagy? Te még nem ismeresz engem! Előttem mindig csak az anya áll és arra nem gondolsz, hogy a büszke grófnéval is számot kell vetned! Vagy azt hiszed, hogy nagykorúságod után már nem lesz hatalmam e házassági tervet csak egy tollvonással is megsemmisíteni?

Árpád fejét hajtott, de nem felelt.

— Nem rettegtet a gondolat, hogy mint háladatlan, elpártolt korcsfajzatot kitagadlak?

— Anyám! Birtokaiddal szabadon rendelkezhetel. Ha van más, a kit jobban szeretsz, mint saját fiadat, kötelességem lesz előle az útból félreállni.

— Nem úgy, prókátor uram! Téged megtanítottak az osztrák törvényre, hogy az apa vagy az anya gyermekét csak a ráeső rész felében tagadhatja ki. Hiszen a férfiak hozzák a törvényt, rendesen az asszonyok ellen. A magyar törvényt nem ismerem, nem is akarom ismerni. Boszúm lángja életemben is perzseli bensőmet, mintsem türelmesen várhatnám azon időt, midőn végrendeletemet megírom. Hanem ama híres törvényhozók egy dolog felől még sem rendelkezhetek. Mert a mi az enyém, addig, míg élek, mindig azt tehetem, a mi tetszik. Vagyonomat elpazarolhatom, elajándékozhatom. Ha palotámat, urodalmamat eladtam, az árát akár az ablakon is kidobhatom az útczára.

Árpád gróf ismét mélyen meghajlott, de nem felelt.

— Most tehát halld végső és megmásíthatatlan határozatomat. Köztünk többé nincs helye az alkudozásoknak. Igen, vagy nem; engedelmesség vagy föllázadás: ez forog kérdésben. Első szavaimban csak azt követeltem, hogy kalandor házassági tervedről lemondj. Most már ez nem elég. Konok-

ságod, nyakasságod és elvakultságod engem a végletekig vezetett. Rögtön, e pillanatban ígérd meg, hogy még e tél lefolyta alatt Marie Antoinette kisasszonyt, az én pártfogoltomat, nőül veszed. Ellenkező esetben mehetsz atyád örökségébe, Kis-Tereskére s többé ne nevezz anyádnak. Még leveleddel se alkalmatlankodjál. Megparancsolom komornámnak, hogy szemem elé se hozza; azonnal küldje vissza fölbontatlanul.

— Oh anyám, ez rettenetes!

— Rettenetes, nagyon rettenetes; épen azért akarok rögtön véget vetni e kínos jelenetnek. Utolsó kérdésem: igen vagy nem?

Árpád gróf azon pillanat óta, hogy Rivers kisasszonyt ama rejtekekből újra láthatta, többé egy perczre sem ingadozott. Mindamellett kötelességének tartotta, anyját kimélni s megkísérlé a kitérő feleletet.

— Imádott anyám! Miért e szörnyű sürgetés, e borzasztó sietség? Hiszen még oly fiatal vagyok, hogy a házasság kérdése nem lehet napirenden.

— Oh nagyon jól tudom, nincs napirenden. Tudniillik a díszes és tisztos házasság a családi palotában. Ellenben az a másik, az a vígjátékba való egybekelés az egykor megszöktetett leánynyal: az már nem tűrhet halasztást!

És büszkén fölemelve fejét, folytató:

— Nem vagyok ahhoz szokva, hogy megvárakoztassanak. Föltettem kérdésemet, de még nem hallottam az egyenes választ.

Ekkor Árpád gróf hangos zokogásra fakadt; letérdelt anyja elé, de ha az ég rászakad is, ki kellett mondania e végzetes szavakat:

— Anyám! bocsáss meg, anyám, légy irgalmas: nem tehetem.

E szavak hallatára a grófné fölkelt helyéből. Egy ideig fia szemébe nézett, mintha most látná életében legutoljára.

Erre néhány perczig tartó szünet következett, mely alatt a grófné benső tüze lecsillapodni, szenvedélyének lángja lelohadni látszott. Mert a marczangoló kétely eloszlott, helyébe pedig a kérlelhetetlen bizonyosság, a félreismerhetetlen tény ridegsége állott, mely mint áthatlan köszikla elzárt minden kijárást, minden más, még remélhetett, kibontakozást.

Most már csak a hideg elhatározottság, a születés óta beszívott előítélet, a családban megőrzött hagyomány ural-
kodhatott.

Főlkelve székéről és egészen átalakulva, mindent levet-
között, a mi az anya érzelmeit még tartalékban hagyhatta
volna.

Az anya végkép megszűnt létezni; csak a grófné élt még
és így felelt:

— Elég, monsieur le comte. Elvégeztük ügyünket. Hol-
nap hívatom Werther Lajos jegyzőt s még két tanút. Minden
vagyonomat pénzzé teszem és elajándékozom vallásos és jóté-
kony czelokra. Magam pedig megyek oda, hova bár ezelőtt
huszonnég évvel is mentem volna: a kolostorba! Utálattal
válok el a világtól és éltem fogytaig fog gyötörni a gondolat,
hogy tetszett a Mindenhatónak, engem egy háladatlan gyer-
mekkel megverni. Adieu! a soha vissza nem látásra.

Ezzel eltaszítá a lábánál fetregő fiát. Még egy megvető
és gyűlöletet kifejező tekintetet lövelt vissza s aztán elhagyá
a szobát.

— — — — —
Árpád gróf megsemmisülve anyja szeretetének elvesz-
tése által, sokáig hevert a földön és szabad folyást engedett
könnyeinek.

Oly rögtön érkezett e változás, hogy hozzá nem szokha-
tott. Ezerszer inkább lázas álomnak látszott, mint rideg való-
ságnak.

Hiszen, ha fölemelte fejét, látta, hogy otthon van. Szeme
előtt csillámlanak a dúsan ékített falak, a menyezetnek ara-
nyozott arabeszkjei. Ott voltak megszokott bútorai, íróasztala,
könyvei, s minden, a mi egy gazdag ház gyermekét körülveszi.

És neki távozni kellene? Ő ki volna tiltva családjának
szentélyéből? Hogy hihetne el ily durva képtelenséget? A ka-
pus, a komornyik, a komorna, a szobalyány-sereg és a bérru-
hás cselédség mind itthon van, egyedül a ház gyermeke elűzve,
elkergetve?

Majd ismét játékot űzött elméjében a csalfa vigasztalás.
Vihar után következik a szép, derült nap. Szigorúan bánt vele
az édes anya. De hiszen épen ez a legbiztosabb jele a változ-
hatatlan szeretetnek! Nem is más okból akarja őt az Ebers-
dorff házhoz kötni, mint hogy mindig együtt maradjanak s

még annyi ideje se maradjon, hogy néha mint magyar mágnás eleget tegyen kötelességeinek a főrendek házában.

Egyszerre azonban látja, hogy öreg komornyikja, József, kisírt szemekkel lép be szobájába, s két nagy utazó bőröndöt kezd a szükségesekkel tele rakosgatni.

— Ah, öregem — mondá — hát csakugyan megyünk?

— Igen, gróf úr, megyünk, és az Isten tudja, mikor térünk vissza. A grófné kiadta a parancsolatot a kapusnak, hogy ha visszajönnénk, elutasítson bennünket, mint idegeneket, mint a házhoz nem tartozókat, mint a kiket itten senki sem ismer.

Így hagyá el Árpád gróf anyja palotáját, búcsú nélkül s még az éji vonattal Buda-Pestre utazott.

PÁLFY ALBERT.

A TETŐN.

Lásd! mily fáradalom,
Míg ide fölértünk,
Hol a fa gyümölcsöt
Böven terem értünk;
Hol a szőlőtőke
Mézfürtje nevet ránk
S búcsúzó madarak
Éneke szól hozzánk.

Nagy meredek part volt,
Pihegve haladtunk,
Nyugodtan terült el
A város alattunk
S az őszi határon,
Merre szemünk nézett,
Búskomoly halvány színt
Festett az enyészet.

Fáradsz ezután is:
Ne félj! Kevés az már,
Lent enyhe lakunkban
Békés nyugalom vár;
Testünket a lejtőn
Már önsúlya hajtja,
Lankadva, de gyorsan
Érünk le az aljba!

FODORI KATICZA.

(Népballada.)

«Eladtalak, lányom, egy itcze borárún,
 Egy kajla garason.»
 ««Kinek, édes anyám?»» «Borsfai Lászlónak.»
 ««Én ahhoz nem menyek, menyjen ké' el maga.»»
 «De ahhoz köll menned, ha mindjárt meghalsz is.»
 — Jó reggelt, jó reggelt! Fodori nagyasszony,
 Kedves napamasszony.
 Hol van a menyasszony, Fodori Katicza,
 Kedves hűtvös párom? —
 «Öltözik, vetkőzik röjtött kamarába,
 Haláli ruhába.»
 — Jó reggelt, jó reggelt, kedves hűtvös párom!
 Nyisd föl az ajtódat, röjtött kamarádat. —
 ««Nem nyitom ajtómat, röjtött kamarámat,
 Nem vagy hűtvös párom, megölő gyilkosom.»»
 — Fodori nagyasszony, kedves napamasszony,
 Nem vádol (vállal) társának, ölő gyilkosának. —
 «Kössed lófarkára, addig mindig húzasd,
 Míg annak nem vádol.»
 ««Lassan menj, lassan menj, Vidrai Pál fia,
 Kerék arany szoknyám tele vagyon vérrel;
 Fekete két szömöm homályban borúltak.»»
 ««Lassan menj, lassan menj, Borsfai László,
 Kedves hűtvös párom.
 Kerék arany szoknyám tele vagyon vérrel,
 Fekete két szömöm homályban borúltak.»»
 Röptön (rögtön) le is oldta, csakhamar kérdezte.
 — Mit ennél, mit innál, Fodori Katicza,
 Kedves hűtvös társam? —
 ««Nem eszem, nem iszom, mind eleget adtál,
 De mégis megennék, gyöngé szájkó szárnyát.»»

Borsfai László kapja a puskáját,
Hajtja a vadakat, lövi madarakat ;
Mire hazavitte gyöngé szajkó szárnyát,
Fodori Katiczát ki is nyújtóztatták.*)

(Resznek, Göcsej.) Közli

KARDOS ALBERT.

*) E ballada hosszabb változatban is él, mely a költeményt kiegészíti és a cselekvényt megmagyarázza. E szerint a vőlegény nem más, mint az ördög s a leánynak föltétlen vonakodása nagyon is érthető, mert vacsora közben ledobván villáját, lehajlik utána, meglátja Borsfai Lászlónak lólábát, mire így kiált föl:

«Anyám, édes anyám, megöltél engemet.»

Talán ez fejt meg a haldokló leány végső kívánságát is. Gyöngé szajkó szárnyáért messze küldi hitves párját, hogy testéből elszálló lelke a gonosz kezébe ne juthasson.

A balladát, a mely különben a leány halálával teljesen befejeződött, meg is bővíti a második változat:

«Diófa koporsót faragnak az ácsok»

Az anya hozza reá nem a menyasszonyi, hanem a halotti koszorút s leányától bocsánatot esdekel. De a szörnyű bűnre nincs bocsánat:

«Vidd el édes anyám, vidd el koszorúdat,
Átkozott a föld is, a hová letesznek,
Fű rajt' ne teremjen, virág elhervadjon.
Nem is bocsátok meg, hogy is bocsáthatnék,
Mikor az ördögnek hatalmára adtál?»

A bűnbánó anya fehér liliomot ültet leánya sírhalmára és e népballadai közhelyyel veti magát a halálba:

«Testem a testeddel egy sírba nyugodjon,
Vérem a véreddel egy patakba folyjon,
Lelkem a lelkeddel egy Istent dicsérjen,
Mennyeknek közepén örökkén élhessen.»

A költemény terjedelmesebb változata kiváltképp azért érdekes, mert tudtunkkal ez az első magyar ballada, melynek cselekvényébe az ördög is belejátszik s még pedig a bibliának hatalmas, romlás-okozó sátánja s nem a népmesének rendszerint rászédett, inkább komikus gonossza.

Nem is tudnók egykönnyen eldönteni, vajon a magyar balladákban soha föl nem lépő ördög a mi költeményünkben már eredetektor helyet foglalt-e vagy csak később a népmesékből hatolt-e belé.

Az a jelenség is figyelemre méltó, hogy egyik-másik balladához hogyan járúl hozzá idegen költemény alkotó része, a minő *Fodori Katiczában* a négy utolsó sor, a mely illik *Kádár Kata* vagy *Homoródi Zsuzsánna*-féle balladákban a párja után haló kedves ajakára, de nem a bűnös anyáéra. — Ez arra int bennünket, hogy gyűjtsük népköltészetünk termékeit, míg a viszontagságok erőt nem vesznek rajtuk.

K. A.

NYELV ÉS IRODALOM.

Audiatur et alia pars.

Jöjjünk tisztába mindjárt eleinte a dologgal.

Olvasván a *Budapesti Szemle* idei januáriusi számjában *A Nyelvhibák és Teendőink* című czikket, nem egy állításra bökkentem benne, a melyhez szó férhet. Ilyen szavak gyűjteményét vagyok bátor a *Budapesti Szemlé*be fölvétel végett ajánlani. Hozzászólásom egészen tárgyiasan ¹⁾ lesz tartva, úgy hogy még színe se mutatkozzék benne a polémiának.

Legelsőben is fölakadtam ezen a szón: «nyelvhibák». Eleinte elindúlva ezeken: *disznóláb* = *disznó lába*, *kutyafark* = *kutya farka*, *házfedél* = *ház fedele*, *toronygomb* = *torony gombja*, tudniillik a melyek hamarjában jutottak eszembe, és ezeken, a melyeket a szóbavett czikkből szedegettem: *szólás-mód* = *szólás módja*, *jutalomtétel* = *jutalom tétele*, *nyelvújítás* = *nyelv újítása*, *nyelvör* = *nyelv öre*, *honvéd* = *hon véde*, *ügyvéd* = *ügy véde*, *nyelvkincs* = *nyelv kincse* stb. — egészen magyarosan így értettem: *a nyelvhibák* = *a nyelv hibái*. Ezt a fölfogást azonban kétessé teszi az a második szó «Teendőink». Mert tegyük — nem megengedve — hogy vannak hibái a nyelvnek. Nekünk azokkal — anyanyelvünkéivel — szemben csak egy, kérdésbe nem hozható, teendőnk van: hogy tisztelettel tekintsük, sőt kövessük, épen mint a rák leánya követte anyja hátrálását. Lám, mit mond Lichtenberg: «Die Sprache gehört der Nation, und mit der darf man nicht umspringen ²⁾ wie man will». Sajnálom, de ki kell mondanom, hogy rajtunk kívül még csak egy nemzetet ismerek, a melynél mindennapi

dolog a Lichtenberg idves intésének fitymálása. De az, a mely saját anyai nyelvében s ennek tős, törzsökös szólamaiban hibát lél, az csak a magyar, ⁸⁾ s ha «teendőink» abban állanak, hogy ettől a keblünkben dúlástól szokjunk el, úgy meg tudnám egyeztetni vele a «nyelvhiba» természetesen fogott értelmét. De mivel ilyest a cikkben nem lelek, nem ragaszkodom első ötletemhez. Annál inkább nem, mivel a mi kis jártasságom van az összehasonlító nyelvtudományban, nem akadtam oly nyelvészre, a ki a «Sprachfehler»-t abban az értelemben használná, mintha az valamely nyelvnek általános hibáját jelölné. Szólhatni egy nyelvnek a másikkhoz hasonlítva fogyatkozásairól vagy redundatiáiról, sí mább vagy darabosabb voltáról, egyszerűebb vagy bonyolultabb szerkezetéről stb. De az ily minőségek egyikét sem nevezik hibának. A pálmafának nem tulajdonítják vétkül, hogy törzsökében nem alakulnak évi karikák, s a görög nyelvet senki sem sajnálja azért, hogy a szanszkrit 8 ejtésével szemben csak 5-tel kellett beérnie. Vannak minden nyelvnek magában véve is analogiabeli következetlenségei. De ezeket sem tulajdonítják hibául, sőt Grimm — a ki igenis emlegeti az «etymologusok» hibáit — imígy nyilatkozik többek közt a nyelv eljárásáról: «In der Ableitung, wie in der Sprachbildung überhaupt ist das Gesetz der Analogie nie vollständig durchzuführen. Die Sprache ergibt sich ihm gleichsam nur kurze strecken, und bricht dann wieder ab, um auf eine neue richtung einzugehn oder ganz einzuhalten». (D. Gr. II. 381. [403.] l.) Szóval, a kérdéses «nyelvhibák», nem a nyelv hibái. Mit jelent hát? Mielőtt felelnék, hadd hivatkozzam Wöhlerre, a ki Pesten ezelőtt harmincz esztendővel azt állítá — akkor nagy boszúságomra — hogy «két magyar, ha egymást meg akarja érteni, németül kell hogy beszéljen». És íme most kénytelen vagyok, Wöhler utasítását követve, németre fordítani a szót és német szótárban keresni az értelmét. *Nyelvhiba* = *Sprachfehler* (Ballagi) és: «*Sprachfehler*, ein Fehler wider die Regeln der Sprache (Sprachschnitzer)». (Heinsius *Wörterbuch*). Tehát tisztában vagyunk: «Nyelvhiba» = *nyelv elleni hiba*. Azaz: tisztában a ténynek létével, de nem a minőségével. Erre nézve ugyanis nem egy kételyünk támad. Legelsőben is azt kell kérdenünk Ányossal a «nyelvhibá»-ról: «Vajon nem vagy-é te azoknak számából», melyekről azt az ítéletet hozza ezikkíró, hogy «a mi csillogás

van rajta, . . . java része kívülről . . . csempészett üres csebecse»? — Aligha nem!

Gyanúnkat neveli az a második kérdés: tős, szokásos-e nyelvünkben oly szerkesztmény (compositum⁴), mely két főnévből levén kapcsolva, első tekintetre vagy hallásra, nem világos benne a viszony a két szó értelme között? Íme ezekben: disznófül, aranyóra, hordóabroncs, favágás, képviselő⁵), sőt még gőzhajó is, megvan a kívánt föltétel. De ebből: «nyelvhiba» bírná-e kiolvasni vagy kihallani valaki azt hogy: «nyelv elleni hiba»?

De ezeket nem tekintve — *posito non concessio* — kérhetni harmadszor: helyesen van-e fordítva a «Sprachfehler» nyelvhibának? Kereken feleljük reá, hogy: *n i n c s!* A szerkesztmény első szava: *Sprache* nem = *γλώσση*, lingua, language stb.; azaz, nem a mit Heinsius így értelmez: «Der Inbegriff von Tönen, sofern sie Zeichen und Ausdruck der Empfindungen sind, besonders der ganze Inbegriff von Wörtern und Ausdrücken, deren sich die Menschen bedienen, ihre Empfindungen und Gedanken einander zu erkennen zu geben, in welchem Sinne jedes Volk seine eigene Sprache hat»; hanem igenis = *λόγος, λέξις*, vox, locutio, parole (mot), utterance stb., azaz: «die Art und Weise zu sprechen (Heinsius), «ein einzelner Zweig einer Sprache» (Sanders). Ebben az értelemben a «Sprachfehler»-t *szóhibának, szólamhibának* vagy *beszédhibának* lehetne fordítani.

Elég lenne már ebből ennyi, ha nem volna, minden lehető félreértés vagy ellenmondás eltávoztatására, megjegyezni szükséges, hogy a «Sprache»-nak, mint szerkesztmény előtagjának itt követelt jelentése ezúttal csak a «Sprachfehlerre» vonatkozik, mert más kapcsolatokban tehet a «Sprach»- általában «nyelv»-et is. De ez a körülmény nem kisebbíti, sőt tetőzi a fordítás hibáját, a mennyiben a «nyelv» nálunk nem kétértelmű abban a tekintetben, a miben a «Sprache».*)

*) Azt hisszük, hogy a tisztelt értekező téved. A *nyelvnek* a magyarban is megvan a *beszéd* jelentése. Nem említve az újabb írókat, a minők Vörösmarty, Petőfi és Arany, im e következő példákkal szolgálunk a régebbi irodalomból.

1. Ydeghen neepet hoz the read wr ysten mezzünnek, es az feldnek veegheeról az hamar meenew keselyőnek hasonlatossaga zereent, kynek *nyelweet* megh nem ertheted. (*Jordanszky Codex* 261.)

Második fönnakadásom ennél a szónál vala: «teendőink», még pedig két okból. Az első, a csekélyebb az, hogy nem képelek se magyar, se más szóló szervet, a mely két *e*-t egymás után hallatni bírna máskép mint vagy összeolvasztva, vagy mekegéssel, mint például ebben: «lenne eszed!»*) A nagyobb ok az, hogy nem tudni, kihez vagy kikhez szól a «teendőink»-be foglalt fölhívás? A találgatás és sötétben tapogatódzás nem kenyerem, és így csak az az észrevételem ezúttal, hogy, a mint látszik, a «teendőink»-et részletező szakaszok a hanyatló magyar nyelvérzék élesztését czélozzák. Igen dícséretes szándék, adja Isten, hogy sikerüljön s az ajánlott módok elég hatályosak legyenek.

A czímról a dologra térve, czikkíró a szörenddel kezdi s különös bővön tárgyalja az ily szólamokat, mint: «E hírünket két lap is *megczáfolni akarta*». A szándék itt is igen jó; végrehajtása módja ellen azonban kifogásaim vannak. Föltűnik mindjárt a fölhordott példák sokasága. Mindnyája azonban annyira hasonló, mind hibás mind igazított alakjában, egymáshoz, hogy a 40—41 sem bizonyít többet, mint egy közölök — *ab uno disce omnes*. Hanem, ha a nagy szám kicsi szolgálatot tesz a czikkírónak, annál többet nekünk a bűvös körön kívül állóknak. A *Budapesti Szemle* szerkesztőjének kritikus szeme azonnal észrevehé, hogy kutya van a kertben s

2. Ees monda eegh az zolgaak keozeeool: Ew keozeeoleok valo vagh *Nyelwed ees awagh zolasod ees az mutattya hogh ew keozeeoleok valo leegh* (nam et *loquela* tua manifestum te facit) *Winkler Codex* 171.

3. Baróthi Szabó Dávidnál (*Magyarság Virági* 321—325. lap.) ezek találhatók: «Egy'től sem kaphata nyelvet: feleletet, választ. — Nem a böltsek nyelvén szólani. — A nyelv vétkeinek különböző nemei. — Ez volt az ő kedves nyelve (= szava) — járása. — Nyelv. botlás. — Borotva-nyelv.»

4. Kresznericsnél: «Nyelv-ejtés: idiotismus. Nyelvfulánk: *ca-lumnia*. Nyelvváltság: *emenda linguae* Molnár Albert.

5. Páriz-Pápainál: «In sermonem incidere: Példabeszédbe esni, mások nyelvére esni. — Elkerülni az emberek nyelveket».

6. Miskolczynál (*Vad Kert* 603.): «Tsátságó nyelv-pritty emberek». Zvonaricsnál (*Pázm. Pírons.* 74.): «Ez nyeluprýtthy fösétessel chak magadra hosztáll gyalázatot».

Szerk.

*) Van egy harmadik is, s ez épen az, a midőn a két magánhangzó közé egy *j*-t csúsztatunk be a kimondásban. Egyébiránt itt a két *e* nem ugyanazon hang, az első közép *e*.

Szerk.

rá is mutata — kissé félénken — e szavakkal: «a mit czikkében a szórendről mond, ahhoz nem igen férhet kétség». Én tovább megyek s azt mondom, hogy ahhoz bizony igen is férhet kétség s még valamivel több is. A példák egyforma szőre alatt ugyanis különbféle bőr rejlik. Kép nélkül: a hibásoknak állított szólamok nem mind hibások; az igazítások pedig nem mind helyesek és sohasem teljesek. Megjegyzem azonban, hogy egy szólamnak is a hibássága fölött egészen biztos íteletet nem mondhatni, mert elszigetelt és connexiójából kivett mondat hibásnak látszhatik, holott a maga helyén talán feddhetetlennek vagy legalább menthetőnek mutatkoznak. Én hát csak az előttem fekvő actákból ítélnék.

Lássuk már az idézett első példát, melyet czikkíró így igazít ki: «meg akarta czáfolni». Ez magában tekintve igen is «jól» van. «Pulcra species», mint a Phædrus rókája mondja, sed rationem non habet. Mert lám, nem a van kiigazítva benne, a mi igazán hiba a szólamban, tudniillik ez az összeállítás a szavaknak: «két lap is meg» . . . és ez az igazításban is meg van hagyva. El lehet pedig enyésztetni a hibát így: «E hírünket megczáfolni két lap is akarta». Mind a két hibát tudniillik a mit czikkíró és a mit én tartok annak, egyszerűen is el lehetne enyésztetni így: «E hírünket meg akarta két lap is czáfolni». Lehetne még harmadik variáns is, de előbb a más kettővel hozzuk tisztába a dolgot.

Azt hiszem nem találok ellenmondásra olvasóim részéről, ha a szórendre nézve azt állítom föl egyik fölül, hogy *azokat a szavakat és szólamokat férkeztessük lehető közel egymás mellé, a melyeket a legerősebb kötél tart össze, vagy elvontan szólva: a melyek legszorosabb viszonyban vannak egymással.* Nem ereszkedhetem ki e helyt az elvnek sem inducalására sem részletes alkalmazására; hiszen ez maga egy egész cikket igényelne. Hanem, azt hiszem, elég plausibilis arra, hogy ideiglenesen elfogadni lehessen.

No már, szorosabb viszony nem lehet mint az ige és igekötője vagy más határozója közt. Azt kérdem már, mit vett a szegény infinitivus, hogy az elv beneficiumától megfoszszuk? És más felől: van-e kiváltsága arra, hogy igája vagy nyüge alól fölmentsük? Nem is várok feleletet, hanem kimondom, hogy *megczáfolni, elmenni, legyőzni, fölmagasztalni, részre hajlani, közbeszólni, szépen írni* s teménytelen

más, magokban véve bizonyára ném «nyelvhibák». Jegyezzük meg: «magokban véve». Mert mint a *natura brevis vocalis positione longa* lehet; valamint bizonyos tünemény némi zavaró ok hozzájárultával a természetnek rendes körülmények közt reáalkalmazható törvényét meghazudtolni látszik; valamint az erkölesi világban egymással ellenkező kötelelességek állanak szembe; úgy *mutatis mutandis* a beszédben, a nyelvben is. Ezért vagyunk kénytelenek — vagy mondjuk csak tartozunk — a határozóikkal szorosan összeállított infinitivusokat társaiktól igen sokszor elválasztani és közükbe más szót vagy szavakat csúsztatni és így válhatnak a magokban s kellő combinációkban hibátlan «megezáfolni stb.» hibásokká.

Visszatérve a példahalmazra, minthogy legcsekélyebben sem sejteti cikkiró, miért tartja rosszaknak az idézett szólásokat; továbbá mivel semmi más közös vonást nem lelek bennök csak a határozójával szorosan társult infinitivusokat; végre mivel én se ezeket általában, se az idézetek mindenkét hibásaknak nem vélem, fölhíva érzem magamat az ellenmondásra és a *Budapesti Szemle* szerkesztője «alig»-jának tetemesen felebb való fokozására. De hogy biztos alapra fektethessem, még egy pár elv számbavételére szólítom föl olvasómat és kérem ki türelmét.

Az első elv az, a melyre réges régóta sürgetem a figyelmet, tudniillik hogy a *magyarban a szórendnek egyedüli kulcsa a mondat hangnyomateka*. De bizony fölszólalásom és sürgetéseim «kiáltó szó valának a pusztában» s nem adtak viszhangot. Mikor Mr. Jourdainnek megmondták, készségesen elismerte s elbámúlt rajta, hogy negyven év óta beszél a prózát s nem tudott semmit róla; de magyar nyelvész pajtásaim még odáig sincsenek és ámbár tapasztalhatták, hogy minden magyar tejet szopott ember míveltségi és vidéki különbség nélkül, mikor természetesen beszél, amaz elvhez alkalmazkodik szavai rendezésében, sőt ők sem cselekesznek különben, még sem akarnak semmit tudni róla és egyetlen egy magyar nyelvtan sem említi a mondataaccentust. Lelkők rajta. Én pedig egy pár világosító részlettel kísérem az elv kimondását, bizonyítgatás helyett minden magyar saját tapasztalására hivatkozva, mert hiszen csak tényeket adok elé.

A mondat hangnyomateka a mondatot két részre vágja: a második rész a nyomatekos szótaggal — az illető szó első

tagjával — kezdődik. Közbevetőleg meg kell jegyeznem, hogy az úgynevezett igekötőket az igtől elkülönözött önálló határozóknak kell tekintenünk.

A mondat egyfelől a határozott módú igéből, másfelől ennek határozóiból állván, az *ige mindig a második részbe esik, a határozók (casus, adverbium) az első és második részen oszta-koznak.*

A mondat hangnyomatéka hol az igére, hol az ige előtti szóra vagy szólamra esik. Az utóbbi eset azonban aránytalanul gyakoribb.

Ímígy alapot vetve, merem állítani, hogy a határozós — ha tetszik jelzős — infinitivus nem csak magában kifogástalan, hanem a mondat nera accentuált helyeit bátran el is foglalhatja. Ezek, a mondat első része, s a második részben a verbum finitum utáni hely. Valakit barátja bizonyos portékával kecsgetet, s ő így felel: «*ingyen kapni* nem kívánom, *megvenni* nincs módom». Jobb, szebb, gördülékenyebb, magyarosabb volna-e: «ingyen nem kívánom kapni, meg nincs módom venni»? — Az atyjával gyalogló fiú panasolja, hogy elfáradt s az azt mondja neki: «Leülni megengedem, leheveredni a ló szokott». Nem látom javítottnak így: «Le megengedem ülni, le a ló szokott heveredni». — Étekről szólva: «*föltálatni* könnyű, *jóllakni* alig lesz elég.» Ez is aligha javúl a szólamok elválasztásával.

Ellenben, accentuált helyen, tudniillik a verbum finitum előtt, nagyobbára esetlen a jelzős infinitivus és jobb csak a jelzőt hagyni a fő-ige előtt, magát az infinitivust utána helyezni, úgy mint czikkíró tett minden igazításában, s egyszersmind fölmentett az alól, hogy példát csináljak vagy keressek e második pontra. Hanem itt is van megfontolni való. Mert mivel a szétválasztáskor a complex infinitivus jelzője a verbum finitumhoz szegődik, ügyelni kell, ne hogy azzal még kevésbé törhető esetlenség támadjon. Így ezt: *megczáfolni akarta*, helyesen igazítá czikkíró mert *meg* és *akarta* nem idegenkednek egymástól, sőt *megakarom, megakarod* minden lépten-nyomon előfordúlnak a közbeszédben. De nem úgy ám a következő. *Földre rántani iparkodott* igenis az incriminált rovatba tartozik, de egyszerűbb és helyesebb így javítani: *iparkodott földre rántani*, mert czikkíró igazításában: «*földre iparkodott rántani*» a *földre iparkodott* igazán esetlen combinatio, valamint

ez is: szét kívánja. Holott ezek: ki kérheti, meg: vissza készül, kifogástalanok. A többi példa hasonló jellemzését olvasóimra sőt cikkíróra magára bízhatom s így ezzel a tárggyal végeztünk volna. Lássuk a viszonyítókat.

körül — Az igaz, hogy sokszor helytelenül használják, de biz' én nem mernék a fölhordott példák mindenike fölött pálczát törni s cikkíró némely igazítását csak synonym szólamoknak nézem. «Mit csinál anyád?» — «Az étel körül forogódik (vagy szorgalmaskodik).» Azért, hogy valamely magyar postpositiót lefordíthatunk német praepositóra, nem következik okvetetlenül, hogy az ebből legyen fordítva. Nagyobb hiba van ennél az idézett első mondatban, melyben a szavak helyes rendje e volna: «Most nyílik alkalom előadni sérelmeinket a közös ügyek körül.» (Itt a német nem *umot*, hanem *übert* használna.) — A «fölött»-et sem kárhoztatnám oly nagyon és — hogy ne szaporítsak szót — hivatkozom a *Magyar nyelv szótárára*. Ellenben teljesen egyetértek cikkíróval az «által» korholásában és igazításában. Csak azon csodálkozom, hogy nem kelt ki cikkíró a szenvedő igék mellett oly sűrűen használt *által* ellen. Si exemplum quæris, circumspice.⁷⁾ Ezt az undokságot kérelhetetlenül kell üldözni, annál inkább, hogy épen semmi szükség sincs reá, mert minden szenvedő igéjű mondatot, melyben a cselekvő személy vagy dolog ki van fejezve, ki lehet cselekvőleg mondani. «Csak a babért nem üti meg a menykő»: ⁸⁾ ezt miért írják így: «csak a *babér* nem üttetik meg a menykő *által*.»?)

Ne feledjük azonban, hogy a szenvedőből cselekvőre való átvitel csak a mondattal — mint a melyben *verbum finitum* van — történhetik. Igen, de a cselekvő ige múlt-részesülőjének is, nálunk szintúgy, mint előttem ismeretes minden más nyelvben lényegesen szenvedő az értelme (*rakott székér, rántott csirke, főtt étel, hallott szó* stb.): hát már ha ilyes participiumok mellett a cselekvő-t is ki kellene fejeznünk, például ha ezt; *laurus fulmine icta*, akarnók magyarul kifejezni, mi lenne a helyes eljárás?

A felelet nem könnyű, hanem kerüljük meg. Elsőben is azt merem állítani, hogy *ebadta* (gazembere!), *ebszülte* (kölyke!), *ellenségdúlta* (föld), *féregrágtá* (torma), *hidegvette* («atyafiak», Fal. F.), *hidegcsipte* (láb), *Istenadta* («kis barnája»), *Istenhozta* (szerencse), *Istenverte* (ország), *jégverte*

(szőlő), *magamültette* (fa), *napsütötte* (arcz), *ördögharapta* (fü), *Scabiosa prat.*), *ördöglakta* (pusztaház), *penészfogta* (könyv), *sörhizlalta* (német), *tetűette* (koldus), *szakácsfőzte* (ebéd), *szélhordta* (homokbuczka), *szűette* (gerenda), *tűzokozta* (kár), *villámsujtotta* (babér), *vízmosta* (part) stb. stb. minden ember értette s alkalmilag használta szavak és hogy kár volna helyettök ilyeket mondani és írni, mint: *eb által adott, féreg által rágott, Isten által vert, ördög által harapott* stb. valamennyi. Ezzel azonban nincs eligazítva a dolog, mert az ajánlott szólamokban, mint látható, se a névnek jelzője, se a részesülőnek határozója vagy igekötője nincs, és ezek meg is rontanák benne az idiotismust. Ilyenkor tehát nincs más mód, hanem vonatkozó (relatív) mellék mondatná kell alakítani a szerkesztett jelzőt.

Az *után* kritikájában azt állítja cikkíró, hogy: «a magyar borra szomjazik». Tamás vagyok benne; mert *szomjazom*-nak *ihatnám* a teljes synonymája és: *vízre, borra* vagy *pálinkára* nem *ihatnék* senki, hanem *vizet, bort* vagy *pálinkát*. A fölhozott mondatban a «szomjúzik» csak átvitt értelemben = *vágyik* van használva, s így mondhatni «dicsőségre, d. *után* («utánad folynak könyeim, Csok.) d. *hez*. («Te hozzád én Istenem, szomjúhozik én lelkem.» Moln. A.)

Az *irigyel* *valakit*, igen helyesen van megróva, és *szolgálhatom* melléje még *ezt* is: *kínál valakinek valamit*. Egyik nagynevű írónk tollából olvassuk, hogy *neki hivatalt kínáltak*. Nálunk a házi asszony a vendégét *kínálja* meg *kalácscsal*. Most veszem észre, hogy nekem is így kell *vala* írnom: *szolgálhatok ... ezzel*; de hiába! az ember néha elvétí, néha el akarja vétí.

Tárgyalja továbbat cikkíró az oly mellekneveket, melyek főnév- és melleknévből szerkesztvék vagy szerinte «a főnév-melleknévi összetételeket. Nem tartom szükségesnek pontról pontra kísérni tárgyalását — sunt bona mixta malis — mert, nem lévén még tisztába hozva nyelvezetünkben a szószerkesztés ügye, igen messze vinne, hanem beérem egy pár oda mellékelhető észrevetellel.

A szóba vett szerkesztvényeket először két rovatra, úgy-mint 1. a melyekben az utószó verbale adjectivum, 2. a melyekben nem az. Az 1. rovatbeliekben, ha a melleknév kiható ige jelenrészesülője, mint ezekben: *átlómlató, favágó, képviselő*,

leánynéző, szalmarágó, feddhetetlen a szerkesztés. A nyelvszókásnak ugyanis tetszett kihagyni az accusativus-ragot. De másnak a kihagyására nem hatalmaz föl. *Pestről jövő* helyett nem mondhatni *Pestjövő*, *hasából beszélő* h. *hasabeszélő*, *farbárágó* h. *farrágó*. Szintoly kevéssé maradhatnak ki a ragok a végett, hogy 2. rovatbeli szerkesztvényeket alkossunk. Tehát *szellemdús* e helyett: *szellemben dús*, *borteli* e. h. *borral teli*, *vízmentes* e. h. *víztől mentes*, *szolgálatkész*, e. h. *szolgálatra kész* stb. hibások. És ezért nem helyeselhetem ezt is: *elmebeteg* e. h. *elméjében beteg*.⁹⁾ De még kirívóbbak azok a szerkesztvények, a melyek igazolására hasonlósághoz folyamodnak, például *koromfekete* (fekete mint a korom), *méregkeserű* (keserű mint a mérge), *csigalassú* (lassú mint a csiga), *tündérszép* (szép mint egy tündér), *nádegyenes* (egyenes mint nád) és egynéhány czikkíró idézte példa. Az ilyeket ugyan széltiben használja a német, de nyelvészei neki is magyarázni tartják szükségesnek. *Grasgrün, himmelblau* (wie das gras; wie der himmel).¹⁰⁾ Legiszonyosabbak volnának az ilyenek: *szemkancsal, lábsánta, lábsámpás, orrtaknyos, hajborzos, lábfejős*, és a czikkben idézett: *orrfitos, hátpúpos* stb. Nem csak ocsmányok ezek, hanem merőben szükségtelenek is, mert mindnyájok csak megfordításai az eminenter specialis magyarszólamoknak: *kancsalszemű, sántalábú, taknyosorrú, borzoshajú, fájóslábú, fitosorrú, púposhátú* stb.

Mit helyeslünk hát, ha annyit eldobunk? kérdik. Véleményem szerint kétfélet a 2. rovatból, melyeknek nyelvtani magyarázata analóg, jöllehet bizonyos tekintetben ellenkező. -Első rendbeliek azok az idevágó szerkesztvények, a melyeknek előszavai adjectivum értelmet váltanak, és a melyeknek, ugyszólva, typusa a két főnévből szerkesztett *aranyláncz*. Ilyenek a czikkíró idézte példák: *kutyahideg, disznómeleg, menykőnagy, csodaszép* (csodálatos, bámulatos szép), *tengersok* (rengeteg sok), *méregdrága* (ölő, pusztító emésztő drága). Ezeket pleonasticus, akár superlatív, szerkesztvényeknek nevezhetni. Összeesik ez az alrovat a czikkíró, hasonlóképp magyarázott 2. osztályával. Második rendbeliek, a melyekben az utószó, az adjectivum, vált substantivum értelmet, a milyenek a czikkíró 3. osztályabeli: *országnagy, várnagy, hadnagy*, melyekhez ezeket is: *osztályrészes, birtokrészes*.¹¹⁾ Mind-

ezeket, mint czikkíró a magáéit, birtokviszonnyal magyarázhatjuk.

Még van egy kis hozzászólásom a *teendöink*hez. Ezeket röviden és czélszerűen ez egy prægnaans szóval: «szövetkezünk» foglalja végül össze czikkíró. Én is azt mondom, csak szabadjon eszébe juttatnom az illető szövetkezés természetes föltételeit, vagy legalább a főbbeket, úgymint. 1. Jöjünk tisztába az elvekkkel s egyezzünk meg bennök. 2. Legyünk következetesek alkalmazásaikban. 3. Járjunk el «sine ira et studio».

Az első ponthoz nincs ezúttal további észrevételem, de van ám a másodikhoz épen a tárgyalt czikk alkalmából.

A czikknek mindjárt elején olvassuk ezt a szót: *képzett*. Íme mit mond a *Ny lvör* (s föltehetem, hogy czikkíró is szintügy mint én egyetért vele): «Általában hibás minden olyan újabb keltű szó, a melynek megvolta akár jelentés, akár alak tekintetében egészére vagy csak egyik tagjára nézve is magából a nyelvből világosan nem igazolható». E szerint *képez* ama sűrűn sőt kirekesztőleg használt értelemben minden bizonynyal «hibás szó,» még pedig kétkép, úgymint «egészére» és «egyk tagjára nézve». Egészére, mert a korábbi közbeszédben «képezem» csupán megrövidített vagy koptatott alakja volt ennek «képezem», mi «világosan» nem jelöli azt, a mit a mai divatú «képezem». «Egyik tagja» pedig, tudniillik a «kép» «a nyelvből» semmi más jelentésben nem «igazolható», mint a miben: imago. És lássuk mit tesz *imago*? «IMAGO. (εἰκὼν εἰδωλον) *Simulacrum, species, exemplar, et alicuius rei repraesentio.*¹²⁾» Gessn. Thes. s. v. És még: «imago. (imitago, nach *Porph. Hor. carm. I. 12, 4. cl. Paul . . . Diac p. 112.* jedenfalls mit dem Stamme IM in imitari, sibilirt¹³⁾ in similis, zusammenhängend.) d. Nachbildung, das Abbild e(ines) Gegenstandes». Klotz. *Handwört. d. lat. Spr.* — No már a *Nachbildung, Abbild* a gyakori használatra nehézkesek levén, röviden csak *Bildet* mond és ír helyettök. De a *Bild* nem «eindeutig», mint a magyar «kép» és épen más jelentései nyomán van belőle származtatva többnyire a *bilden*, melynek értelmezései: (Sanders s. v.) «1. Bestimmte Form oder Gestalt haben oder annehmen: *Die Sterne der Kassiopeja bilden ein W*; die Strassen der Stadt bilden einen Stern; die Gesellschaft bildet zu diesem Spiel einen Kreis.» — Mindenik példa után oda lehetne tenni az *ab* præfixumot s azért bátran fordít-

hatni «képez»-zel. De lássuk tovább: «2. sich als etwas darstellen und es so sein,¹⁴⁾ namentl. auch von Bestandtheilen in Bezug auf das Ganze, das sie ausmachen: der Rhein bildet die Westgrenze Deutschlands stb. stb. — 3. einen Stoff formen, in bestimmte Gestalt bringen und dadurch einen Gegenstand schaffen (halljuk!) erzeugen, oft sinnverwandt machen. — 4. Einen schon in einer Gestalt vorhandenen Gegenstand bildend¹⁵⁾ umgestalten. — 5. einen Gegenstand nach den in ihm liegenden Anlagen fort- und ausbilden, entwickeln etc.» A *bil* gyök további jelentéseire nézve utasítom olvasómat a Grimm német szótárához. Általában pedig világos, hogy a divatos értelemben használt «képez»-t az idézett elvvel nem lehet összeegyeztetni. És így arra, a ki a «képez»-t ezek után is védi, a következetlenség vádját bizvást kimondhatni. Ugyanazokat kellene ismételnem a «képes»-re nézve is, tehát nem pazarlok se helyet, se időt reá.

Olvasom a cikkekben ezeket is: «század, évtized», és midőn megfontolom, hogy minden grammaticus és nem grammaticus egy szívvel lélekkel vallja, hogy az *ad, ed* affixum sorszámot jelöl; másfelől meg azt, hogy nyelvünkben nincs példa reá — mert a helyneveket: Arad, Enyed, Hadad, Nyüved, Sarkad, Szeged, Várad stb. csak nem veszik annak — hogy *ad, ed* collectiv neveket jelöljenek, a lehető legkiáltóbb következetlenségnek kell a «század», «tized» pártolását bélyegeznem. Túltesz a híres: «credo quia absurdum»-on. Nem helyeselhetem továbbá az «aggóskodást» és «tudákoskodást» sem. Amazt azért nem, mivel *aggós* nem létező, derivatuma sem lehet. Emezt meg azért nem, mivel «tudákos» már maga «tudáskodó»-t tevén, egy másik *kod* hozzáragasztását fölöslegesnek ítélem. Még csak egyet.

Alig hiszem, hogy helyeselné az ajánlott szószerkezet valamelyik léendő tagja ilyes mondatot: «Egyikünk *könyvhangozan olvasva* mulattatá a társaságot», vagy «Izsó márványszobor *kifaragva* lett híressé». De meg vagyok győződve, hogy az a tag ezt sem szeretné jobban: «a nyelvhibák *szemlesütte* léptek a nyilvánosság elé». Régebben, mikor a nyelvérzék erősebb volt, a *sámkivetés* szemét lesütve bújt el az alig jobb, de mégis valamicskével jobb «száműzés» elől, és menekült — a *Magyar nyelv szótárába*.

Vége nem következetlenség-e, midőn a népnyelv tekin-

télyere hivatkozunk egyfelől, azonban nyilván tőle köleszöszött szavakat önkényesen — *stat pro ratione voluntas* — más, eredeti jelentéseiktől különböző, olykor ellenkező értelemekben használunk. Így járt a már szellőztetett «képzem». Így a «szigorú», mely a (videki) nép nyelvén = vékony (ad normam: «vékony ebéd; synonymája szilimán, sovány), hitvány, silány és az irodalomban = kemény, hajthatatlan, sanyarú. Így az «agyafűrt» = együgyű, értetlen, balgatag, mely a papíron: = ravasz, makacs. (Hogy férhet meg a kettő együtt?) Így a «száll», a mely, mint a «szállás» kétségtelenül bizonyítja a haladás megszüntét és megszakadtát és így a *nyugvást* jelöli és minden írónk épen az ellenkező értelemben használja és menést, repülést, általában haladást jelöl vele; holott a «száll» szintűgy sibilálása az «áll»-nak mint *sim* gyök a latinban az *im*nek.¹⁶⁾

Nem fűzöm tovább, hanem átmegegyek a 3. pontra.

A vasutat nem mindig vihetni egészen lapályon, mendekecs vagy lankás egyenes völgy hosszában, hanem dombnak, hegynek, másszor hirtelen mélyedésnek kell nekimenni vele. Az egyik bajon átvágással és alagúttal segítnek, a másikon áthidalással, viaducttal. Így bökken akadályokra a «szövetkezés» is és szintűgy van legyőzésökre negativ és positiv módszer. Az «átvágást» eléggé kijelöltem az illető pontban, az áthidalás módját hadd mondja meg az ismert nevű Zöllner (szabadjon eredetiben idézni):

«Die bewusste Continuität in der Geistesarbeit und die damit verbundene Entwicklung eines starken wissenschaftlichen Gewissens¹⁷⁾ ist der Lebensnerv für jede Blüte und jeden Fortschritt der Wissenschaft. Ist dieser Nerv einmal verletzt oder gar zerschnitten, so treibt der stolze Bau vergangener Zeiten gleich einem Schiff ohne Steuer, haltlos auf dem Meere herum. Von den Wellen geschaukelt, bald hoch emporsteigend und dann wiedersinkend zeigt es uns im Glanze der niedersinkenden Sonne bald diese bald jene Seite.»
(*Ueber die Natur der Cometen*. LVI. 1.)

Át van-e vágva vagy legalább dolgoznak-e átvágásán annak a hegynek, melynek két legerősb sziklája az *ira* és a *studium*, magyarosan: ellenszenv és pajtáskodás, és a mely nem csak útban áll, hanem el is választja egymástól az azon-egy ügy híveit és munkásait; az azon-egy célra törekvők cso-

portait? Meg van-e az az erélyes építőmester, a «tudományos lelkiismeret», melynek vezérlete alatt az *áthidalás* megtörténjék?

Mikor mind a két kérdésre igennel felelhetünk, akkor biztosítva lesz a szövetkezés és sikere!

Addig pedig a Babelianismus, Brahmanismus és Hobbesianismus árnyéka fog lebegni irodalmunk tohubohuján.

Az elsőnek legfényesebb szülőtte a maccaroni-styl prosában és versben.

A «bellum omnium contra omnes»-t Hobbes se adta ki Utopiának.

A varna-különböztetésnek pedig maradványait se fogja erősen sokáig túrni a kárpátalji betyár nép.

BRASSAI SÁMUEL.

J E G Y Z É S E K.

¹⁾ Ezek helyett: *házas, népies, falusias, harczias, úrias*, nem írjuk: *házilag*, *népileges*, *falusilag*, *harczilag*, *úrilagos*. Bizony hát jobb: *kezdeties* is, mint *kezdetleges* és *túrghyas*, mint *túrghyilag*, melyeket igazán csak *nyelvértelenségleges* fül szerethet. Nyelvtanilag is hibásak, mert *túrghyilag*, *kezdetleg* derivált (affixumos) igehatározók s ilyenekből nyelvünk nem szokott mellékeveket szerkeszteni.

²⁾ Magyarosan elég jól ki lehetne fejezni így: *a nyelv nem a Csáky szalmája*. Ezt a közmondást a *Magyar nyelv szótárában* nem lelem. Egyébiránt az *umspringen* átvitt értelmét helyesebben magyarázza Ballagi (könnyen bánni vagy elbánni [valamivel]), mint akár Adelung, akár Heinsius, akár Sanders. Pedig egyformán arra a szólamra hivatkoznak, hogy: «Er springt damit um, wie die Katze mit der Maus».

³⁾ Egykor egy nem épen tudós társaságban valamelyikünk nagyon kezdte kritizálni ezeket: *félsem, félful, félváll, félkéz, fél láb, féloldal* stb. Hiába mondá neki egy másikunk, hogy miután már egyszer nyelvünk sajátsága, meg kell nyugodnunk rajta, annál inkább, mivel ratio is van benne, miután a magyar a látó szervezetet nem szemeknek, hanem szemnek nevezi. A szervezet fele félsem, valamint a hallóé: *félful* stb., de biz' ő nem térítette meg a szörszál-hasogatót. Már pedig a *Magyar nyelv szótára* is egyik lucidum momentumában azt írja, hogy «FÉL» . . . . . 2) a párból, párosból, kettősből egyik. Csakhogy ezen is lehetne igazítani azzal, hogy: a természetesen, rendszeren együtt járó (párból stb.). Mert az ikrek egyikét nem hívjuk félgyermeknek. Ellenben a felebarát, feleség megfelelnek a föltételnek s az utóbbit nem mondhatni *egyikségnek*. Az okoskodóknak az idézett

kritikus-féle faja, úgy látszik, ma sem ritka, mert nem csak fordítóink, hanem eredeti íróink is, majdnem kivétel nélkül, szemeket, füleket, pofákat, vállakat, kezeket, oldalakat, lábakat, csizmákat, (csoda, hogy nem nadrágokat és gatyákat is) írnak. Így vesznek ki rohamosan egy másután nyelvünk sajátosságai s nemzeti megkülönböztető jelleme velök. Hát még az *ikes* ragokat üldöző régiebb és újabb Verseghiekről mit mondjak? Ezúttal csak azt, hogy «a ki a sötétben jár, nem tudja, hová megyen». (Ján. Ev. 12., 35.). Avagy meggondolták-e, hogy az *ikes* ragok kiküszöböltével a kül- és belsenvedő alakoknak is ki lesz adva az útlevel? Hogy pedig két veszteség nyereséget tegyen — mint duae negationes affirmationem — azt bajosan hiszi el valaki.

*) Nem egy írótlás nyilvánítá, hogy nem helyesli a «szerkesztmény» szót. Én nem védem, csak azt állítom, hogy az «összetétel» nem felel meg a «compositio»-nak (s még kevésbé a «compositum»-nak). És szabadjon ezt az állítást igazolnom. Lássuk az idevágó értelmezéseket:

Σύνθεσις, compositio, structura. (Thes. I. gr.)

Compositio, = Σύνθεσις (Gessn. Thes. I. lat)

Composiēio, confectio, structura, compages. (Forcellini.)

Zusammensetzen . . . durch regelmässige Verbindung mehrerer dazu eingerichteter Theile zu einem Ganzen machen. (Heinsius, *Wörterbuch.*) És: «Etwas aus verbundenen Theilen als ein Ganzes entstehen machen.» (Sanders, *Wörterbuch.*)

Composer, former un tout de différentes parties. (Littré, *Diction.*)

Composition. The act of forming an integral of dissimilar parts. (Walter, *Pron. Dict.*)

Most már hármát kérlek: 1. Van-e a csupasz «összetesz»-nek az élő magyar nyelvben az a jelentése, a miben az idézett értelmezések mind összevágának, vagyis: rejlik-e az «összetétel» szóban az alkotás eszméje? — 2. Nem foglalja azt magában a «szerkeszt» szó? — 3. A nyelvészetben két szónak úgy szólva nyers összeállítását és összeírását jelöli-e? — Ha valaki mindezeket megfontolva, a versenyző két szónál jobbat tud ajánlani, köszönettel veszem s eldobom a magamét.

5) Nem egy ismerősöm kérdezte tőlem, mikor a «képviselem», «képviseli» alakokat rosszaltam, hogy hát *képviselő*, *képvisélet* is hibásak-e? — Feleljen helyettem Grimm: «Warum sollte der satz: ich reise zu land, schwärme bei nacht, trinke wein, fliege wie ein adler, nicht zusammengesetzt ausgedrückt werden dürfen: ich land-reise, nacht-schwärme, wein-trinke, adler-fliege? Die praxis unserer sprache sträubt sich entschieden dawider, so unbedenklich ihr subst. land-reise, nacht-schwärmer, nacht-schwärmerci, wein-trinker, adler-flug und dgl. sind . . . höchstens infinitivisch wein-trinken, nacht-schwärmen darf gesagt werden . . . regel scheint mir darnach, dass in unserer sprache eigentliche composita, deren erstes wort nomen, das zweite verbum wäre, unerlaubt sind. Es gibt zwar eine anzahl zusammengesetzter verba, welche die aufgestellten beiden kennzeichen aushalten, z. b. rathschlagen, davon unbedenklich stattfindet: rathschlaget, rathschlagte, gerathschlaget. Allein alle solche Fälle setzen ein bereits

eigentlich componirtes nomen als früher vorhanden voraus und sind lediglich daher abgeleitet.» (*Deutsche Grammatik* II. 572. [582] l.) — «Kegyed germanizál», mondhatná valaki, s arra azt felelem, hogy nem csak a németben van meg az idézett szabály, hanem a szanszkritban és görögben is, melyek a németnél alig kisebb mértékben «élnek szabadságokkal». A magyar még szűkebb korlátok közzé van szorítva. Nevezetesen infinitivusokat is csak akkor szerkeszthet, ha a név accusativus viszonyban van az igével; például *favágni* ment, *leánynezeni* járt, te csak *ruhaszaggatni* való vagy stb. És még ebben az esetben sem mindig szabad, például *képviselni*, *szerepviselni*, *gondviselni* hibásak, mert *kép*, *szerep*, *gond* más szavaktól függenek s a jelzőiknek nem bírnak helyet mutatni a szófűzetben. A denominativumokat ellenben széltiben használjuk; például *képviselősködött*, *megnádbotolva*. (Nem állhatom meg, el kell mondanom, hogy a *Magyar nyelv szótára* czukornádból készítetteti a nádbotot; az arundo donax pedig csak úgy ád czukrot, mint a bikkfa.) Helye volna itt arról a szörnyetegről is «közvetít» szólani, de jegyzésnek az eddigi is már elég volt.

⁶⁾ A *Magyar Nyelvőr* idei februári számában plane ez az osztályozás van föllállítva: a) *rendes mondat*, b) *nyomositó mondat*. Így hát a magyar mondat «rendesen» nem *nyomositó*, a mi világosan és egyenesen tagadja nem csak az én állításomat, hanem a valódi tényt is. Szeretném hallani, mikép mond ki maga az osztályozó is, bár egyetlen egy magyar mondatot, legalább is egy «nyomositott» vagy «hangsúlyozott» (a különbséget nem értem) szó nélkül!

⁷⁾ Egy hirlap hányt-vetett darabja akadván a napokban kezembe, olvasám benne: «a Mijatinoovies . . . által a Comptoir . . . konzorcziummal kötött egyezséget jóváhagyja». — Megint: «A vasúti tarifák ügyében a kormány által mára egybehítt enquet» (sic). — Nem szükség elemezni!

⁸⁾ Nem bírom megfogni, miért írja a *Magyar nyelv szótára* így: «mennykő», mikor annak bizony semmi köze a mennyeknek országával.» Szint' azt mondhatni a *mennyzet*ről is. Más ezeknek az etymológiája.

⁹⁾ Czikkiró azért tartja hibásnak az «elmebeteg»-et, mivel, a mint írja: «magyaros észjárás szerint beteg csak maga az ember lehet . . . de egyes tagja soha se.» Nem írnék föltétlenül alája, mert, hogy egyebet elhallgassak, a *Kopffieber* bizony «fejbetegség», a himlő, skarlát, rüh, orbáncz «bőrbetegségek», de azért se «fejbeteget»-et se «bőrbeteget»-et nem helyeselnék részemről.

¹⁰⁾ Grimm *Deutsche Grammatik* 536. (549.) l.

¹¹⁾ Az utóbbiakat azonban származtatással is magyarázhatni.

¹²⁾ *Stulte, quid est somnus gelidae nisi mortis imago*. Ovid. Amor. II., 9., 41. Tehát nem a halál maga, hanem csak «ejus representatio».

¹³⁾ Verstecktes Prefix, Melzl ÖIL. 1884.

¹⁴⁾ Egyezik-e ez, és a továbbat következő *ausmachen* a «repraesentatioval»?

¹⁵⁾ Quandoque bonus dormitat Homerus. A nyelvész Sandersnek nem sugta meg a logicus Sanders, hogy: definitum ne ingrediat de-

initionem. — «Eine richtige Definiton darf . . . nicht das zu Defini-
rende unmittelbar oder mittelbar wiederholen.» Brockhaus, *Conv. Lex.*
I. 944. l. Mennyivel szabatosabb a latin szabály!

¹⁶⁾ Új példája a «versteckter Präfix»-nek.

¹⁷⁾ Nem bírom egészen megegyeztetni a tudományos lelkiisme-
retesség követelményeivel azt, hogy azok hosszú sorában, a kik a nyelv-
rontások ellen hadat izentek, mind a Gyergyai F. neve, mind az enyim
hallgatással van mellőzve.

GRILLPARZER FERENCZ. *)

A jelen könyv egyszerű, vonzó előadásban adja elő Grillpar-
zer életét és röviden jellemzi költői működését is. Grillparzer
ugyan maga is megírta életét egy autobiographiában, a mely halála
után jelent meg; minthogy azonban épenséggel nem volt indiscret
önmagával szemben, s sokat, a mi leginkább bántotta, érintetlenül
hagyott, életrajzírója még elég tárgyalni valót talál. A jelen könyv
szerzője Fäulhammer, gráci tanár, fölhasználta Rízy becses és új
adatot tartalmazó *Grillparzer-Albumát*, melyet a kiadó csak szűkebb
körnek szánt, úgy hogy új adatai voltaképp csak Fäulhammer mun-
kájában jutnak a nagy közönség elé. Grillparzer élete szorosan kap-
csolatban van a korabeli osztrák politikai és társadalmi állapotok-
kal, úgy hogy életrajza reánk nézve is nem egy érdekes vagy tanul-
ságos adatot tartalmaz.

Grillparzer Ferencz (született 1791-ben, meghalt 1872-ben)
mint tekintélyes bécsi ügyvéd fia még egészen a II. József korabeli
liberalis elvekben nevelkedett. A közoktatás a múlt század végén és
a jelen század elején Bécsben igen alacsony színvonalú volt; Grill-
parzer maga bevallja, hogy nem tudta soha az egyszeregyet; művei
pedig mutatják, hogy nem tudott soha egész szabatosan, minden
tájszólási sajtáság nélkül németül írni. A csendes méla fiút az iskolá-
nál inkább a külvárosi színház érdekelte, hol akkor a kísértetes dara-
bok uralkodtak, melyeknek reminiscentiája még megérzik Grillpar-
zer első s leghatásosabb művén: a *Die Ahnfrau* tragédián.

A felsőbb oktatás sem bírt Grillparzernek nagyobb impulsust
adni: a philosophiát akkor Bécsben még Wolf szempontjából adták
elő, mellőzve Kantnak korszakot alkotó, Wolfékat megsemmisítő

---

*) *Franz Grillparzer. Eine biographische Studie von A. Fäul-
hammer. Graz, 1884.*

működését. Az egyetemen is dogmaticusan adtak elő, a tudományok módszerét pedig épen nem tanították, úgy hogy önálló tudományos kutatásról alig lehetett szó. A német szellemi életnek nagy lendületéről Lessingtől Goetheig Ausztriában akkor vajmi keveset tudtak. Valami lidércnyomás nehezedett a szellemekre. A Martinovics-féle összeesküvés következménye az volt, hogy a család titkaiba is beavatkozó rendőrség és a túlságos szigorú censura a közügyek megbeszélését lehetetlenné tette. Ebben a rendőrállamban nevelkedett az ifjú Grillparzer, a nélkül hogy lelkében a költő önmagára vallott volna. 1805-ben egyszerre javul a helyzet. Gróf Stadion veszi át az állam vezetését; liberalis fölfogását és államférfiúi szellemét mindjárt azzal mutatta ki, hogy a censurát igen enyhítette. Ausztriának ekkori szellemi állapotáról igen érdekes megfigyeléseket találunk Madame de Staël híres könyvében Németországról. «Az osztrákokat — így ír e szellemes megfigyelő — inkább a kötelesség vezeti, mint a dicsőség; a nyilvános vélemény oly szelíd, hogy egymaga nem tud se ösztönözni se büntetni: náluk a lelkiismeret a tettek egyedüli rúgója. Ausztriában sok a jeles, de kevés a kitünő ember: nem érdemes jobbnak lenni, mint a nagy tömeg. A lángész úgyszólván belefárad önmagába. A nagy szellemi tehetség különben is fájdalom, belső láz, melyet csak a dicsőség enyhít.»

Az 1809-diki schönbrunni békeszerződéssel Ausztria rövid liberalis korszaka korai véget ért. A gondtalan bécsi epikuráizmus, a banalis gemütlíchkeit virágkorát éli. Az 1811-diki csőd elszegényíti a népet, a nélkül hogy takarékosabbá tenné. Grillparzer, kit ebben a korban jakobinusnak neveznek, mert irodalommal foglalkozik, e gyanú daczára is végre 1815-ben 300 forintos hivatalnoki állást szerez magának.

Huszonhatéves korában egy drámai terve kezdi foglalkoztatni. A bécsi burgszínház akkori igazgatója Schreyvogel (írói nevén: West) ösztönzi a terv kidolgozására, s Grillparzer lázas izgatottsággal, kísérteties vízióktól gyötörve, néhány nap alatt megírja az *Ahnfrau*. Ez volt ama kor leghíresebb drámája: az *Ósanya* a mi vidéki közönségünket is sokat rémítette. A szenvedélyes étellel telt darabnak rendkívüli nagy színpadi hatása van. Az *Ahnfrau* úgynevezett végzet-tragédia, azaz oly tragédia, a melyben a hős egyéni hibáján kívül ósének egy végzetes bűne miatt bukik meg. Már megjelenésekor nagy vitára adott alkalmat ez eszme jogosultsága. Laube Henrik, Grillparzer műveinek kiadója, az *Ahnfrau*hoz írt utószóban ki akarta mutatni, hogy e mű eredetileg nem volt végzetdráma, mi-

vel Grillparzer a darab azon részét, a mely a végzet eszméjét kifejezi, csak Schreyvogel tanácsára toldotta hozzá. Fäulhammer ezzel szemben talpraesett okoskodással arra utal, hogy ha kiemeljük is az illető későbbi toldalékat — a nemzedékről nemzedékre szálló végzetes bűn elméletét, a mint azt Grillparzer egyik személyének, Günthernek szájába adja — az *Ahnfrau* mégis cselekvényénél fogva végzetdráma marad. Az oppositio az *Ahnfrau* ellen mindinkább nőtt és végre Grillparzer e mű következtében valósággal hirhedt költő lett. Későbbi műveit az irodalomtörténet nem igen vette számba s őt megvetőleg a végzetdráma-költők sorába iktatta, noha Grillparzer ezek után egészen elfordult ettől az iránytól. Legközelebbi drámája *Sappho*, a költészet és az élet ellentétét tárgyalja; a költői genius resignált fájdalommal elhagyja e világot, melyen csak kisebb lelkek találhatnak boldogságot. A költői lángelmének e kultusza volt az, a mi Byront annyira elragadta midőn olaszországi naplójába e szavakat írta: «Grill-par-zer: ördögös egy név: de a világnak meg kell tanulnia kiejtését. Leszámítva az olasz fordítás hibáit, *Sappho*ja nagyszerű és magasztos. Ki ő? Nem ismerem, de a századok majd ismerni fogják. Itt-ott nagyon is à la Madame de Staël, de mindamellert fönséges és vonzó egy író.» A *Sappho* megjelenése után Grillparzer a császárné nagy kíséretében Olaszországba utazott. Veronában egy kapuszin árnyékában Byront látta, de nem szólította meg. Visszatérve, egy-két liberalis költemény miatt, mely szembeállítja a költői pogánykort a keresztyénséggel elveszítette az udvar kegyét, melyet csak 1848-ban, egy Radeckzyhez írt költeménnyel nyert vissza. Harmadik drámáját az *Arany gyapjút* egy nagy válság közepett írja meg. Midőn Grillparzer az *Arany gyapjút* tervezte, szenvedélyes szerelemre gyuladt egyik barátjának felesége iránt. E szerelem minden hevessége mellett azonban csak rövid éltű volt: későbbi menyasszonyának, Fröhlich Katalin szerelme váltotta föl az előbbeni indulatrohamot. Grillparzer Jasonjában örökítette meg e conflictust: a gyöngé Jason két nő szerelme közt inog. Medea szerelme bűnös, mert szakít hazájának hagyományával: Kreusához való szerelme szintén bűnös, mert Jasont szava már Medeához köti, mint a költőt első kedveséhez. A kolchiszi arany gyapjú Grillparzernél a dicsőség és gazdagság után való daemonicus vágnak symboluma. Fölfogásra nézve e mű a legtisztább tragikai conceptio a német irodalomban.

Grillparzer most rövid időre igen termékeny. *Ottokars Glück und Ende* című tragédiáját a censura nem engedi előadatni, míg

végre a költő egy ügyes barátja a császárné érdekét föl tudja ébreszteni e darab iránt, mely Habsburgi Rudolfot oly vonzó módon jellemzi. A színpadi előadásnak rendkívül nagy sikere volt; midőn pedig a dráma könyvalakban megjelent, első nap mindjárt 600 példány kelt el. Hőse Ottokar erélyének hiányát nem pótolja heveskedő szóboldsága: Grillparzer egyáltalán nem tudott erős jellemű férfúkat rajzolni.

Grillparzer most sikerének tetőpontján állott. 1826-ban beutazza Németországot s Weimarban meglátogatja Goethet, ki ekkor már kissé megcsontosodott Hofrath volt. Goethe igen szívesen fogadta Grillparzert: midőn pedig vendégét a legnagyobb nyájassággal ebédre vezette, az érzékeny Grillparzer annyira meg van hatva hogy a nagy s fényes társaság közepett elkezd sírni.

Visszatérve útazásából újult erővel a költészethez lát. Bonfinusban különösen megragadta *Bánk bán* története. 1828-ban kerül először színre a bécsi Burgszínházban *Der treue Diener seines Herren*, melyben Grillparzer a nélkül, hogy ismerte volna Katona művét szintén *Bánk bán* tragikumát választotta tárgyul. Az első előadásnak nagy sikere volt: Ferencz császár a 4-dik fölvonás után azt üzenté a költőnek, hogy a darab igen tetszik neki. Más nap reggel azonban a rendőrség megidézi a költőt s nagy bámulatára kijelenti neki, hogy ő felsége maga számára akarja a darabot megtartani; ígérje meg tehát Grillparzer, hogy nem fogja darabját se kinyomatni, se többé előadatni. Hosszabb alkudozások után végre megengedték a tragédia megjelenését. Hogy mi volt az udvar visszatetszésének oka, azt nem tudni biztosan: Fäulhammer azt véli, hogy a *Treuer Diener* túlságos élénk kifejezést adott a magyar nemzeti érzelmenek és büszkeségnek, melytől Bécsben az 1825-diki országgyűlés óta igen tartottak. Pedig bizony nem igen van benne se nemzeti érzelem, se magyar büszkeség. *Bánk bán*-ját már megjelenésekor servilisnek nevezte el a bécsi kritika. A költő nem ezt célozta. Voltaképp oly embert akart benne jellemezni, ki saját érzelmeit elnyomja egy magasabb eszméért. De az ily hősök bajosan válhatnak tragikai hőssé. A tragédia nagy hiánya az is, hogy a hős e belső lelki harca nincs eléggé világosan szemünk elé állítva. Elvégre is *Bánk-bán*ja egy pedans és korlátolt eszű férfú, a ki rokonszenvünket nem nyerheti meg. Mint minden drámájába, úgy ebbe is bele szőtt valamit saját életéből: a hűség, melylyel *Bánk bán* saját érdeke ellen Endréhez ragaszkodik, azon hűséget jelképzi, melyet Grillparzer németországi útazása után is minden kecsegtető ajánlat mellőzésével hazája és ura iránt mutatott.

Néhány évvel később, negyven éves korában írja meg Grillparzer legjelesebb művét: Hérot. (*Des Meeres und der Liebe Wellen*). Színpadi sikere csekély volt, ámbár Hero Grillparzer legszebb nőalakja. Ezt a drámáját is, mint a többit, heves indulatrohamok közt írja, melyek azután évekre kimerítik. Egy daemonicus szerelem dűlta föl ekkor Grillparzer életét: erős szenvedélyében mégis érezte, hogy kedvese (egy híres bécsi festő szép neje) csak rövid időre szereti. Miután a nő elfordul tőle, a mint ő azt előre gyanította, a költő életének nagy fordulója áll be. Rossz csillagok járnak fölötte. Szenvedélye elhagyja, de vele együtt költészetének közvetlensége. Költői működése eddig az inspiratio eredménye volt; mostantúl fogva a reflexio, a munkáé. A csapások hosszú sora következtében lelke egészen elborul: pedig a búskomorság úgyszólván családi baja a Grillparzereknek. Öcscse és édes anyja kivégezték magokat. *) Műveit mindinkább elhanyagolják: a nagy színészek, kik kiténtek bennök, meghaltak. Hivatalában nem léptetik elő. Grillparzer úgy érzi, hogy az élet, a szerelem és a költészet megcsalták. Naplójában ebből az időből ezt a följegyzést találták: «Úgy látszik, hogy a vége felé járok. De a fegyverrel kezemben akarok meghalni.» És valamivel később, mint nagy lelki harcok kifejezőjét: «Erőm elhagy és lelkem bús mint a halál».

A harminczas években helyzete és hangulata javul. *Az álom élet* című drámája, mely igen érdekes módon dramatisál egy álmot, nagy sikert aratott; Bauernfeld Edvárdban tüzes, hű barátira talál: 1836-ban pedig beúttazza Angliát és Franciaországot. Mind a két ország világforgalmával és alkotmányos parlamenti életével nagy hatással van reá. De két évvel később ismét újabb bánat éri, mely most már arra bírja, hogy egészen visszavonúljon a színpadtól: *Weh' dem der liut* című vígjátéka a Burgszínházban csúfosan megbukik. A vígjáték nem volt eléggé víg, hőse: a szakácslegény pedig, ki egy aristocratát leczkértet, a Burgszínház előkelő közönségénél visszatevészt szült. Ezzel a balsikerrel búcsút mondott Grillparzer a színpadnak: a mit ezentúl írt azt gondosan fiókjába rejtegette: csak 30 évvel később kerül egy töredéke *Esther* a színpadra. Németországban nem igen méltatták sőt nem is ismerték műveit az *Ahnfrau*-n kívül. A német közönségnek és kritikának akkorában nem volt művészi traditiója s biztos ízlése: az aesthetikai műveltség Franciaországgal

---

*) Két vagy három évvel ezelőtt azt a hírt közölték a bécsi lapok, hogy a költőnek egy közel rokona, Grillparzer, Lajos esküvőjének előestéjén föbe lőtte magát.

szemben igen alacsony fokon állott. Az osztrák viszonyok pedig kedvezőtlenek voltak egy költőre nézve, mert Ausztriában nem volt nemzeti élet: Ausztria Lombardia megszerzése óta úgyszólván internationalis egy állam volt: specialis osztrák műveltség nem fejlődött, a némettől pedig Metternich tartotta távol az osztrákokat.

A forradalom új korszakot nyit meg Grillparzer életében. Radetzkyhez írt költeménye (ezzel a híres sorral: *In deinem Lager ist Oesterreich*) megnyeri a conservatív párt tetszését; hatalmas pártfogói akadnak; 1849 márcziusában a Lipórend lovagkeresztjével tüntetik ki. A rendjellel járó nemességgel azonban nem élt Grillparzer. Sőt mi több: elfelejtett drámái újra divatba jönnek. Laube Henrik, ki 1849-ben a Burgszínház igazgatója lett, egymásután előveszi a lomtárból és a közönség nagy tetszése közt újra előadhatja. A költő maga azonban nem igen örült e késő sikernek. 1856-ban nyugdíjaztatja magát s ezentúl úgy él, mint nálunk Arany utolsó éveiben: megtört testtel, elhomályosuló szemmel, a túlérzékeny emberek félénk, méla visszavonultságában. Nyolczvanadik születésnapján (egy évvel halála előtt) nagy ovációkban részesítik. Ő felsége külön évi díjat adományoz neki, a koronaherceg levélben gratulál, Bécs városa, a felsőház, a tudományos akadémia deputatiót küldenek hozzá, a színházakban megkoszorúzzák mellszobrát, a német császárné igen hízelgő levelet ír neki. Egy meghitt barátja előtt így nyilatkozott Grillparzer minderről: «Ez a sok hódolat elkábít. Úgy érzem magam, mintha valami felhőszakadást kellene eltűrnöm. Késő már. Testem nem bírja e lármát és az ide-tódulást. Fiatal éveimben mindennek századik része fölűdített és költői munkálkodásra serkentett volna. Most azonban ezek csak az utolsó kegyelemdőfések.»

Egy évvel később Grillparzer meghalt — magányosan a mint élt. A temetés napján egy befátyolozott nő jelent meg ravatalánál és friss palmaágat tett reá. Senki sem ismerte, de életrója úgy gyanítja, hogy ez a nő ugyanaz, kit a költő Herójában idealisált s ki dæmonikus szerelmével annyira földűlta életét. Most odaadta a költőnek, a mit életében megvont tőle: a béke pálmáját.

Grillparzer állása a német irodalomtörténetben összes műveinek megjelenése óta már pontosan meghatározható. Ő Lessing, Schiller és Goethe után a németek legnagyobb dramatikusa. Goethevel közös jelessége a nőalakok finom és költői rajza, míg erős színpadi érzéke Schillerre emlékezteti az olvasót. Shakespeartól nem sokat tanúlt; de a spanyol nagy drámaírók hű és méltó tanítványt

leltek benne. Műveinek főeszméje, hogy a szerény élet egyedül boldogít, bús alaphangot ad költészetének s helyenként erőtlenné, nőiessé teszi: de néha föllobog drámai alakjaiban a fájdalom s az elszántság tüze s a költészet legmagasabb foka felé ragadja a költőt. (*Medea* s *Sappho* vége. Ottokar feleségének ravatala előtt.) A keletkező szerelemnek bájos félénkségét s öntudatlan, növényyszerű növekedését sok, nagy művészettel tudta megérezkíteni. (*Hero és Leander* első jelenete, *Esther* II. fölvonása, *A toledói zsidóleány szerelme* a III. fölvonásban.) Mindent összefoglalva: Grillparzer valódi költő. *rf.*

ZAJGÁSOK AZ AKADÉMIA ELLEN.

Az akadémiát, a mióta csak fönnáll, nem egyszer támadták meg hevesen és minél ritkábban bírálták behatóbban. Ha bele tekintünk a harminczas—negyvenes évek hírlapjai- és folyóirataiba, itt-ott szörnyű zsvaj üti meg fülünket. A tagválasztások és jutalmazások alkalmával néhány elégtelen író koronként neki ront az akadémiának. Vörösmartyt, Bajzát és Toldyt egy irigy és önző kotteria vezéreinek nevezik, a kik elnyomják a tehetségeket és részvénytársaságot alkotnak az akadémiából. E hagyományos szokás csonkítatlanul szállott apáról fiúra. Az ötvenes, hatvanas és hetvenes években szintén meg-megújultak az ily támadások, kivált a drámai pályázatok eldöntésekor. Némely író, kivált hírlapíró, azt hiszi, hogy a sajtó eszmék nélkül is hatalom és néhány hasáb tele írva a hízelgés és rágalom szószátyárságával, mert nyomtatva van, épen oly értékű, mintha elvek- és eszméket szolgálna.

Ily író az is, a ki a *Pesti Napló* 96-ik számában *Az akadémiai pályázatok és nemzeti színház* czikket írta, megtámadva az akadémiát az idei Karácsonyi-pályadíj ki nem adása miatt. *La bourse ou la vie* a cikk igen egyszerű s igen érthető alapeszméje, de logikája, fejtegetése oly zavaros és együgyű, hogy alig értheti meg az ember. Párhuzamot von az akadémia és nemzeti színház között: ez egy minta-intézet, az a tehetlenség és rosszakarat fészke, kivált az első osztály, a szépirodalmi írók csoportja. Íme a nemzeti színház a mult évben hét eredeti drámát adatott elő, az akadémia a Karácsonyi-pályázaton egyet sem jutalmazott meg. Embertelenség, hazafiatlanság! De boldog Isten, mit bizonyít mindez? Sem többet, sem kevesebbet, mint azt, hogy a nemzeti színház kénytelen új eredeti és fordított színművekkel élén-

kíteni műsorát, olyanokkal, a milyeneket talál; az akadémia nem tartván színelőadásokat, nem köteles új színművekkel szolgálni a közönségnek, hanem köteles drámai pályázatokat hirdetni s a pályaművek közül megjutalmazni azt, a mely drámai, színi és nyelvi tekintetben becsesnek s így kitüntetésre méltónak bizonyúl be. Vagy ha ilyen nincs, nem adni ki a jutalmat. E szerint az akadémia a legkedvezőbb körülmények között évenként csak egy-két drámát hozhat napfényre, teljességgel nem versenyezhet a színházzal, más is a hivatása és jutalmazásait nem sülyesztheti le a pusztá előadhatás mértékéig.

A *Pesti Napló* tárczaírója még tovább folytatja a párhuzamot. Nagy garral hirdeti, hogy az akadémia I-ső osztályának szépirodalmi tagjai mily középszerű írók, mily gonosz szívű emberek, ellenben a nemzeti színház tagjai a tehetség, szorgalom és erény mily magas fokán állanak. Egy szóval a két intézet két ellenkező égalj: «itt arany kalászkok hajtanak termő talajon, ott csak a jeges medvék érzik jól magokat». Bármily együgyű e párhuzam, egy pontban igazat kell adnunk a cikkírónak, mert azt hiszszük, hogy az I-ső osztály szépirodalmi tagjai, ha kiállják is a versenyt mind tehetség, mind jellem tekintetében a nemzeti színház tagjaival, de minthogy az akadémiaának nincsenek nőtagjai, ifjúság- és bájra nézve messze maradnak a nemzeti színház nőtagjaitól. Ez az egyetlen igazság az egész cikkben, a melyre úgy látszik a cikkíró legkevesébbé gondolt.

De térjünk a cikk igen egyszerű, igen érthető alapeszméjére: *La bourse ou la vie*. A Karácsonyi-pályadíjat azért nem szokták kiadni, a mikor nem adják ki — fejtegeti a cikk, — mert a bírálók magoknak vagy czélbeliöknek akarják kiadatni utólagos jutalmúl; ily önző, irigy, cselszövő cotteria uralkodik az akadémia I-ső osztályában. Ki kell adnotok a díjat, bármely rossz drámának, a pályázati szabályok ellenére is, különben éltetőkkal vagy ennél drágábbal, becsületetőkkel fogtok lakolni, mi mondjuk ezt, a *Pesti Napló*, a politikai és irodalmi morál kiváltságos képviselői, mi, a kik pártatlanúl egyszerre hirdetjük Kossuth, Deák s Apponyi politikáját, mi, a kik részrehajlatlanúl a legellenkezőbb irányú bírálatokat is kiadjuk, s reclamot csak saját ügyefogyott dolgozó társaink érdekében ütünk. Azonban, úgy látszik, hogy a *Pesti Napló* nem tudja, hogy az I-ső osztálynak nemcsak drámai pályadíjai vannak, hanem mások is, s nemcsak az I-ső osztályban vannak pályadíjak, hanem a II-ik, III-ik osztályban is és azok sem adatnak ki mindig, s ki nem adatva az akadémia tőkájéhez csatolatnak. Egyedül a Karácsonyi-díj az, a melyről a szabályok másképp rendelkeznek, a mely ki nem adatva, újra kitűzetik ugyanarra a célra s ha ekkor sem

adatik ki, utólagos drámai jutalomra fordíttatik és ha ekkor sem találnék jutalmazható drámai mű, csak ez esetben esik az osztály rendelkezése alá a jutalom összege, a melyet a kitünő drámai művek fordíttatására vagy dramaturgiai munkák íratására tartozik fordítani, a mint azt tette is három ízben: először, a midőn Arany Jánost bízta meg Aristophanes fordításával, másodsor, a midőn Gregussal íratott egy munkát Shakespeareről, harmadszor, a midőn Csikyt szólította fel Plantus fordítása bevégzésére s mindezzel bizonyára a magyar irodalom gyarapításán munkált.

Miért vádolja hát a *Pesti Napló* egyedül csak a Karácsonyi-pályázat bírálót és minden alap nélkül a legerköstelenebb eljárással, miért nem vádolja a többi bíráló bizottságokat is, a melyek szintén nem mindég adják ki a pályadíjt s azt az akadémia alaptökéjéhez csatoltatják, hogy kamatai akadémiai kiadványokra fordíttassanak? Miért nem támogatja vádját némi bizonyítékkal, megezáfolni törekedve a bíráló-bizottság jelentéseinek érveit, ellenvetéseit, a melyeknél fogva a pályadíj ki nem adását ajánlotta az akadémiának? De vajon akarva is tehette-e volna ezt? Ismeri, olvasta-e a *Pesti Napló* a leginkább szóba jött s meg nem jutalmazott drámát? Hogyan lehet megtámadni egy bírálatot, a midőn a bírálat tárgyát még nem ismerjük? Itélhet-e a közönség, a mely épen mint a *Pesti Napló*, csak a bírálatot ismeri s nem egyszersmind a bírált művet? Ily körülmények között ily súlyos vádat emelni, egyéb-e irodalmi szószátyárságnál? A megtámadott bírálók több joggal vádaskodhatnak, jogosabban mondhatnak: ime a *Pesti Napló* dolgozótársai között három drámaíró van: Kaas Ivor, Acsády Ignác, Ábrányi Kornél, a kik elég rossz drámákat írva, teljesen feljogosítva érezhetik magokat arra, hogy jutalmat követeljenek, bosszút álljanak a múltért s megfélemlítsék a bírálókat a jövőre nézve, de az ily beszéd is csak szószátyárság volna, nem méltó valódi írókhoz.

Az irodalmi vitában okot okkal, fejtegetést fejtegetéssel kell szembe állítani, nem pedig pusztá vádat és rágalmat pusztá váddal és rágalommal. A míg a mellőzött pályamű ki nem nyomatik vagy szinpadra nem kerül, addig nincs tárgya a vitának s csak szószátyárkodni lehet. Mennyiben van igaza a bíráló-bizottságnak és mennyiben nincs, mindaddig nem dönthetni el. Csodálatos jelenség hírlapirodalmunkban, hogy az ily viták mindig akkor keletkeznek, a mikor a közönségnek teljességgel nincs módjában ítélni. Épen nem ellenezzük, sőt óhajtjuk, hogy a sajtó ellenőrizze az akadémiát s bírálja munkásságát, de mindenesetre értenie kell a dologhoz s komoly szándékkal fognia hozzá. Azért azt tanácsoljuk a *Pesti Naplónak*, ha komoly irodalmi

közlönynek kíván tartatni, hogy akkor álljon elő vádjával, a mikor a kérdéses mű kinyomatik, vagy szinpadra kerül, kövesse nyomról nyomra a bírálatot s tegye tönkre, ha tudja. Ekkor legalább némi bizonyítékkal támogathatja súlyos vádjait, bár az esetben is, ha a bírálók tévedése kiderülne, még nem következik, hogy erkölcstelen indokok vezették volna őket.

Egy másik lap, a *Pesti Napló* kisöccsese, a *Budapesti Hirlap* is megtámadja az akadémiát (103. sz. *Az akadémia és a magyar nemzetiség*), de nem a Karácsonyi-pályadíj ki nem adása miatt, hanem azért, hogy nem eléggé nemzeti, s majd semmi befolyása nincs a nemzeti műveltség fejlesztésére. E lap semmit sem tud arról, hogy az akadémia a magyar nyelvészet, történelem, Magyarország archaeologiaja és természetrajza köréből mily nevezetes munkákat adott ki s e tudományok újabb fejlődése mind az akadémiából indult ki. Úgy látszik, hogy nem is olvassa az akadémia kiadványait, a mit azzal is tanúsít, hogy cikkében legtöbbit foglalkozik a *Budapesti Szemlével*, a mely nem akadémiai kiadvány s bár az akadémia némi támogatásával jelen meg, de a mint borítékán rövid programjában olvasható, a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős. S vajon mit hibáztat a *Budapesti Szemlében*. Azt, hogy külföld tudományos és irodalmi mozgalmával is foglalkozik, a mint programjában kifejezte, a mely szerint mintegy közvetítő törekszik lenni a külföldi és hazai irodalom között. Természetesen a *Budapesti Hirlap* ezt nem így adja elő, s úgy tüntet föl bennünket, mintha hazai dolgokkal nem is foglalkoznánk. Elmondja, hogy Gudrunról és a Percival-mondáról s tudja Isten minő német archaeologiai (?) tárgyakról egész cikksorozatot közöltünk, de a hűnmagyar mondákról mélyen hallgatunk, Perz *Monumenta germanica*ját ismertettük, de Fejér György *Codex diplomaticus*áról nem emlékeztünk meg. Az igaz, hogy a Tristán-mondáról kiadtunk egy tanulmányt, de az is igaz, hogy a magyarhún-mondát is több ízben fejtegettük. Azt sem tagadjuk, hogy a Perz *Monumenta*it ismertettük, de ismertettük a *Monumenta hungarica*kat is. Hogy Fejérről nem írtunk, az igaz, de hogy mindenről írjunk, a mi ezelőtt évtizedekkel történt vagy a mi csak napjainkban is történik, már csak azért sem lehető, mert nincs elég terünk, még ha elég írónk volna is hozzá.

Azonban a *Budapesti Hirlap* akarátja ellenére is kénytelen elismerni, hogy hazai dolgokkal is foglalkozunk, mert nagy hűhóval emlegeti, hogy azon örök törvénynél fogva, a melylyel a közepszerűség a lángészt gyűlöli, a *Budapesti Szemle* üldözi Kossuthot s történeti

nagy alakját kicsinyíteni meri. Ritkán olvashatni ily szolgálékú ömlengést. Kossuth egy nagy könyvet ad ki, olvasni, dicsőíteni szabad, de bírálni tilos. Kossuth bírálja politikai viszonyainkat, de nekünk nem szabad bírálni az ő nyilatkozatait, Kossuth történeti nagy alak, de a történetíró csak bámulatra van feljogosítva. Hogy Kossuth szónoki lüngész és nagy izgató, azt senki sem hozta kétségbe, de hogy nagy államférfiú volna, abban sokan kétkednek. De volna még két akkora szónoki és államférfiúi lüngész, mint a minó nem az, a sajtó és történelem soha sem mondhat le a kritika jogáról bárki ellenében. Ha a *Budapesti Hirlap* kárhóztatja Kossuthról írt tanulmányainkat, tessék megczáfolni, kimutatni alaptalanságukat, de ne támadja meg a kritika jogát, a sajtó szabadságát. Bizonyára a *Budapesti Hirlap* szerkesztője és dolgozó társai sokkal csekélyebb tehetségű emberek, mint azok a bel- és külföldi államférfiak és írók, a kiket naponként bírálnak, de úgy látszik, hogy egy csöpp kedvök sincs ez okból lemondani a kritika jogáról, legfeljebb csak magoknak követelik a jogot és másoktól örömet megvonnák.

A főszeme egyébiránt, a mi a *Budapesti Hirlap* cikkein átvonúl az, hogy az akadémia nem ismeri nemzeti hivatását. S miben helyezi azt a cikkiró? Abban, hogy az akadémia első teendője volna klasszikusaink olcsó kiadása, hogy azokat mindenki megszerezhesse, másodsor egy colportage-üzlet czélszerű berendezése, hogy az olcsó könyvet mindenki megkaphassa, bárhol lakik. Lám, mily Columbus-tojás a legfontosabb fölfedezés is. Az akadémia már egy félszázad óta fennáll s ez még senkinek sem jutott eszébe, a *Budapesti Hirlap* már egy néhány év óta virágozik s csak most találta fel a puskaport. Minden arra mutat, hogy a *Budapesti Hirlap* épen úgy nem érti az akadémia hivatását, mint nem ismeri munkásságát. Úgy lát-zik azt sem tudja, hogy az akadémia a *Régi magyar költők tára* cím alatt már ezelőtt több évvel egy oly vállalatot indított meg, a mely a középkori maradványokon kezdve a XVIII-ik századig, irodalomtörténeti bevezetések és jegyzetek kíséretében, magában fog foglalni minden magyar költőt; hogy az irodalomtörténeti bizottság fölvette programjába egy-egy kitünőbb régi vagy újabb író kritikai kiadását is. Az igaz, arra nem gondolt, hogy Vörösmartyt, Aranyt, Eötvöst az örökösöktől, Petőfit az Athenaeumtól megvegye, mert nem tudná jobban megfizetni és terjeszteni, mint a könyvárusok; arra sem, hogy megbuktassa a Franklin-társulat, Ráth, Aigner *A magyar nemzet klasszikusai, Családi, Nemzeti és Olcsó könyvtár* című vállalatait, a melyek elég olcsón nyújtják a magyar közönségnek a legnevezetesebb

magyar írók munkáit. Azt sem tervezi, hogy átvévén a *Budapesti Hírlapot*, azt jobb szerkesztésben és olcsóbb kiadásban juttassa minden ember kezébe. A colportagenak is békét hagy, mert azt hiszi hogy nemcsak neki kell élni, hanem másoknak is.

A *Pesti Napló* és a *Budapesti Hírlap* gyakran hirdetik, hogy Magyarországon a közszellem hanyatlik; nekünk úgy tetszik, hogy nem annyira a közszellem hanyatlik, mint némely hírlapíró ítélő tehetsége, ha ugyan azelőtt is teljes erejében volt. *Gy. P.*

Egy névtelen levelei a szerkesztőhöz.

VIII.

Igen tisztelt szerkesztő úr!

Ismét levéllel keresem föl, pedig azt reméltem, hogy az ünnepekre fölrandulhatok a fővárosba és személyesen is megköszönhetem azt a szíves elnézést, a melyet névtelen magam iránt tanúsít. Budapestet látni reám nézve különben is nagy öröm: a főváros meglepő gyors fejlődése, mindinkább fölvirágzó élete, haladásának színteljesítő, amerikai arányai mind egyiránt érdekelnek és gyönyörködtetnek: a főváros lendületében hazánk haladásának biztosítékát látom.

Emlékszem még arra az időre, midőn mint gyermek édes apámmal először randúltunk föl a fővárosba. A vasút, mely akkor nem rég nyílt meg, reám nézve amúgy is újdonság volt. Megfjedve, elragadva és elkábulva álltam a waggonban és bámuló szemet meresztettem a föl- és ismét eltűnő helységekre, az ablak előtt hintázó telegraph-sodronyokra. Este volt, midőn csak egyszerre tompábban zakatolt a vonat, tágabbra nyílt a pálya és a mellettünk füttyölve, prüsszögve elrobogó mozdonyok ragyogó sötét-vörös szemei mindinkább számosak lettek. Édes apám fölállt, a többi utazó is fölállt. A távolban mintegy ködben fénytengert láttam csillámlani; a nagy város szokatlan zaja, — mintegy mormogása ennek a tengernek, — csapott fülünkbe. «Pesten vagyunk», szolt atyám. Minő benyomások a kilépnél! Mindenütt fekete-sárga pólyák: az indóházban oly sok zsendár, mintha valami megostromlott városba érkeztünk volna. Az egyik mindjárt megragadja azt a nagy skatulyát, a melyet remegve kezemben tartottam, dohányt vagy mit véelve, pedig a világ legjámorabb teremtménye, hat nagy lepke volt benne. Mintegy fátyol volt vetve az egész városra; az emberek vagy elkeseredve, vagy apathiába merülve; a legjobb fejek tétlenségre kárhozottva, a hypochondriára

adják magukat. A nemzeti tűz mélabúba van fojtva, a hazafiak központ nélkül el vannak szórva. A hivatalokban, a boltokban németül beszélnek. Az idegen azt gondolhatja, hogy Buda-Pest vidéki osztrák város, melyben magyarok is lagnak.

Minő más már az a Buda-Pest, a melyet én mutathattam fiamnak, a mint tavaly hajón állva, a két Dunasor páratlan panorámája nyílt meg örömtől ragyogó szeme előtt. Ott balra, a hol a 20-as években a dunai nádiban még vízi madarakra vadásztak, az a nyugodt szépségű palota egy tudományos intézeté, a magyar akadémiáé; jobbra az a két vöröses palota a hegy oldalán nem valami herczeg vagy kis király lakása, hanem iskolaépület. Az a pompás híd, a mely a Dunát három nagy szökkenéssel átívezi, Európa legszebb hídja. Ott, a hol ama tornyos ház büszkélkedve emelkedik, ott volt 40 év előtt a régi hajóhíd, a melyen — még mielőtt nálunk is fölfedezték volna, hogy a paraszt is ember — a gazdagok ingyen, a szegények pénzért mehettek át. Előtte lombos fáktól övedzve, fénylő piros márvány alapon áll Széchenyi, a ki ennek a helynek közelében a Dunába akart ugorni, mert hazáját feldúlva, nemzetiségét veszve látta. És a mint beljebb hatolunk a városba a kaczer corson át, a melynek helyét a Dunától kierőszakoltuk, az Erzsébet-sétányra, hol a mai gyönyörű virágágyak és ingó gesztenyefák helyén 1850-ben még homokbuczkák hullámoztak, és innen a Lipótvárosi basilica nemrég épült romjai elé, meglepetve látjuk, hogy a régibb városrész piszkos sikátorain és ronda házainak zűrzavarán át hatalmas lendülettel széles utat tört magának ama palotás sugár-út, a melyhez foghatót különben csak világvárosokban látni. Mindenütt pezsdül az élet; minden közlekedési ér hatalmas löktetéssel ide, az ország szívébe vezeti a vért. A gőzhajó libegve szállítja termésünket, a vasút éjjel-nappal örült sietséggel rohan aczél-sínjein hazánkból külföldre, külföldről hozzánk, az elevator a Dunaparton egyre emeli vas karjaival a hajók töméntelen gabonáit; a nagy malmok és gyárak kerekerei nehéz munkájokban zúgva összeválnak, a kémények füstölnek, a kohók lángolnak. A város maga oly gyorsan nő, mint Potemkin festett falvai: az évtized végén bizonyára eléri a félmillió lakost. Buda-Pest lendülete azonban egyszersmind kifejezője nagy nemzeti lendületünknek, a mely Széchenyi föllépésével kezdődik és az újabb alkotmányos korszakban tetőz. Soha sem volt Magyarországnak oly sok nagy fia, mint a mi századunkban; mintha a sors pótolni akarta volna az előbbeni, a XVIII. század hiányait, egyszerre a kiváló szellemek hosszú sora lép föl: a század első évében születik Vörösmarty, megnyitva a századot, 1801-ben jelen meg az

első magyar költői mű, mely az egész nemzetre kihat, *Ilmfy szerelme*. S most mintegy magával vetélkedve remekel a természet: 1802-ben születik Kossuth, 1803-ban Deák és egymásután rövid időközökben Eötvös, Liszt és két legnagyobb költőnk, Arany meg Petőfi; 1825-ben lép föl Széchenyi, Szent István óta Magyarország legnagyobb reformátora; abban az évben, a melyben a *Toldi* megjelenik, születik Munkácsy, a leggeniálisabb művész, ki a négy folyam hazájában valaha nevelkedett.

A mint a század kezdetével a szellemek nálunk is szokatlan módon megmozdulnak, egyúttal aggódva kezdik Magyarország jövőjét kutatni, a melyet a tespedő XVIII. század nem igen bolygatott. A század elején Berzsenyi még római fatalismussal belenyugszik abba, hogy hazája, mint a világ minden büszke nemzete virágozott és elvirágozott! Kőlcsey *Hymnusában* már új remény dereng; a jobb kornak be kell következnie, mert megbűnhödtük már a múltat és a jövőt. Vörösmarty a *Szózatban* borongós pathoszával elénk tünteti a válság iszonyát és fontosságát: Egy ezredéves szenvedés kér éltet vagy halált. Ekközben föllép Széchenyi. A költő lelkesedésével és az államférfi éleselműségével utal a szebb jövőre. Két fő eszméje van: Először hogy a cultura folytonos, közös munka; másodsor hogy a nemzetiséget csak a modern európai cultura nemzetgazdasági és szellemi eszközeivel lehet föntartani és emelni. A mai Magyarország e geniális férfiak műve, kik 1825—48 közt újjászületésünkön dolgoztak.

Magyarország a mai Európának a nemzetiség szerint jegecedő nagy államaihoz képest kis ország, de közjogi helyzeténél fogva a nagy államalakulás terheiben és előnyeiben is részesül. Nincs biztosított békéje, elismert neutralitása, mint Belgiumnak és Svájcznak, de a kis államok ama veszélye sem fenyegeti, hogy elzárkóznék és elmaradva több nagy birodalom alkotta zugban, partikularistikus jelleget öltene. Átkunk és áldásunk, hogy a világtörténelem nagy golfstromjában vagyunk. De mint az egyes ember, úgy az állam, és különösen a nagyobb államok élete kemény harc. Minden modern állam négy ily harcot ví: harcot a küllellenség ellen, a belsejében széthúzó különböző nemzetiségek, a socialismus és végre a deficit ellen. Azt gondolom, nekünk magyaroknak, bár mennyire meg is fontoljuk e négy-szeres megpróbáltatás súlyát, épen nincs okunk a jelent lenéznünk, vagy kétségbe esnünk.

A küllellenség legyőzése háborúban persze kétes; ki merne minket a sors érc koczkajátékában előre is nyertesnek mondani? De mióta Bismarck a francia-német háború után egy meglepő, csodálatos fordulattal Oroszországot egyrészt, Franciaországot másrészt

isolálni s a tétova Ausztria-Magyarországot magához kötni tudta: a szövetség a világ leghatalmasabb államával, Németországgal több biztosítékát nyújtja a gyümölcsöző békének, (vagy ha kell: a diadalmas háborúnak) mint a mennyivel régóta bírtunk.

A második harez, az a nemzetiségek ellen, tán még több erőt emészt, több aggodalmat ébreszt mint egy küllőháború eshetősége. De a politikai helyzet, mely a Duna menti kisebb államokat mindinkább hozzánk békíti, az egyre nagyobb mértéket öltő magyarosodás és a magyar király személye, a mely hagyományos kapasa a különböző nemzetiségeknek — mind e körülmények e részben is eloszlatják legsúlyosabb aggodalmainkat. A socialismus földművelő államban a minő Magyarország, egyáltalán kevésbé fenyegető, mint a nagy iparűző államokban; különben is közös ellenség, melyet adja Isten, majd ideje korán közös erővel fogunk kibékíteni. Az állandó hadseregek fokozatos nagyobbítása óta a művelt államok mind kétségbeesett harezot vínak a deficit ellen. A magyar állam összes adósságai már majdnem hogy megközelítették az állam vagyonát (1 milliárd 118 millió: 1 milliárd 259 millió forint). Ez a teher, fájdalom, már nemzedékről nemzedékre fog szállni, mint az élet oly sok egyéb terhe; jelenleg be kell érünk azzal, hogy évenkénti budget-nket egyensúlyozzuk és közös munkásságunkkal hazánknak oly hírt szerezzünk, mely majd mindinkább előnyösebb conversiókat tesz lehetségessé.

De nemcsak a politikai constellatio mutat kedvezőbb csillagokat egünkön, még nagyobb a lendület, gyorsabb a haladás a közgazdaság és közművelődés terén. Spanyolországnak körülbelől ép annyi lakosa van, mint a magyar korona országainak: geographiai helyzete, mint-hogy három oldalról a tenger mossa, sokkal jobb, kultur hagyománya sokkal régibb. Magyarország azonban a modern haladás versenyében messzire felülmúlta a középkor emez elsőrangú népét. Az írni-olvasni tudók száma nálunk nagyobb, vasúti vonalunk aránylag még egyszer oly hosszú, szárazföldi kereskedelmünk virágzóbb, politikánk consolidáltabb. Az osztrák-magyar vámterület külkereskedelme egyáltalán 1830 óta megtizsereződött, tehát e részben nagyobb arányokban haladt, mint a világ bármely más állama; a liszt kivitel hazánkból pedig 1840 óta majdnem meghuszonötshörszörződött. A közoktatási budget még 1851-ben csak 150,000 forint volt, ma már meghaladja az 5 milliót. Déli gyümölcsre, fügére évenként 1 millió 700,000 frot adunk ki, a mi valóban nem a szegénység jele. («Inkább annak oka», mondaná valami malitiosus ember.)

Az anyagi haladás maga után vonja a szellemet is. Vesse össze

azt a módszert, a melylyel Horvát István dolgozott, azzal, a melyet mostani jelesebb történetíróink alkalmaznak; vessé össze az akadémia, a sokféle tudományos társulat és oly számtalan egyes tudós sokirányú, rendszeres, fáradhatatlan tudományos működését annak az elszórt, a nemzettől elzárt, inkább különczöknek látszó pár tudós emésztő iparkodásával, a kik a század első tizedeiben a magyar tudományosságot képviselték; vessé össze Katona József sorsát, ki mint ismeretlen misantrop hal meg, akár Aranyéval, kit még életében legnagyobb költőnknek ünnepeltünk, «Magyarország gyönyörének» tartottunk és mint vagyonos, tekintélyes, páлмаágakkal és babérral elhalmozott embert temettünk el. Kazinczy még arról panaszkodik, hogy Kolozsvárt a könyvkereskedőknél egyáltalán nem talált magyar könyvet: ma pedig Kolozsvár Erdély elég gazdag irodalmi életének és magyarosodásának központja.

Az élet nemzetekre mint egyesekre nézve kemény harc, folytonos komoly munka. Elbizakodni bizonyára nincs okunk; a sors könyvében nem olvashatjuk a rejtelmes jövőt, hisz mint Lenau mondja:

manchen Sturm brütet
Die Zukunft aus im dunklen Nest.

Mindamellett tán mégis elmondhatjuk, ha -- fölülemelkedve a percznyi pártállásokon, — Magyarország fő művelődési phasisait összevetjük, hogy hazánk sorsa Mátyás király halála óta nem nyújtott annyi biztosítékot a jövőre, mint jelenleg. Ha Széchenyi még közöttünk élne — a mit tán az emberi élet természetes határa megenged vala, ha ő maga másként nem határoz — ha, mondom, még közöttünk élne, megelégedve látná, hogy közéletünk és irodalmunk annyira magyar, mint soha elébb, hogy a főváros, melyet annyira szeretett, a magyarosodás főkohója lett. Széchenyi, ki az ő idejének kódéből a jövő századok jegeseit kimagaslani látta, bizonyára nem becsmérelné a jelent, mert sok a fogyatkozása, mert az ipart még csak fejleszteni, népünk kötelességérzetét nevelni, egészségi állapotainkat és népoktatásunkat még nagyban javítani kell; ő, ki fölbresztett a lethargiából, legjobban tudná megítélni, hogy mennyit haladtunk abban a világosságért való nagy küzdelemben, melyet történetnek nevezünk.

Bízában abban, hogy a szerkesztő úr nem veszi rossz néven a magányban a pártok zajától távol élő tisztelőjének igénytelen megfigyeléseit, maradok hű

*** április 15.

Névtelenje.

AZ AUSTRIA ÁLTALÁNOS KÖLCSÖNÖS TŐKE- ÉS JÁRADÉK-BIZTOSÍTÓ TÁRSASÁG

Bécsben, Schottenring 8. sz. saját házában. — Budapesten, akadémia-utca 6. sz.,

képviselve **Beck Dénes** ur által,

elfogad **biztosításokat az ember életére** minden combinációban, és legujabb idő óta **gyermeknevelési járulékra**, mely járulék a gyermek 8-ik évétől kezdve annak 20-ik évéig fizettetik, a legjutányosabb díjak és feltételek mellett.

PROCHÁSKA A. ÖZVEGYE

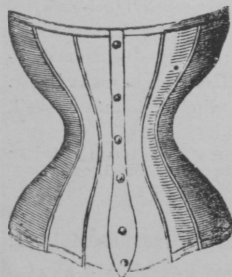
első magyar

kir. szabadalm. cserépkályha-gyára,

1803-ban alapítva,

Budapest, VII. kerület, dob-utca 22. sz.

saját házában.

FILICZKY MIKSA

Budapest, VI., sugár-ut 59. sz.

Mellfűző- és fehérenemű-gyár, vászonárú-raktár. Uri ruhakészítés.

Ajánl saját gyártmányu mellfűzőket, uri, női és gyermek-fehéreneműeket, vásznak, asztalneműeket, szövött árukat és nyakkendőket a legdúsabb választékban és legjutányosabb áron. Legujabb divatu uri és fiu-öltönyöket, valódi gyapjuszövetekből, bámulatos olcsó áron. — Kimerítő árjegyzékkel, minták és mérték utbaigazítással ingyen s bérmentve szolgálók. — Vidéki megrendelések lehető leggyorsabban eszközöltetnek.

Függönyök, fehéreneműek és mellfűzők tisztító intézete.

A «Franklin-Társulat» kiadásában Budapesten, megjelent és minden könyv kereskedésben kapható:

ZÁJZÁNBÓL KHÁMIN ÁT TIBETBE ÉS A SÁRGA FOLYÓ FORRÁSVIDÉKÉRE.

Przewalszkij Mikhájlovics Nikoláj orosz ezredes harmadik útja Közép-Ázsiába. Oroszból dolgozta **Csopey László** min. eln. fordító. A szövegbe nyomott képekkel.

Ára 3 frt 60 kr.

Posta-utánvétellel való szétküldés Ausztria-Magyarország minden helységeibe, vám- és bérmentve, úgy hogy a megrendelőnek semmi egyéb kiadása nincsen:

narancs vagy citrom Messinából, legfinomabb, érett és kiválogatott gyümölcse az új szüretnek, 30–40 darab egy szép 5 kilós kosárban, 1 frt 90 kr. kosár számra vám- és bérmentve.

3 kosár vételénél egyszerre is egy czim alatt és az árnak előleges portómentes beküldésénél csak 5 frt 28 kr.

Kávé nyers; tiszta, kitűnő, közvetlenül importált minőségek 4¼ kilo netto tartalmu csomagokban 1 kilo netto.

	frt		frt		frt
Ceylon gyöngy, legfin. kék	2.10	Mocca, valódi arab	1.84	Domingó, kiválogatott	1.46
Costaricco gyöngy, zöld	1.76	African, mocca sárga	1.54	Santos, jóüzü	1.38
Manilla gyöngy, világos	1.65	Menado, legfin. aranyjáva	1.60	Río, világos nagybabu	1.32
Ceylon A., legfin. nagybabu	1.78	Cuba, legfinom. nagybabu	1.80	Bahia, jó és erős	1.24
Ceylon B., finom zöld	1.64	Java, legfinomabb zöld	1.52	Jamaica, erős, finom	1.28

R. MAITI, Trieszt.

VÁSZON- ÉS FEHÉRNEMŰ RAKTÁR

„A MENYASSZONYHOZ”

MÖSSMER JÓZSEF

Budapest, koronaherceg-(uri)-utca s szibárus-utca sarkán, báró Orczy-féle ház 12. szám alatt,
a főpostának átellenében.

Ajánlja legnagyobb választékban ujonnan berendezett raktárát mindennemű és minőségű rumburgi, hollandi, irlandi, oreász, sziléziai és 155, 175, 200 cmtr. széles ágylepedővásznaik. Asztalterítékeit 24, 18, 12 és 6 személyre, damaszt, jaquard és csinvatban. Ágyradl, kávéskendők, crépe és java-takarók, törülközők, asztalkendők és terítők, len és battiszt zsebkeendőit, flanelltakarók, zsinor-, piqué és szines ruha barchet, wattmoll, chifon, madapolam, shirting és oxford, himezett len- és battiszt-csíkok és betétek, ágysegélyek (Gimpen), függönyök, asszonyi, uri- és gyermek kész fehérneműit len, chifon, barchet és flanellben. Ingek, nadrágok, mellények, fehér és szines alsó szoknyák. Lepedők, párnák, himzett-, szegélyezett és sima ágyszegélyeket, harisnyák, gallérok és kézelők, duxi és crépemellények és nadrágok. — Müncheni előnyomatott tárgyak kereszthimzésre, s még mindenféle más czikkeit.

KÜLÖNLEGESSÉG: magyar honi gyártmány nehéz damaszt, asztalneműek és törülközőkben.

☛ Menyasszonyi kelengyék, 300 frttól feljebb 4000 frtig. ☚

Megrendelések legpontosabban és legjobban postai utánvétel mellett eszközöltetnek. Árjegyzékek és minták kiv. ingyen. A lenneműek valódiságáért kezeskedik a cég.

Ifj. NAGEL OTTÓ

könyvkereskedésében

Budapesten, muzeum-körút, a nemzeti színház bérházában,
megjelent:

Önüggyvéd. Gyakorlati utmutatás jogügyletek elintézésére, 350 írománpéldával. — Irta Knorr Alajos. Harmadik ujra átdolgozott kiadás. Ára két kötetben füzve 7 frt, egy kötetben díszes vászonkötésben 8 frt

Építési tanácsadó építészek, gazdák és építkező felek használatára. Irta Gonda Béla. Vászonkötésben ára 4 frt

Párbaj és kiállítás. Irta Sacillei Marcziani György. Ára 40 kr.

A becsület és a párbaj. Irta Sacillei Marcziani György. Ára 40 kr.

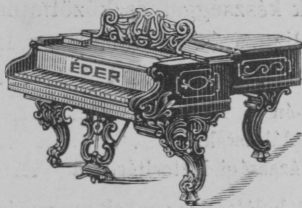
A ki jó uj, vagy használt

zongorát, pianinot vagy harmoniumot

jutányos ár mellett akar venni, forduljon

ÉDER ANTAL GYULA

zongora- és harmo-
niumgyáros és törvé-
nyesen meghitelt szak-
értő, 13 év óta fennálló
zongora-kereskedésé-
hez, Ferencziek tere
4. sz., hol nagy számú
ugysaját-, mint idegen,
közönségnek, ennek következtében képes vagyok ezek felől kívánatra számos
elismerési iratot felmutatni. Minden e szakba vágó üzletek, vételek, cserék,
ugyszintén kölcsönzések, átszállítások, csomagolások, valamint mindennemű
javítások és hangolások legjobban, leggyorsabban és legolcsóbban eszközöl-
tetnek. Tudakozódások legnagyobbról készséggel intéztetnek el és árjegyzékek
kivánatra küldetnek.

de legjobb hírnevű jó
hangszer van folytono-
san készletben, melyek
legolcsóbb gyári áron,
több évi írásos kezesség
mellett adatnak el.

Miután eddig 4523 hang-
szert adtam el a t. ez.

Nélkülözhetlen minden háztartásban.

Valódi 30 éves

szirmiai Zárda-szilvorium

melynek egy háztartásban sem szabadna hiányzani,
miután az emésztési bajoknál, étvágyhiány és gyomor-
gyengeségnél a legmeglepőbb hatást idézi elő, és kora
által elért zamata folytán a tisztelt nővilágban is
nagy tetszésben részesül, mindig kapható

ÉDER ANTAL GYULA zongora-üzletében,

Ferencziek tere 4. sz. a.

Egy nagy pezsgő-üvegnek ára 1 frt 20 kr., 1 pintes
üveg 2 frt. Megrendelések minden irányban tetszés
szerinti mennyiségben postai utánvét mellett pontosan
teljesíttetnek. 1—10 üveg megrendelésénél a csoma-
golási költség lehető legolcsóbban számíttatik. 15 üveg
vagy azon túl menő mennyiség megrendelésénél cso-
maggolási költség nem számíttatik.

Levél- és távirati czim:

ÉDER ANTAL GYULA BUDAPEST.

AZ „ANKER”

ÉLET- ÉS JÁRADÉK-BIZTOSÍTÁSI TÁRSASÁG.

Vezérügynökség Budapesten, Gizella-tér 6. szám,

a hol egyszersmint életbiztosítási ajánlatok is elfogadtnak s szóbeli vagy levél utjáni felvilágosítások készséggel eszközöltetnek, valamint az intézet értesítései kaphatók. — Biztosítási állomány az 1882. decz. hó végével **75.903 kötvény, 128.745,447 frt 17 kr.** tőkével.

Biztosítási alap 1882. decz. 12-én	...	...	...	...	31.340,680 frt 03 kr.
Kifizetések 1882. decz. 31-ig halálesetekre	...	...	...	...	11.443,398 frt 66 kr.
Házassági biztosításokra	...	...	...	...	23.601,575 frt 67 kr.

Azon feleink között, kik halálesetre vannak nyeresémosztalékkal biztosítva, az utóbbi 10 év alatt a következő osztalékok osztattak ki, ugymint: 1873-ban az évdíjak 20 száztólja, 1874—22, 1875—22, 1876—19, 1877—16, 1878—20, 1879—24, 1880—21, 1881—24, 1882—21, 1883—20 száztóli.

A kiházasításoknál biztosított legkisebb tőke mellett nyeresémosztalékkal a nyeresémosztalék 1879-ben 21.25, 1880-ban 20.26, 1881-ben 30.16, 1882-ben 41.50, 1883-ban 26.59 száztólját eredményezte a biztosított összegnek, úgy hogy minden 1000 frt biztosított tőke után a nevezett években 1212 frt 50 kr, 1202 frt 60 kr, 1301 frt 66 kr, 1415 frt, 1265 frt 90 kr. lön az illetőknek kifizetve.

LATZKOVITS A.

Budapest, Váci utca 22. sz.

FÉRFI-INGEK

specialis készítője

ajánlja különlegességeit

URI DIVATÁRUK

és FEHÉRNEMÜEKBEN

feltűnő olcsó áron.

NALA ÉS DAMAJÁNTI.

(Ismertetés és mutatóványok.)

A Nala és Damajánti szerelmi története önálló epizód a *Mahábháratában*. Be van szöve a szanszkrit nagy eposz III. könyvébe, az úgynevezett *Vana-parvába* — *Erdő-könyvbe*. Helyzete az eposzban következő: Judhishhira, a *Mahábhárata* főhőse, kockajátékban ellenfelétől meggyőzetik s büntetésül tizenkét évig a vadonban kell bujdokolnia. Követi őt bujdosásában a bölcs Vrihadásva ís, ki a nagykirály mulattatására és vigasztalására mindent megtesz. Többek közt elmondja neki a Nala történetét, kinek sorsa a Judhishhiráéval sok vonásban egyezik. — Azok a megszólítások, melyek az epizódban itt-ott előjönnek, mint: Nagykirály! Nagyfelség! Kunti sarja! stb. mind Vrihadásva megszólításai Judhishhirához.

Különben ez epizód, mint ilyen, legterjedelmesebb a *Mahábháratában* s nemes egyszerűségeért minden elbeszélő művek közt legkedveltebb s legismertebb egész keleten, sőt nyugaton is csaknem minden irodalomban megvan több fordításban.

Én az eredetinek szlókáit (tizenhat szótagú, rímetlen, jambus párverseit) nyolcz szótagú, rimes, négysoros versszakkal cseréltem föl, mely a szlókának minden magyar versformák közt leginkább megfelel s mely a magyar naiv elbeszélésnek eredeti alakja. — (Arany.)

Nisadák honában élt egy ifjú király, Nala, nemeslelkű, deli és hős. Ugyanez időben távol Vidarbhák országában élt az óriás erejű Bhimának leánya, a minden nők közt leggyönyörűbb Damajánti. — Szépségének, csodabájának híre bejárta

a világot. — A hír beszédére Nál szívében is olthatatlan szerelem gyúlt iránta.

Szerelmi gondok közt ült Nál egykor a hárem erdejében és gyönyörű hattyútabort pillantott meg a közelben. Űzőbe veszi őket s egyet elfog. — Ekkor a hattyú megszólal kezében: «Szép királyfi! nem kellene engem megölnöd, meghálálom a jótettet ugyancsak. Elrepülök Damajántihoz, úgy földicsérlek előtte, hogy esze-lelke a tied lesz egészen». — Elbocsátá a hattyút Nál s a madarak Vidarbhába tűntek. Itt egy kertben mulatott Damajánti lánytársival s mihelyt észrevették a hattyúkat, futkosni kezdtek utánok. De megállt a hattyú, melyet Damajánti kergetett s Naláról kezdett beszélni: «nincs ily ember a világon,»

Hejh ha ennek drága nője
Te lennél, dicsők dicsője:
Bájad s születésed' percze
Áldott lenne mindörökre! —

A meglepett leány csak ennyit tud oda súgni a madárnak «menj és mondd meg ezt Nálnak is!»

Ez a nyitánya a szerelmi történetnek!

Bhíma király azt vette észre, hogy leánya nagyot változott, ádrándozóvá lett és sáppad napról napra. — Eltalálta az okát, hogy tudniillik szerelmes a lánya. Így gondolkodott: egy orvossága van e betegségnek: szvajámvarát kell hirdetni. A szvajámvara ferjválasztás hindu szokás szerint. — Hírnökök által mindenfelé meghirdettette a világon, hogy leányát ferjhez fogja adni, azért a kik kezére vágynak, gyűljenek udvarába s a kinek leánya az ünnepélyen koszorúját nyújtja, az lesz a férj.

Hallva e hírt Nál, megindult szép remények közt Vidarbhá felé. Útközben találkozik négy istenséggel, kik Indra vezérlete alatt jöttek az égből. — Ezek fölszólítják Nált, tegyen meg nekik valami szívességet. «Nagyon szívesen» siet felelni Nál és kerdi mi lesz az. «Menj el — mondák — Damajántihoz, kérd meg a kezét számunkra. Ott leszünk a szvajámvaráján s te vidd meg neki az üzenetünket, hogy egyet válaszszon közülünk férjeül. Csak ekkor kezd Nál szabadkozni a követségtől. De nincs mentség, ígéretét adta, az istenek szaván fogják s ő megy. Istenek segélyével zárt ajtó-

kon és örökön át bejut a lányhoz, ki rögtön ráismer a hattyú leírása nyomán.

Nál előadja küldetését, de a lány kaczagva válaszol: «*sohase tréfálj! te kellesz nekem csak, teérted hívtam én szvajámvarát csak*». — Nala figyelmezteti a dolog komolyságára. — «*A ki megsérti az isteneket nyomorú halál annak a sorsa. — Ha Damajánti most őt választja: mindketten halál fia lesznek*». — Azután kéri, hogy ne tegyen ilyet, mentse meg mindkettőjüket a végromlástól. Nosza sírni kezd a lány, de újra erősíti, hogy ő csak Nált választja, neki csak Nál kell.

Végre talál egy mentő gondolatot, «*jertek el mind a szvajámvarámra, ott én téged választalak az istenek jelenlétében; hulljon az én fejemre minden felelősség, minden büntetés!*» Nál visszamegy, elmondja az isteneknek, hogy az a bohó lány mit mondott, miben töri a fejét.

Megjön a szvajámvara napja s gyűlnek a kérők —

Fényes arany-oszlopos ház
Nagy kapúin jöttek sorba
A nagy hősök, mint királyi
Oroszlánok bérczvadonba.

Ültek ottan szanaszerte
Koszorús, illatos fővel,
Bokrétákkal s füleikben
Tiszta-vízü gyöngyfűggővel.

Sok kövér kar tündökölt ott,
Buzogányhoz hasonlóak,
Gömbölyűek, gyönyörűek,
Mint az ötfejű kigyó-nyak.

Dús hajok a vállra omlott,
Szép volt orr, szem, száj, szemöldök;
Mint az égi csillagtenger
Arczokon oly fény özönlött.

Összejöttek szent gyűlésre
Mint a kigyók Bhögavatba
Daliákkal tölt a ház meg,
Mint tigrissel hegynek odva.

S ím belebben rózsa-arczczal
Damajánti a terembe,
Tündér báján rajt' veszett ám
A királyok szeme lelke.

Szétnéz Damajánti is, keresi Nált. Meg is találja, de nem egyet, hanem ötöt; tudniillik mind a négy isten a Nál alakját vette magára. Zavarba jön a lány; melyik az igazi Nál, nem bírja kitalálni. Nézi őket — mindhiába. Kétségében siráshoz fog — de az a baján nem segít. Utoljára könyörgésre fogja a dolgot. Szép kis imát rebeg az istenekhez s azok jelt mutatnak neki, miről ismerje meg Nált és ekkor pirulva-örülve vállaira akasztja koszorúját. Ezzel vége a szvajamvarának. Az istenek gazdagon megajándékozzák Nált égi adományokkal. Nál haza viszi nejét, élnek boldogan, két kis gyermekkel: egy fiúval és egy leánynyal áldák meg az istenek.

Ezzel vége az elbeszélés első részének.

Az istenségek is elvonulnak; mennek az égbe és útközben találkoznak az irigység istenével, Kálival, ki elkésve jött a szvajamvarára; neki is Damajánti kellene. Az istenek tudatják vele, hogy elkésett; mehet vissza. De a gonosz Káli boszút esküszik. A miért isteneknek mert halandót elébe tenni, földönfutóvá kell lennie. Hiába mondják a többi istenek, hogy az ő engedelmséggel választotta Nált a lány; nem ér semmit, ő meg fogja büntetni.

Gonosz tervének eszközeül választja Puskárát a Nál király testvéröcséjét. Ezt ösztönözte, hogy hívja föl Nált szerencsejátékra — kockajátékra, még pedig élet-halálig; ő majd segíteni fogja. Egyszersmind Nálba is belebújt, ezt meg Puskára ellen tüzelte. Dühös játék indul közöttük s Nál folytonosan veszít, még keseredettebben rakja, de Káli miatt folyvást vesz. — Hozzá mennek az országnagyok, kerik, hagyja abba a játékot, de már úgy belebódult, hogy nem hallgat rájuk. Hozzá megy majd Damajánti is két gyermekével, kéri, de a bódult Nál rá sem ismer többé. Látja mindenki, hogy itt veszély van kitörőben. Damajánti két kis gyermekét rábízta hű kocsisára, Varsnéjára, s elviteti nagyapjokhoz Bhímához.

Innen kezdve a IX. énektől vegyük föl a szöveget; be-mutatok, az eredetiből fordítva, négy éneket a műből, mely mindössze huszonhat énekből áll.

IX. ÉNEK.

Varsnéja elmente óta
 Játszott s vesztett Punjaszlóka.*)
 Oda volt már szép országa,
 Oda minden drágasága.

Trónja-vesztett Nál királyra
 Rámosolygva szól Puskára:
 „Hadd forogjon! Van-e kedved?
 És van-é még mit feltenned?

Ohó! megvan szép királynéd,
 Minden mást elnyelt a játék!
 Most a sor rá hadd kerüljön.
 Damajántért hadd perdüljön!»

Puskarának ily szavára
 Megrendüle Punjaszlóka,
 Elfacsarult szíve-lelke,
 Egy hangot-betűt se szóla.

Nagy-szomorú tört szemekkel
 Végig mérte Puskarát ott;
 Lehányt minden testi ékszert
 A fény- s boldogsággal áldott.

S szál ruhával elfedezve,
 Hajlékából számkivetve,
 Társinak mély kint szerevezve,
 Kelt és ment Nál. Elhagyá hát
 Régi fényét, boldogságát.

S Damajánti, szál-ruhában,
 Bármerre ment — ment nyomában.
 Így bolyongtak szerte-szélylyel
 Három nap és három éjjel.

És Puskára — nagy királyom! —
 Meghirdette minden tájon:
 „A ki jót mer tenni Nállal
 Meglakol az száz halállal.»

*) Punjaszlóka: Nálnak mellékeve, jelentése = csengő szavú.

És Puskára bős szavára
 — Szörnyű lévén nagy haragja —
 Jó királyuk' senki, senki
 Hajlékába nem fogadta.

Igy a város közelében,
 Meg nem szánva, nagy-szegényen,
 Bujdokoltak három éjen.
 Szánalomra a legméltóbb:
 Pusztá vizen tengve élt ott.

Ha az éhség meggyötörte,
 Volt fagyökér vagy gyümölcse
 Végre elment a királyfi
 Innen s véle Damajánti.

Napokig, hogy bujdokoltak,
 S éhségtől megtörve voltak,
 Nagy madárrajt látta Nala,
 Mindnek arany szárnya vala.

Gondolá a hős Nisáda,
 Az erős Nál «jó lesz mára
 Ízletesebb ételül ez;
 Mostan ez is nagybecsű lesz».

Bő palás'ját rá hajítja,
 A madárrajt megborítja.
 S íme azok a palásttal
 Elrepültek nagy zugással.

A magasból visszanéztek
 S Nál királyhoz így beszéltek —
 Ki ott szegyen közt meztílen,
 Szánandóan feltekinte :

«Oh bolond Nál! hisz a kockák,
 Melyek vesztedet okozták,
 Mi vagyunk; fájt nekünk, látod,
 Hogy maradt még egy palástod!»

Látva ekkor a kockát is,
 Meztelenül önmagát is,
 Elbusulva Punjaszlóka
 Damajánthoz ily szót szóla :

«Feddhetlen hű tiszta angyal!
 Az, ki elrabolta trónom,
 Élelmem' is elszedé, lásd,
 Éhség s nyomor közt kinlódom

És a kiért szájalomra
Nisadáknál sem találok —
Lett madárrá s elragadta
Rólam ez egy szál palástot.

Hallatlan nyomorba estem,
Én levert. tört, esze-vesztett,
Férjed én, én — de figyelj rám,
Halld a jó szót és jegyezd meg:

Számos ösvény vezet íme
Jobb felől, nézd, dél iránynyal;
Ez visz az Avanti bércezen,
Az a Riksavanton által.

Szirtes Vindhja nyílik ott föl,
Itt Pajosni foly tengerbe,
Böles vezeklők szent magánya,
Dus gyümölcsös fekszik erre.

Vidarbháké ez az ösvény,
Imhol az víz Kósalába;
Ott van szemben az az ország,
Jobbra folyton — dél irányba.

Nál e szókat — Damajántért
Aggva — többször elrebegte.
S míg mutatgat szép nejének,
Néma búval tölt a lelke.

S Damajánti Nál királynak,
Elborítva fájdalomtól,
Könybe fúló tört szavakkal
Ily panaszos szózatot szól:

•Minden ízem összeborzad,
Reszket szívem minden hurja,
Oh király! ha szörnyű terved
Meggondolom újra s újra!

Kincsed-, országodtól fosztva,
Szomjas-éhest így mezetlen
Hogy hagynálak téged el most,
Itt e pusztá rengetegben?

Ha ellankadsz, sujtol inség,
S lelked szebb napokra téved,
Itt ez isszonyú vadonban
Én törölöm le verejtéked'!

Mert nincs balzsam e világon
Nincs orvos-szer oly kitűnő —
Égő sebre, fájdalomra
Nincs olyan ír, mint a hű nő!»

NÁL felelt:

Úgy van, úgy, szép Damajánti.
Nincsen balzsam oly kitűnő
Szenvedő férj fájdalomára
Nincs olyan ír, mint a hű nő!

Nem akarlak én elhagyni.
Mit remegsz félénk galambom?
Elhagyhatnám önmagam tán —
De tégedet soha! mondom!

DAMAJÁNTI szólott:

Ha te engem el nem akarsz
Hagyni itten, oh királyom!
A vidarbhák útja-mentét
Mit mutatod minden áron?

Értem is én, hogy nem akarsz
Elhagyni most egymagamra.
Elvetemült lenne mélyen,
A ki engem itt elhagyna!

De az útat, ezt az ösvényt
Mért mutatod ennyiszor meg?
Ez költ bennem, oh nemes hős!
Aggodalmat és keservet.

Ha pedig ezt gondolod tán:
— Bár elmenne rokonához —
Jól van, menjünk Vidarbhába
Mind a ketten! Nos határozz!

Jer no uram! Hogy szeret majd
A vidarbhák fejedelme
Téged, engem; ott minálunk
Élünk boldogan, szeretve!»

X. ÉNEK.

•Mint atyádé az az ország —
Úgy enyém is — ezt nem kétlem.
De nyomorban menni hozzá . . .
Nem megyek, nem, semmiképen!

Mentem egykor boldogan, mint
Örömednek növelője —
Menjek-e most koldusan, mint
Gyötrellemnek érlelője?»

Igy beszélte Nál király ezt
Damajántnak többször ismét
Vigasztalta gyöngé párját,
Félpaláستtal földve testét.

Egy köpenybe burkolózva
Erre-arra jártak-keltek,
Étlen, szomjan sáppadozva
Végre egy kunyhóra letek.

A kunyhóba hogy beértek,
Nisadáknak fejedelme
Damajánttal, szép nejével,
Lehevert a pusztá földre.

Úgy ruhátlan, nyoszolyátlan,
Porral, sárral befödöttön,
Csakhamar elszenderült Nál
Ott az isten-adta földön.

A szépséges Damajántin
Szinte erőt vett az álom.
Ott aludt a bánat karján
A legjobb nő a világon.

De míg Damajánti szunnyadt,
Nál fölérzett — oh felségem! —
Lelke kinban sajgott, rengett,
Nem alhatik úgy, mint régen!

Elgondolja trónja vesztét,
Baráti elpártolását,
Mély vadonban bujdosását . . . .
Ilyen gondok környékezték:

«Mi lesz velem ha megteszem?
Mi lesz velem, ha nem teszem?
Nem volna-e jobb meghalni
Embert, but, bajt mind elhagyni?»

Ez itt, kinek esküm adtam:
Mennyi kint lát én miattam!
Nélkülem tán — úgy lehetne —
Övéihez elmehetne!

Ha velem jár — semmi kétség —
Vár rá sok kin s szenvedés még!
Hogyha elhagyom — ki tudja?
Tán öröme viszi útja!»

Meggondolta ezt nem egyszer;
Meggorgatta száz-ezerszer!
Csak azt hitte: jobb elhagyni —
Boldog lesz még Damajánti.

Mert az úton baj nem éri,
Tiszta lelke őt megőrzi!
Oly dicső, oly szende, szép, jó,
Hű, szelíd . . . jobb sorsra méltó!

Hánykolódott így sokáig;
Bánta-szánta Damajántit.
Hajh! de Káli lakta lelkét —
El kell hagyni szép szerelmét!

Látva, hogy ő áll ruhátlan,
S neje alszik egy palástban,
Gondolá, hogy elmetéli;
Elég lesz a fele néki!

«Oh de miként, hogyan szeljem?
Kedvesem hogy fel ne keljen?»
Így borongva király Nála
A kis kunyhót körüljárta.

A mint járdal jobbra-balra
Nézdél erre, nézdél arra:
A kunyhónál ott közelben
Kardpengét lel hüvelyetlen.

A ruhát elmetszi azzal,
Felöltözi lopva halkkal,
S alvó nejét oda hagyva
Bomlott észszel tova nyargal.

Majd változott szenvedélylyel
A kunyhóhoz visszalépdél;
Nézte hosszan Damajántit . . .
Szeme megsírt . . . sírt sokáig.

•Kit a fúvó szél se' bántott,
Kit a napsugár se' látott,
Alszik itt a ronda földön,
Gyámol nélkül, elgyötörtön!

Én kaczagó szende szentem!
 Hogy szunnyad itt félrongy mezben!
 Mint a bolond — a szépséges!
 Mi vár rá ha majd fölérez?

Hogy bolyong egyedül, árván,
 Irtózatos erdőt járván
 Hol csak tigris lakja fészkit,
 Kigyó s fenevad tenyészik!

Oh dicső lény, óvjanak hát
 Az Áditják,*) Vaszuk,**) Rudrák*)!
 A két Ásvin**) s a Marut-had,**)*)
 Szép erényed védje útad!»

Igy esd a gyönyörű nőért,
 Ott a földön heverőért;
 S eszét veszve Káli által
 Elfut örült rohanással.

Elment . . . s megtért Nala újra.
 Elment . . . de itt vala újra.
 Többször Káli tova üzte,
 De szerelme oda füzte.

Szíve kettős tűz között reng
 Két irányba verve töpreng;
 Tova-vissza — mint az inga,
 Kunyhóhoz — majd tova inga.

Végre Káli győze rajta . . .
 S mint az örült elrohanva,
 Sírva-bögve, elhagyá hát
 Életének gyöngye párját!

Elkárhozott kósza lelke
 Űzte . . . s csak azt mérlegelte,
 Annak képe ég agyában,
 A kit ott hagyott magában.

XI. ÉNEK.

Nál tova tünt, mint egy örült
 Damajánti is felüdült;
 Ébredéz és összeretlen
 Ott a kihalt rengetegben.

*) Áditják, Vaszuk, Rudrák mind jó istenségek.

**) Az Ásvin ikrek az istenek orvosai; a Marutok a szél istenei.

Nézi férjét . . . nincs közelbe' . . .
 Sejtelemtől kintől lepve
 Reszkető hangon kiáltoz
 Mindenfele Nál királyhoz :

«Férjem, uram! . . . oh királyom!
 Hova lettél védőm, gyámom? . . .
 Jaj! végem van menthetetlen,
 Meghalok én félelemben!

Nem vagy-e most tisztel' értő?
 Igazmondó, gyöngé-védő!
 Nem te mondad: «igy lesz, így kell!»
 S most az alvót hagyod itt el?

Hogy hagyod el hitestársad',
 Ki oly hű, oly jó irántad,
 Ki egy szóval sem is sértett!
 . . . Más valaki bántott téged!

Szavadat így kell megálluod?
 Fogadalmad eddig állott,
 A mit tettél nekem régen
 Istenek jelenlétében?

Látom, nem hal meg az ember,
 Míg a percz, mit a sors rendel,
 Nem jön; jaj hogy elhagyva itt
 Élek csak egy pillanatig!

Elég, sőt sok már a tréfa;
 Emberek nagy fejedelme,
 Ellenség nagy veszedelme,
 Félek én itt, jőjj elémm, na!

Látlak is már! igen, ott vagy!
 Látlak Nala, hiszen ott vagy!
 Oda buvttál a csalitba;
 Mért nem felelsz szavaimra?

Ez nem illik, nem bizonynyal;
 Csufság, hogy én bánatommal
 Sírok itt nagy félelemben,
 S nem jösz vigasztalni engem!

Pedig nem is magam' szánom,
 Sem mást senkit e világon.
 De mi sorsod lesz magadnak? . . .
 Téged Nál, téged siratlak!

Oh hogy élsz itt elhagyottan,
Kintól, gondtól zaklatottan!
Este ülsz a fák tövében,
Keresel, de nem lelsz engem!»

Azután mély bútól tépve
Kin tüzeben mintegy égve,
Futkos erre, futkos arra
Sírva-ríva, jobbra-balra.

Most felugrik fájdalomban,
Majd erőtlen földre dobban.
Itt elájul félelemben,
Ott zokog, sír végzetetlen!

Nagy keserve legmagossán
Sűrű sóhaj közt zokogván,
Sírva gondol Nál királyra
S ily panasz jön ajakára:

«Kinek átka Nál királyt ily
Fájdalomba, bűba verte:
Szálljon arra százszorozva
Mind a kettőnknek keserve!

Ki a tiszta lelkű Nált ily
Aljas tetre ösztönözte:
Lásson ennél még nagyobb kint
Soh'se leljen ép örömré!»

Igy jajongott, átkozódott,
Felesége szegény Nálnak,
Férjét sirva a vadonban,
Hol csak szörny-vadak tanyáznak.

Mint eszelős felvisongott
Bhíma lánya újra s újra:
«Jaj király! jaj!» így kiálta
Többször erre-arra futva.

Mig így vijjog, nyög felettébb,
Ijjedező bús sirálykép' —
Férjét nézi, kérdi újra —
Tört panaszát fujja, fujja —

Bhíma lányát, hogy ott futkos —
. . . Épen közelébe jött most . . .
Egy nagy kigyó észrevétlen
Megragadja hevenyében.

S még kigyótól átesavarva,
Fájdalomtól átnyilalva
Sem siránkozik magáért —
Egy siralma van: Naláért.

«Gyámom, jaj fogságba estem;
Kigyó martalékja lettem!
Itt e rémes bus vadonban
Menteni nem jössz sehonnan?»

Oh mi gyász ér majd ha vissza
Emlékszel Damajántidra.
Majd ha szerte foszlik átkod,
Visszanyersz észet és országot!

Majd ha fáradtan, ehülten,
Földre lankadsz kimerülten,
Ki nyujt fájdalmadra enyhet
Oh dicső! ki törli könnyed'?»

Egy vadász ott jára épen
Óserdőnek sűrűjében;
Meghallotta nagy siralmát,
Arra vette gyorsan útját.

Látva, hogy a szépszeműt e
Nagy kigyó már átgyűrűzte,
Tüskén, bokron átszökemlett,
S ott termett a lányka mellett.

Rárohant az első perczebe',
Éles nyillal átszegezte.
És a karsu kigyó rögtön
Összeomlott ott a földön.

Hogy a vadász őt megmenté
Tiszta vízzel mosta, önté,
Megitatta, megetette,
Vigasztalta s így kérdezte:

«Kié vagy te özszemű szép?
Hogy bolyongasz itt szanaszét?
Oh dicső szűz! mondd el sorra,
Hogy jutottál ily nyomorra?»

Kérdésére a vadásznak
Félruhájú Damajánti
Elbeszélte mind mi történt,
S mért hogy itt kell néki járnai.

Látva ez így félmeztlen
 A szép gazdag bokor emlőt,
 Csodabáju karesu testét,
 Tele holdként messze fénylőt,

Görbe ívű szeme szárnyát
 Méz beszéde édes árját:
 Nézte hosszan — nézi s lelkén
 Nagy szerelem nyila száll át.

Szép-szelíden lány szavakkal
 Biztatgatta, vigasztalta
 Szerelemnek láng hevével.
 ... Észrevette ezt a lányka!

Látva a hű Damajánti
 Hogy gonosz terv forr agyában:
 Szörnyű szégyen és harag közt
 Méltatlanokodott magában.

Az pedig a bűnös, aljas
 Nem birt féni a leányhoz,
 Nézte csak mint gyúl ki arca
 Hasonlóan égő lánghoz.

Ennyi búban Damajánti
 Férfjét, honját elveszítve,
 S látva, hogy itt szó hiába —
 Megátkozta őt örökre:

«Mint én Nálhoz, míg csak élek
 Hű maradok régi hittel:
 Ez a hitvány, gaz vadász úgy,
 Oly igazán veszzen itt el!»

És a vadász összeomlott
 Egy ígére, egy szavára;
 Élet nélkül hullt a földre,
 Miut a villám-sujtott nyárfa.

XII. ENEK.

Zergevadászt így lesujtva
 Ment a lótosz-szemű ujra;
 Járt a rémes rengetegben,
 Hol tücsökdal zeng szünetlen.

Hol oroszlán, tigris, medve
 Párducz kullog fenekedve,

Röpdes tarka folt-madár fel,
Rabló és vadember jár-kel.

Itt virul a fige-pálma,
Mangó, lótusz, mézga, sála,
Nyíl' a dsambu szép virága,
Megburúl a vibbitáka.

Bérczeket lát arra-erre;
Bércz gyomrában érczek ezre;
Rajta cserje, víg madárraj,
Csodabarlang szörnyű szájjal.

Itt folyam fut, ott tó tesped,
Partján madarak repesnek,
Vízi manók, csoda-szörnyek,
Kigyók, raksák kelnek, szöknek.

Minden felől bérczek orma,
Közte kristály halas tócsa,
Nagy folyam lejt arrább jóval,
Bámulatos vizzugóval.

Fut tovább a Bhíma lánya,
S lát vonulni itt-ott nyájba'
Vadbőlényt, vadkant, sok medvét;
Utjai kigyókkal fedvék.

És az egykor boldog, ékes,
Hű, dicső, jó és szépséges
Bús nő egymagára bolygván,
Nál nevével egyre ajkán —

Nem félt járni a királylány
Rémes erdők néma árnyán;
Csak sirt jajgatott — királyom! —
Legszomorubb a világon.

A vidarbhák nemes lánya
Fájdalomtól elcsigázva,
Tenger-búban elmerülve,
Szólt egy szirt alatt leülve:

«Oh hatalmas, hős királyom
Ki vagy ur a Nisadákon,
Nézd, magamban járok erre,
Mért nem sietsz védelmemre?»

Asvamédhát*) s más szentséget
 — Mondva örök szent hűséget
 Hogy fogadtál nagy háládul,
 S így bánysz most velem csalárdul ?

Emlékezz' csak ama szókra
 Nála, férfiak legjobbjára !
 (Jó maradsz örökre nékem !)
 Mit fogadtál régen, régen.

Mit beszélt a hattutábor
 Mennyi szépet Nál királyról,
 S én előttem mit fogadtál,
 Mint esküdtél . . . feleled már ?

Olvasod a négy Védákat**)
 Az Angát**) s az Upangákat**)
 Mind egyenlőn azt tanítják :
 Egy tökély van s egy igazság!

Légy igaz hát kérlek íme,
 Légy ez igazságnak híve ;
 Teljesüljön a mit nékem
 Ugy ígértél akkor régen.

Nem szeretsz tán, oh nemes Nál!
 Úgy a miként rég imádtál,
 Vagy miért nem szólsz szavamra
 Mért hagysz ide egymagamra ?

Felfal engem menthetetlen
 A vad itt e rengetegben,
 Fel az erdő szörnykirálya ;
 S nem jössz mentésemre, Nála ?

«Kedvesebb vagy életemnél,
 Életemnél, mindenemnél!»
 Hányszor mondtad — s eddig állott!
 Már felelted fogadásod'.

Mint a bolond, úgy bolyongok,
 Mint a sirály úgy jajongok ;
 Hívlak, uram, elepedve
 S nem méltatsz egy feleletre

*) Asvamédha nagyszerű, ünnepélyes loáldozat.

**) A Védák — szám szerint négy — szent könyvek ; Angák és Upangák a Védákat magyarázó művek.

Igy elaszva, nyomorultan,
Elsáppadva, sártól rútan,
Félmezítlen, mintegy árván,
Védtelenül sírdogálván.

Mint a félenk őz ünője
Nyája közül elvetődve —
Nem szánsz, nem becsülsz te engem!
Oh királyom! oh szerelmem!

Pusztá erdő rémes árnyán
Sírok egymagamban árván.
Én kiáltlak, Damajánti —
Mért nem akarsz válaszolni?

Oh nemes, jó, hős, erényes
Nékem gyönyörű, szépséges,
Látlak-e ma vagy nem látlak
Meddig sírok még utánad?

Látlak-é e zord vadonba'
Ülve, állva vagy bolyongva;
Hol a tigris és oroszlán
Átűvölt a néma pusztán?

Keressz-é, jösz-é előmbe,
Bánatomnak növelője?
Kit kérdezzek bánatomban
Kihez szóljak, kinek mondjam:

«Nem láttad-e Nál királyfit?
Nem tudod-e merre járt itt?
Ki jelenti meg ma nékem,
Merre lehet az én férjem?

Oh mi édes szózat volna,
Ha valaki most így szólna:
«Lótosz-szemű szép! a férjed
Ime itt áll, mire kérded?»

Ah! az erdő nagy királya
... Négy agyarú állkapezása...
Szörnyű tigris itt jön épen,
Megyek hozzá, nincs mit félnem!

«Felség! rengeteg királya!
A vidarbhák királylánya
Damajánti jön elődbe,
Tudd meg vadak legdicsőbbje.

Elszökött a férje, Nála,
Azt keresi most az árva.
Nem láttad-é a királyfit?
Nem tudod-e merre járt itt?

Vigasztalj meg, hogyha láttad
Nált, királyi büszke állat!
Vagy ha Nálról hírt nem adhatsz,
Vadkirály, ha rám se' hallgatsz:
Falj föl engem, tégy velem jól,
Szabadíts ki bánatomból!

Maga a szörny meghatottan
Hallja e helytt nagy siralmam'
Nem is bánt; elfordúl íme,
S megy a tiszta folyam-vízre.

* * *

Itt van egy bércz, kék fejével
Fölnyulik s az égbe vész el;
Ezer színű bájos orma,
Legmagasb a hegycsoportba'.

Minden érczben gazdag öble,
Benne sziklák drága gyöngye,
Tetejében szálás erdő,
Lobogóként messze lengő.

Elefánt, oroszlán, vadkan,
Tigris, medve laknak ottan.
Sok madarak, szép szavúak,
Rajta örökös dalt fúnak.

Daltól zengő fris patakka,
Égig érő ormozattal,
Ez a bérczek nagy királya;
Ettől kérdem — merre Nála?

Felség! ki fölérsz az égig,
Arczod, mint a menybolt fénylik,
Adsz ezreknek menedéket:
— Jöttem üdvözölni téged!

Üdvözöllek erre jövőn,
Tudd meg királylány vagyok én;
Király menyé és királyi
Hölgy, a nevem Damajánti.

Apám vidarbhák királya,
Messze földön nincsen párja ;
Neve Bhíma, büszke, gazdag,
Őrizője a négy kasztnak. *)

Asvamédhát, rádzsaszúját **)
Áldozatok minden faját
Hinte mindig bőkezűleg
Két keze a szépszeműnek.

Istenes, hű, jámbor éltű,
Igazmondó, szűzbeszédű,
Tiszta lelkű, ritka bátor,
Egy a boldogok sorából.

Vidarbháknak fejedelme
Ellenségnek veszedelme —
Ily apának lánya löttem
Én, ki most elődbe jöttem.

S nisadáknál, oh nagy szikla !
Jó királyok legjobb bikja
Viraszéna ipam nékem,
Neve ismert földön, égen.

E királynak drága fia
Rettegett hős, szép dalia,
Atyja trónját elnyeré már
S most király ott a derék Nál.

Neve barna Punjaszlóka
Ellenségnek pusztítója.
Istenes hős, védaértő,
Szóma-ivó, ***) szenttűz szerző.

Aldozó és adakozó
Nagy vezér és hadakozó ;
Ily fiúnak neje löttem,
Én, ki most elődbe jöttem.

Sorsom üldöz, férjem eltűnt,
Árván hajt a fájdalom kiűnt.
Férjem' nézem szanaszerte :
Hol a jóknak fejedelme ?

*) A négy kaszt Indiában az emberiség négy osztálya.

**) Rádzsaszúja = királyi áldozat; leírása olvasható a Jaldzsurvédában.

***) Szóma-ivó; Szóma szent ital, megtisztító hatása; áldozás végeztével szokták inni kegyesek.

Oh bércz! édig ér föl ormod!
 Fejed' csillagok közt hordod!
 Tán te láttad e vadonban,
 Mondd meg nékem, Nála hol van?

Mint elefántok királya,
 Oly hatalmas, böles, hű Nála,
 Bátor, erős, fogadalmas,
 Dicsőséges, nagyhatalmas,

Nisadáknak fejedelme . . .
 Nem láttad-e valamerre? —
 Bús panaszom egyre hangzik,
 Nagy siralmam egyre hallszik.

Mint ten-lányod kérlek íme —
 És nem adsz írt sebeimre!

* * *

És te Nál, te feddhetetlen.
 Mit fogadtál te, kegyetlen?
 Ha itt jársz e zord erdőbe',
 Futva mért nem jössz előmbe?

Mikor hallom édes, kedves,
 Felhőként dörgedelmes
 Hangodat felém rivalgni:
 «Itt vagyok szép Damajanti!»

Amritaként*) édes hangod,
 Melylyel nékem e szót mondod.
 Védák szellemét sugallja
 Bánatfelhőm' szétfuallja.

Oh király, így félve-fázva
 Mért hagysz engem ide gyászba?»

Igy beszélt a bércznek alján
 A szomorú, szép királylyány;
 S észak fele vette utját,
 Vitte tovább lelke búját.

Ment a szép hölgy, sok veszélylyel,
 Három nap és három éjjel,

---

*) Amrita = halhatatlansági ital, mit az istenek a tenger mélyéből hoztak elő (ambrozia).

Talált egy gyönyörű berket,
Bájost, mint az égi kertek.

Itten sok remetét látni,
Kegyések, mint Brigu *) Átri, *)
Élnek nagy önfékezéssel,
Szentül, nagy szük étkezéssel.

Vizet isznak, szelet esznek,
Falombbal megelégesznek,
Mind elfojtja indulatját,
Keresi az égnek utját.

Bőr ruhája vagy fakéreg
A lemondó remetének.
Vezeklőkkel szent magányra
Lelt a mint ott fel s lejára.

A tisztás kört sok vad lakta,
Virgoncz majmok víg csapatja.
Járta, lakta sok vezeklő.
Ide ért s fellélekzett ő.

Szép a fürte, szép szemöldre,
Szeme égett tündökölve,
Igy sugárzik foga, szája
Szétfoly egész testén bája.

Igy belép a szentelt helyre
Viraszén' fia szerelme,
A nők gyöngye, a királyi
Hölgy, a dicső Damajánti.

Meghajolt ott, a mint illet,
Meggöszönté a sok szentet,
«Neked is üdv!» így kiáltnak
Szent lakói a magánynak.

Illően hogy üdvözölte
A vezeklő sok remete,
Megkinálták: ülj le nálunk
Mit kívánsz, mivel szolgáljunk?»

Szólt a szép nő lány szavakkal:
«Béke van-e itt magokkal?
Bőjtölésben, járdalásban,
Tűzben, vadban, fogadásban?»

---

*) *Brigu, Átri* nagy szentek, fogadalmairól híresek; egyszersmind az emberiség ösatyái.

Boldogok-é nagy szentségték?
 Járvá ösvenyén az égnök!?
 Szavára így szóltak épen:
 «Béke van a földön-égen!»

De te szólj csak karsu lányka:
 Ki vagy, és mi szíved vágya?
 Látva ennyi deliséget,
 Arczodon e fényt s szépséget,

Nagy csodálkozás lepett meg,
 Jőjj magadhoz és ne rettegj.
 Tán e bércznek vagy nemtője,
 Vagy az erdő istennője?
 Szólj igazat, feddhetetlen:
 Tündér vagy tán e vizekben?»

«Sem az erdők istennője,
 Sem e büszke bércz nemtője,
 Sem tündérnő a vizekben
 Nem vagyok én» — szóla menten.

«Vagyok én csak földi ember
 Verve búval, gyötrellemmel.
 Nézzetek csak földi nőnek,
 Oh vezeklők, oh dicsőek!»

Elmondom hát sorra bőven
 A mit mondhatok felőlem.
 Bhíma őrzi a vidarbhák
 Nagyhatáru birodalmát.

Ennek vagyok én a lánya,
 Tudd meg brahmánok virága.
 Nisadáknak hős királya
 Hirhedett bölcs, büszke Nála —

Az én férjem és szerelmem,
 Viadalban győzhetetlen;
 Isteneknek tisztelője,
 Brahmánok vendéglője;

Nisadáknak nagy királya,
 Messze fénylő országlása;
 Szava szent, kötelmet értő,
 Igéretét meg nem sértő.

Istenes, kegyes, kegyelmes,
 Ellenfélnek veszedelmes.

Nál a királyok királya;
Fényre csak is Indra párja.

Nagyszerű, szép az én férjem,
Arcza mint a tólt hold épen.
Végzi buzgón áldozatját,
Olvas Védát és Vedangát. *)

Pusztítója bős ellenek
Halvány a hold arcza mellett —
Elvetemült emberektől
Koczkaharczra kéretett föl.

Az erénynek tiszta hőse
Gonoszoktól ott legyőzve,
Drága kincsét, birodalmát,
Koczkacsálók elrabolták.

Ennek vagyok én a nője,
Jó királyom keresője.
A nevem szép Damajánti;
Szinte égek, férjem' látni.

Ezt a bérczet, ezt az erdőt
Ezt a berket, daltól zengőt,
Tót, patakot, hegycsoportot,
Minden utat, minden bokrot

Összejártam s kérdve kértem
Mindeniktől Nált, a férjem'.
Itt bolyongok, de hiába,
Oh én boldogtalan árva!

Itt e kies, szent ligetben
Nem járt-e a győzhetetlen?
Láttátok-e, bölcsék, Nálát
A nisadék hős királyát?

Érte járom ezt az útlan
Szörnyű erdőt gyászban, búban.
Tigris ijjeszt minden lépten,
Iszony s rém kíséri léptem'.

Nap vagy éjjel, hogyha Nálom
Mostanába meg nem látom:
Földi testtől, butól válva
Átmegyek a boldogságra!

*) Vedanga vagy anga — függeléke, magyarázata a Védáknak, van mind-össze ilyen magyarázó könyv hat darab.

Meghalok. Mert mit is érhet
Nélküled, Nalám, ez élet?
Élhetek-e még utánad?
Megöl engem a búbánat!»

Rengetegben Bhíma lánya
Bus panaszos szózatára
A jövődöt látó vének
P'öles remeték felelének:

«Eljön időd, Bhíma lánya,
Szép napod lesz nem sokára!
Látjuk mi vezeklés által:
Találkozni fogsz Naláddal.

Meg fogod őt látni újra,
Minden bajtól megtisztulva,
A nisadék fejedelmét,
Az ellenség ijjedelmét!

Régi bűnét elveszítve,
Drága gyönggyel ékesítve,
Azt a népet őrzi épen,
A melyen uralgott régen.

Ellenségnek leszen réme,
Jó barátoknak menedéke,
Oh dicső hölgy, hős királyod
Nem sokára újra látod!»

Igy beszéltek ott szegényhez,
Nál király hű szerelméhez,
S percz alatt mind szerte tűnt el
Bölcs, vezeklő, jós és tűzhely.

Ottan áll a elcsodálva
Damajánti egymagába' —
Tündér lánya hős Bhímának
Menye Viraszén' királynak.

Alom-é ez vagy igézet?
Mily játékot üz a végzet?
Hova lett a sok remete?
S a remeték szent ligete?

Hova tűnt a tiszta patak?
Csengő szavu szép madarak?
Kellemes fák lombos ággal,
Fris gyümölcscesel, dus virággal?

Ily gond zaklatá sokáig
Szépmosolyu Damajántit,
Férje után néma búban
Sáppadt arczczal, nyomorúan.

Ment megint; ment más vidékre;
Zokogásba tört beszéde.
Két szemén ült könnyek árja,
Igy lelt az Asóka fára.

Rengetegnek közepében
Diszlett az Asóka *) szépen
Bimbós csillogó virággal,
Bokrain dalos madárral.

«Hejh te boldog, bútalan fa,
Itt a zordon bús vadonba!
Fénylik fejed koronája,
Mint a havasok királya.

Oh gyönyörű «bánatoldó» *)
Ments ki engem bánatomból:
Mondd meg nékem szép Asóka
Nem járt erre Punjaszlóka?

Damajanti férje, Nála,
Nisadáknak hős királya;
Nem láttad-e itt a férjem?
En gyönyöröm' — mond meg nékem!

Félpaláttal volt fődözve,
Hideg ellen sem fődözte,
Bolyg emésztő fájdalomban
Itt valahol a vadonban.

Vigasztalj, hogy bútalanul,
Mehessek el lombod alúl;
Akkor lesz neved Asóka:
Búnak, bajnak oszlatója!»

Az Asókát — dalát fujva —
Körüljárta többször újra
S indult Nál gyönyörűsége
Még pusztább, vadabb vidékre.

---

*) Asoka szóról szóra ezt jelenti = bánat nélküli; — virágainak igen különféle színe van; mikor e fa virágzik legszebb az egész növényvilágban. (Jones.)

Sok fa hallá zengni búját,
 Sok folyó átszegte utját,
 Sok magas hegy állt előtte,
 Sok madár s vad járt körötte.

Hány barlangot, bérczet, lejtőt,
 Folyamot, csodásan lejtőt,
 Látott Bhíma lánya szerte,
 Merre hitvesét kereste.

Messze földet járt meg újra,
 Messzire meghordta utja.
 Nagy karavánt látá végre,
 Elefántoktól kísérve.

E karavánhoz szegődött és ezzel bolyongásának — bár még nem hamar — vége szakadt. A karavánnal Csédi városába ért, honnan később haza került atyjához, Bhimához.

Hát Nállal mi történt? — Azt is elmondja a rege bőven. Röviden ez az elbeszélés hátralevő részének tartalma: Mikor nejét ott hagyta Nál, futott az őserdőben tova. Egyszer egy óriási tüzet lát s nevét hallja a tűz felől kiabálni. Odafut s a kígyókirályt látja karikába fonódva égni a tűz közepében. Kiment onnan s hálából a kígyó megharapja, minek következtében Nál elveszíté régi alakját. Egyszermind egy köpenynyel ajándékozta meg, melyet, ha felölt, visszanyeri alakját. Rút, törpe, púpos lett a daliás Nálból, nevét is elváltoztatta Vahukára. Így ment Rituparna királyhoz Ajodhjába s kocsihajtóvá szegődött nála.

Otthon Bhíma és Damajánti ezalatt mindenütt kerestették Nált — de hiába!

Damajánti utóljára kihirdettette, hogy újabb szvajámvarát tart, férjhez akar újra menni; gondolva, hogy e hírre csak előkerül és jelenti magát Nál, ha él. — De ez titokban akart maradni s nem jelentkezett. — Rituparna király pedig elhatározta, hogy elmegy a Damajánti szvajámvarájára, nőül veszi a szép özvegyet. Magához véve hát kocsisát, Vahukát, Vidarbhába hajtattott. Itt Damajánti pávai messziről észreveték és vijjogásokkal tudtul adták úrnőjöknek is, hogy megjött Nál. Azonban hasztalanul néztek utána, eltorzult törpe alakjában senki sem ismerte meg. — Nál pedig nem akart nyilatkozni, hallgatott és a történendőkre várt.

Az udvarnál azonban több jeltől gyanították, hogy Nál lehet a Vahuka alakjában. Elárulta magát különösen egy izben, midőn a Damajánti kis gyermekei véletlenül közelében játszottak s ő nem bírva indulatjával, fölkapta, összecsókolta és megsiratta két gyermekét. A szolgák kérdésére, hogy miért sír, csak azzal mentegette magát, hogy neki is vannak otthon ily kicsinyei — azokat siratja.

E jelenetet megtudva Damajánti, maga elé hivatta a kocsiszt s sokat beszélt neki első férjéről, Nálról, ki szerető nejét elhagyta a rengeteg erdő közepében. «Láttál-e már ily férjet Vahuka?»

Nál nem birt többé magával, megtört a kígyó varázsa a szerelem hatalma alatt. Visszakapta királyi alakját — kölcsönösen megbocsátottak egymásnak.

Majd testvérén, Puskárán, készült boszút venni a szenvedtekért, de elgondolva, hogy Káli volt minden baj okozója, ennek is megbocsátott. A nép öröme és ujjongása között vezette haza nejét és gyermekeit Nál.

FRÖK KÁROLY.

A TROJAI ÁSATÁSOK ŐSEMBERTANI JELENTŐSÉGE.

Második közlemény. *)

III.

H O M É R I L I O S A.

Schliemann első jelentésében még határozottan Homér Iliosát látta a most következő réteg maradványaiban, úgy hogy egész tartózkodás nélkül czimbe is foglalta ebbeli meggyőződését. A sok kifogás láttára őt is némi habozás ragadta meg s mostani nagy művében leégett városként mutatja azt be. Azóta, mint említők, ismét más nézethez jutott s elejté ennek külön várossá emelését. Annyi tény, hogy vad szenvedélylyel folytatott harez nyomait őrzik meg az innen kikerült tárgyak s hogy itt minden talpalatnyi földet drága áron engedett át a megtámadott fél: arról ismét ezernyi adat tesz néma bár, de szembetűnő tanúságot.

Az utoljára is közönbös dolog: híven örökíté-e meg a hagyomány a város és királya nevét, de Schliemann ásatásai annyit csakugyan tisztába hoztak: hogy a költő által rajzolt városhoz hasonló díszíté egykor a hegyfokot s lett legyen annak királya Priamos vagy akárminő nevű: akkora arany, ezüst kincs birtokában volt az illető, hogy oly időkben, mikor a királyleányok rokkát forgattak, a királyfiak pedig pásztorkodásra voltak utalva, bizonyára messzi földön elhíresedhetett s kevésbbé gazdag szomszédainak írigységét, kapzsiságát a legnagyobb mértékben kiérdemlé. A tíz éves háború indokai

---

*) Az első közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 89-ik számában.

tehát archæologiailag ki vannak mutatva ama gyönyörű ékszerekben, melyekkel innen Schliemann a berlini ethnologiai múzeumot gazdagítá, s melyek finom technikájoknál s arany tartalmuknál fogva napjainkban is beillenek bármely fejedelmi kincstárba. És ha mindjárt nem vehetjük is szigorú valóságnak a költő által fölállított casus bellit, annyit e romok igazolnak: hogy itt Európa népei valósággal összemétköztek a kisázsiai lakosokkal.

S mert a költői hagyomány és az ásatás eredményei ekkora összhangzásban állnak egymással: ezt a helyet idézi föl képzeletünk bizonyára, valahányszor a homéri hőstettek színterét keressük.

A város egykori architecturája máig divatozik. Mint akkor, most is az idevaló pados mészkő szolgál építési anyagúl; de Szent-Ilios lakóinál el volt terjedve a téglá használata is, melyeket törekkkel átgýürt agyag-féleségekből formáltak ki. A házakat emeletre készítették; hanem a földszintet szintúgy, mint napjainkban, eleségtárúl s pinczefelélül használták, idehelyezve gabonataratóikat s itt ásva be a boros kancsókat. E miatt a bejárat mindig az emeletre nyílt s mint jelenleg, onnan lappancsos ajtó szolgálhatott a földszintre. Mindezt Virchow észlelte legelőször a környék betegéinél tett látogatása közben.

Termés kőből akkoriban csupán csak a földszint épült s az emeletet vályoggal rakták ki. Legalább erre mutat a falak körül fölhalmozódott sok agyag törmelek. Egyébként egy-egy jelenlegi Puszta Béla-udvara is illusztrálja a pusztulás illetén proceduráját, mert mihelyt a földel lehull: sár és porrá omlik az emelet anyaga s csak a kőaljzat mered nagy pusztán az Égnek. Ilyenforma architecturával bír egy nagyobbacska épület, melyet nagy értékű kínesei miatt Priamos palotájának nevez Schliemann. «Az *Iliász* (VI. é. 242—250.) adata szerint egyik oldalon 50 szoba fogadta be Priamos fiait, másikon 12 szobában laktak leányai, míg saját lakosztályait pompás csarnokok öveztek. Schliemann munkásai csak négy szobát tártak föl s ezekből is a legnagyobb 42' széles, 24' 4'' hosszú; ő tehát az emeleteket megsokszorozva próbálja e leletet a költő tervrajzához erőszakolni, a mi nézetünk szerint merőben fölösleges fáradság, mert az *Iliász* szerzője, lett legyen akár az «isten» Homér, akár más valaki, a trojai pusztulás után

mindenesetre nagy idővel alkotó meg dicső művét, következőleg saját korának fényűzését, pompaszeretetét vehette zsinórmértékül. Erre egyébként a Priamos nevéhez fűződött előkelő állás, nagy gazdagság is följososítá, főleg oly időkben, midőn semmi biztos adat nem korlátolá s egyedül a monda nagyzo-lásaira kelle támaszkodnia.

Az idetartozó romok átlag 22—23' mélységből ásattak föl, csupán az éjszaki lejtőn akadtak mindjárt a belvároséhoz hasonlóan calcinisolódott téglá- és köomladványra. E romhal-maz egyidejűségét egyébként a Priamos kincsében talált ék-szereknek itt előfordúlt párjaiból lehetett inkább megál-lapítani.

Az épületek után legtöbb világot ez őslakók társadalmi helyzetére a konyhahulladékok vetnek, melyekben a megelőző két város fölötte szegénynek mutatkozott. Ezen asztalhulladé-kokmindenekelőtt azt bizonyítják, hogy a Hellespont partján korukban legjobban kedvelt kagylók és csigák rendes járulé-kát képezték a trojaiak asztalának. A Cerithium, Trochus, Ostrea, Spondylus, Pecten, Cardium, Venus, Tapes, Solen fa-jokat a Földközi tenger mentén máig fogyasztják, sőt a felső Adria halpiaczain a régi görög nevek vannak használatban folyvást. Így Spalatoban a Cerithium vulgatumot «Strombolo» néven keresik. Az *Iliász* az igaz, nem említi mindezeket; de azon nem is lehet csodálkozni, mert ott az előkelők vendéges-kedései találtak csak helyet s e puhányfajok túlnyomólag az alsóbb néposztály asztalára illenek be; a hadjárat folyama alatt pedig a görögök által megszállott partokon a cerniero-zott vár lakói egyébként sem űzhettek halászataikat. A kony-hahulladékok jó része ennélfogva korábbi eredetű. Vannak a kiásott fajok közt ályuggatott héjúak, minők Columbella, Trochus articulatus, Pectunculus; ezek már parányiságuk és díszes voltuknál fogva is az ékszerek rovatába tartozhattak. Ismerték a bíboreszigákat is a Murex trunculust és Purpura hæmastomat is, bár nem lehettek azok oly nagyon elterjedve, mint a makedon település idejében, mikor az edények festésé-hoz is igénybe vették.

A szoros értelemben vett halászathoz épen jól érthettek, mert számos halcsont, csigolya hever mindenfelé. Kiválóképen a zománczpikkelyűeket (Ganoidea), a tinhalat (Thymus vulga-ris) delfint (Delphinus Delphis) találjuk itt képviselve. Fel-

tűnő, hogy a különben oly gyakori teknősbéka vázrészei merőben hiányoznak. Annál jobban kedvelték a magasabb gerinceseket. Ezekből Giebel (Halle) *Cygnus olor* (némahattyú) *Anser cinereus* (szürke lúd), *Anser segetum* (vetési l.) s egy törpe sólyomfajt határozott meg. A házi tyúk azonban csak később vált e vidéken otthonossá.

Emlősökből legtöbb juh, kecske fordul elő; utánuk következik a disznó, tulok valószínűleg *Bos longifrons*. Mindezeknek növendék és felnőtt példányai egyaránt léteztek, annak jeléül, hogy ez állatok tenyésztésével foglalkoztak. A disznó, ló, kutya még ritkább s mai házi állataik sorából csupán a macska maradt el. Arról a leletekből nem lehetett megbizonyosodni: vajon a kutya és ló asztalukon megfordult-e? csak annyi bizonyos, hogy hulláikat a házak közeléből elhúrczolni nem tarták szükségesnek.

Vadak közül nyúl, szarvas, dāmvas s néhány vaddisznó agyar vannak kimutatva. Mindez eléggé tanúsítja az állatvilág stabilitását, mert a felsoroltakhoz napjainkban a vidék faunájából még teve, bivaly járulnak mint újabban honosított állatok, csakhogy nagy elterjedtségnek ezek ma sem örvendenek s alig néhány vagyonosabb embernek áll módjában azok tenyésztése.

A növényországból legérdekesebbek a gabonafélék. Nagy halomban, vagy elszórtan találták ezeket ahhoz képest, hogy eredeti raktárukban érte a tűz, vagy emeletről zuhantak alá. Mindenekelőtt egy igen aprószemű búzafaj nevezetes itt. Ezt dr. Wittmack megvizsgálva, új fajnak (*Triticum durum* var. *tropinum*) minősíté. Ugyancsak dr. Wittmack meghatározása szerint előfordultak még:

1. *Ervum Ervilia* L.
2. *Dolichos melanophthalmus* DC. (fekete pettyes bab).
3. *Phaseolus vulgaris albus* köz. fehér paszuly.

Ezzel vegyesen *Phaseolus vulgaris glaucoides* Alef. (*Phaseolus ellipticus amethystinus* v. Mart.) néhány *Phaseolus vulgaris ochraceus* Savi és egy *Phaseolus vulgaris Parvus carneus* v. Mart. (világos párduezbab).

4. *Vicia Fabo* L.
5. *Cicer arietinum* L., album Alef.
6. *Lathyrus sativus* L. átmenetekkel L. sat. albus Alef-től Sat. sat. coloratushoz.

7. *Avena orientalis*? flava magva. Ezzel összevegyülten
a) lapos árpa, *b*) rozs, *c*) szédítő vadóc (Lolium temulentum),
d) *Triticum sativum* magja; *e*) egy nagyobb Tr. Durum Desf.,
f) *Brumus secalinus*, *g*) *Alopecurus* és *h*) *Anchusa* sp. talán
A. italica vagy *A. Barrelieri* DC. gyümölcse; *i*) *Sinapis arve-*
nus (vetési mustár), 10. *Alsinearum* sp. gyümölcse :

8. *Sorghum vulgare*.

9. *Zea Mays autumnalis* Alef. tizennégy soros kukoricza.
 Szemei összenyomottak.

10. *Zea Mays rubra* ugyanannak vörös változata.

11. *Gossopium herbaceum* L. gyapott.

12. *Hordeum vulgare* L. genninum Alef. árpa.

A fauna és flora szerint tehát annyi idő lefolyása daczára sem igen szenvedett a vidék physiognomiája és a lakosság műveltségi állapota valami nagy változást. Ma is csak úgy a baromtenyésztés és némi földművelés képezi a nép foglalkozását s ezt nem annyira a merev conservatismusnak mint inkább a természeti viszonyok parancsoló kényszerűségének tudhatjuk be.

Az emberi maradványokat két embryo képviseli s mindkettő szószerint olyan körülmények közt találtatott, mint az első culturrétegben leírt foetus.

Cserépkészítmények. Az idetartozó tárgyak hosszú sorát ismét a szobrocskák nyitják meg. Teljesen fölismerhető emberi torzók mellett igen durván nagyolt példányok képezik a többséget, még pedig részben kőzetekből, csontokból idomítva. (190—223.) Schliemann abban a nézetben van, hogy az a nép, mely fazekait nem mindennapi ügyességgel formálta: bizonyosan e nemből is jobbat produkálhatott volna, ha nincs kötve az eredeti minta alakjához. Ebbeli fölfogásának helyességét egy ólom szobrocska kezdetleges alakjával igyekszik támogatni. Bármilyen idomtalanul volt ez formálva, annak női jellege rögtön szembeötlik; halántéka fölé dudoros kecskeszarvak símulnak; szája kissé távol esik az orr alatt, hosszú nyakát öt nyakék-imitatio futja körül; karjait talán a ternékenység symbolumául emlőire hajtja. A vulvat pontokkal határolt háromszög ábrázolja, közepén ezzel a jellel: ♀

A kecskeszarvából ítélve, Aphroditet ábrázolja a szobrocska, mert a kos és kecskebak neki voltak a görögöknél is (Athenben, Elisben) szentelve. Egyébként Cyprusban szintén

találtak ilyent már, s a Tigris völgyétől nyugatra a chaldæai, assyr, aramæai, phœniciai régiségek közt sem ismeretlen. Babilóniában Zarpanit vagy Zarbanit istennő felel meg neki, melynek imádását a hajdankorban a chaldæusok kezdték meg, s Assyriában folytattak. A cycladokon gyakorlatba vett metellen Venus-szobrocskák eredete tehát Ázsia belsejébe nyúlik vissza, honnan a phœniciai kereskedők útján terjedhetett nyugatra. Az edények közt a bagolyvázák foglalnak el kiváló helyet. Majd födelükön, majd nyakukon találjuk az arczutánzatokat. Többnek emlőbimbói és vulvája is ki vannak téve. Egynek öblén a Kari abcéhez és hittiti íráshoz hasonló jel (Λ) a cyprusi syllabarium *ko* vagy *goja* látható; a királyi palota egyik edényét meg pantallér ékesíti. Hogy pedig nem pusztán áldozati czélokra használhatták ezeket: epen a 232. számú edényben talált aranyékszerekből következik.

Kiváló érdekű ez edényeken a vonal és pontkombinációkból kosszarvat, női emlőt ábrázoló csücsökből álló ornamentatio s főleg az Aphrodite-szobor említett jelének gyakori ismétlődése. Ez is Ázsia belsejéből nyeri eredetét. Burnouf Emil szanszkrit szótárában *svastikának* nevezi s jó kívánság kifejezésének tartja. Müller Miksa magyarázata is megegyez lényegében ez értelmezéssel, mert szerinte *sv-asti-ka* ebből származik: *su* «jól» és *sa* «legy» s jelét egy kereszt (Γ) képezé, rajta átfektetett s jobbra irányuló kampóval Γ míg a keresztben balra mutató kampós jel Γ sauvastikát jelentett. Ilyen keresztjel a világ különböző részein található, a nélkül hogy az indiaiak ott létezését bizonyítanák; a mint nem lehet keltáknak tulajdonítani minden dolment (*toll* = lyuk, *mên* = kő) és cromlecht (*crom* = hajtott, *lech* = kölap). India művészetéről ugyanis édes kevés jel tanúskodik Krisztus előtt a harmadik századig, mikor az egyházi fejedelmek nagyszerű nyilvános épületek emeléséhez kezdtek. De azért a svastika nevezet már egy századdal korábban Panini gramatikájában, néhány «karna»-val (fül) képezett szót képez. E szó pedig a barmok fülére alkalmazott bélyeget jelenti s míg a Rigvédában szereplő ashtakarni sem egyéb, mint a teheneknek nyolecz vonalból, vagy két keresztből álló fülbélyege.

Historiailag Kramanda király egy érmén (Krisztus előtt 315, Sandrokrptos elődje) látható s Buddha lábnyomának 65 szerencsekívánati symbolumából az első szintén *svastika*, a ne-

gyedik *sauvastika*, a harmadik *nandyavasta*, mit ismét a svastikából kombináltak. Ezekias könyvének IX. rész 4—6 versében a sauvastikához hasonló jel az óhéber tau szótagnak felel meg s ilyent szoktak az élet jeléül a halántékra vonni.

Az összehasonlító archæologia mondásai kiderítették: hogy Khinától Kis-Ázsián át Etruriáig, sőt hazánkig használatban állott e jel. Kérdés azonban, miért jelentett ez épen szerencsekívánatot? Thomas numismaticus India érmein a svastikát igen gyakran a nap helyetteseként ismerte föl, miből Müller Miksa ujjmutatást lát arra nézve, hogy a jobbra irányuló kampós jel a tavaszi éltető napot jelképezi, miből önként következik, hogy ellentéte a sauvastika a hidegülő őszi napra vonatkozik. Egyébként is köztudomású dolog, hogy a régi mythológiában a nap jelképeül kereket alkalmaztak.

Ugyancsak Thomas fejtette ki: hogy a khinaiaknál a négyzetbe foglalt kereszt $\boxplus$ egy kis földterületet, az egyszerű kereszt $+$ pedig általában földet jelentett, alkalmasint a négy világtájat vagy a hosszúsági, szélességi kiterjedtséget fejezvé ki. A baktro-pali fölíratokban legalább négyet jelentett a kereszt, csakhogy azért nem bizonyos: vajon egyebütt is ilyen értelemben használták-e? Burnouf a szent tűz jelképeének veszi az itt szóban forgó jeleket, főleg ha hézagaiban egy-egy pont is látható, minthogy két keresztbe fektetett fadarabot így szoktak az oltár mellé fölszegezni. A galyak összedörzsöléséből támadt tüzet a pap az oltárnál az élet fájának (soma) nedvével beszokta fecskendeni s vaj, méz és szalma hozzáadásával lángolásra élesztett. Így történt ez a régi görögöknél szintén, kik ép azért a keresztbe fektetett két fa nevét (*σταρος*) utóbb midőn a tűzkészítés más módját használták, egyszerűen a keresztre értettek. Ilyen értelemben történt használatát e jeleknek megerősíti a villám zigzagos futását utánzó vonalok szereplése több agyagkorongon és orsógyűrűn, minőket Torma Zsófia *) úrhölgy tordosi leletei közt is bőviben láthatunk $+$ egy. vízszintes vonalra bocsátott több párhuzamos vonallal együtt. Hazánkban Majláth Béla, múzeumi könyvtárór, gyűjte-

*) *Hunyadmegye neolithkorú telepei és a nándori barlangcsoportozat.* Torma Zs. Kolozsvár 1879 és 1880. A kőkorszaki ember nyomai Hunyadmegyében Déván 1877.

ményében van egy jellel ellátott váza s a baráthegyi ásatások is eredményeztek még egyet. Dr. Lochart volt angol missionarius és Gordon angol tábornok Khinában látták e jeleket; utóbbi pláne egy ágyún. Még nagyobb meglepetéssel látjuk ugyanezt az asantiktól Eden kapitány által 1874-ben Angliába hozott bronz tárgyakon s lapföldi papok által használt dobozon. Régi perzsa szőnyegek keretében, alapfiguráiban szintén ott látható s hölgyeink nem egyszer hímzik nálunk mindketőt. Mindezen értelmezésekből kétségtelenül kiderül: hogy ezek vagy közvetlenül ábrázolták a tűz eredetét, vagy a tűz forrását, a napot s annak éltető erejét voltak hivatva jelképezni. Legtöbbit találni az agyag gömbökön, gyűrűkön, minőt valami 18 ezeret szolgáltatott az ásatás s melyeket a kongó függelékében számos tábla illustratio mutat be. A házi használatra szánt edényekre térve át: azok kevés kivétellel szabadkezből készültek, pontvonalékítéseket, s nem egyszer a cyprusi syllabariumnak már említett tagját és állatutánzatokat viselnek. Az edények ornamentikája saját hazai telepeinken, sőt egész Éjszak-Európában föl Dániáig ismert típusokat tünteti föl; alakjuk is hasonlít a miénkhez. Vannak gömbölydedek, rövid, hosszú nyakkal, köcsög, csésze, korsó, urna alakúak, átfúrt füllel, fődéllel, fődél nélkül, lábbal vagy talppal. Leggyakoribb a három láb, holott ugyanitt a rézedényeken soha ez a szám elő nem fordul. Vannak köcsögformák, csésze alakúak. Különösen meglepők a két fülű kának, melyeket előbb ki kelle üríteni s azután lefektettek, mert fölállítani nem lehetett. Az átlukgatott edények, épen mint nálunk, gyakoriak. Helbig tanár az olasz terramarekből gyűjtött ilyféle edényekre azt állította föl: hogy azokban a színmezét sajtolták a viaszkból. Mi azt hiszszük a tőrökészítésnél használták ezeket.

A disznó alakú edények mellett van itt vakand, hippopotamus, földi kutya alakú is, sőt egy soklábú, de vastagbőrűekre emlekeztető alak is találtatott. Ezek közt kétségtelenül a hippopotamus a legérdekesebb, mely mostanáig Felső-Egyiptomból is kipu sztult. Krisztus előtt 5000—3500 év közt egy régi papyrus kép szerint a deltában existált. Herodot szerint szentnek tartották, s Plinius korában Felső-Egyiptomban még existált. Hasonló állatalakokat hazánkból báró Nyáry Jenő Pilinből, Torma Zs. Hunyadmegyéből gyűj-

töttek. Éjszak-Németországból Berlin, Új-Brandenburg (Mecklenburg) múzeumaiban láthatunk ilyeneket.

Trojára vonatkozólag nem szükség bővebben fejtegetni, hogy valamint az elefántesont, a hippopotamus alak is egyenes ujmutatás — az Afrikából nyert művelődési impulsusra.

A fedők laposak, kupakosak, sőt félgömbös koronaszerű is van, minő nálunk Szihalomról gazdagítja a nemzeti múzeum gyűjteményét. A már említett arczutánzatokon kívül egy szépia kinyújtott karjait s egy teknős békát állított elő egykori mestere. Az agyagipar rendkívüli fejlettségére bizonyítanak az olyan kőkorsók, minőt egy ház földszintjén ástak ki, mely nem kevesebb mint 3·5 láb magas vala, s átmérője huszonhat háromnegyed hüvelyket tett, úgy hogy egy munkás benne kényelmesen elhelyezkedett, mint valami hordóban. Voltak 5—6' magas 4¹/₂—5' átmérőjű korsók is, s Schliemann elég szerencsés vala kilencz darabot egy sorjában fölfedezni. Összesen 600-nál több korsót rejtett a leégett város romhalmaza, többnek kölap fődé el száját, nyilván a miatt, mert bort, vizet tartottak azokban. Csak néhány tartalmazott szenesedett gabonamaradványt. Egyébként egy teljesen hordó alakú edény is találtatott itt, mely teljesen emlékeztet a nálunk fából készült víztartókra (szekelyeknél légely).

Nagy gondot fordítottak a korsók, kannák poharak számára is. E tekintetben kitűnnek a boros kannák (oinonchoi) nagyobb és csupán gyermekeknek való kisebb féleségei.

És hogy a mi mesemondóinkkal szóljunk «tál tányer is elég volt», még pedig többnyire egészen durva s a magyarországiakra emlékeztető kiállításban. A külső és belső fal közén összesen 25 darab korongon készült tányérfele is találtatott, a mi azért érdemel említést, mert a következő negyedik városban csak kivételesen jó elő néhány ebből a csoportból. Vanak kisebb csónak és kanál alakú tányérkák, ezek egyikének falán dr. Percy János, jeles aranykohász, hólyagos salakkérgületet s vörös cupritkristálykával egyesült malachitot, sőt aranypikkelyeket is talált. Nincs kizárva tehát az a lehetőség, hogy aranyolvasztásnál próbatégely minőségben alkalmazták az ilyeneket, annyival inkább, mivel csillámpalából és agyageserépből, a két első városból említettekhez hasonló tölcserék is találtattak. Néhány gyermekjáték mellett meg kell említenünk még az idevaló agyag pecsétnyomókat, minőket

báró Nyáry Jenő szintén gyűjtött volt Pilinről s minőkkel az edények, agyaggyűrűk és gömbök *symbolicus* ékítményeit készítették. Ép azért kör, kereszt és csillagjelek a leggyakoribbak, s ugyanilyeket láthatunk a piliniekén. Az agyagkorongokon és gyűrűkén a gyógyfestőncz (*Sepia officinalis*), teknősbéka, szarvas, madár, ember, égő oltár, nap stb. tévetege körvonalai is láthatók. A karczolászt ezeknél épúgy, mint edényeiken a kiégetés előtt hajtották végre csont vagy kőárákkal és pálczikákkal. Nagyobb föltűnés kedvéért kaolint, fehér krétát dörzsöltek be olykor a hézagokba. Mindezt, valamint az edényeket durván csiszolt csillám, földpát, quarcz és kovarészleteket tartalmazó agyagból készítették; de kívülről rendszeren finomabban megdolgozott agyagkeverekkel tapasztották be s gondosan kisimították. Égetésök eleinte fogyatékos lehetett, hanem az itt végbement nagy tűzvész hatása mindeniken szembeötlök. Ezeket a gyűrűket és gömböket, túlnyomólag agyagból gyártották, miért alig néhány készült kőből (leginkább zsirkő); egyen találtatott a szokásos keresztjel. Mykenében már a kőanyag volt túlsúlyban. Agyagból hazánk, ban s Éjszak-Németországban is találni efféléket.

Csonteszközök. A szokásos ár, tű, késneműeken kívülmelyek majd házi állatok, majd elefánt csontjából, szarvas, dámgím-agancsból, vaddisznóagyardból készültek, művelődéstörténelmi szempontból egy fésű, néhány botfogantyú s főleg egy lantszerű és fuvolaféle készítmény érdemelnek említést. A lant legrégibb hangszere a görögöknek; Homér a fuvolával együtt gyakran emlegeti, minthogy a dálnokok nagyobb lakomáknál azzal vidították föl a vendégeket.

Az itt talált példányok elefántcsontból készültek; a lant húrjai számára négy lyukat hord s a fuvolákkal együtt szép díszítési alakzatok vannak ezekbe bevésvé.

Kőeszközök. Ide tartoznak mindenekelőtt a fűrészek, szilánkok, obsidiánból, calcedonból és tűzkőből; körte, lapát alakú nehezekek (szarúkö, gabróból), orsógyűrűk (*steatit.*) szerpentin hasábok, minöket gróf Széchenyi Béla talált a Fertő tavában s agyagból gyártották Hissarlikban nálunk is európaszerte. Ezek ép oly alkalmas fokok lehettek egy botra fölerősítve, mint a rövidebb vagy hosszabb mindkét felén vagy csak az egyiken eltompított kalapácsok, a minöket dioritból, porphyrból, quarczitból egyszerűen, vagy csinosan

átfurva láthatunk innen. De nemcsak ezekből állott a trojaiak fegyvertára; mert a legnagyobb szorgalommal henger és tojás alakúvá csiszolt különféle parittyakövek (többnyire hæmatit és magnetit) arról tanúskodnak: hogy ezen a téren nagy ügyességre tett az idevaló lakosság szert. Ez a fegyvernem a középkorig le használatban állott; a római uralom alatt a baleari szigetek szolgáltatták a legjelesebb parittyavetőket (τοξόται, sagittarii) s ezeket Görögországban is együtt képezték az íjászokkal és lándzsásokkal; hogy hadviselés idején a portyázó könnyű gyalogságba alkalmazhassák. A parittyázásnak ifjúságunknál látható mindkét módja: tudniillik a fusti-balus, melynél szíjak egy botra voltak szoritva s a funda, midőn ívbe hajtott szíjba vagy hajszára helyezték az elhajítandó követ.

Kézi malmok (trachit, bazalt,) csiszolók, nyársforgatók (porphyr, diorit, jaspisból,) vésők (nephrit, szarukő, diorit) zárják be a kőszerszámok tulajdonképi sorát, mert az öntőminták (csillámpalából) már a következő csoport: a fémtárgyak járulékaúl tekintendők. E formákat szorosabban szemügyre véve, arra a meggyőződésre jutunk, hogy azokat inkább az ötvösségnél, mint öntésre használhatták.

Fémtárgyak. E culturréteg lakosságának magas műveltségét, jó ízlését és vagyoni jólétét semmi sem bizonyítja szembeszökőbben az itt talált mesés gazdagságú ékszereknél. Schliemann a szó szoros értelmében szerencse fiának mondhatja magát, midőn «Priamos kincsének» a fölfedezése osztályrészébe jutott. Nemcsak pénzértékben kifejezhetőleg kell ezt leletei legbecsesebbikéül jeleznünk, hanem kulturhistoriai tekintetből főleg, mert az agyagipar termékeihez viszonyítva, ebben tűnik ki legvilágosabban kelet befolyása.

Az első legnagyobb kincset, 26 különféle darabból, egy kis négyszögű területen egészen olyan helyzetben ásták föl, mintha a menekülés közben ékszertartóstól együtt löktek volna félre. A leletet képezték: 1. egy rézpenz, 2. réztál, 3. egy ezüst vázával összeforrt rézlemez, 4. egy széttört rézedény, 5. egy lapos arany palaczk, 6. egy csónak alakú kétfülű arany serleg (600 gramm súlyú), 7. hat darab ezüst lemez (talentum), 8. három darab ezüst váza, 9. egy kis fedő ezüsből, 10. ezüst pohár, 11. ezüst csésze (φίαλι), 12. két ezüst korsó, 13. tizenhárom lándzsahegy bronzból, 14. tizennégy fokos

bronzból, 15. hét darab kétélű bronz tör, 16. bronzkés, 17. rézkules, 18. a nyolczadik pont alatt említett ezüst vázák egyikében egy arany diadém (*πλεκτηχνηαδεσμη*) s ezzel együtt 19. egy második diadém, 20. arany homlokszorító (Kopfband), 21. négy arany fülbevaló. Ugyancsak ez említett drágaságok között 22. ötvenhat darab arany fülbevaló, 23. 8700 darab gyűrű, sodrony, gomb stb. mind aranyból. Ezeket 24. hat darab arany karperecz s legfelül 25. egy pohár színaranyból, 26. egy pohár halvány aranyból (elektron).

Igazi királyi lelet, mely egymagában a legkiválóbb szakembernek bő tanulmányi anyagot szolgáltat; pedig ezen kívül még öt kisebb értékű kincset hozott napfényre Schliemann fáradhatatlan keze. E kincsek mindenike külön tanulmányt s az összes idevágó irodalom alapján eszközlendő összehasonlítást igényel, mire a szó szoros értelmében vett specialisták vállalkozhatnak csupán; azonban az ékszerek technikájában észrevehető különbségek alapján bátran kimondhatunk annyit: hogy egy ugyanazon helyről nehezen származnak.

A finomabb művek minden esetre idegen importnak tekinthetők, melyeket a belföldi aranyművesek utánozni igyekeztek. A díszítési motívumok egyenesen belázsiai származásra utalnak s a Mykenében oly nagy számban (701 darab) előfordult arany melldiszek (pettorali), a keleti ötvösség éme remekei, szintén előfordúlnak Trojában. Mindkét diadém hivatva volt a homlokot körülfogni, csakhogy az egyik keretét 22" hosszú s fél hüvelyk széles aranypánt; a másikat pedig egy 20·4" hosszú s összesen 295 kettős gyűrűből összeállított lánczor képezé. Utóbbi a munkásabb es művészibb darab s ennek mindkét sarkáról 7—8 lánczor hullott a halántékra alá külön-külön 360 kettős gyűrűből összeillesztve. A lánczor gyűrűszemei hármanként egy-egy aranylevélkével váltakoztak, míg alúl egy 1·3" hosszú lemez csüng. Utóbbiban Schliemann a márvány idolk párját látja, bárha kénytelen megjegyezni, hogy a szem helyén csupán egy pontot, azon alúl a törzsön egy másodikat s végül még kettőt, meganynyi vétagot, ismerhetett föl csak. Meggyőződésünk szerint ez ékszer mestere előtt nem lebeghetett ez aranylemezek ideillesztésekor más tekintet, mint csupán az: hogy általok mintegy nehezékek által a csüngök annál jobban odalapuljanak. Idolk már

azért se lehetnek ezek, mert Schliemann maga többször hangsúlyozza: hogy az őspalladium hátsó végtagokkal nem bírt; itt pedig a két pont rendeltetése ez esetben csak is e végtagok ábrázolása lehetne.

Visszatérve diadémunkhoz, annak a homlokra illő részét 74 rövidebb, csak 4'' hosszú s kettős vassodronyból formált, lánczor képezi, ismét az előbb leírt gyűrűs, aranyleveles szerkezetek. Hogy olvasóim annál jobban elképzelhessek, mennyi idővesztegetésbe s mily kitartó fáradságos munkába kerülhetett ez; előállítására: összegezzük egyes alkatelemeit:

	gyűrű	lemez
A homloklánczsort képezi:	295	—
A két halanték 16 sor hosszú lánczában:	5760	1920
A homloktáji rövidebb 74 lánczorban:	6216	2072
A nagyobbfajta csüngők a homlokirészben:	—	74
Összesen van	12271	4066

Végösszeg a Schliemann által fölvett tizenhat idollal együtt 16·353.

E szám, azt hisszük, mindennél ékesen szólóbb bizonyítéka a mester szorgalmának és ügyességének. Giuliano Károly, londoni ékszerész szerint a legfinomabb színaranyból vannak mindezek készítve, mert úgy tapasztalta, hogy az arany egyik ötvényét sem lehetséges ily finom sodrony és lemez munkára fölhasználni. A második diadém típusa lényegében ugyanez, csak hogy ennél nagyobb lemezekkel ízül a lánczolat s a homlokot is fél hüvelyk széles, 22 hüvelyk aranypánt futja mint keret körül, melynek jobb és bal végéről 7—7 és csak 50—50 gyűrűszemből képezett 10'' hosszú láncz ereszkedik a homlokra. Ezek kettenként egy-egy hatszögű, hosszában barázdált lemezekkel váltakoznak s a már említett «idolokkal» végződnek. A homlokot 50 hasonlóképen alakított, de csak 4'' láncz árnyálja be. A kettős gyűrűszemek összege: 1750, a velük váltakozó hatszögű aranylemezeké 354 s a lánczor csüngői (az idollok) 64, tehát a részletek száma 2108. E minutiosus complicat szerkezetű fejdíszek típusa több fülbevalón ismétlődik még. Így mindjárt az első nagy kincsből (768—771. számú) függő hasonlóít ezekhez s az 1873 márcziusában hűtlen munkások által szerencsésen kézrekerített ékszerek közt is kettő (823—824. sz. Schliemann *Ilios*

542. lap.) csalódásig ilyen, sőt ezeknél a nehezek-lemezek levélalakja még tisztábban kivehető s pontsor futja körül, természetes czáfolatát képezve Schliemann említett theoriájának.

A fülbevalók nagy számában egyébként a változatosság is akkora, hogy azoknak csoportosítása magában több tért igényelne, mint a mekkorát a szerkesztő úr szívessége rendelkezésemre engedhet. E helyen amúgy sem fárasztatom az olvasó türelmét az összesen 386-ra menő ékszerneműnek egyenként való bemutatásával s így csak általánosságra szorítkozva, kell kiemelnem, hogy a fejékek után műtörténelmi tekintetben néhány karperecz, hajtú nyer még kiváló érdeket, a rajtok szemlélhető és spirálvonalban hajlított aransodrony-ékités miatt. A karpereczek közül a 873 és 874. szám alatt lerajzolt (5511.) tartoznak ide. Mindkettő egy hüvelyk széles, 23 karatos színarany-lemezre van készítve, sőt szilárdság kedvéért utóbbit vastag ezüst, előbbit aransodrony-kerettel forrasztották körül. Az egyiknél (874. sz.) két oldalt haránt sodronyok által négy keskeny mesgyét különítettek el, melyek arany rózsácskákkal vannak telehintve, míg a középső nagyobb tört spirálite meghajtott finom aranszálak föl és legördülő kettős sorozata tölti ki. S mindez alig 0.7 hüvelyk széles lemezen van, a legnagyobb finomsággal, pontossággal keresztül vive. E ritka szép műdarabtól az előbbi leginkább abban tér el: hogy csupán spirális sodrony díszíti. Egy harmadiknál csillagban van a sodrony-ékités fölforrasztva. Ugyanezen díszítési motívumot alkalmazta a mester hajtúk felső fogantyujára, mint azt a mikenei ékszerek némi módosítással viselik. *) A fülönfüggők, gyűrűk vékonyabb vastagabb aransodronyból vannak görbítve, majd fonva. Nyaklánczaik felfűzött aranygyöngyökből szintén izléses készítmények lehettek. E gyöngyöket fagömböcskéken verhették ki, rózsza, csillag, boglár kerék, levél ornamentatióval vegyítve alkalmazták. Mindezekből a spirális és rózszaékités assyr és babyloniai tárgyokról régóta ismeretes s az is tudva van: hogy a phœniciaiak onnan tanulták el. Giuliano, londoni ékszerész-tekintély, kit Schliemann e kincsek bírálatára megnyert, ez ékszerek készítőit nemcsak ügyes ötvösöknek tartja, hanem egyúttal kiemeli mily kitünő-

*) *Mykene* 226. lap, 295., 296., 297., 299. számú rajzok.

leg kezelték a forraszcsovet is, borax helyett talán üveget használva. Mykenében legalább nincs ennek semmi bizonyítéka, mert ott aranszegekkel eszközölték a kapcsolatot.

Az említettekén kívül egyébként serlegek, mellettök hengerek, övek, edények is voltak a trojiaiak arannyeműi közt. Ezekből sajtáságos alakjánál fogva meg kell említenünk még egy két fülű, két szájú és 600 grammnyi nehéz csolnakidomú arany edényt (772. sz. 518. lap), mely nyilván ivásra szolgált. Koumanoades István, görög tanár, értelmezése szerint ebből előbb a házi gazda ízelítette meg az italt s azután a másik szélén vendége ivott. Ezt *δεπαρ αμφικύπελλον* néven emeli ki, mert az *Ilíás*ban ilyenrel áldozott Achilles Zeüsnek. Az egész edényt egyetlen lemezből verték, s vastag füleinek fölragasztását úgy lehet kimagyarázni, hogy a tiszta aranyat vegyítették az ezüsttel, mert így hamarább olvad s most csipetekben ráolvasztották, míg a forradás megtörtént. Épen ilyen figyelemre méltó egy kis sas aranyból (924. sz.). Alakja ugyan a galambéhoz közelebb áll, hanem görbitett csőre az előbbire utal. Farkát egy pánt által összetartott lemez képezi, mi anynyiból érdemel említést, mert az összes többi arany tárgyak forraszcsovel vannak összeillesztve. Hátát szépen kivert barázdák díszítik s farkának alsó lapján is ugyanezt látjuk. E vonaldíszítési motívum Boghar, Kios és Eyuk táján talált hittitási szobrok kétfejű sasain is észrevehetők. Ezüstből edények, kelyhek, csészek, tálak, kanalak, fülönfüggők készültek; csakhogy az ezüst tárgyak gyéribben fordulnak elő, mint az arany, minthogy a természetben sem találták az ezüstöt oly bőven, s épen e miatt Kis-Ázsiában, Arábiában, Indiában tényleg nagyobb árfolyama volt az ezüstnek mindig. Kiválóképen hat ezüst lemezt kell kiemelnünk, melyekben Schliemann a Homér-fele talentumokat látja. Achilles ugyanis a szekérversenys első jutalmául egy nőt, másodikül egy lovat, harmadikül egy serleget s negyedikül két arany talentumot tűz ki (*Ilíás*, XXIII. 262.). Burclay V. Head, a londoni akadémiában azt fejtegette: hogy egy kis assyr táblán Karsemiből, a hittitek fővárosából fölemlített ezüstpénn szintűgy 8656 gramm marka súlylyal (561 gramm) birt, mint a babyloniai és kisázsiai. Kroisos lydiai pénzlába is erre volt alapítva, mivel nála 50 staterum egyenként 173 gramm (11·2 gramm) súlyban egy babyloniai ezüstpénzzel volt egyenlő. Minthogy

pedig ezen, Schliemann által talált, talentumok súlya 171—190 gramm közt váltakozik, egészen föltételezhető, hogy Kr. e. a XIV. században Trojában is ugyanazon pénzláb uralkodott. A pentaur egyiptomi költemény szövege szerint akkor tájt Ilion, Pedasus, Mysia, Lydia a hittitekkal szövetségben, II. Ramses ellen épen hadjáratot folytattak. Gygesé a legrégebb aranypénz (kisázsiai elektronból) s annak súlya az itt szóban forgóval megegyez, úgy szintén a Crösus által először veretett ezüst pénzé is, melynek mintájára lassanként a többi városok és szomszédos szigetek is siettek pénzlábukat berendezni.

Az ezüst kohászatára vonatkozólag annyi újmutatást szolgáltatnak ezek a tárgyak, hogy azt érceiből tisztítás által nyerhették; vagyis előbb összezütták és ólommal vegyítették. A tiszta ezüsttartalom elemzés szerint 100 súlyrészből 95·61 mutat.

Aranyon, ezüstön kívül borostyánkő, carneol és üveggyöngyöket szintén használtak már ékszerek gyanánt, még pedig az üveget alkalmasint a phoeniciaiaktól szereztek.

Hadi és házi szertárunkban a réz és bronz nyert legnagyobb alkalmazást. Ebből készítették vágó, szűrő műszereiket (kés, tű), a harcosok lándzsa-nyílhegyét, oldaltőret, kézi csákányát, a súlyos baltát és sisakját; sőt kulcsot, halhorgot és tálakat is találni ebből. Említésre méltó, hogy egy bronz tör markolatának fejét tehénszarv-ornamentikával látták el. Baltáik vésőalakúak és kőbaltákhoz nagyban hasonlítanak (806—810. sz.). Ilyeneket találnak tiszta rézből hazánkban, Posenben (Bythin), Éjszak-Amerikában (Wisconsin). A brit múzeumban Babyioniából, Cyprusból és Indiából gyűjtöttek hasonlókat; utóbbiakat (kilencz) kovaszilánkokkal és diorit baltákkal együttesen találták, de mindezek anyagát bronz, illetőleg sárga réz képezi. Mykenében csupán egyet talált Schliemann; a Louvreből látható két darab ó-egyiptomi sírokból ásatott ki.

Sokat vitatott és valóban nagy érdekű kérdés: honnan nyerhettek a történelem előtti népek a bronz előállításához megkívántató ónt? Lubbocknak már többször idézett művében Cornwallist találjuk megnevezve s Lewis is úgy vélekedett, hogy épen Gallian via Massilia folyt volna a phoeniciaiak fémkereskedése. E város azonban Kr. e. csak a VI. században lé-

tesült, holott a phœniciaiak kereskedelme Kr. e. a XV—XII. században javában virágzott. Sokkal több alappal bírhat tehát Strabo fölfogása: hogy Cadix lett volna a főraktár, honnan nemesak a spanyol ónbányák estek kezügybe, hanem egyfelől a brit szigetek, meg a borostyánkő-gazdag Keleti tenger vidéke, másfelől saját hazájuk felé szigetről szigetre, előfokról előfokra folyhatott a hajókázás.

Sayce tanár philologiai alapon és tekintettel Trojára, kísérti meg a kérdés eldöntését. Arabul *kazdir* = ón, az assyr nyelvben *kizassadir*, Babylonia akkadi idiomján = *kusduru*, *kazduru*. Utóbbiból származhatott az arab és assyr nevezet; de ezek a szanszkrittal (Kastira) és göröggel (Kassiteros) ismét egy régibb forrással bír s e forrás a Kaukaszban, mint az ide legközelebb eső ónbányák színhelyén keresendő.

Végre Lenormant T. *) Troja régiségeiről írt művében a Kaukasz mellett Krétát nevezi meg ilyen régi bányahelynek, minthogy a Sphakia hegyen efféle nyomok tényleg léteznek is. Szerinte csak később terjedhetett ki a kereskedelmi hálózat a spanyol partokra és az angol szigetekre.

Annyi kétségbevonhatatlanul bizonyos, hogy a Görögországba és Kis-Ázsiába telepedett árja népek a réz és bronz kohászatát magokkal nem hozták s valamint a művészetben, úgy a fémipar és kohászat terén is semita mestereket követtek. A réz görög neve (*χαλκός*) szinten sémi származású (khalaq = kalapáccsal megmunkált fém); s a fém (metallon) eredetét ismét *matal* sémi gyökből veszi.

A bronzot egyébként úgy szép szene és könnyen munkálhatóságánál, mint az öntvényhez megkívántató ón nagy ritkása miatt fölötte nagyra becsülték a régi népek s általában az aranynyal egyetértékűnek tekintették. Az *Ilias*ban is Odysseus Agamemnon nevében Achillest azzal az ígérettel próbálja kiengesztelni: hogy ha Troja bevetelésében segélyére lesz, hajóját színültig tölti aranynyal és bronzal.

Lucretius szerint aranynál, ezüstnél is többre tartották a bronzot (1268—1273):

---

*) *Les Antiquites de la Troade et l'histoire primitiv des contrées grecques.* Lenormant T.

Nec minus argenti facere haec auroque parabant,
 Quam validi primum violentis viribus aeris:
 Nequiquam, quoniam cedebat victa potestas,
 Nec poterant pariter durum suffere laborem;
 Nam fuit in pretio magis aes, aurumque iacebat
 Propter inutilitatem hebeti mucrone retusam.

A réz becsét eléggé illusztrálja: hogy még historiai időben is Numa egy rendelete *) csak rézollóval engedti a papok hajának nyírását.

Tisztán anthropologiai szempontból is e városból került a legtöbb anyag, mennyiben három férfiú és egy koraszülött váza ásatott ki. Két férfiú egymás mellett találtatott egy szoba alatt s mellettök lándzsájuk és katonai sisakjuk is megtaláltatott. A koponyák ugyan töredezetek, mindazonáltal azokat Virchownak sikerült annyira reconstrualni, hogy méréseket eszközölhetett rajtok. A két harezos koponyája dolichocephal, még pedig az egyiknél 68·6, a másikinál 73·8 szélességi indexszel. Az előbbi rétegben talált női koponyával szembeállítva, rögtön kitűnik annak brachycephal jellege, mert szélességi indexökben 8·7 milliméter különbség van. (A nőé 82·5, a férfiak egyikeé 73·8 milliméter.) Itt tehát nem forog fenn az a kis különbség, mely némely faj nőinél prognath állkapcsi fejlődésben és rövidebb koponyában fejeződik ki. Itt az egyik férfi koponyája is prognath jellegű s így a vérkeverés elmeletéhez vezet a koponyák egybehasonlítása. Egyébként mindhárom fiatalkorú egyéntől származik s a koponyaacsontok síma finom szerkezete előhaladott műveltségi fokot tüntet föl. Teljes bizonyossággal ugyan a lakosság egyetemes mivoltáról még ezek alapján nyilatkozni lehetetlenség; hanem Virchow több rendbeli ó-görög koponyával eszközölt összehasonlítás következtében észrevehető különbséget nem talált a két csoport között s valószínűnek tartja, hogy túlnyomólag dolichocephal nép lakott itt, tán árja, semita, de minden esetre hamita törzsből összeverődve, mely békés polgári foglalkozást űzhetett s mint távol vidékkel kereskedelmi érintkezésben állott nép: a vérkeverésnek nagyban alá volt vetve.

A foetus, végtagméretei után ítélve, alig lehetett 6—7 hónapos, mert végtagméretei következők valának:

*) *Les Metaux dans l'antiquite* par Rossignol.

os humeri	36	milliméter	os femoris	37	milliméter
ulna	34	“	tibia	30	“
radius	31	“	fibula	33	“

A harcosok sisakját a vaschlórid teljesen szétette s csupán a csigaszerű taraj maradt épen az *Ilias*ban annyiszor emlegetett lófark-disztartójával együtt.

TEGLÁS GÁBOR.

ANYA ÉS GRÓFNÉ.

Regény.

Hatodik közlemény. *)

XIV.

Kitagadás vagy csak fenyegetés? és hogy miként ítél a közvélemény?

Midőn Auróra grófné visszatért szobájába, sajátságos lelki meglepedést érzett. Hitte, hogy csak tartozó kötelességét teljesítette. Nagy küzdelmek után legyőzte az anyát és szabad tért engedett működni a Tereskey-család matronájának. Szerinte ez órában a szellem ült diadalt a nyomorúlt anyag fölött!

De azért az éjet álmatlanul tölté, mert a csatavesztett anya még sem tudott megnyugodni. A grófné hiába vigasztalta az anyát. A szegény asszony nem tudott megbocsátani a főrangú hölgynek. Csak abban egyeztek meg mindketten, hogy e pillanatban nagy Bécs városában nincs szánandóbb, nincs boldogtalanabb teremtés, mint ők.

Másnap reggel a grófné bepillantott a hirlapokba. Szokás szerint e napon is három öngyilkolási eset volt leírva. Az első szerencsétlen nem tűrhette tovább az éhséget; a másiknak forrón szeretett neje Amerikába szökött a börse egyik gazdag üzérével. A harmadik nem viselhette el a szégyent, hogy váltóhamisítás miatt a törvényszék sorompói elé kerüljön.

---

*) Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 85., 86., 87., 88. és 89. füzeteiben.

Nagyon természetes, hogy a grófné előtt az ily bajok csak köznapi semmiségek lehettek. Ezek közül egyiknek sem kellett az ő óriási fájdalmát átszenvedni. Egy fia volt, és ez nem akarta Bécs legszebb, leggazdagabb örökösőjét nőül venni! Inkább vakon elveti magát egy ismeretlen szépségnek, mely nem ér többet a közönséges kalandornőknél. Ezért játszsa el a ráváró excellentiás címet, ezért mond le a reményről, hogy egykor az arany gypjas rend jelvényét elnyerhesse! Iszonyú szerencsétlenség!

Egy anya, kinek ezt tűrni kell! Egy grófné, a kinek kötelessége a fekete halátlanság bűnét példásan megtorlani!

Midőn komornája a szokott órában reggeli pongyoláját ráadta, egyedül kívánt maradni s kiadta a parancsot, hogy míg nem csönget, senki ne háborgassa.

Azt nem is kérdezte, elútatott-e az éjjel Árpád gróf? mert igen jól hallotta, mikor kinyílt a kapu s egy kocsi kidörögött az útca kövezetére.

Tehát ott ült elsötétülve a pamlagon, mint a ki el volt határozva, hogy fiát és örökösét kitagadja.

De csak ekkor tapasztalta, hogy szándékának végrehajtása nehezebb munka lesz, mint a fenyegetés volt. A palota és a birtok eladásához ügynök, megbizott és teljhatalmazási okirat kellett. Ezt ugyan dr. Werther jegyző elvégzi, de ki hitte volna, hogy a korlátlan hatalmú úrnő megrettent azon gondolatra, hogy a háznak e régi híve még kérdést is tehet e váratlan és meglepő eladási megbízás indokai felől. Nem tartozott ugyan felelni, de érezte, hogy illő volna, valamit mondani.

Végre eszébe jutott, hogy a lépés még korai és elhamarkodott, mind addig, míg tévútra jutott fia, Rivers kisasszonyt tényleg feleségül nem vette. Nem térhet-e meg még a felútról az ő Árpádja? Hányszor történt, hogy még a rabló is, a ki gyilkolási szándékkal tört be a házba, az utolsó perczben visszaretent önmagától és vállalatától épen akkor, a midőn vérengző kezét áldozatára emelte, s akkor tántorogva megfutmodott. Tehát nem lett gyilkos. Az ő fia pedig már ma megérdemelje az anyának legvégletesebb boszúját?

De másrésről várhatott-e? És ha ő várhatott, követelhetette higgadt észszel, hogy Marie Antoinette, a kelleetlen, a megvetett menyasszony hú maradjon és mást ne gondoljon?

Mert tudva van, hogy a legdrágább leány is akkor legolcsóbb, ha keserűen csalatkozik. Már csak boszúságból is kezet nyújt azon kérőnek, a ki a viszonyok változását hasznára fordítva, legelőször fölbátorodik és a megürült szállásban lakást kér.

Ekkor, mintha a könnyörülő ég sugalta volna a grófné elméjébe, új eszme, minden veszélytől megszabadító gondolat villant!

Így nem volna szüksége az oly nagy zajt, kíváncsiságot, bámulatot és ezerféle magyarázatot fölkeltő birtok-eladási készületet mozgásba hozni. Egyszersmind egy kövel kettőt, sőt hármat is dobhat! Először nem bünteti a még nem bűnöst; másodsor magához lánczolja kedvenczét, Ebersdorff kisaszszonyt; harmadszor nyitva hagyja az utat a jövő előtt. Ez pedig maga a legvidámabb remény!

— Köszönöm neked, Istenem, e vigasztaló gondolatot!

Úgy tervezte tehát, hogy palotáját, fekvő birtokát, egyetlen egy hiteles okirat alapján, meghalt barátnéja egyetlen leányának, mint szíve kedvenczének egyszerűen odaajándékozza!

Ez megmenti őt a gyűlöletes tényről, hogy fiát kitagadja és megfoszsa igazi, jogos örökségétől. Mert csak egy szavába kerül s a nővel mindent visszaszerezhet. A család fényét, a házi boldogságot és a kiengesztelt anya áldását.

— Ezt fogom tenni, mert még nem estem kétségbe. Oh, ha rövid időn megérem az evangéliumi tekozló fiúnak bűnbánatos visszatérését! Fiam sokszor beh bizonyítá, hogy romlatlan Tereskey-vér foly ereiben. Talán most sem ment volna el, ha nem biztatja a hiu remény, hogy megbocsátok neki. — Mert meg van írva, hogy mindig az édes anya az, a ki legelőször kész a bocsánatadásra. Bizonyára nem hitte haragom komolyságát. Pillanatnyi fölgerjedésnek vélte, a mi részemről eltökélett határozat volt. Azt gondolta, csak hiú fenyegetésekkel akarom a veszedelem torkától visszatartani. És ha egy ideig fáj is engedetlensége, később visszafogadom karjaimba, nejét leányomnak nevezem, s nagyanyai áldásomat ráadom legelső unokámra!

Megszabadúlva lelkének súlyos terhétől, csöngetett. Megparancsolta, hogy dr. Werther Lajos, jegyző urat, egy fontos ügy elintézése végett, a palotába hívják.

Ekkor vidám lelekkel és megkönnyebbült lelkiismerettel

várta, míg a család barátja, s minden időben bölcs jogtanácsosa megérkezik.

A palotán és a nagyteremeskei roppant urodalmon kívül a grófné még tetemes készpénzzel és papirokba fektetett vagyonnal is birt. Úgy határozta, hogy e tőkéről az ajándék okiratban szó se legyen. Először, mert semmi körülmény között sem akart másra szorúlni, másodszor, mert tudta, hogy a pénz mindig hatalom és tekintély, harmadszor, mert korábbi tapasztalataiból megtanulta, hogy a ki kolostorba megy bezárkózni, még az istenfélő s a világról lemondó apácák gyülekezetében is csak a gazdag nőt fogadják föltétlen szívességgel.

Mikor dr. Werther Lajos a palotába jött és egyenesen a grófné írószobájába vezetteték, egészen megrendülve hallotta a nagy és csodálatos újságot.

Kötelessége szerint megkísérlette, sőt mindent elkövetett, hogy a grófnét ez elhamarkodott, annyi veszélyt magában rejtő és száz különféle lehetőségnek tárt kaput nyitó rendelkezésről lebeszélje.

A grófné azonban a bölcs és jó akaratú öregnek leghatásosabb érveit is egyetlen egy szavával leveré: így akarom, mondá, s ha Werther úr bármí okból szíves szolgálatát megtagadná, ő, a grófné, itt Bécsben egy helyett száz ügyvédet talál, a ki a kívánt okiratokat a törvénytől megkívánt alakban kiállítani fogná,

E kijelentés ellen aztán lehetetlen volt többé kifogást tenni s Werther úr rossz kedvvel ugyan, de teljes lelkiismeretességgel elkészíté az okiratokat s a grófné minden kétkedés nélkül rögtön alá is írta.

Ezzel végre volt hajtva a legnagyobb cselekvény, melyre valaha nő és anya magát elhatározta.

Mindjárt másnap azután a grófné az útra és a kolostori életre szükségeseket becsomagoltatta, kocsira ült, kihajtatott a vasúti pályaházba és elúta azon zárdába, melyet ezelőtt tán harmincz évvel, mint a többiekhez képest, saját kényelmére, nyugalomára és az előkelő hölgy igényeire tekintve, a legalkalmasabbnak talált.

Tehát a borzasztó elhatározás bevégzett ténynyé vált. Valószínű ugyan, hogy a törvény Árpád grófra nézve, még nyújthatott volna orvoslást. Az ügyvédek fufangja, kísérve a fölháborodott közvélemény helyeslésétől, találhatott volna

eszközt ez igazságtalanság megsemmisítésére. Ezt Werther Lajos jegyző is megmondta, de a grófné nem kételkedett, hogy fia vele pörbe szállani nem fog. S miután a nagytereskei birtok nem képezett hitbizományt, az ösiség pedig régóta megszűnt, a jogos és tényleges birtokos saját vagyona fölött tetszése szerint rendelkezhetett.

Annyira hitte a grófné fiának megtérését; annyira bizonyos volt, hogy Árpád gróf a legközelebbi időkben Marie Antoinette kezét megkéri, hogy még onnan, a zárda falai közül hatalmazta föl dr. Werther urat, hogy a törvényszék előtt fiának nagykorusítását kieszközölje. Legyen teljesen szabad a háladatlan, gondolá, lássa mit tesz, mit kockáztat? azután pedig csak magának tulajdonítsa, ha örült szenvedélye miatt, le kell szállnia azon magas helyről, a hova születése emelte.

Auróra grófné, asszonyi szokás szerint e nagy munkát is csak úgy hajtá végre, mint más sokkal csekélyebbet. Nem volt abban több szenvedélyesség, sírás, jajgatás és kétségbeesés, mint mikor Árpád gróf kora ifjúságának csinyeit elkövette, ő pedig anyai kötelessége szerint kiszabadítgatta a hinárból.

Tehát, a mit ma, mint anya mint grófné elkövetett: az sem volt előtte más, mint egyszerű eszköz céljának elérésére.

De nem jutott-e eszébe, hogy ily kockázott lépéssel a követ messzebb dobhatja, mint netán maga is akarta? Nem. Mert ez esetben már semmi gondja sem volt többé az új Tereskey-fajzat jövőjére. Akkor a régi, az igazi, Lothar Kelemen gróffal kihalt; ő maga kolostorba vonúlt. A ki még él, az más nemzetség, mert a kalandornő behozatala a házba, ketté szakítja a család történelmét.

És miért nevezé Auróra grófné Rivers kisasszonyt oly következetesen kalandornőnek?

Mert az ő és az ő környezetének hite, fölfogása és örökölt előitélete szerint, igazi főúr csak olyan leányt vehet feleségül, a kit a társaság már bölcsőjétől fogva ismert, látta mint növekedett föl s tudta minő sors vár rája; tudniillik: mihelyt tizennyolcz éves lesz, oda adják nőül valamelyik vele egyrangú fiatal embernek s nem igen kérdik tőle, mint lesz megelégedve a szülők által választott völegénnyel?

Más mindenki kalandornő. Különösen pedig, a grófné

szeme előtt, Rivers kisasszony érdemlette meg legjobban ezen osztályozást. Mint szegény árva kis lány, Wenworth név alatt egyik nénjénél lakott. Később a grófné, hogy fia hibáját jóvá tegye, a maga költségén neveltette távol valahol a mesés Írlandban. Végül, holmi pusztúlt rommal, címet és nevet örökölt. Maradt rá bizonyos összeg is, melyen birtokot vásárolt Magyarországon. Ha az ilyen nem kalandornő, mondá a grófné, akkor nem tudja még mifélek számára találták föl ez elnevezést!

— — — —

Mióta Bécs áll, oly roppant meglepetés nem történt, mint midőn Auróra grófné levele, a mellekelt okíratokkal, a városi posta útján, egyszerű térti vevény mellett, Steinkirchen báróné lakására megérkezett. Ha a hajnali csillagból egy ezer mázsás meteor, tiszta aranyból, ebédlő szobájának közepére esik, nem okozhat ily iszonyú házi forradalmat, mint e csodálatos ajándék, melyhez hasonló csak az «ezeregy éj» tündérmeséiben fordulhat elő.

A báróné mást sem gondolhatott, mint hogy az ő legkedvesebb barátnéja, Auróra grófné, hirtelen megtébolyodott. Mindjárt tehát befogatott és elhajtatott a himmelfort-útczai palotába. Itt azonban a kaput már zárva találta s csak azt hallotta, hogy a grófné elköltözött a városból s hátralevő napjait, Brünn mellett, valami kolostorban szándékozik eltölteni.

Marie Antoinette kisasszonynak legelső gondolata is az volt, hogy ő ugyan ily felhőkből leesett ajándékot el nem fogadhat és Árpád grófnak, a jogszerű örökösnek teljes kifosztására segédkezet nem nyújt.

A báróné egész délig meresztgette szemét. Elhivatá az Ebersdorff grófok jogtanácsosát s kérdést tett, minő értéke lehet az ily ajándéklevélnek? Az ügyvéd első tekintetre is kimondhatta, hogy minden tökéletes rendben van s Marie Antoinette grófné igen helyesen tenné, ha az ajándéklevélnek azon világos kitételét, hogy a palota és a nagytereskei uradalomnak telekkönyvi átíratása is meg van engedve, azonnal, minden késedelem nélkül fogamatba vétetni méltóztatnék.

Ezzel ajánlá szolgálatát és elkotródott.

Marie Antoinette kisasszony oly ingerültségbe jött, hogy az asztalon fekvő irományok felé rohant, hogy darabokra

szaggassa. Az élesszemű báróné azonban megelőző szándékában s a kincsaranyat érő okiratokat kezébe ragadta s legott penzszekrényébe is rejtette.

— Kis lányom — mondá — az ily dolgot nem szabad elhamarkodni. Szét akartál tépni egy urodalmat, mint valami zeneművet, mely neked nem tetszett, vagy nehezebb volt, mint sem betanulhatnád. Az én Auróra barátném mindig tudta mit cselekszik s meg lehetsz győződve, hogy e legújabb fordulat is csak mindkettőtöknek érdekében jött létre.

— Mindkettőnknek! Oh Istenem, hát én olyan szerencsétlen leány vagyok, hogy csak erőtetve, vagy pénzzel és vagyonnal megvesztegetve, fordul felem egy férfi! Én nem érthetem, miért akarnak engem minden áron oly férfinak adni, a ki engem legkevesbbé sem szeret.

— Nem szeret! Édes leányom, a férfiak nem úgy szeretnek, mint mi asszonyok. Itt legalább Bécsben az urak legelőször is arra tekintenek, hogy a nővel új rokonságot, előnyös összeköttetést nyerjenek: a nőnek pedig szépnek és kellemes házi kincsnek kell lenni. Ez nem jő oly hamar s a legtöbb ifjú távolban keresi azt, a mi sokszor oly közel áll, hogy csak kezét kellene kinyújtani. Lásd Árpád gróf most még ifjúkori bolond idejét éli. Az anyjától tudom, hogy már régen ismeri Rivers kisasszonyt s most nem alszik miatta, sőt tán verseket is ír hozzá. Hidd meg, az ily esztelenség sokáig nem tarthat. Különösen pedig az angol kisasszony dicsősége nagyon végére jár. Én jól megnéztem a csábító kígyót s láttam, hogy izléstelenül vékony orra van. A fogsora is kétségtelenül hamis, mert a természet nem képes ily szépet és tökéletest alkotni. Mihelyt tehát Árpád gróf észrevette, hogy nevetséges don Juan szerepet vitt és eszményképe nem egyéb párisi csinált virágnál, mindjárt bűnbánólag visszatér hozzád s akkor tőled függ, megbocsátasz-e neki, vagy nem.

— Kedves nénikém, én nem törődöm az oly férfival a ki engem nem szeret. Mi ketten csak igazi jó barátok vagyunk. Soha sem emlékezem, hogy valaha csak egy melegebb szót is szólott volna.

— Ha így van, édes leányom, annál jobb. Eddig is bálvány voltál az ifjúságnak; minden ujjadra egy gróft vagy bárót számíthattál: de most ha gyönyörű vagyonod mellé, még Auróra nénéd roppant birtokait is csatolhatod, csak saját mélt-

tóságodnak tartozol azzal, hogy ezután csak a hercegek között válogass! — Ezt Auróra grófné legjobb barátnéja mondta!

Marie Antoinette szelíd, kellemes és okos leány volt, különben Auróra grófné nem is választja kedvenczévé. Rá nem sokat hatott a báróné fecsegése, hanem hallgatott és gondolkodott.

Egyszerre egy eszmétől fölvillanyozva, kérdé:

— Nénikém! hogy jövök én azon szerencséhez, hogy Auróra néni saját fiát megfosztja örökségétől, s minden vagytonát egyenesen rám, idegenre, ruházza?

A báróné vállat vonva felelt:

— Nagyon világos. Auróra nénéd szeret téged s legfőbb óhajta, hogy te légy az ő kedves kis lyánya. Hogy tehát nyakas és akaratos fiát hozzád csatolja, minden birtokát rád ruházta. Úgy hogy most a mi Árpádocskánk csak kettő között választhat: vagy veled úr lenni, itt Bécsben a palotában és ott künn Nagy-Tereskén; vagy pedig nélküled megelégedni Kis-Tereskén a szegény grófoskodás sanyarú kenyérével.

— Nagyon szépen gondolta ki Auróra néném — felelt büszkén a leány — de úgy látszik, a földolgot még is kifeledte számításából.

— Ugyan mit, édesem?

— Azt, hogy nekem is lehet akaratom. Azt, hogy nekem nem kell az olyan férj, a ki nem engem szeret, hanem csak velem együtt családi birtokait akarja visszaszerezni! Nem győzöm Auróra néném tévedését eléggé bámulni. Mert nekem ily fölteves mellett e birtok nem kell és en e nem kért, soha nem igénylett ajándékot egyszerűen, mint sértést vissza fogom utasítani.

— Ah, ah, kis lányom, úgy beszélsz, mint a hösnök a regényekben.

— Kérlek, nénikém, ne beszéljünk e dologról legalább három napig. Meg kell gondolnom, mit cselekszem? mert hogy én egy anyának élő fiát szent örökségétől megfoszthatnám, arra nincs emberi erő, mely engem kényszeríthetne!

A báróné, a ki különben alig bírt vagyonnal, s a kire nézve igen kellemes állapot volt a gazdag gyámleány mellett ragyogó életet folytatni, elhallgatott s várta mi lesz e fölötte érdekes bonyodalomból.

De azért mégis, este lefekvés előtt, mintha titkot súgna, mondá:

— Te nem érted a családok kétségbeesését. Te nem képzelheted, minő végletekre képes egy megsértett anya, ha kényszerülve van, egyetlen egy fiát a legborzasztóbb eszközökkel is, a csábító nők körme közül kiszabadítani!

— És e csábító nő?

— Rivers kisasszony?

— Rivers kisasszony? Csakugyan ismeri őt Árpád gróf?

— Sokkal régebben, mint rá nézve kívánatos volna.

A mi kedves fiatal barátunk, mint a madár a lépen, mint a hal a hálóban hurokra került s nem tud menekülni.

— Rivers kisasszony tartja fogva? Oh én nem ilyen kitanúlt kacérnak láttam e leányt. Szép, bájos, szerény, ártatlan, valóságos angyal. Az urak mind el voltak bűvölve.

— Az urak? oh, ezeknek elbűvölésére nem sok kell. Csak játszani kell előttük a semmit nem tudó gyermeket. Amolyan hazug tüzet lövelő szem, színlett ömlengés, alkalomszerű elpirulás és sokat ígérő mosoly. Mindjárt elolvadnak, mint a vaj.

Marie Antoinette kétkedőleg intett, elhallgatott s aztán megcsókolván nénikéje arcját, ki tudja mily gondolattal, minő kiszámított tervvel? nyugalomra tért.

— — —

Néhány nap múlva «egyik» gróf a belvárosból a «másik» a külsőből előkerülvén, az új múzeum előtti kertben találkoztak.

— Te már Bécsben vagy Károly?

— Ah, jó hogy látlak, Ferdinand. Bizony azt hittem, még csak magam jöttem haza. Pedig három nap múlva kezdődik már a tél. Hallottad az érdekes historiát? Auróra grófné kitagadta fiát?

— Csak fenyegeti vele.

— Ellenkezőleg. A legegyszerűbb forrásból tudom, hogy a törvényes formák legszigorúbb megtartásával, minden fekvő birtokát elajándékozta, átíratta a kis Ebersdorff leánykának javára. Ő maga, megutálva e világot, elrejtőzött valami zárdába.

— Barátom, régi tapasztalás: mentől több az apprehensios mamák irkafirkája, mentől lármásabb az asszonyok hiva-

talos czerimoniája, annál kevesebb az igazi harag és a kien-
gesztelhetetlenség.

— Ez meglehet: de Árpádnak mégis pörölni kell.

— Nem tudnám miért? Ismernie kell anyját, s megta-
nulhatta, hogy soha sem eszszük meg a levest oly forrón,
mint főzték. A grófnénak bizonyára volt annyi esze, belátása
és elővigyázata, hogy a midőn vagyonat elajándékozta nyil-
tan, ugyanakkor a lemondás és el nem fogadás nyilatkozatát
is zsebrerakta, titkon.

— Ha így van, semmi baj. Nagyon sajnáltam volna,
ha jövő ősszel nem tölthetek megint egy pár hetet Nagy-Te-
reskén.

— Hova mégysz ma estére?

— Sehova, absolute sehova. Az operába, onnan a klubba
egy kis ecartéra meg holmi vacsorára. Szóval: sehova, egye-
nesen haza, az ágyba.

Ezzel elváltak, s mindkettő ment dolgára. Ez volt a köz-
vélemény a come il faut társaságban.

— — — —

Az üres palotában, minden este összegyül a cselédség a
kapus lakásán; hallani ott véleményt és okoskodást.

Például: nincs uraság, senki sem parancsol, nincs kinek
engedelmeskedni. A dolog megszűnt és mégis eddig senkinek
föl nem mondták a szolgálatot. Ki fogja a jövő hónap elsején
a bért fizetni? Lehetetlen az, hogy a Tereskey-palotát, mától
kezdve palais Ebersdorffnak nevezzék. Húsz évig nem szokik
ehhez a bécsi fiaker. De ha az a fitos orrú kis Ebersdorff
figura még e farsangon férjhez megy a legjobb tánczos dsidás
főhadnagyhoz, megérjük, hogy a palotát egy esztendő alatt
harmadszor is újra keresztelik.

Ez is egy darab közvélemény volt az alsó parlamen-
tumból.

— — — —

Buda-Pesten, úton útfélen kiáltják a lapkihordók, hogy
a *Vörös zászló* című politikai nagy napilap iszonyú sensatios
vezérczikket hoz, a haza fekélyei, az absentisták ellen, alá-
írva a főszerkesztő által, kiszedve szemet kápráztató compact
betűkkel.

Merészkedjünk e mindent porrá zúzó fulminatoriumot
utánnyomatni?

Mérsékeljük buzgóságunkat és ne ékítsük föl magunkat idegen tollakkal. Különben is a morvaországi zárda, a hova Auróra grófné menekült, nem tartozik a nevezett jeles közlöny rendes előfizetői közé. Tehát a grófné nem olvasta, nem is okulhatott belőle: mit ítél felőle Magyarországnak megírott, kiszedett, kicorrigált és megrevideált közvéleménye, e mai napon fölmerült iszonyatos esetben!

Ezalatt Árpád gróf a magyar fővárosban egészen új életmódhoz kezdett. Ő most már «szegény gróf», a ki Kis-Tereskének legfőleg 20,000 forintra terjedő jövedelméből kénytelen megélni. Atyja a hiányosan fölszerelt birtokból fél ennyi hasznót sem húzott, mégis országszerte ismert derék és szeretett hazafi volt.

Most a fényes paloták kényelmeihez szokott ifju megelégszik a «Hungaria» vendéglő második emeletének két szerény szobájával. Az öreg József a negyedik emeletre kénytelen följárogatni.

De ha szegény volt is pénzben, annál dúsabb a közszeretben és népszerűségben. A fővárosi körök vetelkedve keresték barátságát; minden társaságban a legelső, a legkapósabbak között szerepelt. A hírlapok folyvást tudtak valami újat mondani azon ifjú grófról, a ki nem akar absentista lenni, megveti a bécsi palotát, megfutamodik a gazdag osztrák menyasszony elöl s nem gondol vele, ha anyja őt igaz örökségtől is megfosztja. Szóval: 1850 óta nem merült föl ily megkínzott martir, a ki csupán csak hazaszeretete miatt annyit szenvedett volna.

Szerencséjére még kiskorú volt, különben megölik őt itt a sok megtiszteltetéssel, választmányi és bizottmányi tagsággal sőt elnökséggel. Majd jöttek volna a választási kerületek főkortesei is. Mert nálunk a képviselői jelöltségnél a martirság mindig döntő körülmény, a képesség pedig alig jó tekintetbe.

Minden kávéházban és vacsoráló asztalok mellett az absentista gróf Tereskeyné, az iszonyatos és természetellenes anya tette jött végkép elkárhoztató ítélet alá.

Hát a sok híres ügyvéd és elismert fogas prokátor? Egyik a másik után kopogtatott be hozzá, azon ajánlattal, hogy vagy saját rizikójára, vagy illendő előleg nyújtásával ez

igazságtalan és hajmeresztő elajándékozási tény a törvény útján meg fogja semmisíteni. A bécsi palotát illetőleg bajosan ugyan, de a magyarországi uradalmakat minden esetre.

Árpád gróf egyszerűen azt felelte: édes anyjával nem pöröl.

Egy szép reggelen aztán megkapta úgy a bécsi, mint a pesti királyi törvényszéktől azon határozatot, hogy édes anyja, mint törvényes és természetes gyámjának kívánságára «nagykorúvá nyilatkoztatik».

Tehát szabad volt, mint a madár a levegőben!

És szíve ügye?

Még mindig csak azon boldogságra gondolt vissza, melyet érzett, a midőn az andorházi tiszttartó lakásának ablakából meglátta, hogy az egykori kis Wenworth lánykából mint miss Alice Rivers, e föld kerekiségének legtökéletesebb szépsége nevedett föl.

XV.

Két szép lány találkozik, egyik jólülműlt akarja a másikat nemeségben és nagylelkűségben

Egy szép napon, midőn már a dér megcsípte a mezőket (és a mi nagyobb kár), a fagy leperzselte a bécsi sétányok legutolsó virágát is, Steinkirchen báróné a reggeli mellett ült gyámleányával, Ebersdorff kisasszonynyal.

— Nénikém nagy szívességre kérlek.

— Ezer örömmel, ha tehetem.

— Igen leköteleznél, ha holnap elvinnél engem Galanthára.

— Galanthára! Spanyolországba? a hol a turisták a híres Alhambra palotát nézegetik?

— Az Granada. A hova mi megyünk, közelebb fekszik, Magyarországon, s három óra alatt ott lehetünk. Vasúti állomás az, a hol leszállni szoktak azok, kik Nagy-Tereskére vagy Andorházára szándékoznak.

— Kedvesem, most télen egy lélek sem lakik azon falukban.

— Ha megengednéd, nagyon óhajtanék Rivers kisasszonynyal megismerkedni.

— Mi jut eszedbe! Nem vagyunk bemutatva, aztán mit mondana Auróra nénéd, ha legnagyobb ellenségéhez mennénk látogatásra? Még ennél is kellemetlenebb baj, hogy Galantháról nem lehet gyalog átmenni Andorházára. Mióta a világ áll, még nem történt, hogy valaki fölfogadott fuvaros-kocsin menjen első látogatásra!

— Ezen könnyen segíthetünk. Még ma kocsit, kocsist, két lovat küldünk a vasúton Galanthára s ha oda érünk, ott találjuk a pályaház udvarán.

— Lehet ez?

— Miért ne? Csak akarat és pénz kell hozzá, ez pedig van mind a kettő.

— De az égre kérlek, honnan tanúltál te ily kalandos dolgokat?

— Az ember lát, hall és olvas; valami kevés aztán csak ráragadt.

— Szörnyű világ ez! egy grófné az utazás és teherszállítás ügyeit úgy érti, mint az én időmben valami spediteurnek első commisja. Csak azt mondd meg, ha Rivers kisasszonynyal akarsz titkos értekezletet tartani, mit csináljak én addig lady Baxterrel, ha egy szót sem tudok angolul?

— Francziául mindketten jól beszéltek. Elfeleddet megint?

— Ez igaz. Kár, hogy ez korábban eszembe nem jutott; de most már mindegy. Hány óraker utazunk?

— Fél tízre, a személyvonattal.

— Jóságos Isten! ez a lány könyv nélkül tudja, mikor indulnak a vonatok! Ez eddig a komornák dolga és tudománya volt.

Másnap reggel elindultak, délben megérkeztek Galanthára, ott saját pompás kocsijokra ültek s egy óra alatt ott álltak meg az andorházi kastély kapuja alatt.

Tudva van, hogy a nagyvilágban külön szabályok léteznek télen a városi, nyáron a falusi látogatásokra nézve. Bécsben, Buda-Pesten elkerülhetetlenül szükséges a szertartásos bemutatás, vagy ha az illetők között netán elintézendő ügyek szüksége forogna fönn, az egyszerű meglátogatás és viszonzás, mely nélkül a vendégszeretetnek további következményeit egyik fel sem várhatja. Falun más törvény uralkodik; ha valaki bármely ok vagy czímen a kastélyba érkezik vasúton,

kocsin, bizonyára nem azért fáradt ide, hogy a szabályos tíz, tizenöt perczet letöltve, ajánlja magát és visszatérjen hosszú útjára.

Lady Baxter és unokahúga rendkívül meglepetve valának, a midőn a komorna bejött és jelenté, mily látogatás fenyegeti a ház nyugalmát. Az özvegy tábornokné nem kétkedett, hogy e nők most alkukötésre jöttek. Föllázadt lelkében a női büszkeség azon lehetőség gondolatára, hogy a báróné talán még a pénzbeli kárpótlás kérdését is megpendíthetné!

De végre is akármilyen volt ez érthetetlen látogatás célja, a vendég megjelent s legelőször is a vendégszeretet kötelességének törvénye szólalt meg lelkökben. Tehát, ha nem is bizalommal, még kevésbé barátságos indulattal, de minden esetre kifogástalan udvariassággal mentek a lépcsőzet legfelsőbb fokáig és szíves mosolylyal fogadták az érkezőket.

E közben azt is látták, hogy a látogatók kocsijáról a bér ruhás szolga utazó bőröndöt vesz le. Ez már világos jel volt, hogy a báróné eleve oly szándékkal jött, hogy ha, mint várta, barátságos fogadtatásban részesül, itt marad ebédre, sőt egy éjet is itt tölthet. Ez nem lehet rossz szándék, vagy legalább csak olyan, a mit a báróné rossznak nem tart.

Különben pedig az ismeretség már létezett. Találkoztak egyszer a tereskei és andorházi határ között, az erdő szelén, tehát lady Baxter mint kedves ismerősöket üdvözölte a látogatókat s bevezeté őket az elfogadó terembe.

A megindult beszélgetésnek legelső közönyös tárgyai nem lehettek oly érdekesek, hogy olvasóink figyelmét megérdemelhetnék.

Csak az tűnt föl, hogy a báróné mindinkább az özvegy tábornok felé símult s ezzel alkalmat adott, hogy a két szép lány bizalmasabban csevegessen egymással.

Ez oly világos jel volt, hogy lady Baxter a bárónét föl szólította: nem volna-e kedve az újonnan berendezett üvegház ritkább növényeit megtekinteni?

Így történt, hogy Marie Antoinette grófnő és miss Alice Rivers együtt maradván, fesztelenebbül társalogtak, még pedig most a francziát elhagyván, német nyelven.

Néhány pillanat múlva fölkeltek karszékeikről, sétálgattak a teremben, míg végre mindketten a házi kisasszony

legbensőbb szentélyébe léptek, a hol a kandallóban vígan pattogzó tűz terjesztett kellemes meleget.

Itt kezdődött meg a legbizalmasabb beszéd; itt érkezett meg a pillanat, hogy e nem várt látogatásnak végső célja kiderüljön.

— Miss Alice — kezdé a vendég kisasszony — én félve és rettegve léptem e házba, mert előre tudtam, hogy ön és lady Baxter félre fogja érteni idejövetelünk igazi célját. De csak arra kérem, üzze el lelkéből még árnyékát is a gondolatnak, mintha én önnek ellensége és rosszakarója volnék.

— Kérem, grófnő ez nem juthatott eszembe!

— Tehát világosabban szólok. Mindent hiszen felőlem, csak azt ne, hogy én vetélytársnője volnék, a mi bizonyára még rosszabb volna az ellenségénél.

— A mi ezt illeti — felelt az angol kisasszony önkénytelenül jött mosolylyal — én csak azt tudom, a mit beszélek, azt olvasom, a mit a lapok írnak.

— A legtisztább lelkiismerettel felelhetem, hogy ez iszonyatos gyöngédtelenségek nem a mi köreinkből származnak. Árpád gróf a megszokott udvariasság kifejezésein kívül melegebben soha sem szólott hozzám. Tehát az én mellemben sem ébredhetett oly érzelem, melyet a költők és regényírók szerelemnek neveznek. Hogy teljes őszinteségemet megismerje, nem tagadom el ön előtt, hogy ha Árpád gróf engem szeretett volna, én sem leszek iránta hideg és háladatlan. Így, mint most vagyok vele, csak legjobb barátnője lehetek.

Most már Rivers kisasszonyra jött a töredelmes vallomások sora.

— Megtisztelt bizalmával, tehát én is elmondom, a mi szívemben írva van. Én sem vagyok közelebb Árpád grófhhoz, mint a mennyit a legtisztább barátság joga megenged. Egykor ugyan, éretlen gyermek korunkban, nagyon sokszor és nagyon erősen mondta, hogy engem szeret. Csak arra emlékezem, hogy az ilyen beszéd igen kedves volt előttem és nagyon mulattatott. Ezóta közel öt év elmúlt, s azóta én őt soha, egy pillanatra sem láttam.

— Nem látta? itt sem, mióta Magyarországon lakik?

— Sem itt, sem a külföldön. Azonban, kölesön fejében, én is elbeszélem legféltettebben őrzött titkomat. Megegyezésünk szerint minden hat hónapban levelet irtunk egymásnak.

— Ah, levelet?

— És e levelekben soha, egyik részről sem volt más, mint örökké tartó barátság, nyájas bizalom, aggódó részvét, közös bú, közös öröm s végül egy határozatlan, de szóval soha világosabban nem értelmezett remény a jövőben!

— Oh Istenem! — kiáltott igazi benső barátsággal Marie Antoinette kisasszony — mit kíván ön többet? Ez nem más, mint maga az örökké tartó s minden önzéstől ment leg-tisztább szerelem! Szívemből örvendek, hogy ezt hallottam. Ön boldog lesz, miss Alice, mert Árpád gróf önt a szerelem mindenhatóságával fogja szeretni.

— Nem volt erről szó leveleinkben.

— Ah, mit? a levelekben? a papírdarabokban! Árpád gróf szerelmét nem betűkkel, nem elhangzó szavakkal fejezte ki, hanem világos és felremagyarázhatatlan ténynyel, mely oly igaz, mint a nap ragyogása az égen. Az egész ország tudja, hogy Árpádot édes anyja egy ismeretlen nő iránt érzett szerelme miatt örökségéből kitagadni szándékozik.

— Mondják, már meg is tette.

— Ah, miss Alice, mondja ki egész gondolatát és ne kí-méljen engem. Mondja szemembe, hogy a grófné, fiát elűzvé, «élők közötti ajándék» czímen engem tett összes fekvő birto-kainak tulajdonosává.

— Én is így hallottam.

— És mit gondol, mi lesz ennek a következése?

— A kitagadott fiú nevében nem beszélhetek, de a nagy-világi fogalmak szerint Árpád gróf kötelességének fogja tartani a grófi család jövőjének érdekében, önnél keresni segítsé- get és önben találni szövetségest.

— S mit gondol én felőlem?

— Hogy önnek nemes szíve lehet, ha a grófné úgy sze- reti, mint saját leányát.

— Egyebet nem vár tőlem, egyebet nem tesz föl felő- lem? Akkor nekem kell szólnom. Hogyan? miss Alice, nem jutott eszébe, hogy én is leány vagyok? hogy én bennem is élnie kell a női büszkeség és méltóság eszméjének? Oh, adja ide kezét, hogy szorítsam meg és érezze jobbomnak reszketé- séből, hogy föl vagyok hevülve és csak azt mondhatom, mit lelkem sugal.

— Oh Istenem! Én nem akartam önt megsérteni.

— Nem erről van szó; hallja, a mit mondok: Kinek van joga tölem követelni, hogy szívem legszentebb érzelmeivel vásárt üzzek? Hogy fogadhatnék el férjet, a ki csak elvesztett vagyona visszaszerzésének eszközét tekinti bennem? Nem rám tartozik megítélni, mit tett, mit gondolt Auróra grófné, csak az bizonyos, hogy legelső sorban is engem sértett meg. Nem megvetése által irányomban, hanem meggondolatlan legjobb akaratával. Ezóta kerülöm a világot. Nem akarom, hogy a hízlegők serge nekem szerencsét kívánjon, lelkében pedig rút önzőnek nevezzen. Végre pedig bármit tett a grófné, nincs oly emberi hatalom, mely engem kényszeríthetne, hogy egy jogszerű örököszt őseitől rámaradt vagyonától megfoszszam.

— Oh kisasszony, mily nemes ön!

— És miért nem hirdetem azt nyíltan a világ előtt? Miért csak itt egy leánytársam szentélyében halkán és titokban mondom ki véleményemet? Az okot ön könnyen kitalálhatja. Ha én visszautasítom a nekem nem kellő ajándékot, a grófné, a ki igazságtalan haragjának uralma alatt él, bizonyára egy helyett százat talál, a ki a felhőkbe lezuhogó ajándékot köszönettel fogadja. Én tehát, akaratom ellen, egy ideig büntársam voltam e fosztogatási merényletnek, de hogy ön engem el ne ítéljen, most mindjárt történni fog köztünk egy titok, melyről kettőnkön kívül soha más halandónak tudomása nem lesz.

Ezzel kebelebe nyúlt és öltözéke fodrai és behajtásai közül egy negyedrétebe hajtogatott papírvet vett elő, tele bélyeggel, kisebb-nagyobb pecsétekkel és számos aláírással.

— Íme, miss Alice, ez azon rettenetes okirat, mely az igazi örököszt megsemmisíti, engem pedig minden isteni és emberi jog ellen legalább háromszor gazdagabbá tesz. E papíron kívül semmi sem létezik, mely a természetellenes kitagadás megtörténtét bizonyítaná. Most tehát nem színpadi játékot üzve, hanem a megfontolás és a becsületérzés parancsára hallgatva, e rám nézve értéktelen, Árpád grófot tekintve, vészthozó iratot a tűzbe dobom.

Miss Alice Rivers azonban készen tartá kezét. Mihelyt látta, hogy látogatója fölemeli karját, hogy e papírt a vörösülő parázsra vesse, gyors mozdulattal megelőzé a szándékot s a pecsétektől nehéz okiratot a szoba túlsó szögletébe röpitette.

— Mit tesz ön?

— Ön még megakadályoz ebben ?

— Mindenesetre! Mert most én akarok beszélni és viszont kérdést tenni. Mit gondol ön én felőlem? Akár bírjam Árpád gróf szerelmét, akár nem, azt hiszi, oly önző lehetnék, hogy szerelmem árában férjemet ősi örökségétől megfoszszam, s leverjem őt azon helyzetből, melyben született s melyre az isteni gondviselés kiválasztotta? Nincs a világon nőnek annyi értéke, hogy ily áldozatot megérdemeljen! és a ki mégis elfogadná, csak azt bizonyítaná, hogy önmagát és pillanatnyi boldogságát becsülte többre, mint az egész életét és férjének jövendőjét.

— De én nem akarok tovább is büntárs lenni!

— Akkor küldje ez íratot annak, a kit legközelebb érdekel.

— A grófnénak?

— Nem. Árpád grófnak.

— Ah, miss Alice, ez jó gondolat.

És a két szép lyány egymás kebelére omlott. Sírtak, zokogtak és egymásnak homlokát, arcát, szemét csókokkal halmozák el.

— Oh Rivers kisasszony! Érzem, hogy mi egykor igazi hű barátnők fogunk lenni!

— Mindent el fogok követni, hogy e kitüntetést megérdemelhessem.

E pillanatban Marie Antoinette kisasszonyt új gondolat szállta meg.

— Miss Alice — mondá — a legjobb eszme legutoljára jött. Én ez íratot többé haza nem viszem; itt hagyom, önnek kezébe teszem le; jobb helye nem lehet sehol.

— Köszönöm, de nem fogadom el.

— És miért?

— Mert én is félek az életben a színpadi jelenetektől. Tegyük föl az esetet, hogy Árpád gróf hozzám jő, megkéri kezemet és én hálával és lelkesedéssel fogadom. Oh de aztán a következő pillanatban hol lenne szemem, hol volna önérzetem, ha a boldog igen után azt mondanám neki; gróf úr, ime kezem, még nem is üres, mert ujjaim között tartom azon íratot, mely önt örökségétől megfosztotta! Én pedig nem akarok többet élni, mint érek. Egyedül szívemet viszem hozzá. Ha ez neki nem elég, itt hagyhat magányomban elsorvadni. De ha

vagyonát akarja visszaszerezni, ragadja meg születése jogát, nyerje vissza anyja szeretetét. Meg kell őt kímélnem azon szemrehányástól, hogy világi helyzete tekintetéből nejének is köszönjön egy keveset.

— Oh miss Alice, mily nemesen gondolkodik ön !

— Csak igazságosan, miként az elébb ön is nyilatkozott.

— Tehát ön nem akarja e papírt tőlem elfogadni ?

— Semmi esetre sem !

— Mit tegyek vele ? Ha Árpád grófnak küldöm, azt gondolhatná, magamat akarom emlékezetébe hozni.

— Ön sajátjával mindig azt teheti, a mi tetszik.

— Igazán ? Akkor tűzbe vele !

Ezt mondva, a papírt a kandallóba veté. Mert most ügyesebben is készült el merényletére. A papírt a lángok egy másodperc alatt körülfogák s nem maradt belőle más, mint fekete pernye, szürke hamu. Csak a pecsét viasza sustorgott még egy ideig.

— Mit tett ön !

— Megsemmisítettem egy értéktelen tárgyat.

— Marie Antoinette kisasszony ! tudja-e, hogy e tette által, ha Tereskey grófné sürgetné, még csak színből sem vehetné többé birtokába a grófné jószágát.

— Soha egy pillanatig sem volt szándékomban. Marad minden, mint eddig volt, csak egy beírott papírral van kevesebb a világon.

— S mi történik a palotával, a grófné urodalmaival ?

— A palotát őrzik a cselédek, a birtok a gazdasági tisztok kezére van bízva. A jövedelmet, mint eddig, fölküldik Bécsbe és dr. Werther számadásba veszi. Annak idejében majd átadja annak, a kinek joga lesz hozzá.

Így beszélt egymás között a két szép lány. Lehet, hogy ellenmondás is akadt szavaikban, de ezen ne csodálkozzunk, mert itt nők öntik ki szívök titkát egymásnak, a nők pedig mindig a pillanat sugalma szerint őszintén szoktak beszélni. Azaz : ha kiröptül ajkikon a szó, tökéletesen hiszik, hogy szent igazságot mondtak. Ha pedig később másként vélekedtek, azt is a legbensőbb meggyőződés hangján vetik utána. Ne keressünk szigorú következetességet oly talajban, a hol e kényes természetű növény meg nem teremhet.

Ezalatt elérkezett az ebéd ideje. Lady Baxter, mint házi

asszony jól mulatott a bárónéval, a ki főrangú hölgyek módjára, dicsőséget keresett abban, hogy nem sokat tanult, de azért kedvesen és kifogyhatatlanul tudott csevegni mindenről e világon s nem volt ahhoz szokva, hogy valaki ellenmondjon neki.

— Ah! — kiáltá, a midőn négyen az ebédlő terem felé lépdeltek — hogy tölthették az időt a mi kedves kis leányaink? Oh a lányok mindig jól mulatnak, ha senki sem háborgatja őket. Marie Antoinette, bizonyosan elbeszélte miss Alice Riversnek, minő csodálatos új divatok érkeztek a mostani sasionra Párizsból? Csupa báj, gyönyörűség, ízlés és szellemes találékonyosság. Ezalatt mi ketten, asszonyok megnéztük az üvegházat. Én bámultam, lady Baxter pedig elmesélé, hogy legszebb virágait Indiából, Javából és Ceylon szigetéről, mint gyomot ismeri, a minőt Calcuttában és Madrasban alig győznek a kertekből kiírtani. Hallottad a csodát? Lady Baxter indus nyelven is beszél. Indiai komornája, kocsisa, sőt még szakácsa is volt! Oh Istenem, mi bécsiek ilyen soha sem hallottunk. Én mind e mai napig azt sem tudtam, hogy indiai nyelv is van a világon. Mi lenne belőlem, ha nekem még ezt is meg kellene tanulni!

Az est hátralevő részét együtt tölté a társaság. A báróné egész sor grande paciencera tanítá meg a tábornoknét. Különösen pedig megsugá, melyik «jön ki» legnehezebben, de aztán teljes bizonyossággal be is következik, a mit gondoltunk.

A leányok zongoráztak, énekeltek s ha néha elhallgattak, egymás keblére borultak, sirtak és könnyeztek.

Szóval: mint a báróné mondá, a kirándulás Andorházára tökéletesen sikerült. Olyan szepen és kedvesen eltöltöttek egy napot, a midőn Bécsben a teli társaság még együtt nem lévén, csak otthon unatkoztak volna.

Más nap útra keltek haza felé s az asszonyok úgy, mint a leányok, mint legjobb barátnők mondtak egymásnak búcsút a legközelebbi viszontlátásra.

XVI.

Az egykori gyermekek, most az ifjuság viruló korában újra találkoznak.

Árpád gróf édes anyjának haragját kezdettől fogva elmuló ingerültségnek tartá. A kitagadás tényében nem látott komolyságot, vagy ha igen, semmi közvetlen veszedelmet: különben budapesti időzése inkább száműzetés, mint közönyös itt-tartózkodás leendett.

Ez idő alatt azonban nagy igazságokat is tanult. Megismerte, mi a szélsőség jobb és bal felől? mi pedig helyes és józan középút.

Bécsben, a magyar absentisták körében, látta mit szül a loyaltás örve alá rejtezett servilismus? Kis-Tereskén megtanulta mi a népámítás céljából üzött szájaskodás, s mi a szívből fakadó, de üdvöt nem ígérő betyarisumus. Végre az ország fővárosában úgy a magas, mint a középrend társadalmában, megtalálhatta, mi a józan fölfogás s mi a lehetetlen ábrándoktól megtisztult hazafiság.

Mikor édes anyja ügyvivőitől megkapta a törvényszéki végzést, mely őt nagykorúvá nyilatkoztatja ki, első tette volt, hogy hosszú levelet írt a Brünn melletti kolostorba. Engedelmet kért anyjától, hogy Rivers kisasszonyt nőül vehesse. Legalább ez volt iratának értelme. Tehát a levél úgy volt fogalmazva, hogy az olvasó tetszése szerint értelmezhetette. Kevesebb volt az, mint formaszerinti engedélykérés a házasságra; de meg is több mint egyszerű kijelentés vagy tudtul adás, mi fog legközelebb bekövetkezni?

Sokáig kellett várakoznia, míg végre egy napon csakugyan megérkezett hozzá a kolostor pecsété alatt a válasz. Ah, de nem édes anyjának jól ismert kézvonásai tüntek eleje a levél boritékán! A zárda fejedelemnöje írt, hogy Auróra grófné e fölszentelt falak között Isten vigasztalását keresve sem családi, sem világi ügyekkel foglalkozni nem akarván, a hozzá címzett levelet, ezennel, fölbontatlanul visszaküldi. És csak ugyan a boriték alatt ott találá saját levelét egészen érintetlenül.

Miként magyarázza ezt? Ketté van szakítva már a ver-

kapocs az anya és a fiú között? Vagy csak azt jelenti, teheti az engedetlen és háládatlan fiú azt, a mi neki tetszik, saját felelősségére? és az anya sem tiltó, sem jóváhagyó szót kimondani nem akar?

E csapásra határozat kelt lelkében. Mert ha anyjának szeretetéről soha egy pillanatban sem tudott lemondani: fölgerjedt benne az ifjúkor tettvágya és büszkesége. Még nagyobb mértékben viharzott lelkében a szerelemnek minden korlátot leromboló szózata s rövid megfontolás után másnap reggel komornyikjával, az öreg Józseffel vasútra ült s a déli órákban Galanthára érkezett.

Itt kocsit fogadván, Andorháza felé hajtattott, egyenesen a tisztartó lakására.

A tisztartó, nőtlen ember lévén, akkor ebédelt, mikor épen ráért. E pillanatban már karszekében ülve, délutáni álmra hajtá fejét, a midőn hallja, hogy háza előtt kocsí áll meg. Kitekintett az ablakon s látta, hogy igen előkelő külsejű fiatal ember száll le az ütöttkopott bricskáról. Utána mindjárt egy feketébe öltözött öreg, a ki előbb a kocsis mellett ült, tehát csak szolgája lehetett az idegen ifjunak. Ilyen uraság bizonyára megérdemelhette, hogy a tisztartó egész a kapu aljáig elibök jöjjön.

— Jó napot uram — szólt az idegen. — Már másodszor alkalmatlankodom e háznál. Emlékezik-e még rám, a kivel egy pár hónap előtt, együtt utazott Galanthára?

A tisztartó megtörölte szemüvegét, s csakugyan ráismert azon fiatal urra, a kiről akkor csak azt tudta, miként ment el Andorházáról, de hogy honnan került ide, maig is rejtély maradt előtte.

— Engedje meg uram — folytatá az ifju — hogy bemutassam magamat. Ez úttal semmi szükségem a szoros incognitóra. Én Tereskey Árpád vagyok és újra azon kéréssel jövök, hogy néhány órára vendégszeretetét kérjem: de míg ez le nem telik, senki előtt el ne mondja nevemet.

— Meltóztassék besétálni, s én mindenben készen állok parancsára.

Ezt mondva, a legnagyobb tisztelettel és előzékenységgel vezeté be a grófot legszebb szobájába.

— Uram — szólt az ifjú gróf leülve a legközelebb talált székre — ön egyszer velem, bár tudtán kívül, a legnagyobb

szívességet tette. Önnek előzékenysége új kérésre bátorít föl. Ön ismeri úrnőinek életmódját és megszokott napirendjét. Én itt künn a szabadban, Isten ege alatt, óhajtanék a tábornoknéval és unokahúgával találkozni, a nélkül hogy szándékom lehetne őket megszólítani. Egyebet nem kívánok, minthogy miss Alice Rivers engem meglásson. Mint idegen félre állok útjából s ha nem ismer rám, visszahúzódok és ide jövök.

— Gróf úr — szólta álmélkodva a tisztartó — az ég őrizzen meg engem azon szerénytelenségtől, hogy a magas uraságok ügyeibe avatkozzam: de a mi a hirlapokba kiirva, kinyomtatva van, a miről az egész ország beszél, a mit minden olvasni tudó ember már megértett, az előttem sem lehet titok.

— A hirlapok hallották, hogy harangoznak, de nem tudták meg hol? Hallja meg tőlem a valóságot. Én ezelőtt több mint négy évvel, míg diák koromban, Rivers kisasszonynak szerelmet vallottam és házasságot ígertem. Az óta a kisasszony nem látott engem soha. Én azonban láttam őt, de csak pillanatra. Épen innen, az ön házának ablakából, a mint nénjével, a tábornoknéval, haza kocsizott. Azért jártam erre, mint kőborló, mint földönfutó, hogy titokban kémleljem ki, mi lett a gyönyörű kedves kis gyermekből, mint teljesen kifejlődött szűz. Lopva láttam őt, s lopva ismertem el, hogy ily szépséget Isten csak száz évben egyszer ajándékoz az emberi nemzetnek. Most már Rivers kisasszonyon van a sor. Vissza akarom neki adni a kölcsönt. Lásson meg ő is engem, nem tudva, ki vagyok? ha rám ismer-e, s nem változtam meg annyira, hogy ezentúl olyan embert, mint én vagyok, érdemesnek se tartson figyel-mére?

— Oh méltóságos uram — felelé a tisztartó, a ki bámultában azt sem tudta mit beszél? — Soha sem hittem volna, hogy napjainkban különösen a magyar uraságok életében ily dolgok történhessenek, minők csak a regényekben fordulnak elő.

— Gondolja, hogy még naplemente előtt láthatnának engem?

— A mi ezt illeti: csaknem teljes bizonyossággal ígérhetem, hogy igen. Úrnőim reggel kocsin járnak be a mezőket és szántóföldeket; délután pedig, ha szép idő van, mint ma, itt e nyírfasoron belől, a gyepen sétálnak és szíjják be a fris leve-

gőt. Úrnőim e szokását már mások is megfigyelték, sőt két úr már meg is kísérlette, hogy amolyan mondva csinált véletlenül, találkozzék velök.

— Megkísérlette? — kérde Árpád gróf és homloka első-tétült.

— Igen, ketten megkísérlették, de mondhatom rut vere-séggel kotródtak haza.

— Szabad tudnom, kik e tolakodó kalandorok?

— Az egyik Keöväghó Tivadar, itteni szomszéd birto-kos, a ki mindig a mágnások társaságát keresi. Ez egyszer oda állott a kastély kapuja elé s midőn kiléptek a hölgyek, mintha megijedt volna saját bátorságától, lekapta kalapját és nagyot köszönt. Szerencsétlenségére úrnőim meg sem látták, vagy meglátni sem akarták a hivatlan alkalmatlankodót.

— És a másik?

— Ez bizonyos báró Vöresöky.

— Úgy távolról ismerem.

— Oh ez meg gonoszabbúl adta meg árát kísérletének. Legelső ízben majd széttépték a juhászkutyák. Bizonyosan oly veszett bécsi szaga lehet, hogy a falu összes komondorai föllázadtak ellene; egy közülök rekedt ugatással lelkesítette a főséges népet és föl is fálják a jó embert, ha segítségére nem jövünk. De ez még semmi.

— Még semmi?

— Másod ízben, lehet, három vagy négy hete, a báró kocsin, inassal jött ide, mint szokás, ünnepélyes első látogatásra.

— Hogyan? én azt hallottam, hogy a kastélyban senkit sem szoktak elfogadni.

— Ez a parancs; de a báró áttört minden korláton. Az inast felretaszította, a komornát odább lóditotta. Így aztán be-jutott a hölgyek elfogadó teremébe.

— Ez arczátlan-ság.

— De meg is adta az árát. Belépven a hölgyek elé, né-metül kezdett beszélni, de a tábornokné angolul felelt, hogy nem érti e nyelvet. Akkor Rivers kisasszony felé fordúlt és francziául kezdé magát ajánlgatni. Az angol kisasszony azon-ban magyarul szólott hozzá: megkérde: mit keres itt? mit akar itt? van-e valami elkerülhetetlen dolga? S miután a bol-dogtalan báró látta, hogy egyik hölgy csak angolul, a másik

kizárólag magyarul akar beszélgetni, ő maga pedig e két nyelvből összesen három szót se tud, megszegyenlé magát és kitértorgott a szobából.

— Ez szellemes büntetés volt.

E pillanatban a tisztartó kitekintett az ablakon. Valamit látnia kellett, de mint szokta, előbb megtörlé szemüvegét s akkor nagy sürgetéssel mondá:

— A séta órája jelen van. Épen most lép ki a kapu alól mylady, valamit parancsol a komornának. Utána siet Rivers kisasszony s most mindjárt rátérnek, túl az árkon a jegenyesor mellett, a gyalog útra.

Árpád gróf, mintha puskából lötték volna ki, az utcán termett. Mintegy száz lépésnyi távoból látta őket közeledni. Tehát kissé balra tartott s az országút göröngyein haladt elé. Legfőlebb öt percz múlva, meg kellett a találkozásnak történnie.

Amazok pedig vidáman és nyugodt otthoniassággal közeledtek. Nyájasan beszélgettek egymással s a mi kívülök feküdt, azzal nem törődtek. Ki tudja ő rá is azon keserű sors vár, mely Keóvághó urat érte, hogy észre sem veszik? akár egy kiszáradt fának korhadt törzsöke marad el tőlök az útfélen.

Árpád gróf divatos és állig begombolt könnyű téli kabátban öltözve jött szemközt velök. Fején magyar kerek kalap; kezében hajladozó sétabot. Szakálát (már a minő volt) fölborítá, serkedő bajuszát szárazon megpödré, mint más fiatal is teszi, ha hatásra készül. Már csak néhány lépésnyi távolság választotta el őket, kik a párhuzamosan folyó országút s a gyepes gyalog mesgén találkozni fognak.

A fiatal ember kezdett már kétségbeesni. A legutolsó szükségben már akarata ellen is kalapja felé nyúlt, hogy mint idegen, a tisztos távoból köszöntse a föld úrnőit.

De egyszerre, épen a végső pillanatban, a két szempár villáma találkozik. A szív titkos ösztöne szólalt meg, vagy Árpád gróf a lefolyt évek alatt nem változott meg annyira, hogy a lány, a ki őt egykor ész és meggondolás nélkül a világ végére is követte volna, az első pillanatra meg ne ismerhetné? Most tehát, a midőn rögtön és váratlanul előtte állott, a midőn egyedüli álmát és eszményképét meglátta, az öröm és meglepetés ellenállhatatlan hatalma által megrohanva, csak így kiálthatott föl:

— Ez ő! ez mylord!

Így üdvözölte a viszontlátás első percében, lelkének legmélyebb rejtekéből fakadó hangon. Oly naiv, oly szokatlan cím volt ez, mint e hazában senkit sem szólítanak. Egyedül egy lény volt, a ki így kiálthatott föl. Egyedül egy férfi, a ki ezt minden kételkedés nélkül magára érthette. Tehát a gazdag birtokosné, a teljesen kifejlődött szépség, miss Alice Rivers, most is csak az, a mi volt, a salzburgi kis Wenworth leánya.

— Igen miss Alice, én vagyok. Kérem önt, mutasson be nagynénjének.

— Gróf Tereskey Árpád.

— Örülök, uram.

Ekkor már Árpád gróf, kinyújtotta kezét s meg is nyerte jutalmát, mert a leánya jobbjára is feléje emelkedett, s mindketten már ez első kézszorításban egy egész életre terjedő kimondhatatlan boldogság megérkezését érzették.

— Miss Alice — szólt Árpád gróf, mellözve minden ünnepélyes hangot, egyedül csak szívének legbensőbb indulatát követve. — Az évek leteltek. Adott szavamat, melyet egykor, távol éjszakai mint gyermek fogadtam, szentül megtartottam. Én ugyan, rejtekbe vonulva egy másodpercre már láttam önt, de ön engem e pillanatig nem. Úgy jövök most ide, mint nagykorú és független férfi. Öröömre szolgál, ha férfikorom legelső tette lehet, hogy emlékeztessen önt régi boldogságunkra; emlékeztessen önt, mily vigasztalásomra szolgált, minden félévben bizonyosan venni és átoltasni édesen bizalmas és föltétlenül hívő leveleit, most pedig jövök és kérem, adja nekem ajándékkul e kezét és legyen örökké az enyém.

— Oh Árpád — felelt a leány és arcza a boldogságtól fölragyogott. — Ön tudja, hogy e szív, mikor még érzeni sem tudott, öné volt, és öné fog maradni. Szívemmel elválhatatlannul kezem is jár; hálával és elragadtatással fogadom ajánlatát és én öné leszek, mihelyt elhárítottunk minden akadályt.

— Ön akadályokról szól?

— Nagy és eddig le nem győzhetett akadályokról: mert en csak úgy lehetek Isten és ember előtt öné, ha egyszersmind édes anyjának is, legalább eltört leánya lehetek. Ön látja, nem sokat kérek. De azon házba, a hol boldogságot keresek, nem vihetek viszályt, romlást és veszedelmet. Hogy önt a grófné en miattam elűzze szeme elől, sőt még jogos örökségétől is

megfoszszza, ez oly felelősség, melyet lelkiismeretem el nem viselhet.

— Ön a kitagadásról beszél?

— A kitagadásról, melylyel az anya szeretetének ketté szakadása válhatatlan kapcsolatban van. Nem magamról szólok, mert nekem Andorháza magában is tizszer több, mint kell. De én angol leány vagyok s tudom, mint itélik meg az oly nőt, a ki szerelmének önzéséből, jövődöbéli ferjének helyzetét lerontja és aláássza.

— Ah, ne beszéljünk e legszentebb pillanatban a világról és muló érdekekről. Hozzá teszem, hogy anyám tettében nem lehet annyi komolyság és végső elhatározottság, mint látszik. Senki e világon bizonyosabban nem tudja, mint épen ön, hogy Ebersdorff kisasszony visszautasítja a kéretlenül jött adományt; sőt a rá nézve értéktelen ajándéklevelet, önnek szeme láttára a tűzbe is vetette.

— Hogyan! ön ezt tudja!

— Én és velem az egész társaság, Marie Antoinette itt volt, kitérta szívét, barátságot kötött s aztán visszaérkezve Bécsbe, mindent a mi itt történt a legnagyobb titokban és az örök hallgatás szent pecséte alatt elbeszélte barátnőinek. Számszerint legalább tizenkettőnek. Így pedig semmi csoda, ha a roppant titok boldognak és boldogtalannak tudomására jutott.

Miss Rivers nevetett. Önmagát nevette, hogy egy nagy világi hölgynek titkában mind e mai napig bízni képes volt.

Ezzel egyszersmind, ha későn is, végre észrevette, hogy Árpád gróffal folyvást magyarul beszélvén, ez a nagynéni irányában meg nem engedhető figyelmetlenség lehetett.

Különösen, ha nevet valaki a társaságban, első kötelessége megmondani vig kedvének okát azok előtt, kik a jó életet bármely okból nem értették. Rögtön tehát angol nyelvre fordítá beszédét és elmondá nényének, mily lelkiismeretességgel őrzött egy titkot, melyet a bécsi és pesti társaság hetek óta tud.

Ezalatt visszafordultak a kastély felé. A tisztartó távolról leste minő fogadtatásban részesül vendége. Kíváncsiságát a dicsőséges eredmény bőven megjutalmazta s tetszett is neki a gondolat, hogy jövődöbéli urának már ma kellemes szolgálatot tehetett.

A midőn a kastély kapuja alá érkeztek, s a tábornokné néhány lépéssel előre sietett, Árpád gróf megjegyzé:

— Meg kell gondolnunk, hogy a mit az egész világ tud, az az én mamám előtt titok nem maradhat. Mert visszavonúlt ugyan a társaságtól, de azért folytonosan levelez barátnőivel.

— Akkor rettegnünk kell, hogy megértvén csalatkozását, más kegyeltet fog keresni.

— Ettől ne féljünk. Azért ruházta birtokának tulajdonjogát Ebersdorff kisasszonyra, hogy engem vagyonom visszaszerzésére kényszerítsen.

— Még más módot is találhat föl, hogy önt büntesse, engem pedig, hite szerint, elriaszson.

— Nincs ebben semmi valószínűség. Már máskor is megtörtént, hogy egy elégedetlen anya, indulatának első rohamában a kitagadás végső eszközéhez nyúlt. De csak egyszer; másodszor soha!

— Ha így van, akkor önre került a sor, kötelességét teljesíteni. A pillanat kedvez; szívem sugalja, hogy jó órát választunk. Menjen ön édes anyjához, igyekezzék vele a zárda beszélő teremében találkozni. Öntse ki lelkének legmélyebb gondolatát, esetleg rólam is megígérheti, hogy nem háladatlanra fogná kegyeit pazarolni. És ekkor, ha csak egy szóval, ha csak fejének intésével elárulja, hogy megszűnt ellenkezni, én az öné vagyok!

Árpád gróf megragadá a felé nyujtott kezét, s most a midőn ketten a lépcső legfelsőbb fokára értek, elmondá végső határozatát.

— Oly végtelenül szeretem önt, hogy szívének sejtelmeiben is vakbuzgón hiszek. Követem tanácsát, engedelmeskedem parancsolatának. Előbb levélben kerek anyámtól kihallgatást s ha megtagadja, vagy válaszra sem méltat, egyenesen útaozom hozzá. Lehetetlen, hogy végkép eltaszítson! Tán maga a fejedelemné is pártomra állhat s gyönyörére szolgál, ha mint kibekítő angyal kiengesztelheti az anyát a fiúval. Beszélhet a világ; láthatok szemem előtt eddig nem történt dolgokat végbe menni: azon hitemben meg nem tántorodhatom, hogy anyám szeret engem. Hogy áldozhatná föl tebát gyermekének boldogságát üres képzeletért? Hogy maradhatna meg azon jogtalan követelése mellett, hogy a természet szokott rendje ellen, ő válaszszon fiának feleséget!

Az úrnök visszaérkeztével azonnal hangzott az ebédre hívó csengetyű szava. A tábornokné mellözött minden szer-tartásos meghívást; egyszerűen csak magától érthetőnek tartotta, hogy a szívesen látott kérő kedves vendége lesz a háznak.

Oly szelíd megnyugvás, csendes meglegedés s a jövőben vetett remény fűszerezé az asztal örömeit! Ki ne tudná, mit tesz, először ebédelni menyasszonya házánál, és körül nézni ott, a hol új otthon talált.

Egy rövid óra alatt, mindketten elbeszéltek egymásnak a lefolyt négy és fel év történetét, s a boldog együttlétnek csak a vasút menetrendjének kérlelhetetlensége vetett véget. De még egy meglepetés!

A midőn Árpád gróf, búcsút mondvá a hölgyeknek, lejött a lépcsőkön, pompás és kényelmes fogat várta a kapu boltozata alatt. Az öreg József bundába burkolózva ült a bakon, de meglátva urát, leugrott s a kocsi ajtaját megnyitá. A galanthai zsidónak rozzant bricskáját «valaki» már régen haza küldte; ugyanezen valaki gondoskodott arról, hogy ha az ifju útközben ábrándokba merül, puha vánkosra hajthassa melabús fejét. Oh mily edes érzet volt tudni, kitől származik e leggyöngédebb gondosság. Oh mily bájjal tölté el szívét az öntudat, otthon lenni annak, a kit igaz otthonából oly szívte-lenül elűztek!

— — — —

Másnap estén már tudva volt a főváros magas köreiben, hogy Árpád gróf az előtti napon Galanthára utazott és látogatást tett Andorházán. És a ki kérdezte őt útjának eredményéről, nem volt szüksége a világos feleletre, mert az örömtől és boldogságtól fölragyogó arcz mindent kifejezett.

Ekkor az urak, Buda-Pest legelső főurai, tanakodni kezdtek, vajon nem volna-e kötelességök ez ügybe avatkozni? Ürügy, sőt ok is volt elég rá. Azt mondták: a fővárosi társaság egy házzal gazdagabb lesz. A hazafiság is parancsolja, hogy hozzanak megint haza egy absentistát, a ki meglegte Bécset és itt akar meglepedni.

A grófnék, bárónék még közvetlenebb beavatkozásra szavaztak. És miután a legelső hölgy köztük (igen ismert név) azt mondta, hogy mindjárt holnap kocsiját Galanthára küldi, másnapra pedig maga is Andorházára megy látogatóba és

ismeretség kötésére, a többiek úgy föllelkesedtek, hogy csak a sorrend fölött vetélkedtek egymással.

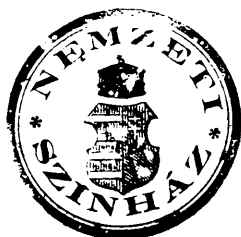
Valóságos tüntetés lett a dologból. Nem egyenesen Auróra grófné ellen, hanem hogy a konok abszentista nő és engesztelhetetlen anya lássa, mennyire otthon van Rivers kisasszony a hazában s hogy czíme, rangja, mesés híré szépségét nem is számítva, teljes joggal bír arra, hogy egyike legyen a hozzá hasonlók között a legkizárólagosabb úri körkben.

Nem kételkedtek, hogy e tüzes demonstratio hatni fog az elfogúlt anyára. Mit követelhetett többet, mint hogy fiának arája a főrangúak társaságának kegyence és fényes csillaga legyen? És hogy az arisztokratia palotáinak legbensőbb szentélyében a legkitünőbb helyen üljön? Ha ez sem győzi le a megrögzött kevélységet, akkor Auróra grófné oly különöz, a kinek fölfogása, véleménye vagy épen indokolatlan szeszélye többé számításba sem jöhet.

Egész héten tartottak a megtisztelő látogatások. A ki divatról, a nap legfőbb eseményeiről akart beszélni, csak Andorháza legfrissebb újdonságait hozhatta elé.

Következtek a meghívások nem csak estélyekre, házi hangversenyekre és tánczvigalmakra, hanem ő méltóságuk még abban is versenyre kelt, hogy ha az andorházi hölgyek több napig akartak a fővárosban időzni, melyik családnak vendégszerető házáat tiszteljék meg, mint szálló vendégek, jelenlétükkel?

PÁLFY ALBERT.

NÉHÁNY ADAT KULTURÁLIS TÉNYEZŐINK MÉRLEGÉHEZ.

Népességünk szaporodása és ennek politikai fontossága. — Nagy halandóságunk. — Az öngyilkosságok és az alkoholizmus. — Kivándorlásunk. — A sorozások eredményei. — A földbirtok forgalma és megterhelhetése. — A búza viszonylagos árának csökkenése. — A külkereskedelem. — Fiume. — Az értékpapírok és a tőke jövedelmezése. — A tőkegyűjtés. — A kis váltók forgalma. — Az államháztartás és különösen kulturális érdekeink kielégítése. — A főváros adózása. — Közoktatásügyünk 1867 óta. — Az országgyűlési képviselőválasztók.

Cicero *nosse rempublicam*-féle tanácsa alig érvényesült egy korszakban nagyobb mervben, mint a mienkben. Nem szükséges az állami élet és a népelet tanulmányozásának nagy hasznosságára rámutatnunk; korunkban a művelt közönség vágyva vágyik azokat ismerni még akkor is, ha rideg számokban nyújtja neki a tudomány kíváncsiságának tárgyait. Komoly üzleti jelentésekben utálnak építő társaságok az esketések mozgalmáról, mint az üzlet alakulásának egyik tényezőjére és már Goethe beszél «statisztikai korunkról». A múlt század végen a francia szalonok egyik legkedveltebb társalgási tárgya a gabnakereskedelem volt; a mi korunkban, nagyobb műveltségével, magasabb törekvéseivel mindaz az általános érdeklődés tárgyává vált, mi azzal a nagy személyiséggel kapcsolatban van, melyet mi államnak, társadalomniak nevezünk. Úgy érezzük magunkat mindnyájan, mint e nagy egésznek egyik része; ez képezi atmoszfæránkat és valamint minden nap kívánjuk tudni, milyen a külső atmoszfæra állapota, milyen a légnyomás, milyen a hőfok, úgy az állami, társadalmi atmoszfæránk állapotát is óhajtjuk ismerni.

Legyen tehát szabad, egy legközelebb megjelenő

munka *) segítségével kulturális életünk néhány legfontosabb vonásait bemutatni, úgy, a mint azokat a félig jelennek tekinthető közel múltban a statisztika gyorsan és hiven működő fényképezeti apparatusával fölfogja. Távol vagyunk tőle, hogy a kép részleteibe kívánnók bevezetni e folyóirat olvasóit, de másfelől egyenesen kötelességünknek tartjuk a nagy közönséget is, melynek se ideje, se kedve nincs, a forrásokat fölkeresni, de hajlama van a kulturális élet hullámzásait, az erők működését és mérlegét figyelemmel kísérni, ez iránt tájékoztatni.

* * *

Minden államnak legbecsesebb ereje népességében, annak számában rejlik és azért minden — különösen fejlődő és ifjú — államnak legnagyobb érdeke a népesség számának megfelelő arányban való szaporodása. Ettől függ a természeti erőknek helyes kihasználása, ettől függ a szellemi kulturának haladása. Ezt annyiszor bebizonyították, hogy fölösleges volna róla bővebben szólni. De ne felejtjük el azt, hogy kiválóképen ettől függ az állam politikai aspirációinak keresztülvitele is. Látjuk is, hogy kiválóan ez okból megdőböntek a francia népesség csekély szaporodásán és belátván azt, hogy e bajon belsőleg egyhamar segíteni nem lehet, külsőleg akarják e viszonyt javítani a gyarmathatalom nagyobbítása által. A miért Franciaország most Ázsiában küzd, az közvetlen következménye azon tanoknak, melyeket e pontra nézve Franciaországban a tudomány hirdetett; kimutatván, hogy Franciaország csekély szaporodása mellett szükségképen leszoríttatnék azon helyről, melyet még jelenleg a nagy államok sorában elfoglal. Nekünk is kedvezőtlen szaporodási viszonyaink elég anyagot szolgáltatnak a gondolkozásra. Hazánk a két utolsó népszámlálás közti tizenegy év alatt alig szaporodott, nem is másfél százalékkal; oly szaporodás ez, melyet más államok egy év alatt is fölmutatnak. Lehetséges-e ily csekély szaporodás mellett a kulturával járó nagy anyagi terheket viselni? Valószínű-e, hogy Magyarország politikai állását, súlyát megóvhassa különösen Ausztriával szemben és továbbá Ausztria-

---

*) *Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv.* Második évfolyam, A magyar tudományos akadémia könyvkiadó hivatala. Buda-Pest, 1884.

Magyarország a többi államokkal szemben, ha a szaporodási viszonyok oly kedvezőtlenek? Erre nézve csak a következő adatokat és kombinációkat kell szem előtt tartani. Az évenkénti szaporodás tett az utolsó népszámlálások szerint:

Magyarországon	0.13	százalékot
Ausztriában	0.76	„
Németországban	1.14	„

Ez adatok alapján kiszámíthatnók magunknak azon különbségeket, melyeket a népesség fokozatosan mutatni fog. Azonban még akkor is, ha nem a két utolsó népszámlálás közötti korszaknak kedvezőtlen arányait vesszük, meggyőződhetünk e dolog komolyságáról. Vegyük e czélből az 1850-iki népszámlálás eredményeit. Ezek szerint tett a népesség:

	1850	1880
Magyarországon	13.191,553	15.642,102
Ausztriában	17.534,950	21.951,821

A szaporodás tehát igen különböző ütemben történt; e harmincz év alatt Ausztria népessége 25.3 százalékkal szaporodott, Magyarországé csak 18.5 százalékkal. Ez arány szerint volna a népesség:

	30 év múlva	90 év múlva
Magyarországon	18.5 millió	24.2 millió
Ausztriában	27.5 „	38.5 „
Magyarország-Ausztriában	46.0 „	62.7 „
ellenben Németországban	63.1 „	124.— „

Ki ne ismerné föl e számok jelentőségét? Magyarország és Ausztria népessége között 1850-ben csak közel négy és fél milliónyi különbség volt; 1880-ban már több, mint hat millió; ha az 1850—80 közötti viszonyokat tekintjük irányadónak, Magyarország és Ausztria népessége között kilenczven év múlva tizennégy milliónyi különbség lesz. Nem fogja-e e különbség a két állam viszonylagos súlyát is befolyásolni? Hasonlóan kedvezőtlen az eredmény, ha a Magyarország csekély szaporodásának tulajdonítandó eredményekről a monarchia politikai szerepére következtetünk, mert jelenleg a monarchia 37.6 milliónyi lakosságával latba vetheti befolyását, midőn Németország összes lakossága csak 45.1 millió, holott a jelenlegi szaporodási viszonyok szerint kilenczven év múlva Né-

metország már kétszeresét fogná tenni a monarchia lakosságának.

Hazánk minden esetre igen gyöngye szaporodással bír. Ezt igen érdekesen világítja meg azon tény is, hogy míg a múlt század végén Magyarországnak lakossága Angliáét (Walessel együtt) túlhaladta, addig 1881-ben Angliának népessége 25·9 millió, Magyarországé csak 15·6 millió. Magyarország népessége közel 100 év alatt még kétszeresére sem emelkedett, Angliáé háromszorosára! Pedig Anglia már régen a sűrűn lakott államok közé tartozik, Magyarország pedig még mai nap a gyéren lakottak közé.

Ezekkel szemben statisztikánknak egyik legörvendetesebb ténye kétség kívül az, hogy az utolsó években népesedési mérlegünk jelentékenyen javul. Úgy az 1881-dik évben, mint az 1882-ben a szent korona országainak népessége 0·86 százalékkal szaporodott, úgy, hogy már e két év alatt a népesség szaporodása nagyobb (1·72 százalék), mint az volt az egész tizenegy évi korszak alatt, 1870-től 1880 végeig (1·44 százalék). Ezek oly eredmények, melyek bennünket a jövő iránt azon reménnyel tölthetnek el, hogy népesedési mérlegünk kedvező eredménnyel fog zárulni. Azonban ne feledjük el népesedési mozgalmaink árnyoldalait. És ilyen van különösen kettő. Az egyike a jelenségeknek a jelenleg is igen magas halandóság, mely Magyarországot igen kedvezőtlenül tünteti ki az európai államok között. A mi a halandóságot illeti, úgy még 1882-ben is a halálzási arányszám 3·62 százaléknak felel meg és ha a hetvenes években dühöngött cholera-járványt nem tekintjük, e tekintetben haladást nem mutathatunk föl. És jelenleg is különösen a gyermekhalandóság az, mely nemcsak arányában nem csökkent, sőt inkább emelkedést mutat. Az összes halálesetek közül jutott ugyanis a gyermekkorra (egészen az ötödik életkorig):

1877:	50·1 százalék
1878:	52·6 "
1879:	51·7 "
1880:	51·8 "
1881:	50·3 "
1882:	53·8 "

E számok nem igen tanúskodnak arról, mintha az 1876. XIV. törvénycikk a közegészségügyről és különösen a gyer-

mekhalandósággal szemben tett intézkedések eredményhez vezetnének.

A halálokok tekintetében kiváló figyelmet érdemelnek az öngyilkosságok. Különösen az erkölcs-statisztika szempontjából tulajdonitunk nagy jelentőséget az öngyilkosságokra vonatkozó adatoknak. Ezen az újabb időben roppant mérvben elharapódzó baj megítélésére csak legújabban állanak ismét némi adatok hazánkra vonatkozólag rendelkezésre. Ez adatokból az öngyilkosságok számának roppant emelkedése kétségbevonhatatlanul kitűnik. Volt ugyanis az öngyilkosságok száma :

1854:	352
1864:	583
1879:	1009
1880:	1201

Huszonöt év alatt az öngyilkosságok száma tehát majdnem háromszorosára emelkedett! Nálunk egy millió lakos után mintegy hetvenhét öngyilkosság fordul elő, holott Európában átlag 85—90; a mi viszonyaink tehát még mindig nem igen rosszak. Ausztriában, Németországban különösen, továbbá Franciaországban az öngyilkosságok száma nagyobb; ellenben Angliában, Skóciában, Oroszországban stb. kisebb.

Különösen nagy az öngyilkosságok száma nálunk és másutt a városokban, a melyekben leginkább fejlődnek azon bajok, melyeknek szomorú eredménye az öngyilkosság. Szabad királyi városainkban — melyek pedig az össznépeesség csak 7·9 százalékát képviselik — az öngyilkosságoknak 26—30 százalékát okozzák. Legveszedelmesebb pedig a főváros atmoszfærája; ez magában véve az öngyilkosoknak 10—15 százalékát képviseli, holott az ország népességének csak 2·3 százalékát teszi. Egy millió lakosra jut nálunk a szabad királyi városokban 342 öngyilkosság, a fővárosban 474. Fővárosunk e tekintetben az európai nagyvárosok között igen kedvezőtlen állást foglal el, a mennyiben csak Drezda, Hamburg és Lipese bírnak nála nagyobb öngyilkossági arányszámmal. Fővárosunkban egyúttal legnagyobb az emelkedés az öngyilkosságok számában, a mennyiben 1864-ben Buda-Pesten az öngyilkosságok száma csak 51-et tett, 1882-ben 150-et; az emelkedés tehát épen oly nagy, mint az országban volt egy tíz évvel rövidebb korszak alatt.

Legyen szabad mindjárt e helyen kapcsolatosan az alkoholizmus bajáról is megemlékezni. Fővárosunk ugyanis oly arányban fogyaszt szeszt, mely arányt még Páris, Zola pálinkaüzü regényének színhelye, sem mutat föl, habár borközpontja sokkal jelentékenyebb. Míg ugyanis a két város lakossága úgy aránylik egymáshoz, mint 1 : 5.2, addig a szeszfogyasztás tekintetében az arány 1 : 2.6. Pedig nem lehet eléggé rámutatni az alkoholizmus vészthozó hatására, melyről Bertillon oly helyesen mondá: «Il ne dégrade pas seulement, il tue après avoir dégradé» (nemcsak lealacsonyít, hanem öl, miután lealacsonyított).

A másik szomorú jelenség népünk életében — melyről föntebb szólottunk — a nagy kivándorlás. Már néhány év előtt iparkodott a miniszterium e jelenség iránt tájékozást nyújtani, azonban a tudomására esett adatok a valóságtól messze elmaradnak. Magyarországnak még a hetvenes években alig volt kivándorlója, azon néphullámzásokat nem tekintve — melyekkel itt különben nem foglalkozunk — és melyeknek anyagát különösen a székely nép nyújtja. 1880 óta azonban a nyugat felé irányuló kivándorlás igen erős arányokat nyer. A rendelkezésre álló adatok — fájdalom — a jelenségről teljes képet nem nyújtanak, a mennyiben az egyik forrás szerint csak a hamburgi kikötőn át történt kivándorlásról van tudomásunk, a másik szerint pedig csak az éjszakamerikai köztársaságba történt kivándorlás kísérhető figyelemmel. A mi a Hamburgon át történt kivándorlást illeti, úgy a hamburgi állam statisztikája szerint csak 1882-ben magyarországi kivándorló szállított összesen Hamburgon át 16,060, ebből Éjszak-Amerikába indult 15,014. Evvel nem egészen egyeznek az éjszakamerikai köztársaság kimutatásai, melyekben a magyarországi kivándorlók száma az említett évben 11,602-t tett. Ez utóbbi forrás szerint általában kivándorolt Magyarországból Éjszak-Amerikába :

1880:	6,668
1881:	6,756
1882:	11,602
1883:	12,308
összesen	37,334

Magyarországból tehát négy év alatt 37,334 ember vándorolt ki csak Éjszak-Amerikába és így az összes kivándorlást

bizvást legalább 40,000-re lehet tenni. Hogy mennyit jelent az emberekben szegény hazánkra nézve 40,000, többnyire a munkakorban álló, akár mily csekély, de minden esetre némi peculiumot magával vivő férfinak kivándorlása, az bővebb magyarázatot nem igényel.

Már az előadottakból kitűnik, miszerint népességünk élete jelenleg több helyen sötét pontokat mutat. Ezek közé tartozik azon évről évre rosszabbuló eredmény is, melyet sorozásaink mutatnak. Sorozásainknál ugyanis hadképesnek bizonyult:

1876:	19·6
1877:	18·9
1878:	18·6
1879:	18·0
1880:	18·0
1881:	17·3
1882:	16·8

Sőt 1875-ben a hadképesek aránya még 24·76 százaléknak felel meg. Bár tudjuk, hogy e számokhoz igen sok kétely fér, de még a mellett is a következetes hanyatlás, mely a fentebbi számokban kifejezést talál, gondolkozásra nyújt anyagot.

Áttérünk már most gazdasági ügyeink állapotára. Az elsőbbség a mezőgazdaságot illeti meg.

Mezőgazdasági állapotaink egyik tükrének tekinthetjük azon tényeket, melyek a földbirtok forgalmával és megterhelésével kapcsolatban vannak. Vegyük e tényeket kissé vizsgálat alá. A mi mindenek előtt a birtokátruházások számát illeti, úgy az adatok a következőket mutatják. Volt összesen birtokátruházás:

1875:	193,568	166·4 millió forint értékkel
1879:	235,500	191·5 " " "
1880:	273,936	216·6 " " "
1881:	268,825	213·1 " " "

A birtokátruházások esetei tehát jelentékeny szaporodást mutatnak föl, az irány azonban az utolsó évben mégis csökkenő volt. Igen érdekes evvel kapcsolatosan a birtokváltozás intenzitását meghatározni. Magyarország-Erdélyben az utolsó népszámlálás szerint 1.133,086 földbirtokos iratott össze, mely szám a fentebbivel összehasonlítva, azon eredményhez vezetne,

hogy Magyarországon minden négy évben (??) az egész birtok más kézbe menne át! Ennél helyesebb eredményhez jutunk, ha a birtokok számából indulunk ki. Adataink szerint — melyek ugyan nem a legújabb időre vonatkoznak, de némi támpontot nyújtanak, Magyarország-Erdélyben 2.486,265 birtok volna : ehhez képest a birtokváltozások aránya valamivel több volna tíz százaléknál, a mi kétség kívül szintén igen erős forgalom, a mennyiben annyit jelent, mint ha átlag minden tíz évben az egész birtokállomány urát cserélné. Ez eredmény természetesen némileg változik, ha fölteszszük, hogy a birtokok az utolsó korszakban jelentékenyen földaraboltattak, minek következtében a birtokok száma emelkedett.

A mi különösen a végrehajtások következtében beállott birtokváltozásokat illeti, ezeknek száma a következő adatokból derül ki :

1875 :	9,606	10·7 millió forinttal
1879 :	19,213	16·6 " "
1880 :	19,748	17·4 " "
1881 :	19,204	19·2 " "

E számok mindenek előtt azt mutatják, hogy ugyan a birtokváltozások összes számához képest a végrehajtás által okozottak nem jelentékeny arányban szerepelnek ; azonban más itélethez jutunk, ha az utolsó évek eredményeit összefoglaljuk, a midőn azt találjuk, hogy 112,003 birtok végrehajtás útján ment át más kézbe.

Vizsgáljuk most a birtokok megterhelhetésének viszonyait. Leszámítva a régi terhek törlését, az újból bejegyzett tehertöbblet tett :

1875 :	88·2	millió forintot
1879 :	61·5	" "
1880 :	41·6	" "
1881 :	54·6	" "

A birtok megterhelhetése tekintetében az utolsó évek kedvezőbb eredményeket nyújtanak, mint a megelőzők, habár 1881-ben ismét emelkedés állott be. Azonban ez eredmények helyes megítélése csak úgy volna lehetséges, ha azon helyzetben volnánk, ennek okait is kutatni. Ha például oka részben az volna, hogy igen sok esetben a birtokok már túl vannak terhelve, ezen örönden nem lehetne. Statisztikai adataink — fájdalom — még mindig nem eléggé részletesek azon czélra,

hogya a tájékozás biztos alapját nyújtsák és minthogy a földbirtokon nyugvó terheknek állapotját nem ismerjük, majdnem teljesen sötétben tapogatódzunk.*)

*) Mily nehéz a tisztán konjektúrákon alapuló statisztika segítségével tájékozódni, tapasztaltuk legújabban is, midőn egyik jeles író és képviselő beszédében azt állítá, hogy a mezőgazdasági eszközök és gépek hazánkban mai nap már oly értéket képviselnek, mely túlhaladja a birtok összes jelzálogi terhelését. Ez téves. A magyar földbirtokon 1882 végén csak a hitelintézetek javára 282 millió forint (melyből ugyan egy rész házakra esik) van jelzálogilag bekeblezve; hogy a teher ennél sokkal nagyobb, kétséget nem szenved, minthogy ehhez még árvapénzek, magánkölcsonök stb. járulnak. A mi már most a gazdasági gépeket illeti, úgy erre nézve az országos statisztikai hivatal 1876-ban következő adatokat közölt.

Volt Magyarországon:

gőzeke	---	---	---	---	---	7
cséplő gép	---	---	---	---	---	2464
egyéb gőzgép	---	---	---	---	---	529
összesen gőzerőre készült gép						3000

lóerőre készült eke és pedig:

vaseke	---	---	---	---	---	530,525
faeke	---	---	---	---	---	578,935
összesen						1.109,460
vetőgép	---	---	---	---	---	6878
cséplőgép	---	---	---	---	---	3347
arató és kaszáló gép	---	---	---	---	---	1927
egyéb	---	---	---	---	---	20036
összesen						32188

Ez adatok a valóságtól kétség kívül különösen a mai állapot szerint messze elmaradnak. De tegyük föl, hogy a mezőgazdaság felszerelése nálunk olyan volna, mint péld. Franciaországban, a hol van:

eke	---	---	---	---	---	3.195,500
gőzcséplő gép	---	---	---	---	---	6,793
egyéb cséplőgépek	---	---	---	---	---	127,323
egyéb eszközök	---	---	---	---	---	6,044

még akkor is, akár milyen számítás szerint azt az összeget semmiképen nem hozhatjuk ki, melyet csak a hitelintézetek jelzálogkövetelése képviselnek.

A mezőgazdasági felszerelések értékére nézve különben egy régebb számítás is áll rendelkezésre, mely némi támpontot nyújthat.

Fillunger, osztrák statisztikus, az összes mezőgazdasági eszközök értékét következőképen becsülte (1868-ban):

A mezőgazdasági termények értékesítése egyik legfontosabb tényezője lévén azok piaczi ára, nem figyelmeztethetjük eléggé gazdáinkat azon adatokra, melyek a gabonaneműek viszonylagos árára nézve tölem megállapítottak és azt mutatják, hogy a búzának viszonylagos ára az utolsó évtizedekben következetesen csökkent, a mi az egyoldalú búzatermelés hátrányait ez oldalról is eléggé illusztrálja. A búza árához viszonyítva, volt ugyanis:

	rozs	árpa	zab
1821—30	58·1 százalék	45·8 százalék	36·1 százalék
1861—70	66·6 "	50·4 "	36·8 "
1871—80	72·5 "	65·1 "	59·4 "

Mellözve számos egyéb adatot, áttérünk külkereskedelmünk viszonyaira, mert kétségtelen, hogy igen kevés adat nyújthat annyi fölvilágosítást valamely államnak egész gazdasági tevékenységéről, mint a külforgalom statisztikája. Ez nyújtja nekünk tükröt az egész termelésnek és fogyasztásnak. Fájdalom a statisztika ez ága nálunk annyi viszontagságon ment keresztül, hogy folytonos újítások mellett még mindig a kezdet kezdeténél vagyunk. A régibb kísérleteket nem tekintve, hosszú vajadások után végre az 1881. XIII. törvénycikk biztos alapot nyújtott a külforgalmi statisztika elkészítésére. A munka nemsokára megindult; de már 1882-ben új vám-tarifa, vele új csoportosítások jönnek, és ez által az adatok elvesztik azon éltető elemet, melyet az összehasonlítás nyújt. De a földolgozott adatok egy nagy hiányban szenvedtek; az értékek nem voltak helyesek és az eredményeket annyira meghamisították, hogy az ország fényes mérleget mutatott, holott a helyes értékek alapján legújabbban történt átszámítások

---

Magyarország	69.191,781 forint
Erdély	9.327,912 "
Horvát-Szlavonia	3.286,132 "
Határőrvidék	4.973,716 "
	86.779,541 forint,

azaz az összes mezőgazdasági eszközök holdanként egy forint ötvenöt krajczárt, a föld értékéből mintegy két százalékot képviseltek.

Hogy a mezőgazdasági eszközök értéke annyira nem emelkedhetett, hogy a birtokot terhelő adósságoknak megfelelően, ez adatokból mindenesetre kiderül.

szerint ép az ellenkező áll: az ország többet fogyaszt a külföld áruiból, mint a mennyit saját áru-kivitelével fedezhet. A helyesbített értékek alapján ugyanis tett 1883-ban:

a bevétel	484.308,445	forintot
a kivétel	455.989,652	„
hiány	28.318,793	„

Bevitelünknek legerősebb tétele a fonatok és szövetek; e tétel magában mintegy 180 millió bevételi többletet (kivétel leszámításával) mutat. Kivételünknek legjelentékenyebb tételei gabonaneműek, liszt és állatok, illetőleg állati termékek. Volt ugyanis 1883-ban a kivételi többlet:

kerti és mezei termelvényekben		
és örleményekben...	159.760,317	forint, ebből
liszt	56.715,121	„
állatok és állati termékekben	52.862,557	„

Igen érdekes különösen az utolsó csoportban azon jelentékeny kivétel, a melyet a hazai baromfityenyésztés fölmutat, mely maga is mintegy tíz millióval szerepel.

A kereskedelem iránya is kiválóan megérdemli figyelmünket; mily arányban szerepel hazánk tengeri kikötője a világgal folytatott kereskedelemmel? Erre is akarunk néhány adattal felelni. Az összes áruforgalom tett Fiumében:

1876:	20.441,507	forint
1877:	16.588,373	„
1878:	18.852,551	„
1879:	29.643,549	„
1880:	27.214,153	„
1881:	34.503,021	„
1882:	43.977,992	„

És míg 1876-ban a kivétel csak egy és fél millió forinttal haladta túl a bevételt, addig tett 1882-ben:

a bevétel	14·8	millió	forintot
a kivétel	29·1	„	„

Örömmel konstatáljuk tengeri kereskedelmünk erőteljes fejlődését, mely e számokban visszatükröződik.

Milyen a tőkenek állapota hazánkban? E kiválóan fontos kérdésre a következő adatokkal kívánunk felelni, melyek

reszvénytársulataink jövedelmezőségéről rendelkezésre állanak. Ez adatok általában a jövedelmezőség emelkedéséről tesznek tanúságot. A mi az átlagos osztalékot a vállalatok főcsoportjai szerint illeti, az 1882-dik évre vonatkozólag a következő adatokat találjuk a fővárosra nézve:

pénzintézetek... ..	8·4	százalék
iparvállalatok általában ...	11·1	„
malmok... ..	15·4	„
nyomdák	12·6	„
vasöntődék	10·1	„
építő ipar	3·2	„
közlekedési vállalatok... ..	10·7	„
biztosító intézetek	7·9	„

Érdekes lesz összehasonlítani ez eredményekkel azokat, melyek Németországban a részvénytársulatok által eléretnek. Ott tesz az osztalék (1880):

pénzintézeteknél	6·5	százalékot
iparvállalatoknál	3·3	„
malmoknál... ..	9—	„
közlekedési vállalatoknál (gőz- mozdonyú vasútak kivételével)	8·54	„
biztosító vállalatoknál ...	16·8	„

Egészen véve a vállalatok jövedelmezősége e szerint nálunk nagyobb.

A vállalatok jövedelmezőségével szoros kapcsolatban áll a részvények értékének emelkedése. A vizsgálat alá vett intézetek részvényeinek tőkeértéke igen jelentékenyen emelkedett 1868—72-hez képest. Ez emelkedés tett:

malmoknál	71	százalékot
biztosító intézeteknél	58	„
iparvállalatoknál	75	„
a bank és takarékpénztáraknál —5	„	ellenben

A részvények értékének emelkedése különösen azon szempontból tanulságos, ha vizsgáljuk, mennyi jövedelmet biztosít az azokba befektetett tőke. A vizsgálat azt mutatja, hogy nálunk az utolsó években a tőke olcsóbb lett. Míg ugyanis az 1868—77-diki korszakra nézve az adatokból azt látjuk, hogy a papírok tőkeértéke úgy aránylott az osztalékhoz, hogy a befektetett tőke a papír birtokosának tíz százalé-

kot hozott, addig jelenleg a birtokos által élvezett jövedelem csak hat, egész hat és fél százalékának felel meg. A kedveltebb papiroknál a tőkeértékhez képest a jövedelem még kisebb.

A tőkenek csekélyebb jövedelmezősége azonban korántsem gátolja a tőkegyűjtést, mely hazánkban kétségtelenül a legkülönbözőbb alakokban az utolsó években is folyt. Mutatják ezt takarékpénztáraink betétei is.

1882 végén Magyarországon a takarékpénztári betétek összege 352·8 millió forintnak felel meg; összehasonlítva más államokkal, azt találjuk, hogy a takarékpénztári betét tesz fejenként:

Magyarországon (1882)	---	---	25	forint	56	krajczárt
Ausztriában (1882)	---	---	35	«	77	«
Olaszországban (1881)	---	---	11	«	—	«
Svájcban (1881)	---	---	36	«	11	«
Franciaországban (1880)	---	---	13	«	62	«

A takarékpénztári betétek összege tehát nálunk korántsem csekély.

A gazdasági élet egyik jellemző jelenségét a hitelforgalom is képezi nagy apparatusával, a tőkének folytonos átvitele kézről kézre. Azonban erről ez alkalommal nem kívánok szólni. Csak egy tény találjon itt említést, mely egy nálunk sokat vitatott gyakorlati kérdéssel is szoros kapcsolatban áll, tudniillik a váltóforgalom.

Ez iránt némi tájékozást nyújtanak az eladott váltóúrlapok számára vonatkozó adatok. Ezekből azt látjuk, hogy Magyarországon eladatott váltóúrlap:

1872:	1·2	millió	darab
1873:	1·5	«	«
1874:	1·5	«	«
1875:	1·6	«	«
1876:	1·7	«	«
1877:	1·9	«	«
1878:	2·2	«	«
1879:	2·2	«	«
1880:	2·6	«	«
1881:	2·9	«	«

Legnagyobb az emelkedés a kis váltóforgalomnál, mely roppant mérvekben terjedt.

Eladatott ugyanis öt krajczáros úrlap :

1872:	0·2	millió	darab
1873:	0·3	«	«
1874:	0·4	«	«
1875:	0·4	«	«
1876:	0·5	«	«
1877:	0·6	«	«
1878:	0·7	«	«
1879:	0·7	«	«
1880:	0·9	«	«
1881:	1·1	«	«

Látjuk tehát, hogy a kis váltóforgalom az utolsó tíz évben több mint ötszörösére emelkedett.

Ezek után áttérünk az államháztartásunknak néhány jellemző vonására, a mint azok legújabban alakultak.

Az államháztartás egyik legfontosabb kérdése a kiadások és bevételek eloszlása. Ismeretes, hogy a mai államoknak majdnem általában egyik pénzügyi karakterisztikona, hogy — különösen a hadügyi budget szertelen emelkedése következtében — a tulajdonképeni kulturális célokra fordítható összegek igen szerények. Ha hazánknak államháztartását e szempont szerint vizsgáljuk (az 1882. évi számadások alapján) a következő végeredményeket találjuk : fordítottatott

központi igazgatásra	6.378,452	forint	17	krajczár
államháztartás vitelére	27.281,180	«	22	«
külső jogrendre	35.700,384	«	21½	«
belső jogrendre	18.771,037	«	33½	«
kulturális célokra	21.298,951	«	13	«
államadósságokra	108.408,777	«	09½	«

E szerint a kiadásokból esik :

a központi vezetésre	2·2	százaléka	a kiadásoknak
az államháztartás vitelére	9·2	«	«
a külső jogrendre	12·4	«	«
a belső jogrendre	6·5	«	«
a kulturális célokra	7·4	«	«
az államadósságokra	37·8	«	«

Ha pedig a bevételeket vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a főbb bevételi forrásokból esik :

egyenes adókra	---	---	88.258,968	forint	39½	krajczár
fogyasztási adókra	---	---	24.199,566	«	69	«
bélyeg, díjak és illetékekre	---	---	23.825,622	«	08	«

jövedékekre --- --- ---	56.045,979	forint	05 ¹ / ₂	krajczár
állami jószágokra ---	4.839,705	«	01 ¹ / ₂	«
bányászatra és pénzverésre	14.309,890	«	64 ¹ / ₂	«
állami vasútakra --- ---	11.342,024	«	57	«
állami erdőkre --- ---	6.004,243	«	76	«

E szerint jut az összes bevételből:

egyenes adókra --- --- ---	31·4	százalék
fogyasztási adókra --- ---	8·6	«
bélyeg, díjak és illetékekre ---	8·4	«
jövedékekre --- --- ---	19·9	«
állami jószágokra --- --- ---	1·7	«
bányászatra és pénzverésre	5·1	«
állami vasútakra --- --- ---	4·0	«
állami erdőkre --- --- ---	2·1	«

Hogy a közvetett adók aránya nálunk még mindig nem felel meg azon arányoknak, melyek más államokban szerepelnek, ezen a legújabb időre vonatkozó adatokból is kiderül.

Egyéb adatok közül, melyek pénzügyi viszonyainkra vonatkoznak, csak azokat emeljük ki, melyek a főváros jelentőségét az adózás szempontjából mutatják. Ez adatok szerint a főváros egyenes állami adószolgáltatása az egész ország adószolgáltatásának nyolcz százalékát tette 1882-ben; sőt a közvetett adóknál a főváros hozzájárulási aránya 21·4 százaléknak felel meg.

Ha csak az imént láttuk, mily szerény összeget fordíthat az ország kulturális érdekeinek előmozdítására, úgy annál nagyobb meglepéssel kell tekinteni azon eredményekre, melyek ez összegekkel különösen a közoktatás terén elértettek.

Mellőzve mind ama részletes adatokat, melyek hazánk közoktatásügyének fokozatos fejlődését mutatják, csak azokat tartjuk itten különösen fölemlítésre méltóknak, melyek közoktatásügyünk emelkedését 1867 óta tanúsítják: Ez adatok a következők. A mi mindenekelőtt a népoktatást illeti, annak fontosabb mozzanatai a következők:

	1867	1883
a tanköteles gyermekek száma	2.023,373	2.215,387
tényleg iskolába járt --- ---	1.068,233	1.697,984
népiskolák száma --- --- ---	13,716	15,993
néptanítók száma --- --- ---	17,492	22,396
a népoktatás költségei 1869 ---	3.760,000	11.755,625 forint

A középiskolákra vonatkozólag elég a következő adatokat szem előtt tartani:

	1867	1883
gymnasiunok száma	146	150
reáliskolák	24	28
gymnasiunok tanulók száma	31,382	32,904
reáliskolai	2,825	4,972
gymnasiunok tanárok	1,633	2,002
reáliskolai		489

A mi végre a főiskolákat illeti, melyeknek virágzását különösen a hallgatók száma alapján ítélni lehet, a következőket találjuk:

	1867	1883
a budapesti egyetem hallgatóinak száma	1726	3272
József-műegyetem	273	590
jogakadémiák és lyceumok	1676	798

Végre áttérünk a politikai élet statisztikájára. A politikai élet statisztikájának egyik leginkább művelt ága az országgyűlési választások statisztikája; nálunk ez is még bölcsőjében fekszik, holott más államokban roppant nagy gondnal és részletességgel dolgoztatik föl. Előttünk vannak az utolsó évekről szóló adatok az országgyűlési képviselő-választók számát illetően. E szerint volt nálunk országgyűlési képviselő-választó:

1882:	814,116
1883:	818,133
1884:	841,609

Az utolsó évben — kétségtelenül tekintettel a közeledő választásokra — sokkal több választó fordul elő az állandó névjegyzékben. Ha a lakosság számával hasonlítjuk össze a választók számát, azt találjuk, hogy nálunk mintegy hét választó jut száz lakosra. Ellenben jut választó száz lakosra:

Olaszországban	2
Belgiumban	2
Ausztriában	6
Nagybritanniában és Írlandban	8
Poroszországban	19
Németországban (általános szavazati jog)	20
Svájcban	22
Franciaországban	27

Magyarország tehát a választók számára nézve körülbelül középső helyet foglal el az európai államok között.

A jogosultság alapjára nézve van nálunk 1884-ben :

régi jog	--- --- --- --- --- ---	79,906
földbirtok	--- --- --- --- --- ---	556,384
házbirtok	--- --- --- --- --- ---	22,379
föld- és házbirtok az 5. §. szerint		14,767
jövedelem	--- --- --- --- --- ---	114,767
értelmiség	--- --- --- --- --- ---	59,111
füstök után községi képv.	--- ---	3,498
összesen		841,609

E szerint legnagyobb a birtok alapján szavazók száma, a jövedelem alapján szavazók száma ennek alig ötöd részét teszi. Aránylag igen nagy az értelmiség alapján szavazók száma, a mennyiben ezek az összes szavazóknak több mint hét százalékát teszik, holott a népességnek még egy egész százalékát sem teszik.

Igen tanulságos ez adatoknak összehasonlítása egy előbbi korszakkal. Rendelkezésünkre állanak az 1865-dik évről vonatkozó kimutatások. Ezek szerint tett az összes választók száma 705,056-ot és pedig :

régi jog	--- --- ---	99,584
birtok	--- --- ---	484,013
ipar	--- --- ---	43,319
kereskedelem	--- ---	3,596
jövedelem	--- --- ---	43,789
értelmiség	--- ---	30,755

A választók száma tehát általában jelentékeny emelkedést tanúsít ; de ebben nem vesznek egyformán részt az egyes csoportok. A « régi jog » képviselői, a régi gárda, lassanként kihalnak. Igen nagy az emelkedés az értelmiség csoportjában, mely ide s tova kétszeres számmal szerepel. A munka és mozgó tőke képviselőinek száma is szaporodott jelentékenyebben, úgy szintén az ingatlan birtok képviselőinek száma.

Érdekes a választóknak megoszlása vidéki és városi kerületek szerint.

E szerint van 1884-ben :

vidéki választó	736,514
városi	105,095

A városok tehát sokkal nyomatékosabban vetik latba befolyásukat, mint az pusztán a népességi szám arányának megfelelne. 1865-ben a választók közül jutott :

vidéki kerületekre	635,931
városi "	69,125

A városok befolyása azóta tehát emelkedett.

A részletekre vonatkozólag utalok az említett évkönyvre.

FÜLDES BÉLA.

TURGENYEV IVÁN. *)

«Mi lesz mindennek a vége? Meg kell-e halnom a nélkül, hogy megértem volna a dolgok új rendét? Jaj nekünk! A régi kihal és az új még nem érkezett meg.»

Így panaszkodik Turgenyev egyik novellájában a vén Ovzianyikov, midőn a régi Oroszország nyers és erőszakos szellemét a jelen kor készületlenségével és vak tapogatódzásával összeveti. Ezt a fájós ellentétet, mely szavaiban rejlik, fejezik ki Turgenyev összes művei. Az orosz társadalom egy épület, melyet mindinkább lebontanak, a nélkül, hogy újat bírnának helyébe emelni. Egyszerre megnyitlak az európai eszmék oly soká elzárt csatornáit és áradozó hullámaik előzőnlük és végveszélylyel fenyegetik ez óriási birodalmat. Azokban az emberekbén, kiket Turgenyev harmincz év óta regényeiben jellemez, mi külföldiek is tanulmányozhatjuk, mily szellemi láz törí az átmeneti korszak embereit, hogyan lettek elégületlenekké és később forradalmiakká, mikép segítette elő a korszellem rombolásait az orosz nemzeti jellem ingadozása apathicus nyugalom és fanatikus föllobbanás között.

Turgenyev művei azonban nem csak mint az orosz jellem és társadalom hű kifejezői vonják magokra figyelmünket, nem csak új alakokat fest, hanem egész eredeti formát is teremtett novelláiban. Turgenyev élete is, művei is sajátosságos eredeti szellemre vallanak, mely elüt a nyugati civilisatio hagyományaitól. Művein megérzik mintegy a hazai talaj földszaga; a mi nála nő, az mind honi termék. Ő nem írt mint a professzionátus regényírók, határozott céllal és azzal a tudattal,

---

*) *Iwan Turgenjew. Eine literarische Studie von Eugen Zabel. 1884. — Turgenjew's Lebenserinnerungen (Deutsche Rundschau. X. 3., 4., 5. f.)*

hogy ő most a közönség számára mulattató olvasmányt szerz; novellái gazdag phantasiájának szükségképeni eredményei, melyek fejlődnek és éretten lehullanak, mint a fa gyümölcse. Minden ízében orosz, csakhogy minden nemzeti fanatizmus hián, mely már kérlelhetetlen igazságszeretetével sem fér meg. E mellett különös ellentét vonúl végig művein; érzelmeire nézve idealista, ki csupa rajongó lelkesedés a nemes eszmék- és a természetért; jellemzéseiben pedig hideg, kérlelhetetlen megfigyelő, ki személyeit minden tekintetben ismeri es ki elmondja még azt is, ha jellemzőnek tartja, hogy hányszor vált hetenként inget. Oly pontosan festi az embereket, hogy realistának vélnők, ha nem hatna ránk ideális természetfelfogása és mélabús költészetének varázsa. Egyénisége is sajátos, mint művei. Túlzás nélkül elmondhatja legújabb életirója, hogy Turgenyev nem kereste a költészetet, hanem a költészet őt. Ambitio nem vett rajta erőt: hırnevet nem keresett és nem is örült neki, midőn megszerezte. Írt, mert nem bírt máskép, mert az írásbeli előadás mintegy eszköz volt reá nézve, bizonyos gondolatok és képzetek nyugtalanító hatásától megszabadulni. Innen van műveinek keresetlen, átható igazsága, innen az illusio, melyet az olvasóban kelt. A regény közönséges hevítő szereit, az ügyesen összekuszált bonyodalmat váratlan fordulatokkal élénkítve, nem igen ismeri. A mit ír, azt közvetlenül látja is; mesét és compositiót el is hanyagol néha, csakhogy a jellemek valódisága és következetessége csorbát ne szenvedjen. Ő nem írt, hogy az olvasó érdekét megfeszítse, hanem hogy úgy mutasson be egy csoport embert, a mint ő azokat nagy emberismeretével és költői ösztónéval látta. Alakjai nem is élnek, mint oly sok híres regényíró személyei, csak rövid regény-életet az olvasók számára; a Turgenyev hősei mintegy önálló valósággal bírnak: szívök organicusan ver, meleg piros vérök kering, lelkök érez és gondolkodik. Turgenyev már az általa jellemzett orosz viszonyok érdekes voltánál fogva is megérdemli, hogy legújabb életirója, Zabel vezetése mellett egy pillantást vessünk életére és működésére. Zabel könyve nem végleges életrajz; Turgenyev beható, egészen alapos életrajzát csak az orosz forrásokból írhatja meg az, ki az orosz viszonyokat is közlől ismeri. Addig azonban beérhetjük Zabel biographiájával is, mely vonzóan és találóan festi a nagy orosz szellemi physiognomiáját.

Turgenyev 1818-ban — egy évvel Aranyunk után született és tavaly — ismét egy évvel Arany után — halt meg. Ifjúságát a vidéken töltötte, Orel kormányzóságban, a hol apja nagybirtokos volt. Turgenyev maga írja, hogy ifjú éveiben a vidéken különösen két érzelem fejlődött benne: a természet szeretete és a jobbagyság gyűlölete. A gyermek ez érzelmét uralja Turgenyev, a férfi is. Elődeinek szellemével, az orosz mágnás brutalitással Turgenyev Iván tökéletesen szakított: elpártoltam őseimtől, szokta trefalva mondani. Fájának vad indulatossága nála az aljasság szenvedélyes gyűlöletté vált. Nevelése az akkori orosz szokás szerint egészen német és francia volt. Tizenhét éves korában a moszkvai egyetemet látogatja, a nélkül hogy ott meglegegedést találna. Húsz éves korában Berlinbe utazik. A berlini egyetem az időben a törekedő fiatal oroszok Mekkája volt. Turgenyev ott találta Hegel tanítványai közt Katkov Mihályt, az orosz nemzeti párt hirdető vezérét és a *Moszkvai Ujság* mai szerkesztőjét, ott Bakunint, a később oly híres communistát is. Huszonhárom éves korában állami szolgálatba lép, de csakhamar leveti a nyügöt és visszavonul birtokaira. 1843-ban jelenik meg álnév alatt *Paracsa* című eposza. «Ha nem csalatkozom — így ír a fiatal költőnek Belinszki, az akkori irodalom legjelesebb kritikusa — ha nem csalatkozom, hivatása inkább az, hogy a valódi élet jelenségeit megfigyelje és phantasiáján mintegy átereszsze, nem pedig az, hogy csupán képzeletével dolgozzék». Belinszki e megjegyzése kitűnő ítélőtehetségre mutat: Turgenyev összes, később írott művei bizonyítják, hogy phantasiája nem volt dűsgazdag: ereje abban a finom érzékben rejlik, melylyel a realitást megfigyelte és visszatükröztette. Első verses műveiben alig van eredeti vena; ő is mint korában mindenki, Puskin utánozta. Első prózai műve *A vadász naplója* azonban már meglepő eredeti tehetség nyomait mutatja: a novella művészi compositiójához még nem ért, de szeme már rendkívül világosan látja az életet, keze már biztos körvonalakat rajzol. Ezt megelőzte egy novella-gyűjtemény, melyben legeredetibb *A zsidó* című. Hőse Hirschel kém, kit Danzig ostrománál 1812-ben az ellenség elfog és fölakaszt. Hirschel a novella elején egy tiszt kezére akarja játszani leányát; ez azonban csak ürügy, hogy terveket szerezhessen az ellenség számára. A főérdek abban a jelenetben rejlik, midőn a zsidót a bitófa alá viszik.

a hol ő, ily borzalmas helyzetében is bohó magaviseletével a nézőket megnevetteti. A novellában, melynek alaptonusa sötét mint Turgenyevnél rendszeren, egy erősen kiemelkedő torzvonás is van. Midőn a zsidó alkudozik a tiszttel, ez azon gyanúpörrel él, hogy a zsidó majd valami vén leányt hoz a nyakára. «Hogy hiheti ön ezt», rikácsolt a zsidó és élénken föl emelte kezét. «Ha megcsalom a nagyságos urat, méreessen rám 500 . . . . 450 botot.» Az utóbbi megszorítást sietve mondta. A jellemvonás, hogy a zsidó még a verésre nézve is alkudozni kezd, kissé túlzott. A *Vadász naplója* összefoglalja mind azokat a benyomásokat, melyek Turgenyev lelkében támadtak, midőn birtokán gyakran napokig mezőn és erdőn bolyongott, csupán csak hű vadászkutyájától kísérve. Turgenyev egyénisége olykor egészen összefolyik a nagy természettel: úgy érzi, hogy csak egy kis része a nagy és örök Egynek. Hallgatódzik és meghallja a természet lélekzetét. Ilykép összenő az elemek működésével, melyek lelkének rokonai. Kell-e csodálkoznunk, ha az érzelmek ily élénksége és közvetlensége mellett az a gyönyör, a melyet a költő érez, átcsap olvasójára, a ki mind e színt, illatot, hangot valósággal érzeni véli?

Turgenyev a mellett, hogy egészen beleéli magát a természetbe, bámulatosan ki tudja egyszersmind fejezni azt az édes borzalmat, mely minket műlekony embereket elfog a természet észszel föl nem érhető nagyszerűségével és örökkévalóságával szemben. Többek közt egy kis rajz a *Seniliában* (Költemények prózában) érzékíti meg ezt a fölfogást. A Finsteraarhorn elmondja mit látott az idők lefolyása alatt. Először csak sűrű felhőt, melyek a földet elborítják, aztán fölcsillámlanak hozzá kék vizek, fekete erdők, szürke kötömegek és köztök hemzsegő emberek. Később a vizek apadnak, az erdők ritkulnak. Azután végre minden megdermedt a hó és jég alatt. Visszatért az örök hallgatás és nyugalom.

Természetleírásai általán két sajátság által tűnnek ki: a rajz vonalainak határozottsága és a hangulat által, mely az egészen megérzik. A mellett oly közvetlenek, mintha nem is szűrődtek volna át egy emberi elmen, hanem egyenest a külső természet, az erdő, levegő lenyomatai volnának. *Kaszianban* leírja az érzelmeket, melyek elfogják, midőn az erdőben hanyatt feküdve az égboltot és a fák lombjait látja. Érdekes e jelenettel Arany *Bolond Istókjának* ama versszakait összevetni, midőn

egész hasonló helyzetben, szintén természetfelfogását elmondja. «Mily kellemes egy foglalkozás — így ír Turgenyev — az erdőben hanyatt terülve fölfelé nézni! Úgy rémlik előtted, mintha feneketlen tengerbe néznél, mely fejed fölött elterül: a fák mintha nem emelkednének a föld fölé, hanem mint óriási növények gyökerei lehullanának és kristályos hullámokba ereszkednének. Fehér kis felhők — akár víz alatti tündérszigetek — halkán feléd úsznak és ismét elvonulnak. Egyszerre megindul a tenger, a fénylő levegő tengere: a biborba mártott ágak és levelek megmozdúlnak és ragyogva megrezdülnek. Friss élénk zúgás keletkezik, a mely a parti fövényhez verődő hullám morajához hasonlít. És te mozdulatlanul ott heversz és nézed mindezt — és lehetetlen szavakkal leírni, mily édes csendesség borúl reád. A mély, azurkék ég fölvidít és ama felhőpehelyekkel lassan, hosszú sorban átvonulnak lelkesen boldog emlékeid: úgy érzed, mintha pillantásod mindig mélyebbre és mélyebbre behatolna és téged is maga után vonna ama csöndes, fénylő térbe és lehetetlen elválnod ettől a mélységtől, ettől a magasságtól . . .»

Arany *Bolond Istókja* is hasonlót lát és hasonlót gondol. Ő ugyanis gyakran :

— elbocsátá lelkét ringatódzni
 Szellő fuvalmán, bólintó galyon,
 Felhők futásával versent hajózni,
 Hanyatt terülve egy partoldalon, —
 Engedte önmagából kilopódzni:
 Hang, szín, sugár lett, tér és mozgalom,
 Ő a természet, a nagy és örök —
 Mi ott henyel, csak hitvány földi rög. (II. 48.)

A természet szemlelete mind a két költőnél, Turgenyevnél is, Aranyánál is ugyanazzal a hatással van: lelkök követi szemüket és mystikus ájtatossággal átömlik a véghetetlen természetbe. A ki ily fogékony a természet minden külső jelensége iránt és a ki annyira átérzi mint Turgenyev, bizonyára nem lesz hideg az ember iránt sem. Bármennyire keresi is szeme az emberek sötét oldalait, bármennyire be tud hatni banalis és aljas gondolkodásukba — a részvét, a testvéries szeretet győz. Költői lelkének egész hevével oda fordul, a hől leginkább rászorúlnak a szeretet kincsére: az elnyomottak felé. A rab-

szolga, a koldus, sőt még az állat egyaránt tárgya vonzalmának és költészetének.

Nézzük először a jobbágyot. «A jobbágyság fogalmába — mondja Turgenyev egy helyütt, a hol ifjúságára visszaemlékezik — a jobbágyság fogalmában centralálódott az én szememben minden, a mi ellen utolsó napomig harcolni akartam, a mivel megfogadtam, hogy ki nem békülök. Ez volt az én hannibali esküm». A jobbágy-arczképek, melyeket Turgenyev különböző műveiben megírt, egész képtárt alkotnak. Ez existenciák nyomorúlt, haszon- és céltalan volta ijesztő valódisággal tűnik elénk. Mechanicusan leperreg üres életök, mint egy fölhúzott óra, melynek nincs mutatója. Mint az állat, nem érzik a büntetést büntetésnek, a méltatlanságot méltatlanságnak. Egy elég jellemző példa van erre a *Két földesúr* című novellában. Az egyik földesúr szomszédjánál, Apollonicsnál van látogatóban. «Azalatt míg együtt ültünk, a levegő lecsendesült. A halk szel csak néha-néha hozta hullámszerűsége a levegőt, körül fűtta a házat és elhalva egyenletes, meg-megújuló ütések visszhangját hozta a félszerek környékéről fülünkhez. Apollonics ép azon volt, hogy a csésze tányérát ajkához emelje, orrczimpáit fölfonta (mint a tősgyökeres oroszok szokták, ha theát szüresölnek) — midőn egyszerre megakadt, hallgatódzott, fejével bölintott, egyet nyelt, a tányért az asztalra tette, és a világ legszívesebb mosolyával, mintegy öntudatlanul utánozta a bot ütéseit: csuki-csuki, csuki-csuk, csuki-csuk.

— Mi ez? — kérdeztem esodálkozva.

— Egy hunczutot megbüntetnek. Nem ismeri Vaszját?

— Miféle Vaszját?

— Az, a ki föltálat. Nagy szakálla van. — És Apollonics oly szeliden nézett reám, mintha meg sem értené, miért haragszom? . . . .

Egy negyedóra múlva elbúcsúztam Apollonicsától. A mint kocsim a falun áthalad, hát megpillantom az országút szélén Vaszját. Megállítottam a kocsit és magamhoz híttam. «Öcsém, ma megbüntettek, mi?»

— Honnan tudja ezt? — felelt Vaszjij.

— Úrad mondta. Miért büntetett?

— Mert megérdemeltem, atyácskám. Meg bizony. Kicsiségekért nálunk nem büntetnek; az nálunk nem fordul

elő — soha. A mi urunk nem olyan; a mi urunk . . . . no, annak nincs párja hetedhét megyében.

«Előre, kocsis. Ez hát a mi régi kedves Oroszországunk, gondoltam magamban a mint haza vágattunk.» — A jobbágy mellett, kinek szenvedéseit és eltompítását szerető fájdalommal nézi, ott van szívében mindjárt a koldus. Az a rövid jelenet, a melyben találkozását egy koldussal elmondja, a világirodalom azon lapjaihoz tartozik, melyek a legmélyebb érzelemtől, a legbensőbb részvételtől és szeretettől vannak áthatva: «Ott sétáltam az utcán föl-alá . . . Egyszer csak megszólít egy összetöpörödött vén koldus. Gyuladtak, könnyesek a szemei, ajkai kékek, csupa rongy fityeg le róla, nem-ápoltság. Oh mily kegyetlenül rontott neki az inség e szerencsétlen teremtésnek! Felém nyujtotta piros, dagadt kezét, nyögött, kiabált segítségért. Elkezdtem kotorászni zsebeimben — sem erszény, sem óra, de még kendő sincs bennök. Semmit sem vittem volt magammal. A koldus pedig egyre várt s kinyújtott karja reszketve ingott. Búsan, szomorúan, de erősen szorítottam meg piszkos, reszkető kezét. «Ne kérj felebarátom — látod, semmit sem hoztam magammal» mondom neki.

A koldus rám mereszti gyuladt szemeit, kék ajkain mosoly játszadoz — s ő is visszaszorítja hidegülő ujjaimat.

— Jól van, felebarátom — hebegte — köszönöm ezt is: hiszen ez is adomány.

És én megértettem, hogy magam is alamizsnát kaptam felebarátomtól . . . »

Ezt az általános részvétet a szegények iránt kiterjeszti Turgenyev az állatokra: nincs modern regényíró, ki szebben rajzolta volna azokat a lelki sajátságokat, melyek közösek emberben és elmaradt testvéreben, az állatban. A többször idéztem *Seniliában*, mely tele van megható kis rajzokkal, kutyáját írja le, a mint szemébe néz. «Ugyanaz az érzélem él mindkettőnkben; ugyanaz a lobogó mécs ég bennünk. Majd eljő a halál, egy hideg szárnyecsapás . . . s itt van a végünk. Ki tudja majd akkor, minő az a tűz, mely bennünk égett? Nem, nem állat nézett az ember szemébe: két szempár, a mely egyenlő, volt egymásra irányozva. Ugyanaz a szegény, muandó élet sugároz ki mindkettőjükből». Turgenyev utolsó munkájának hőse egy fűrj, mely sebesültnek téteti és fölál-dozza magát, hogy gyermekeit a vadászakutyaiktól megmentse.

Hasonló tárgyú a *Veréb* című rajz a *Seniliában*. A *Tengeri kirándulásban* a költő egy kis beteg majom kezét szorítja, ki ezután megszűnik sírni. *Mumuban* egy süketnéma, óriási alkatú bérest, Garaszimot rajzol, ki miután szeretője elhagyta, minden örömét egy kis kutyában leli, melyet a vízből kimentett. De úrnője megparancsolja, hogy ölje a vízbe egyetlen barátját. A siketnéma megteszi. Továbbá azonban már nem maradhat régi helyén; egy ellenállhatatlan erő hazafelé vonja. «Így járt ő: meztelen mellel, szemével mereven a távolba révedezve. Nem volt senkije ott, de úgy sietett, mintha öreg anyja hívná magához, az idegen földön, idegen emberek közt bolyongót.»

Turgenyev novellái általán pessimistikus alapúak. Nem egy művében oly rikító a végdissonantia, hogy elkedvetleníti, sőt sérti az olvasót. A brutalis aljasság dözsol, a jók pedig vigasz nélkül, megtörve elpusztúlnak. Egész életphilosophiáját a *Faust* című novellában fejezi ki. «Az élet — így szól — nem tréfa és nem játék, az élet nem élvezet, hanem kemény munka. Lemondás, örökös lemondás, ez titkos alapértelme. Az ember ne azon legyen, hogy kedvelt gondolatait vagy eszményeit, bár mily nemesek legyenek is, megvalósítsa, hanem hogy kötelességét teljesítse.»

Pessimistikus világnézetével kapcsolatban áll fölfogása a szerelemről. A szerelem Turgenyevnél valami elemi erő, mely rombol és pusztít. Amor nála nem rózsakoszorús, vig gyermek, hanem démonikus zsarnok, ki mindennel szakít és mindent leigáz. «A praxis arra tanít — írja a *Levelezés* novella hőse — hogy a valódi szerelem épenséggel nem hasonlít azon képhez, melyet mi róla elképzelünk. A szerelem nem érzelem, inkább betegség, a test és lélek sajátságos állapota: életre-halálra megtámad téged, mint a hideglelés avagy a cholera. A szerelem távolról sem ama szabad egyesülese a lelkeknek, mint a német professorok tanítják. Az egyik fél rabszolga, a másik úr: a szerelem maga a legnehezebb bilincs.»

A férfiak, kikkel Turgenyev regényeiben és novelláiban találkozunk, majd nem mind arra születtek, hogy boldogtalanok legyenek. Határozatlanul ide-oda inganak, a nélkül hogy önmagukat vagy a világot megértenék. Nincs elég erejük arra, hogy következetesen valamit keresztül vigyenek, de arra sem, hogy valamiről lemondjanak. Az elméletben

világhódítók, a valóságban mégis fonákul járnak el és nem végeznek el semmit: tépelődnek, elveszítik bátorságukat, míg csak egyszerre lázasan fölpattannak s neki mennek a nagy munkának, melybe nem sokára ismét belefáradnak. «A mi öntudatunk — mondja egyik regényhőse — nagyon korán ébred föl; nagyon korán kezdjük önmagunkat megfigyelni. Mi oroszok egyéniségünket mindig újból kezdjük. Nem hiszünk semmiben, nem becsülünk semmit. A tárgyaltalan indulatok kimerítik lelkünket és végre kifejlődik belőlünk az a szellemi szörnyszülött, melynek hiúsága folyton elnyomja eddig oly erős igazságszeretetünket; ostobaság párosul a vásottsággal: gondolataink nyugtalansága fölemészt, a nélkül, hogy a munka kielégítését vagy a fájdalom nemesítő tüzet ismernők. Nem vagyunk fiatalok fiatalágunkban sem.» Ez ama typus mely, ha majd az uralkodó szellemi áramlat a politikába sodorja, s szellemi nyugtalanságával, lázas erélyével, éretlen, forrongó eszméivel megteremti a nihilismust.

Turgenyev férfikorának nagy részét hazáján kívül töltötte. Az absolut Oroszországban nem volt maradása. Idegen földön is otthont talált egy énekesnő házában, kivel még Pétervárt ismerkedett meg egy vendégszereplése alkalmával. Ez az énekesnő Pauline Garcia, a későbbi Viardotné, az újkori művészvilág egyik rendkívüli jelensége. Arczképét Liszt Ferencz rajzolta meg *Dramaturgiai Leveleiben*. «Pauline Garcia első föllépte óta korunk legfényesebb drámai jelenségei közé tartozik. Ő a Rachelek, Ristorik, Malibránok előkelő csoportjához tartozik és tehetségének sokoldalúságával — magába foglalván az olasz, a francia és német művészet jelességeit — kimagasló szellemi műveltségével, jellemének nemességével díszes helyet foglal el.» Az énekes Consuleoban George Sand különben szintén Viardotnét jellemzi. Baden-Badenben, Londonban és Párisban Turgenyev egyaránt kedvelt barátja volt a Viardoték házában, a mely mint a Prospero szigete «tele volt csengéssel és édes hangokkal». Ebben a házban élte a költő legboldogabb óráit, ebben halt meg rokonainak távollétében, barátaitól, a Viardot családtól körülveve.

Mindenesetre tragikus sorsa, hogy nem élhetett maradandóan azon nép közepén, melynek typusait oly remek jellemzésekben örököltette meg. Ő nem osztozkodhatott előítéleteiben, de tanulmányozta s kíméletlenül, ijesztő igazsággal leleplezte

mint olyanokat. Az udvari párt és a panszláv chauvinisták egyaránt idegenkedtek tőle; II. Sándornak élénk ellenszenvé volt a költő ellen. Így tehát mint önkéntes száműzött töltötte napjait; úgy találta, hogy Páris és Baden-Baden kellemebb, mint Szibéria. De a száműzött búskomolysága folytonosan reá nehezedett s ép az a tragikus sorsában, hogy érezte, hogy minden új műve még tátongabbá repeszti azt a mélységet, mely őt népétől elválasztja, legalább attól a résztől, mely a nemzeti hibáknak legyezgetését hazafiságnak tartja. Midőn aztán kifejlődött a nihilismus, Turgenyev elsőrangú jellemzője lett: az utókor az ő műveiből fogja megérteni ennek a nagy, vészes szellemi mozgalomnak pszichológiáját. Turgenyev a nihilismus különböző árnyalatait állítja szemünk elé: az elméleti és gyakorlati nihilismust az *Apák és Fiúk*ban és az *Új Föld*ben, a nemzeti chauvinismust pedig a *Füst*ben. Ide vág némiképp *Rudin* is. Ennek hőse a híres agitator Bakunin után van mintázva, ki, miután kétszer halálra ítélték, Szibériából Japánba s innen Amerikába szökött és számtalan öszszeesküvésék feje volt. Rudinban egy jóra való, tehetséges embert rajzol Turgenyev, ki tönkre megy, mert nem tud ifjúkori lelkesedéséből kibontakozni: férfikorában is a gyermek-ifjú ábrándjai töltik el. Turgenyev egyáltalán sok oly alakot rajzolt, kikben nincs meg koruk szelleme, a mi aztán lehetlenné teszi őket a lét kemény küzdelmében. Az *Atyák és Fiúk*ban a 60-as évek nihilismusát látjuk fejlődni. A nihilista itt még egészen az elmélet embere; fonák bölcselkedő, de még nem terrorista. Kezében a dinamit-bomba helyett még bonczoló kés van: feje tele van a modern természettudomány materialistikus elveivel. «A nihilista — mondja a regény egyik alakja — oly ember ki mindent bírálgat; nem hajol meg semmi auctoritas előtt, nem fogad el vizsgálat nélkül semmi elvet, bármily tekintélyes legyen is.» Ti csak lebontani akartok, mondják egy alkalommal a regény nihilista hősenek, Bazaroffnak, nem fogtok soha újból építeni?» Mire Bazaroff: Semmi közünk ehhez: először helyet kell szerezni.

Bazaroffnak az a nagy hibája, hogy mindent egészen abstracte, a hasznosság szempontjából fog föl és fanaticusa ennek az elvnek, melyet mindenütt doctrinär fonáksággal akar keresztül vinni. Mellette, az első stadiumban levő nihilista mellett ott van Eudoxia, a nihilista nő. Lakásának minden zugá-

ban szivarvégek ; porlepte asztalán revuek és levelek. George Sand az ő szemében hátramaradt egy asszony. Egyetemi hallgatókkal champagnert reggeliz s bolond szerelmi dalt énekel. Ez az első stádium.

A *Füst* már egy lépéssel tovább vezet. A tanulók, kikkel megismerkedünk, tele vannak eszmezavarral, nagyhangú phrasisokkal és brutalitással. Nem járnak az előadásra, hanem inkább oly dolgokat declamálnak, melyet valami újabb híres külföldi könyvben olvastak, de meg nem értettek. Legtekintélyesebb köztük Gubarev. Ez mindig valami nagy művön dolgozik, mely soha sem készül el. Min dolgozik? kérdezi az egyik. «Mindenféléről, felel a másik medicus. Tudod, ő olyan fej mint Buckle, csak mélyebb, sokkal mélyebb. Könyvében mindent kiderít». Olvastad? kérdezi ismét az első. «Nem, hisz a dolog titok ; de Gubarevtől nagy dolgokat lehet várni. Mi lenne Oroszországból, ha még két, — három ilyen fej . . . Jaj, Istenem beleszédülök.» — A regény egy másik alakja aztán megmagyarázza, hogyan uralkodhatik a jellemtelen, közepes tehetségű Gubarev ily társaságon. «Mi szlávok mindenütt meghajlunk, a hol erős akaratot találunk. Gubarev e társaság feje akart lenni s tehát azzá lett. Mit akar kérem? A kormány fölmentett minket a jobbágyság alól, de a szolgaság szokása annyira meggyökerezett bennünk, hogy nem tudunk tőle megszabadulni. Mindenütt valami úrra szorulunk ; ez az úr néha élő személyiség, néha pedig valami szellemi irány, valami áramlat, mely elragad minket. Aztán a rabszolga dölyfével lenézünk mindenkit, a ki nem urunk. Most mindent tagadni kezdünk, de ez a negatio nem a szabad férfi negatiója, ki véleményét karddal védi meg, hanem a szolgálé, ki öklével nagyot üt ura parancsára. E mellett lágyak vagyunk : Gubarev is addig fúrt, fúrt rajtunk, míg átfurakodott. Nagyhangon parancsolgat — és a többi engedelmeskedik. Így keletkeztek a mi sectáink mind. A ki megragadja a botot, az a káplár.»

Az elméleti nihilismus áticsapását a gyakorlatiba Turgenyev *Új Földje* tárgyalja. A regény 1876-ban jelent meg ; a mi azóta történt, mutatja mily divinatióval nézte a költő az orosz viszonyokat. A nihilista, ki eddig csak elméletileg bírált mindent, socialistává lett, ki már tenyleg át is akarja alakítani a valóságot. A nihilista átlátja, hogy bár mily éles is a kritikája, ő nem változtathat a dolgon : ahhoz neki valami

segítségére van szüksége. És ő segítségül hívja a népet. Ez a második stadium. Nesdanov, az *Új Föld* hőse phantasticus, zavaros fej; célja az orosz parasztságot föllázítani, mert gyűlöli a nemeseket és a gazdagokat. Áruhában a parasztnak közbeveti és füzeteket oszt ki közöttük, a min azok majd bámulnak, majd nevetnek, a nélkül hogy megértenék Nesdanov célját. A forradalmi iratokkal nem boldogulván, a pálinka segítségével akar a parasztnak szívéhez férni. A korcsmákban beszél a parasztnak az adó megszüntetéséről, a földesurak elkergetéséről, a parasztnak azonban csak rázzák a fejüket és megijesztve, egymás fülébe susogják: «Ezzel nem lehet tréfálni! Bizonyára a kapitányság küldte!» Minden a mit az elfogult, ábrándos Nesdanov tervez, dugába dől; nagyot akar, de nincs tisztában se a céllal, se az eszközökkel. Végre nem marad egyéb hátra, mint hogy haszontalan életének pisztolygolyóval vessen véget. Nesdanov még a nihilismus azon fejlődési stadiumából való, a hol kiki saját szakállára dolgozott: néhányad magával, vakon neki ment a nagy veszedelemnek és — alámerült. De rövid idő múlva megváltozik a helyzet: a nihilisták gyorsan és alaposan tanulnak. A rajongók messzire ágazó, központi vezetés alatt álló nagy összeesküvéssé szervezkednek. Képzelnék el Nesdanovot, a mint a szenvedés iskolájában kitanult, úgy hogy fanatismusa egyre erősödik, gyakorlati esze pedig a rendőrség folytonos hajszája alatt tökélyesbül; képzelnék el ügyes főnököktől vezetve és ravaszabb társak sikerétől buzdítva, és előttünk áll a nihilista egy új válfaja: a terrorista. Az orosz nemzeti-liberalis mozgalom ez elfajult stádiumát Turgenyev nem jellemezte regényeiben.

Utolsó évtizedét Párisban töltötte a költő; tavasszal pedig kiköltözött Viardot-ékkal bougivali nyaralójokba. Párisban Turgenyev barátságos viszonyban volt az új realistikus iskola fő képviselőivel: a Goncourtékkal, Flauberttel és Zolával. Flaubertnek *Madame Bovary*-ját az újkor legjobb regényének tartotta. De azért nem szabad őt a Zola naturalismusával vádolni. Rendkívüli erővel adja ugyan vissza az élet keserű, sőt kínos benyomásait; de a mellett mindig költő marad. Ismeri a rútat, de gyűlöli. A naturalisták mindig részletes képet adnak, leírásaikban az aprólékost is mind hosszadalmasan kiszínezik. Turgenyev jellemzéseiben és leírásaiban bámulatos tömörség és praegnantia van; egy szó, egy

arcmozdulat leírása neki elegendő, hogy valami helyzetet mint a villám megvilágítson.

Oroszországban utoljára 1881-ben volt. Népszerűsége ekkor már igen nagy volt és Turgenyev a legjobb benyomásokkal tért vissza Párisba. A következő év tavaszán azonban nehéz beteg lett. Másfél évig szenvedett, de szellemének frissesége épen maradt. Aránylag sokat írt és közben-közben Viardotnének francziául dictált. 1883 szeptember 3-dikán haldoklani kezdett. Az egész Viardot-család ágya mellé gyűlt. «Jőjjetek közelebb, szól a beteg, az elválás pillanata megérkezett.» Egy perczre megismerte Viardotnét: «Ez a királynék királynéja, mily sok jót művelt!» Azután ismét megzavarodott elméje: ő, ki műveiben oly gyakran az orosz néppel azonosult, most halálában orosz parasztnak képzelte magát és úgy búcsúzott barátaitól mint szokott búcsúzni az orosz paraszt családjától . . .

Turgenyev magas, imponáló alak volt. Maga szokta nevetve beszélni, hogy a hírhedt Traupman kivégzésénél megijedtek a nézők, midőn Turgenyev belépett, mert a hóhérnak tartották. Szeme, írja egy ismerőse, a német festő és kritikus Pietsch, csupa tűz és jóság volt. Írói geniusán kívül legbámulatosablt sajtásága kitünő elbeszélő talentuma volt. A gyakorlati életben egy szeretetreméltó hibája volt: nem tudott semmit sem megtagadni. Szerénysége szinte végletes, de őszinte volt. «Nem tudom nemzeti vagy privat jellememből folyik-e az, hogy a lelkesedés nyilvános kifejezése reám oly kínosan hat. Ha azt kérdeznék tőlem, mit akarok inkább eltűnni, fogáságot-e vagy valami tiszteletemre rendezett ünnepélyesseget, én az elsőt választanám.»

Írói rangjára nézve Turgenyev kétségtelenül a század legnagyobb prózáírói közé tartozik. Legnagyobb ereje a hű, léttel teljes jellemzésben rejlik. Nincs modern regényíró, ki oly biztosan, oly igazán látná embereit, mint Turgenyev. A legjobb regényírók is túloznak: Dickens humora nem ritkán beteges, Balzac phantasta; Flaubert itt-ott mesterkelt motívumokat használ, Thackeray gyöngébb műveiben bágyadt. Turgenyev mindig világosan lát és pontosan rajzol; nem oly sokoldalú, mint nagy vetélytársai, de tüze mindig egyenletesen intenzív. Személyei mindig a legnagyobb természetességgel beszélnek; míg a német regényírók dialogusa gyakran kelle-

metlen módon megérzik az abstract irodalmi stylus, a tinta-szag. Turgenyev egyéni hajlamai alakjait a tragikum felé vonják; hogy fejlődik egy bizonyos egyéni dispositióból, mely magában véve nem vétkes, valakinek tragikus bukása, azt több ízben meghatóan festette. A magyar olvasót e részben határozottan Kemény Zsigmondra emlékezteti, kinek szintén oly erős érzéke volt a tragikum iránt.

Turgenyev művei költői igazságuk és ethnographiai érdekek következtében egyaránt megérdemelnék, hogy nálunk is bővebben foglalkozzunk e komoly és szeretetreméltó íróval mint ez eddig történt.

rf.

ABLAKOMBÓL.

Szegény ember vagyok én,
Város szélén lakom én.
Ablakomból kilátok,
Erdő, hegyek, reátok!

Palotasor nem mered,
Eltakarni az eget.
Fele boltja s e felén
Nap, hold, csillag az enyém.

A kelő nap fény-özönt
Önt szobámba, úgy köszönt.
Arany hidat von rája
Képzetelem munkája.

Beláthatnám a völgyet,
De az ákác elölget.
Hejh, be sokért nem adnám
Elölgető ákáczfám!

Ága lombot ha fakaszt,
Tudom, megjött a tavasz.
Virágin ha döngve jár
A méh, tudom, itt a nyár.

S mikor úgy gyászol, szegény,
Levéllhullás idején, —
Gyászolok én magam is,
Meg tudnám siratni is.

Város zaja, lármája
Ritkán téved e tájra ;
S ha jön szellő-szárnyakon,
Bezárom az ablakom.

Volnék az, ki azelőtt,
Ne rettegném a jövőt,
Sokat, sokat felednék :
Tán boldog is lehetnék.

GÓBI IMRE.

AZ ELSŐ ÖSSZEKOCZCANÁS.

I.

«Várjak, minden jóra fordul,
Biztat ön, de oly beteg . . .
Annyi gond közt, annyi baj közt
Szültem ezt a gyermeket !
Várni . . . oh jaj ! egyszer vártam,
Nem sokáig kelle várnom ;
Hagyja, hagyja ; most is, most is
Harryt várom, várva várom.
Harry és en egybekeltünk
Nincs mért piruljon fia :
Hitves ágyban született, bár
Atyja előbb elhala.
Tizenöt év óta érte
Dolgozom és küzködöm
A világban, egy magamra :
Egyetlen barátom ön.

II.

Orvos, hagyja, ön ha vártat,
Éltem' elbeszéllesem . . .
Gyermekek valánk még ketten,
S úgy hitt már : kis hitvesem !

Vélem ha volt : boldog voltam,
 Távol ha volt : búba estem ;
 És ha együtt játszadoztunk,
 Játéknál öt jobb' szerettem.
 Füzért font ő százsorszépből,
 Mig kükereset szedtem én,
 Pajkos fiuk ellen védett,
 Mindnél jobban kedvelém.
 Heves valék otthon olykor,
 Volt is egy kis háború ;
 Harryval csak szembe néztem,
 Eltűnt, oszlék a ború.

III.

Harrynak Dorsetben volt egy
 Gazdag bérlő rokona ;
 Izmos legény kelle ennek ;
 Az én Harrym az vala ;
 Harry elment Dorsetshireba,
 Beszögődék sok, sok évre ;
 A tengerpartig kísértem
 Tőle búcsút sirva véve.
 Csónak mozdul, halkal indul,
 Harangnyelve csengetett :
 «Isten áldjon, édes Nellim,
 Másť sohasem szeretek!»

IV.

Gyermek valék, ő is az volt,
 Bajba jutott mégis ott,
 Mert egy kaczer lyánynak rajta
 A szeme megakadott.
 Szeretője csebben hagyta,
 Szégyenével elmaradt ;
 Czéda, rossz lyány ! kárpótlásul
 Csalogatá Harrymat.

V.

Évek multak, hajadon kort
 Értem én s elmondhaták
 Egymás között a férfiak :
 Nelli a legszebb virág.
 Rájok ügyet sem vetettem,
 Magamban azt forgatám :
 Harrynek hű neje lészek,
 Harry ha gondol reám.

VI.

Majd boldogtalannak érzém
 Majd meg boldognak magam.
 «Tied, szivem, csak a tied»
 Fű, fa sugta untalan,
 «Tied szivem csalfa tied»
 Zengte reggel a pacsirta,
 «Tied szivem, csak a tied»
 Éjjel csattogány azt sirta.

VII.

Harrym végre hazatért, de
 Félve, lopva néze rám ;
 Gyötre kissé, míg megmondá,
 Hogy én annyi év után
 Ugy megnőttem, megszépültem,
 Félt, hogy feledém talán.
 Félt, hogy más ifjut szeretek :
 Lopva ezért néze rám.

VIII.

Kemény fagyban, karácsonykor
 Tartók meg az esküvőt.
 Fenyügalyak zöldje mellett
 Május nyílt szemünk előtt.

Boldog idők! házam, férjem
 Büszkeségem volt nekem;
 Éltünk szállt, mint széllel, árral
 Száll hajó a tengeren.

IX.

De bár járt-kelt, kevés munkát
 Talált ő a szigeten;
 Harry hát, hogy munkát kapjon,
 A Solenten átmegyen.
 S irta nékem: úgy hat hétre
 Kaptam munkát, feleség;
 Korán reggel általnézek
 S megcsókollak egyszer még.

X.

Én a házat rendbe szedtem,
 Hogy' ne? hiszen haza jő!! —
 Porlepett ládát találok,
 Mit egy zúgba doba ő.
 Telve volt ez limmel, lommal
 S közte volt egy levele . . .
 Nyultam volna csupasz kézzel
 Darázs-fészek mélyibe.

XI.

«Édes szivem — a levél szólt,
 Az az átkozott levél —
 Hozzád közel szerzesz munkát,
 Igéretet nem tevel?
 Haltam volna meg már akkor!
 Csókkal ígérted te meg,
 Hogy megcsaltál, majd meghaltam;
 Oh bár haltam volna meg!»

XII.

Oh bár haltam vón' meg én is
 Életem boldog perczebe',
 Míg *először*, míg *utolszor*
 Nem kocczantam össze véle !

XIII.

Harry lép be, én szemébe
 Dobám átkos levelét,
 Játszi módon, mint egy gyermek
 Tüstént mindent elmesélt :
 «Mit bánod te édes, kedves,
 Legény korban mit tevék ?
 Ha volt férfi hű nejehez,
 Hidd el, hogy én az valék.
 S ő sem volt oly rossz lány.» «Ugy hát,
 A legjobb én sem vagyok.»
 Ő mosolygott : «kis feleség,
 Abba már mért nem hagyod ?
 Nem olyan a férfi dolga,
 Mint a nőé, hagyd e pört.»
 «Vele tartál !» — törtem én ki,
 Mert nyugalma még gyötört —
 «Én hű voltam, az maradtam,
 Szivem oly hűn szeretett.»
 Harry nem szólt, ezzel jobban
 Ingerelt még engemet.
 Kezem aztán meglegyintven,
 «Hagyd a multat» — szeliden szólt
 «Multat ? azt, hogy a mig vélem
 Frigyre keltél, szeretőd volt ? !
 A mi volt, még visszatérhet
 S bűnös, czudar szeretőd
 Fogja gyermekem nevelni,
 Mert én meghalok előbb.
 Gyülölöm őt s tégedet !»

Harry, Harry mért nem vertél
 Kékre akkor engemet?
 De te oly szeliden szóltál,
 Vak düh elvevé eszem;
 «Várj csak, minden jóra fordul
 Majd meglátod, édesem!»

XIV.

És kimenvén a záporban
 Járt-kelt és én csak lesém;
 Visszatért s bár bőrig ázott,
 Érzém: szívem mily kemény.
 Azt sem mondtam: Vesd le nedves,
 És ölts fel száraz ruhád',
 És midőn jött búcsút venni,
 Szívem még sem lön puhább.
 «Még azt mondtad, hogy gyüölösz, de
 Te sem hiszed, hogy így volna.
 Eltávozom kissé tőled,
 Megesókolsz-e búcsuzóra?»

XV.

«Elmégy», mondtám, «hozzá mégy el;
 Jó hát, csókod' vidd oda'.»
 Közel valék a szüléshez,
 Fejem vesztém, nem csoda.
 «Inkább fogjon átok, mintsem
 Csókot adjak!» Oh én dőre!
 Mert elfordult, mert el is ment,
 Hogy én elfordultam tőle.

XVI.

Irta aztán egy levélben:
 «Munkát kaptam, feleség.

Nem csókoltál meg, pedig mást
Soha sem szerettem még.
Bánom ezt a kis czivódást,
Sajnálom a levelet,
Jersey-n van hat hétre munkám,
Még az éjjel átmegek.»

XVII.

Lendült a szél; rá gondoltam,
Láttam őt a tengeren.
Hogy hibáztam, érzem, hisz ő
Mindig jól bánt énvelem.
«Várj csak, minden jóra fordul,
Majd meglátod, édesem.»
. . . És a csolnak elmerült, hajh,
El még azon éjjelen.

TENNYSON ALFRED *után, angolból*

HEGEDÜS ISTVÁN.

A PÉNZÜGYI REGALIÁK ELMÉLETE.

A nagy szellemek kiváltsága, hogy az egész világhoz szólnak, akármely nyelven beszéljenek is. Az egész művelt világ figyelemmel kíséri munkásságukat és annak eredményei gyorsan közkinccsé válnak. Kevés tudósról mondható ez igazoltabban, mint a nagy lipcei nemzetgazdáról, Roscher Vilmosról, ki a mellett, hogy mint kutató és gondolkodó a legelső helyek egyikét foglalja el korunk legjelesebb közgazdái között, a tudomány legnemesebb értelemben vett népszerűsítője is. *Rendszerének* vaskos kötetei, a melyek évtizedek munkájának gyümölcseit tartalmazzák, a legszélesebb körökben elterjedésre találtak, okulást és épülést nyújtva mindazoknak, kik a kor nagy socialis problémái felől fölvilágosítást és vigaszt kerestek.

Nem ok nélkül mondjuk fölvilágosítást és vigaszt, mert alig van a közgazdák között egy is, a ki mindkettőt egyaránt oly mérvben nyújtaná, mint Roscher, és a ki mindkettőre oly nagy súlyt fektetne, mint ő. S mind a kettőre valóban egyaránt szükség van, különösen korunkban, midőn a népelet két irányban kezd visszafejlődni. Midőn a teljes gazdasági szabadság kíséretében mutatkozó kinövések tápot nyújtanak egyrészt a legmélyebbre ható kritikának és midőn másrészt a fölszabadult individualismus mellett fokozott mértékben mutatkozó bajok elől az emberek vagy a tekintély és egyház tanai-ban, vagy pedig az állam és a közösség mindenhatóságában keresnek menedéket. Ilyen eszméaramlatok mellett különösen jótékonyan ható úgy az elmére, mint a kedélyre, elmerülni egy oly író műveibe, a ki sem a hatvanas éveknek Prince-Smithtől vezetett mozgalmaiban, sem Bismarck-Wagner kor-

szakában nem hagyta el azt a középútat, a melyen az igazság fekszik. A ki sohasem vallotta, hogy az egyén minden és a közösség, az állam egy nélkülözhetetlen rossz, de viszont nem is képzelt oly eszményt, a melyben a közösség mellett elvész az ember. Roscher egész gondolkozása mindig a legtisztább ethikai alapokon, az egyén és az állam rendeltetése felőli nemes elveken nyugodott és kétségtelen, hogy ennek köszöni azon hatás legnagyobb részét, a melylyel művei tagadhatatlanul bírtak és bírnak. Hogy ezt viszont jelentékeny mérvben a tudománynak általa követett tárgyalási módja idézte elő, az nem lehet kétséges senki előtt, a ki behatolt művei szellemébe; a ki végig járta a gondolkozás azon útjait, a melyeket követve, hordta ő hangyaszorgalommal össze rendszerének egyes köveit.

A historiai módszer volt az, a mely megóvta attól, hogy egyoldalúságba essék, hogy szem elől téveszsze akár az egyént, akár az összességet, mert a tudománynak épen e tárgyalási módja hozta legvilágosabban kifejezésre azt, hogy az egyén a folyton átalakuló közösségben, az államban mind jobban eléri hivatásszerű rendeltetését: a szabadságot. Hogy az egyénnek is át kell alakulnia e fejlődési processusban, hogy az sem maradhat a puszta önzés lelketlen tárgya, hogy annak szellemi világát sem vezetheti kizárólag a gazdaság egyetlen rugójául állított önérdék: azt is kitüntette a historiai módszer, mely főkről fokra-megmutathatta az ember nemesülését. Az államnak és az egyénnek benső viszonyát mindig hirdette és soha sem tartozott azok közé, a kik az emberi gazdaság törvényeit az államtól függetlenül kutatták. Mi más értelme volna különben *Rendszere* második kötete bevezetésének, a mely úgy tartalmilag, mint alakilag egyik remeke a közgazdasági tudománynak? Ki vonja ma már kétségbe, hogy az állam átalakulása és az egyén fejlődése szükségszerű kapcsolatban állanak egymással és hogy a bajok egész sorozata áll be, ha ez a kapcsolat megszakad? Ha az állam akár szűkebbre, akár tágabbra vonja functióinak körét, mint azt az egyének tevékenysége és szervezkedési képessége az adott viszonyok között követeli: szükségszerűleg disharmoniának kell beállania, a melynek egyaránt lehet oka az, hogy az állam nagyon keveset, valamint az is, hogy nagyon sokat tesz.

Csak az a nemes idealismus, az az egészben derült világnézet, mely nála úgy a történet tanulmányozásából, mint mély

vallásosságból fakad, magyarázza meg azt a nagy hatást, a melylyel Roscher volt a nagy közönségre, mint olyan író, a ki soha sem állott ki a piacz vásári zajába. Kevés tudós szólhatott volna nagyobb tekintéllyel a kor uralkodó kérdéseire, mint ő, de senki sem került nálnál inkább a közvélemény egyenes irányítását, ki egész egyénisége szerint sokkal inkább a közgazdaság fejlődésének philosophusa, mint politicus. Ezért Roscher tulajdonképeni actualis munkákat alig írt, bár a kor nagy kérdései felől többször elmondta véleményét; így utoljára a parasztbirtokok föntartásáról. Ezek a vélemények azonban soha sem pártvélemények s így nem is bírnak azzal a befolyással, a melyet a határozott pártállás-foglalás önkéntelenül maga után von; egy tudósnak a nyilatkozatai, ki tanulószobájából figyelemmel kísérve a népelet legmélyebb rétegeit, megmondja biztosan, hogy mi miért van, ki is jelöli az eszményeket, a melyek után törekednünk kell, de az eszközökről, a melyekkel azokat elérhetni, nem igen szól.

Roscher Vilmos legújabb munkája: *A pénzügyi regaliák elmélete* *) sem actualis mű ilyen értelemben, de már tárgyánál fogva is közeli vonatkozásban áll a kor egyik legvitatottabb kérdéséhez: az állami socialismushoz, tágabb értelemben. A mű kétségtelenül egy része a *Rendszer* várva várt negyedik kötetének a pénzügytannak, de önmagában befejezett és teljes része. Szerényen, mint e nagy író szokta és a ki őt ismeri, tudja, hogy a szerénység nála nem a szerénytelenséget leplezi, kísérletnek nevezi e művét, mely a szász tudományos társaság kiadványai között jelent meg.

E mű is magán hordja Roscher többi munkáinak jellegét. Az ismeretek oly óriási bősége, mely épen a szakértőnél kelt bámulatot, a gondolatok páratlan világossága és a stílus egyszerűségében vonzó volta ezt a munkát is a legnagyobb mértékben kitüntetik; a philosophiai deductió mélysége, a mi különösen Schöfflet jellemzi, ebből is hiányzik, a mi különben nem válik hátrányára egy oly műnek, mely nem kizárólag a tudósoknak van szánva. E műve sem hágja át a közgazdasági tudomány korlátait és nem válik az emberi társadalom és állam bölcséletévé a gazdasági elemek tekintetbe vételével,

---

*) *Versuch einer Theorie der Finanz-Regalien.* von Wilhelm Roscher. Leipzig, S. Hirzel. 1884.

mint Schöfflenek főműve. Nem construal új rendszert, hanem veszi a regaliákat úgy, a mint mutatkoztak, mint az állam főnállásának pénzügyi forrásai és csak is a jelen korra nézve elemezi azokat az állam és a magángazdaság viszonyának szempontjából. Mint pénzügyi források a késő középkorból erednek, a midőn az államnak már nincs elég földbirtoka és még nem vehet ki elég adót, hogy megszerezze főnállásának eszközeit. Látszólagos rendszertelenségök azon ténynek eredménye, hogy megalkotásuknál összefolytak a középkori földtulajdonos és az újkori államfő elvileg különböző jogai. Ehhez képest történetök is két részre oszlik: az egyik a hanyatló állambirtok-rendszerrel, a másik a közeledő adórendszerrel áll összeköttetésben; az első feudalis, a második absolutistikus.

E rövid bevezetés után átmegy a pénzügyi regaliák tárgyalására három fejezetben. 1. *Régibb regalgazdaság.* 2. *Illetékek.* 3. *Az állam kereskedelmi és ipari vállalatai.* Mindhárom fejezetben főleg a történeti anyag bősége az, a mi e művet megkülönbözteti a már közkezen forgó nagy pénzügytanoktól, de e történeti anyag mellett igen sok tényt és jelenséget más világításban látunk, mint eddig.

Az állami birtok a hűbéri adományozások következtében fogyott meg és a késő középkori állam legfőbb pénzügyi forrása a hűbéri illetékek kizsákmányolása volt. A hűbéri illetékek főleg három esetben voltak ugyan esedékesek, úgy mint a hűbérúr hadi fogságba esésénél, fia lovaggá ütésénél és leánya kiházásításánál, de azért alig képzelhetni czímet, a mely mellett a fejedelmek ne szedtek volna adókat. Ebben a tekintetben talán a legklassikusabb eset az általa idézett példa, hogy egy lábát tört német birodalmi gróf sok ideig szedett lábtörési adót. Az úrnak hadi fogságból való kiváltása egyáltalában nagy szerepet játszik a középkor pénzügyeiben. Szent Lajos, francia király, váltsága a mai pénzértékben 33 millió frankra, János, angol királyé 247 és fél millió frankra és I. Ferenczé 84 és fél millióra rúgott. A nagy francia pórlázadás, a jacquerie, is erre vezethető vissza, mert a Poitiersnél fogságba jutott francia nemesség váltságdíját a parasztonkon zsarolták ki, úgy, hogy az fölemésztette a föld értékének 25—50 százalékát.

A regaliák egy másik nemét az uratlan javaknak korona-

jószágokká való nyilvánítása képezte. A mi nem volt magántulajdonban, az regaliák forrását képezte; így kiváló mértékben a hajózható folyók, a melyeknek kihasználása regaliák gyanánt egészen a mai korba nyúlik. Ezeknél azonban a pénzügyi czélok mellett már a gazdaság-rendészetiek is szerepet játszanak. A mint a kormány működési köre nagyobbodik és így szükségletei is fokozódnak, megfizetési tevékenységét azokkal, a kik vele érintkezésbe jönnek. A regaliák e nemét a hadi jog értékesítése, a privilegiumok, czímek és hivatalok eladása és a bírások bevételei képezik. I. Jakab, angol király, a bárói czímet 10,000 font sterlingen, a viscountét 25,000, az earlét 20,000 fontért adta; az 1672-ki német Reichsbofraths-Ordnung szerint a fejedelmi czím 12,000, a marchese 6000, a gróf 4000, a báró 2000, a patricius 1000, a Hoch- und Wohlgeboren 400, a Wohlgeboren 200, a doctor 100 forintba, a poeta laureatus czím 50 forintba került. Colbert kormányzatának kezdetén az eladás útján betöltött hivatalok száma 45,000 volt, mert minden fejedelem alapított hivatalokat, hogy azokat eladhassa. A pénzszükében szenvedő fejedelmek a legfurfangosabb módokat találtak erre, és ezek között talán nem legkevésbé elmés Károly Lipót, mecklenburgi herceg eljárása, a ki 1742-től kezdve lelkipásztori állásokat adott el nőknek, a kik így kerestek és találtak magoknak férjet.

A pénzbírságok és vagyon-confiscatio az egész késő középkorban, nálunk különösen az új kor kezdetén, 1711-ig nagy szerepet játszanak. A kormányok eljárásának jelszava egy pápai kamarás következő szavai lehettek: Az Isten nem akarja a bűnös halálát, hanem hogy éljen és fizessen. Angliában 1640—1659-ig harminczöt millió font sterlinget hajtottak be pénzbírságokból és a különböző módon végrehajtott jószág-elkobzásokból. A legnevezetesebb intézmény e tekintetben a francia chambres ardentes, a rendkívüli bizottságok, a pénzügyi hivatalnokok visszaéléseinek kiderítésére és megbírságolására; Colbert ezen az úton 1662—65-ben hetven millió franknál többet vett be.

A pénzügyi regaliák e neméből válnak az újabb korban, midőn az állam fogalma felől tisztúlnak a nézetek: az illetékek. Az illetékek elméletét Roscher Pfeiffer, Umpfenbach, Stein és Wagnerrel szemben nem fejleszti tovább, de mind-egyiknél helyesebben vonja meg annak határait. Az illeték

szerinte is hatósági eljárásért teljesített fizetés az által, a ki az eljárást provocálta. Határai: az illeték egyrészt az állam lényeges céljaival kapcsolatban álló cselekedetért vagy eljárásért fizetendő, másrészt nem lehet túlhágnia jelentékeny mérvben az állam önköltségeit. Ezért nem lehet az állami posta, távíró és vasúti szolgálatra vonatkozó tanokat az illetékek elméletében tárgyalni, másrészt pedig a tulajdonjogok átruházásánál fizetendő forgalmi vagy örökségi adó annál inkább bír az illeték jellegével, minél kevésbé változik annak összege az átruházandó tárgy értéke szerint. Az illetékek rendszere egész helyesen van indokolva a mai pénzügyi tudományban az által, hogy mindazon polgárok, kik az állami hatalom tevékenységét a többieknél nagyobb mértékben veszik igénybe, e tevékenységért megfelelő, a költségekkel arányban álló fizetést teljesítsenek. E fizetés indoka a többi polgárokkal szemben megtartandó méltányosság; a fizetés nagyságának mérve az állam önköltsége, mert ha ezt jelentékenyen meghaladja, akkor az illetékből adó válik, a mint ezt Pfeiffer és Stein, közelebbről pedig Wagner oly szépen kifejtették.

Stein az illetékek tanában helytelenül tárgyalja a közlekedési eszközök, köz- és folyóútak, vasútak kérdését, mert ez nem tartozhatik, a mint azt Wagner kimutatta, a pénzügyek rendszerének ezen ágába. Roscher az illetékek rendszerét következőleg osztályozza: *A)* Általános illetékek, a melyek a hatóság bármely magántevékenységeért fizetendők, tekintet nélkül a főforgó célok külön természetére, ilyenek a hatóságokhoz intézett beadványoknál bélyeg alakjában beszedett illetékek. *B)* közigazgatási illetékek, ezek ismét *a)* a személy ügyeit illetik, mint az anyakönyvekbe való bejegyzések, névváltoztatások stb.; *b)* közgazdasági ügyekre vonatkoznak, mint a különböző iparengedélyek stb.; *c)* közművelődési intézetek használatánál fizetendők, mint a tandíj; *d)* privilegiumokkal és dispensatiókkal összekötött illetékek. Végül a harmadik főosztályt a jogszolgáltatási illetékek képezik, a melyek vagy magánjogi, vagy büntető jogi pereknél, vagy pedig a nem peres jogszolgáltatásnál fizetendők.

Az állam által a jövedelmezőség céljából üzött ipari és kereskedelmi vállalatokat Roscher történetileg tárgyalja. E vállalatok kezdetben kapcsolatban voltak vagy a dominialis gazdálkodással, vagy pedig a természetben szedett adókkal, a

melyekhez később vagy a regalitás szempontja járult, mint különösen az uratlan javaknak tekintett új ipari vállalatoknál, vagy pedig a rendőri, mint némely országokban a dohány-regalnál és ismét másoknál a fogyasztók érdekének megóvása. Roscher általánosságban az állam ipari vállalatai ellen nyilatkozik. A kivételek minden egyes esetben indokolandók, hogy a szabad magánverseny túlnyomólag áldásos eredményeivel vagy nem lehetséges, vagy különös, igen nyomós okok miatt nem kívánatos. E szempontból a következő osztályokat állítja föl: A) Ha valamely ipari vagy kereskedelmi ág a népre nézve kétségtelenül hasznos vagy épen szükséges, a magánérok pedig, értve alatta a testületekbe és részvénytársulatokba szervezettek is, még kétségtelenül nem érettek, akkor ezen célból csak az állami üzem marad fenn. Ilyen vállalatok azok, a melyek a hadügygyel állnak kapcsolatban vagy pedig nevelési célzattal állítottak föl. Ez utóbbiaknál azonban óvakodnia kell az államnak attól, hogy el ne fojtsa fiscalis céljokból a keletkező magánvállalkozást, a melynek keletkezése igen kedvező jel és a mely rendszerint gyorsabban, jobban és olcsóbban képes kielégíteni a szükségletet. B) Az intenzív közlekedési vállalatok, a melyeknél a verseny alig lehetséges. A vasútak tekintetében, mint már *Rendszere* harmadik kötetében, határozottan az államvasútak mellett nyilatkozik, bár nem ismeri félre azoknak árnyoldalait sem.

Az állam ipari vállalatai között külön osztályt képeznek azok, a melyek azért üzetnek, mivel ezeknél a szabad verseny közveszélyessé válnék. Ezek között legnevezetesebb a pénzverés. Ide tartozik azonban a szerencse-játék regaliuma is, a melylyel az állam egy kiüríthatatlan bajt legalább korlátozni és egyúttal az államkincstár érdekében hasznosítani akar.

A legfontosabbak e regaliák között azok, a melyek egyenesen adózási szempontból a kincstár érdekében való hasznosítás céljából állítottak és tartatnak fenn. Ezek olyan cikkek, a melyek igen alkalmasak az adóztatásra, de a melyeknél más termelési forma mellett az adóztatás nagyon nehezen lenne kivihető. Ezek között legjelentékenyebbek a dohány- és a só-regale.

Roscher a regaliák minden nemét behatóan tárgyalja, különös részletességgel szól azonban a sorsjátékról, a dohány- és só-monopoliumról. A dohány-monopolium jelenleg actualis

kérdés Németországban s Roscher nyilatkozatának alkalmasint nagy súlya lesz e nagy jelentőségű vitakérdésben, mert a birodalmi kormány még mindig nem mondott le tervéről. Roscher nem ellenzi a dohánymonopoliumot, mert a dohány megadóztatása oly nagy nehézségekkel jár, hogy azokkal szemben a monopolium némi tekintetben előnyösnek mondhatók. Ezek daczára azonban a következő eredményre jut: «A dohányregal megszüntetése olyan országokban, a hol az gyökeret vert, talán a forgalomszabadságért való doctrinalis lelkesedéstől helytelen ballépésnek tetszik nekem. Az állami monopolium behozatala azonban egy nagy virágzó magánipar ellenében mint Németországban, oly nehézségekkel jár, a melyeket például a bizonyosan nem a jelenlegi állapot föntartása érdekében összeállított szakértő - bizottság legyőzhetetleneknek nyilvánított. A kisajátítottak elégtelen kárpótlása a socialis forradalom egy neme volna : annál rosszabb, mivel nem menthető semmifele pénzügyi szükséggel és főleg a kis parasztokat és házi iparosokat sújtaná. A valóban kielégítő kárpótlás pedig az egész rendszabály pénzügyi czeljét hosszú időre legalább igen kétesse tenné. De ez a sújtottak nagy részére alig is vihető keresztül, veszteségek pontos kiszámításának lehetetlensége miatt. Így például némely mellékiparágakra ; a kereskedőkre, a kik mellékesen dohányt is árúlnak ; különösen pedig a hansa-városokra, a melyek majdnem kétségtelenül nagyon sokat veszítenének a dohányra nézve elfoglalt világpiaczi állásukból. Általában a legnyomósabb okok egyike az egész rendszabály ellen, hogy a különböző szövetséges államokat és egyenként azoknak különböző részeit a legnagyobb mértékben egyenlőtlenül sújtaná. Ha a monopol tiszta jövedelmét a szövetséges államok között a lakosság száma szerint osztanák meg, akkor Baden és Szászország sokat veszítenének, Württemberg ellenben többet nyerne, mint alattvalói veszítenének. Nagyobb veszely pedig egy szövetséges állam belső békejére alig képzelhető, mintha sok tagnál elterjed az a meggyőződés, hogy a többiek érdekében gazdaságilag megrövidíttetnek.» Ez az ítéletnek olyan pártatlansága, a melyet hiában keresünk a német politikus közigazdánál.

A sómonopolium tekintetében Roscher a sóregale ellen nyilatkozik és azt a sóadóval véli helyettesíthetni. Legkívá-

natosabbnak tartaná azonban, ha a só Anglia, Norvégia és Portugallia példájára, az adó alól egészen kivétnék.

Ez röviden a kis munka tartalmának vázлата, a mely száraz maradt, holott a mű a történet minden korszakából és minden pénzügyeiből összeszedett adatok bőségénél és változatosságánál és a művészies csoportosításnál fogva egyike a legérdekesebb és legvonzóbb pénzügyi munkáknak. Az első fejezet tanulmányozását különösen ajánljuk azon fiatal és öreg uraknak, a kik megsokalva a szabadság mai mértéket, visszavágyódnak, ha nem is a feudális, de legalább a patriarchalis abszolút államba, a melynek legbuzgóbb apostola a német birodalom nagy kancellárja. A *Régibb regal-gazdaság* című fejezet plastikus képét nyújtja az önmagában még tehetetlen, de azért mindenbe avatkozó államhatalomnak a maga 200—500-féle regaliúmával. Ugyan ez a képe lenne, csak hogy meg sokkal visszataszítóbb alakban, a következetesen keresztül vitt «Zwangsgemeinwirthschaft»-nak — a mint az új műszó hangzik — a mely nem is a socialismushoz vezet, mint az új tan hirdetői hiszik, hanem egyenesen a communismushoz. Mily irigylesre méltó naivitás, azt hinni, hogy a fölébresztett s rendszerbe szedett szenvedély megállapodhatik a socialismusnál, melynek még az az érdeme sincs, szemben a communismussal, hogy következetes. Roscher bír azzal az őszinteséggel és bátorsággal — mert Németországban, hol a hatalom hirdeti a socialismust, az is kell hozzá, hogy nyíltan kimondja, miszerint a gazdasági kényszerközösség eszméje a communismushoz vezet.

HELTAI FERENCZ.

IPOLYI ARNOLD AZ OPERAHAZ FEST- MÉNYEIRŐL.

Mióta Ipolyi Arnold az országos művész-egylet élén áll, hazai festőinknek évről évre alkalmuk van közgyűlésükön egy-egy nagy beszédet hallani, melyben elnökük szájából értesülnek arról, hogy viselték magokat az egész év lefolyása alatt és ilyenkor a szerint, a mint kinyerték a művészetkedvelő főpap tetszését vagy sem, a «közvélemény» nevében koszorú vagy gáncs az osztályrészők.

A hazai művészek bizonyára áhítatosan hódolnak meg e legmagasabb nyilatkozatok előtt. Csak úgy, mint egyéb gyöngé halandók, érzik fogyatkozásukat és köszönettel fogadják a jó tanácsokat, kivált ha indokoltak és eszmefejlesztők.

Ezért is közbizalmukkal veszik körül fényes nevű elnököket, sőt az idén, akarata ellenére is újból művészeti ügyeik elére helyezték. Nem is késett jutalmok; az újonnan megválasztott elnöktől rögtön kritikai programbeszédet kaptak viszonzásúl.

Ipolyi beszédeinek legtöbbször meg van a hatásuk. A művészek tömegesen meghallgatják; a műtársulat tagjai, alig hogy a nagy szavak elmondattak, nyomtatásban kézhez veszik,*) a politikai lapok napokon át közlik, sőt némelyek vezércikkekben is magasztalják — szóval beszédei kortörténeti fontos mozzanatok, a melyek szerzőjökre dicséretet, a művészek társulatára előnyt hoznak.

---

*) *Az országos magyar képzőművészeti társulat 1884 márczius 9-diki közgyűlését megnyitó beszéd.* Ipolyi Arnold elnöktől. Buda-Pest, 1884. 8-adrét 25 l.

A mostani beszédnek is meg volt hatása, mert szerzője nem szorítkozott a társulat aprólékos belügyeire, de ügyes tapintattal el tudta találni, mi érdekli a közvéleményt. Mész-sze túlmenvén a műtársulat működése körén, belévette beszé-debe az újonnan épülő királyi operaház festményeit.

A tapasztalt szónok jól tudta, hogy ez közérdekű tárgy. Ez iránt a laikusok tömege is érdeklődik, annál kíváncsibb az új operára, mert még nem látható, mohón fölkap minden hírt, a mely róla szól, és hálával veszi a nagyok műitéletet és kalauzolását.

Hálásan vette a nagy közönség oly férfiú ünnepélyes nyilatkozatát, a kinek döntő ítéletét minden művészi köz-ügyekben a hazai festészet mestereinek egyhangú közvéle-menye ismételten szentesítette és canoni erőre emelte.

És mit mondott a híres műbíráló operánk festményeiről? Szerinte het derék mesterünk : Lotz, Than, Vastagh, Székely, Kovács, Feszty és Keleti «egész képcsarnokot alkotott, mely a legtöbb művészi tekintetben megfelelően sikerült» és bizonyára igen hízelgő honi mestereinkre azon elismerő nyilatko-zat, hogy náluknál külföldi festők sem alkothattak volna job-bat és — olcsóbbat.

Azonban el ne bízzák magokat valahogy derék festőink, mert nyomban a dicséret után következik a «tárgyilagos» kritika.

A második szakaszból meggyőződhetnek, hogy szépen festettek ugyan, de biz' üres, elcsépelt témákra pazarolták tehetségöket.

Kitünő muzsikuskok, hangszereik is a legjobbak a vilá-gon, de haszontalan, a mit muzsikáltak. A pathetikus, haza-fias fájdalommal telt beszéd második szakaszának ez az alap-hangja.

Bírálatában a műtársulat nagyérdemű elnökét az a meg-győződése vezette, hogy őt illeti meg «a nemzeti művészet magasabb irányainak célzt tüzni s a hazai közvéleménynek kifejezést adni».

A közgyűlésen jelen volt művészek s a közönség eljének-kei fogadták az elnöki bírálatot. Látni való, hogy az udvarias-ság nemzeti tulajdonság.

Azonban reményem, nem akarták ez udvariaságukkal szentesíteni az elnöknek azt a meggyőződését, hogy a mit elnöki

székéből (ex cathedra) művészi ügyekben nyilvánít, az a nemzet közmeggyőződése. Az elfogulatlanok ugyanis azt tartják, hogy közgyűlésen nem szokás elnökök æsthetikai bírálatai ellen polemizálni és művészek rendszerint úgy sem szoktak szónokolni, de festeni s így könnyű bármily elnöknek a «közvélemény» nevében szólni, ha ellenmondástól nem kell tartani.

De nem volt ám ott jelen a hallgatók személyében az egész magyar közvélemény és ha a napi lapok legtöbbjei föl is kapták a beszédet és magasztalásaikkal hozzájárultak a közgyűlés tapsaihoz: van egy higgadt töredék, mely a műtársulati elnök föllépése dolgában más nézetet vall.

Ennek a kisebbségnek nem tetszett sehogy sem, hogy a műtársulat elnöke a művészek közgyűlésén törvényt ült oly művek fölött, melyekről közvélemény még nincs és azért sem lehet, mert az operaház festményei még nincsenek a nyilvánosság előtt föltárva és közvélemény rólok a művelt közönségnél még nem képződhetett. Majd csak akkor lesz, a mikor mindannyian láthatjuk. Akkor igen is nyilatkozhatik valaki a «közvélemény» nevében; ha előbb teszi, csak egyéni vélemény nyomatékával bír szava.

Köszönettel vettünk volna beható tárgyilagos ismertetést az ékes szavú elnöktől, de ilyennel ezúttal be is értük volna.

A kritikát jövő évben szeretttük volna hallani, az operaház megnyitása után. Ezúttal még korai volt, sőt általa talán bizonyos pontig igazságtalanság történt a «magasztalt» hét művészen, mert a «tárgyilagos» bírálat már előre is elfogulttá teszi műveik iránt a laikus közönséget.

Az elfogulatlanok közvéleménye az elnöki kritikával szemben tovább megyen és azt kérdi, miért nem emelte az elnök döntő szavát akkor, mielőtt a kartonok készültek, vagy mikor a kartonok már készen voltak ugyan, de mikor az ő vagyis «a közvélemény» szavának még lehetett volna befolyása «a monumentális magasabb műtermelés» ez «első magasabb műalkotására»?!

Akkor a hét mester műveit a képzelhető legszigorúbb kritika alá vehette volna, talán reá is bírhatta volna őket, hogy ne az antik mythologia «banális tárgyát és témáját» «csepeljék el» újra — de szerző eredeti eszméit valósítsák

meg és az ő utasításai szerint létesítsék a magyar festőiskola «első monumentális műalkotását». Múltán kérdik az elfogulatlanok, miért teszi az elnök most?

Most már meg vannak festve e «banális alakok», a nemzeti szerencsétlenség megtörtént, a fönkelt hangú recipe elkészett, tartogatni kell azt más alkalomra és sajnálattal tapasztalhatja jóindulatú műorvosunk az antik író sokszor ismételt szavainak valóságát: «Principiis obsta, sero medicina paratur».

A nagyérdemű elnök mostani kritikai programbeszédéről tehát az a rövid véleményünk, hogy kritikája korán jött, művészeti recipéje pedig elkészett.

A mi pedig az ő hazafias programjának érdemét illeti, tartozunk az igazságnak azzal az elismeréssel, hogy az igen szép álmkép, és hiszszük, hogy a hazafias művészet bizonyára lelkesülten megvalósítaná — ha lehetséges volna.

Magyar mythológiánk a szó szoros értelmében nincs, azt a *Magyar mythologia* nagyérdemű szerzőjének fölösleges bőven magyarázni.

Költözködő harczos, félig nomád népek nem érnek reá mythosi képeiket személyes lényekké tömöríteni, ha egyébként meg is volna hozzá a kellő képzelők.

Vándor elődeink még Európában sem értek reá e személyesítési, kidomborítási folyamatra; a mikor pedig idejük s alkalmuk lett volna, reájok jött a keresztyén egyház és megakasztotta a mythos-képződést, pusztítván, írtván mindent, a mi pogány volt.

A hazai hősmondákkal is így vagyunk. Alig mentettek meg a kronikások belőlök néhány töredéket; a mi maradt, nem volt elég, hogy belőle életerős népeposz képződjék.

E részben némely román és germán népek nálunknál szerencsésebbek. Keserű ironia gyanánt hangzik a tudós főpap tanácsa, hogy művészeink e szerencsésebb nemzetek példája után indulva, ősi népepikánk jeleneteit varázsolják nyilvános intézeteink falaira. Mythos és epos képződésének kora lejárt; se tudós, se költő vagy művész nem hozza helyre e részben nemzeti veszteségünket.

Van néhány mondatöredékünk, vannak keresztyén legendáink, van néhány kedves tündérmese, vannak népballadáink és maga harcziás történetünk is gazdag regényes epizodok-

ban — de mindezek nem pótolják azt a kárt, melyet a hittérítők rajongása a nemzet költői örökségén, a nemzet őshagyományain ejtett. Ősmúltjának emlékezete majdnem nyomtalanul kiveszett nemzetünk öntudatából s a nép üres álomképnek nézi, ha költő vagy művész az őshajnal szürkületét ködös alakokban varázsolja szemei elé.

Különös bizonyítékát látom mestereink helyes művészi tapintatának, hogy nem használták föl az operaház falait ily álomlátási kísérletekre.

A mi már most a hazai történetből meritendő témákat illeti, maga a nagynevű szónok sem hiszi, hogy az operaház arra való hely, hol a nemzet hőstetteit örökítsék művészeink. Érezte, a midőn történelmünkben oly epizodokat keresett, melyek a zeneművészettel kapcsolatban vannak. Néhányat föl is sorol tervvázlatában. Ily jelenetek volnának: az esztergomi és székesfehérvári dalünnepélyek «első szent királyaink korában», ilyen volna Arnold szerzetes zenei előadása, a midőn Astrik udvarán antiphonáit mutatja be, ilyen a keresztes vitézek énekünnepélye Székesfehérvárrt és Ezzo szerzetes költő verses előadása ugyanott.

Azután következnének Mátyás fényes udvara, Balassa Bálint dalai és tánczai, az Eszterházyak udvari hangversenyei s a jelenből Liszt Erzsébet-oratoriuma és koronázási miséje, Vörösmarty főkelt ódáinak illusztrálása, Wagner magyarhoni apostolkodása stb. stb.

Ily fajta jelenetek ábrázolása ellen, föltéve, hogy művészi földolgozásra alkalmasak, alig lehet kifogás; ellenkezőleg kívánatos, hogy majd valamikor egy zeneconservatorium freskóinál művészeink e jó tanácsot megszíveljék.

De mielőtt ilyesmi megtörténhetnék, szükséges, hogy hazai történettudósaink és archæológjaink kutassák és dolgozzák föl ez irányban elfeledett középkori emlékeinket és tegyék közzé oly módon, hogy emlékezetök a közönségnél ismét megújuljon és festőink is ismerhessék őket.

A művészek nem teljesíthetik a történetírók tisztét, nem kutathatják a hazai zenetörténet rejtett emlékeit.

Pedig részletes történeti ismeretek nélkül mai nap nem lehetséges historiai képeket festeni, mert korhűségre kell törekednie.

Előbbre haladott nagy nemzetek körében a tudomány s

a költészet megteremtette az előföltételeket magas nemzeti historiafestésre. Szorgalmas írók évtizedek óta összehordták és földolgozták a művelődéstörténeti anyagot, a művelt közvéleményt is áthatotta a múlt idők beható ismerete s így lassan megtermettek a viszonyok oly fajta nemzeti műconcepciók megteremtésére, minőket a magas röptű szónok programmjául művészeink elé tűz.

Azért, ha most például Lotz vagy más derék festő csakugyan az Arnold-féle műelőadást akarná megfesteni, és átkutatva a XI. század műmaradványait, Astrik udvara korhű festéséhez meglelte volna a szükséges adatokat, akkor és hajdani művészársai módjára mondatszalogot kellett vala a szereplő szájába adni, máskép senki e hazában (talán Ipolyi Arnoldot és Bogisich Mihályt kivéve) a zenetörténeti nagyfontosságú mozzanatot meg nem értené.

Valóban csudáljuk, hogy művészi ügyekben járatos szakember Pertz krónika- és okiratgyűjteményére utalja a hazai művészeket, hogy ignorálja, Németországban három nemzedék óta mennyire kiaknázták és népszerűsítették minden irányban e régi mű- és művelődéstörténeti kincseket.

Ismerhetné azokat a naiv nemzeti képeket is, melyek ily előismeretek híján hazánkban keletkeztek.

Tehát kár volt Stoehr statistikáját reánk olvasni és abból bizonyítani, hogy Németországban ötven helyen festettek nemzeti képcykusokat a múlt évben. Majd talán évtizedek múlva mi is festünk ilyeneket, ha előkészítjük reá a talajt, mint tették szomszédaink.

Egyébként értjük, hogy a művészegylet elnöke türelmetlen. Értjük nemes ambícióját, mely talán arra vágyik, hogy mikép a hajdani Athénben Perikles nevéhez, úgy most Budapestén az ő nevéhez fűződjenek a hazai művészet emlékszerű újjászületésének nagy mozzanata.

Szerinte oly nagyobb alkotások, mint most az operaház építése, adhatták meg néha a nagy nemzeti művészet ébredésére az alkalmat, említi is a *Fővárosi Lapok* alapján például az athénei Parthenont, Phidias korát. Igaz, hogy a Parthenon egy nagy művészi emelkedés fénypontja. De talán nem fölösleges, Ipolyit, a híres középkori archæologust, arra figyelmeztetni, hogy Phidias és iskoláját Athénben egy szakadatlan

százados műgyakorlat és fejlődés előzte meg s mégis bámuljuk az athéni fejlődés meglepő gyorsaságát és bámuljuk Phidiaszt, hogy évszázados előzmény után is ily hatalmas lökést adhatott az athéni plastikának.

Modern időben a nagy olasz renaissancet, a Rafaelek és Michel-Angelok virágzását is évszázados kitartó munka és fejlődés előzi meg.

De tegyük föl, hogy mai nap a művészek rövidebb idő alatt többet tanulnak, akkor is Ipolyinak legfőlebb egy-két nemzedék után lehetne igénye egy opera kifestéséhez oly nagy reményeket fűzni, mint a minők fűződtek Athénben a Parthenonhoz, Rómában a stánzákhöz vagy a capella sistinához.

Egyébként ne tekintsék művészeink elnökük kifakadásában a sebző fulánkot; ellenkezőleg, fogadják édes örömmel azt a mértéket, melylyel őket a magas látkörökhöz szokott elnöki szem méri, örvendjenek ama hízelgő föltevésnek, hogy ők ezúttal egy csapásra a monumentális magyar nemzeti művészetet megteremtik.

És vigasztalódjanak, midőn antik mythologiai alkotásaik miatt a tudós főpap őket lelki szegénységgel és tehetetlenséggel vádolja; vigasztalódjanak, ha azt kérdi tőlök valóban megdöbbenő pathoszszal: «Hát festészetünknek nem lett volna semmi egyéb mondani valója, nemzetéhez szólva végre egyszer, mint e chablonszerű üres formái dolgok- és alakzatoknak, allegorikai és mythologiai figuráknak minden magasabb bensőbb értelem nélküli ismétlése?!»

Ne nehezteljenek e kérdés miatt és ne vegyék zokon. Mert ha valaki az antik mythologia alakjait «banalisan unalmasaknak», «értelmetleneknek» és «érthetetleneknek» tartja, a ki azokban nem látja az örök emberi szépséget, az nem lehet a főnforgó ügyben elfogulatlan bíró.

Arról lehet vitázni, hogy nemzeti vagy általános emberi thémákkal kellett vala-e nemzeti operánkat díszíteni; de az antik művészet elévülhetetlen szépségéhez nem férhet szó.

Csak a kezdő keresztyénség rajongó egyházgyülekezeteiben lehetett egykor oly elfogultságot és megvetést tapasztalni az emberi képzelem legszebb alkotásai iránt, csak ott lehetett oly sértő nyilatkozatot hallani rólok, a minőt a magyar művészek hivatalos képviselője ezúttal — művészek

jelenlétében a művészházban erős páthosszal ex cathedra kimondott.

Nem féltjük az Olymposzt ily elnöki támadástól. Fínom ízlésű emberek rokonszenve az antik eszmények iránt kiírhatatlan. Túléli az ilyen egyoldalúságból eredő csapásokat épen úgy, mint fönmaradt a legsötétebb századok vandalismusa daczára.

Nem is kételkedem, hogy az operaházi mythologia meg fog tetszeni minden jó ízlésű embernek, föltéve, hogy a derült eszményies szépségek csakugyan szépen meg vannak festve, a mint Ipolyi gáncsai daczára reményleni lehet.

Ha nem hiú ebbeli reményünk, derék festőink nyugodtan megvárhatják az elnök egyéni «közvéleménye» után azt a közvéleményt, mely csak az őszszel, az operaház közzétételénél, fog igazán nyilatkozni.

A ki komolyan meggondolja az új operaház rendeltetését, nem is lehet kétségben a felől, hogy ez épület semmiféle más körből nem vehetők a díszítésére thémák, mint az általános, eszményies körből. Mert csakugyan «nemzeti chauvinismus» volna, tiszta magyar nemzeti képkoszorút adni keretül oly zenei ábrázolásoknak, melyek menten minden földi határtól, kor- és helykülönbség nélkül az egész emberiség zenei örökségét karolják át.

Igaz, legdrágább nekünk e házban is, mint mindenütt, a magyar nemzeti zene. De valljuk be elfogulatlanul: operaházunknak hazafias irányán túl szélesebb, általánosabb a rendeltetése. Minden szakértő, *Hunyady László* és *Bánk bán* iránti előszeretete daczára, készséggel elismeri, hogy hazai zenénk drága gyöngyei mégis csak parányi helyet foglalnak operánk európai színvonalra törekvő játérendjében. Az egyházi főúr zenei életünk hullámozó folyamától kissé távol áll, különben tudhatná, hogy operánk föltáruul minden zenemű előtt, bárhol legyen hazája, akár olasz földről, akár Francia- vagy Németországból származzék.

Tehát helyes fölfogásról tanúskodik, hogy nemzetközi tartalomnak általános emberi jelleggel bíró keretet adtak művészeink.

Már pedig nem ismerünk művészi eszmekört, mely emberibb volna, mint az antik és a mely az összes régi és modern zeneirányokat inkább jelképezné művészi formákban.

Mert nincs az összes emberiség történetében nép, mely tágabb tért engedett volna a zenének iskolában és életben, vallásos szertartásaiban, valamint öröm- és gyász-ünnepeiben, mint tette az ó-görög.

És nem is volt még nép, mely annak, a mit látott, gondolt és érzett, oly tökélyvel bírt kifejezést adni költészetben és művészetben, mint az ó-görög.

Innen van, hogy arra is, a mi legkevésbé alkalmas plastikus ábrázolásra, a zenei hangulatok és hatások finom árnyalataira is, a naiv idylltól a túláradó tomboló dythirambusig a görög véső bámulatos tökélyvel bírta megtalálni a legmegfelelőbb művészi formát.

És ezzel nem mondtam újságot, tudja ezt minden művész, tudja ezt az egész művelt emberiség — csak a művészegylet elnöke nem érezte volna még soha az antik művészet szépségeit?

Minő szegényes és ügyefogyott e képzelmes allegoriákkal szemben, mit a középkori művészet teremtett!

A kritikus elnök nem veti meg az örökös ismétlődő angyalok legioit s azt a néhány muzsikáló szentet — e szegényes phantáziában nem látja a «banális» képzelmi fogyatkozást.

Ellenben szól «unalomról», «értelmetlenségről», «egyformaságról», midőn alkalma volna egy áldott művésznép végtelen változatosságú dús képzelmet magasztalni.

Honnan e tévelygő ellenszenv? Miért gyűlöli oly szenvedélyesen egy humanistikus műveltségű főpap azt az olympust, melyet dicső elődei a renaissanceban oly nagyra tartottak?

Talán azért, mert az orthodox egyházi művészet is irtózik az emberi test szép formáinak leplezetlen ábrázolásaitól? Gyűlöli őket, a miként rajonganak érettök az operaház művészei. Ítéljen köztök a művelt közvélemény. Mi részünkről egy perczig sem habozva, a művészekhez állunk.

Se elnöki beszédek, se tapsoló közgyűlések nem fogják az olympust megbukatni. Kicsinyes támadások daczára is örökké fog az élni, mert örökké való és halhatatlan.

É R T E S I T Ő.

*Szeretve mind a vérpadig. Történeti regény a Rákóczy-korból.
Írta Jókai Mór. Öt kötet. Buda-Pest. Az Athenaeum részvény-
társulat kiadása. 1882. Ára az öt kötetnek öt forint.*

Midőn e regényt végig olvastuk, Sand György következő soraira kellett gondolnunk: «Mindenütt föltalálod az igazságot; ott érzed lüktetését a művészetben ép úgy, mint a történetben, a drámában úgy, mint a fejtegető előadásban, a szépben úgy, mint a hasznosban. Nevezhetnők azt a szép hasznosságának és a hasznos szépségének.» Lám, Jókai is híres regényíró, de nem így gondolkodik az igazságról. Semmibe sem veszi azt, a mit Sand a szép hasznosságának nevez és történelmi regényt írván, egyenlő megvetéssel mellőz minden történelmi és lélektani igazságot.

Thaly könyve Ocskay Lászlóról keltette föl érdekét II. Rákóczy Ferencz kora iránt. Komoly történetíró, ki hozzávetéseiben óvatos, ítéleteiben tárgyilagos és előadásában a történeti styl méltóságára törekszik, nem hatott volna úgy Jókaira, mint Thaly, ki a szorgalommal fölhalmozott anyagból nem bírja kiválasztani a lényegest, ki majd képtelenül hiszékeny, majd könnyelműen találékony és hozzá még nehézkes pedáns létére a pikáns részleteket sem veti meg. Több nem kellett Jókainak. Egészen Thaly után indul, átveszi minden alaptalan leleményét, követi naiv fölfogását, a kölesönzéseket, melyek magokban is ferdtések, még jobban elferdíti és eltorzítja a történelmi rajznak azon részeit, melyek a Thaly keze alatt nem szenvedtek. Hadd mutassa néhány példa, hogy mikép alakítja át a történelmet a Jókai phantáziája.

Ocskay közvetlen lakodalma után vezéri kötelességeinek egy részét nem teljesítette a kellő buzgalommal. Hibáját már Thaly is

rikítóan túlozza és egészen a maga fejéből azt beszéli, hogy Ocskay a fejedelem sürgető rendeletei daczára sem mozdúlt ki helyéből. Jókai e költött rendeletekkel nem éri be, szerinte a fejedelem kiküldi Ocskaynak egyik alvezérét egy szakasz huszárral, hogy erőszakkal vigyék el hazulról Ocskayt, ha a jó szó nem használ. Thaly azt is beszéli Ocskayról, hogy 1703 előtt XIV. Lajos hadseregében is szolgált, mi szintén nem áll, de Jókainak ez is kevés. Szerinte sokáig időzött Ocskay Franciaországban és ott annyira megkedvelte a francia tragédiát, hogy magyarra fordította Racine (!) *Horatiusait* és egy csata után következő lakoma közben előadhatja a «magasztos gondolatokkal» telt darabot. Pedig Ocskay nem műveltségéről volt nevezetes és csatái után bizonyára jobban szeretett tivornyázni, mint a műértő kurucz közönség előtt Corneille verseivel a Racine dicsőségét nevelni. Általában csak bátor és olykor szerencsés lovas tiszt volt, de korántsem nagy hadvezér, vagy csodálatos hős, mint Jókai képzei. Mert nemcsak nagyítja fegyvertényeit, hanem úgy írja le azokat, mintha egy mesebeli hősről volna szó, kinek a valóság szokásai és nehézségei csak arra valók, hogy ne törődjék velök. A tiszabecs-i átkelés története eléggé ismeretes. Rákóczy e nagy jelentőségű sikerét részben Ocskayék bátorságának köszönhette, de leginkább egy kósza hír elterjedésének, mert annak hallatára a császáriak elfutottak, úgy hogy a fölkelők bántatlanul kelhettek át a Tiszán. Jókai regényében ez átkelés máskép van megörökítve. Ocskay parancsára a huszárok meztelenre vetkőznek s a kardokat fogaik közé szorítják. Így úszsák át a Tiszát, «rohannak üvöltve, mint a vadállatok, kaczagva mint az ördögök», de midőn szorongatni kezdik őket, előrohan az Ocskay csapatja. Ocskayn sincs semmi, «csak a derekán átkötött széles török öv s kezében egy szál kard: egy ércz lovagszobor, mely megelevenült . . . mint a centaurok mintaképe vágatott az ellenfél legsűrűbb tömege közé, villámcapásokkal sújtva jobbra-balra». Természetes, hogy elpusztúl a labancz. Hogy is vívhatna meg kaczagó ördögökkel, kiket a centaurok mintaképe vezet? És hozzá a paradicsomi jelmez az ütközetben, a tizenhatszadik század elején és a Tisza partján! Sokat kigondol az erős phantásia.

Wsetin városának megvétele szép sikere volt Ocskaynak. Leginkább gyorsaságának köszönheté, hisz meglepte a nem nagy és aligha jól fölkészült őrséget, mely tartós védelemre nem gondolhatott, mert a helység körül ép a megrohanás idején kezdették el az erődítési munkálatokat. «Ha ott érhatték volna — így ír Beresényi, Löwenburg és Krumpach generálisokat, kik egy nappal előbb mentek ki

onnan, sokkal híresebb szerencsésük lehetett volna ; így is jobb semminél». Jókai szerint, hogy ezt a hatalmas erődöt, a minek védműveit ez előtt egy héttel vizsgálták meg Löwenburg és Krumpach tábornokok s bevehetetlenekül fogadták el — hogy azt megrohanja . . . egy kuruczhad — meztelen karddal a kezében . . . azt nem gondolhatta ki más, mint a kinek terhére van az élet.» Ocskay mindenütt maga tört előre a zászlóval kezében ; s úgy kiabált a hajdúira : ne féljetek semmit. Nem lőnek itt másra, csak én reám. Őt pedig nem fogta a golyó. Ismét a mesebeli tündérhős lett.»

Tehát egy mese a történeti hírnevű tündérhősről. Mesében sok lehetséges. Ott megeshetik, hogy egy Ocskay vezérének nevező tiszt így beszél Bercsényivel, a főtábornokkal : «a vezéremet ne sértse meg kegyelmed, mert az olyan jó katona, mint más ; az asszonyát pedig épen ne vegye a nyelvére, mert ha azt teszi, bizony mondom, akármilyen nagy ember kegyelmed, de keresztülesünk egymáson.» Mesében lehet elferdíteni a történeti jellemeket és viszonyokat, lehet a mai programok és vezérczikkék nyelvén szólaltatni meg egy feudális korszak aspiratióit. De valódi történeti regényben a költő nem mond le phantáziája szabadságáról és mégis tiszteli a történeti igazságot. Fölfogását megtámadhatja a kritikai történetírás, elég az, hogy nem tarka kalandok végett, hanem belső szükségből, vagy legalább komoly szándékkal fordult a múlthoz és örök dicsőséget szerzett, ha a köztudat a történeti hagyományokat nem bírja elválasztani mind attól, a mivel a költő teremtő képzelete körülvevé azokat. Ellenben a Jókai teremtő képzeletétől nem féljük a történeti hagyományokat. Regényének alakjait és meséjét könnyű lesz elfelejteni.

Hogy is kelthetnének alakjai tartósabb érdeket, mikor nincs semmi valóság bennök? Nem értjük őket, csak azt látjuk, hogy járnak-kelelnek, hogy mind a jóban mind a rosszban meg nem állanak a féltúton és hogy általában sok bennök a hiúság, az érzelgős ábránd, a színészes magatartás és bohóc természet. Mintha a költőt, ez alakok teremtőjét, nem háborgattak volna az élet és az emberi természet rejtélyei, mintha csak kaczerkodott volna a szenvedélyekkel, s kevés hite és kevés csalódása lett volna. Azért oly hiszékeny, azért képzileg oly emberekről, kik nincsenek alávetve földünk nehézségi törvényének, hanem a menny, vagy a pokol légköréhez illenek, vagy épen egyszerre mind a kettőéhez, mint például Ocskay László, regényünk első hőse.

E csodalénynek oly könnyű levetni az egyik természetét s egy másikat venni föl helyébe, mint a színésznek jelmezt cserélni : ma a bölcset, holnap a bolondot adja, ma fél isten, holnap törpe lélek.

Jókai így szólíttatja meg regénye egyik személye által: «Te nem maradsz sokáig magadhoz hasonló. Egy indulat, egy szenvedély, egy harag, egy sértés, egy tüzes pillantás megfordít s önmagad ellenkezőjévé tesz».

Ez volna hát jellemének nyitja. Igaz, hogy Ocskay minduntalan ellenkezője annak, a mi azelőtt volt, de annak nincs értelme, hogy nem marad sokáig magához hasonló, mert nem tudjuk, hogy milyen volna, ha hű maradna önmagához, vajon mikor látjuk igazi természetét?

Három részre oszthatjuk föl pályáját. Első föllépésekor kalandor. Mint fölszentelt szerzetes kiszökik a kolostorból, katonának áll, egy szép özvegy miatt megív bajtársával, Tisza Istvánnal és megöli azt, de mivel büntetésül levágták az egyik fülét, átszökik a törökhöz, mohamedánná lesz, majd megtagadván a prófétát is, a francia királyhoz szökik, kinek testőrségében tisztté lesz, azonban Lajos király «testét sem védte meg», hanem egy kalandorokból toborzott csapatral némi viszontagság után Rákóczyhoz szökik. Ez a regény előjátéka. A kalandorság Ocskay szívének az «őstermészete», mint Jókai mondja. De a függöny legördül, megkezdődik az előadás és az előtérben ismét ott látjuk Ocskayt, de mennyire megváltozva. Az őstermészet le van mosva. Pedig nem lépett közbe semmi indulat, szenvedély, harag, vagy sértés. S mégis az elvtelen, a hitetlen, izgága és szeleburdi kalandorból elvált hazafi lesz, ki lelkesült híve Rákóczy-nak és a szabadságnak. A csatában soha nem látott csodákat mivel s magatartása mégis higgadt és lovagias, szelleme művelt, kedélye lágy, majdnem epedő. Tisza Ilona, a megölt bajtárs húga, a «szentek glóriáját látja feje körül derengeni». És egy ideig úgy látszott, hogy a fiatal leányt nem csalták meg ábrándjai. Regénybeli pályájának e második szakában Ocskay oly gyöngéden szerető férj, hogy hozzá foghatót ritkán találunk. Hiában csalogatja az udvar szép ügynöke, a kaczér özvegy, a kinek kedvéért egyszer embervért ontott, a nejehez és hazájához hű Ocskay keményen visszautasítja a csábítót. Igaz, hogy életének e virágkorában is tesz és beszél sok léhaságot. Hisz ő nem maradhat sokáig magához hasonló. Így midőn mézesheteit éli, nem akar a táborba menni. A kapott rendeleteket föl sem bontja, a szemrehányásokra így felel: «Mit törődöm én a gyalázzattal? Arczúl ütnek, leköpnek? A feleség letörli, megcsókolja a helyét — s nem fáj többet», pedig néhány lappal azelőtt az van írva róla, hogy derék katona, ki «tudja, hogy nem szokás a vezér parancsára feleleteket adni: azt csak

teljesíteni kell». Mintha a szerelem és becsületérzés szükségkép megsemmisítenék egymást, mintha néhány lappal azelőtt nem maga Jókai beszélte volna el, hogy Ocskay hősi és lovagias magatartásával küzdötte ki Tisza Ilona szerelmét. De kár volna ezt tovább feszegetni, elég az, hogy az ily kisebb-nagyobb visszaesések daczára is, élete második korszakában, mely körülbelül a trencsényi csatáig terjed, a férfiak és nők egyaránt bálványozzák Ocskayt. Több jót nem lehet férfúróól mondani, mint róla mondanak. Azonban egyszerre ingadozni kezd és végre elbukik. «Az egész valója reszket, az az egész valója, a minek neve hős, hazafi, derék ember, hű férj, családapa». Ez a való meghal és «föltámad helyette a kalandor. Az őstermészete szívének visszafoglalja egész valóját». Így tehát világos, hogy Ocskaynak két természeté volt. Hogy az egyik valónak van nevezve, az nem lényeges. De hát lehet az embernek két természeté? Lehetséges, hogy egy ember természetében vannak ellentétes elemek, melyek különböző arányokban hatnak tetteire, de hogy két egészen különböző természeté legyen, hogy az egyik meghaljon és a másik föltámadjon, azt nem könnyű elképzelni. És mi okozta Ocskay második természetének halálát? Hiúságát sértik a Rákóczy táborában, alaptalanul gyanúsítják hűségét és midőn még semmit sem vétett, már veszve hiszi magát ellenségei celszövényeinek hálójában. Hozzá még katolikus érzelmeit is sérti Rákóczy politikája. Azért fogékonyabb immár Ozmondának, a kaczer ügynöknek csábításai iránt. Mellőzzük, hogy mennyire ellenkezik mindez a történeti igazsággal, hogy még Jókai regényében is sokszor érdemén túl tüntetik ki Ocskayt és csak ritkán becsmériik, hogy igen kapóra van előrántva a hajdani mohamedánnak catholicismusa, hogy Jókai csak említi, de nem bírja föltüntetni azt a kényszerű helyzetet, melybe Ocskayt ellenségei ármányai sodorták. A földolog az, hogy mind azok után, a miket Ocskayról hallottunk, nem vártunk volna ily komoly fordulatot hiúságának megsértése esetére, vagy nem meglepő-e, hogy a csodalényt, kiben egyebek közt a centaur vérmérséklete, a philosoph komoly becsvágyával és a költői kedély lágyságával egyesült, alaptalan gyanúsítások, léha becsmérések annyira kihozzák sodrából, hogy elhagyja Rákóczyt, a kit imádott, hogy elhagyja a pártot, mely szerinte a szenvedő hazát védte és oly párthoz áll, melynek lelkiismeretét «a hazafiak vére, a milliók jajkiáltása, a századok átka és a lánczok esörgése» zaklatják? És mit tett neki szegény felesége, hogy többé iránta sem érzi magát kötelesnek a hűségre? Mi köze van a közpályán kapott sér-

tésnek szerelméhez? De nyugodjunk meg abban, a mi megtörtént. Ocskay életének harmadik szakába jutott. Östermészete föltámadt és iszonyodva látjuk, hogy hosszú téli álma alatt szörnyű elemekkel gyarapodott. Ocskay dühöng hazája ellen úgy, hogy Heister táborában is iszonyodnak tőle, fölgvújtatja Tiszáné házát, mikor anyósa annak tornáczán kiterítve fekszik, és Ozmondának eladja testét, lelkét. De a legcsodálatosabb az egészben az, hogy Ozmonda mellett még nejét is szereti. Az egyik fejezetben még mindig a leglívebb és leggyöngédebb férj, a másikban meg szilaj és dorbézoló szerelmes, mintha két különböző szíve volna. Valóban maga Jókai így kezdi leírni hősének egy találkozását Ozmondával: «Ocskaynak nagyott dobbant a szíve: a rosszabbik szíve». Tehát háromféle természet és kétféle szív. Szóval derék viaszbáb a jó Ocskay László, kiből egy ötkötetes regényen át mindent lehet csinálni. Kedvese, Szűnyoghly Ozmonda, szintén igen rejtélyes jellem. Nem tudni, vajon szívtelen kaczer-e vagy éppen önfeláldozó szerelmes? Magyar grófnőnek született s nem átallja a sebesült Ocskayt apácza ruhában ápolni, sőt még sátrába is lopózik cigányleánynak öltözve, szemérmetlen kaczersággal és dévaj dalokkal ingerli, hogy hálójába keríthesse. S vajon miért feledkezik meg mindarról, a mivel nemének és rangjának tartozik? Vajon a politikai ügynök szerepét veszi e komolyabban, vagy inkább higyük-e szerelmesnek? De miért nem elégszik meg a hűtlen férjjel, minek neki még a hűtlen hazafi is? Vagy igazán hiszi, hogy törvényes neje lehet Ocskaynak, ha ez labanczczá lesz? Hihetjük-e, hogy oly nagy súlyt helyez viszonyának törvényesítésére, mikor azt látjuk, hogy ország-világ előtt mint Ocskay kedvese szerepel és hogy ennek hűszegése után mindenre gondol, csak arra nem, hogy házassága végrehajtassék? Hihetjük-e, hogy mélyen sérti őt Ocskay hűsége Tisza Ilona iránt és az ellene elkövetett durvasága, mikor képes részt venni kedvese oldala mellett egy féktelen orgiában, hol a szépségökről híres verbói asszonyok és leányok középett Ocskay meg akarja érdemelni a «Nero» nevet? Avagy azért teszi ezt, hogy vesztét elősegítse? Hihetünk-e bosszúvágyában, hisz megöli magát Ocskay sírján? És hihetünk e önfeláldozó szerelmében annak, kit maga Jókai komédiásnak nevez? Mindezek megoldatlan kérdések, de nem érdemes sokat törődni velök. Hadd ingadozzék Ocskay kedvese a mennyei és pokoli végletek közt, hitvese annál határozottabb jellem. Csupa nektár és ambrózia. Mindent megbocsát férjének, a ki meggyalázta anyja tetemeit, a ki megszegte honfi esküjét, a ki tiltott viszonyban él egy hitvány nővel.

a ki megölte bátyját és tettét nyolcz éven át titkolta előtte. Megbocsátja neki még azt is, hogy kedvesének házába viszi, noha ezt ritka nő bocsátaná meg férjének. Igaz, hogy midőn megtelt a mérték, nem akar többé találkozni vele, de azért törhetetlen hűséggel ragaszkodik hozzá. Ily minden lehető és lehetetlen ére-nyekkel földísztett nőalakokat könnyű kigondolni és nem nehéz megalkotni, azért találkozunk velök oly sűrűen rossz regényekben és drámákban, de hiába erőltetik nagylelkűségöket, nem bírnak meglatni, mert csinálnányok és többnyire félreértett olvasmányok maradványaiból vannak gyúrva. Ilyenek a regény főalakjai. Semmivel sem különbek a másodrendű szereplők, sőt némelyrésze még hóbortosabb.

Hogy ily emberek mit tesznek, vagy mit nem tesznek, azt komolyan fejtegetni nem lehet. Azért nem sokat szólhatunk a regény meséjéről. Tulajdonképen meséről itt alig lehet szó, mert Jókai csak a Thaly történelmi életrajzát dolgozta át minden kerekdedség nélkül. A regényes részletek föltalálása is egyrészt a Thaly dicsősége, igaz, hogy a Jókai képzelete sem nyugodott, kivált Ocskay és Ozmonda viszonyának rajzában, de mint épen e példán láttuk, nem sok a köszönet benne. Nehéz eldönteni, vajon Thaly történetírása, a vagy Jókai költészete vétett e többet a történelmi igazság ellen? De Thaly-nak kisebb a vétsége, ő csak egy műzsát sértett meg, Jókai ellenben kettőt, pedig Thaly egyiknek sem tartozik nagy hálával, míg Jókai az egyikőtől ritka adományokat kapott, melyeket könnyelműen tékozol.

d.

Az ókori község. Tanúlmány a görög és római vallásról, jogról és intézményekről. Írta Fustel de Coulanges. Fordította Bartal Antal. Buda-Pest. 1883. A magyar tudományos akadémia könyvkiadó hivatala. 8-r. XXII. és 609. l.

E nagybecsű munkának szabatos fordítása sok jeles eredeti művel fölerő gazdagodás irodalmunkra nézve. A classika philologia dicsekedve mutathat Fustel e művére, mely annyi kitünő tulajdonsággal ékeskedik. Ritkán párosúl a mélyreható szakértelem az előadás oly választékosságával, a hasznos a kellemessel, mint az ókori intézmények e mesteri rajzában. Már maga a mű tárgya igen érdekes. A régiek intézményeinek szellemével ismerkedünk meg benne. S e tekintetben a *La Cité Antique* a történetírás legvonzóbb és legtanulsá-

gosabb képét tünteti föl. Nem kevésbé érdeklí a történet-, vagy jogtudóst, sőt minden művelt embert, mint a philologust. Hogy az olvasó e rövid ismertetésből is merítsen némi tájékozódást, megkísértem Fustel művének rövid vázlatát adni.

A régiek intézményeit hitbéli életök tanulmányozása nélkül meg nem érthetjük. De nem modern szempontból kell őket tanulmányoznunk. A mai ember egészen másképp gondolkodik. A régi élet társadalmi intézményei, a jog, a törvény mind a hitből eredtek. Az indogermán népek réges-rég hitték a lélek halhatatlanságát, de úgy képelték azt, hogy a lélek a sírban folytatja életét. Isten veled! — mondák a halottnak — legyen könnyű neked a föld! A tisztességes eltemetéstől és emlékének vallásos ápolásától függ a lélek nyugalma. Temetetlenül maradni valóságos elkárhozás. Bort, ételt hintettek a sírra áldozatképen. Isteni tiszteletben részesíték a megdicsőültnek képelt halottat. A halál csodás titka adta az embernek az első vallást. E cultus jelképe minden ház oltárának örök szent tüze, a ház ős istene. De mivel minden családnak külön ősei, istenei voltak, vallása is minden családnak más és más volt. Minden család maga alkotta isteneit; a családanya volt a vallás főpapja, a titkok tudója s e házi vallás fiágról fiágra szállott. Idegen nem vehet részt a család halotti szertartásaiban, házi cultusában. Nem a természetes érzelem alkotja a családot, hanem a tűzhely és az ősök vallásos tisztelete. A család oly személyek csoportja, kiknek a vallás megengedte, hogy ugyanazon tűzhelyhez fohászkozzanak és ugyanazon ősöknek halotti tort rendezzenek. Csak az a halott boldog a sírban s az válik övének jó szellemévé, kit utódjai áldozatokkal tisztelnek. A férjhez menés fő jelentősége az, hogy a leány vallást cserél, mert atyja tűzhelye helyett azontúl férje tűzhelyét imádja. Két családhoz, azaz valláshoz senki sem tartozhatik. A cultus és a hit köteléke egyesíti a házas feleket; ezért az elválás majdnem lehetetlen. A családnak a halott érdekében nem szabad megszűnnie. A nőtlenség az istenült ősök jólléte ellen elkövetett gonoszság, mert a kinek nincs törvényes utódja, az halála után nem részesülhet vallásos tiszteletben. Egyenes örökösök hiányában a vallás tette kötelezővé valakinek az adoptálását. A cultust csak a fiág folytathatja; a női ágról való rokont nem is tekintették rokonnak. A rokonság alapja nem a születés, hanem a vallás. Rokonok azok, a kik egy elődnek áldoznak. Már pedig a nő, ha férjhez megy, férje cultusára tér, megvált saját őseitől. Valamint a családot, úgy teremtette ez a vallás a társadalom minden viszonyát. A tűzhely föltételezi a földet, mint birtokot.

Elszigetelt vallás, elszigetelt sírbolt, elszigetelt ház. Tulajdonjog nélkül a tűzhely bolyongóvá válik, a családok összeegyezőnek, a halottak el lesznek hagyva és nem lesznek cultusok. Ezért a földbirtok kisajátíthatatlan, elkobozhatatlan, lefoglalhatatlan. A vallásnál fogva csak a fiú örököl. A legidősebb fiú a család atyja, a vallás feje; a többi csak szerelem gyermeke. Innen származik az atya példátlan hatalma és tekintélye. Az egész vallás benne honol. Fiát eladhatta, megölhette, övét eltéhlhette. De vétségökért is ő felelős a törvény előtt. A régi erkölcsiség nem ismerte a felebaráti szeretetet, mert az idegent kizárta a családból, de legalább házi erényre oktatta az embereket.

De idővel mégis elkerülhetetlen volt a családok közeledése. Két család nem vegyülhetett ugyan, de egy másik cultus megtartása végett szövethetett. Így alakultak a curiák és a tribusok. Tágult a vallási eszme. A belső vallás mellett egy külső, természeti vallás is fejlődött: az olympusi istenek cultusa. E két vallás jó egyetértésben élt egymással. A természeti vallás alkalmasabb volt az egyesülés fejlesztésére. Lassanként az Isten foglalta el a főhelyet a vallásban s az azelőtt istenített oltár az ő oltárává törpült. A tribusok egyesülése megalkotta a községi államot. Az állam szövetsége teljes érvényben hagyta a vallás megállapította magánjogot. Az államot is a hit teremté. A város nem egyéb, mint közös isteneket imádó nagyobb ház. A város alapítója isteni tiszteletben részesül. Aeneas nem hős, hanem pap, isteni alapító. A város ép úgy kizárja az idegent, mint a család. Minden városnak megvannak a maga istenei. Még Jupiter is annyiféle van, mint város. Ha a várost legyőzték, istenei is le voltak győzve. Valamint a család szertartásának első alakja az oltáron főzött étel közös elfogyasztása, úgy az állam szertartása is ily lakomából állott. A nyilvános élet minden cselekvényében szükséges volt az istenek közbenjárása. Háborúban, békében a vallás uralkodott. Az állam vallása kicsinyes hitágazatok és aprólékos cerimóniák vegyülete. Nem a dogma a fő, hanem a formula. Az állami vallás főpapja a király. A tisztviselők szintén végeznek vallási functiót. Jog és törvény a vallásból eredt. Sokrates eldobja az életet, mert a törvény parancsolja. Leonidásék a törvénynek hódolva hullnak el. Polgár az állam cultusának részese. Az idegent kizárják. Kevesebb bajjal járt egy hadüzenés, vagy új törvény alkotása, mint idegennek polgári joggal való fölruházása. Neki nem volt a városban semmi joga, a törvények sem védelemeztek. A mint két családhoz, úgy két városhoz sem lehet tartozni.

A haza földje szent ; a hazaszeretet a legfőbb erény. A számkivetés a legnagyobb büntetés, valóságos kiátkozás. A számkivetett hazájával együtt isteneit is elhagyta. Neje máshoz mehetett férjhez. Atyai hatalma megszűnt. A városok elszigeteltsége is a valláson alapult. Két város közt semmi sem lehet közös. Ezért nem volt Görögország soha egységes állam. Két város két, különböző istennel bíró vallásos társaság volt. A régi ember minden lépését a vallás szabályozza. Az ember rabja volt a vallásnak és az ezt képviselő államnak. Személyes szabadság nem volt. Az állam mindenható volt az egyesekkel szemben. Azonban a hit változtával változnia kellett az államnak is. Mert az egyén jogainak felszínre kerültével le kellett dőlnie a patriciusokat a plebejusoktól elválasztó falnak. A plebejusok eredetileg a tűzhely nélküli, tehát vallásból kizárt emberek osztályát tették. A plebs lakóhelye a szent városon kívül van. Számára nincs jog, nincs törvény. Valláson, törvényen, társadalmon, családon kívül állott. De a történelem egy hosszú korszakán keresztül tartó heves küzdelmével végre is kivívta magának emberi és polgári jogait. A forradalmak hosszú sorából állott e küzdelem. Segítségökre voltak a királyok. Mert az arisztokratia önérdékből elnyomta volt a politikai királyságot, csak a vallását hagyta meg. A királyoknak tehát gyakran kerekedett kedvök, hogy a patriciusi genset gyöngítsék ; ezért szövöttek a néppel. Solon törvényhozása a clienseket is fölszabadította rabszolgái helyzetökből. Végre a patriciusok monopolizált vallásán győzött a plebs nagyobb száma. Vallást és emberi méltóságot szerzett magának. Midőn Rómában a tribunusi hivatalt kivívta, ezzel mindent megnyert. Az ő-régi örökös jogú vallásból, mely hosszú időn keresztül kormányozta az embereket és közöttök különbségeket állapított meg, nem maradt meg több a külső formánál. A plebejusok négy századon keresztül küzdöttek ellene és legyőzték. A jog változott : nyilvánossá lett. Azelőtt a vallás szabta meg a törvényt, most a nép akarata. Állami érdekre kezdték helyezni a községi államot. A hagyomány hatalma megszűnt. A politika nyert elsőséget a vallás fölött. Solon Athénében, Servius Rómában demokratiát alapít. A polgár egészen az államnak szenteli magát, háborúban vérét, békében minden idejét. Az elvek és jogok harcát az érdekek harca váltja föl. Gazdagok és szegények állanak egymással szemben. A demokratiából demagogia lett s ez teremté a tyranusokat. Lassanként azonban minden megváltozott, mert a hit más lett. Föllépett a philosophia és tisztultabb eszméket hirdetett, melyek egységes nagyobb társadalmat kívántak. Róma politikája mindenütt megdön-

tötte a községi kormányt. Róma ugyanis nem volt elszigetelt; a legkülönbélebb elemekből állott. Minden legyőzött népet, cultusával, isteneivel együtt magához csatolt. A meghódított népek kénytelenek voltak belépni Róma községi államába, mert a ki római polgár nem volt, az semmi sem volt. A római községi állam legtovább fönmaradt, de magától átváltozott s egy új hatalma alatt tizenkét nagy nép egyesületévé lett. Így tűnt el a régi községi kormányforma. A kereszténység megváltoztatta a kormányzás föltételeit. Ennek győzelme jelzi az ókori társadalom végét. A kereszténység elválasztotta az államot a vallástól, a jogot a hittől. Egy hitbeli meggyőződés alakította meg a régi társadalmat. Módosultával a társadalom forradalmakon ment keresztül; eltűnével megváltozott. Ilyen volt a régi idők törvénye.

Futólagos vázlatunk véget ért. Bizony rideg csontváz; hiányzik belőle az élet, melyet Fustel művére lehel. De legalább az elégedetlenség érzete, melyet ismertetésem kelt az olvasóban, magához a könyvhöz tereli szíves figyelmét. Nem is lehet azt pótolni semmiféle ismertetéssel. Átültetésével Bartal valóban szolgálatot tett irodalmunknak.

CSENGERY JÁNOS.

Magyar zsidó Szemle. Szerkesztik Bacher Vilmos és Bánóczy József. Buda-Pest, az Athenaeum részvénytársulat kiadása. 1884. 1—4. füzet. (Megjelenik 10 havi füzetben; ára hat forint évenként.)

Voltak már eddig is magyar nyelven szerkesztett közlönyei a zsidó felekezetnek hazánkban. A 60-as és 70-es években jelent meg a *Magyar Izraelita, Izraelita Közlöny, Magyar Zsidó* több évfolyama; e lapok leginkább a hitközségi belső viszonyoknak valamint a hitfelekezeti szervezkedés ügyének voltak közlönyei. Voltak magyar zsidó évkönyvek is. A legelső *Magyar Zsidó naptár és évkönyv* 1848-ban jelent meg «a honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő pesti egyeslet» által kiadva; terjedelmes czikkeket találunk benne többek között az egyesület titkárától Diósy Mártontól, az akkoriban papjelölt Einhorntól (Horn Ede) stb.; a második 1861-ben látott napvilágot Mezei Mór szerkesztése mellett; 1875-ben következett egy harmadik, melyet Kiss József adott ki.

Mináezek kísérleteknél magasabb föladatot tűzött ki a czimben

jelzett folyóirat, a melynek első négy füzete fekszik előttünk. Tévedne ki azt hinné — pedig eleinte sokan úgy vélekedtek — hogy ez új folyóirat a művelt zsidó körök részéről visszahatás akar lenni egy — reméljük ephemer áramlat ellen, mely e fücsa néven: antiszemitizmus jár be országot-világot. Az előttünk fekvő négy füzetben biz' édes keveset találunk e vágásból valót, és a szerkesztők nagyon helyesen cselekesznek, ha ezentúl is maradandóbb értékű dolgok felé fordítják figyelmöket és magasabb szempontokból válogatják meg a folyóiratukban kiadott munkákat. A negyedik füzetben találunk egy cikket ily czímen: *Az antiszemitizmus eredete és történeti okai*, de ez sem vitázó cikk, hanem historiai dolgozat, mely az ókori népeknek a zsidó faj iránt táplált érzületeit adja elő. A szerkesztőség programja, melyet az első füzet elején találunk, e tekintetben is biztatólag hat reánk. A *Magyar Zsidó Szemle* a művelt magyar zsidó közönség sokkal nemesebb szellemi szükségletének akar eleget tenni és ez által kétségen kívül a nem zsidó olvasónak is, még pedig épen a mai időviszonyok között, sok érdeklélő tanúlságos és tájékoztató olvasmányt nyújtani.

A magyar irodalomban, kivált az újabb időben, eddigelé csak nagyon gyéren s alig számbavehetőleg volt képviselve a zsidóság vallása, ennek intézményei s a vele kapcsolatos fontos irodalom tudományos története, úgy hogy a ki ezekről a mai tudomány színvonalán kívánna tudomást szerezni, a külföldnek e híres gazdag irodalmához kénytelen folyamodni. A külföld művelt országaiban ez irodalom útát tört magának az általános műveltségbe és legfőbb képviselői között ott találjuk a keleti tudomány néhány kitünő képviselőin kívül főleg a protestáns theológia egyetemi tanárait, kik azon benső kapcsolatnál fogva, mely szaktudományuk és a héber régiség között létezik, ennek mind alaposabb s behatóbb tanulmányozásába mélyednek. E tanulmányok nem zárkoznak az iskola négy fala közé, hanem kibatnak az általános műveltségre is. Mindenki meggyőződhetik erről, a ki az angol, német, francia, holland szemléket forgatja; sűrűen fog találkozni a legjelesebb írók tollából dolgozatokkal, melyek a bibliai tudomány haladását a művelt közönség számára időről időre összegezik. Érdekes följegyezni e kapcsolatban, hogy Amerikában e folyó év márczius havától kezdve *Hebraica* cím alatt egy angol nyelven szerkesztett tudományos havi folyóirat indult meg, melynek szerkesztői Stracka, berlini egyetem theologiai tanára. Haupt, jeles ékíratbúvár, ki ez időszert Bostonban tanárkodik és Harper, szintén amerikai főiskolai tanár.

Nálunk kevés az az ösztön, melyet az általános műveltség e téren a theologia részéről nyer, és az a sajnos állapot, a melyben fontos ismeretek hazánkban leledzenek, főképen a theologiai irodalom pangására vezethető vissza. Másképen voltunk ez irodalommal a XVI. és XVII. században, midőn az erdélyi theologusok a bibliai tudomány ekkori európai színvonalát képviselték hazánkban és midőn a leideni tanárok a Tsepregiek és Verestóiak héber búvárlataira dicsekvéssel hivatkoztak, mint növendékeik munkáira.

De térjünk ismét vissza a czímben jelzett *Magyar Zsidó Szemlére*. A lézagot, melynek létezését a fentebbiekben konstatáltuk, irodalmunkban e *Magyar Zsidó Szemle* lesz hivatva kitölteni, midőn a héber történelmi, vallási és irodalmi régiségekre nézve tájékoztató essay-cikkeket fog közzé tenni. Természetesen nem kizárólag a tudományos kutatás ez ágának szenteli figyelmét. De a négy első füzetben megjelent cikkek komoly tudományos, teljesen tárgyilagos magatartása azt engedi következtetnünk, hogy népszerű tudományos folyóirattal, bár felekezeti színezetűvel, van dolgunk. Úgy látszik, e cél elérésére maga köré gyűjti a hozzá szóló joggal bíró hazai zsidó írókat, és a külföldön élő és működő magyar zsidó theologusokat, kiknek ez alkalommal módjuk nyílik, a hazai irodalomnak szolgálatot tenni. Mert ez idő szerint a berlini, müncheni, aacheni, kölni, mannheimi, meiningeni és még egy pár amerikai zsidó községekben is magyar rabbik működnek.

A *Magyar Zsidó Szemle* eddig megjelent füzetei igen előnyös színben tüntetik elénk azt a munkatervet, melyet e folyóirat megvalósítani akar. A zsidó vallástudomány és történet különféle ágai a felekezeti időszaki irodalomban szokatlan objectiv nyugodtsággal és a polemikus szenvedélyesség okos kerülésével vannak képviselve. Megérzik majd minden számban, hogy a folyóirat általános felekezeti érdekei mellett előtérbe helyezi a különös magyar érdeket a felekezeti élet keretében. Első cikkében, mely Kohn Sámuel, a lelkes pesti rabbi azóta teljesen megjelent kitünő munkájának egyik fejezetét mutatja be, a zsidók kapcsolata a magyarok legrégebb történetével van kimutatva, ezáltal mintegy ősi hagyományt teremtvén a magyar zsidóság azon öntudatának, mely szerint ők magukat a nemzettel szervesen összeforrtaknak hiszik és érzik. A magyar zsidóság művelődési viszonyainak élénk megvilágítását nyújtja Palóczy Lipót talpraesett kulturstatistikai cikksorozatában, mely az első három füzetben át folytatódik is, melynek bevégzése csak ezentúl következik. Remélhető, hogy e terjedelmes dolgozat, mely a zsidók művelődési viszo-

nyait a legutolsó általános népszámlálás számszerinti adatainak csoportosítása fonalán mutatja be, önálló alakban is fog a közönség kezébe kerülni. E cikkekhez sorakozik dr. Szalárdi Mór cikke, melyben a fővárosi statisztika adataiból vonja le a belőlük következő eredményeket a fővárosi zsidó lakosságra nézve. A zsidók történelmére vonatkoznak Gudemann Mór, Bloch Henrik, Kayserling M. értekezései és könyvismertetései. A bibliai tudományt és a sajtóképeni theológiát képviselik Goldziher, Kaufmann, Kohut és Neumann cikkei, részint a bibliai tudomány újabb állásáról részint a zsidó káté és dogmatika kérdéséről és a talmuddal kapcsolatos nyelvészet köréből. Még az ötvösműtárlatról is találunk egy tanulságos cikket Kaufmann Dávid, rabbiképző tanár tollából, melyben az ötvösműtárlatból a zsinagógai régiségekre nézve vonható tanulságok vonzó alakban vannak előadva. A zsidó és keresztyén vallás egymás közti viszonyára vonatkozik Hochmuth Ábrahám cikksorozata, melyben a két felekezet viszonya időszámításunk első két századában a legújabb tudományos kutatások alapján kútfőszerűleg van előadva. Méltó figyelmet fog kelteni Kármán Mór cikksorozata, melyből a negyedik füzetben csak az első rész van közölve: *A hitoktatás elvei és rendszere*; e dolgozatban a hitoktatás problémájának látjuk korunk műveltsége szempontjából komoly tudományos tárgyalását és e tekintetben az általános pædagogiai irodalom kiegészítőjeként tekinthető. Az irodalmi rovatban a zsidó régiségek és a zsidó irodalomtudomány terén időnként fölmerülő nevezetes tünemények fesztelen bemutatásán kívül, melyre az *Irodalmi holmi* című igen jól illik, terjedelmesebb könyvismertetésekkel és bírálatokkal találkozunk, melyek közül kiemelem Löw Immánuel elismerő bírálatát Kálmán Károly szoltárfordításáról. Ehhez sorakozik egy pár talpraesett műfordítás a szoltárból és az Énekek Énekéből, melyek közül különösen az Énekek Éneke V. rész 2—16. verseinek fordításáról el lehet mondani, hogy nem csak hűsége által a philologia igényeinek tesz eleget, hanem alaki tekintetben is a bibliai műfordítás színvonalán áll. Már a költészet terén levén emeljük ki, hogy Kiss Józseftől két «templomi ének»-et találunk mutatványúl a zsinagógai énekek azon gyűjteményéből, melyet a pesti zsidó község megbízásából készített. A *Küttől* rovatában minden számban a magyar zsidók történetére vonatkozó okiratok vannak közölve. Azonkívül van e folyóiratnak társadalmi, tanügyi és értesítő rovata is.

Nem ez ismertetés keretébe való, hogy az egyes cikkeknek — melyeknek sorát korántsem meríti ki a fenti összeállítás — tartalma

tekintetében netalán fölhozható bírálati megjegyzésekkel foglalkozunk, midőn itt e kezdő folyóiratnak négy első számában mutatkozó irányát akartuk csak általánosan jellemezni. Úgy gondoljuk, nem férhet szó ahhoz, hogy a komoly s művelt hangú felekezeti irodalomnak van jogosultsága a nemzeti irodalom keretében. Ha elismerjük, és nincsen ki tagadná, hogy a felekezetek művelődési törekvései a nemzet szellemi haladásának fontos tényezőjét képezik, úgy nincsen mit sajnálnunk, ha az egyes felekezeteken belül alakulnak irodalmi központok, melyek a nemzeti művelődés érdekeinek az által kívánnak szolgálni, hogy egyrésztől az általános irodalmat saját speciális munkakörük tudományos földolgozása által méltó módon kiegészítik, másrészt saját hatáskörükben a felekezeti szellemet minél magasabb és műveltebb színvonalra emelik. A magyar zsidóságon belül e kettős törekvést képviseli, úgy látszik e czímben jelzett *Magyar Zsidó Szemle*. E szempontból méltán ajánlhatjuk a magyar közönség figyelmébe és jóakaratóba.

—z—

Finn-magyar szótár. Írta dr. Szinnyei József, egyetemi magántanár. A magyar tudományos akadémia kiadása. Buda-Pest, 1884. Nagy 8-adrét, XX. 528. lap. Ára három forint.

Nem közönséges öröm a haladás igaz barátjára nézve, ha olyan irodalmi munkát ismertethet, mely nem csupán ilyen, vagy amolyan új könyv, hanem valóban irodalmi nyereség.

Ilyen nyereségűl kell, mert érdemes, üdvözlönnünk a czímbeli derék munkát, mely nem csak hézagot tölt be nálunk, hanem egyszersmind korának színvonalán is áll abban a szakban, melyhez tartozik.

Épen száztíz esztendeje, hogy a Sajnovics *Demonstratioja* irodalmunkban megjelent s az éjszaki ugor nyelvek iránt tudósainknál komolyabb érdeklődést keltett. Azóta mindig voltak kiválóbb nyelvészeink, kik főleg a finn nyelvvel behatóbban foglalkoztak. Fábrián István, Hunfalvy Pál, Budenz József és nem csekély számú tanítványaik részint egymás után, részint egyidejűleg oda fejlesztették irodalmunkban az ugor nyelvészetet, hogy mai napság egy finn-magyar szótár nálunk többé nem szaktudományi curiosum, hanem olyan segédkönyv, mely philologusaink jókora számánál egyik első rendű föltétele a szaktudomány sikeres művelésének. Annál nagyobb elismerés illeti meg a szerzön kívül a magyar tudományos Akadémiát

is, mely kiadványainak értékes sorozatába ezt a munkát is fölvette s így az ugor nyelvészet művelőit és tanulmányozóit egy sok időt és fáradságot megkímélő becses eszköz birtokába juttatta.

E szótárnak érdemes elődje, a Budenz J. finn nyelvtanához mellékelt ügyes szógyűjtemény, tagadhatatlanul nagy hasznára volt a tanulóknak, s különösen annak, ki a német, főleg pedig a svéd nyelvben nem volt annyira jártas, hogy tolmácsolásaikat akadálytalanul megérthesse, de a szükségnek már csekély terjedelménél fogva sem felelhetett meg. Ezt a bajt a Szinnyei szótára most, azt lehet mondani, tökéletesen elhárítja, tökéletesen annyiban, a mennyiben a finn népköltészet, újabb szépirodalom, történet, nyelvészet és hírlapírás szókincse a lehetőségig teljesen össze van benne gyűjtve, sőt nem csekély számmal találhatók benne olyan szók és szólásmódok is, melyek eddig semmiféle más finn szótárban elő nem fordulnak, ilyenek például a Lönnrottól nem régiben kiadott «varázsígék» (Loitsurunot), melyek magának, e kiváló tudósnek a nagy szótárában sincsenek még meg.

Ez a tény is mutatja, mily rendkívüli szorgalommal s körültekintéssel dolgozott a derék szerző, ki adatait nemcsak nyomtatott vagy írott forrásokból, hanem nagy részt magának a finn népnek az ajkáról gyűjtögette épen oly lelkesedéssel, mint ritka szakértelemmel és szerencsével.

Berendezését tekintve a munka általában arányos a szókincsnek úgy mennyiségét, mint használati árnyalatait illetőleg. Az is csak helyeselhető, hogy a sajtószerű alakú keresztneveket és földrajzi elnevezéseket külön kis függelékek tüntetik föl. Az meg épen nagy érdeme a munkának, hogy az idegen eredetű szók a lehetőségig meg vannak benne jelölve, s így az olvasó a szóra tekintve, azonnal láthatja, hogy eredeti finn-e az, vagy pedig kölcsönvétel, s ha kölcsönvéttel, mely nyelvből, vagy nyelvcsaládból való az. Hogy pedig ez csak a «lehetőségig» volt keresztülvihető, az igen természetes. Ennyi szónak a családfáját a nyelvtudomány mai módszerének és eszközeinek nagy tökéletessége sem képes biztosan kideríteni, s a szerző csak tudományos meggyőződésének komolyságát emelte azzal, hogy e tekintetben az aggságoskodásig óvatos volt. Néhol azonban talán a túlságig is tartózkodó volt egyik, másik szónak finn eredetét elvitatni. Így, hogy például is idézzünk, nekünk úgy tetszik, hogy a lapsi (gyermek) szó és családja nyilván szláv eredetű, mit a szótáríró vagy nem hitt, vagy nem vett észre.

A szók és szólásmódok fordítása általában hibátlan magyar-

ságra törekvő. A nyelvújítás gyarlóbb alkotásaival csak elvétele találkozzunk, minők például *forrasz* (104. l.), *tartam* (315. l.), *uszány* (505. l.) stb.; úgy szintén ritkák az ilyen idegenszerű szószerkezetek is: *templomfalu* (314. l.), *hókása* (382. l., nyilván e helyett: *kásás hó* vagy *megkásásodott hó*), stb. A *vedelni* (309. l.) szót, mely csak a Dunántúl ismeretes és használatos (ez értelemben: *mohón inni*, s így is leginkább csak állatokra, különösen a lóra alkalmazva), szükséges lett volna legalább még egy synonym értelmezéssel megtoldani, hogy a nem Dunántúli ember esetleg «vedleni» értelemben ne vegye.

Nagyon dicsérendő, hogy a szólásmódok fordításánál nem a betű szerinti értelemlhez ragaszkodott, hanem mindig a megfelelő magyar szólásmódokat alkalmazta, mi által a két nyelv eszejárása közötti hasonlóságokat és különbségeket annál szembetűnőbbekké tette. Egyes hibítások azonban ezek közt is találhatók. Így például a *kutrana* vagy *kutvelo* szónak «szegény ördög»-féle értelmezése nem fogadható el magyarosnak. A *pauvre diable* vagy *armer teufel* csak az írott nyelvbe lopózkodott be nálunk.

A nyomtatás elég gondos; sajtóhiba ritkán fordul elő.

A kiállítás igen csinos.

Mindent összevéve, a legőszintébb meggyőződéssel ismételhettük, hogy e szótár valóban nyeresége irodalmunknak, s kívánatos, hogy a szakértők mennél buzgóbban pártolják és használják. *Dkp.*

Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve. Bevezetéssel és Glossáriummal ellátta Ballagi Aladár 1884. (Külön nyomat a Pulszky Károlytól szerkesztett Archaeologiai Értesítő 1883-ki folyamából.)

Tudósaink megszokták már nemzetünk történetét nemcsak királyaink és főuraink tetteiből hivatalos okiratok alapján összeállítani, hanem a népnek, a földbirtokosok és földművelők, a kereskedők és iparosok, a papok és tanítók leveleiből és jegyzeteiből az ország kulturéletének képét megalkotni. Erre nézve azonban az anyag nem oly gazdag nálunk, mint nyugati szomszédainknál, mert a családi levéltárakban többnyire csak azon okiratok maradtak fent, melyek birtokviszonyokra vonatkoznak. A múlt század második felében és a jelen század kezdetén a történelem nagy kárára divatba jött a scartirozás, vagyis a haszontalan írományok eltávolítása a levéltári helyiségekből; hasznavehetetlennek találták pedig többnyire mindazt, a mi nem oly okírat, mely valamely perben bizonyosságul fölhasználható. Így

kallódott és veszett el sok érdekes írat, ez az oka, hogy a családi levéltárak, melyek az ősiségi törvények megszűnte óta többé nem hozzáférhetetlenek, nem adnak annyi érdekes fölvilágosítást a múlt idők házi és iparos életére nézve, mint a minőt megnyílásukból vártunk és reméltünk. Annál szívesebben fogadunk tehát minden monographiát, minden kiadványt, mely a polgárok életére, szokásaira, eszme körére új világot vet. Ily monographia Ballagi Aladárnak legújabb munkája, Kecskeméti W. Péter *Ötvöskönyvének* kiadása. A kézirat már régebben került a tudós kiadó kezébe, ki ezt türelmetlen sürgetések daczára csak most tette közé, de ezt oly szorgalommal és alaposággal tevé, hogy munkája csakugyan mintául szolgálhat fiatalabb tudósainknak, mert megmutatta példájával, miként lehessen még a soványabb anyagot is értékesíteni, analogiák s levéltári kutatások által fölvilágosítani és egyes vonásokból oly élethű képét adni a múlt idők iparos életének, a minőt a kiadó tartalmas bevezetésében előnkbe állított, midőn az ötvösmesterségről Erdélyben, Nagy-Váradon és Kassán a későbbi erdélyi fejedelmek idejében épen oly alaposan, mint érdekesen értekeznek, s a mellett szorgalmas kutatásainak eredményét oly alakban adja előnkbe, hogy még azok figyelmét is leköti, kik különben csak regényeket szoktak olvasni, mert Ballagi irányla épen oly könnyű és folyékony, a mint kutatásai alaposak, s észrevételei találók. A ki nem szakember, az nem is veszi észre, mily nagy munka rejlik a könnyen olvasható szavak alatt, midőn Kecskeméti rövid jegyzetei alkalmul szolgáltak Ballaginak, hogy levéltári kutatásainak nyomán az ötvösmű-iparnak képét vázolja.

Terjedelmes bevezetése teljes tanulságos commentár a XVII. századi ötvösmesternek száraz följegyzéseihez, melyek első részökben a drágakövekről szólnak, nagyobbára Plinius kivonatát adván, második részében pedig az aranyműves-műipar fogásait tartalmazzák, miként kellessék mindenféle forrasztót készíteni, vagy eresztő viaszt és az aranyat festeni, az ezüstöt aranyozni, zománczot, drótművet (filigrán) készíteni stb. Kecskeméti csak mellékesen említi itt-ott hol, mikor s kitől tanulta mind ezt, s Ballagi ily odavetett jegyzetekből összeállította az ötvös egész életét, a mint Szebenben inas, Brassóban legény, honnét Gyulafehérvárra, Kolozsvárra s Váradra vándorol, s itt végre remekel. de még sem maradhat soká, mert a törökök elől Kassára kell menekülnie, a hol önálló műhelyt rendez be s élete végéig megmarad. Ballagi a száraz adatoknak életet ad, azon szorgalmas és terjedelmes kutatások következtében, melyeket éveken keresztül az ötvösmű-iparra nézve folytatott s melyek lehetségessé tették.

hogy az ötvösmű-iparra a mint az Erdélyben, Debreczenben s Kassán a XVII. században virágzott, új világot vessen.

Az ötvösség nálunk német, nem pedig olasz eredetű, mert városaink jellege többnyire német volt, ezt bizonyítják a mesterségben használt műszavak is, melyeknek nagy részét megmagyarosították, a mint az alföldi baka most is megszokta magyarosítani ezredésének vagy tábornokának német nevét. A német Grund, Gestell, Spiessglanz, Kupferschale, Kornzange és hasonlókból lett gorond, göztöl, pisklotz, koporsály, korintsank stb. s Ballaginak nem kevés fáradságába került mind ezeket megmagyarázni s oly *Glossariumot* készíteni, mely a kétes szavakat földeríti. Így például midőn a *rusika* szóra akad, terjedelmesen adja annak különböző értelmét; ez szerinte először = arsenicum s itt idézi Cseh Mártont, Pápai Párizt, Leskát, P. Szartori Bernátot, Gátit s a lugosi codexet. Rusika másodszer az olasz *arsika*, vagyis *auripigmentum*, mire következnek ismét számos idézetek, rusika tovább harmadszer szín és festék s itt megemlíti, hogy erre vonatkozólag Szarvas Gábor, ámbár nem ismeri a dolgot, utána sem járt, mégis szokott határozottságával, minden kételyt kizárólag, Deák Farkas kérdésére így nyilatkozik a *Nyelvőrben* : V. 209. Rusika szín, rózsaszín, szláv szó. Ezt csak curiosum gyanánt említi Ballagi, mert mint alaptalan beszéd nem tájékoztat semmiben; holott a rusika festék = realgár, mi arab eredetű szó, olaszul risalgallo, középkori németességgel rüsseggel stb. s itt idézi Radvánszkyt, Gergelyffy Andrást, Sándor Istvánt, Simai Kristófot s Kresznericset s irodalmunkban mindeddig alig ismert, s egyáltalában meg nem magyarázott rusika szó jelentését a következőkben foglalja össze :

1. Mint az ötvösök úgynevezett patikaszure annyi mint arsenicum ; 2. auripigment, citrom vagy narancsszínű festék, mely Pápai Páriznál «aransyárga festék». 3. realgár vagyis hajnalszín pirosfesték s innen rusika szín annyi mint hajnalpiros szín.

Ily lelkiismeretesen s kimerítően foglalkozik a szerző minden kérdéssel s minden kétes szóval, melylyel találkozik, fiatalabb tudósaink sőt az idősebbek is példát vehetnek tőle hasonló esetekben.

PULSZKY FERENCZ.

Budapester Tagblatt. Erscheint täglich früh. Verantwortlicher Redacteur: Karl Grecsák. Mitarbeiter für den politischen Theil: Graf Albert Apponyi, Stefan von Bittó etc.; für das Feuilleton: Kornél Ábrányi jun., Gregor Csiky etc. Druck von Ignatz Schleginger. Buda-Pest, Gittergasse 3.

A nevezetesebb új könyvek megjelenéséről rendszeren meg szoktunk emlékezni. Miért ne már egyszer egy új hírlapéról is, kivált mikor ez a hírlap «korszak-alkotó» jelenségnek mondható. Mert a *Budapester Tagblattot* bizonyos tekintetben sajnosan annak kell mondanunk.

Nem dolgozótársai fényes névsoránál fogva, ámbár, úgy látszik, ez is hatásra számítva állíttatott össze. Gróf Apponyi Albert, Bittó István, gróf Desseffy Aurél, Ernuszt Kelemen, Grünwald Béla, Hódossy Imre, Horváth Lajos, Királyi Pál, Kovács Albert, Somssich Pál, gróf Zselinszky Róbert nevei vannak felsorolva a lap politikai alapítói között; a szépirodalmi rovatok érdekessé tételére pedig a többi közt Csiky Gergely, Vajda János, Mikszáth Kálmán, Ábrányi Kornél jeles magyar írók is ígérkeztek.

Hogy magyar politikai férfiak németül írjanak, az nem új dolog. Írtak mindig, mióta egyáltalán a publicistikai működés Magyarországon élénkebben megindult. Báró Eötvös József, Szalay László, Lukács Móríc, Trefort Ágoston, Pulszky Ferencz, Henszlmann Imre stb. gyakran dolgoztak a külföldi német lapokba, kivált az augsburgi újságba. Csakhogy ők cikkeiket a külföldi olvasó közönség számára írták, hogy fölvilágosítsák a magyarországi viszonyokról s hogy megczáfolják a magyarok ellen emelni szokott vádakát. Ha a magyar közönséghez akartak szólani, magyarul szóltak, pedig németülüknek bizony sokkal nehezebben ment, mint a német. Küzködtek a nyelvvel, mely csak félig volt anyanyelvöknek mondható s küzködtek a magyar stillal, melyhez német és francia olvasmányokon nevelt elnéjük gondolatmenetét hozzá-ídomítaniok nehéz és fáradságos munka volt. Pedig olvasóiknak egy jelentékeny része is — a dunántúli s a felvidéki nemesség, a városi polgárság műveltebb elemei stb. — hasonló iskolán menvén át, mint ők maguk, sokkal könnyebben megértette volna őket, ha németül írnak. Nem tették. Bajlódtak, küzködtek, míg önmaguk is, meg olvasóik is bele szoktak a magyar stíلبa. Utódaik tovább művelték a magyar publicistikai irályt s a mai

nemzedék már oly kész kifejlett journalistikai magyar nyelvet kapott örökségül, melyet a jó ízlésű olvasó idestova inkább az elhújasodástól mint a soványságtól kell, hogy féltsen.

Az ötvenes években nem a magyar politikusok alapították meg a *Pester Lloyd*-ot, hanem a pesti kereskedők s a politikai világ csak az óta hódol neki, mióta fél tőle, mert érzi s talán egy kissé túl is becsüli a hatalmát.

Csak Jókai tett egyszer kísérletet — ellenzéki újságíró korában — hogy Horn Ede kedvéért német lapot alapítson, de ez sem sikerült.

Az «egyesült mérsékelt ellenzék» néhány kiváló tagja számára maradt fenn az a civilisáló hivatás, hogy megalapítsanak egy oly lapot, melyben magyar politikusok és magyar írók németül fognak szólni a magyar közönséghez.

Mert, úgy hisszük azzal nem akarják ámítani magokat, hogy a *Budapester Tagblatt* a külföldön terjedjen el. Ha elterjedne, még nagyobb baj lenne; oly szörnyű fogalmakat nyerne belőle a külföldi olvasó-világ a magyar viszonyok felől, hogy nem maradna előtte se becsületünk, se hitelünk. Szerencsére azonban a *Budapester Tagblatt*-ból nem igen sok példány vándorol ki a haza határain túl. Itthon fogják olvasni, Jász-Berényben és Kaposváron s ifjak és felnőttek gyakorolják belőle magokat a német hirlap-jargon megértésében.

Ezért mondtuk e lapot «korszak-alkotó»-nak; mert nemcsak hirlapként szolgál, hanem egyszersmind helyettesíteni fogja, írói és olvasói számára egyaránt, azt a hasznos foglalkozást, mely «nyelvtanítás levelezés útján» nevezet alatt eddig is ismeretes volt, csakhogy még tökéletlen alakban.

Egyik-másik alapító társnak eleinte talán kissé nehezen is fog menni ez a szokatlan földadat. Mert csak egy van köztök, maga Somsich, a ki még azon régi magyar politikai nemzedékből való, mely Magyarország jogainak és érdekeinek védelmében begvakorolta magát a német publicisticai stílba. Közbevetőleg legyen mondva, az ő tollához is méltóbb volt az a bátor közjogi fölszólalás a forradalom után, mint az idei csurgói beszéd, a mit a *Budapester Tagblatt* visz szélyel a nagy világba. Hanem a többi alapítók némelyike: például Horváth Lajos, Kovács Albert vagy Bittó István aligha fogja, legalább kezdetben, a német journalista-stil fosculusai között magát egészen otthonosnak érezni. Ernuszt Kelemen vagy gróf Zselinszky Róbert is aligha sajátították el annyira Kant és Hegel gondolkozás módját, hogy midőn eszméiket kifejezni akarják, szegénynek kellene találniok

nyelvünket. Grünwald Béláról meg föl kell tennünk, hogy nem csekély küzködésébe kerül, míg erős magyar nemzeti érzelmeit visszafojtva, a «magyar állameszme» magasztos tanait magyar polgártársai részére német nyelven kezdi hirdetni. Gróf Apponyi Albert kezében is talán megakadna, ezikkírás közben a toll, ha rá gondolna, vajon mit mondanának illetően foglalkozására a régi magyar conservatívek: gróf Dessewffy Aurél, a magyar stíl tekintetében senki által fölül nem múlt kitünő publicista, gróf Dessewffy Emil, a magyar akadémia újjá-alkotója, Mailáth György a nyelv és irodalom ügyének lelkes barátja stb.

No és a *Budapester Tagblatt* költői! Ábrányi, Csiky, Kiss József, Vajda János. Nekik lesz ám igazán szokatlan munka német jambusokat és német rímeket faragni. Igaz, hogy őket, kiknek érdekében mos'anság annyi a panasz a magyar akadémia ellen, nem kevésbé buzdíthatja az a remény, hogy a német akadémiák majd talán nem lesznek oly hálátlanok irányokban, mint volt a magyar.

De hagyjuk a tréfát. Ne vegye tőlünk rossz néven az olvasó e komoly kérdésben az enyelgő hangot s ne higye, hogy talán könnyedén vesszszük a magyar nemzeti érzelem meglazulásának azt a jelét mely e német lapnak ily alapítók által s ily módon megalapításában nyilatkozik. Épen nem. Távol van tőlünk ez a könnyelműség s nagyon is érezzük a tény komoly voltát. Hiszen ha valaki ez alapító urak egyik-másikának húsz évvel ezelőtt azt merte volna jósolni, hogy eljön az idő, mikor ő a nevét krajczáros német újság alapításához adja oda, hazafias lelkének egész fölháborodásával utasította volna vissza e nemtelen gyanusítást. S íme ma már épen olyan könnyű szívvel írja nevét a lepedő nagyságú német falragaszokon hirdetett program alá, mint némely ember, kivált némely magyar ember, szokta aláírni a váltót.

Komoly dolog ez, olyan komoly, hogy nem is mernénk tréfálkozni rajta, ha nem vígasztalna a remény, hogy az egész *Budapester Tagblatt* úgy sem sokáig marad életben s egy sereg jeles magyar írónak és politikusnak magukról és földadatukról való megfélelkezését nem hirdetheti sokáig.

Néhány észrevétel Vécsey Tamás cikkére: A gyülekezési szabadság a mai alkotmányokban.*)

Vécsey Tamás jeles jogtudósunk *A gyülekezési szabadság a mai alkotmányokban* című cikkében érdekes kérdést pendít meg. Van-e a gyülekezés jogára nézve jogszabály, mely az ország rendőri hatóságait bizonyos eljárásra kötelezné? Vannak sokan, kik azt mondják, hogy nincs, s ezek közé tartozom magam is. Ő határozottan azt állítja, hogy van.

Itt mindjárt előrebocsátom, hogy a Vécsey Tamás cikkében fölhozott érvek mindenkit, a ki e tárggyal egy kissé foglalkozott, az ő nézetének ellenkezőjéről győznek meg. Mert mit hoz föl nézete alaposságának bizonyítására?

Vécsey Tamás két forrást nevez meg, az egyik a magyar miniszteriumnak 1848. évi ápril 20-dikán s a magyar királyi belügy-miniszteriumnak 1878. évi január 21-dikén kelt rendeletét, mely utóbbi tudvalevőleg élénk vitára szolgáltatott okot a képviselőházban. Van azonban ezen kívül egy 1868-ban január 17-dikén a belügy-miniszter által kiadott rendelet is, mely csupán a főispánokhoz volt intézve s mint az előbb idézett, a népgyűlések megtartásáról intézkedik.

Az 1878-iki rendeletről maga Vécsey Tamás azt mondja, hogy mivel hivatalosan ki sem hirdették, a hatóságokra nézve nem kötelező. Ugyanez áll az 1868-iki rendeletről is. Marad tehát az 1848-iki rendelet. Az a kérdés tehát: kötelező-e ez s miért?

A cikkben szószerint idézett rendelet szövegéből — melynek tartalmára Vécsey Tamás már hónapok előtt figyelmeztetett, a miért nagy köszönettel tartozom neki — kitűnik, hogy csak Buda-Pest törvényhatósága elnökéhez van intézve, továbbá hogy a mit rendel, az csak «Buda-Pestet illetőleg» — s végre hogy ez is csak «ideiglenesen rendeltetik», tehát nem az ország összes hatóságaihoz intézett általános rendelet, hanem helyi bajok megszüntetését célzó, a pillanatnyi szükség nyomása alatt keletkezett, általánosságra s állandóságra nem is számított intézkedés.

Mikép lehetett volna ez az intézkedés általánosan kötelező jogszabályi? Úgy, hogy akár a 48-diki akár valamely későbbi kormány a maga rendje és módja szerint az ország valamennyi hatóságára

*) *Budapesti Szemle* 89-dik számában.

nézve kötelezővé tette volna, hatályát az egész országra nézve kiterjesztette s általános jogszabálynak nyilvánította volna.

Megtörtént-e ez? Vécsey Tamás ezt nem is meri állítani. Ha volna akármelyik magyar kormánynak egy rendelete, mely az érintett helyi intézkedést általános jogszabálynak nyilvánítja, bizonyára nem mulasztotta volna el fölmutatni. De ily rendeletet nem adott ki egy magyar kormány sem. S mégis mire alapítja Vécsey Tamás azt a nézetét, hogy az 1848-diki rendelet általános jogszabály, hogy «hatálya 1867 óta egy pillanatra sem szakítottott félbe s fönnáll ma is»?

Hivatkozik Tisza miniszterelnöknek a képviselőházban tett nyilatkozatára, melyben azt mondja, hogy «az 1848-diki rendelet később általánosan érvényesítettett mindenütt és mely rendelet 1867 óta is föntartatott, e szerint intéztetvén a kormány föllépése ez ügyekben».

Vécsey Tamás nyilván oly értelmet tulajdonít a miniszterelnök nyilatkozatának, mely nincs meg benne. Nincs benne az mondva, hogy az 1848-diki rendelet az ország hatóságaira nézve kötelező jogszabály, hanem világosan ki van benne fejezve, hogy a kormány magára nézve tartotta irányadónak, midőn magának alkalma volt egyes esetekben intézkedni.

De a miniszterelnök nyilatkozatának még abban az esetben sem lehetne közjogi következménye, ha csakugyan azt akarta volna benne mondani, a mit neki Vécsey Tamás tulajdonít. Kétségtelen, hogy ha a miniszterelnök azt akarta volna mondani, hogy az 1848-ki rendelet az ország hatóságaival közöltetett s hatálya az egész országra kiterjesztetett, ez egyszerű tévedés lett volna a múltra nézve, mert ez nem történt meg s a rendelet általánosításának hiányát nem pótolhatta.

Ha pedig a miniszterelnök nyilatkozatának azt a jelentőséget tulajdonítja, hogy azzal történt meg a rendelet hatályának kiterjesztése az egész országra s összes hatóságaira nézve, ez ismét téves fölfogás volna, mert a minisztereknek a képviselőházban tett nyilatkozatai nem tekinthetők kötelező jogszabályoknak, hanem csak a kellő alakban kiállított, kihirdetett kormány-rendeletek. A miniszterelnök ily nyilatkozata lehet meggyőző vagy irányadó politikai párthíveire nézve, de a jogászra vagy az ország hatóságaira nézve nem, mert ezek csak a törvényes módon kiadott rendeletet ismerhetik el kötelező jogszabálynak.

Egyébiránt, hogy mennyire nem ragaszkodott a kormány az 1848-diki rendelethez, mutatja az 1868. és 1878-diki rendelet, mely

mindkettő lényegesen eltér az előbbtől s egyik sem hivatkozik reá, mintha a rendeletek kibocsátói nem is sejtették volna, hogy valaha létezett. Az 1848-diki rendelet nem áll a pusztá engedélyezés álláspontján, hanem a főváros törvényhatóságának elnökét fölruházza a joggal, hogy a népgyűlés összehívását eltilthassa, ha a kitűzött cél törvényszegést foglalna magában. De a népgyűlés megtartása legalább lehetséges volt. Az 1878-diki rendelet azonban, midőn azt követelte, hogy a bejelentés 6—10 tekintélyes helybeli polgár által történjék, kiket felelőssé tesz a visszaélésekért, magát a gyűlekezési jog gyakorlását nemcsak megnehezítette, de majdnem lehetetlenné teszi, mert oly föltételhez kötötte, melynek teljesítése lélektanilag alig képzelhető. A földolog azonban az, hogy ezzel a kormány megmutatta, hogy az 1848-diki rendeletet magára s a hatóságokra nézve sem tartja kötelezőnek. A kormány ez intézkedése által tényleg hatályon kívül helyezte volna az 1848-diki rendeletet, még ha általánosan kötelező lett volna is. S erre kétségtelen joga lett volna, mert az ilyenű rendeletet rendelettel hatályon kívül lehet helyezni. De helyesen jegyezte meg a cikkíró, hogy az mint hivatalosan ki nem hirdetett rendelet nem is kötelező s «végrehajtatlan maradt a főispánok tárczájában». De a szándék, az 1848-diki rendeletről lényegesen eltérő intézkedés tételére megvolt, ezt az 1878-diki rendelet kibocsátása után nem lehet tagadni. Sőt ezt a rendeletet mai napig sem vontta vissza a kormány, se az 1848-diki rendelet álláspontjára nem tért vissza és se az egyik se a másik irányban nem bocsátott ki hivatalos rendelkezést s a mostani állapotot a gyűlekezési jog szempontjából úgy lehet legrövidebben jellemezni, hogy van egy nem kötelező rendelet 1848-ból, melyet egy nem kötelező rendelet módosított 1868-ban és 1878-ban.

A gyűlekezési jogra nézve tehát általánosan érvényes jogszabályunk nem volt s most sincsen. A ki pedig az érintett rendeletek közül akár az egyiket akár a másikat mint hatályban levőt vette volna föl oly munkába, mely a positiv közigazgatási jogot tárgyalja, nagy hibát követett volna el.

GRÜNWARD BÉLA.

Az 1867-ik évben alapított, legfelsőbb helyen engedélyezett

„DUNA”

BIZTOSÍTÓ-TÁRSASÁG

melynek összes kezességi tőkái a **6.950,000** forintot meghaladják,

elfogad biztosításokat meghatározott díjak mellett:

- a) **Tűzkár** ellen lakházak, gazdasági épületek és mezei terményekre, gyárakra, butorok és házi eszközökre, valamint áruraktárakra stb.,
- b) **Jégkár** ellen mindennemű mezei terményekre,
- c) **Szállítási károk** ellen tengeren és vasutakon,
- d) **Az ember életére** tőkéket és évi járadékokat különféle módozatok szerint.

K O R M Á N Y Z Ó - T A N Á C S .

Elnök:

Lovag Gerold Mór, Gerold Károly fia czég főnöke, több magas rendjel lovagja stb.

Alelnök:

Báró Hopfen Ferencz, az általános földhitelezés kormányzó-tanácsosa stb.

K o r m á n y z ó - t a n á c s o s o k :

Borckenstein Károly, Borckenstein G. és fia czég főnöke, gyártulajdonos stb.

Figdor Gusztáv, nagykereskedő stb.

Lovag Goldschmidt Tivadar, városi tanácsnok, mérnök, lovag stb.

Lovag Grimburg Rezső, cs. kir. kormánytanácsos, műegyetemi tanár, lovag stb.

Koch Frigyes, a magdeburgi jégbiztosító-társaság vezérigazgatója stb.

Dr. Lichtenstern Lajos, udvari és közügyvéd, lovag stb.

Lovag Dr. Mauthner Vilmos, városi tanácsnok, lovag stb.

Vezérigazgató:

Lovag Colditz Károly.

A vezérigazgató helyettese:

Oertel H., igazgató.

Vezérigazgatósági irodák Bécsben: Schottenring 13. sz., a társaság saját házában.

Magyarországi igazgatóság Budapesten:

Reichart Emil, főnök.

Müller Rikárd, titkár.

Vezérügynökségek a magyar koronához tartozó országokban:

Budapesten: az igazgatóságnál.

Peczonyban: **Pamer J. G.** vezérügynök urnál; titkár: **Zsivkovits Elek.**

Miskolczon: **Lichtenstein József** vezérügynök urnál; titkár: **Kornitzky Lajos.**

Aradon: **Pollák Károly** vezérügynök urnál; titkár: **Laubner József.**

Zágrábban: **Breslauer W.** vezérügynök urnál; titkár: **Novotny Győző.**

Brassóban: **Mátyás Károly** vezérügynök urnál.

Igazgatósági iroda: Budapesten, Józseftér 1. szám.

Jegyzet. Az 1883. év végével az életbiztosítási osztályban 10,162 személy 14 millió és 650,258 forint tőkével volt biztosítva. A társaság fenállása óta csupán életbiztosítási tőkék fejében 3 millió és 966,845 forintot fizetett ki.

Posta-utánvétellel való szétküldés Ausztria-Magyarország minden helységeibe, vám- és bérmentve, úgy hogy a megrendelőnek semmi egyéb kiadása nincsen:

narancs vagy citrom Messinából, legfinomabb, érett és kiválógatott gyümölcse az új szüretnek, 30—40 darab egy szép 5 kilós kosárban, 1 frt 90 kr. kosár számra vám- és bérmentve.

3 kosár vételénél egyszerre és egy cím alatt és az árnak előleges portómentes beküldésénél csak 5 frt 28 kr.

Kávé nyers; tiszta, kitünő, közvetlenül importált minőségek 4¼ kilo netto tartalmu csomagokban 1 kilo netto.

	frt		frt		frt
<i>Ceylon gyöngy</i> , legfin. kék	2.10	<i>Mocca</i> , valódi arab	1.84	<i>Domingó</i> , kiválógatott	1.46
<i>Costaricco gyöngy</i> , zöld	1.76	<i>African</i> , <i>mocca</i> sárga	1.54	<i>Santos</i> , jóízű	1.38
<i>Manilla gyöngy</i> , világos	1.65	<i>Menado</i> , legfin. aranyjáva	1.60	<i>Rio</i> , világos nagybabu	1.32
<i>Ceylon A.</i> , legfin. nagybabu	1.78	<i>Cuba</i> , legfinom. nagybabu	1.80	<i>Bahia</i> , jó és erős	1.24
<i>Ceylon B.</i> , finom zöld	1.64	<i>Java</i> , legfinomabb zöld	1.52	<i>Jamaica</i> , erős, finom	1.28

R. MAITI, Trieszt.

VÁSZON- ÉS FEHÉRNEMŰ RAKTÁR

«A MENYASSZONYHOZ»

MÖSSMER JÓZSEF

Budapest, koronaherceg-(uri)-utca s zsidó-utca sarkán, báró Orczy-féle ház 12. szám alatt, a főpostának átellenében.

Ajánlja legnagyobb választékban ujonnan berendezett raktárát mindennemű és minőségű **rumburgi, hollandi, irlandi, creász, sziléziai** és 155, 175, 200 cmtr. széles **ágylepedővásznaít. Asztalterítékeit** 24, 18, 12 és 6 személyre, damaszt, jaquard és csinvatban. **Ágygradl, kávéskendők, crépe** és **java-takarók, törülközők, asztalkendők** és **terítők**, len és battiszt **zsebkezdőit, flaneltakarók, zsinor-, piqué** és **szines ruha barchet, wattmoll, chiffon, madapolam, shirting** és **oxford**, himezett len- és **battiszt-csík** és **betétek, ágyszegélyek** (Gimpen), **függönyök**, asszonyi. uri- és gyermek **kész fehérneműit** len, chiffon, barchet és flanelben. **Ingek, nadrágok, mellények**, fehér és szines **alsó szoknyák. Lepedők, párnák**, himezett-, szegélyezett és sima **ágykészleteit, harisnyák, gallérok** és **kézeldők, duxi** és **orépmellények** és **nadrágok**. — Müncheni előnyomatott tárgyak keresztimzésre, s még mindenféle más czikkeit.

KÜLÖNLEGESSÉG: magyar honi gyártmány nehéz damaszt, asztalneműk és törülközőkben.

Menyasszonyi kelengyék, 300 frttól feljebb 4000 frtig.

Megrendelések legpontosabban és legjobban postai utánvétel mellett eszközöltetnek. Árjegyzékek és minták kiv. ingyen. A lenneműek valódiságáért kezeskedik a cég.

Ifj. NAGEL OTTÓ

könyvkereskedésében

Budapesten, muzeum-körút, a nemzeti színház bérházában, megjelent:

Önügyvéd. Gyakorlati utmutatás jogügyletek elintézésére, 350 írománypéldával. — Irta **Knorr Alajos**. Harmadik újra átdolgozott kiadás. Ára két kötetben füve 7 frt, egy kötetben diszes vászonkötésben 8 frt

Építési tanácsadó építészek, gazdák és építkező felek használatára. Irta **Gonda Béla**. Vászonkötésben ára 4 frt

Párbaj és kiállítás. Irta **Sacillei Marczányi György**. Ára 40 kr.

A becsület és a párbaj. Irta **Sacillei Marczányi György**. Ára 40 kr.

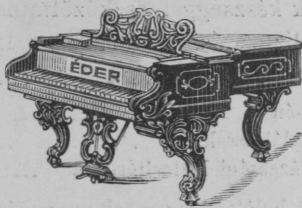
A ki jó uj, vagy használt

zongorát, pianinot vagy harmoniumot

jutányos ár mellett akar venni, forduljon

ÉDER ANTAL GYULA

zongora- és harmo-
niumgyáros és törvé-
nyesen meghitelt szak-
értő, 13 év óta fennálló
zongora-kereskedésé-
hez, Ferencziek tere
4. sz., hol nagy számú
ugysaját-, mint idegen,
közönségnek, ennek következtében képes vagyok ezek felől kívánatra számos
elismerési iratot felmutatni. Minden e szakba vágó üzletek, vételek, cserék,
ugyszintén kölcsönzések, átszállítások, csomagolások, valamint mindennemű
javítások és hangolások legjobban, leggyorsabban és legolcsóbban eszközöl-
tetnek. Tudakozódások legnagyobbról készséggel intéztetnek el és árjegyzékek
kivánatra küldetnek.

de legjobb hírnevű jó
hangszer van folytono-
san készletben, melyek
legolcsóbb gyári áron,
több évi írásos kezesség
mellett adatnak el.

Miután eddig 4523 hang-
szert adtam el a t. ez.

Nélkülözhetlen minden háztartásban.

Valódi 30 éves

szirmiai Zárda-szilvorium

melynek egy háztartásban sem szabadna hiányzani,
miután az emésztési bajoknál, étvágyhiány és gyomor-
gyengeségnél a legmeglepőbb hatást idézi elő, és kora
által elért zamata folytán a tisztelt nívóvilágban is
nagy tetszésben részesül, mindig kapható

ÉDER ANTAL GYULA zongora-üzletében,

Ferencziek tere 4. sz. a.

Egy nagy pezsgő-üvegnek ára 1 frt 20 kr., 1 pintes
üveg 2 frt. Megrendelések minden irányban tetszés
szerinti mennyiségben postai utánvét mellett pontosan
teljesíttetnek. 1—10 üveg megrendelésénél a csoma-
golási költség lehető legolcsóbban számíttatik. 15 üveg
vagy azon túl menő mennyiség megrendelésénél cso-
magozási költség nem számíttatik.

Levél- és távirati czim:

ÉDER ANTAL GYULA BUDAPEST.

AZ „ANKER”

ÉLET- ÉS JÁRADÉK-BIZTOSÍTÁSI TÁRSASÁG.

Vezérügynökség Budapesten, Gizella-tér 6. szám,

a hol egyszersmint életbiztosítási ajánlatok is elfogadtnak s szóbeli vagy levél utjáni felvilágosítások készséggel eszközöltetnek, valamint az intézet értesítései kaphatók. — Biztosítási állomány az 1882. decz. hó végével **75.903 kötvény, 128.745,447 frt 17 kr.** tőkével.

Biztosítási alap 1882. decz. 12-én	...	...	...	...	31.340,680 frt 03 kr.
Kifizetések 1882. decz. 31-ig halálesetekre	...	...	...	...	11.443,398 frt 66 kr.
Házassági biztosításokra	...	...	...	...	23.601,575 frt 67 kr.

Azon feleink között, kik halálesetre vannak nyeresémosztalékkal biztosítva, az utóbbi 10 év alatt a következő osztalékok osztattak ki, ugymint: 1873-ban az évdíjak 20 száztólja, 1874—22, 1875—22, 1876—19, 1877—16, 1878—20, 1879—24, 1880—21, 1881—24, 1882—21, 1883—20 száztóli.

A kiházasításoknál biztosított legkisebb tőke mellett nyeresémosztalékkal a nyeresémosztalék 1879-ben 21.25, 1880-ban 20.26, 1881-ben 30.16, 1882-ben 41.50, 1883-ban 26.59 száztólját eredményezte a biztosított összegnek, úgy hogy minden 1000 frt biztosított tőke után a nevezett években 1212 frt 50 kr, 1202 frt 60 kr, 1301 frt 66 kr, 1415 frt, 1265 frt 90 kr. lön az illetőknek kifizetve.

LATZKOVITS A.

Budapest, Váci utca 22. sz.

FÉRFI-INGEK

specialis készítője

ajánlja különlegességeit

URI DIVATÁRUK

és FEHÉRNEMÜEKBEN

feltűnő olcsó áron.

8/2155

489

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

52

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

88. SZÁM.

1884. ÁPRILIS.

BUDA-PEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1884.

TARTALOM.

- I. ROMÁNIA ÁLLAMHÁZTARTÁSA ÉS ADÓZÁSI VISZONYAI. — Lukács Bélától
- II. PILLANTÁS A VALLÁS MULTJÁRA ÉS JÖVŐJÉRE. — Herbert Spencer után angolból — d.
- III. AZ ELEKTROMOSSÁGRÓL. (III) — Kont Gyulától.
- IV. ANYA ÉS GRÓFNÉ. (IV.) Regény. — Pálffy Alberttől.
- V. KÖLTEMÉNYEK: *A halottak törvénytészeke.* Ó-egyiptomi rege. Szász Bélától. — *Arno partján.* Gr. Zichy Gézától.
- VI. AZ AKADÉMIA ÉS A MILLENIUM. — Salamon Ferencztől.
- VII. KÜLFÖLDI ADÓTANULMÁNYOK. — Fenyvessy Adolftól.
- VIII. ÉRTESETŐ: Anti-Timoleon: *A legujabb politikai botrány. Válasz a legujabb politikai divatra.* x. — Conrad J.: *Das Universitäts-Studium in Deutschland während der letzten fünfzig Jahre.* — f. — Egy névtelen levelei a szerkesztőhöz. (VII.)

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket s mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között. E mellett lehető széles tért nyit a nemzetgazdasági közleményeknek, a m. t. Akadémia nemzetgazdasági bizottságától támogatva.

E folyóirat a magyar tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

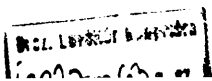
A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztő neve alatt az akadémia palotájába intézendők.

Megjelen éveenként tizenkétszer 10 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel egész évre 12 frt, félévre 6 frt.

Előfizetéseket minden könyvvarus elfogad. Bécsben, Szelinski György cs. kir. egyet. könyvvarus, I. Stefansplatz Nr. 6. A reclamatiók azon könyvkereskeleléshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt magánál a Franklin-Társulatnál is (egyetem-utca 4. szám).

A Budapesti Szemle közleményeinek utánnomása vagy fordítása tilos.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapesten megjelent:

Arany János. Toldi. Költői elbeszélés. Bö nyelvi s tárgyi magyarázatokkal ellátta <i>Lehr Albert</i> tr.	3 frt 60 kr.
Asbóth János. A Zaharától az Arabáig. Utazás Egyiptomban és Palesztinában. Jeruzsálem nagy látképével és számos a szöveg közé nyomott fametszettel. Füzve	2 frt 40 kr.
Babérlombok b. Eötvös J. műveiből. Füzte mély hálája s hódolata emlékeül: <i>Vachott Sándorné.</i> Báró Eötvös József arczképével. Füzve 4 frt. Diszkötésben	5 frt.
Bánóczy József. Kisfaludy Károly és munkái.	
I. kötet. Kisfaludy Károly arczképével. Füzve	2 frt 40 kr.
Vászonba kötve	2 frt 80 kr.
II. kötet. (Vége). Füzve 2 frt 40 kr. Vászonba kötve	2 frt 80 kr.
Bernstein A. A természet könyve. Közérdekű olvasmányok a természettudományok köréből. 21 füzet. Egy-egy füzet 50 kr. Kapható öt kötetben is. Egy-egy kötet 2 frt. Az öt kötet kötve	13 frt.
Cherrier Miklós. A magyar egyház története	2 frt.
Deák Ferencz beszédei 1829—1847. Összegyűjtötte <i>Kónyi Manó.</i> 4 frt.	
Duncker Miksa. Az ókor története. A magyar tudományos akadémia megbízásából ford. <i>Jónás János.</i> Négy kötet	16 frt.
Erdélyi János. A nép költészete. Népdalok, népmesék és közmondások. Vászonba kötve	3 frt.
Feuchtersleben Ernő br. Adalék a lélek életrendjéhez. A 32-dik kiadás után németből ford. <i>qr. Klekner Alajos.</i> Vászonba kötve	1 frt.
A forradalom költészete. Költemények és közlemények az 1848/49-iki szabadságharcz idejéből. Szerkeszti és kiadja <i>Áldor I.</i> Diszkötésben	3 frt.
Forster Arnold Florence. Deák Ferencz. Eletrajz. Angolból fordította <i>Pulszky Ágost</i>	1 frt 60 kr.
Frecskay János. Találmányok könyve. Ismeretek a kézműipar és műipar mezejéről. Négy kötet füzve 12 frt, két vászonkötetbe kötve	13 frt.
Guizot Ferencz. Az angol forradalom története. I. Karoly haláláig fordította <i>Fésüs Gy.</i> Czimképes kiadás 2 frt. Diszkötésben	3 frt.
Gyulai Pál. Vörösmarty életrajza. Második javított kiadás. Vörösmarty arczképével. Füzve 2 frt. Félbörkötésben	3 frt.
— Emlékbeszédek. Füzve 2 frt Félbörkötésben	3 frt.
— Katona József és Bánkbánja. Katona arczképével. Füzve	2 frt.
Vászonba kötve	2 frt 40 kr.
Horváth Mihály. A magyarok története rövid előadásban. Ötödik kiadás 3 frt, vászonba kötve	4 frt.
— Magyarország történelme. Az új dolgozat második bővített kiadása. Nyolcz kötet	30 frt.
Kapható 30 füzetben is. Egy füzet ára	1 frt.
Jókai Mór. Negyven év viszhangja. Füzve	3 frt 60 kr.
Diszkötésben	5 frt.
Lázár Gyula Dr. Az ozmán uralom története Európában. Két kötet	4 frt.
Mommsen Tivadar. A rómaiak története. A magyar tud. akadémia megbízásából ford. <i>Toldy István.</i> 8 kötet	16 frt.

Nordenskiöld Adolf Erik br. Azsia és Európa körülhajozása a Végán. Átdolgozta <i>Varga Otto</i> tanár. Képekkel és térképekkel Füzve 2 frt.	
Pap Dénes. Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848—1849. Első kötet 3 frt. Második kötet 3 frt 60 kr.	
Salamon Ferencz. Az első Zrínyiek. Czimképes kiadás 3 frt, diszkötésben 4 frt.	
Serpa Pinto utazása Afrikán keresztül az Atlanti Cezeántól az indiai Cezeánig. Átdolgozta dr. <i>Brózik Károly</i> tanár. A szövegbe nyomott képekkel. Füzve 2 frt.	
Szilágyi Sándor. Erdélyország története, tekintettel mivelődésére. Két kötet. Czimképes kiadás 4 frt, diszkötésben 6 frt.	
— Vértanúk a magyar történetből. Történeti tanulmányok 2 frt 50 kr.	
Szini Károly. A magyar nép dalai és dallamai. Hangjegyekkel 1 frt 20 kr., diszkötésben 1 frt 80 kr.	
Szinnyei József. Az ezer tó országa. (Finnország.) 2 frt 80 kr.	
Tankó János. A forradalmak kora és az újabb állami alakulások 2 frt.	
Teleki Domokos gróf. A székely határórség története. A szerző hátrahagyott kéziratából közzétette <i>Szabó Károly</i> 2 frt.	
Toldy F. A magyar költészet története az ősidőktől Kisfaludy Sándorig. Második kiadás. Czimképpel. Füzve 2 frt. Diszkötésben 3 frt.	
— A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban. Negyedik javított kiadás. Füzve 2 frt 40 kr. Félbörkötésben 3 frt.	
— A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a jelenkorig vagyis az utóbbi negyedfél század kitünőbb költői, életrajzokban és jellemző mutatványokban. Második, átdolgozott kiadás, öt kötetben. Füzve 10 frt. Angolvászonba kötve 12 frt.	
Vezérsillagok, vagyis velős mondatok és költői gondolatok honi és külföldi remekírók műveiből. Harmadik kiadás, diszkötésben 3 frt.	
Weber György. A világtörténet tankönyve. Öt kötetben.	
1. Ókor	2 frt 40 kr.
2. Középkor	2 frt 40 kr.
3. Az újkor tört. a francia forradalomig.	2 frt.
4. Az újkor tört. a francia forradalomtól korunkig.	2 frt.
5. Az egész műre vonatkozó tárgymutató	1 frt 20 kr.

PROCHÁSKA A. ÖZVEGYE

első magyar

kir. szabadalm. cserépkályha-gyára,

1803-ban alapítva,

Budapest, VII. kerület, dob-uteza 22. sz.

saját házában.

~~460~~ 490.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

89. SZÁM.

1884. MÁJUS.

BUDA-PEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1884.

TARTALOM.

- I. AZ EPIKAI ÉS TRAGIKAI JELLEM. — Beöthy Zsolttól.
- II. A TROJAI ÁSATÁSOK ÖSEMBERTANI JELENTŐSÉGE. (I.) — Téglás Gábertől.
- III. A GYÜLEKEZÉSI SZABADSÁG A MAI ALKOTMÁNYOKBAN. — Vécsey Tamástól.
- IV. HUNFALVY JÁNOS EGYETEMES FÖLDRAJZA. — r.
- V. ANYA ÉS GRÓFNÉ. (V.) Regény. — Pálffy Alberttől
- VI. KÖLTEMÉNYEK: *A tetőn.* Lévy Józseftől. — *Fodori Katicza.* Népballada. Közli Kardos Albert.
- VII. NYELV ÉS IRODALOM. — Brassai Sámuelről.
- VIII. GRILLPARZER FERENCZ. — rf.
- IX. ZAJGÁSOK AZ AKADÉMIA ELLEN. Gy. P.
- X. EGY NÉVTELEN LEVELEI A SZERKESZTŐHÖZ. (VIII.)

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket s mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között. E mellett lehető széles tért nyit a nemzetgazdasági közleményeknek, a m. t. Akadémia nemzetgazdasági bizottságától támogatva.

E folyóirat a magyar tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

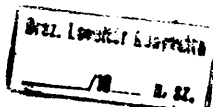
A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztő neve alatt az akadémia palotájába intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer 10 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel egész évre 12 frt, félévre 6 frt.

Előfizetéseket minden könyvárus elfogad. Bécsben, Szelinski György cs. kir. egyet. könyvárus, I. Stefansplatz Nr. 6. A reklamatiók azon könyvkereskedéshez intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt magánál a Franklin-Társulatnál is (egyetem-utca 4. szám).

A Budapesti Szemle közleményeinek utánnomása vagy fordítása tilos.

MATTONI ERZSÉBET-SÓSFÜRDŐJE

gyógyhely Budapesten (Budán).

Idény május 1-jétől szeptember 30-ig.

A gyógyhely **keserűvíz-forrásai** (ivó- és fürdő-gyógymód) **elvezető**, a belek működését előmozdító, a szervezet kóros terményeit erőlyesen **oldó**, és nagyobb adagokban **hashajtó** tulajdonságuknál fogva legjobb sikerrel használhatók: a **belek bántalmainál**, **alhas- és általános vérbőrségnél** és az ebből keletkező nemesebb szervekhez való vértódlulásnál, **verőcézéri pangások** esetében, **arany-érnél**, **rásztkórnál**, **máj- és lépbajoknál**, **köszvénynél**, **tulságos elhízásnál** és végre **női betegségek**nél idült méh és petefészeklob és ezek utóbajai, a méh és hüvely hurutja, a méh helyzetváltozása és ujképletei által előidézett kóros tünetek, méhkörötti és medencezabeli sejtiszóvetlob és izzadmány, a klimakterikus évek bajai, méhszeny stb. eseteiben.

Egészséges fekvés, tiszta üde levegő, **kényelmes lakszobák**, jó vendéglő, többnemű szórakozás.

☞ A jelen idényre valamennyi helyiség teljesen átalakított. ☞

Pontos közlekedés társas-kocsikon reggeli 5 órától kezdve.

A gyógyhelyre vonatkozó bővebb felvilágosítással szívesen szolgál a fürdő orvosa Dr. Bruck J. (Budapest, IV. vigadó-tér 1. sz. az első magy. ált. biztosító-társaság palotájában) valamint tulajdonosa **MATTONI HENRIK.**

Természetes ásványvizek és forrás-termények

mindig frissen kaphatók

MATTONI ÉS WILLE

ásványviztelepében

(Dianafürdő-épület és mérleg-utca 12.) Budapesten.

A LATIN NYELV SZÓTÁRA

A KUTFŐKBŐL

A LEGJOBBÉS LEGUJABB SZÓTÁRIRODALOMRA TÁMASZKODVA

ÖSSZEÁLLÍTOTTA

Dr. FINÁLY HENRIK

A KOLOZSVÁRI KIR. FERENCZ JÓZSEF EGYETEM NYILV. RENDES TANÁRA STB.

67 ic nagy 8-rét. Ára füzve 10 frt.

TÁJÉKOZTATÓ.

A latin nyelv szótára úgy jelen meg ugyan, mint a Kolozsvártt 1858-ban kiadott latin iskolai szótár új kiadása, és a mennyiben újra és javítva ismétli azt, a mi ama szótárban jó volt, némileg annak is tekinthető ; de valójában egészen új mű.

Az iskolai szótár kiválóan csak az iskolának kívánván szolgálni, számos alapos ok találkozása azt parancsolta, hogy terjedelmének szabatosan és pontosan körülírt határt jelöljünk ki. Ennek az volt a következése, hogy noha általánosan elismerték jeles segéd-eszköznek a szoros értelemben vett remek római irodalom tanulmányával foglalkozó ifjuság számára : a tulajdonképi nyelvész, és még inkább a történész, a jogász, az egyházi férfiú, a régész, és általán a szaktudós, a ki az ókori irodalomból nem annyira nyelvtudományt, mint inkább szaktudománybeli adatokat kívánt meríteni, akárhányszor látta magát abban a helyzetben, hogy épen arra nem talált felvilágosítást a szótárban, a mire legnagyobb szüksége lett volna.

Mint iskolai szótár megfelelően a maga rendeltetésének és a nyelvtudomány követelményeinek, egyszersmind úttoró volt a magyar irodalomban. Nyomában és többé kevésbé bevallottan rá támaszkodva egy egész szótár irodalom keletkezett, a melynek termékei már eleve is kevesebb követéssel lépven fel, egész sorozatát mutatják fel a rövid és kivonatos úgynevezett zsebszótáraknak, a melyek olcsó voltak által nagy elterjedést nyertek, és a melyeknek az a kétségtelen érdemök volt, hogy a szótár használata szükséges voltát eleven tudattá tették, kevésse kielégítő voltakkal pedig inkább emelték a jobb és kimerítőbb szótár becseit és keresettségét, mint a mennyire vetélytársasá-

gukkal hátrányára voltak kelendőségének. A 62 ivnyi szótár magában olcsó volt 5 frtnyi ára mégis hozzáférhetetlenné tette a szegény sorsú tanulóknak, a kinek a 2, 3, 4 frtos kisebb szótárak nem tették ugyan ugyanazt a szolgálatot, de mégis sokkal jobban segítettek a semminél.

Ily körülmények közt nem mutatkozott czélszerűnek az iskolai szótár új kiadásának rendezése. Elhatároztuk tehát, hogy második kiadása helyett az ókori latin nyelv egész nyelvkincsét felölölő ugynevezett kézi szótárt adjunk, annyival is inkább, mivel ilyen a magyar irodalomban még nem létezik.

Felölleli tehát a szótár az ókori latinság egész nyelvkincsét, a mint az ókori latin irodalomban egészen a 6-ik száz végéig is az eddig felfedezett és közzé tett összes feliratokban fenn van tartva. E tekintetben e szótár teljesebb mint akár a Klotz akár a Georges legújabb kiadást nagy kézi szótára, sőt túl tesz a Forcellini-féle nagy szótár schneebergi és Corradini-féle páduai kiadásain is, még a de Wit-féle kiadás egyes hézagait is pótolja. Együttal is felölleli az összes ókori földrajzot, a régészetet, a sajátneveket, a jog-, orvos- és természettudományi műszókat, az egyházi irodalom sajátosságait: szóval oly teljességre törekszik, hogy az ókori latin irodalommal foglalkozó e könyvvel magával hozzá juthat mindennek a megértéséhez, a mi magyarázatra vagy értelmezésre szorul; minden más segédeszközt nélkülözhet.

Ezt a teljességet nyújtjuk pedig egy oly kiadványban, a melyet gondos takarékság mellett sikerült tisztá, sőt mondhatni diszes nyomtatással és kiállítással egy aránylag nem nagy kötetbe szorítnunk.

441

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

90. SZÁM.

1884. JUNIUS.

BUDA-PEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ES KÖNYVNYOMDA.

1884.

TARTALOM.

- I. NALA ÉS DAMAJÁNTI. Ismertetés és mutatványok. — Fiók Károlytól.
- II. A TROJAI ÁSATÁSOK ÖSEMBERTANI JELENTŐSÉGE. (II.) — Téglás Gábortól.
- III. ANYA ÉS GRÓFNÉ. (VI.) Regény. — Pálffy Alberttől.
- IV. NÉHÁNY ADAT KULTURÁLIS TÉNYEZŐINK MÉRLEGÉHEZ. — Földes Bélától.
- V. TURGENYEV IVÁN. — rf.
- VI. KÖLTEMÉNYEK: *Ablakomból*. Góbi Imrétől. — *Az első összekoczanás*. Tennyson Alfréd után angolból. Hegedüs Istvántól.
- VII. A PÉNZÜGYI REGALIÁK ELMÉLETE. Heltai Ferencztől.
- VIII. IPOLYI ARNOLD AZ OPERAHÁZ FESTMÉNYEIRŐL. — Ampelostól.
- IX. ÉRTESÍTŐ. Jókai Mór: *Szeretve mind a vérpadig*. Történeti regény. — d. — Fustell de Coulanges: *Az ókori község*. Fordította Bartal Antal. Csengery Jánostól. — Bucher V. és Bánóczy J.: *Magyar Zsidó Szemle*. — r — Szinyey József: *Finn-magyar szótár*. Dkp. — Ballagi Aladár: *Kecskeméti V. Péter ötvöskönyve*. Pulszky Ferencztől. — Grecsák H.: *Budapester Tagblatt*. — g. — Néhány észrevétel Vécsey Tamás czikkére: *A gyűlkezesi szabadság a mai alkotmányokban*. Grünwald Bélától.

A BUDAPESTI SZEMLE tájékozni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket s mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között. E mellett lehető széles tért nyit a nemzetgazdasági közleményeknek, a m. t. Akadémia nemzetgazdasági bizottságától támogatva.

E folyóirat a magyar tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

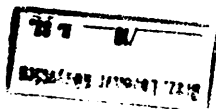
A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztő neve alatt az akadémia palotájába intézendők.

Megjelen évenként tizenkétszer 10 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára, bérmentes küldéssel egész évre 12 frt, félévre 6 frt.

Előfizetéseket minden könyváros elfogad. Bécsben, Szelinski György cs. kir. egyet. könyváros, I. Stefansplatz Nr. 6. A reclamatiók azon könyvkereske léshöz intézendők, a melynél az előfizetés történt. Előfizethetni egyébiránt magánál a Franklin-Társulatnál is (egyetem-uteza 4. szám).

A Budapesti Szemle közleményeinek utánnomása vagy fordítása tilos.

AZ AUSTRIA ÁLTALÁNOS KÖLCSÖNÖS TŐKE- ÉS JÁRADÉK-BIZTOSÍTÓ TÁRSASÁG

Bécsben, Schottenring 8. sz. saját házában. — Budapesten, akadémia-utca 6. sz.,

képviselve **Beck Dénes** ur által,

elfogad **biztosításokat az ember életére** minden combinációban, és legujabb idő óta **gyermeknevelési járulékra**, mely járulék a gyermek 8-ik évétől kezdve annak 20-ik évéig fizettetik, a legjutányosabb díjak és feltételek mellett.

PROCHÁSKA A. ÖZVEGYE

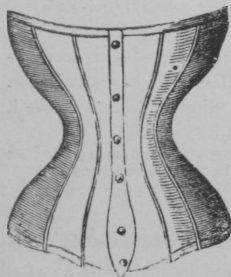
első magyar

kir. szabadalm. cserépkályha-gyára,

1803-ban alapítva,

Budapest, VII. kerület, dob-utca 22. sz.

saját házában.

FILICZKY MIKSA

Budapest, VI., sugár-ut 59. sz.

Mellfűző- és fehérenemű-gyár, vászonárú-raktár. Uri ruhakészítés.

Ajánl saját gyártmányu mellfűzőket, uri, női és gyermek-fehéreneműeket, vásznak, asztalneműeket, szövött árukat és nyakkendőket a legdúsabb választékban és legjutányosabb árákon. Legujabb divatu uri és fiu-öltönyöket, valódi gyapjuszövetekből, bámulatos olcsó áron. — Kimerítő árjegyzékkel, minták és mérték utbaigazítással ingyen s bérmentve szolgálók. — Vidéki megrendelések lehető leggyorsabban eszközöltetnek.

Függönyök, fehéreneműek és mellfűzők tisztító intézete.

A «Franklin-Társulat» kiadásában Budapesten, megjelent és minden könyv kereskedésben kapható:

ZÁJZÁNBÓL KHÁMIN ÁT TIBETBE ÉS A SÁRGA FOLYÓ FORRÁSVIDÉKÉRE.

Przewalszkij Mikhájlovics Nikoláj orosz ezredes harmadik útja Közép-Ázsiába. Oroszból dolgozta **Csopey László** min. eln. fordító. A szövegbe nyomott képekkel.

Ára 3 frt 60 kr.

MATTONI ERZSÉBET-SÓSFÜRDŐJE

gyógyhely Budapesten (Budán).

Idény május 1-jétől szeptember 30-ig.

A gyógyhely **késervesz-forrásai** (ivó- és fürdő-gyógymód) **elvezető**, a belek működését előmozdító, a szervezet kóros terményeit erőlyesen **oldó**, és nagyobb adagokban **hashajtó** tulajdonságuknál fogva legjobb sikerrel használhatók: a **belek bántalmainál**, **alhas- és általános vérbőségnél** és az ebből keletkező nemesebb szervekhez való vértödulásnál, **verőezéri pangások** esetében, **aranyérrnél**, **rásztkórnál**, **máj- és lépajoknál**, **köszvénynél**, **tulságos elhizásnál** és végre **női betegségek**nél idült méh és petefészkeklob és ezek utóbajjai, a méh és hüvely hurutja, a méli helyzetváltozása és ujképletei által előidézett kóros tünetek, méhkörötti és medencebeli sejtiszövetlob és izzadmány, a klimakterikus évek bajai, méhszeny stb. eseteiben.

Egészséges fekvés, tiszta üde levegő, **kényelmes lakszobák**, jó vendéglő, többnemű szórakozás.

A jelen idényre valamennyi helyiség teljesen átalakítottatott. 🏠

Pontos közlekedés társas-kocsikon reggeli 5 órától kezdve.

A gyógyhelyre vonatkozó bővebb felvilágosítással szivesen szolgál a fürdő orvosa Dr. Bruck J. (Budapest, IV. vígadótér 1. sz. az első magy. ált. biztositótársaság palotájában) valamint tulajdonosa **MATTONI HENRIK.**

Természetes ásványvizek és forrás-termények

mindig frissen kaphatók

MATTONI ÉS WILLE

ásványviztelepében

(Dianafürdő-épület és mérleg-utca 12.) Budapesten.